E-KİTAP

TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNE FARKLI DİSİPLİNLERDEN BAKIŞ

EDİTÖRLER
Mehmet ALTUNKAYA
Kemal DEMİR
Diren ÇAKILCI

YAYINLARI

Türk-Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış

EDİTÖRLER
Mehmet ALTUNKAYA
Kemal DEMİR
Diren ÇAKILCI

YAYINLARI

ISBN: 978-605-7600-86-8

ŞELÂLE OFSET
Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 22 Karatay / Konya
MATBAA SERTİFİKASI: 13361

Konya, Aralık 2019

Kapak Fotoğrafı
Alman Çeşmesi/Sultanahmet Meydanı, İstanbul

Bu eserde yer alan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

PALET YAYINLARI
Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya
Tel. 0332 353 62 27
T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINCI SERTİFİKASI: 44040

Türk-Alman İlişkilerine Farklı Disiplinlerden Bakış

EDİTÖRLER
Mehmet ALTUNKAYA
Kemal DEMİR
Diren ÇAKILCI

YAYINLARI

ÖN SÖZ

Başlangıcı 19. yüzyıl öncesine dayansa da Türk-Alman İlişkilerinin etkili ve hızlı gelişimi şüphesiz yüzyılın son çeyreğine tesadüf eder. Sultan II. Abdülhamid ve Kayzer II. Wilhelm arasında gelişen yakınlık sayesinde, söz konusu ilişkiler siyasi ve askeri saha yanında ekonomik ve kültürel boyutta da artarak devam etmiştir. Siyasi dengelerin yeniden kurulduğu ve yeni siyasetlerin yürürlüğe konduğu dünyada adım adım büyük savaşa doğru gidilirken, birbirine daha da yakınlaşan Osmanlı Devleti ve Almanya İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nda da aynı safta yer almıştır. Askeri ilişki ve etkileşimi daha da artıran bu hadise ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılı itibariyle ekonomik ve kültürel yakınlığın sürdüğü görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsız kalmayı tercih etse de savaştan büyük bir tahribatla çıkan Almanya'nın yeniden inşa ve imarında Türk işçilerin üstlendiği rol iki ülke ilişkilerinin kesinti yaşanmadan sürmesine katkı sağlamıştır. Bilhassa Almanya'da yaşamayı tercih eden etkin bir Türk nüfusunun varlığı Almanya'nın ekonomik, kültürel ve sosyal politikalarında da yer edinerek iki millet arasındaki yakınlığın devamını beraberinde getirmiştir.

Türk-Alman ilişkileri geçmişine bakıldığında alan-veren, etkileyen ve etki altında kalan pozisyonlarından çok, söz konusu algıların aksine, işbirliği ve etkileşimin vurgulanması gerekir. Nitekim bugün, tarihi misyonundan feyz alarak çok kutuplu dünyada haklı ve güçlü yerini muhafaza etmeye çalışan Türkiye ve Almanya, tarihi temelleri bulunan ilişkilerin yaratacağı ortak faydadan birlikte istifade edebilmelidir. Bu çerçevede Türk-Alman ilişkilerinin tarihi temellerini, işbirliği sayesinde başarılan projeleri, başta kültürel boyutta olmak üzere birçok sahada devam eden karşılıklı etkileşimi farklı örneklerle yeniden ele almak bu kitabın temel amacıdır. Zira tarihteki başarılı örneklerin, gelecekte daha da güçlenmesi beklenen Türk-Alman ilişkilerine katkı koyması mümkündür.

2019 yılında Selçuk Üniversitesi, Würzburg Julius Maximilians Üniversitesi ve IKG Enstitüsü işbirliğiyle Akdeniz Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen IV. Uluslararası Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu'nda yer alan birçok yazı bu eserin ortaya koymak istediği fikirlere katkı sağlamıştır. Bu çerçevede söz konusu yazıların genişletilmesi ile Türk-Alman ilişkilerinin sadece tarihi temellerine değil edebiyat, dilbilim, hukuk, psikoloji gibi farklı disiplinlerden yeni bakış açılarıyla 20. ve 21. yüzyıldaki örneklerine de temas eden yazarların katkısı büyük bir teşekkürü hak ediyor. Bu vesileyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyu-

mu'nun gerçekleşmesinde gösterdikleri destek sebebiyle Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Şahin, Würzburg Julius Maximilians Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Alfred FORCHEL ve IKG Enstitüsü Başkanı Dr. Latif Çelik başta olmak üzere emeği geçen kişi ve kurumlara ayrıca teşekkür ederiz. Özellikle, gerek sempozyumun gerekse bu kitabın başarılı bir neticeye ulaşmasında tüm girişim ve çabaları himaye ederek desteklerini esirgemeyen Akdeniz Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Ünal'a hassaten teşekkürü bir borç biliriz.

Editör Kurulu
Aralık 2019

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 5

I. **BÖLÜM : TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNİN TEMELLERİ**

HELMUTH VON MOLTKE İSMİ ETRAFINDA GELİŞEN OSMANLI ALMAN İLİŞKİLERİ 13
Fahrettin Tızlak

MAX VON OPPENHEIM'IN İKİNCİ ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN BAKIŞ AÇISI 45
Safa Furkan Karacakaya

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ALMANYA'YA GÖNDERİLEN ASKERİ ÖĞRENCİLER 63
Mehmet Cebeci

FRANSIZ DİPLOMASİSİNDE ALMAN ASKERİ MİSYONU MESELESİ (1913-1914) 83
Salih Tunç

OSMANLI DEVLETİ'NİN ALMANYA'NIN YANINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRMESİNDE İNGİLİZ-FRANSIZ-RUS ETKİSİ VE ABARTILI ENVER PAŞA FONKSİYONU 103
Faysal Mayak

OSMANLI ALMAN YAKINLAŞMASINDA İNGİLİZ ETKİSİ 117
Mustafa Malhut

II. BÖLÜM: TÜRK-ALMAN İŞBİRLİĞİNDE FARKLI ÖRNEKLER

1890- 1918 OSMANLI DEVLETİ VE ALMANYA ARASINDAKİ BİLİMSEL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ 147
Bilge Karbi

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL BAYINDIRLIK POLİTİKALARI İÇERİSİNDE ALMANYA'NIN ROLÜ 157
Ahmet Kısa

OSMANLI ORDUSUNA TOP TEMİNİ HUSUSUNDA 1906 YILINA AİT BİR RAPOR HAKKINDA DEĞERLENDİRME 181
Hasan Ali Polat

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA "KIRIM" SORUNU VE ALMANLARIN KIRIM'I İŞGALİ (1918) 195
Aybüke Güzay

SİEMENS ELEKTRİK TÜRK ŞİRKETİ TARAFINDAN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KURULAN BİR FABRİKA: MALATYA HIDROELEKTRİK SANTRALİ 211
Yaren Şekerci-Hilal Tuğba Örmecioğlu

"*DİPLOMALI BİR ALMAN MÜHENDİS İŞ ARIYOR*": TÜRKİYE'DE İŞ ARAYAN ALMAN MÜHENDİSLER (1924-1938) 223
Güven Dinç

GAMALI HAÇ İLE KIZIL YILDIZ ARASINDA TÜRKİSTANLI ASKERLER 241
Coşkun Kumru

TÜRK POLİSİNİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE VE GÜVENLİK TEDBİRLERİNİN ARTIRILMASINDA ALMANYA İLE YAPILAN 5 MART 1970 TARİHLİ TÜRK-ALMAN TEKNİK ANTLAŞMASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ 255
Uğur Gülcü

III. BÖLÜM: TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNDE ETKİLEŞİM

ON DOKUZUNCU YÜZYIL OSMANLI KUDÜSÜ'NÜ DERİNDEN ETKİLEYEN ALMAN BİR MİSYONER, BİR TARİHÇİ, BİR ARKEOLOG, BİR MİMAR VE BİR ENTELEKTÜEL OLARAK CONRAD SCHICK'İN HAYATINA BİR BAKIŞ 267
Celal Öney

ALMANYA'DA İNŞA EDİLEN İLK CAMİ 289
Fatih Çolak

FROM BRITISH LIBERALISM TO GERMAN INTERVENTIONISM: THE IMPACT OF THE OTTOMAN-GERMAN ALLIANCE ON THE TURKISH ECONOMIC THOUGHT 305
Mert Can Erdoğan

YENİ BİR LEHÇEYE DOĞRU: GÜNCEL TÜRK-ALMAN RAP MÜZİĞİNDE DİL KULLANIMLARININ DEYİŞBİLİMSEL BİR İNCELEMESİ 319
Hünkar Balyemez-Arda Arıkan

ALMAN HUKUKU' NUN TÜRK DENİZ TİCARET HUKUKU'NA ETKİSİ 327
İlknur Uluğ Cicim

TÜRK HUKUKUNDA DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI MEMURLARININ EVLENME İZNİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ 335
Yakup Çokkaş

IV. BÖLÜM: TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNDE BİRBİRİNİ TANIMA VE ANLAMA

II. ABDÜLHAMİT HAN DÖNEMİNDE YAZILAN KÂMÛSU'L-ALAM'A GÖRE ALMANYA VE ALMANLAR 353
Kemal Özcan-Kübra Subaşı

BAEDEKER REHBER KİTAPLARI: 1914 TARİHLİ *KONSTANTINOPEL, BALKANSTAATEN, KLEINASIEN ARCHIPEL, CYPERN* İSİMLİ ESERDE MÜZE-İ HÜMÂYUN İLE İLGİLİ KAYITLAR 381
Gökhan Kağnıcı

1918 YILINDA İSTANBUL'A GELEN ALMAN ORDU MENSUPLARININ EL REHBERİ: ALMAN ASKERİ MİSYONU'NUN İSTANBUL GARNİZON TALİMATNAMESİ 391
Yusuf Ziya Altıntaş

MÖNTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE FRANFURTER ZEİTUNG GAZETESİ'NİN TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİNE BAKIŞI 411
Selma Yel-Nursel Gülcü

ALMANCA VE TÜRKÇEDE "VATAN" KAVRAMININ METAFORİK ANALİZİ 423
Kemal Demir

ALMANYA'DAKİ İKİNCİ KUŞAK TÜRK İŞÇİLERİN ÇOCUKLARI İLE İLGİLİ KAYGILARI 435
Mehtap Pekesen-Şengül Akdeniz

TÜRKİYE VE ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN MMPI-2 KİŞİLİK PSİKOPATOLOJİSİ BEŞ (PSY-5) ÖLÇEKLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 455
Dilek Açıkgöz

ALMAN YAŞLILARIN YARDIMCI TEKNOLOJİYİ KULLANMA VE BAKIM STANDARTLARINI GELİŞTİRME DENEYİMLERİ: GÖZLEMSEL BİR DEĞERLENDİRME 471
Şengül Akdeniz-Mehtap Pekesen

ÇOCUKLARA ABDÜLHAMİT'İ ANLATMAK 483
Sevgi Arkılıç Songören

STEFAN ZWEIG'IN ESERLERİNDE MAJÖR DEPRESİF EPİZOD BULGULARI 497
Adem Yaşar Kısa-Filiz Kayalar

I.BÖLÜM

Türk-Alman İlişkilerinin Temelleri

HELMUTH VON MOLTKE İSMİ ETRAFINDA GELİŞEN OSMANLI ALMAN İLİŞKİLERİ

Fahrettin Tızlak*

Giriş

Osmanlı Prusya İlişkilerinin Başlangıcı

XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa'da mevcut devletler dengesine Prusya adıyla yeni bir devlet katılmıştır. Söz konusu devlet, kısa sürede özellikle Kuzey Avrupa bölgesinde dengeleri değiştiren bir güç haline gelmiş ve bunu da Avusturya ve Rusya'ya karşı vermiş olduğu amansız mücadeleler ile başarmıştır. Prusya bu mücadelesinde yüzyılın ortalarından itibaren yönetimin başında bulunan II. Friedrich zamanında (1740-1786) kendisine bir destekçi olabileceğini düşündüğü Osmanlı Devleti ile bir ittifak anlaşması arayışına girmiştir. Çünkü II. Friedrich'e göre Osmanlı Devleti, Prusya'nın rakipleri olan Avusturya ve Rusya'yı güneyden sıkıştırabildiği takdirde bu mücadeleyi daha kolay yürütebilecektir. İşte bu arayışla başlayan ilişkiler, zaman içersinde her iki devletin de ortak sınır ve düşmanı olan bu devletlere karşı ortak bir cephe oluşturması zorunluluğunu doğurmuştur. Bu nedenle de yine adı geçen kral zamanında birisi 1761 yılında imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması, diğeri 1762'de imzalanmasına kesin gözü ile bakılan ama başarılamayan ittifak anlaşması ve II. Friedrich'in hükümdarlığından sonra 1790 yılında imzalanmış olan Tecavüzî ve Tedafüî İttifak Anlaşması Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki ilişkilerin doruk noktasını oluşturmuştur. Çünkü Prusya açısından kurtuluşu bir Türk müdahalesinde ve dolayısıyla onlarla yapılacak olan bir anlaşmada gören süreç, Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan sonra ise Osmanlı Devleti açısından Prusya ile bir ittifak anlaşması yaparak düşmanlar ile baş edebilme aşamasına dönüşmüştür. Dolayısıyla belirtilen yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde hem Prusya ve hem de Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerdeki menfaatleri bir noktada buluşmuş oluyordu ki bu da, her iki devleti coğrafi açıdan birbirleri ile ortak sınırları olmadığı halde, karşı karşıya oldukları ortak düşman ve ortak komşulara karşı birlikte bir politik tavır alma ve ortak bir kader birliği içinde bulunma zorunluluğu içine sokmuş oluyordu[1].

---

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. ftizlak@akdeniz.edu.tr

[1] Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. IX-X.

Yukarıda belirtilen ilişkiler ağı içerisinde yine II. Friedrich zamanında Osmanlı Devleti ile Prusya arasında değişik bir gelişme yaşanır. Görüldüğü kadarıyla sadece bir kaynakta belirtilen ve daha sonra bazı tarih kitaplarına da malzeme olan bu bilgiye göre, devrin Osmanlı padişahı III. Mustafa (1757-1774), Prusya'nın Avusturya, Rusya ve Danimarka'ya karşı kazanmış olduğu mücadelelerde etkisi olduğuna inandığı müneccimlerden kendisine de göndermesini 1763 yılında Berlin'e olağanüstü elçi olarak göndermiş olduğu Ahmet Resmî Efendi vasıtasıyla II. Friedrich'den ister[2]. Çünkü III. Mustafa, *"...fenn-i nücuma itibarı ezîd olduğundan fenn-i mezburun nusuheti üzerinden dûr..."* olmayan birisi idi[3]. O, ilm-i nücuma aşırı derecede düşkünlüğü yanında talihe de inanan ve hatta eşref saatsiz iş görmeyen bir şahsiyete sahipti[4].

Prusya kralı II. Friedrich ise onun bu isteğine tarih bilgisi ile donanmış olmak, eğitilmiş bir orduya sahip olmak ve dolu bir hazineye sahip olmak şeklinde üç anahtar cümle ile cevap göndermiştir. Beydilli'ye göre II. Friedrich, bu vesile ile iyi talihin arkasında ilahi takdirin değil, aynı zamanda insan becerisinin de olduğunu ima etmiştir ki, bu cevap III. Mustafa'yı herhalde memnun etmemiştir[5].

Alınan cevap III. Mustafa'yı tatmin etsin etmesin o ayrı bir tartışma konusu olarak karşımızda duruyor. Ama bütün bu gelişmeler bize bir başka gerçeği ifade etmektedir. O da, özellikle XVII. yüzyılın başlarından itibaren her ne kadar tartışmalı bir kavram olsa da şimdilik kaydıyla bizim de kullanacak olduğumuz "duraklama" ile ifade edilebilecek süreci, Osmanlı Devleti'nin bir şekilde yaşadıktan sonra XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yine tartışmalı bir kavram olan "gerileme" ile ifade edilen süreci de yaşamaya başlamış olmasıdır. Çünkü söz konusu dönemden itibaren Osmanlı Devleti, kendisini siyasal ve askeri alanda olduğu kadar daha birçok alanda da bunalımlı bir dönemin içinde bulmuştur. Bu durumun üzerinde, dönemin siyasetname yazarları ve kronikçilerince sürekli olarak durulmuştur. İşte bu nedenle de Devlet-i Aliyye, yine kolaycı bir kavram ile ifade edilen ıslahat sürecini başlatmıştır. Ancak bu süreç, içersinde Lale Devri denilen dönemin de yaşanmasına rağmen burada üzerinde durulması zait görülen sebepler dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yaralarına derman olamamıştır. Muhtemel ki işte bu çaresizlik

---

[2] Kemal Beydilli, "Mustafa III", *DİA*, 31.Cilt, İstanbul, 2006, s. 282. Beydilli, zikrettiği bu bilginin kaynağı olarak Ahmet Resmi Efendi'nin Wesentlichte Betrachtungen isimli eserini göstermektedir.

[3] *Şemdânî-zâde Fındıklı Süleyman Efendi Tarihi Mur'it- Tevarih II-B*, Hazırlayan: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. İstanbul, 1980, s. 116.

[4] Beydilli, "III Mustafa", s. 282.

[5] Beydilli, "III Mustafa", s. 282.

nedeniyle aslında *"füzelaya rağbeti de ziyade..."* olan[6] ve batı tesirlerinin Osmanlı ordusuna girmesi için büyük bir enerji göstermiş olan III. Mustafa[7], böyle bir teşebbüste bulunmuş olmalıdır.

Bu meselenin tartışması bir yana bütün bu yaşananların ardından yeni bir gerçeklik ortaya çıkmıştır. III. Mustafa ister müneccimlerden medet ummuş olsun isterse olmasın Friedrich'in ona vermiş olduğu nasihatler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımlı dönemden kurtulabilmesi adına yeni bir kapının ve yeni bir sürecin başlangıç temellerini attırmış görünmektedir. O da, uzun bir süreden beri Fransız referansı ile yürütülen ıslahat/batılılaşma faaliyetlerinde ve dolayısıyla Osmanlı Avrupa ilişkilerinde Osmanlı-Prusya dostluğunun ve bir adım sonrasında da aslında Devlet-i Aliyye'nin sonunun gelmesinde etkili olarak gördüğümüz Osmanlı Alman ilişkilerinin de temellerinin bir şekilde atılmış olmasıdır.

İşte bu ilişkiler sürecinde karşımıza birçok Prusyalı veya Alman yetkili çıkacaktır. Bunlardan ilki veya en önemlisi Moltke'dir. Çalışmamızda Osmanlı Arşivi'nde bulunan kaynaklar ışığında Moltke'nin adının geçtiği veya onun vesilesi ile gerçekleşen Osmanlı Prusya ve 1870 sonrasında da Osmanlı Alman ilişkileri ele alınmaya çalışılacaktır. Meselenin Almanya boyutu da ayrı bir araştırma konusudur.

Helmuth von Moltke'nin Osmanlı Hizmetine Girişi

Helmut von Moltke'nin Osmanlı hizmetine girmesinden ve onun vasıtasıyla gelişen Osmanlı Prusya veya Osmanlı Alman ilişkilerine geçmezden önce onun hayatı hakkında kısaca bilgi verecek olursak şunları aktarmak mümkündür: Moltke, 1800 yılında Meklenburg'da Parchim kasabasında doğmuştur. 1819 yılında Danimarka ordusunda subay olmuş, 1822 yılında da Almanya (Prusya) hizmetine girmiştir[8]. Moltke, yukarıda anlatılan süreç çerçevesinde 1835 yılında da Osmanlı ordusunda askeri öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak istihdam edilmiştir. Moltke, 1840 yılında Almanya'ya dönmüş ve orada da kısa zamanda kendisini göstererek 1858 yılında Alman genelkurmay başkanı olmuştur. Nitekim 1857 yılındaki Prusya-Danimarka savaşında olduğu gibi, 1870 Alman-Fransız savaşında da genelkurmay başkanı olarak vazife yapmıştır ki, bu savaşların kazanılmasında önemli rol üstlenmiştir. Bu nedenle Fransa ile yapılan savaşların sonucunda kendisine kontluk ve feldmareşallik rütbeleri verilmiştir. 1888 yılında genelkurmay başkanlığı göre-

---

[6] *Şemdânî-zâde,* s. 116.

[7] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara, 1983, s. 58.

[8] Feldmareşal Helmut von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Çeviren Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 7; Kemal Beydilli, "Moltke Helmuth von", *DİA*, İstanbul, 2005, s. 267.

vinden ayrılan Moltke, 1890 yılındaki ölümüne kadar Almanya Milli Savunma Kurulu Başkanlığını yürütmüştür[9]. Moltke, Alman birliğinin kurulmasında Bismarck ile etkili olan iki isimden biri olmuştur.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmiş olan II. Mahmut, gittikçe bozulmakta olan Osmanlı ordusunu ayağa kaldırabilmek için yani orduyu yeni bir organizasyona tabi tutabilmek gayesiyle 1835 yılı Temmuz ayında Fransa'dan eğitici subaylar göndermesi isteğinde bulunmuştur. II. Mahmut bu isteğine olumlu cevap alamamıştır[10]. Bunun üzerine yine aynı yıl Prusya'nın İstanbul elçiliğinden Serasker Koca Hüsrev Paşa vasıtası ile eğitmen olarak bazı subayların gönderilmesi isteğinde bulunmuştur[11]. İşte tam da bu sıralarda Prusya-Danimarka, Prusya-Avusturya ve Prusya- Fransa savaşlarının dahi kumandanı olan[12] ve aynı zamanda seyahati çok sevdiği için ilk önce 1831'de daha sonra da 1833 yılında İstanbul ve Atina üzerinden İtalya'ya gitme arzusu çerçevesinde 30 Kasım 1835[13] tarihinde Bükreş, Rusçuk ve Edirne üzerinden İstanbul'a gelmiş olan Helmut von Moltke isminde bir Prusyalı subay vardır[14]. Osmanlı yetkililerinin yapmış olduğu bu isteğe Prusya'lı yetkililer, o sıralarda İstanbul'da bulunan Helmut von Moltke'yi Osmanlı hizmetine sunmak suretiyle olumlu cevap vermişlerdir[15]. Fakat Hüsrev Paşa, Moltke'yi istememiştir. Ama buna rağmen onu İstanbul'da alıkoymuştur. Yani Osmanlı hizmetine girmesine itiraz etmemiştir. Maksadı da onun askerî anlamdaki bilgi birikiminden istifade etmektir[16]. Geliş şekli her ne şekilde olursa olsun Moltke, kendisini kısa sürede Osmanlı yetkililerine kabul ettirmiş ve ardından 8 Haziran 1836 tarihinde Osmanlı hizmetine girmiştir[17]. Böylece onun Osmanlı coğrafyasında 1839 yılına kadar devam edecek olan hayat serüveni başlamış olur.

O, bu sürenin iki yıl dört ayını İstanbul'da nizamiye askeri yetiştirmek, çeşitli haritalar çizmek ve kısa ve uzun vadeli olmak üzere çeşitli görevler ile Çanakkale,

---

[9] Hayrullah Örs, Moltke'nin ölüm tarihi olarak 1891 tarihini vermektedir. Bkz., *Türkiye Mektupları*, s. 7.

[10] Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut von Moltke'den Müşir Liman von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, Sayı 4, Ankara, 1993, s. 298.

[11] Özgüldür, a.g.m., s. 298; Necdet Hayta, "Helmut von Moltke ve Osmanlı Ordusu'na Katkıları",*Türk Kahvesinin Üçyüz Yıllık Almanya Yolculuğu*, Editör: Latif Çelik, Wüzrburg, Ocak 2019, s. 129.

[12] *Türkiye Mektupları,* s. 7.

[13] Hayta bu tarihi 23 Kasım olarak vermektedir. Bkz., Hayta, a.g.m., s. 129.

[14] *Türkiye Mektupları*, s. 8.

[15] Özgüldür, a.g.m., s. 298; Necdet Hayta, a.g.m., s. 129. Ancak Örs, Moltke'nin İstanbul'a üç aylığına gönderilmiş olduğunu belirtmektedirler. Hatta o, *Türkiye Mektupları* için yazdığı giriş yazısında Moltke'nin İstanbul seyahatinden sonra Berlin'e geri döndüğü kanaatindedir. Bkz. a.g.e., s. 8. Özgüldür de bu konuda aynı kanaattedir. Bkz., a.g.m., s. 298.

[16] *Türkiye Mektupları*, 8.

[17] Beydilli bu tarihi 5 Temmuz 1837 olarak vermektedir. Bkz., Beydilli, "Moltke", s. 268.

İzmir, Bulgaristan ve Tuna boylarına gitmekle geçirmiştir[18]. Bu arada, Moltke'nin yeteneklerini gören ve bundan memnun olan Osmanlı yönetimi, Prusya'dan yeni bir askeri heyet gönderilmesi talebinde bulunur. Bunun üzerine 11'i subay ve 4'ü astsubay olmak üzere 15 kişilik askeri uzman gönderilmesi talebine adı geçen devlet, bu sefer yine Moltke'nin de dâhil olduğu 4 kişilik bir heyet göndermekle cevap vermiştir[19]. Bu şekilde Osmanlı hizmetine devam eden ve bu arada Prusya redif askeri teşkilatının Osmanlı Devleti'nde de uygulanması ile ilgili olarak bir rapor hazırlayan Moltke, yanında bulunan diğer Prusyalı subaylarla çeşitli konularda da raporlar hazırlayarak Osmanlı yetkililerine sunmuştur. O, bunlardan başka Balkanlarda yer alan Dobruca, Maçin, İsakçı, Burgaz, Ahyolu ile Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı'nın vs. yerlerin planları ile haritalarını da hazırlamıştır. Onun haritacılık konusunda sahip olduğu yetenekle çizdiği bu haritalar, daha sonraki yıllarda bir başka meşhur Alman haritacı olan Kiepert'in 1852 yılında çizmiş olduğu haritalarda kullanılmıştır[20].

Moltke, 1838 yılında ise, Toros ordusuna katılma görevi almış ve bu çerçevede Anadolu'yu baştanbaşa geçerek o sıralarda söz konusu orduda istihdam edilmiş olan bir başka Prusyalı subay von Mühlbach ile birlikte Müşir Hafız Paşa'nın müşaviri olarak çalışmaya başlamıştır. Bu bağlamda 1 yıl 3 ay boyunca Fırat ve Dicle Havzası'nda görev yapmıştır. Bu esnada söz konusu yerlerin de haritalarını çizmiş, Garzan seferine ve meşhur Nizip savaşına katılmıştır[21].

Malum olduğu üzere Nizip savaşı, Osmanlı Devleti açısından büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır. Çünkü Osmanlı ordusu, bu savaşta Mısır valisinin ordusuna karşı ağır bir yenilgi almıştır. Bu savaşın kaybında Osmanlı ordusuna komuta etmekte olan Hafız Mehmet Paşa'nın Moltke ve diğer Prusyalı subayların tavsiyelerine riayet etmemesi etkili olmuştur[22]. Çünkü Moltke'nin de dâhil olduğu Prusyalı subaylar, bir Cuma günü hemen savaşa girilmesi gerektiğini söylemişler, fakat ordudaki ulema mensupları, Cuma günü savaş başlatmanın veya savaşa girmenin şer'i açıdan uygun olmadığını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Prusyalı subaylar, bu sefer de bir gece baskını yapılması tavsiyesinde bulunmuşlar, buna karşı da aynı ulema mensupları, haydut gibi baskın yapılmasının da padişahın şanına yakışmayacağını belirterek bu teklife de karşı çıkmışlardır. Bu süre zarfında ise Mısır ordusu zaman kazanarak gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra bir aralık Osmanlı

[18] *Türkiye Mektupları,* s. 8.
[19] Özgüldür, a.g.m., s. 298.
[20] Beydilli, "Moltke", s. 268.
[21] *Türkiye Mektupları,* s. 8.
[22] *Türkiye Mektupları*, s. 9.

ordusunu kuşatacak gibi olmuştur. Moltke, bu gelişme üzerine de Osmanlı ordusunun bir geri çekilme hareketi ile Mısır kuşatmasından kurtulmasını tavsiye etmiştir[23]. Çünkü Moltke'nin tespitlerine göre söz konusu savaş öncesinde Osmanlı ordusunun önemli bir kısmını yayalar oluşturmakta idi, orduda firar olayları çoktu, subaylar subaylıktan anlamıyordu ve salgın hastalıklardan dolayı da askerler arasında ölüm olayları çoğalmıştı[24]. Dolayısıyla sayıca birbirlerine eşit olan iki ordudan Osmanlı ordusu için yenilgi sanki mukadder olmuştur. Nitekim onun tavsiyeleri yerine ulema mensuplarının tavsiyelerine kulak veren Hafız Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Mısır ordusunun 29 Haziran 1839 günü başlattığı bir saldırı ile ağır bir hezimete uğramıştır. Bu yenilgi haberini alan Sultan II. Mahmut ise 1 Temmuz'da üzüntüsünden vefat etmiştir[25]. Nizip savaşından sonra Moltke 27 Ağustos 1839 tarihinde İstanbul'a dönmüş ve II. Mahmut'un vefatı ile yerine geçen Abdülmecit tarafından kabul edilmiştir. Bu kabulde kendisine II. Mahmut'un vermiş olduğu iftihar nişanının beratı verilmiş ve 27 Ağustos'ta ülkesine geri dönmüştür[26].

Nizip yenilgisinden sonra Mısır ordusuna Anadolu'nun ve hatta payitahtın kapıları açılmış olur. Nitekim bu gelişmelerin ardından Anadolu içlerinde İstanbul yönünde ilerleyen Mısır ordusu, ancak Kütahya Anlaşması ile durdurulabilmiştir. Bu anlaşmada dahli olan Rusya faktörü yüzünden bu sefer de Osmanlı Devleti'nin başına Boğazlar Meselesi diye bilinen yeni bir uluslararası problem musallat olmuştur. Osmanlı Devleti bu meseleden de yine uluslararası güçler arasında mevcut devletler dengesi sayesinde kurtulabilmiştir.

Moltke, Osmanlı hizmetinde bulunduğu yıllarda gezdiği ve gördüğü yerler ile bu esnada karşılaştığı çeşitli durumlar hakkındaki gözlemlerini de not etmeyi ihmal etmemiş ve bu notlarının bazılarını annesine, 1837'de annesi öldükten sonra da babasına, diğerlerini de Türkiye'de kendisi gibi Osmanlı hizmetinde bulunmuş olan arkadaşlarına göndermiştir[27]. İşte bu mektuplardan bazılarının çevirileri, yazarı belirtilmeden 1872 yılında Paris'te çıkan Le Temps gazetesinde yayımlanmıştır. İşte bu mektupların bir araya toplanması ile de günümüz Türkiye'sinde *Türkiye Mektupları* ismiyle meşhur olan eser ortaya çıkmıştır[28]. Söz konusu eser

---

[23] *Türkiye Mektupları*, s. 264.
[24] *Türkiye Mektupları*, s. 259-274; Karal, *a.g.e.*, s. 141.
[25] *Türkiye Mektupları*, s. 264-266; Karal *a.g.e.,* s. 141. Osmanlı yetkililerinin Moltke'nin tavsiyelerine uymadıkları ile ilgili olarak ayrıca bkz., Beydilli, "Moltke" , s. 268.
[26] Beydilli, "Moltke", s. 268.
[27] *Türkiye Mektupları*, s. 9.
[28] *Türkiye Mektupları*, s. 7.

1841 yılında *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835-1839* adıyla Berlin'de basılmıştır. 1969 yılında ise Hayrullah Örs tarafından Türkiye Mektupları başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir[29]. 1841 yılında Berlin'de ve 1873 yılında Paris'te basılmış olan böyle bir eserin Berlin baskısına göre 128 yıl, Paris baskısına göre de 96 yıl sonra Türkçeye çevrilmiş olmasındaki garabet ayrı bir değerlendirme konusu olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye Mektupları'nda genellikle Moltke'nin Eflâk'tan başlayan ve Edirne İstanbul üzerinden Anadolu coğrafyasının doğusunda Nizip savaşının yapıldığı yerlerden tekrar İstanbul'a dönüşü ile biten yolculuk serüveni esnasında gezdiği, gördüğü bazı yerleşim birimleri ile karşılaştığı bazı devlet ve toplum kurumları hakkında olabildiğince objektif bilgilere ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu bilgiler ve gözlemler bugün biz Osmanlı tarihçileri için oldukça değerli ve mümkün olabildiğince objektif bilgilerdir. Bir örnek olması açısından onun II. Mahmut döneminde Osmanlı Devleti'nde esirlerin durumu hakkında vermiş olduğu, esirlerin durumu ücretli hizmetkârlardan daha müsait durumdadır, eğer herhangi bir Avrupalı devlet bunların azat edilmesini sağlamış olsa bunların minnettarlığını kazanamayacaktır şeklindeki değerlendirmesi[30] manidardır. Çünkü ona göre Osmanlı toplumunda esir, ailenin üyesidir, onun geçimini ömrü boyunca ailesi sağlamaktadır ve efendisi öldüğünde mirasçısı yok ise kölesi bu hakkı kazanmaktadır[31].

Moltke'nin Osmanlı hizmetinde bir yüzbaşı olarak geçirdiği yıllar ve bu esnada yaptığı hizmetler daha sonraki yıllarda Osmanlı ülkesinde bir Moltke efsanesinin doğmasına neden olmuştur. Ama Moltke'nin Osmanlı tarihindeki yeri, Osmanlı hizmetinde geçen yılları ve bu yıllara ait notlarının yer aldığı söz konusu eserinden ibaret değildir. Çünkü Osmanlı arşivinde yapmış olduğumuz araştırmalar esnasında Moltke'nin İstanbul'dan ayrıldıktan sonra da Osmanlı yönetimi tarafından unutulmadığı ve onun adı etrafında Osmanlı Devleti ile önce Prusya ve ardından Almanya devleti arasında birtakım ilişkilerin de yaşandığı görülmüştür. Moltke'nin memleketine dönüşünden sonraki yıllarda onun ismi etrafında gelişen Osmanlı Prusya veya Osmanlı Alman ilişkileri hakkında başlıca şunları zikredebiliriz.

---

[29] Beydilli, "Moltke", 268. Ama bu bilgiler Örs'ün çevirisinde yer almamaktadır.
[30] *Türkiye Mektupları,* s. 36; Karal, *a.g.e.,* s. 273.
[31] *Türkiye Mektupları*, s. 36.

II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Muallim Sıfatıyla Alman Subaylarının İstihdamında Helmuth von Moltke'nin Rolü

Az önce de belirtildiği üzere Moltke görevli olduğu yıllar içersinde sergilediği tutum ve davranışları veya özellikle de Nizip savaşında teklif ettiği ama uygulanamayan kararları dolayısıyla Osmanlı yöneticileri nezdinde büyük bir ilgi ve merakın konusu olmuştur. Nitekim aynen II. Mahmut döneminde onun üstün bilgi ve becerilerinin görülmesi üzerine Prusya'dan yeni askeri uzmanların istenmesi gibi bir durumla Sultan II. Abdülhamit döneminin daha ilk başlarında da karşılaşılmaktadır. Çünkü Sultan Abdülhamit tarafından Alman imparatoruna yazılmış olan 28 Aralık 1878 tarihli bir name kaydından anlaşıldığına göre Sultan, Osmanlı ordularında muallim sıfatı ile Alman subaylarının istihdam edilmesi isteği ile belirtilen tarihten önce imparatora başvurmuştur.

O, başvurusunda ceddi Sultan Mahmut'un ordularının yeniden düzenlenmesi için teşebbüse geçtiği sırada onun teşebbüsüne bir Alman subayı hizmet ve yardım etmişti diyerek Moltke'ye atıf yapmıştır. Bu nedenle yazmış olduğu name-i hümayunda Alman imparatorundan Osmanlı ordusunun zabitanının meleke ve malumatlarını artırılmasına yardım ederek ceddi Sultan Mahmut'un başlatmış olduğu teşebbüsün tamamlanması hususunun kolaylaştırılmasına himmet etmesini arzu ettiğini belirtmiştir.

Onun bu başvurusu Alman imparatoru tarafından kabul edilmiştir. Padişah imparatorun bu olumlu cevabını İstanbul'daki Alman elçisinden öğrenmiştir. Padişah imparatorun bu konuda göstermiş olduğu nezaketten çok memnun olmuş ve memnuniyetinden dolayı imparatora teşekkür etmiştir. Bu öyle bir teşekkürdür ki padişah, şehzadeliği sırasında 1867 yılında Almanya'ya yapmış olduğu seyahatte Alman imparatoriçesinin kendisine göstermiş olduğu "*hüsn-i kabul*" konusundaki teşekkürlerinin de imparatoriçe hazretlerine iletilmesini "*muhibb-i sâdıkınız*" diyerek rica etmiştir[32].

Tabii ki burada geçen "*muhibb-i sâdık*" ifadesi üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Burada Sultan Abdülhamit daha ne zaman Alman imparatorunun sadık dostu olmuştur diye bir soru hemencecik akıllara gelmektedir. Çünkü Doksanüç harbi diye bilinen savaş daha yeni bitmiş ve bu savaşı bitiren Berlin Anlaşması da imza altına alılalı çok geçmemiştir. 13 Temmuz 1878'de bu anlaşmanın imzalandığı dikkate alınırsa padişahın 28 Aralık'tan önce böyle bir ifadeyi kullanması çok manidardır. Üstelik de bilinenlerin aksine Sultan Abdülhamit, belki adı geçen savaş

[32] BOA, Y. PRK. TKM 2-26.

öncesinde böyle bir istekte bulunarak sadık dostluğunu imparatora bildirmiştir. Dolayısıyla buradan çıkarılacak bazı sonuçlar vardır. Bunlardan en önemlisi, Osmanlı Alman yakınlaşmasının Doksanüç Harbi sonrasında değil de savaş öncesinde başlamış olabileceği yönündeki kuvvetle muhtemel kanaattir. Bir diğeri de Sultan Abdülhamit döneminde ve sonrasında Osmanlı ordusunda en alt düzeyden en üst düzeye kadar istihdam edilmiş olan Alman subaylar gerçeğinin temelinin atılmasında Moltke faktörünün olmasıdır.

Öte yandan, onun önce Prusya ve daha sonra Alman genelkurmay başkanlığını yaptığı süre zarfında daha 1861 yılından itibaren Osmanlı ordusunun mühimmat ihtiyacının karşılanması anlamında Krupp toplarının alınmaya başladığını[33] dikkate alırsak bu yakınlaşmanın temellerinin daha erken yıllara götürülebileceği gayet açık bir şekilde kendisini hissettirmektedir.

Nitekim bize 1867 yılında Almanya'dan Krupp toplarıyla birlikte tüfek satın alınması ile ilgili olarak eski elçi sıfatı ile Aristarki'nin Osmanlı hariciye nazırı Saffet Paşa'ya gönderdiği bir mektup bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Çünkü o günlerde de Osmanlı Devleti'nin Prusya'dan silah satın alması ile ilgili olarak bir isteği vaki olmuştur. Mektuptan anlaşıldığına göre bazı Prusyalı yetkililer, bu isteğe Osmanlı Devleti'nin Prusya'nın müttefiki olmadığı gerekçesiyle sıcak bakmaz iken, Moltke'nin de içinde bulunduğu belirli bir kesim de Osmanlı Devleti'nin bu isteğine karşı çıkmakla Almanya'nın ve dolayısıyla Osmanlı ülkesinin kuzeyin yani Rusya'nın saldırılarına açık hale getirilmesi sonucunu doğuracağı için olumlu yaklaşmışlardır. Onlara göre Osmanlı isteklerine evet demekle onların müttefikliği de sağlanmış olacaktır ki yine bu mektuba göre Moltke'nin de dâhil olduğu Prusyalı devlet adamları, Osmanlı sarayı ve hanedanı hakkında çok iyi olumlu görüş ve düşüncelere sahiptirler[34]. Buradan da anlaşılan o ki, Moltke, Türkiye'den ayrıldıktan sonraki yıllarda da Osmanlı Prusya ilişkilerinin belirlenmesinde ve yürütülmesinde yönlendirici rol oynayan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Aristarki'nin aynı mektubunda o yıl Osmanlı Devleti'nin Prusya'dan istemiş olduğu silah talebinin karşılanmış olduğu1 ve onun bu durumu bir telgrafla da Osmanlı yönetimine bildirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı yönetiminin 1860'lı yılların başından beri Prusya'dan satın almaya başladığı silahlardan olan Krupp toplarından 80 bataryalık bir bölümün her bataryanın yaklaşık 25000 mark üzerinden ve 260.000 adet farklı kalibredeki hafif sü-

[33] BOA, HR İD. 1159-31; HR İD 1159-38; İ.HR. 231-13644 vd.
[34] BOA, HR SYS. 10-10.

vari tüfeklerinin de malzemeleriyle birlikte 200.000 tanesinin 15 marktan, 60.000 tanesinin de 14 marktan sevk edildiği anlaşılmaktadır[35].

Sultan Abdülhamit, 1880 yılında da Almanya'dan ülkesine yeni bir askeri heyet gönderilmesini isteme girişiminde bulunur. Bu girişim esnasında Alman elçisine Moltke'nin geçmişte ülkesine yapmış olduğu hizmetleri hiç unutmadığını, Moltke'nin de aynı şekilde o günlere ait anılarını muhafaza ettiğini ve dolayısıyla bu isteğinin karşılanmasına yardımcı olacağını ümit ettiğini belirtmiştir. II. Abdülhamit Moltke hakkındaki müspet kanaatini 1883 yılında bir Alman Paşasına da (Kaehler Paşa) ceddi sultan Mahmut zamanında onun kıymetinin bilinemediğini, yapmak istediği teşebbüslere çeşitli entrikalar ile engel olunduğunu ve daha sonra ülkesine geri gönderilmesinin de büyük bir hata olduğunu belirtmiştir[36]. Bütün bunlardan sonra Moltke'nin, her ne olursa olsun Osmanlı ülkesinde başlangıçta Prusya ve daha sonra da Alman nüfuzu diyebileceğimiz bir sürecin temellerinin atılmasında ve bu sürecin gelişiminde çok önemli bir fonksiyon ifa etmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Moltke'nin Adına Sultan Abdülhamit'in Alman İmparatoruna Yalı Hediye Etmesi ve Yalı Bahçesine Moltke'nin Heykelinin/Anıtının Dikilmesi

Yukarıda bahsedilen Moltke efsanesinin tek taraflı olduğu yani Moltke'nin sadece Osmanlılar tarafından yüceltildiğini düşünmüyoruz. Çünkü kaynaklarda yer alan bilgiler bize Moltke'nin Almanlar tarafından da yüceltildiğini göstermektedir. Nitekim 1885 yılı ortalarında Almanya'nın İstanbul elçiliği bahçesine henüz sağlığında Moltke'nin heykelinin dikilmesi bile gündeme getirilmiş ve buna Osmanlı devleti tarafından ruhsat verilerek Moltke'nin heykeli/anıtı dikilmiştir. Çünkü onun II. Mahmut zamanında Osmanlı coğrafyasında yürüttüğü faaliyetlerin neticesinde Türk Alman dostluğunun temelleri atılmış ve bu temel üzerine ilişkiler daha sonraki yıllarda daha da sıkılaşarak devam etmiştir. Dolayısıyla Moltke gibi böyle bir şahsiyetin heykelinin veya anısını yaşatacak bir abidenin İstanbul'da elçilik bahçesine dikilmek istenmesi gayet doğal görünmektedir. Bu konuda ilk adım, 1885 yılında Almanya'nın İstanbul elçiliği tarafından atılmıştır. Şöyle ki, Almanya'ya Tarabya'da Devlet-i Aliyye tarafından tahsis edilmiş olan yalının bahçesine General Moltke'nin "*ilkâ-yı nâmı için bir taş rekzi Dersa'âdet'te bulunan Alman zabitân ve muteberânı tarafından arzu ve tasavvur olun…*"muş ve belirtilen tarihte

[35] BOA, HR. SYS 10-10. Bu arada, Aristarki'nin söz konusu yazışmayı eski elçi sıfatıyla yapmış olduğunu belirtelim. Buna bakılırsa adı geçen kişinin o yıllarda Prusya ile Osmanlı Devleti arasındaki silah ticaretinde aracılık rolü oynadığı söylenebilir.

[36] Hayta, a.g.m., s. 135.

durum söz konusu kişiler tarafından Alman elçisine bildirilmiştir. O da meseleyi Berlin'e bildirmiştir. Mesele en nihayetinde Bismarck tarafından Alman imparatoruna iletilmiştir. İmparator da bu konuda görüşlerini dile getirirken sözü hemen Moltke'ye getirmiş ve padişahın söz konusu yalıyı onun yüzbaşılık yıllarında Osmanlılara yapmış olduğu hizmetlerin anısına kendisine (İmparatora) hediye ettiğini belirtmiştir[37]. Dolayısıyla buradan çıkacak ilk sonuç, Alman elçiliğine Sultan Abdülhamit tarafından bir yalının Moltke'nin hatırına Alman İmparatoruna hediye edilmesi gerçeğidir. İmparator bundan sonra ise söz konusu yalının bahçesine Moltke'nin heykelinin yapılması konusunda sözü hemen padişahın rızasının alınması gerektiğine getirerek bu konuda, söz konusu yalıda böyle bir insanın namını hatırlatacak olan bir eserin bulunması hakkında kendi reyinin ve kararının alınmasından önce padişahın rey ve iradesine müracaat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylelikle de sultan Abdülhamit'le olan dostluğuna atıfta bulunarak nezaket gösterisinde bulunmuştur. İmparator devamında buna padişah tarafından muvafakat verildiği takdirde kendisinin de muvafakatinin olacağını belirtmiştir.

Alman imparatorunun Sultan Abdülhamit'in gönlünü okşayıcı bu söz ve tavırlarının ardından 14 Mayıs 1885 tarihinde Sultan Abdülhamit'ten sadaret makamının kararının ne yolda olduğunun acilen bildirilmesi şeklinde bir irade çıkmıştır. Bunun üzerine sadrazam da Moltke namına söz konusu yerde heykel dikilmesi (taş rekzi) isteğinin padişah tarafından uygun bulunması kanaatimce tabiidir ve münasiptir diye görüşünü belirtmiştir. Çünkü ona göre Moltke'nin heykeli/anıtı eğer Alman elçiliğinin sınırları dışında Boğaziçi'nde veya Beyoğlu'nda bir yere dikilecek olsaydı her ne kadar Moltke'nin her memlekette hürmete layık birisi olması hasebiyle hiçbir devlet herhangi bir şey demeyecek olsa da, onun şöhret ve maharet-i askeriyesine sebep olan muharebenin Fransa ile yapılan muharebe olması dolayısıyla Fransa bu konuda itiraz edebilirdi. Ama heykelin/anıtın dikilecek olduğu yer her ne kadar padişah tarafından hediye edilmiş ise de, Alman elçiliğine ait olması dolayısıyla ve elçiliklerin de "*haric-ez memleket*" kaidesine göre mensup olduğu devletin mülkü hükmünde ve buralarda ilgili devletin serbest hareket etmesi açık bir kural olmasından dolayı padişahın bu konuda ruhsat vermesi uygun olacaktır. Dolayısıyla sadrazam bu konuda olumlu kanaat belirtmiştir. O bundan başka Alman imparatorunun bu konuda padişahın muvafakatının aranması konusundaki teklifinin söz konusu yerin padişah tarafından hediye edilmiş bir yer olması dolayısıyla saygıdan ve hürmetten kaynaklandığını da belirtmiştir. Sadrazam

[37] BOA, Y. A. HUS. 182-12.

bütün bu nedenlerden dolayı Alman imparatorunun teklifinin padişah tarafından uygun görülmesinin tabii bir durum olduğunu düşünerek, söz konusu teklifin Vükela Meclisince görüşülmesine bile gerek olmadığı şeklindeki düşüncesini de 15 Mayıs 1885 tarihli bir yazı ile padişaha bildirmiştir[38].

Sadaret makamınca verilecek kararı beklemekte olan padişah, sadrazamdan aldığı bu cevap üzerine 7 Haziran 1885 tarihinde söz konusu yerde Moltke'nin heykelinin/anıtının dikilmesine ruhsat vermiş ve bu konudaki kararının da Alman elçiliğine bildirilmesini emretmiştir[39]. Bu ruhsatın ardından söz konusu yerde daha sonra Moltke'nin heykeli/anıtı dikilmiştir[40]. Nitekim konu ile ilgili Osmanlı ve Alman makamları arasında yapılan yazışmalarda da söz konusu yere bazen heykel dikilmesi, bazen de "*bir taş rekzi*" şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Buradan hareketle söz konusu yere heykelden ziyade bir anıt dikilmiş olmalıdır. öz konusu anıtı Osmanlı Devleti değil, Alman devleti yaptırmıştır.

Bu arada, Moltke ve heykel meselesini tamamlayıcı mahiyette olmak üzere daha sonraki yıllarda yaşanan bir gelişmeyi de zikretmekte yarar vardır. Çünkü 26 Haziran 1905 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre Küçükçekmece köyü Çiçoz(?) çiftliği merasında hafriyat yapmakta olan Osman isminde birisi tarafından tunçtan yapılmış ve başı kırılmış küçük bir heykel bulunduğu Zabtiye Nezareti tarafından İstanbul polis müdürlüğüne bildirilmiştir. Polis müdürlüğü de söz konusu heykeli hemen Müze-yi Hümayun'a göndermiştir. Müzede yapılan incelemede heykelin görünüş itibariyle yeni yapıldığı, Mareşal Moltke'yi andırdığı ve ona benzediği kararına varılmıştır. Ama ne ilginçtir ki söz konusu heykelcik, 3 Temmuz 1905 tarihinde bulan kişiye geri verilmiştir[41].

Bu bilgilere bakılarak Anadolu'muzda iyi hizmetler yapan kişiler hakkında kullanılan "heykeli yapılacak adam" sözünün Almanlar ve onu sevenler açısından Moltke için de kullanılmasında bir beis görülmemiştir diye düşündüğümüzü belirtmek isteriz.

Moltke'nin Yeğeninin Osmanlı Hizmetine Alınması

Osmanlı ülkesinde oluşan Moltke efsanesinin alametlerinden birisi de, onun Baron Bardekeruf isimli yeğeninin Osmanlı Devleti hizmetine girmek istemesi ve buna Moltke'nin delalet etmesiyle adı geçen şahsın isteğinin kabul edilmesidir. Söz

[38] BOA, Y. A. HUS. 182-12.
[39] BOA, İ. HR. 337- 21813.
[40] Ancak günümüzde de Alman konsolosluk bahçesinde bulunmakta olan bu yapının bir heykelden ziyade anıt olduğu görülmektedir. Hayta, a.g.m, s. 127.
[41] BOA, MF. MKT. 870-36.

konusu şahıs, bir zamanlar Berlin'de bir mızraklı süvari alayında tahsilini tamamladıktan sonra 12 sene Rusya'nın hassa ordusunda hizmet etmiş ve Prusya ile Rusya arasında meydana gelen savaşta ülkesine karşı silah kullanmak durumunda kalma ihtimali nedeniyle Rus ordusuna hizmet etmekten vazgeçerek 1866 yılından itibaren kendi ülkesinin ordusu hizmetine giren bir süvari kaymakamıdır. Bu kişi takip eden yıllarda Avusturya ve Fransa ile meydana gelen savaşlarda da görev almış ve 1890 yılında Osmanlı Devleti hizmetine girmek için İstanbul'a gelmiştir. Söz konusu kişi, kendisinin mesleki alanda pek muktedir, pek çok tecrübeye sahip ve namuslu bir süvari zabiti olarak tavsiye edilmesi için o sıralarda Osmanlı hizmetinde bulunan Ferik Goltz Paşa'dan ricada bulunmuş ve o da bu konuda bir tavsiye mektubu kaleme almıştır. Onun mektubu padişaha arz edilmiştir. Moltke de akrabasından olan bu zatın aynı zamanda namus ve iktidarı hakkında da "*hüsn-i şehâdet*" etmiştir. Dönemin en önemli Alman askeri şahsiyetlerinin tavassutunu ve kefaletini elde eden bu zatın durumunun görüşülerek sonucun bildirilmesi konusunda 15 Nisan 1890 tarihinde padişah iradesi sadır olmuştur[42].

Bu konuda Sadrazam, Hariciye, Dâhiliye, Bahriye, Maarif, Ticaret ve Nafia, Evkaf-ı Hümayun, Maliye ve Adliye nazırları, Serasker, Şura-yı Devlet Reisi, Şeyhülislam, Amedi-i divan-ı hümayun ve Sadaret müsteşarından oluşan meclis-i mahsus, padişah iradesi üzerine durumu görüşmüş ve özellikle Moltke'nin adı geçen şahıs hakkındaki "*iş'ârına atfen*" 15 Nisan 1890 tarihinde Devlet-i aliyyece bir süvari kaymakamına mahsus bir maaş ve tayinat ile askeri hizmete kabulünü münasip görmüştür[43]. Bu karar 1890 yılı Nisan ayının 25'nde padişaha arz edilmiştir[44]. Böylece Moltke'nin Osmanlı Devleti'nde görmüş olduğu hizmetler ile açılan kapıdan ve daha sonra Sultan Abdülhamit'in de açıkça yapmış olduğu başvuru ile sonuna kadar açılan kapılardan istifade ile Moltke'nin bir akrabası da bu şekilde Osmanlı hizmetine girmiştir.

Moltke'ye Sultan Abdülhamit'in Hediyeler Göndermesi

Osmanlı Devleti'nin Sultan Abdülhamit döneminde Moltke'ye her açıdan özel bir önem atfetmiş olduğunu görüyoruz. Bunun yukarıdan beri söylemeye devam ettiğimizin dışında başka hususi sebepleri var mıdır bilemiyoruz. Ancak bilinen bir gerçek var ise o da, Moltke'nin, Osmanlının uluslararası alanda yaşadığı yalnızlık ve uzun zamandan beri Fransa örnekliğinde yürütmüş olduğu batılılaşma gayret-

[42] BOA, İ. MMS. 111- 4775.
[43] BOA, MV. 53-39.
[44] BOA, İ. MMS. 111- 4775.

lerinde uğradığı hayal kırıklığı nedeniyle yaşamakta olduğu bunalımlı ortamdan kurtulmasına yeni bir can simidi olarak önce Prusya ve daha sonra Almanya adıyla anılacak yeni bir müttefikin bulunmasına rehberlik etmiş olmasıdır. Osmanlının bu arayışının o yıllarda Berlin'in geleceği İstanbul'un mukadderatına bağlıdır politikasını benimseyen ve bunu da Berlin-Boğazlar-Bağdat Demiryolu projesi ile hayata geçirme arayışında olan Almanya'nın işine geldiğini de unutmamak gerekmektedir. Nitekim Alman Weltpolitik'inin sahibi olan II. Wilhelm[45], Osmanlı ülkesi üzerindeki tesirini 1898'de Osmanlı ülkesine yaptığı seyahat kapsamında Şam'ı ziyaretinde dünyadaki 300 milyon Müslüman'ın dostu olduğunu ilan etmesi[46] ile beyan etmiştir. Bu ziyaret aynı zamanda bir yabancı ülke hükümdarının ilk defa Osmanlı ülkesini ziyaret etmiş olması açısından da bir ayrıcalığı vardır. Öte yandan Alman halkının da Bağdat Alman yolu denilen projeden dolayı mutluluk ve heyecan içersinde olduğunu da belirtmekte fayda vardır.

Bu kadar iddialı bir söylemin nedeni, ülkesine geri döneli on yıllar geçmiş olmasına rağmen(43 yıl) Sultan Abdülhamit'in Moltke'yi hala hatırlaması ve gönlünü alıcı tavır ve davranışlar sergilemeye devam etmesidir. Yoksa onun 1882 yılında Moltke ve onunla birlikte Osmanlı hizmetinde bulunmuş olan Kont Hazfild'e altı sandık dolusu kahve, kahve odunu ve tütün göndermesi nasıl açıklanabilir?

19 Nisan 1882 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre Sultan Abdülhamit, Mareşal Moltke ve yukarda adı zikredilen Kont Hazfild'e altı sandık içinde kahve, kahve takımı, kahve odunu ve tütün göndermiştir. Gönderilen hediyeler Berlin elçisi tarafından yerine ulaştırılmıştır. Bu hediyelere hemencecik Kont Hazfild kendisine verilen güzel tütünden, gönlünü hoş tutan kahveden ve İstanbul'da bulunduğu sırada padişahın kendisine göstermiş olduğu ilgiden dolayı memnuniyetini belirten bir teşekkürnâme telgrafı kaleme alarak elçiliğe ulaştırmıştır. Bundan başka Berlin elçisi ile bir görüşme de yaparak sigaraların kalitesinin ve nefasetinin çok iyi olduğundan ve bunların bir kısmını Prens İmperyal hazretlerine hediye ettiğinden bahsetmiştir. Sigaraları prens de çok beğenmiş. Hatta Kont masasındaki kutudan elçiye de ikram etmiş. Moltke ise hediyelerin gönderildiği sırada İsviçre'de görevli olarak bulunduğundan dolayı teşekkürlerini bildirememiştir. Ancak elçiye ulaşan bilgilere göre Moltke'nin de görev dönüşünde teşekkürlerini bildireceği anlaşılmıştır[47].

---

[45] Senyobos, *Avrupa Tarihi*, Çeviren Ali. K. Aksüt, İstanbul, 1938, s.119.
[46] Senyobos, *a.g.e.*, s. 122.
[47] BOA, Y. PRK. EŞA. 3-17.

Sultan Abdülhamit'in Moltke'nin Doğum Gününü Tebrik Etmesi

Moltke, Almanlar için o kadar kıymetli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır ki, 26 Ağustos 1890 tarihinde onun doğumunun 90.yıldönümü, Berlin'de en üst düzeydeki devlet protokolünün katılımı ile ve parlak törenler ile kutlanmıştır. Nitekim söz konusu kutlama töreni ile ilgili olarak hazırlanan ve Berlin elçisinin 23 Ekim günü Hariciye Nezareti'ni bilgilendirmek için İstanbul'a çektiği telgrafta yer alan bilgilere göre Moltke, Alman yetkililerin gözünde büyük strateji uzmanı ve büyük taktisyen olarak yer edinmiştir. Bu nedenle 90 yaşına gelmiş bir insan için çok görkemli ve çok parlak kutlama törenlerinin yapılması planlanmıştır. Bu çerçevede kutlama törenlerine Berlin'de bulunan garnizonların ve bu garnizonlarda bulunan bütün askeri yetkililer ile üst düzey devlet erkânının tamamı törene katılmış ve törenlere katılan Alman imparatorunun yanında yer almışlardır. Yine aynı gün öğleden önce muhafız birliklerinden bir bölük, kendisinin genelkurmay başkanlığı döneminde yaptırılan genelkurmay yerleşkesindeki konutunda yaşamakta olan Moltke'ye giderek ona şimdiye kadar ne eski Prusya krallarına ve ne de kurucu meclis üyelerine nasip olmamış bir onuru yaşatmışlardır. Alman yetkililere göre bu parlak ve görkemli törenle Moltke'ye son derece muhteşem bir hürmet gösterilmiş ve ona eski hatıraları yeniden hatırlatılmıştır. Aynı günün akşamında ise Central Hotel'de Genelkurmay karargâh subaylarının tümünün katılımı ile bir akşam yemeği verilmiştir. Yemeğin ardından ise akşam saat dokuzda 20.000'den fazla kişi, meşaleleriyle birlikte eski Alman kostümlerini giyerek düzenlenen törene katılmışlardır[48]. Bu tören ve tören için yapılan yazışmalarda kullanılan ifadeler de Moltke efsanesinin Almanya boyutunu en güzel şekilde anlatmaktadır diye düşünülebilir.

Moltke, Osmanlı Devleti ve onun sultanı II. Abdülhamit nezdinde o kadar değerli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır ki, Abdülhamit de onun 90.yaş gününü hususi olarak göndermiş olduğu bir telgrafla tebrik etmiştir. Nitekim Moltke bu vesile ile padişaha teşekkür etmek için 26 Ekim 1890 tarihinde cevabi bir telgraf göndermiştir. O cevabında padişahın doğum gününü kutlamak için telgraf gönderdiğini ve bundan duyduğu memnuniyeti "*lütfen ve tenzîlen çâkerlerine irsal buyurulan telgrafnâme-i hümayun ile kulları taltif buyurulmuş olmağla samimi teşekkürlerimin arzına müsâ'ade edilmesini arz ederim*" şeklindeki ifadeleriyle belirtmiştir. O, teşekkür telgrafının devamında padişahın kendisine yapmış olduğu taltiflerin hiçbir zaman için unutamayacak olduğu bir memleketin hükümdarı

[48]BOA, HR. SYS. 18-26.

tarafından yapılmış olduğunu belirterek, bunların kendi nezdinde sonsuz derecede kıymetli olduğunun arzına cesaret ettiğini belirtmiştir[49].

Sultan Abdülhamit, Moltke'nin doğum yıldönümünü sadece şahsi olarak değil Alman imparatoru nezdinde de tebrik etmiştir. İmparator da aynı şekilde Moltke'nin yapmış olduğu gibi padişahın tebrik telgrafına 29 Ekim 1890 tarihinde *"... ifâsına inayet buyurulan tebriknâmeyi havi telgrafınızı pek ziyade memnuniyetle aldım..."* şeklindeki çok nazik ifadeleri içeren bir telgrafla cevap vererek teşekkürlerini bildirmiştir. Ama imparatorun telgrafında Moltke'nin Alman imparatorunun nezdinde sahip olduğu değer ve kıymeti ifade eden cümleler bulunmaktadır. Bu manada Alman imparatoru telgrafında, *"...hükümdâr olmak ve askerimin re'isi bulunmak itibariyle kumandalarım arasında tarih nokta-i nazarından harikulâde haiz-i meziyet olan ve uluvviyyet-i tab'-ı kalb ile muttasıf ve sadakat-ı kâmilesi müsellem olan bir zâta mâlik olduğum için fevkalâde müftehir ve mareşalin vaktiyle devlet-i aliyye-i Osmâniye hizmetinde bulunmuş olmasından dolayı da bahtiyarım..."* şeklinde cevap vererek[50], Moltke'nin kendi nezdinde sahip olduğu değer ve önemi belirtmiştir. Bu ifadelere bakılırsa Moltke, Alman İmparatorunun nezdinde komutanları arasında tarihsel açıdan olağanüstü yeteneklere sahip bir kişidir. Moltke, zamanında Prusya/Almanya adına Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş olması dolayısıyla da İmparator nezdinde ayrıca bir öneme sahiptir. Bu ifadeleri de Almanlar nezdindeki Moltke efsanesinin bir başka ifadesi olarak algılayabiliriz.

Sultan Abdülhamit'in Moltke'nin doğum yıldönümünü hem Moltke ve hem de Alman imparatoru nezdinde tebrik etmesi, Alman basınında büyük yankılar uyandırmıştır. Çünkü bu konuda Alman basınında Sultanın imparatora ve Alman milletine karşı dillendirdiği coşkulu, eşsiz ve asil duygularına yer verilmiştir. Aynı şekilde büyük taktisyen olarak nitelendirilen Moltke hakkındaki padişahın samimi ve onu yüceltici sözlerine de yer verilmiştir. Bütün bunlara bağlı olarak da Alman imparatorunun Sultan Abdülhamit'e karşı duymuş olduğu sempati ve beğenileriyle onun sahip olduğu asil duygu tatmin edici memnuniyet ifadeleri ile dillendirilmiştir[51].

Moltke'nin Vefatı Nedeniyle Sultan Abdülhamit'in Taziye Telgrafı Göndermesi

Yukarıda da belirtildiği üzere General Moltke, 1890 yılında vefat etmiştir. Bu vefat üzerine de Sultan Abdülhamit Alman imparatoruna hemen bir taziye telgrafı

[49] BOA, Y.PRK. TKM. 19-33.
[50] BOA, Y. PRK. NMH. 4-90.
[51] BOA, HR. SYS. 18-26.

göndermiştir. Bunun üzerine de Alman imparatoru, 27 Nisan 1891 tarihinde padişaha hitaben Moltke'nin vefatı nedeniyle Almanya'nın telafisi kabil olmayacak kaybından dolayı üzüntülerini beyan eden telgrafını aldığını belirten bir telgraf çekmiştir. İmparator bu telgrafında Moltke hakkında *"...beni ve benim ordumu emsalsiz bir dost ve kumandandan mahrum eden bu vaka-i müellimeye lütfen iştirâk buyurulmuş olduğundan dolayı fevkalâde teşekkür ile beraber sa'âdet-i hâl-i cenâb-ı padişâhî hakkındaki temenniyatımın kabul buyurulmasını ricâ ederim*"[52] şeklindeki ifadeleri de onun Almanya devleti nezdindeki kıymetini ve önemini belirtmiştir.

Moltke Hakkında Yazılan Kitapların Osmanlı Yönetimi Tarafından Takip Edilerek Satın Alınması

Moltke'nin vefatından sonraki tarihlerde hakkında yazılan kitapları da Osmanlı yönetiminin takip ederek satın alma yolu ile ülkeye getirtmiş olduğu görülmektedir. Bu da onun ölümünden sonra bile de olsa Osmanlı yönetimi nezdindeki değer ve önemini kaybetmediğini göstermesi açısından önemli bir veri olarak karşımızda durmaktadır. Buradan hareketle Moltke'nin Osmanlı yönetimi ile gerek Osmanlı ülkesinde görevli iken ve gerekse ülkesine döndükten sonra da muhtemelen devam eden ilişkiler içersinde olmuş olabileceğini göstermektedir. Bu konu da tarihçilerin önünde araştırılması gereken bir başka konu olarak durmaktadır.

Çünkü kaynaklardan anlaşıldığına göre onun vefatından hemen sonra 3 Nisan 1891 tarihinde Osmanlı yönetimi, Moltke hakkında yazılmış olan kitapların takip edilerek bunların birer nüshasının İstanbul'a gönderilmesini Berlin elçisinden istemiştir. Nitekim Berlin elçisi 11 Nisan 1891 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bir yazı kaleme alarak söz konusu emir gereğince Hirschfeld'in telifi olan *Moltke* isimli eser ile *Moltke ve Mühlbach (..)âsan(?)* isimli kitapların birer nüshasını postaya verilerek İstanbul'a gönderildiğini belirtmiştir. İstanbul'a gelen kitaplar, 19 Nisan 1891 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne havale edilmiştir. Bu konuda söz konusu kayıtlarda o kadar detaylı bilgiler yer almaktadır ki, belirtilen kitapların bedelinin 19 Mark 5 santim olduğunu ve bedelinin de Hariciye Nezareti Şuhur-ı Selâse Kalemi'nden ödendiği, bu bilgilerden anlaşılmaktadır[53]. Bu vesile ile o günlerde Berlin-İstanbul arasında çalışan postanın süresinin de ortaya çıktığını belirtmeden geçemeyeceğiz.

1894 yılına gelindiğinde de Moltke'nin vefatından sonraki yıllarda Almanya'da onun hakkında E.S. Mittler ve Oğlu Matbaasında Profesör Hirschfeld tarafından *Moltke und der Orient* isimli bir eser basılmıştır. Osmanlı yönetimi, Hariciye Neza-

[52] BOA, Y. PRK. NMH. 4-98.
[53] BOA, HR. SYS. 28-7.

reti kanalıyla bu eserin de bir nüshasının temin edilerek gönderilmesini 3 Nisan 1894 tarihinde Berlin elçisinden (Tevfik Paşa) istemiştir[54].

Moltke'nin 100. Yaş Kutlamaları ve Onun Mısır Seferi Hakkında Hazırlamış Olduğu Planın Almanya Tarafından İstenmesi

Yukarıda da bahsedildiği üzere Moltke sadece Osmanlı Devleti nezdinde değil Almanların nezdindede çok önemli bir şahsiyettir. Bunun bir göstergesi olarak 1900 yılında Almanya'da on yıl önce vefat etmiş olan Moltke'nin 100. yaş günü kutlamaları gündeme gelmiştir[55]. Bu da bize Moltke'nin Alman devleti açısından sahip olduğu önemi ve dolayısıyla Moltke efsanesini çok açık şekilde bir daha göstermektedir. Bu bağlamda bütün Alman erkân-ı harb heyeti, Moltke'nin tercüme-i halini içeren bir ayrıntılı eserin telifi ile meşgul olmaya başlamıştır. Bu çerçevede onun Osmanlı ordusunda istihdam edildiği yıllara ait faaliyetleri kapsamında yapılan incelemelerde, 1838 senesinde ordu kumandanı Müşir Hafız Paşa nezdinde müşavir sıfatı ile bulunduğu sırada Mısır aleyhine icrasına lüzum görünen seferin planını tertip ederek Malatya'dan İstanbul'a gönderdiği bilgisine ulaşılmıştır. Alman askeri heyeti nezdinde oldukça mükemmel bir şekilde hazırlandığı da yapılan araştırmalarda ortaya çıkan bu planın Osmanlı Hazine-i evrakı arasında yer alabileceği düşünülerek, söz konusu planın ve eğer varsa Moltke'nin askerlikle ilgili olarak kaleme almış olduğu daha başka eserlerin de buldurulup tasdikli bir suretlerinin Berlin'e gönderilmesi 4 Temmuz 1899 tarihinde Alman elçiliğince Osmanlı Hariciye Nazırlığından istenmiştir. Bunun üzerine hemen Osmanlı Seraskerlik makamınca gerekli araştırma yapılmış ama Moltke'nin sözü edilen çalışmaları ile ilgili bir kayda rastlanılmamıştır. Aynı araştırma bu sefer Hazine-i evrak dairesince yapılmıştır. Ancak burada da bu türden kayıtların olmadığı bilgisi 26 Temmuz 1899 tarihinde ilgililere bildirilmiştir[56]. Bu bilgi, 8 Ağustos 1899 tarihinde de Almanya elçiliğine bildirilmiştir[57].

Alman Gemilerinin Osmanlı Sularında Seyr ü Sefer Etmesi Bağlamında Moltke Gemisi/Gemileri

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler Sultan Abdülhamit döneminde her geçen gün farklı bir boyutta olmak üzere tarihi süreç içersinde sürekli gelişmiştir. Burada sözü edilen boyutlardan birisi de II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti ile Almanya arasında var olan dostluğun ve samimiyetin arttırılması adına her yıl

[54] BOA, HR. SYS. 27-22.
[55] BOA, HR. SYS. 929-28
[56] BOA, HR. SYS. 929-28.
[57] BOA, HR. TH. 230-68.

donanma bünyesinde bulunan gemilerden birisini Osmanlı sularına göndermesi ve söz konusu gemilere seyr ü sefer ve talim yaptırmasıdır. Osmanlı sularına gönderilen gemiler arasında Charlotte, Gnesineu, Stein ve Stosch gibi gemilerin arasında meşhur Moltke'nin adının verildiği gemi de bulunmakta idi. Buradan da anlaşıldığı üzere Almanlar zaman içersinde Moltke'nin adına aynı isimle anılan bir gemi yaptırarak donanmalarına dâhil etmişlerdir. Moltke gemisi, Alman donanmasına 1877 yılında katılmıştır. 1889 yılında eğitim gemisi haline getirilmiş ve 1908 yılına kadar bahriye talebelerinin eğitimi maksadı ile kullanılmıştır. Moltke eğitim gemisi bu süre zarfında her ne kadar Atar tarafından birincisi 1895 yılı sonlarına doğru, ikincisi Aralık 1900-Ocak 1901 arasında ve üçüncüsü de 1903 yılında olmak üzere üç defa deniliyor[58] ise de, söz konusu geminin dördüncü defa Osmanlı sularına ve dolayısıyla İstanbul'a gelişi 1907 yılında gerçekleşmiştir[59].

Ancak burada hemen önemli bir hususa değinmekte fayda görünmektedir. Çünkü Ataran çalışmasında Moltke isminde sadece bir geminin varlığından bahsedilmektedir. Fakat Osmanlı arşivinde yapmış olduğumuz çalışmalar esnasında Moltke'nin adının verildiği bir gemiden değil, birkaç gemiden söz edildiği görülmüştür. Mesela 1895-1896'larda[60] ve 1900 yılı Aralık ayının 8'nden 22'sine kadar (Yafa'da) ve 1900 yılının Aralık ayının 24'ünden 1901 yılının Ocak ayının 12'sine kadar (İzmir limanında)[61] Osmanlı sularında dolaşan ve Moltke Talim Gemisi diye isimlendirilen gemi ile Alman İmparatorunun İstanbul'da yaptırmış olduğu çeşmenin açılışına katılmış olan Alman Bahriye Mektebi öğrencilerini İstanbul'a getiren bir Moltke Mektep Gemisi[62] vardır. Osmanlı arşiv kaynaklarında bazen talim gemisi, bazen de mektep gemisi diye zikredilen gemi muhtemelen aynı gemidir. Atar'ın bahsettiği gemi de bu olmalıdır. Bize bu konuda bilgi veren kayıtlara göre Alman bahriye mektebi öğrencilerinin talim yapmalarına mahsus olan bir Alman talim gemisinin isminin Moltke olduğu ve bu geminin talim çalışmaları çerçevesinde Alman hükümetinden almış olduğu emir çerçevesinde 1895 yılının Kasım ayının 15'nde İzmir'e varacağı, 1896 yılı Ocak ayının ikinci günü de İzmir'den ayrılarak İskenderiye'ye ve 20'sinde de Korfu'ya gideceği, yani önceden belirlenmiş bir

---

[58] Zafer Atar, "II. Abdülhamid Döneminde Alman Eğitim Gemilerinin Osmanlı Sularındaki Seyahatleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XV/30 (2015-Bahar/Spring), s. 54, 55, 56, 61. Moltke gemisinin Osmanlı sularındaki faaliyetleri ve İstanbul'a gelişleri Atar'ın çalışmasının 55. ve 62. sayfaları arasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmamızda bu konuya fazla değinilmeyecektir. Ancak yeri geldikçe bazı ilave bilgilere yer verilecektir.

[59] BOA, İ. HUS. 139-80

[60] BOA, Y. A. HUS. 332-52; HR SYS 21-25.

[61] BOA, HR. SYS. 21-22.

[62] BOA, Y. MTV. 209-80; İ. HR. 370-2; BEO. 1606-120423.

program dâhilinde Osmanlı sularında dolaşacağı Almanya'nın İstanbul elçiliği tarafından Osmanlı Hariciye Nazırlığına 19 Ekim 1895 tarihinde sözlü olarak bildirilmiştir[63]. Buradan anlaşılan o ki, Almanlar Moltke gemisinin talim yapabilmesi için kendilerince bir program yapmışlar ve bunu Osmanlı yetkililerine sadece sözlü olarak bildirmişlerdir. Bu da bize o yıllardaki Osmanlı Alman ilişkilerinin ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından önemli bir gelişmedir. Moltke Mektep gemisinin Osmanlı sularına ve Osmanlı başkentine daha sonraki yıllarda gelişi ayrıca ele alınacağı için burada fazlaca üzerinde durulmamıştır.

Ama Osmanlı kaynaklarında bundan başka 1896 yılı sonlarına doğru İzmir limanına uğrayan ve burada bir ay kaldıktan sonra yeniden etrafta dolaşarak 9 Ocak 1897'de yeniden İzmir limanına gelen ve bütün bu faaliyetleri Aydın valisi tarafından merkezi yönetiminin bilgilendirildiği bir de Moltke Fırkateyni'nden söz edilmektedir[64]. Bundan başka Osmanlı kaynaklarında bir de 1900 yılı sonları ile 1901 yılı başlarında Beyrut limanına uğrayan ve Doğu Akdeniz sularında seyr ü sefer eden Moltke Kruvazöründen bahsedilmektedir[65]. Hatta bu geminin kaptanı Nits, seyr ü sefer esnasında uğradığı Beyrut limanında rüsumat ambarı yakınlarında denize düşen üç yaşında bir çocuğu sağ olarak kurtarmıştır. Bu yüzden de Tahlisiye Madalyası ile ödüllendirilmesi için Beyrut vilayeti 24 Aralık 1900 tarihinde merkezi yönetimden izin istemiştir. 13 Şubat 1901 tarihinde de bu konuda padişah iradesi sadır olarak adı geçen kaptan bu madalya ile ödüllendirilmiştir[66]. Demek ki, 1900 yılı Aralık ayı sonlarında Beyru'ta olan bu gemi, 1901 yılı Şubat ayı ortalarında bile hala o bölgede dolaşmaktadır. Buradan hareketle artık XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı suları Alman gemileri tarafından rahat bir şekilde seyr ü sefer için kullanılır olmuştur denilebilir. Yine, 1900 yılı Ekim ayı ile 1901 yılı başlarında Beyrut limanı ve yakın limanlarda dolaşan Moltke Savaş Gemisi de arşiv kayıtlarında Moltke adıyla zikredilen bir başka Alman gemisidir[67]. Nitekim bu savaş gemisi ile ilgili olarak 11 Ekim 1900 tarihinde Almanya elçiliği, şifahi olarak Osmanlı Hariciyesini Moltke ve Stosch isimli savaş gemilerinin Ekim ve Kasım aylarında İzmir ve Yafa limanlarını dolaşacakları konusunda yeniden bilgilendirme yapmıştır. Bu bilgilendirme yapılırken kullanılan dil çok ilginçtir. Çünkü sefaret, yaptığı açıklamalarda söz konusu gemilerin söz konusu limanlarda "*lenger-endâz*" olacakları ile ilgili kendi hükümetlerinden emir aldıklarını ve bu emri Os-

[63] BOA, Y. A. HUS. 332-52; HR. SYS. 21-25.
[64] BOA, Y. HUS. 364-62.
[65] BOA, İ.TAL. 241-21.
[66] BOA, İ. TAL. 241-21.
[67] BOA, HR. SYS. 21-166; Y. A. HUS. 411-105.

manlı Hariciyesine bildirdikleri şeklinde bir dil kullanmışlardır. Buna göre Moltke gemisinin, 1900 yılı Aralık ayının 8'nden 12'sine kadar Yafa'da, yine Aralık ayının 24'ünden 1901 yılı Ocak ayının 2'sine kadar da İzmir limanında kalacağı belirtilmiştir[68]. Ama daha sonraki günlerde imparator emriyle söz konusu geminin seyahat programında değişiklik yapılmış ve geminin aynı yılın Kasım ayının 30'undan Aralık ayının 5'ne kadar Yafa limanında, Aralık ayının 6'sından 11'ne kadar Beyrut limanında ve yine Aralık ayının 22'sinden 1901 yılı Ocak ayının 2'sine kadar İzmir limanında olacağı bildirilmiştir[69].

Fırkateyn ile kruvazörün de savaş gemisi olması ve her ikisinin de aynı tarihlerde aynı yerlerde seyr ü sefer etmesini dikkate alarak son zikredilen gemiyi onlardan birisi farz etsek bile bu durumda Osmanlı sularında Moltke ismiyle seyr ü sefer eden üç çeşit askeri hüviyetli Alman gemisinden bahsetmek mümkün görünmektedir. Bunların dışında Moltke adını taşıyan bir de 1908 yılında Sultan Abdülhamit'in kaptanına nişan verdiği Hamburg Amerikan Alman Seyr ü Sefain Kumpanyası'na ait Moltke Vapuru vardır[70]. Dolayısıyla Osmanlı arşiv kayıtlarında Osmanlı Devleti'nin veya yöneticilerinin muhatabı olan veya ilgi alanına giren Moltke ismini taşıyan dört adet geminin varlığı söz konusudur. Bu durum, yani Almanya'da Moltke adına çeşitli cinslerde gemilerin yapılmış olması, baştan beri bahsedilen Moltke efsanesinin Almanlar nezdinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir ki, bu efsanenin rüzgârları bir şekilde Osmanlı coğrafyasında da esmiştir.

Moltke Talim veya Mektep Gemisinin Alman Çeşmesi'nin Açılış Töreni İçin İstanbul'a Gelişi

1888 yılında tahta geçen II. Wilhelm, dış dünyaya açılma yanlısı politikalar izleyen bir şahsiyete sahipti. Ancak o sıralarda dünyanın birçok yeri sömürgeci devletler tarafından pay edilmişti. Bu manada sömürgeci devletlerin henüz tam olarak paylaşamadıkları veya üzerinde tam olarak hegemonya kuramadıkları bir coğrafya vardı ki, o da Osmanlı coğrafyası idi. Doksanüç Harbi sonrasında ortaya çıkan devletler dengesini çok iyi kullanan II. Wilhelm, yönünü işte bu Osmanlı coğrafyasına çevirmiştir. Bu manada o, 1889 ve 1898 yıllarında olmak üzere iki defa Osmanlı başkentini ziyaret ederek Sultan Abdülhamit ile iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır. İşte bu ziyaretlerinin ikincisini Şam ve Kudüs'e kadar da uzatarak Abdülhamit'in dikkatini çekmiştir. Bununla da yetinmeyen Wilhelm, ikinci ziyaretinin bir nişanesi

[68] BOA, Y.A. HUS. 411-105.
[69] BOA, HR. SYS. 21-166.
[70] BOA, İ. TAL. 445-35.

olarak İstanbul'un en merkezi yerine bir çeşme yaptırmayı Abdülhamit'e teklif etmiştir. Çeşmenin yapılışında etkili olan temel düşünce, Alman İmparatorunun Osmanlı ülkesine yaptığı ziyaret esnasında Padişah ve İstanbul halkı tarafından imparatorun eşine gösterilen ilginin ve Alman imparatoru ile Padişah arasındaki kadim dostluğun nişanesi olarak bir eser vücuda getirilmek istenmesidir ki bu eser de çeşme olarak belirlenmiştir. Çünkü bu kadim dostluk Alman imparatoruna göre, çeşmenin yapılışında kullanılacak olan mermerler kadar sağlam ve çeşmeden akacak su kadar da saf ve berrak[71] olarak tasarlanmıştır.

Çeşme ve dolayısıyla su, Türk İslam kültürünün olmaz ise olmazlarındandır. Osmanlı geleneğinde çeşme, cami ile birlikte şehirlerin çekirdeğini ve merkezini oluştururdu. Bu açıdan çeşme Osmanlı insanının can damarlarından biriydi. Dolayısıyla Alman İmparatorunun teklifine çeşmenin İstanbul'un merkezi bir yerinde yapılmak istenmesinden hareketle ve aynı zamanda su kaynağının bol olması ile halkın daha fazla yararlanabileceği yer olması hasebiyle Sultan Ahmet Meydanı'nda inşası uygundur şeklinde bir cevap verilmiştir[72].

Çeşmenin açılışı, ilk başlarda Sultan Abdülhamit'in tahta geçişinin 25. yıldönümüne (1 Eylül 1900) denk getirilmesine çalışılmış ise de[73], söz konusu tarihe yetiştirilememiştir. Bu nedenle Alman imparatoru, Şakir Paşa'nın İstanbul'dan getirdiği hediyeleri kendisine takdim ettiği sırada verilen yemek esnasında, yaptırdığı çeşmenin inşaatının yakında bitecek olması vesilesiyle açılış törenin kendi doğum gününe denk gelen 1901 yılı Ocak ayının 27'sinde yapılmasının kararlaştırıldığını belirtmiştir. Yani çeşmenin açılış tarihi olarak 27 Ocak 1901 tarihi belirlenmiştir. İmparator söz konusu yemekte çeşmenin açılışı törenine katılmak üzere İstanbul'a bir "*memur-ı mahsus*" göndereceğini söylemiştir. Bu maksada yönelik olarak o sıralarda Akdeniz sularında seyr ü sefer etmekte olan Almanya Mektep gemisi Moltke'nin hem İstanbul'u ziyaret etmek ve hem de açılış töreninde bulunmak üzere İstanbul'a gitmesine ve bu geminin Boğazlardan geçişine padişah izninin alınmasına ve eğer Padişah arzu ederse gemi kumandanı ve muallimlerini de lütfederek kabul etmesini arzuladığını da belirtmiştir. Bunlardan sonra ise bütün bu konularda padişahtan sadır olacak müsadenin kendisine bildirilmesini Berlin elçisinden istemiştir. Elçi de bu durumları 5 Kasım 1900'de İstanbul'a bildirmiştir[74]. Ancak imparatorun bu konuda ilk önce başka bir gemiyi görevlendirdiği bi-

[71] BOA, Y. PRK. HR. 29-86; Altıntaş, a.g.m., s. 189.
[72] Yusuf Ziya Altıntaş "II. Wilhelm'in İstanbul'un Kalbine Girişi: Alman Çeşmesi'nin Kısa Hikâyesi ve Çeşmeye "İçeriden Bakışlar", *Türk Kahvesinin Üçyüz Yıllık Almanya Yolculuğu*, Editör: Latif Çelik, Wüzrburg, Ocak 2019, s. 189.
[73] Altıntaş, a.g.m., s. 189.
[74] BOA, Y. PRK. HR. 29-81.

linmektedir. Nitekim Alman imparatoru, İstanbul'da yaptırmış olduğu çeşmenin ilk olarak 24 Ocak 1900 tarihinde yapılması kararlaştırılan açılış törenine katılmak üzere ilk olarak Gnesineu isimli talim gemisini tayin etmiştir. Ancak bu geminin kaza-zede olması üzerine Moltke isimli talim sefinesini görevlendirilmiştir. Bu geminin de 1901 yılının Ocak ayının 13'de İstanbul'a ulaşması ve 19'nda ayrılması planlanmıştır[75].

Adı geçen gemi o sıralarda Akdeniz'dedir. Ancak geminin İstanbul'a gelebilmesi için padişahtan onay alınması gerekmektedir. Bu nedenle Alman Bahriye kabinesi tarafından gemi zabitlerinin ve mürettebatının isimlerini içeren bir defterin de Osmanlı yönetimine bildirilmesi gerekmiştir. Bu nedenle Alman yetkililer tarafından hazırlanan defter, Osmanlı Devleti'nin Berlin elçiliğine verilmiş ve 8 Aralık 1900 tarihinde de geminin onayının alınması hakkındaki yazı ile birlikte padişaha sunulmuştur. Gemide bulunanların sadece görev veya statüleri bağlamında sayılarının verildiği bu deftere göre gemide bulunanların sayısı şu şekildedir:[76]

Bahriye kaymakamı geminin süvarisi

Bahriye binbaşısı geminin ikinci süvarisi

Bahriye yüzbaşısı 1 adet

Bahriye mülazım-ı evveli 5 adet

Bahriye mülazım-ı sânîsi 5 adet

Bahriye piyadesi mülazım-ı evveli 1 adet

Başmühendis 1 adet

Ser- tabib 1 adet

Tabip muavini 1 adet

Baş veznedar 1 adet

Rahip 1 adet

Bunlardan başka adı geçen gemide 47 bahriye talebesi ve fünun-ı bahriyeyi tahsil eden 205 efrâd mevcuttur.

Bu bilgilere göre gemide toplam 271 kişi bulunmaktadır.

Adı geçen geminin Çanakkale Boğazı'na girmesi ve çıkmasına engel olunmaması ile ilgili olarak 11 Ocak 1901 tarihinde Almanya elçiliği tarafında Osmanlı yönetimine bir yazı gönderilerek konu üzerindeki Alman imparatorunun hassasiyeti bir daha gösterilmiştir. Söz konusu yazıda gemide bulunan zabitlerin isimlerini içeren defterin de daha önce gönderilmiş olduğunun vurgusu yapılmıştır. Bunun

[75] BOA, BEO. 1606- 120423.
[76] BOA, Y. MTV. 209-80.

üzerine durum padişaha iletilmiş ve adı geçen geminin 25 Ocak 1901 İstanbul'a gelmesine dair padişah iradesi sadır olmuştur. Söz konusu iradede geminin büyüklüğü, mürettebatı ve üzerinde bulunan silahları bakımından daha önce kazazede olarak batmış olan Gnesineu gemisi ile olan farklılıklarının araştırılmasını istemiştir[77]. Aynı iradede yukarıdaki hususlardan başka olarak Moltke gemisinin 25 Ocak 1901'den önce İstanbul'a gelmemesi de özellikle belirtilmiştir. Bu durum Almanya elçiliğine ayrıca bildirilmiştir. Alman elçiliği, bu konudaki cevabi yazısında durumun gemi kaptanına bildirildiğini ve geminin daha önce batan gemi ile her yönü ile aynı özelliklere sahip olduğunu da belirterek padişah iradesinde belirtilen hususlara cevap vermiştir[78].

Bu arada, Alman imparatorunun İstanbul'da yaptırdığı çeşmenin açılışı vesilesi ile Moltke isimli Alman talim gemisinin 1901 yılı Ocak ayının 25 Cuma günü İstanbul'a ulaşacağı ve çeşmenin açılış törenine katılmak üzere hususi bir heyetin de bu gemi ile gönderildiği ve geminin Berlin'den hareket ettiği şeklindeki yazı Osmanlı yönetimine ulaştığında verilen ilk tepki ilginçtir. Çünkü bu yazı üzerine Osmanlı yetkilileri tarafından söz konusu heyetin İstanbul'a gelmesine her ne kadar padişah izni var ise de, törenin çok şaşalı olması konusundaki Alman imparatorunun emrinin pek uygun olmadığı ve bu bağlamda Moltke gemisinin İstanbul'a gelmesinin münasip olmayacağı, Çanakkale Boğazı'na yaklaşmakta olan geminin İstanbul yerine Selanik, İzmir veya başka bir limana gelmesinin uygun olacağı bunun içinde gemi kaptanının acilen bilgilendirilmesi gerektiği, 23 Ocak 1901 tarihinde Hariciye Nezareti'nden Berlin elçiliğine çekilen bir telgrafla Alman yetkililere bildirilmiştir. Çekilen bu telgrafta böyle bir karara varılmasında Kraliçe Victoria'nın o günlerde vefat etmiş olmasının etkili olduğu da belirtilmiştir. Bu nedenle törenin Berlin'den gelecek olan heyet ile Almanya elçiliği görevlileri ve Osmanlı mülkî askerî erkânının katılımları ile yapılmasının yeterli olacağı belirtilmiştir[79].

Osmanlı Devleti'nin Berlin elçisi ise yukarıda belirtilen emri alması üzerine ne gibi teşebbüslerde bulunduğu konusunda aynı gün Osmanlı yönetimini bilgilendirmiştir. Buna göre, söz konusu telgrafta belirtilen hususlar Alman yetkililere bildirilmiş, ama onlar da geminin yola çıkması hususunun ve bu geminin Çanakkale Boğazı'ndanm geçişine engel olunmamasının Alman imparatorunun emri gereği olduğu, Osmanlı yetkililerince istenilen hususların yerine getirilmesi için de yeniden imparatorun emrine ihtiyaç olduğu, İmparatorun ise o sıralarda kraliçenin

[77] BOA, BEO. 1606- 120423.
[78] BOA, İ.HR. 370-2.
[79] BOA, Y. PRK. HR. 29-86.

vefatı törenine katılmak üzere İngiltere'de bulunduğu, İmparatorun böyle bir emir vermesi için zamana ihtiyaç olduğu, böyle bir emir verilse bile artık geç kalındığı şeklinde bir cevap vermişlerdir. Berlin elçisi bütün bunlara rağmen yine de Moltke gemisinin kaptanına bir emir yazılacağını umduğunu aynı gün çektiği bir telgrafla İstanbul'a bildirmiştir[80].

Ancak görünen o ki Berlin elçisinin teşebbüsleri ve beklentileri boşa çıkmıştır. Çünkü Moltke mektep gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişine izin verildiğine dair aynı gün yani 23 Ocak 1901 günü bir daha padişah iradesi çıkmış[81] ve söz konusu gemi 25 Ocak 1901 günü sabahı İstanbul'a ulaşmıştır. Nitekim bu konuda Osmanlı Hariciye Nezareti aynı günlü bir telgrafla Berlin elçisini bilgilendirmiştir. Söz konusu telgraftan anlaşıldığına göre çeşmenin açılış törenine katılacak olan Alman hususi heyetini taşıyan Moltke gemisi, 25 Ocak sabahı İstanbul'a gelmiş ve Padişah, söz konusu heyet ile Moltke gemisinin zabitanının ve tayfalarının tamamını huzuruna kabul etmiştir. Çeşmenin açılış törenine "*memur-ı mahsus*"un başkanlığında katılacak olan heyetin başkanlığını da İmparatorun yaverliğini de yapmakta olan von Kissel yapmıştır. Bu kabulde padişah, huzuruna çıkan bütün gemi mürettebat ve personelinin hepsine Osmanlı Devleti'nde üstün hizmeti görülen askeri ve mülkî erkâna verilmekte olan nişanlar ve madalyalar[82] vermiştir[83]. Söz konusu kabulde bundan başka Sultan Abdülhamit, Alman imparatoru hakkındaki samimi hislerinin ve iki devlet arasında sağlanmış olan yakın dostluk ilişkilerinin bir delili olmak üzere söz konusu kişiler hakkında "*fevkalade tevcihat ve taltifatta*" da bulunmuştur[84].

Bu arada, Osmanlı yönetiminin çeşmenin açılış töreninin Kraliçe Victoria'nın vefatı nedeniyle şatafatlı şekilde yapılmaması ve bu bağlamda Moltke gemisinin törenlere katılmasına gerek olmadığı şeklindeki düşünceleri ile gemi mürettebatının çeşitli nişan, madalya ve hediyelerle ödüllendirilmesini İngiltere'ye de ilettiği ve dolayısıyla adı geçen ülke yöneticilerini bilgilendirmiş olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim İngiliz elçiliği bu konudaki hassasiyetten dolayı İngiliz yönetiminin teşekkürlerini Osmanlı yönetimine aynı günlerde bildirmiştir[85]. Bu da bize kraliçenin vefatı vesile edilse bile Osmanlı yönetiminin Almanya ile olan çok

---

[80] BOA, Y. PRK. HR. 29-86.
[81] BOA, İ.HR. 370-2.
[82] Madalya ve nişanlar hakkında ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: İbrahim Artuk, "Madalya", *DİA*, 27.Cilt, İstanbul 2003, sa. 301-302. İbrahim Artuk, "Nişan", *DİA*, 33. Cilt, sa. 154-156.
[83] BOA, Y. PRK. HR. 29-86.
[84] BOA, Y. PRK. HR. 29-86.
[85] BOA, Y. PRK. HR. 29-86.

yakın ilişkilerine rağmen güya İngiltere'yi huzursuz etmemek adına onun gönlünü almak adına denge politikasına titizlikle uymaya çalıştığını göstermektedir.

Çeşmenin açılış töreninden sonraki günlerde Osmanlı Devleti yetkilileri ile Moltke gemisi ile İstanbul'a gelen Alman yetkilileri arasında hediyeleşmeler devam etmiştir. Mesela çeşmenin açılış merasiminden sonraki günlerde Osmanlı yönetimi, açılış için gelen hususi Alman heyetinin başkanı olan von Kesel vasıtası ile Alman imparatoruna verilmek üzere bazı hediyeler göndermiştir. 1 Şubat 1901 tarihli bir evrakta belirtilen hediyeleri şu şekilde sıralayabiliriz:

-Mahfaza içinde murassa ve musanna altın ayât ve tabak ve kapaklı bir çift billur su kupası

-İnşa olunan çeşmenin fotoğraflarına ait 4 adet çerçeveli resim.

-Çeşmenin açılışı ile ilgili fotoğraflar içeren bir albüm.

Bu eşyalar Kesel'in arzusu üzerine sağ salim ve tamam olarak Alman elçiliğinde elçiye teslim edilmiştir[86].

Aynı şekilde bu bağlamda Moltke gemisi ile gelen Alman yetkilileri de İmparatorun Padişaha verilmek üzere göndermiş olduğu hediyeleri padişaha takdim etmişlerdir. Alman hususi heyetinin başkanı von Kesel'in 30 Ocak 1901 tarihinde Alman imparatoruna gönderdiği bir telgraf bize bu konuda bilgiler vermektedir. Buna göre Alman heyeti, Padişahın göstermiş olduğu misafirperverlikten çok memnun olmuştur. Padişah bu bağlamda Alman heyeti onuruna bir ziyafet verdiği gibi, Mabeyn-i Hümayun Tiyatrosu'nda bir oyun sahneletmiştir. Von Kesel bu oyun esnasında Alman İmparatorunun Padişaha gönderdiği hediyeleri takdim etmiştir. Padişah bu hediyelerden olan davul örtülerini(tambur), İmparatorun Filistin'e yapmış olduğu seyahatleri esnasında ona ve maiyetine hizmet etmiş olan Ertuğrul alayına tahsis etmiştir[87].

Moltke isimli Alman talim gemisi, 1903 yılında da Osmanlı sularında seyr ü sefer eder vaziyettedir. Bu yıla ait seyr ü sefer programı çerçevesinde İstanbul da Moltke gemisinin uğrayacağı yerler arasında gösterilmiştir. Ancak aynı yıl sebebini bilemediğimiz bir gerekçe ile İmparator emriyle geminin seyahat programında bir değişiklik yapılmış ve 17 Temmuz 1903 tarihinde adı geçen geminin İstanbul'a uğramayacağı ilgililere bildirilmiştir[88]. Fakat takip eden günlerde İmparatorun emrinde yeni bir değişiklik olduğu ve bu karar değişikliği üzerine geminin Pire'den İstanbul'a hareket ettiği ve 14 Ekim'den 18 Ekim'e kadar İstanbul'da kalacağı bil-

[86] BOA, Y. PRK. HR. 29-86.
[87] BOA, Y. PRK. HR. 29-81.
[88] BOA, HR. SYS. 21-16.

dirilmiştir[89]. Söz konusu geminin Çanakkale Boğazı'ndan geçişi için Alman makamları tarafından Osmanlı yönetiminden ruhsat istenmiştir. Ama ruhsat istenirken geminin boğazdan geçişine kimsenin engel olunmaması hususundaki İmparatorun talimatı da Osmanlı yetkililerine bildirilmiştir. Bu teşebbüs ve uyarının ardından 18 Ağustos 1903 tarihinde bu konuda gerekli izin verilmiştir[90]. Fakat bu şekilde Çanakkale Boğazı'ndan geçişine izin verilen Moltke gemisi, Çanakkale limanında iki gün kalmış ve şimdilik bilemediğimiz bir sebeple İstanbul'a uğramadan tekrar Akdeniz'e dönmüştür. Ancak Akdeniz'de bir süre dolaşan mektep gemisi Moltke'nin, 1903 yılının sonbahar mevsiminde yeniden İstanbul'a gitmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine adı geçen geminin Çanakkale Boğazı'ndan geçişi için tekrar padişah iradesi gerektiği, Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızlığı vasıtası ile merkezi yönetime bildirilmiştir. 28 Ekim 1903'de sadrazamın önüne gelen bu izin meselesi geçen sefer izin vermiştiniz ama bir yanlışlık olmaması açısından yeniden iradenizi soruyorum denilerek padişaha arz edilir ve aynı gün adı geçen geminin Çanakkale Boğazı'ndan geçişi konusunda padişah iradesi sadır olmuştur[91]. Bu çerçevede Moltke talim gemisi, bünyesinde bulunan bahriye talebeleri ile birlikte 1903 yılında da İstanbul'a gelmiştir.

1903 yılı Ekim ayında İstanbul'a gelmiş olan bu geminin takip eden günlerde bir süreliğine de olsa Almanya'nın İstanbul elçiliği emrine tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1903 yılı Kasım ayında söz konusu gemiye Sakız adasından gönderilen mühimmatın gümrük işlemleri ile ilgili yazışmalarda adı geçen geminin Alman sefaretinin maiyetinde bulunduğu ibaresi yer almaktadır[92]. Fakat kaynaklardan bu durumun uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Çünkü adı geçen gemi mürettebatının masrafları ile ilgili 27 Ocak 1904 tarihli bir kayıtta söz konusu geminin İstanbul'dan bir süre önce ayrıldığı belirtilmektedir[93].

Bu arada İstanbul'a gelmiş olan Moltke gemisinde bulunanlar da daha önceki seferde olduğu gibi Sultan Abdülhamit'in iradesi üzerine Osmanlı yönetimi tarafından nişan ve madalyalarla taltif edilmiştir. Bu konuda elimizde gemi personelinin hangi nişan ve madalyalarla taltif edildikleriyle ilgili olarak hazırlanmış 17 Kas 1903 tarihli bir defter bulunmaktadır. Biz burada listeyi kabartmamak adına sadece verilen madalya ve nişanların çeşidini ve bunların kaç kişiye verildiğini belirtmekle yetineceğiz.

---

[89] BOA, HR. SYS. 21-16.
[90] BOA, BEO. 2169- 62614; İ HR 385-40.
[91] BOA, İ. HR. 386-25.
[92] BOA, BEO. 2219- 166360.
[93] BOA, BEO. 2263- 169681.

Alman mektep sefinelerinden Moltke isimli gemide bulunan ümera ve zabitanın isimleri şeklinde hazırlanan listeye göre verilen madalya ve nişanların çeşitleri ve sayıları şu şekildedir:

İkinci Osmanî 1 adet,

Üçüncü Osmanî 1 adet,

Dördüncü Osmanî 6 adet,

Üçüncü Mecidî 4 adet,

Dördüncü Mecidî 8 adet

Sanayi madalyası 4 adet

Yine Moltke gemisinde bulunan sivil görevliler ile bazı zabitanların eşlerine verilen madalya ve nişanların çeşitleri ve sayıları da şu şekildedir:

Gemi kumandanı miralayın eşine, geminin ikinci ve üçüncü kumandanı yüzbaşıların eşlerine ikinci şefkat madalyaları verilmiştir.

Moltke gemisinde bulunan talebelere verilen madalya sayıları:

4 adet altın liyakat madalyası, 51 adet gümüş liyakat madalyası,

Moltke gemisinde bulunan mızıka takımı personeline verilen 16 adet sanayi madalyası[94]

Bundan birkaç gün sonra 24 Kasım 1903 günü de Moltke gemisinde bulunan mürettebatın da gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirilmesi için padişah iradesi sadır olmuştur. Bu çerçevede söz konusu madalyalarla ödüllendirilen mürettebatın isimlerini içeren deftere göre madalya verilen gemi personelinin rütbesi ve sayısı da şu şekildedir:

Birinci sınıf başçavuş: 18 kişi,

İkinci sınıf başçavuş: 42 kişi

Birinci sınıf taife(tayfa): 16 kişi

İkinci sınıf taife(tayfa): 74 kişi kişi

Birinci sınıf ateşçi: 1 kişi

İkinci sınıf ateşçi: 27 kişi

İkinci sınıf taife(tayfa): 20 kişi. Bunların ikisi aşçı biri berberdir.

Taife(tayfa) namzetleri: 211 kişi[95].

Burada verilen madalya ve nişan sayılarına bakılacak olursa Moltke talim gemisinin 1903 yılında İstanbul'a gelişinde üzerinde bulunan her türden kişi sayısının 514 olduğu anlaşılmaktadır.

---

[94] BOA, İ. TAL. 319-12.

[95] BOA, İ. TAL. 319-73.

Moltke gemisinin 1903 yılı sonu ile 1904 yılı başlarında İstanbul'da bulunduğu sıralarda gemi mürettebatı için yapılan harcamaların tutarının da kayıtlardan 10 Mecidîye 19 kuruş hesabı ile 111805 kuruş olduğunu ve bu meblağın başlangıçta Hazine-i Hassa tarafından harcandığını, ama daha sonra bu miktarın Dâhiliye tahsisatından ifraz edilerek adı geçen hazineye geri ödendiği 27 Ocak 1904 tarihli bir muhasebe kaydından anlaşılmaktadır[96]. Bundan bir gün öncesine ait bir hesap pusulasında da gemi mürettebatına İstanbul'da bulundukları süre içersinde yapılan harcamaların kalemini de tespit etmek mümkün olabilmektedir. Buna göre söz konusu süre zarfında Moltke gemisi mürettebatı için toplam 9 kalemden oluşan bir harcamanın söz konusu olduğu ve bunların da;

Erzak ambarı idaresince yapılan 43313 kuruş,

Depo idaresince ve Istabl-ı amire idaresince yapılan en fazla 29.450 kuruş 47 para,

Duhan emtiası masrafı olan 7.790 kuruş,

Gemi ile mürettebatının fotoğraf masrafı olan 3243 kuruş,

Kârhâne-i âmire masrafı, emlak-ı hümayunca yapılan masraf, hububat ambarı idaresince yapılan masraf ve müteferrik masraflardan olmak üzere toplam 117690 kuruş 81 para olduğu görülmektedir. Bu pusulada Mecidîyenin 19'a dönüştürülmesinden doğan 5880 kuruş 81 paralık farkın düşülmesi ile hesap dengelenmiştir. Yani hesap 111805 kuruşa denk getirilmiştir[97].

Bu konuda takip eden günlerde de ilgili hükümet birimleri arasında da yazışmalar devam etmiştir. Mesela 19 Şubat 1904 tarihinde[98] ve aynı yılın Şubat ve Mart aylarında[99] da bu konuda yazışmalar gerçekleştirilmiştir.

Kanaatimiz göre buradan çıkartılacak en önemli sonuç; o günlerdeki Osmanlı Alman dostluğunun Moltke ismi etrafında kazanmış olduğu boyuttur. Çünkü hesap pusulasından da anlaşılacağına göre söz konusu süre zarfında İstanbul'da bulunan gemi mürettebatının her türlü masrafı Devlet-i Aliyye tarafından üstlenilmiş görünmektedir.

Bu arada aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen Osmanlı Devlet yetkilileri nezdinde Moltke gemisi muhabbetinin devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 22 Mart 1906 tarihli bir kayıtta Moltke geminin süvarisi Mösyö Rozr'a üçüncü dereceden Mecidî nişanı ihsan buyurulduğundan bahis vardır ve bu konu-

[96] BOA, BEO. 2263- 169681.
[97] BOA, İ. HUS. 113-39.
[98] BOA, BEO. 2281- 171052.
[99] BOA, DH. MKT. 823-14.

da gerekli işlemlerin yapılmasının da sadır olan padişah iradesi gereği olduğu belirtilmektedir[100]. Bunun da nedeni, muhtemelen adı geçen zata hak ettiği madalyanın verilişinin unutulmuş olmasıdır.

Biz kaynaklarda niteliği belirtilmeyen Moltke isimli bir Alman gemisinin daha 1907 yılında da Osmanlı sularında seyr ü sefer yapmakta olduğunu biliyoruz. Yani Moltke isimli Alman gemilerinin Osmanlı sularında seyr ü sefer etmesi Sultan Abdülhamit'in saltanatının son yılarına doğru bile hala devam etmiş görünmektedir. Çünkü 1907 yılı Mart ayının 10'unda Almanya elçiliği ile Osmanlı makamları arasında yapılan yazışmalarda Moltke isimli Alman gemisinin 11 Mart günü saat 9.30'da Boğaziçi'nde ve Karadeniz'de bir tatbikat yapacak olmasından ve bu tatbikata Alman elçisi elçilik erkânı ile birlikte davet edilmesinden bahsedilmektedir. Üç dört saat devam edecek olan bu tören akabinde geminin Karadeniz'den geri dönüşünde Kavak Tahaffuzhanesi'nde problem çıkartılmaması, Almanya elçiliği tarafından da Osmanlı yetkililerinden istenilmiştir. Bunun üzerine dönüşün geciktirilmemesi yani geceye kalınmaması ve geceye kalındığı takdirde de geminin boğazdan geçişinin mümkün olamayacağı, böyle bir durumda da sorumluluğun kendilerine ait olacağı Osmanlı yetkililerince Alman sefaretine bildirilmiştir[101].

Sonuç

Bu çalışma sonucunda görülmüştür ki, Helmuth von Moltke, belki de başlangıçta bir seyyah aşkı ile Osmanlı coğrafyasının bazı kısımlarını dolaşmak istemiştir. Ancak kader onu tam da bu noktada Osmanlı hizmetine sokmuştur. O, Osmanlı hizmetinde iken o güne kadar Osmanlı'nın görmediği bilmediği alanlarda eserler vücuda getirmiş ve Nizip savaşında da anlaşıldığı kadarıyla eğer kendisinin yapmış olduklarına riayet edilmiş olsaydı savaşın kazanılmasına vesile olacak taktikler ortaya koymuştur. Görünen o ki, Osmanlı yetkilileri onun kıymetini ülkesine geri döndükten sonra anlamışlar ve takip eden yıllarda yine onun tavassutu ile askeri alanda Alman yardım ve desteğine müracaat etmişlerdir. O da bu konularda bigâne kalmamış ve elinden geleni arkasına koymamıştır. İşte tam bu noktada da Alman Weltpolitiği devreye girmiş ve Almanya Osmanlı ile ilgilenmeye başlamıştır. İşte bu noktada her iki devletin politikaları buluşmuş ve Sultan II. Abdülhamit döneminde her iki devleti yakınlaştırıcı anlamda Moltke adına biz dizi Osmanlı Alman ilişkisi gerçekleştirilmiştir.

---

[100] BOA, İ. TAL. 388-19.
[101] BOA, İ. HUS. 139-80.

Bu çalışma sonucunda görülmüştür ki, Osmanlı Alman yakınlaşmasının temelleri çok derindir ve bu temellerin atılmasında Osmanlı Devleti'nde Prusyalı/Alman subayların Moltke'nin anısına veya hatırına istihdam edilmesi örneğinde olduğu üzere onun çok büyük bir rolü olmuştur.

Yine bu çalışmada ortaya çıkan bir başka sonuç da; siyasal anlamda Osmanlı Alman yakınlaşması veya çok bilindiği şekliyle denge politikası gereğince Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşması da, Sultan Abdülhamit'in kendisini Alman İmparatoruna "muhibb-i sadık" olarak takdim etmesi ve Alman silahlarının Osmanlı Devleti tarafından satın alınmaya başlaması örneklerinde de görüldüğü üzere, 1877-1878 Osmanlı Rus harbi sonrasında değil, bu harpten önce başlamıştır. Üstelik bu yakınlaşma tek taraflı değildir. Almanya'nın veya Moltke de dahil Alman devlet adamlarının da bunda payı büyüktür. Bu yakınlaşma öyle kuvvetli veya şiddetlidir ki, 1903 yılında İstanbul'u ziyaret eden Moltke mektep gemisi üzerinde bulunanların tamamının İstanbul'da kaldıkları süre içersindeki harcamalarının bütünüyle Osmanlı yönetimi tarafından karşılanması ile yine 1901 ve 1903 yıllarındaki ziyaretlerde de Moltke gemisi üzerinde bulunanların tamamının normal zamanlarda olağanüstü yararlılık ve başarısı görülenlere verilen madalya ve nişanlar ile ödüllendirilmesi bunun en açık göstergelerindendir.

Bu ilişkilerde kazanan veya kaybedenin kim olduğu veya bu ilişkilerin sonunun en azından Osmanlı Devleti açısından ne olmuştur sorusunun cevabı ise başka bir çalışmanın konusu olarak karşımızda durmaktadır. Tabii ki meselenin Almanya ayağında araştırılması da önümüzde duran bir başka konudur.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'nde yer alan ve aşağıda gösterilen tasniflere ait olarak metin içersinde kullanılan belgeler.

Söz konusu tasnifler: BEO.; DH. MKT.; HR. İD.; HR. SYS.; HR. TH.; İ.HR.; İ. HUS.; İ. MMS.; İ. TAL.; MF. MKT.; MV. ; Y.A. HUS.; Y. HUS.; Y. MTV.; Y. PRK. EŞA.; Y. PRK. HR.; Y. PRK. NMH.; Y.PRK. TKM.

2- Telif Eserler

Altıntaş, Yusuf Ziya, "II. Wilhelm'in İstanbul'un Kalbine Girişi: Alman Çeşmesi'nin Kısa Hikâyesi ve Çeşmeye "İçeriden Bakışlar", *Türk Kahvesinin Üçyüz Yıllık Almanya Yolculuğu*, Editör: Latif Çelik, Wüzrburg, Ocak 2019, sa. 186-199.

Artuk, İbrahim, "Madalya", *DİA*, 27.Cilt, İstanbul 2003, sa. 301-302.

----------, "Nişan", *DİA*, 33. Cilt, İstanbul, 2007, sa. 154-156.

Atar, Zafer, "II. Abdülhamid Döneminde Alman Eğitim Gemilerinin Osmanlı Sularındaki Seyahatleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, XV/30 (2015-Bahar/Spring), sa.53-77

Beydilli, Kemal, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985.

----------, "Mustafa III", *DİA*, 31.Cilt, İstanbul, 2006, sa. 280-283.

----------, "Moltke Helmuth von", *DİA*, İstanbul, 2005, sa. 267-268.

Feldmareşal Helmut von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Çeviren Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.

Hayta, Necdet, "Helmut von Moltke ve Osmanlı Ordusu'na Katkıları", *Türk Kahvesinin Üçyüz Yıllık Almanya Yolculuğu*, Editör: Latif Çelik, Wüzrburg, Ocak 2019, sa. 126-135.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, Ankara, 1983.

Senyobos, *Avrupa Tarihi*, Çeviren Ali. K. Aksüt, İstanbul, 1938.

Şemdânî-zâde Fındıklı Süleyman Efendi Tarihi Mur'it- Tevarih II-B, Hazırlayan: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. İstanbul, 1980.

Özgüldür, Yavuz, "Yüzbaşı Helmut von Moltke'den Müşir Liman von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, Sayı 4, Ankara, 1993, sa. 297-307.

MAX VON OPPENHEIM'IN İKİNCİ ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN BAKIŞ AÇISI

Safa Furkan Karacakaya *

Giriş

Max von Oppenheim adı bugün halen iki bilimsel uzmanlık alanında önem ifade etmektedir. Oppenheim'ın 1911-1913 yılları arasında gerçekleştirdiği Suriye kazısı ve Tel Halef harabeleri, ona arkeologlar ve etnograflar arasında büyük bir ün kazandırmıştır. Tarihçilerin eserlerinde ise aynı Oppenheim'dan, Birinci Dünya Savaşı başlarken yazmış olduğu memorandum ve o dönemdeki Türk-Alman ilişkileri çerçevesinde bahsedilir. Biz konumuz gereği bu çalışmada ikinci alandaki faaliyetlerine eğilirken, ilk konu hakkında detaya giremeyeceğiz ve sadece gerekli görülen yerlerde bu alandaki çalışmalara atıf yapacağız.

Oppenheim'ın faaliyetleriyle ilgili bugüne kadar birçok araştırma yapılmış ve faaliyetlerinin birçok yönü de bu çalışmalarda ortaya konmuştur. Bu çalışmalardan en öne çıkanları şöyledir: Fritz Fischer'ın 1961 yılında yayınlanmış olan ünlü eseri "*Griff Nach der Weltmacht*[1]"ta Oppenheim'ın faaliyetlerinden kısaca bahsedilmiş olmakla birlikte, o ana kadar Oppenheim'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki faaliyetlerine değinen ilk eser olması bakımından ve kendisinden sonra gelenlere yol göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Fischer'ın kitabından yaklaşık 15 yıl sonra iki cilt halinde yayınlanmış olan Bihl Wolfdieter'in "*Die Kaukasus-Politik Der Mittelmächte*[2]" isimli eseri yine Oppenheim'ın aynı dönemdeki faaliyetleriyle ilgili önemli ipuçları vermiştir. Fakat Oppenheim'ın kurduğu "Nacrichtenstelle für den Orient[3]" isimli propaganda ve istihbarat teşkilatının faaliyetlerini geniş kapsamlı olarak inceleyen ilk eser 2001 yılında yayınlanmış olan Tilman Lüdke'nin "*Jihad Made in Germany*[4]" isimli kitabı olmuştur. Bu yayından sonra Oppenheim ismine yönelik ilgi giderek artmış ve hakkında birçok tez, makale ve kitap yayınlanmıştır.

---

*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilimdalı Yüksek Lisans Öğrencisi, furkankaracakaya@gmail.com

[1] Fritz Fischer, *Griff Nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des Kaiserlichen Deutschland (1914-1918)*, Droste Verlag, Düsseldorf 1961.

[2] Bihl Wolfdieter, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, Hermann-Bölhaus, Wien- Köln-Graz 1975.

[3] Doğrudan bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Maren Bragulla, *Die Nachrichten Stelle für den Orient*, VDM Verlag, Saarbrücken 2007.

[4] Tilman Lüdke, *Jihad Made in Germany*, LIT Verlag, 2005.

Bu yayınlanan araştırmalar sadece Oppenheim'ın savaş sırasındaki faaliyetlerini ortaya çıkarmakla kalmayıp, ayrıca savaştan önce bir arkeolog olarak ünlenmesini sağlayan Tel Halef kazısını da içermiştir. Örneğin 2001 yılında Gabriele Teichmann ve Gisele Völger editörlüğünde yayınlanmış olan "*Fazsination Orient*[5]" isimli kitabın içinde Oppenheim'ın birçok yönünü ortaya koyan 14 makale vardır. Oppenheim'ın hayatıyla ilgili en ayrıntılı bilgilerin bulunduğu bu kitapta ayrıca Oppenheim'ın kendi hatıralarından alınan bir kısım da bulunmaktadır. Yine Oppenheim'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki faaliyetlerine dair Salvador Oberhaus'un ""*Zum wilden Aufstande entflammen". Die deutsche Ägyptenpolitik 1914-1918. Ein Beitrag zur Propagandageschichte des Ersten Weltkrieges*.[6]" isimli doktora çalışması 2006 yılında yayınlanmış ve bu konuda önemli, yeni bilgiler ortaya koymuştur.

Özellikle Wolfdieter Bihl'in kapsamlı çalışmasının ardından Türkiye'de de Oppenheim adı bilimsel çalışmalarda görülmeye başlamıştır. 1992 yılında Oppenheim'ın Ortadoğu'ya düzenlemiş olduğu gezilerin ardından yazdığı kitapta, II. Abdülhamit devrine ait olan bilgileri bir sempozyum bildirisi olarak sunan Nejat Göyünç'ün öncü çalışmasının ardından, 1999 yılında Mustafa Çolak'ın "Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)" isimli doktora çalışması yayınlanmıştır[7]. Doğrudan Oppenheim hakkında olmayan bu çalışmada Oppenheim'ın Birinci Dünya Savaşı'ndaki kapsamlı faaliyetleri nedeniyle kendisi hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Yine Kadir Kon'un "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejsi" isimli kitabında Oppenheim'a ve hayatına önemli bir yer ayrılmıştır. Kon'un bu çalışması Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında Oppenheim ile ilgili en derli toplu bilgileri içermektedir[8].

Bu çalışmadan sonra doğrudan Oppenheim'la ilgili de araştırmalar yayınlanmaya başlamıştır. Mustafa Çolak'ın "*Oppenheim'ın Raporlarına Göre II. Abdülhamid'in Panislamist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları*

---

[5] *Faszination Orient: Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat*, ed. Gabriela Teichmann, Gisele Völger, Dumont Verlag, Köln 2001.

[6] Salvador Oberhaus, *Zum Wilden Aufstande Entflammen, Die Deutsche Agyptenpolitik 1914 bis 1919*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Heinrich-Heine-Universitat, Felsefe Fakültesi, Düsseldorf 2006.

[7] Nejat Göyünç, "Max Freiherr Von Oppenheim ve Eserlerinde II. Abdülhamid Devrine Ait Bilgiler", *Sultan II. Abdülhamit ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, İstanbul 1994; Mustafa Çolak, *Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918),* Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1999.

[8] Kadir Kon, "*Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*", Küre Yayınları, İstanbul 2013.

(1906)" ve Kadir Kon'un "*Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Üç Memorandumu*" gibi makale çalışmaları buna örnektir[9].

Şimdiye kadar Oppenheim ile ilgili yapılan çalışmalarda dikkat çeken en önemli nokta, onun 1880'li yıllardan itibaren başlayan faaliyetleriyle ilgili kullanılan kaynakların kendi özel arşivi ve Alman Dışişleri Bakanlığı arşivi ile sınırlı kalmış olmasıdır. Bunun doğurduğu en önemli sonuç da Oppenheim ile ilgili tarih yazımının temeline Oppenheim'ın kendisinin ve Almanya'nın bu faaliyetlere bakış açısının oturması olmuştur[10]. Biz bu çalışmada Oppenheim'ın faaliyetlerinin en yoğun olarak gerçekleştiği Osmanlı Devleti'nin ona bakış açısını ortaya koymaya çalışacağız. Bu yüzden Oppenheim'ın II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'nde araştırma gezisi yapabilmek için izin almasından itibaren, ona karşı olan bakış açısını yansıtan Osmanlı Arşivi belgeleri bu çalışmanın ana malzemesini oluşturmaktadır. Bu sayede, özellikle son 20 yılda hem dünyada hem de Türkiye'de faaliyetlerinin önemi daha da net bir şekilde ortaya çıkmakta olan Max von Oppenheim ile ilgili araştırmalara katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

Oppenheim Ailesi ve Max von Oppenheim'ın Eğitim Hayatı

Oppenheim ailesiyle ilgili tarihi kaynaklardaki bilgiler 16. yy'a kadar geri gitmekteyse de bu tarihlerde ipek tüccarı olarak anılan ailenin öneminin ve gücünün artması Salomon Oppenheim'ın 1740 yılında Almanya'nın Bonn şehrine yerleşmesinden sonra gerçekleşmiştir. 1789 yılında ticaret faaliyetlerini devam ettirirken bir de "Sal. Oppenheim jr&Cie" isminde banka kuran Oppenheimlar, bu banka bünyesindeki faaliyetleriyle 19.yy'da Almanya'daki ticari ve endüstriyel kapitalizmin en önemli örneklerinden birisini ortaya koymuşlardır. Alman endüstrisinin gelişimi için gösterdikleri fedakârlıklar karşılıksız kalmamış ve Oppenheim ailesinden iki kişi önce Avusturya İmparatoru Franz Josef'ten, ardından da Prusya Kralı'ndan soyluluk göstergesi olan "Freiherr" (Baron) ünvanı elde etmişlerdir. Bu

[9] Mustafa Çolak, "Oppenheim'ın Raporlarına göre II. Abdülhamit'in Panislamist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları (1906)", *II. Abdülhamit Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2014, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 307-320; Kadir Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Üç Memorandumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 53, İstanbul 2012, s. 211-252; Oppenheim'ın faaliyetlerinden dolaylı olarak bahseden diğer makaleler için bkz. Ali Kaşıyuğun-Mustafa Çolak, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", *History Studies*, Cilt:5, Sayı:5, Eylül 2014, s. 157-176; Mustafa Çolak, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden Beklentileri", *İkinci Uluslararası Tarih Sempozyumu, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, 24-26 Nisan 2015, İzmir 2015, s. 433-441.

[10] Bunun bir istisnası Kadir Kon'un "*Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*" isimli kitabı olmuştur. Bu kitabında Kon, Oppenheim'ın hayatından ve faaliyetlerinden bahsederken II. Abdülhamit ile olan görüşmesiyle ilgili Osmanlı Arşivi belgelerinin bir kısmından faydalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kon, *a.g.e.*

ünvanların yanında maddi olarak da kazançlı işler yapmaya devam eden aile, bankalarının merkezinin bulunduğu Köln'deki en zengin aile haline gelmiştir[11].

Böyle bir ailenin mensubu olarak 15 Temmuz 1860 tarihinde Köln'de dünyaya gelen Max von Oppenheim, dördüncü sınıfa kadar özel öğretmenlerden ders almış, daha sonra ise Köln Havari Lisesi'ne gitmiştir. 1879 yılında Abitur'unu tamamladıktan sonra hukuk eğitimi almak için Strazburg Üniversitesi'ne başvurmuştur. Üniversiteye başlamadan önce Alsas'ta sadece aristokrat ve toplumda üst düzey mevki sahibi ailelerin çocuklarının askerlik yapabildiği özel bir birlik olan 15. Süvari birliğinde askerliğini yapmıştır. Hukuk fakültesini bitirdikten sonra 1883 yılında doktora sınavını vererek eğitim hayatını noktalamıştır[12].

Oppenheim'ın Doğu Gezileri

Oppenheim doktora sınavını verdikten sonra 1883-1884 kışında henüz 23 yaşındayken öz amcası olmayan, fakat aralarındaki samimiyet nedeniyle "amca" olarak hitap ettiği yakın bir akrabası olan Heinrich Von Kusserow'a Atina, İzmir ve İstanbul'u kapsayan gezisinde eşlik etmiştir. Oppenheim bu gezi sırasında, geleneksel eşya ve kıyafetlerden bir koleksiyon oluşturmuş ve Almanya'ya geri döndüğünde bunları sergilediği bir "Türk Odası" açmıştır[13].

Bu ilk tecrübesinden sonra Almanya'ya dönen Oppenheim, 1886 yılına kadar 3 yıl boyunca hukuk alanında çeşitli memurluklarda çalışmıştır. 1886 yılında işine ara vererek 6 aylık ikinci bir Doğu gezisine çıkmıştır. Bu gezisinde Fas'a giden Oppenehim, hatıralarında Türk kıyafetleri giyerek bir camiyi ziyaret ettiği ve köle pazarından köle satın aldığı gibi ilginç anekdotları da yazmıştır[14]. İlk Doğu gezisinin ardından öğrenmeye başladığı Arapçasını geliştirme fırsatı bulduğu bu gezi-

[11] Lionel Gossman, *The Passion of Max von Oppenheim: Archeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*, Open Book Publishers, Cambridge 2014, s.8-9.

[12] Teichmann ve Völger, *a.g.e.* s. 14, 15, 16.

[13] Oppenheim'ın bu ilk gezisi ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde bir kayıt bulunmamakta ve tüm araştırma eserlerinde bu gezi hakkındaki bilgiler Oppenheim'ın hatıralarından elde edilmektedir; İlginç bir şekilde Oppenheim'ın bu ilk Doğu gezisini kiminle yaptığıyla ilgili iki görüş bulunmaktadır. Oppenheim Bankası arşivlerinde çalışan Gabriele Teichmann'a göre Oppenheim'ın yanında seyahat eden kişi dayısı Alexander Engels'dir. Eserinde bu alıntıyı kullanan Kon da bu gezinin Engels ile birlikte yapıldığını yazmıştır. Bkz. Kon, *a.g.e*, s. 54. Lionel Gossman ise bu kişiyi Oppenheim'ın "amca" olarak hitap ettiğini söylediği, aslında uzaktan akrabası olan Heinrich von Kusserow olarak belirtmiştir. Biz bu çalışmada Oppenheim'ın daha sonraki faaliyetleri ve düşünce yapısını göz önünde tutarak hakkında hiçbir bilgi olmayan Alexander Engels yerine böyle bir geziyi düzenlemesi daha olası olan, Alman Dışişlerinde çalışan ve Oppenheim'ın gelecek planlamalarında önemli etkisinin olduğu düşündüğümüz, Heinrich von Kusserow'un Oppenheim'ın bu geziyi birlikte gerçekleştirdiği kişi olduğunu belirten Lionel Gossman'ı kullanmayı tercih ettik. Von Kusserow Dışişlerinde uzman danışman olarak çalışmaktaydı ve Bismarck'ın Almanya'nın sömürge sahibi olması konusunda ikna edilmesinde rol oynamıştır. Almanya'nın aktif bir koloni politikası izlemesi gerektiği düşüncesinin önemli savunucularından birisi olarak bu dönemde ön plana çıkmış ve bu düşüncede olan birçok insanla bağlantı kurmuştur. Teichmann ve Völger, *a.g.e.* s. 16,17; Gossman, a.g.e. s.29.

[14] Sean McMeekin, *Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Dünya Hakimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1898-1918),* Picus Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 34,35.

sinden itibaren, Oppenheim'ın Arap dünyasına ve Müslümanlığa olan ilgisi artmıştır. Özellikle İkinci Doğu gezisinden sonra geri döndüğü Almanya'da ilişkide bulunduğu çevreler, Almanya'nın aktif bir koloni politikası izlemesini istediklerinden, Oppenheim'ın da bu fikirlerden etkilendiği anlaşılmaktadır[15]. İkinci Doğu gezisinden döndükten sonra uzun bir süre başka bir gezi düzenlemeyen Oppenheim, bu boşluğu Von Kusserow sayesinde tanıştığı ve özellikle Afrika'da önemli keşifler yapmış olan Gerhard Rohlfs, Georg Schweinfuhrt gibi isimlerle fikir alışverişinde bulunarak değerlendirmiştir[16].

Bundan sonraki hedefi ise Mısır'dan Fars Körfezi'ne kadar olan bölge olmuştur. 1893 yılında düzenlediği gezisinden önce 1892 yılında Kahire'ye giderek gerekli hazırlıkları yapmış, Arapçasını geliştirmek için özel bir hoca tutup, yerlilerin yaşadığı bir mahallede ev kiralamıştır. Burada, Müslümanlıkla ve İslamla ilgili fikir alışverişlerinin ve tartışmaların yoğun olarak yaşandığı "El-Ezher" camisini sık sık ziyaret etmiştir. Yaklaşık bir yıl boyunca Kahire'de bu şekilde yaşayan Oppenheim, düzenleyeceği geziyi, Beyrut'tan Fars Körfezi'ne olacak şekilde planlamıştır[17].

Oppenheim'ın düzenleyeceği bu gezi Alman basınına da yansımıştır. 25 Temmuz 1893 tarihinde "*Kölnische Zeitung*" gazetesinde yayınlanan bir haberde, Oppenheim'ın düzenleyeceği gezide kendisine bedevi aşiretlerinden birinin şeyhinin rehberlik edeceği yazılmıştır. Bu durumu haber alan Osmanlı Hükümeti, Oppenheim'ın gezisi boyunca hal ve hareketleriyle gezisinin amacının tamamen ortaya çıkarılması için vilayetlere gerekli emirleri göndermiştir[18]. Oppenheim'ın yapacağı gezi için Haziran ayında Almanya Sefareti'nden bilgilendirme yapılmış olmasına ve Beyrut, Musul, Bağdat, Basra Vilayetlerine Oppenheim'a yardımcı olmaları için talimat verilmesinin istenmesine rağmen Osmanlı makamları ancak bu gazete yazısının ortaya çıkmasından sonra Oppenheim'ın takip ettirilmesi ve gezisinin gerçek amaçlarının ortaya çıkarılması için harekete geçmiştir. Bunun nedeni Al-

---

[15] Oppenheim, sadece merak ettiği için değil, aynı zamanda Arap dünyası ve Müslümanlıkla ilgili bilgi ve tecrübesini artırmak için düzenlendiği bu ikinci gezi sırasında hem Arapçasını geliştirmeye başlamış hem de Müslümanlıkla ilgili genel bilgileri öğrenmiştir. Bu bağlamda Oppenheim'ın kariyerinin daha en başından itibaren kişisel gelişimi adına yaptığı bilimsel faaliyetler ile bunları Alman İmparatorluğu için bir avantaja çevirme ve bu yararlılığı sayesinde devlette bir pozisyon elde etme düşüncesinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle von Kusserow'un yakın çevresindeki insanlarla tanışması ve onlarla sömürgecilik ve Almanya'nın sömürge sahibi olması konularında fikir alışverişinde bulunması, kendi faaliyet alanı olarak Ortadoğu'yu ve Müslüman dünyasını seçmesine yol açmıştır. Oppenheim bu konuyla ilgili çalışmalarına daha 1886'da başlamış bulunuyordu. Bu durum aynı zamanda ilk cildi 1939 yılında yayınlanan toplam dört ciltlik "Die Beduinen" isimli kitabının satır aralarından da takip edilebilmektedir. Max Freiherr von Oppenheim, *Die Beduinen*, Cilt:1, s. 3-6, Leipzig 1939.

[16] Gossman, *a.g.e*. s. 29; Teichmann ve Völger, *a.g.e*, s. 17.

[17] Kon, *a.g.e* s. 54, 55.

[18] Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik'den Mabeyn Başkitabeti'ne gönderilen 4 Ağustos 309/ 16 Ağustos 1893 tarihli yazı. BOA. Y. PRK. DH. 6/82-1-1.

manya Sefareti'nin Oppenheim'ın gezisi ile ilgili verdiği bilgide, onun sadece seyahat etmek üzere bölgeye gittiğini belirtmesidir. Oppenheim ise kendi hatıralarında "*Bedevilerin gelenek ve inançlarının ne olduğu, düzgün Müslüman olup olmadıkları, İslam öncesi aşiret inançlarını hâlâ koruyup korumadıkları, Osmanlı makamları ve Arabistan'ın kutsal şehirleriyle nasıl bağlantılarının olduğu*" gibi konularla ilgili araştırma yapmak ve bilgi toplamak için bu geziyi düzenlediğini yazmıştır[19]. Bu noktada Almanya Sefareti'nin, Osmanlı makamlarını , izin verilmesini sağlamak için, bilinçli bir şekilde yanlış yönlendirdiği ortaya çıkmaktadır.

Gerekli izinleri elde ederek seyahatine başlayan Oppenheim, Havran Dağlarından, Harran'a, Palmira Antik Kenti'nden Deyr-i Zor'a gitmiş, ardından Fırat'ın doğusuna geçmiş ve Nusaybin'e varmıştır. Ziyaret ettiği her bölgede, yukarıda belirtilen çerçevede yerli halkla ve bölgedeki aşiretlerle temas kuran Oppenheim'ın hareketleri, İstanbul'dan gelen emir gereği bölge valileri tarafından takip ettirilmiştir. Örneğin Oppenheim'ın Beyrut'tan sonra ulaştığı Şam'daki faaliyetleriyle ilgili bilgi veren Suriye Valisi Rauf Bey, Oppenheim'ın Şam'ın ileri gelenleri ile görüştüğünü ve seyahat amacının bir takım "*tahkikat-ı fenniye*"den ibaret olduğunu söylediğini bildirmiştir. Yaptığı gizli soruşturma sonucunda, Diyarbakır, Musul ve Sincar yoluyla Bağdat'a gidecekken Bağdat'ta kolera salgını başlaması nedeniyle Musul'dan Erzurum yoluyla geri döneceğinin öğrenildiğini de sözlerine eklemiştir[20].

Seyahatinin devamında Diyarbakır'a ulaşan Oppenheim'ın, buradaki faaliyetleriyle ilgili bilgileri de Diyarbakır Valisi Sırrı Bey İstanbul'a iletmiştir. Sırrı Bey'in raporunda, elinde Zor Mutasarrıflığı'ndan alınmış bir buyruldu ile Nusaybin'e geldiği belirtilen Oppenheim'ın yanında 15 askerden oluşan bir müfrezenin bulunduğu da yer almıştır. Nusaybin'de iki gün kaldıktan sonra yanına koruma istemeyip, Şammar aşireti reisi Faris Paşa'nın koruması altında çöl yoluyla Cizre'ye gittiği, Şammar obasına ulaştığı ve yanında kendi maiyeti haricinde Beyrutlu Necip Efendi isimli yetenekli bir tercüman bulunduğu bildirilmiştir. Oppenheim'ın seyahat ettiği yerlerdeki faaliyetlerinden de bahseden raporda şu noktalar ön plana çıkmıştır:

---

[19] Almanya Büyükelçiliğinin 8 Haziran 1893 tarihli yazısı ve Dahiliye Nezareti'nden Beyrut, Musul, Bağdat, Basra Vilayetlerine gönderilen 11 Nisan 1893 tarihli yazı. BOA. DH. MKT. 66/33-2-1; DH. MKT. 66/33-1; Oppenheim, *a.g.e.* s. 3-6; Teichmann ve Völger, *a.g.e.* s. 19, 20, 22.

[20] Oppenheim kendisi ile olan görüşmesi sırasında Suriye Valisi Rauf Bey'e bilimsel araştırma yapmak üzere orada bulunduğunu söylese de bu gezi için izin alınırken böyle bir şeyden bahsedilmemiş ve Oppenheim'ın sadece bölgeyi gezmeye geldiği belirtilmiştir. Buna karşın Osmanlı memurları, İstanbul'dan gelen emir gereği, Oppenheim'ı gizlice takip ettirmekle yetinmiş ve faaliyetlerine açıkça engel olmamışlardır. Ayrıca Oppenheim bu yazıda belirtildiği üzere Bağdat'a gitmekten vazgeçmemiş ve yolculuğuna Musul üzerinden Bağdat'a giderek devam etmiştir. Suriye Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Ağustos 1893 tarihli yazı. BOA. Y. PRK. DH. 6/82-4.

- Kalmak için kurdurduğu çadırların ortasına Osmanlı ve Alman bayrakları çektirmesi.
- Antika eserleri incelemesi,
- Kasaba ve köylerin nüfus miktarlarını öğrenmesi,
- Kasaba ve köylerin neden gelişmiş ya da harap halde bulunduklarını araştırması,
- Bölgedeki arazi çeşitlerini tespit etmesi,
- Bölgedeki zenginlik kaynaklarını soruşturması,
- Bölgede yetişen bitki türleri hakkında araştırma yapması,
- Bölgedeki mülk sahiplerinin bunları nasıl elde ettiğini öğrenmek istemesi,
- Mülk sahiplerinin ne kadar zamandır bunlara sahip olduklarını sordurması,
- Mülklerini kaybedenlerin neden kaybettiklerini araştırması,
- Kabile ve aşiretlerin ne kadar güçlerinin bulunduğunu araştırması ve sayılarını öğrenmek istemesi,
- Yerleşik ve göçebe olanların hangi milletten oldukları ve hangi inanca sahip olduklarını araştırması,
- Osmanlı Hükümetinin onlara nasıl davrandığı ile ilgili sorular sorması.

Raporda son olarak Oppenheim'ın temasa geçtiği bazı şeyhlere hediyeler verdiği ve özellikle Faris Paşa'ya hilatlar verdiği bildirilmiştir[21]. Yine Oppenheim'ın Diyarbakır'daki faaliyetleriyle ilgili Mardin Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan bir raporda, Oppenheim'ın Faris Paşa'ya verdiği 40 lira değerindeki hediyelerin, Paşa tarafından beğenilmeyip kabul edilmediği belirtilerek, Paşa'nın Oppenheim'ın üstündeki Dürzi Dağı imalatı olan aba ve kefiyeyi ısrar ederek aldığı bildirilmiştir. Faris Paşa'nın aldığı hediyelerin karşılığı olarak Oppenheim'a değersiz bir tay vermesi üzerine canı sıkılan Oppenheim'ın, rehberiyle birlikte Musul'a gitmekten vazgeçtiği ve tekrar yanına koruma askeri almak için Nusaybin Kaymakamlığı'na başvurduğu eklenmiştir[22].

---

[21] Bölgede bulunan valilerin Oppenheim'ın faaliyetleri hakkında edindiği bilgiler, genellikle Oppenheim'ın yanında bulunan tercümanı Necip Efendi tarafından kendilerine iletilmiştir. Diyarbekir Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Ağustos 1893 tarihli yazı. BOA. Y. PRK. DH. 6/82-3.

[22] Oppenheim bu gezi sırasında edindiği bilgileri "Vom Mittelmeer Zum Persischen Golf" isimli kitapta iki cilt halinde yayınlamıştır. Osmanlı Valilerinin çeşitli yazılarında Oppenheim ile Faris Paşa'nın hediye meselesi yüzünden anlaşmazlık yaşadıkları belirtilse de Oppenheim bu kitapta böyle sorunlardan hiç bahsetmemiştir. Hatta kitabın büyük bir bölümünde Faris Paşa ile kurduğu iyi ilişkileri uzun uzun anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Max Freiherrn von Oppenheim, "*Vom Mittelmeer Zum Persischen Golf Durch Den Hauran, Die Syrische Wüste und Mesopotamien*", Dietrich Reimer Verlag, Berlin 1899; Mardin Mutasarrıflığı'ndan Diyarbekir Vilayeti'ne gönderilen ve oradan da Dahiliye Nezareti'ne iletilen 19 Ağustos 1893 tarihli yazı. BOA. Y. PRK. DH. 6/82-2.

Oppenheim'ın gezisi ile ilgili bilgileri son olarak Musul Valisi Osman Bey İstanbul'a iletmiştir. Oppenheim'ın Faris Paşa'nın 5-6 adamı yanında olduğu halde Musul'a geldiğini bildiren Osman Bey, emredildiği gibi görünürde ona hürmet ederken, gizlice ve kendisine sezdirilmeden tavır ve hareketlerinin takip ettirildiğini belirtmiştir. Oppenheim'ın Musul'da bir gece ziyafet verdiğini belirten Osman Bey, yaptığı araştırma sonucunda Oppenheim'ın Nusaybin'de Faris Paşa ile buluşması sırasında kendisine bazı hediyelerle birlikte Alman yapımı bir tüfek verdiği, karşılığında Faris Paşa'nın ise bir at verdiğini öğrendiğini bildirmiştir. Osman Bey ayrıca, Oppenheim'ın gerek yolculuğu güzergahında, gerekse Musul'da antik eserlerin bulunduğu bölgeleri gezdiğini ve kendisiyle iki kere yüz yüze konuştuğu sırada, Oppenheim'ın, kara yoluyla Bağdat'a giderken, yolda aşiretlerin yaşadığı köy ve kasabaları görmek istediğini söylediğini, fakat kendisinin "*üslub-u hakimane*"de doğrudan Bağdat'a gitmek üzere mecbur ve memnun edilerek kandırıldığını ve tercümanı Beyrutlu Necip Efendi ile birlikte yola çıktıklarını belirtmiştir[23].

Oppenheim'ın Bağdat'taki faaliyetleri ile ilgili oranın valisi tarafından yazılan herhangi bir yazı tespit edilememiş olmakla birlikte, Oppenheim bu gezisinde, Bağdat'tan sonra Şattülarap'a gitmiş oradan da Alman Doğu Afrika'sına geçmiştir. Burada 1891 yılından beri Alman İmparatorluğu koloni mülkü olan Alman Doğu Afrika'sında yönetici olan Freiherr von Scheele'nin konuğu olan Oppenheim, Scheele tarafından Almanya'da Alman Doğu Afrika kolonilerinin propagandasını yapması konusunda teşvik edilmiştir. Suriye ve Irak'taki faaliyetlerini gördüğümüz Oppenheim, Alman Doğu Afrika'sında, bugün Tanzanya'da bulunan Kipanga'da bir miktar toprak satın aldıktan sonra Alman kolonyalistleri arasındaki yerini almış ve 1894 yılında iki yıllık seyahatini sonlandırmıştır[24].

Oppenheim'ın 1886-1892 yılları arasında Almanya'da ilişkide bulunduğu kişiler göz önüne alındığında, kendi kariyerini uzmanlaştıracağı alanı böylece belirlemiş olduğu ve bu yönde ilk ciddi adımı, 1893 yılı gezisiyle atmış olduğu anlaşıl-

---

[23] Musul Valisi Osman'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Ağustos 1893 tarihli yazı. BOA. DH. ŞFR. 161/17-1

[24] Oppenheim'ın Doğu Afrika'yı ziyaret ettiği yıllarda Afrika'nın sömürgeleştirilmesini hızlandıracak olan "Berlin Senedi"nin imzalanmasının etkileri görülmeye başlamıştır. Almanya'nın hızla artan Afrika'daki toprakları Kamerun, Togo, Batı Afrika ve Oppenheim da ziyaret ettiği için bizim için en önemli olanı Doğu Afrika'da bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiğdem Sürücü, *Alman Kaynaklarına Göre Almanya'nın Herero Sömürgesi ve Soykırımı*, Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 329-333; Teichmann ve Völger, *a.g.e*. s.23, 24, 25; Gossman, *a.g.e*. s. 29, 30, 31; Kon, *a.g.e*. s.55; Oppenheim *Die Beduinen* isimli kitabında bu sömürgeci girişimini açık bir şekilde anlatmıştır. "*Eve dönüş yolculuğu beni Mezopotamya'dan Fars körfezi ve Hindistan'a oradan da o zamanlar yeni kurulmuş olan güzel Doğu Afrika kolonimize götürdü. Burada içerilere doğru bir keşif gezisi yaptım. Bu sayede Usambara'da büyük bir toprak parçası elde ettim. Daha sonra bu topraklar büyük çiftliklere (plantasyon) dönüştürüldü. Bu çiftliklerde ilk kahve tohumları başarılı bir şekilde yetiştirildi. Bu başarıdan sonra kenevire benzeyen sisal bitkisi yetiştirildi. Bu değerli çiftlik Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Almanya tarafından kaybedildi*." Oppenheim, *a.g.e*. s. 3-6.

maktadır[25]. Oppenheim'ın Alman Doğu Afrika'sında sömürge sahibi olarak sonlandırdığı bu gezisinin ardından faaliyetleri son bulmamış, tersine Almanya adına çeşitli bölgelerdeki girişimleri hızlanarak devam etmiştir.

Oppenheim Almanya'ya döner dönmez, Dışişleri Koloni Bölümü Müdürü Paul Kayser tarafından bir sonraki gezisinin planlaması yapılmış ve gerekli izinlerin alınması için girişimler başlamıştır. Daha önce İstanbul'da Alman Büyükelçiliği yapmış olan ve o sırada Almanya'nın Londra Büyükelçisi olan Paul von Hatzfeldt, Osmanlı Devleti Londra Sefiri olan Rüstem Paşa'ya Oppenheim'ın Afrika içlerinde "*tahkikat-ı fenniye*" yapmak istediğini bildirmiş ve bu konuda Osmanlı Devleti'nden Oppenheim'a her türlü zorluk ve tehlikeden korunması için bir ferman verilmesini rica etmiştir. Hatzfeldt'in bu isteğini Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa'ya ileten Rüstem Paşa'ya verilen cevapta, Oppenheim'la ilgili yapılan müracaatın "*geçiştirilmesinin*" arzu edildiği, fakat aynı yolda İstanbul Alman Sefareti'nin girişimde bulunması üzerine bu imkanın bulunmadığının anlaşıldığı bildirilmiştir.

Süreyya Paşa, Oppenheim tarzındaki adamların oralara giderek, ileride devlete zararı olacak bir takım hareket ve faaliyetlerde bulunduklarının bilindiğini bildirerek, bu tarz şeylere meydan verilmemesinin, devletin maddi ve manevi sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden yazılacak fermana, Oppenheim'ın ileride sakınca doğuracak faaliyetlerine izin verilmemesi hakkında gerekli kayıt ve şartların konulmasını istemiştir[26]. Uzun bir süre sürüncemede bırakıldığı anlaşılan bu izin meselesiyle ilgili Londra Sefiri Rüstem Paşa yaklaşık 6 ay sonra tekrar Süreyya Paşa'ya başvurarak Hatzfeldt'in Oppenheim'a bir padişah fermanı verilmesi hakkındaki isteğini özel olarak ve ısrarla tekrar ettiğini bildirmiştir[27]. Osmanlı belgelerine Oppenheim'ın Afrika içlerine yapacağı "*tahkikat-ı fenniye*" için izin istenilmesi olarak yansıyan bu olay, Oppenheim'ın hatıraları incelendiğinde, aslında Almanya Devleti'nin Çad Gölü bölgesinde, kendi Doğu Afrika sömürgesine bir hinterland kazandırmak için bölgeyi inceletmek ve gelecek sonuçlara göre hareket etmek için, Oppenheim'ı görevlendirmiş olduğunu ortaya koymaktadır[28]. Hatzfeldt'in ısrarla izin elde etmek için Rüstem Paşa'ya başvurmasına rağmen Oppenheim'ın planla-

---

[25] Mcmeekin, Oppenheim'ın bu gezi sırasında edindiği bilgileri geri döndüğünde Almanya Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor olarak sunduğunu belirtse de bu iddiasını herhangi bir belgeye ya da hatıraya dayandırmadığı için burada kullanmayı uygun bulmadık. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mcmeekin, *a.g.e.* s, 37.

[26] Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa'nın 22 Ekim ve 6 Kasım 1893 tarihli yazıları, BOA. İ. HUS. 18/78-1-1

[27] Londra Sefiri Rüstem Paşa'dan Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne 3 Mayıs 310/ 15 Mayıs 1894 tarihinde gönderilmiş olan yazı, BOA. Y. MTV. 95/116-1-1.

[28] Teichmann ve Völger, *a.g.e.* s.25, 26; McMeekin, *a.g.e.* s.33; Kon, *a.g.e.* s. 56.

nan gezisi gerçekleşememiştir. Bunun sebebini Oppenheim hatıralarında şöyle açıklamaktadır:

"1894 yılı başlarında Kahire'de Zuber Paşa ile tanıştım. Zuber Paşa erkekleri avlayıp köle olarak satarak büyük bir prenslik kurmuştu. Güçlenmeye başladığında Hidiv İsmail onu Kahire'ye davet etmiş ve burada onu tutuklatmıştır. Zuber Paşa'dan eski bir generali hakkında çok ilginç bilgiler edindim. Bu generalin adı Rabeh'ti. Rabeh Mısır ile uyuşmayı reddederek eski askerleri ve onların aileleriyle birlikte kalabalık bir şekilde Nil Vadisi'nden Batı'ya doğru gitmişti. Almanya'ya döndüğümde bununla ilgili, Kahire'de Çad Gölü bölgesine dair öğrendiklerimle ilgili ve bir Müslüman tarikatı olan Senusilerle ilgili -ki Almanya açısından hem politik hem de dini açıdan büyük bir öneme sahiplerdi- bir rapor yazdım. Bu raporum Dışişleri Bakanlığı'nın benden Fransa ve İngiltere ile olan rekabetimiz çerçevesinde Kamerun hinterlandında bulunan bölgeyi Çad Gölü'ne kadar Almanya'ya bağlamak için yapılacak bir sefere önderlik etmemi istemesine neden oldu. Fakat daha sonra bu plan çöpe atıldı. Fransa, İngiltere ve Almanya arasındaki rekabet yanında, yukarıda bahsedilen Rabeh bütün Avrupalı kuvvetlerden önce davranarak bir siyahi Napolyon gibi ordusunu zaferden zafere koşturdu. Mısır Sudan'ından Wadai'nin güneyine kadar olan bütün toprakları ele geçirdi. Bornu ve Bagirmi gibi krallıkları yıktı. Yine de hükümdarlığı uzun sürmedi. Fransızlarla olan bir savaşta öldürüldü ve kurduğu imparatorluk yıkıldı. Toprakları Avrupalı kolonyel güçler tarafından paylaşıldığında benim başlamaya hazır olduğum seferim bir pazarlık unsuru haline geldi. Almanya "Capriviişeriti" denilen bir bölgeyi ve Bagirmi ve Bornu krallıklarının önemli bir bölümünü aldı ve Çad Gölüne erişimini sağlamış oldu[29]"

Bu açıklamada da açıkça görüldüğü gibi Osmanlı makamlarından "tahkikat-ı fenniye" yapması için izin istenen Oppenheim, aslında Afrika içlerinde elinde Osmanlı Sultanı ve daha da önemlisi tüm Müslümanların Halifesi olan II. Abdülhamit'in fermanı olduğu halde, Almanya'ya bölgede nüfuz kazandırmak için harekete geçmek üzere hazırlanmaktaydı. Bölgedeki iç gelişmeler böyle bir duruma izin vermemiş olsa da, Almanya Oppenheim'ı kullanarak, yaptığı hazırlıktan kârlı çıkmış ve sömürge topraklarına yenilerini eklemiştir.

Oppenheim'ın gerçekleşmeyen bu gezisi için izin alındığı sırada, Osmanlı yetkililerine, amacının "tahkikat-ı fenniye" olduğunun söylenmesine rağmen Oppenheim'ın aslında başka hedeflerle hareket ettiği kendi yazdıklarından anlaşılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Oppenheim'ın, bu görevi üzerine alma-

[29] Oppenheim, *a.g.e.* s.3-6; Teichmann ve Völger, *a.g.e* s.26, 27; Gossman, *a.g.e*, 30,31.

dan önce bölge hakkında hazırladığı bir ön raporu herhangi bir görevi ve memuriyeti olmamasına rağmen Dışişleri Bakanlığı'na teslim etmesidir ki bu tam da 15. dipnotta bahsettiğimiz durumu açıklamaktadır.

Oppenheim'ın 1896 yılında Kahire'deki Almanya Konsolosluğu'nda göreve başlamasından önce son faaliyeti bu olmamıştır. Çad Gölü bölgesine düzenleyeceği seyahat iptal olduktan sonra, 1895 yılında İstanbul'a gelerek Sultan II. Abdülhamit ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin içeriği Osmanlı arşiv belgelerinden takip edilememekle birlikte görüşme sonunda Oppenheim'a bir nişan verildiği anlaşılmaktadır. Görüşmenin içeriği hakkında Oppenheim'ın hatıralarında bulunan bilgiler bize görüşmenin ana konusunun "*İslam Birliği*" olduğunu göstermektedir. Oppenheim, 20 dakika olarak ayarlanmış görüşmenin Sultan'ın ilgisini çekebildiği için 2 saat kadar sürdüğünü söylemiş ve görüşmeden sonra Sultan'ın yakınlarından Avrupalılarla görüşmesi yasak olan 3 kişiyle görüşme izni elde ettiğini iddia etmiştir[30].

Bu görüşmeden sonra 1896 yılında Kahire'de göreve başlayan Oppenheim, daha önce resmi bir görevi olmadan yürüttüğü faaliyetlerini, Almanya İmparatorluğu yetkilileri her ne kadar aksini iddia etse de, daha resmi ve düzenli bir şekilde sürdürmüştür. Oppenheim'ın Mısır'da bulunduğu dönemde en önemli görevi, Alman dış politikasında her geçen gün giderek daha da önemli bir hale gelen İslam dünyasını gözlemlemek olmuş, özel olarak ise basını takip etmiştir. Alman dışişleri için Müslüman dünyasındaki gelişmeleri yakından takip etmek ve İngiliz-Fransız sömürge yönetiminde yaşayan Müslümanları bu yönetimin kötü uygulamaları hakkında bilgilendirmek için çalışmalar yapan Oppenheim, Kahire'de bu konuda birçok belge düzenlemiş ve raporlar yazmıştır. 1896-1909 yılları arasında bir kısmı yüz sayfayı geçen en az 467 raporu dışişlerine teslim etmiştir. Oppenheim bu raporlarda genel olarak Kahire'de ataşe olarak bulunduğu 12 yıllık süre zarfında Türkiye, Lübnan, Suriye, Mezopotamya, Cezayir gibi ülkelere yaptığı seyahatlerden edindiği bilgileri paylaşmıştır[31].

Sonuç

Günümüzde genellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı memorandum ve kurduğu istihbarat ve propaganda kurumu ile ilgili faaliyetlerinden bahsedilen Max von Oppenheim'ın, savaşa kadar olan süredeki faaliyetleri birçok eserde yer

---

[30] Teichmann ve Völger, *a.g.e.* s.26, 27; Kon, *a.g.e.* s. 56; Mabeyn Başkatibi Süreyya Bey'in 20 Ekim 1895 tarihli yazısı. BOA. İ. TAL, 86/17-1-1.

[31] Gossman, *a.g.e.* s.42,43.

almıştır. Bu araştırmalar, Oppenheim'ın faaliyetleriyle ilgili özellikle kendi hatıralarında kullandığı ve insanları belli bir yöne doğru yönlendirmeyi açıkça hedefleyen dilinden fazlasıyla etkilenmiştir. Birçok araştırmada yazarlar bu dilden etkilenerek Oppenheim'ın savaştan önceki faaliyetlerini "bilimsel araştırma", "arkeolojik araştırma", "İslam dünyasına duyduğu ilgi" gibi çeşitli yumuşatmalarla açıklamaya çalışmıştır.

Bu söylemlerin aksine Oppenheim'ın, II. Abdülhamit'in Sultanlığı dönemine denk gelen bu faaliyetlerinde, Almanya İmparatorluğu'nun tam desteğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Almanya İstanbul Sefareti ve gerekse Almanya'nın dış temsilcilikleri açısından en önemli konumda bulunan Londra Sefareti, Oppenheim'ın hatıralarındaki yanıltıcı dile uygun olarak, Osmanlı Devleti'nden, seyahat düzenleyeceği bölgelerde rahat hareket edebilmesi için, bilimsel araştırma kisvesi altında izin girişimlerinde bulunmuştur.

Bu araştırma kapsamında ortaya koyduğumuz belgeler ışığında Osmanlı Devleti görevlilerinin Oppenheim tarzındaki insanların gerçekten "*bilimsel araştırma*" yapmadıklarını ve ileride devlet açısından kötü sonuçlar doğurabilecek faaliyetlerde bulunduklarını bildiklerini ortaya koymaktadır. Buna rağmen doğrudan Almanya İmparatorluğu'nun en önemli temsilciliklerinden gelen isteklere karşı konulamamış ve gerekli izinler verilmek zorunda kalınmıştır. Oppenheim'ın seyahat ettiği yerlerde bulunan valiler aracılığıyla takip ettirilmesi ve yaptıkları hakkındaki raporların İstanbul'a iletilmesi, Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirleri ve konu hakkındaki yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir.

Oppenheim'ın 1893 yılında düzenlediği ve Beyrut'tan Şattülarap'a kadar olan bölgeyi kapsayan bu gezisinin, her ne kadar bilimsel araştırma adı altına gizlense de, Almanya İmparatorluğu'nun bölgeye açılması ve bölgeyi tanıması için yapıldığı, Oppenheim'ın Almanya Dışişleri Bakanlığı ile sıkı ilişkilerinden anlaşılmaktadır. Bu durumun en güzel örneği de hiçbir görev ve sorumluluğu bulunmayan Oppenheim'ın Çad Gölü bölgesindeki gelişmelere dair bir raporu Alman Dışişlerine iletmesidir. Bütün bu faaliyetleri Oppenheim'ın bir bilim adamı, bir arkeolog veya bir hukukçu değil, Almanya'nın siyasi amaçları için mücadele eden bir kişi olduğunu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

DH. MKT. 66/33-2-1

DH. MKT. 66/33-1

DH. ŞFR. 161/17-1

İ. HUS. 18/78-1-1

İ. TAL, 86/17-1-1

Y. MTV. 95/116-1-1

Y. PRK. DH. 6/82-1-1

Y. PRK. DH. 6/82-2

Y. PRK. DH. 6/82-3

Y. PRK. DH. 6/82-4

Kitap, Makale ve Tezler

Bragulla, Maren,"Die Nachrichten Stelle für den Orient", VDM Verlag, Saarbrücken 2007.

Çolak, Mustafa, Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918), Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1999.

Çolak, Mustafa, "Oppenheim'ın Raporlarına göre II. Abdülhamit'in Panislamist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları (1906)", II. Abdülhamit Sempozyumu, 20-21 Şubat 2014, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 307-320.

Çolak, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden Beklentileri", İkinci Uluslararası Tarih Sempozyumu, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, 24-26 Nisan 2015, İzmir 2015, s. 433-441.

"Faszination Orient: Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat", ed. Gabriela Teichmann, Gisele Völger, Dumont Verlag, Köln 2001.

Gossman, Lionel, "The Passion of Max von Oppenheim: Archeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler", Open Book Publishers, Cambridge 2014.

Göyünç,Nejat, "Max Freiherr Von Oppenheim ve Eserlerinde II. Abdülhamid Devrine Ait Bilgiler", Sultan II. Abdülhamit ve Devri Semineri (27-29 Mayıs 1992), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1994.

Kaşıyuğun, Ali- Çolak, Mustafa, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", History Studies, Cilt:5, Sayı:5, Eylül 2014, s. 157-176.

Kon, Kadir "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi", Küre Yayınları, İstanbul 2013.

Kon, Kadir, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Üç Memorandumu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 53, İstanbul 2012, s. 211-252.

Lüdke, Tilman "Jihad Made in Germany", LIT Verlag, 2005.

McMeekin, Sean,"Berlin-Bağdat Demiryolu: Almanya'nın Dünya Hakimiyeti Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu (1898-1918)", Picus Yayıncılık, İstanbul 2012.

Oberhaus, Salvador, Zum Wilden Aufstande Entflammen, Die Deutsche Agyptenpolitik 1914 bis 1919, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Heinrich-Heine-Universitat, Felsefe Fakültesi, Düsseldorf 2006.

Oppenheim, Max Freiherr von, "Die Beduinen", Cilt:1, Leipzig 1939.

Oppenheim, Max Freiherrn von "Vom Mittelmeer Zum Persischen Golf Durch Den Hauran, Die Syrische Wüste und Mesopotamien", Dietrich Reimer Verlag, Berlin 1899.

Sürücü, Çiğdem, "Alman Kaynaklarına Göre Almanya'nın Herero Sömürgesi ve Soykırımı", Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

Wolfdieter, Bihl, "Die Kaukasus Politik der Mittelmächte", Hermann-Bölhaus, Wien- Köln-Graz 1975.

Ekler

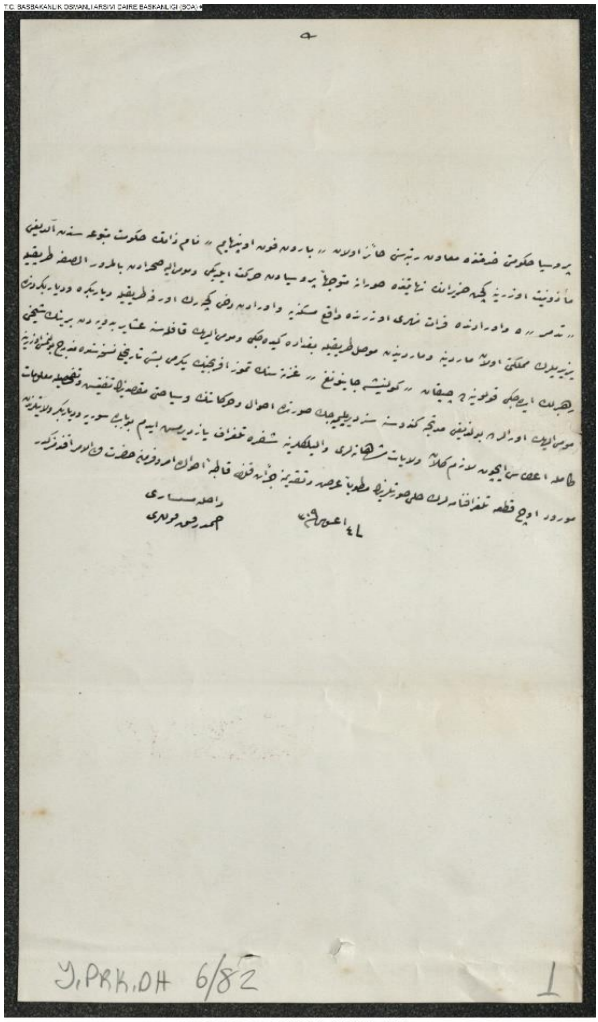

Y.PRK.DH.00006.00082.001

EK1: Dahiliye Müsteşarı Ahmet Refik'den Mabeyn Başkitabeti'ne gönderilen 4 Ağustos 309/ 16 Ağustos 1893 tarihli yazı.

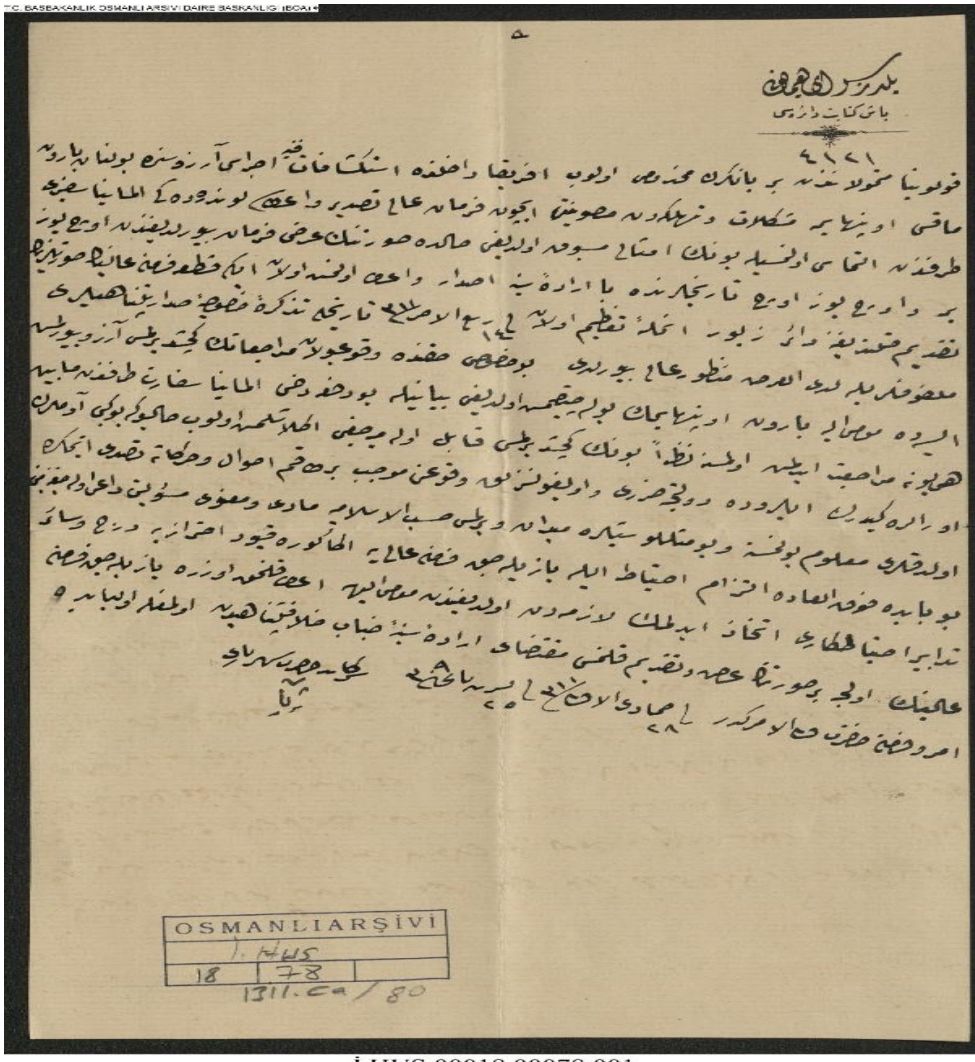

İ.HUS.00018.00078.001

EK2: Mabeyn Başkatibi Süreyya Paşa'nın 7 Aralık 1893 tarihli yazısı.

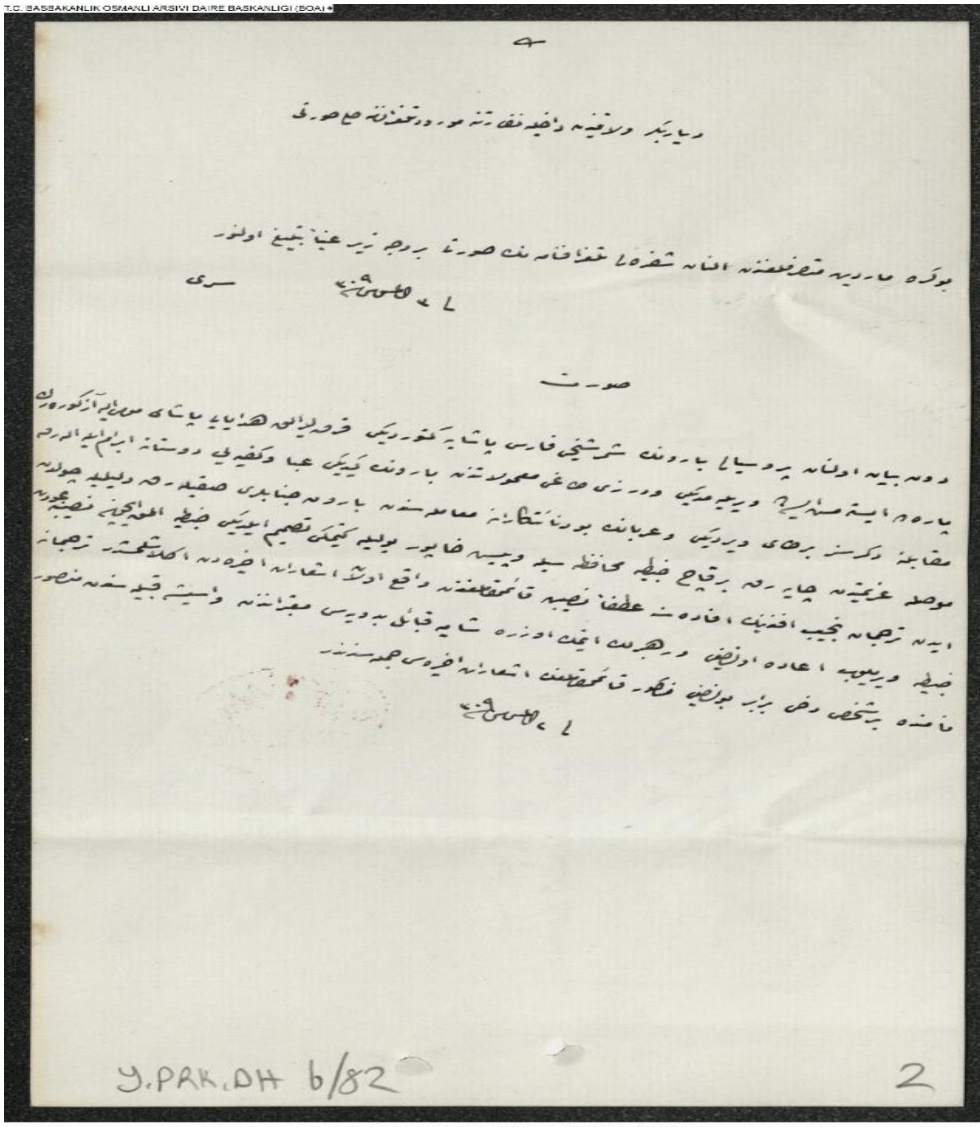

Y.PRK.DH.00006.00082.002

EK3: Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Ağustos 1893 tarihli yazı.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ALMANYA'YA GÖNDERİLEN ASKERİ ÖĞRENCİLER

Mehmet Cebeci*

Osmanlı ordusunun ıslahı için bir yandan Avrupalı uzmanlar getirilirken diğer yandan da Sultan II. Mahmut döneminden itibaren Avrupa'nın çeşitli ülkelerine Osmanlı subayları gönderilmişti.1 Paris, Berlin, Petersburg, Viyana ve Londra'daki askeri okullara öğrenciler gönderiliyor ve dönüşlerinde önemli görevlere atanıyorlardı.

Helmut von Moltke de Osmanlı ordusunda görev yaptığı sırada (1835-1839) Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi tavsiyesinde bulunmuştu. Zira asıl hedef "…ecnebi muallim celbine hacet bırakmamak ve efrad-ı Osmaniye'yi Osmanlı mütefennilerinden tahsil ettirmekti."2

Berlin'deki askeri okulu matematik dersleri ağırlıkta olduğu için tercih etmediğinden erkan-ı harbiye derserinin daha iyi okutulduğunu düşündüğü Viyana harp akademisini tavsiye etmişti. Bunun üzerine Mülazım Çırpanlı Abdi Efendi, Mülazım İbrahim Efendi, Çavuş Ahmet Bey ve Rüstem Efendi Viyana'ya gönderilmişlerdi. Abdi Efendi daha sonra serdar-ı ekrem, İbrahim Efendi ve Rüstem Efendi ferik, Ahmet Bey müşir olmuşlardır.3

II. Abdülhamid döneminde ise tahsil için önceki dönemlerden çok daha fazla sayıda zabit Almanya'ya gönderilmiş ve bu iki ülkenin yakınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

II. Abdülhamid döneminde Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler hızla gelişmiş ve bunda askeri ilişkiler öncü bir rol oynamıştı. 1880 yılında Osmanlı yöneticileri Bismarck'tan orduda danışman olarak istihdam edilmek üzere bir askeri heyet gönderilmesini istemişlerdi. Uzun bir hazırlık devresinin ardından 1882'de göreve başlayan Alman askeri heyetine mensup subaylar ilk ıslah layihalarını padişaha sunmuşlardı. O da sık sık olduğu gibi bunları bir komisyona havale etmişti. Serasker Osman Nuri Paşa riyasetinde toplanan komisyonda layihalar görüşülmüştü.

---

* Dr., Friedrich Alexander Universität Erlangen Nürnberg. cebecimehmet@hotmail.com

[1] Mustafa Gençoğlu, *Osmanlı Devletin'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) -Bir Grup Biyografisi Araştırması.* -. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara 2008, s. 20.

[2] Kazım Karabekir, *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar*, haz. Orhan Hülagü , Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul 2001, s 227.

[3] Karabekir, s. 227.

Komisyonun yaptığı ilk degerlendirmede Alman zabitler tarafından kurulması istenilen numune alay ve mektepleri hususlarının önemli addedildiğini, layihaların geri kalan kısımlarıyla ilgili görüşlerini bilahare açıklamak üzere ilk olarak bu konuya değineceklerini bildirdi.

Piyade Miralayı Louis Kamphövener Bey layihasında kumanda ve nezareti kendisine verilmek üzere bir numune piyade alayı ve buna bağlı bir nişan mektebi kurulmasını öneriyor, bunun için de Hassa Ordusu 1. alayının numune alayına ve yine buna bağlı 4. taburun da nişan mektebine çevrilmesini istiyordu. Burada muallim olarak çalıştırılmak üzere Almanya'dan birkaç piyade zabiti ve çavuşu celbedilmesini ve bu alaylardaki talim usullerini görmek ve tahsil etmek üzere genç ve müstaid piyade zabitlerinden lüzumu kadarının birkaç yıl Almanya'da bulundurulmasını ve gelecek sene sonbaharda Almanya'da gerçekleşecek manevralara da birkaç zabit gönderilmesini öneriyordu.

Süvari Miralayı von Hobe Bey ise layihasında hazırdaki hassa süvari alayının müstaid efradından bir numune alayı kurulmasını, burada muallimlik yapmak üzere Almanya'dan on kadar süvari yüzbaşısı ya da mülazım-ı evveli ile on altı, on yedi çavuş istenilmesini ve ayrıca Prusya'nın süvari alaylarında eğitim görmek üzere bir takım süvari zabitinin mümkün olan en kısa sürede Almanya'ya gönderilmesini istiyordu.

Topçu Miralayı Ristow da topçu müfettis-i umumiliğine bağlı olacak bir seyyar topçu numune alayı kurulmasını ve bunun bünyesinde bir numune sahra topçu alayı ve numune kale topçu taburu oluşturulmasını istiyor, burada öğretmenlik yapmak üzere Almanyalı bir zabit atanmasını öneriyordu.

Erkan-ı Harbiye feriki Kähler Paşa da layihasında Alman zabitlerin önerilerinin çok yerinde olduğunu belirtmiş ve vakit kaybedilmeden numune alaylarının kurularak Osmanlı asker ve zabitlerinin yetenek ve becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini söylemişti.

Komisyon yapılan önerilerin yerinde olduğunu ve Osmanlı ordusunun başarısı meydanda olan Alman modeline göre ıslah edilmesinin uygun bulunduğunu belirtmişti. Bu amaçla numune alaylarının kurulması, muallim olarak Almanya'dan zabit ve küçük zabit celbi ve Almanya'ya tahsil için Osmanlı zabiti gönderilmek üzere seraskerliğe gereken yazıların yazılması yönünde görüş bildirmişti.4 Böylelikle Almanya'ya askeri talebe gönderilmesi yolunda ilk adım atılmıştı. Alman subaylar, Alman askeri talimatları ve Almanya'da askeri eğitim görmüş Osmanlı

[4] Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y.PRK. KOM 4/2 (12 Teşrin-i Sani 1298/ 24 Kasım1882).

subayları vasıtasıyla Alman askeri ekolü Osmanlı Devleti'nde iyice yerleştirilmiş olacaktı. Almanya'da eğitim görecekler ıslah çalışmalarının kökleşmesinde ve uzun soluklu olmasında önemli görevler üstleneceklerdi.

Komisyonun görüş belirtmesinin ardından Alman hükümetine Kasım 1882'de başvurulmuş Ocak 1883'te olumlu yanıt gelmişti. Askeri kabine başkanı General Emile von Albedyll Osmanlı Devleti'nin isteğinin kabulü için gerekli genel şartları da açıklamıştı. Buna göre Osmanlı zabitlerinin tamamen Prusya ordusu hizmetine girmeleri ve üç yıl sonunda eğitimleri bitince de ayrılmak için tekrar başvurmaları gerekmekteydi.5

II. Abdülhamid isteğinin Alman hükümeti tarafından kabul edilmesi üzerine büyükelçi Joseph von Radowitz'e Mart ayındaki kabulünde teşekkürlerini bildirmişti.6 Gerekli hazırlıklara hemen başlanılması için sadarete bir tezkire yazılmıştı. Erkan-ı Harbiye ikinci reisi Ferik Kähler Paşa'nın bu konu ile ilgili Almanya hükümeti nezdinde yapılması gereken işlerle görevlendirildiği belirtilmişti. Aynı şekilde eski harbiye nazırlarından Hüseyin Hüsnü Paşa da padişah adına tüm projeyi takip edecek ve İstanbul'daki işleri halledecekti.

Hazırlıkların ilk adımı olarak öğrenciler için ikişer kat sivil elbise, birer kat gündelik üniforma ve birer kat resmi üniforma yaptırılması emri verilirmiş, masarıfatın tesviye edilmesi hariciye ve askeriye daireleriden istenmişti.7

Zabitlere Prusya'da kalacakları üç yıl zarfında verilecek tahsisat belirlenmişti. Yapılması gereken harcamaların yekünü 238.767 Frank'tı. Bunun içinde Alman ordularındaki üç yıllık tahsil ve Berlin'deki Almanca kursu ile gidiş ve dönüşlerde verilecek harcirahlar vardı. Masrafın ayrıntıları ise şöyleydi:

10 nefer çeşitli sınıflardan zabit ve bunları idare edecek bir büyük zabit ile iki erkan-ı harbiye zabitinin masrafları:

Gidiş harcirahları: 5.482 Frank

Dönüş harcirahları: 5.482 Frank

Toplam 10.964 Frank

10 zabit için Berlin'de kalacakları altı ay zarfında yapılacak masraf: 58.500 Frank

Askeri techizat masrafı:

Üç piyade zabiti için: 5.625 Frank

---

[5] Jehuda Wallach, *Anatomie einer Militäthilfe, Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919, Droste*, Düsseldorf 1976, s. 60.

[6] Friedrich Scherer., *Adler und Halbmond, Bismarck und der Orient 1878-1890*, Söningh, Paderborn 2001, s. 407.

[7] BOA, Y.PRK. ASK 19/62 (23 Haziran 1299/ 5 Temmuz 1883).

Üç süvari zabiti için 18.750 Frank
İki sahra topçu zabiti için: 5.650 Frank
Bir kale topçu zabiti için: 1.875 Frank
Bir istihkam zabiti için: 1.875 Frank
Toplam 33.775 Frank
Maaş zamları:
Üç piyade zabitine üç yıl için: 16.200 Frank
Üç süvari zabitine üç yıl için: 30.240 Frank
İki sahra topçu zabitine üç yıl için: 13.470 Frank
Bir kale topçu zabitine üç yıl için: 5.400 Frank
Bir istihkam zabitine üç yıl için: 5.400 Frank
Toplam 70.710 Frank
Prusya hükümetine verilecek maaşlar:
Üç piyade zabitinden dolayı üç yıl için: 17.064 Frank
Üç süvari zabitinden dolayı üç yıl için: 21.330 Frank
İki sahra topçu zabitinden dolayı üç yıl için: 12.888 Frank
Bir kale topçu zabitinden dolayı üç yıl için: 6.768 Frank
İstihkam zabitinden dolayı üç yıl için: 6.768 Frank
Toplam: 64.818 Frank

Genel toplam: 238.767 Frank[8]. Almanya zabitler için maddi bir külfet altına girmiyordu, tüm harcamaları Osmanlı Devleti üstlenmişti.

Subayların Almanya'da hangi şartlarda görev yapacakları ve dikkat edecekleri hususlar için yedi maddelik bir talimatname hazırlanmıştı. Talimatnamede şu hususlara yer verilmişti:

"Birinci madde: Almanya'ya gidecek zabitan-ı Osmaniye Almanya ordularında bulundukları müddetçe Almanya devletinin bil-cümle kavanin ve nizamat-ı askeriyesine tabi olacak ve haşmetlü imparator hazretlerinin her birerlerine tayin buyuracakları hizmet-i askeriyeyi kemal-i inkıyad ve itaatle ifa edecek ve her halde evvel-be evvel Osmanlı zabiti olduklarını peşin nazar-ı teemmüle alarak Osmanlılık şan ve namus ve haysiyetine noksan getirecek hiçbir hal ve harekette bulunmayarak daimen imparator hazretlerinin istihsan-ı rıza ve tahsinleri yolunda sarf- ı ma-hasal-ı iktidar eyleyeceklerdir.

İkinci madde: Zabitan-ı merkume beher mah derece-i tahsillerini ve hasen hallerini, zabitlerinin tahsinlerini celb eden hizmetlerini mübeyyin doğrudan doğruya

[8] BOA, Y.PRK. ASK 19/41 (21 Temmuz 1299/ 2 Ağustos 1883).

atebe-i felek-mertebe-i hazret-i tacidariyye takdim kılınmak üzere birer mektup göndereceklerdir.

Üçüncü madde: Zabitan-ı muma-ileyhin akraba ve talukat vesairelerine irsal edecekleri mekatib ve tahriratın hiçbirisinde Almanya devletinin gerek askeriyece ve gerek politikaca hiçbir şey yazmayacakları gibi bulundukları ordu ve alayların ahvaline ve memleketin ahval-i umumiye ve siyasiye vesairesine müteallik hiçbir hususun derc ve işarına mezun değillerdir.

Dördüncü madde: Zabitan-ı mezkure Almanya'da bulundukları müddetçe birinci maddede beyan olunduğu vechle daimen imparator hazretlerinin tahsin ve rızalarının isticlabına sarf-ı mesayi edecekler ve hiç olmaz ise birer rütbe ve nişan ihrazına ikdam-ı tam ile bu maksada vasıl olmak için dahi amirlerinin tahsin ve aferinini kazanmaya çalışacaklar ve vazife-i mükellefiyelerinden başka bir hususla iştiğal etmeyerek ve asla izaa-i vakit eylemeyerek tahsil ve taallüm emrinde akran ve emsalleri meyanında kesb-i imtiyaza sa-i ve ikdam edeceklerdir.

Beşinci madde: Zabitan-ı muma-ileyhimin büyük zabit ve mercileri Ferik Kähler Paşa hazretleri olub Almanya'da bulundukları müddetçe dahi maaşları paşa-i müşarunileyh yediyle ve banka vasıtasıyla kendilerine isal olunacak ve ihtiyac ve ifadelerinin arzı zımmında Kähler Paşa hazretlerine müracaat edecekler.

Altıncı madde: Zabitan-ı muma-ilehimin bu defa buraca avatıf-ı seniyye-i cenab-ı veliyy-i nimetten rütbeleri yüzbaşılığa terfi buyurulmuş olub Almanya'da tahsillerinin teshili içün mülazım-ı sanilikle ifa-i hizmete bed'an mümaşeret edecekler ve sa-i ve gayretleriyle taraf-ı imparatoriyeden rütbelerinin terfi olunması içün balada beyan olunduğu üzere isticlab-ı mahasin enzara himmet ve gayret edecekler ve imparator hazeretleri tarafından kendülerine verilecek rütbeler nezd-i hümayun-i tacidaride dahi makbul ve musaddak olacağı gibi ikmal-i müddet-i tahsil ederek şehadetnamelerini ihraz ile avdet eylediklerinde haiz bulunacakları rütbeler birer derece daha terfi olunacak ve münasip nişanlarla dahi taltif bulunacaklardır.

Yedinci madde: veliyy-i nimet bi-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretleri bil-cümle efrad-ı zafer mutad asakir-i şahanelerinin peder-i muazzam ve müşfiki olduklarından saye-i madelet vaye-i mülükaneleri bil-cümle teb'a zir-i destan-ı tacidarileri üzerine şamil olduğu gibi zabitan-ı mumaileyhim bilhassa zir-i himaye-i seniye-i padişahide bulunacaklar ve binaenaleyh bu şeref-i azime bir kat daha nailiyetle müftehir mübahi olacaklardır.

İşte mevad-i seb'a-i mezkure bu defa Almanya'ya gidecek zabitan-ı Osmaniye içün düstur'ul amel olub mucibince hareketleri ve her maddesine tamamıyle ve

harfiyyen takbik-i hal ve hareket eylemek mukteza-i emr-i ferman katiyye-i cenab-ı şehin şahiden olub inşaallah-i teali kemal-i şan ve şerefle ikmal-i müddet-i tahsil ederek avdetlerinde hakipa-i mekarim pirayı hazret-i padişahiye arz-ı ubudiyetle hamiyetmendane ibraz-ı müeesir sa-i ve gayret eder metbu' mufahham muazzamamız padişahımız efendimiz hazretlerine ve Devlet-i Ebed Müddet-i Osmaniyeler'ine hizmet-i faika ve mümtaze ibrazına muvaffak olarak cihanda aziz ve muhterem olur ve böyle bir nimet-i küberanin kadrini bilerek ibraz- asar-ı sadakat şiarından geri durmayıp ve bais-i nahoşnudiye-i ali olacak hal ve kali irtikab etmeyub hepsi mazhar-ı eltaf ve inayet-i celile-i hazret-i velyy-i nimet olurlar heman cenab-ı rabbül alemin tevfik ihsan eylesin."9

Osmanlı hükümeti Alman tarafının öğrencilerin tamamen Prusya ordusuna dahil olmaları yönündeki isteğini de kabul etmişti. Ayrıca gidecek subayların rütbeleri ne olursa olsun Almanya'da hepsi mülazım-ı sani olarak görev yapacaklardı. Osmanlı ordusundaki rütbeleri ise gitmeden önce ve dönüşlerinde birer derece yükseltilecekti. Almanya'da elde elde decekleri terfiler de tanınacaktı. Dönüşlerinde normal maaşlarına ilave olarak zam alacaklar ve zamlı maaşları süresiz olarak verilecekti.

Subayların seçimi Kähler Paşa'nin nezaretinde yapılmıştı. Belirlenen on iki aday şunlardı:

Kolağası Şakir Efendi , Yüzbaşı Tevfik Efendi, Mülazım Mustafa Efendi, Mülazım Rahmi Efendi, Mülazım Nasır Efendi, Mülazim Hilmi Efendi, Mülazım Mehmet Ali Efendi, Mülazım Mehmet Faik Efendi, Mülazım Şükrü Efendi, Mülazım Yakup Efendi, Mülazım Ali Rıza Efendi ve Mülazım Rıza Efendi.10

Seçilen zabitler Eylül 1883'te Berlin'e geldiler ve elçilik görevlilerince karşılandılar. Daha onlar gelmeden önce Berlin sefiri Mehmet Said Paşa gerekli hazırlıkları tamamlanmıştı. Kalacakları yer ve kendilerine ders verecek öğretmenler bulunmuştu. Berlin sefiri kısa süre sonra onları kaldıkları yerde ziyaret etmiş, öğretmenleriyle görüşmüştü. Öğretmenler çalışmalarından son derece memnundular ve kısa sürede ilerlemeler gözlenmeye başlandığını söylemişlerdi. Mehmet Said Paşa zabitlerle de görüşmüş ve hepsinin sıhhat ve afiyetlerinin yerinde olduğunu ve dört elle derslerine çalıştıklarını gözlemlemişti. Böyle devam ederse istenen neticenin elde edilmesinde hiçbir güçlük çekilmeyecekti. Berlin sefiri zabitlerin eğitimleriyle bizzat ilgilenmişti.11 Von Hobe Paşa da görevli olarak gittiği Ber-

[9] BOA, Y.PRK. ASK 16/21 (4 Kanun-i Sani 1298/ 26 Ocak 1883).
[10] BOA, Y.PRK. ASK 19/61 (21 Temmuz 1299/ 2 Ağustos 1883).
[11] BOA, Y.PRK. EŞA 3/68 (9 Ağustos 1299/ 21 Ağustos 1883).

lin'den iyi haberlerle dönmüştü. İmparator kendisiyle yaptığı görüşmede Almanya'da tahsil gören Osmanlı zabitlerinin çalışkanlıkları ve güzel ahlaklarından fevkalade memnun olduğunu ve bunların askeri tahsillerine ziyadesiyle itina gösterilmesini ilgili kişilere emrettiğini söylemişti.12

Berlin'deki ilk altı ay zarfında hazırlık dersleri verilmişti. Almanca derslerinden sorumlu amir Miralay (Alfons) Bey tarafından bir ders cetveli ve usulü hazırlanmıştı. Buna göre günde iki defa askeri ve bir defa lisan dersi okutulmaktaydı. Haftada üç ders ameliyata sarf-ı mukalemeye hasredilmekteydi. Geceleri ve boş kalan zamanlarda ise ileride alaylarda mahçup olmayacak kadar fen-i askeri dersleri tekrar ve tercüme edilmekteydi. Ders kitapları sık sık değiştirilmekteydi, bu ise öğrenilmesi gereken askeri ıslahatların çokluğundan ileri geliyordu. Pazar ve Cuma günleri ders yapılmamakta ve bazı haftalar bugünlerde gezilere çıkılmaktaydı.13

Eldeki belgelerden görülen derslerin tam bir listesini öğrenmek mümkün olmuyor. Ancak öğrencilerin gönderdikleri raporlardan Almanca, sınıf-ı selase-i askeriye talimatları, fen-i harp, fen-i endahat, Almanya ordularında kabul gören tüfek aksamı ve tertibatı, kavaid ve hizmat-ı dahiliyenin bazı aksam-ı mühimmesi ve seferiye hizmatının bazı aksamı, kavanin-i askeriyenin bazı mevadı ve ileride lüzumu görülecek bazı jurnallerin usul tertip ve inşaası hakkında tarifat ve izahat adlı derslerin müfredatta yerladığı anlaşılıyor.14

Berlin'deki altı aylık öğrenimin ardından zabitlerin kıtalara atamaları yapılmıştı. Binbaşı Mehmet Şakir Efendi Alman Erkan-ı Harbiye Dairesi'nde, Kolağası Şükrü Efendi Hassa 2. Topçu alayında, Yüzbaşı Yakup Efendi 1. Topçu alayında, Yüzbaşı Rıza Efendi 27. Sahra Topçu alayında, Yüzbaşı Mehmet Rıza Efendi Hassa İstihkam taburunda, Mülazım-ı Evvel Nasır Efendi 74. Piyade alayında, Mülazım-ı Evvel Rahmi Efendi 16. Piyade alayında, Mülazım-ı Evvel Mustafa Ragıp Efendi 16. Piyade alayında, Yüzbaşı Hilmi Efendi 11. Süvarı alayında, Yüzbaşı Mehmet Ali Efendi 11. Süvarı alayında, Yüzbaşı Mehmet Faik Efendi 11. Süvarı alayında, Kolağası Tevfik Efendi Hassa piyade alayında görevlendirilmişlerdi.15

Prusya erkan-ı harbiyesinde eğitim görecek olan Binbaşı Şükrü Efendi ve Kolağası Tevfik Efendi'nin malumatlarının eksik olduğu ve bu eğitimden gereği gibi istifade edebilmeleri için önce birer yıl piyade, süvari ve topçu alaylarında eğitim

---

[12] BOA, Y.PRK. BŞK 8/8 (19 Teşrin-i Evvel 1299/ 31 Ekim 1883).
[13] BOA, Y.PRK. ASK 22/1 (19 Kanun-i Sani 1299/ 31 Ocak 1884).
[14] BOA, Y.PRK. ASK 22/1 (19 Kanun-i Sani 1299/ 31 Ocak 1884).
[15] BOA, Y.PRK. ASK 42/34 (1 Teşrin-i Evvel 1303/ 13 Ekim 1887).

görmeleri gerektiği ve sonra erkan-ı harbiyeye dahil olmalarının uygun olacağı Alman askeri kabinesi tarafından Kähler Paşa vasıtasıyla bildirildi. Bu istek padişah tarafından da uygun karşılanmış ve gereğinin yapılması için Alman imparatoruna başvurulması istenmişti.16 24 Kasım 1884'te gerekli izin çıkmış ve atamalar yapılmıştı.17

Zabitler üç yıllık tahsillerini tamamladıktan sonra dönüş hazırlıklarına başladılar. Ancak Alman imparatoru I. Wilhelm'in zabitlerin o yılki büyük manevraların ardından geri dönmelerinin daha uygun olacağını bildirmesi üzerine iki aylık bir erteleme olmuştu. İmparator ayrılmadan önce hepsini tekrar Berlin'e çağırmış ve huzuruna kabul etmişti.18

Kolağasi Tevfik Efendi geçici bir süre için Alman Encünem-i Danış-ı Askeriye'sinde görevlendirildiğinden Almanya'da kalmıştı. Diğer zabitler 13 Ekim 1887 Peşembe günü İstanbul'a dönmüşler ve ertesi gün padişahın isteği üzerine Cuma selamlığında bulunmuşlardı.19

Birinci grup zabitlerin tahsil sürelerinin sona ermesine yakın Alman elçisinden bunların yerine yenilerinin kabul edilmesi için hükümeti nezdinde girişimde bulunması gizlice rica edilmişti. Alman dış işleri bakanı Kont Bismarck yazdığı cevabi mektupta bu isteğin memnuniyetle kabul edildiğini bildirmişti.20 Böylelikle işlemler süratle halledilebilmiş ve ilk grup daha İstanbul'a dönmeden yerlerini alacak ikinci grup Berlin'de dil tahsiline başlamıştı bile.21

II. Abdülhamid de bu girişimden son derece memnundu. Ancak ihtiyatı da elden bırakmıyordu. 2. grup gönderilmeden önce seçilecek zabitler hakkında daha ayrıntılı araştırma yapılmasını seraskerlikten istemişti. Serasker Ali Saib Paşa da böyle bir isteğin daha önce gelmediğini ancak gerekenin derhal yapılarak gönderilecek zabitlerin "kimlere ait olduğu"nun da araştırılacağını bildirmişti.22

Araştırmalar sonucunda 13 kişinin Almanya'ya gönderilmesine karar verilmişti. Gidecek olanlar Mülazım-ı Evvel Hadi Efendi, Mülazım-ı Evvel Ali Rıza Efendi, Mülazım-ı Evvel Mehmet Sabit Efendi, Mülazım-ı Evvel Mehmet Faik Efendi, Mülazım-ı Evvel Mustafa Hilmi Efendi, Mülazım-ı Sani Ömer Faik Efendi, Mülazım-ı Evvel Mustafa Suphi Efendi, Mülazım-ı Evvel Hüsamettin Salih Efendi, Mülazım-ı

---

[16] BOA, Y.PRK EŞA 3/68 (9 Ağustos 1299/ 21 Ağustos 1883).
[17] BOA, Y.PRK.HUS. 177/86 (12 Mart 1300/ 24 Mart 1884) ve Y.PRK BŞK 9/7 (12 Teşrin-i Sani 1300/ 24 Kasım 1884)
[18] BOA,Y.PRK BŞK 12/3 (12 Ağustos 1303/ 24 Ağustos 1887).
[19] BOA, Y.PRK ASK 42/34 (1 Teşrin-i Evvel 1303/ 13 Ekim 1887).
[20] BOA, A. MKT.MHM 493/67 (7 Mart 1303 /19 Mart 1887).
[21] Scherer, s 426.
[22] BOA, YPRK. UM 9/112 (11 Mayıs 1303/ 23 Mayıs 1887).

Evvel Süleyman Faik Efendi, Mülazım-ı Evvel Fuat Efendi, Mülazım-ı Evvel Şevket Efendi, Mülazım-ı Sani Mustafa Natık Efendi ve Mülazım- Sani Mustafa Canip Efendiler idi.23 Bunlar 1 Aralık 1887'de Prusya birliklerinde görevlerine başladılar ve üç yıllık tahsilin ardından Kasım 1890'da geri döndüler.24

Üçüncü grubun gönderilmesi ise öncekine nazaran daha yavaş gerçekleşti. Ferik von Hobe Paşa daha 2. grup dönmeden padişaha bir layiha yazarak Almanya'da bulunan 2. grup zabitlerin tahsil sürelerinin Kanun-i Evvel'in ibtidasında bittiğini bildirdi. Almanya'da büyük manevralar Teşrin-i Evvel'in başında sona ermekte ve bundan sonraki iki ay terhis ve yeni neferlerin birliklerine yerleştirilmesiyle geçmekteydi. Dolayısıyla bu iki ay zarfında Osmanlı zabitlerinin Almanya'da kalmalarının eğitimlerine katkı sağlamayacağından Kanun-i Evvel beklenmeden manevraların bitimiyle dönmelerinin uygun olacağını söyledi. Yine bunların yerine gönderilecek 3. grup zabitlerin alaylarına gitmeden önce beş ay Berlin'de Almanca eğitimi görecekleri de hesaba katılarak en geç Temmuz başlangıcında Almanya'da olmaları gerektiğini bildirmisti.25

Ferik von Hobe Paşa daha sonra padişaha yazdığı yeni bir arizada bu konuda acele edilmesini zira eğer Haziran ayı geçirilirse talebelerin bu yıl için alaylara kabul edilmelerinin mümkün olamayacağını bildirmişti. Gönderilecek zabitlerin bir an önce tesbit edilmelerini ve gerekli tahsisatların da yapılmasını istemişti.

Ayrıca diğer bir hususa da dikkat çekiyordu. Kendisi ve bu işle görevlendirilen komisyon üylereinin çoğu bu defa Almanya'ya gönderilecek zabitlerin yalnızca Harbiye'den yeni mezun olanlar arasından değil de alaylarda birkaç yıl görev yapmış olanlar arasından seçilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeydiler. Almanya hükümeti de ilk grup zabitler gönderilmeden önce aynı meyanda görüş bildirmişti. Zira Harbiye'den yeni mezun olan zabitler bazı görevler için çok gençlerdi. Almanya'da benzeri görevlere okuldan yeni çıkanlar değil, alaylarda birkaç yıl görev yapmış zabitler atanıyordu. Üstelik bu zabitler tahsilleri bitip döndüklerinde rütbelerine uygun yaşta olacaklar ve öğretmenlik ve benzeri görevlerde astlarının saygısını daha kolay kazanacaklar ve bu suretle daha verimli olabileceklerdi.26

Alman tarafı da geçikmeden dolayı harekete geçmiş ve Alman elçisi von Radowitz 3. grup zabitlerin işlemlerinin halledilebilmesi için kendisine zamanında bilgi verilmesini istemişti. Bunun üzerine paşadişahın emriyle elçiye bir mektup

---

[23] BOA, Y.PRK ASK 59/55 (11 Kanun-i Evvel 1307/ 23 Aralık 1891).
[24] Scherer, s. 426.
[25] BOA, Y.PRK MYD 9/31 (17 Mayıs 1306/ 29 Mayıs 1890).
[26] BOA, Y.PRK MYD 8/48 (29 Mayıs 1306/ 10 Haziran 1890).

yazılmış ve seraskerliğe gereken emrin verildiği bildirilmişti.27 Nitekim işlemler tamamlanmış ve gönderilecekler tespit edilmişti. Listede şu zabitler yeralıyorlardı:

Kolağası Ahmet İzzet Bey, Yüzbaşı Esat Efendi, Mülazım-ı Sani Ahmet Efendi, Mülazım-ı Sani Mehmet Efendi, Mülazım-ı Evvel Hulusi Efendi, Yüzbaşı Nail Efendi, Yüzbaşı Emin Efendi, Mülazım-ı Evvel İbrahim Efendi, Yüzbaşı Ali Efendi, Yüzbaşı Hasan Rıza Efendi, Yüzbaşı Neşet Efendi, Binbaşı Sadık Bey, Kolağası Salih Bey, Mülazım-ı Sani Cemal Efendi.28

Bu zabitler üç yıllık eğitim süreleri bitmek üzere iken eğitimlerinin daha üst düzeye çıkarılması için padişahın isteği ve imparatorun onayıyla çeşitli askeri sınıflara yüksek eğitim veren ihtisas okullarına kabul olunmuşlardı: 73. Piyade alayına memur Yüzbaşı Ali Cemal, 12. Piyade alayına memur Mülazım-ı Evvel Ahmet Hamdi ve 2. Piyade alayına memur Mehmet Ali Piyade endazhat mektebine; 27. Sahra topçusu alayına memur Yüzbaşı Hasan Rıza ve 25. Sahra topçu alayına memur Yüzbaşı Mehmet Ali sahra topçusuna mahsus endahat mektebine; 2. Kale Topçu alayına memur Yüzbaşı Mehmet Rüştü kale topçusuna mahsus endahat mektebine; 19. Huser alayına memur Mülazım-ı Evvel Ibrahim Halil askeri jimnastik mektebine; 8. İstihkam taburuna memur İsmail Neşet istihkam mektebine atandıkları Alman askeri kabinesi tarafından von Hobe Paşa vasıtasıyla bildirilmişti.29

Üçüncü grubun dönüşüne az bir süre kala Serasker Mehmet Rıza Paşa padişaha bir ariza yazarak yeni gönderilecek grubun belirlenmesi için Erkan-ı Harbiye Feriki Şakir Paşa'nın riyasetinde inşaat ve piyade daireleri reisleri Ferik Abid ve Cemal Paşalar ile von Hobe Paşa ve Yunan hududuna giden Ferik von der Goltz Paşa'nın yerine de Ferik Kamphövener Paşa'dan oluşan bir komisyon kurulduğunu bildirmişti.30

Komisyon çalışmaları sonrasında gidecek olanları belirlemişti.

Dördüncü gruba ait isim listesi arşiv belgeleri arasından çıkmadı. Grupla birlikte Almanya'ya giden General Pertev Demirhan 15 kişi olduklarını, 20 Ağustos 1894 Berlin'e geldiklerini söylüyor. Almanca kursunun ardından kıtalarda üç yıl görev yaptıklarını ve 20 Nisan 1894'te İstanbul'a geri döndüklerini bildiriyor.31

---

[27] BOA, Y.PRK BŞK 19/39 (18 Eylül 1306/ 30 Eylül 1890).
[28] BOA, Y.PRK ASK 65/125 (8 Teşrin-i Evvel 1306/ 20 Ekim 1890).
[29] BOA, Y.PRK MYD 14/27 (6 Kanun-i Sani 1309/ 18 Ocak 1894).
[30] BOA, Y.MTV 95/58 (28 Nisan 1310/ 10 Mayıs 1894).
[31] General Pertev Demirhan, *General Feldmarschall Colmar von der Goltz- Das Lebensbild eines großen Soldaten -Aus meinen persönlichen Erinnerungen*, Göttinger Verlagsanstalt, Göttingen 1960, s. 30-42.

1898 yılında beşinci grup içerisinde 25 zabit daha Almanya'ya gönderilmişti. Bu grupta yer alan zabitler şunlardı: Binbaşı Rıza Bey, Kolağası Mehmet Şükrü Efendi, Yüzbaşı Vahid Efendi, Yüzbaşı Ali Kemalettin Efendi, Kolağası Ali Necip Efendi, Yüzbaşı Vasfi Efendi, Mülazım-ı Evvel Hamit Efendi, Mülazım-ı Sani Cemal Efendi, Yüzbaşı Vamik Efendi, Yüzbaşı Naşit Efendi, Mülazım-ı Sani Necip Efendi, Mülazım-ı Evvel Ferit Efendi, Mülazım-ı Sani Ali Efendi, Mülazım-ı Sani Akif Efendi, Mülazım-ı Sani Ahmed Ali Efendi, Kolağası İzzet Efendi, Yüzbaşı Esat Efendi, Mülazım-ı Evvel Tahir Efendi, Mülazım-ı Sani Halil Efendi, Kolağası Emin Efendi, Mülazım-ı Evvel Hasan Efendi, Mülazım-ı Evvel Mehmet Emin Efendi, Mülazım-ı Evvel Mehmed Bakır Efendi, Mülazım-ı Sani Salih Efendi, Mülazım-ı Evvel Cemal Efendi.32 Bunlar toplu halde Almanya'ya giden son grup olmuşlardı. II. Abdülhamid 1898'de dış hizmet politikasını değiştirmiş ve dışarıya gönderilenlerin sayısında azaltma yapılmıştı.33 Bu zabitler kıtalardaki üç yıllık hizmetin ardından eğitimlerinin sonuna doğru padişahın isteği üzerine kendi sınıflarına ait askeri okullara gönderilmişlerdi.34

Alman tarafı öğrenciler hakkında ilk defa doğrudan şikayette bulunmuştu. Askeri kabine başkanı dört zabitin uygunsuz davranışları ve yeteri kadar gayret göstermedikleri için başka bir yere tayinlerine izin verilmediğini seraskerliğe bildirmişti. Jimnastik mektebine tayin olunan İzzet Bey'in de müsrif bir hayat sürdüğünden yakınılmıştı.35

Kara ordusuna mensup olanlar dışında az sayıda da olsa bahriye zabiti de Almanya'ya tahsile gitmişlerdi. Ancak bunlar diğerleri gibi programlı bir şekilde değil, nazırların ya da birlik komutanlarının ricasi üzerine gönderilmişlerdi.36 Yine değişik tarihlerde Berlin'e tıb37, veterinerlik38 ve eczacılık tahsili için zabitler gönderilmişti.39

---

[32] BOA, Y.PRK ASK 143/28 (14 Ağustos 1314/ 26 Ağustos 1898).

[33] Glen W Swanson, "*Enver Pasha: The Formative Years*", Middle Eastern Studies C. 16 Sayı 3, Abingdon 1980, s. 195.

[34] Erkan-ı harbiye sınıfına dahil beş zabit ilk önce altı ay müddetle fırka erkan-ı harbiyelerine ve sonra üniformalarını korumak kaydıyla bir seneliğine umum erkan-ı harbiye mahiyetine tayin olunmuşlardır. 12. Dragon alayına müstahdim 3. Fırkaya, 9 Hauser alayına müstahdim Mehmet Şükrü Efendi 7. Fırkaya, 9. Dragon Alayında müstahdim Halil Bey 13. Fırkaya, 17. Sahra topçu Alayında müstahdim Fehmi 19. Fırkaya, 51 Sahra topçu alayında müstahdim Ali Kemal Bey 25. Fırkaya, Dragon Alayında müstahdim Tahir Bey ve 15. Hauser Alayaında müstahdim İzzet Bey askeri jimnastik mektebine, 27 Sahra Topçu Alayında müstahdim Emin ve 11. Sahra topçu alayında müstahdim Hasan ve 15 Topçu Alayında müstahdim Mehmet Emin Efendiler istihkam mektebine tayin olunmuşlardır. BOA, Y.PRK HH 33/28 (23 Eylül 1317/ 6 Ekim 1901).

[35] Hamit, Naşit, Halil Efendiler ile İsmail Bey. BOA, Y.PRK HH 33/28 (23 Eylül 1317/ 6 Ekim 1901).

[36] BOA, Y.PRK BŞK 32/48 (28 Temmuz 1309/ 9 Ağustos1893). Alman donanmasına tahsile gönderilen altı zabit: hepsi güverte sınıfından: Kolevvel Hakkı Efendi, Kolsani Rauf Efendi, Yüzbaşı Abdurrahman Efendi, Yüzbaşı Vahit Efendi, Yüzbaşı arif Efendi, Mülazım-I Evvel Hulusi Efendi. BOA, Y.MTV 298/111 (23 Nisan 1323/ 6 Mayıs 1907).

[37] BOA, Y.MTV17/1 (13 Şubat 1309/ 25 Şubat 1894), Y.MTV 106/90 (17 Eylül 1310/ 29 Eylül 1894), Y.PRK AZJ 41/79 (6 Nisan 1317/ 19 Nisan 1901).

II. Meşrutiyet'in ardından meydana gelen kaos ortamının yatışmasıyla Almanya'ya zabit gönderilmesi fikri yeniden gündeme gelmişti. Ancak bu sefer inisiyatif II. Abdülhamid'den gelmemişti. II. Meşrutiyet ile iktidarda söz sahibi olan zabitler arasında von der Goltz'ün eski talebelerinden birçoğu da vardı. Onların isteğiyle von der Goltz tekrar İstanbul'a çağırılmış ve kısa süre zarfında yapılması gereken askeri ıslahata dair fikirlerini eski talebelerine anlatmıştı. Bu çerçevede 1909 yılında çeşitli sınıflara ait on dokuz zabitin daha tahsil için Almanya'ya gönderilmeleri kararlaştırılmış ve gerekli masrafların karşılanması için bir meclis-i vükela kararı çıkarılmıştı.40 II. Abdülhamid'in başlattığı gelenek iktidardan düşmesinin ardından da devam ettirilmişti.

Zabitlerin Almanya'daki Faaliyetleri

Almanya'da bulunan zabitler her ay doğrudan padişaha takdim edilmek üzere rapor göndermişlerdir.41 Bunların birer nüshası maiyet-i seniye Erkan-ı Harbiye Feriki Rıza Paşa'ya ve asılları ise saklanmak üzere Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne gönderiliyordu.42 Zabitlere gitmeden önce Almanya'dan siyasi ve sosyal hayata dair bir şey yazmamaları uyarısı yapılmıştı. Zabitlerin gönderdikleri raporlarda bu emre uydukları anlaşılıyor. Raporlarda zabitlerin günlük yaşantılarına dair çok sınırlı bilgi yeralıyor ve Almanya hakkındaki izlenimleri ile ilgili hemen hiçbir şey bulunmuyordu. Sadece ülkeye ve arkadaşlarına alıştıklarını söylüyorlardı. Bazıları zaman zaman sosyal faaliyetlere katıldığını bildiriyor, ancak bunların ne olduğu açıklanmıyordu. Zabitler raporlarında önce padişaha kendilerine verilen bu imkandan dolayı teşekkürlerini ve minnetlerini sunuyor ve sonra sıhhatlerinin iyi olduğunu, tahsillerine sorunsuz olarak devam ettiklerini belirtiyorlar ve daimen padişaha duacı olduklarını yazıyorlardı. Eğitimlerine dair bazı bilgiler raporlarda yeralıyordu. Mülazım-ı sani rütbesiyle görev yapan zabitler Alman ordusunda rütbelerine uygun görevlere atanıyorlar ve genellikle acemi erlerin eğitimiyle uğraşıyordı. Ayrıca eğitimlerinin bir parçası olarak komutanlarının kendilerine verdikleri meç, kılıç, binicilik ve nişan talimleriyle uğraşıyorlardı.43

---

[38] BOA, Y.MTV 232/120 (15 Temmuz 1318/ 28 Temmuz 1902) ve Y.MTV 232/1 (15 Temmuz/ 28 Temmuz 1902).
[39] BOA, Y.MTV 244/30 (4 Mayıs 1319/ 17 Mayıs 1903).
[40] BOA, MV 122/48 (28 Teşrin-i Sani 1324/ 11 Aralık 1908).
[41] Osmanlı arşivinde bu raporları düzenli olarak bulmak mümkün olmadı, çoğu zaman raporlar katoloklarda gözükmekteyseler de ya sadece arz tezkiresi bulunmakta ya da rapor sayısı belirtilenden eksik çıkmaktadır. BOA, Y.PRK. EŞA 4/69 (2 Mayıs 1301/ 14 Mayıs 1885); Y.PRK. EŞA 4/75 (30 Ağustos 1301/ 11 Eylül1885).
[42] BOA, Y.PRK ASK 39/37 (18 Mart 1303/ 30 Mart 1887).
[43] BOA, Y.PRK ASK 25/36 (29 Kanun-i Sani 1300/ 10 Şubat 1885).

Zabitler raporlarında karşılaştıkları olağan dışı haller ve gördükleri yeniliklere yer vermişlerdir. 7. Topçu alayında görevli Ali Rıza Efendi, alayın bulunduğu Koblenz'deki yazlık saraya gelen imparatoriçe Agusta tarafından huzura kabul edilmiş ve kendisiyle hususi bir görüşme yapmıştı.44

Topçu Kolağası Şükrü Efendi Alman topçu tecrübe komisyonu tarafından denenerek halen kullanılmakta olan mermilere göre isabet oranını dört kat arttıran yeni bir mermi hakkında bilgi sunmuştu. Almanya'dan bundan sonra satın alınacak mermilerin yeni tip mermi nevinden olmasının çok faydalı olacağını bildirmişti.45

Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Mehmet Şakir Efendi de raporunda yeni bir alet icat edildiğini söylüyor ve bunun hakkında bilgi veriyordu. Alman harbiye nezareti memurlarından bir binbaşı (Kemper) bir noktanın başka bir noktaya uzaklığını tam olarak ölçebilen bir alet icat etmişti. Bu alet düşman sefinelerinin sahile olan uzaklıklarını belirlemek için kullanılacaktı. Şu ana kadar bundan üç adet üretilmiş ve ikisi Baltık Denizi sahil istihkamatına vazedilmiş diğeri ise Berlin'de kendisinin de dahil olduğu bir heyet tarafından tecrübeye alınmıştı. İncelemeler sonucunda yeni icat edilen alet Alman hükümeti tarafından kabul edilmiş ve derhal üretimine başlanmıştı.46

Berlin topçu endahat mektebine kabul edilen Yakup Safa Efendi okulda verilen eğitim, usul ve kimlerin ne şartlarda ve hangi sürelerde kabul edildiklerine dair ayrıntılı bilgi sunmuştu.47

Zabitler ayrıca atandıkları alaylar ile birlikte birçok manevraya katılmışlar ve bunlar hakkında ayrıntılı bilgi göndermişlerdi.48

Zabitlerin bulundukları alayların komutanları tarafından sicilleri tutulmuştur. Komutanlar genellikle talebelerinden memnundular. Hemen hepsinin büyük bir gayretle memur oldukları hususları öğrenmeye çalıştıkları ve bu konuda bir hayli ilerleme kaydettikleri belirtilmişti. Bazılarının Almanca bilgileri istenen düzeyde olmayıp, söylenenleri rahatça anlamalarına rağmen kendilerini ifade etmekte zorlanıyorlardı. Bu ise istihdamlarında sınırlamalara yol açıyordu. Bazı zabitler ise son derece iyi mesafe katetmişler ve hem yaşları olan Alman zabitleri gibi istihdam olunabilecek seviyeye gelmişlerdi. Alman komutanlar gönderilenlerin genel olarak askerliğe kabiliyetli olduklarını ve Almanya'da edindikleri bilgilerle memleketleri-

[44] BOA, Y.PRK AZJ 9/63 (1 Ağustos 1300/ 13 Ağustos 1884).
[45] BOA, Y.PRK ASK 40/45 (19 Haziran 1303/ 1 Temmuz1887).
[46] BOA, Y.PRK ASK 40/20 (31 Mayıs 1303/ 12 Haziran 1887).
[47] BOA, Y.PRK ASK 35/72 (12 Teşrin-i Evvel 1302/ 24 Ekim1886).
[48] BOA, Y.PRK HH 14/34 (9 Eylül 1300/ 21 Eylül 1884) ve Y.PRK ASK 23/27 (20 Haziran 1301/ 2 Temmuz 1885).

ne faydalı olacaklarını söylüyorlardı. Hepsinin hasen ahlaklı oldukları ve arkadaşları tarafından sevildikleri kaydediliyordu. Birçoğu cemiyetlere katılıyor ve buralarda nasıl davranacağını da iyi biliyordu.49

1909'da zabitlerden gelen raporların daha ayrıntılı olmasına yönelik bir talep ortaya çıktı. Berlin sefareti ateşe militeri diğer ülkelerin askeri ateşelerinden Alman ordularında veya mekteplerinde tahsil gören yabancı ülke zabitlerinin gördükleri hizmat-ı muhtelife veya tedris ettikleri fünundan, mensup oldukları ordulara faydalı olan mevada dair üç ayda bir harbiye nezaretlerine rapor gönderdikleri ve bu suretle Alman ordusunun ahvali ve Almanya'da neşredilip yalnız mektepte tedris ve era'e edilen bazı mevad-ı mühimmeden istifade edildiğinin haber alındığını bildirmişti. Üstelik bu şekilde Almanya'ya tahsile gönderilen zabitler de memuriyetlerini hasen şekilde ifa etmek zorunda kalıyorlardı. Berlin askeri ateşesi aynı usulün Osmanlı Devleti tarafından Almanya'ya gönderilen zabitlere de uygulanmasını önermiş ve Serasker Rıza Paşa da bu öneriyi olumlu bulmuştu.50 Ancak bu konuda nasıl hareket edildiğine dair arşiv belgelerinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Almanya'da Tahsil Gören Zabitlerin İstihdamı

Almanya'dan dönen ilk grup ile birlikte bunların ne şekilde ve nerelerde istihdam edilecekleri hakkında uzun görüşmeler ve tartışmalar yapılmış, bir karara varabilmek için zaman zaman komisyonlar kurulmuştu. Hatta II. Abdülhamid tartışmalara bizzat müdahale etmişti. Subayların nasıl istihdam edileceklerine dair yerleşmiş bir fikrin olmadığı görülmektedir. Zabitlerden esas itibarıyla muallim olarak istifade edilmesi görüşü ağır basmış ve uygulamada da ağırlıklı olarak bu şekilde davranılmıştır. Ancak görevlendirmeler genelde kısa süreli olmuş bir gelenek oluşturulmamıştır.

İlk grup zabitlerin atamaları yapılmadan önce padişahın isteği üzerine von der Goltz ve Ferik Rıza Paşa'nın görüşleri alınmıştı. Yapılan değerlendirmeler sonucunda bir kısmı Mekteb-i Harbiye ve Mühendishane-i Berr-i Hümayuna atanmış ve Alman usulü eğitimin buralarda uygulanmasına Alman zabitlerle birlikte nezaret etmekle görevlendirilmişlerdi.51

Geri kalanlar piyade, süvarı ve topçu birimlerinden oluşturulacak karma altı numune birliğine talimci olarak atanmışlardı. Bu numune birlikler Kähler, Ristow

---

[49] BOA, Y.PRK ASK 59/55 (11 Kanun-i Evvel 1305/ 23 Aralık 1889).
[50] BOA, Y.MTV 307/68 (1 Mart 1324/ 14. Mart 1908).
[51] BOA, Y.MTV 47/2 (15 Teşrin-i Evvel 1303/ 31 Ekim 1887) ve Y.MTV 28/47 (15 Teşrin-i Evvel 1303/ 31 Ekim 1887).

ve von Hobe paşaların kumandasında olacaklardı. Buralarda bir yıl süreyle eğitilen çavuş, on başı ve erler daha sonra Osmanlı ordusunun çeşitli birimlerine yine talimci olarak atanacaklardı. Bu şekilde Almanya'da tahsil gören subayların bilgisinden tüm Osmanlı ordusu en etkili şekilde ve kısa sürede faydalanma imkanı elde edecekti.52

İkinci grup döndüğünde istihdam konusu yeniden tartışılmaya başlanmıştı. Von der Goltz Paşa, Ferik Mehmet Şakir Paşa ve Miralay Mehmet Arif'ten oluşan bir komisyon toplanarak konuyu görüşmüştü. Komisyon esas olarak tüm Osmanlı ordularının Almanya'da tahsil gören zabitlerden en iyi şekilde istifade edebilmelerinin yolunun her fırkaya her sınıftan birer zabit göndermek olduğunu, ancak bu kadar çok zabit olmadığından bundan feragat edilmesinin mecbur olduğunu belirtmişti. En yüksek faydayı elde etmek için birinci ve ikinci gruplara mensup bazı zabitlerden oluşacak bir komisyon teşkil edilmesi kararlaştırıldı. Komisyon herhangi bir ordudan başlamak üzere buralardaki erkan-ı harbiye ve diğer sınıf zabitlere gördükleri eğitimleri nazari ve tatbiki olarak aktaracaklardı. Bir orduda yeteri kadar muallim yetiştirilince komisyon başka bir orduda aynı vazifeyi yapmak üzere ayrılacak, tüm Osmanlı orduları bu suretle eğitilmiş olacaktı. Ayrıca bu komisyonun nasıl görev yapacağına ilişkin bir talimatname yine von der Goltz Paşa'nın katılımıyla hazırlanacaktı.53

Osmanlı ordularını dolaşacak komiyon şu zabitlerden oluşuyordu:

Erkan-ı Harbiye: Mirliva Şakir Paşa, Kaimakam Ali Rıza Bey, İstihkam: Erkan-ı Harbiye Kaimakamı Mehmet Sabit Bey

Piyade: Binbaşı Mustafa Ragıp Efendi, Kolağası Mehmet Faik Efendi, Kolağası Hilmi Efendi

Süvari: Kaimakam Mustafa Hilmi Bey, Kolağası Salih Efendi, Yüzbaşı Süleyman Faik Efendi

Topçu: Miralay Şükrü Bey, Binbaşı Mustafa Canip Efendi, Kolağası Mustafa Natık Efendi54

Komisyon kısa süre sonra göreve başlayarak 3. ve 4. ordulara gitmiş buralarda kendilerine verilen talimatname uyarınca subayları peyder pey eğitimden geçirmişti.55

---

[52] BOA, Y.PRK ASK 42/34 (1 Teşrin-i Evvel 1303/ 13 Ekim 1887).
[53] BOA, Y.PRK MYD 10/40 (8 Nisan 1307/ 20 Nisan 1891).
[54] BOA, Y.PRK MYD 10/40 (8 Nisan 1307/ 20 Nisan 1891).
[55] BOA, Y.MTV 57/43 (21 Teşrin-i Evvel 1307/ 2 Kasım 1891).

Aynı şekilde topçu muallimi Ali Rıza, istihkam muallimi Mehmet Rıza, piyade muallimi Nasır ve topçu muallimi Şevket Beyler ile süvari muallimi Salih ve piyade muallimi Hilmi Efendiler 4., 5. ve 6. ordularda da eğitmen olarak görev yapmışlardı.56.

Zabitler her seferinde geçici görevlendirmeler ile İstanbul dışına çıkmışlar ve görev bitiminde yine İstanbul'daki askeri birimlere atanmışlardı.57

Subayların Kariyerleri

Almanya'da görülen eğitimin subayların askeri kariyerlerini nasıl etkilediğini eldeki belgelere dayanarak tespit etmek mümkün değildir. Hazırlanan talimatnamede Almanya'ya gidişlerinde rütbelerinin birer derece arttırılacağı ve aynı şekilde dönüşlerinde de birer derece rütbe alacakları bildirilmişti. Böylece meslekleri-ne iki rütbe atlayarak başlamış oluyorlardı. Ancak bazıları askeri hiyerarşi içinde kısa sürede yükselirken, diğerleri hayli geri kalmışlardı.

Erkan-ı harbiye subaylarından Şakir Paşa on bir yıl içinde yüzbaşılıktan mirlivalığa yükselmişti. Yine topçu sınıfından Şükrü Paşa da on üç yıl içinde mülazım-ı sanilikten mirlivalığa yükselmişti. Erkan-ı harbiyeden Tevfik Bey on bir yılda yüzbaşılıktan miralaylığa, aynı şekilde süvari zabiti Mehmet Faik Bey de mülazım-ı sanilikten miralaylığa ulaşmışlardı.58

Bunun yanında Mustafa Canip Bey yirmi beş yılda kaimakamlığa, Süleyman Faik Efendi on altı yılda binbaşılığa, Halil Sami Efendi on iki yılda ancak yüzbaşılığa terfi edebilmişlerdi. Von Hobe Paşa Almanya'da tahsil görüp yeterince hızlı terfi edemeyen zabitler için II. Abdülhamid'e müteaddid defalar müracaatta bulunmuş ve rütbelerinin yükseltilmesini rica etmişti.59 II. Abdülhamid döneminde ordudaki terfilerin her zaman zabitlerin liyakatelerine uygun olarak yapılmadığı dikkate alındığında, genel bir ölçü belirlenmesinin yalnızca bu subaylar için değil tüm ordu mensupları için zor olduğu hatırlanmalıdır. Ayrıca II. Meşrutiyet devrinde, 7 Ağustos 1909'da yürürlüğe giren Tasviye-i Rüteb Kanunu ile birçok diğer zabit ile birlikte Almanya'da tahsil görmüş olanlardan bazılarının da rütbelerinin geri alındığı belirtilmelidir.60

Almanya'da eğitim gören subaylar arasında tespit edilebildiği kadarıyla üç sadrazam, beş nazır ve birçok paşa bulunmuştur.

---

[56] BOA, Y.PRK BŞK 31/57 (24 Haziran 1309/ 9 Temmuz 1893).
[57] BOA, Y.MTV 71/103 (3 Kanun-i Evvel 1308/ 15 Aralık1892) ve Y.MTV 91/1 (24 Eylül 1309/ 6 Ekim 1893).
[58] BOA, Y.PRK ASK 92/91 (1309 -Rumi-/1894).
[59] BOA, Y.PRK BŞK. 53/43 (22 Kanun-i Evvel 1314/ 3 Ocak 1899).
[60] Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara 1972, s. 29.

Sadrazamlar Ahmez İzzet Paşa (7 Ekim-8 Kasım 1918), Ali Rıza Paşa (4 Ekim 1919- 3 Mart 1920), Salih Hulusi Paşa'dırlar (8 Mart 1920- 5 Nisan 1920).

Bunların en çok tanınanı hiç şüphesiz Sadrazam Ahmez İzzet Paşa'dır.61 Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Muhtar Paşa Almanya'da tahsil görenler arasındadır. General Pertev Demirhan von der Goltz'un en yakın dostlarından olmuş ve hem İstanbul'da hem de Almanya'da onun maiyetinde bulunmuş ve ömrü boyunca Türk-Alman ilişkilerinin gelişimi için çalışmıştır.62

Sonuç

Alman askeri heyetinin göreve başlaması ve Osmanlı zabitlerinin Almanya'ya tahsile gönderilmeleriyle birlikte Osmanlı-Alman ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştı. İki ülke arasında diplomatik seviyenin ötesinde bağlar oluşmuştu. Bu program çerçevesinde tahsil görenlerin faaliyetlerine yakından bakıldığında askeri alandaki getirisinin hayli sınırlı olduğu görülür, istenilen faydaların elde edildiğini söylemek zordur. Ancak bu işbirliğinin etkileri uzun vadede kendisini göstermiştir. Almanya'dan ilk gelen askeri danışman heyetine sonradan dahil olan von der Goltz Paşa Harbiye'de genç subaylarla yakın bir ilişki kurmuş ve birçoğunun takdir ve hayranlığını kazanmıştı. II. Meşrutiyet devrinde bu ilişkiler etkin olmuş ve Almanya'nın Osmanlı nezdinde daha kolay nüfuz elde etmesine imkan vermişti. 1913'te Liman von Sanders başkanlığında gelen ikinci askeri misyonun (1913) temelleri bu devrede atılmıştı. Osmanlılar Alman subaylarıyla çok yakın ilişki içinde olmuşlar ve I. Dünya Savaşı'nda birçok ordu komutanlıklarını ve en üst düzey askeri makamları onlara emanet etmişlerdi.

---

[61] Ahmet İzzet Paşa 1864'de Nasliç kasabası, Görice Sancağı, Manastır vilayetinde doğdu. Babası mutasarrıf Haydar Bey'dir. 1878'de İstanbul'da Askeri İdadi'ye ve 18881'de Harp Okulu'na girdi ve 1884'te süvari birincisi olarak mezun oldu. Ardından Harp akademisine teğmen olarak kabul olundu. 1885'de üst teğmenliğe terfi etti. 1887'de tahsilini bitirip kurmay yüzbaşı oldu. İlk görevi harp okulu ve harp akademisinde sevkülceyş (strateji) ve askeri coğrafya öğretmenliği ve von der Goltz'un muavinliği idi. 1890'da Almanya'ya tahsile gitti. Hessen Homburg Huser alayında , 81. piyade, 22. topçu, 22. tümen kurmayı ve Genel Kurmay Başkanlığı'nda hizmet etti . 1894'te İstanbul'a döndü ve binbaşılığa terfi ederek genel kurmay 2. şubesine atandı. Teselya savaşı dolayısıyla Alman imparatoru Ahmet İzzet'e 3. rütbeden Courunne de Prusse nişanı vermiştir. 1897/98'de padişaha verilen bir jurnal sonucunda 5. Ordu'ya/ Suriye'ye tayin oldu. 1898'de yarbay, 1901'de albay oldu 3. rütbe mecidi ve 2. rütbe Osmani ile Alman imparatorunun ziyareti dolayısıyla 3. rütbeden kırmızı kartal nişanları almıştır. 1903'te tuğgeneral oldu. II. Meşrutiyetin ardından genel kurmay başkanlığına atandı. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin ardından Said Halim Paşa kabinesinde harbiye nazırı, İttihat ve Terakki hükümetinin çekilmesinden sonra da 14 Ekim 1918'de sadrazam oldu. Bkz, Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, haz. Süheyl İzzet Furga,Yüksel Kanar,1. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, Metin Ayışığı. *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı*), TTK, Ankara.1997 ve İbrahim Alaettin Gövsa, Türk *Meşhurları.* Yedigün Matbaası. İstanbul. 1946, s 199-200.

[62] Demirhan, s. 17-18.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi İstanbul (BOA):

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

Yıldız Arşivi

Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

Yıldız Perakende Evrakı (Y.P.R.K.)

Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ.)

Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (Y.PRK.EŞA.)

Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HH.)

Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM.)

Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK.)

Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.)

Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.)

Literatür:

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, haz. Süheyl İzzet Furga,Yüksel Kanar, 1. Cilt. Nehir Yayınları, İstanbul1992.

Ayışığı, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı),* TTK , Ankara 1997.

Demirhan, General Pertev*, General Feldmarschall Colmar von der Goltz- Das Lebensbild eines großen Soldaten -Aus meinen persönlichen Erinnerungen*, Göttinger Verlagsanstalt, Göttingen 1960.

Gençoğlu, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908) -Bir Grup Biyografisi Araştırması-*. Yayılanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2008.

Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1972.

Gövsa, *İbrahim Alaettin Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946.

Glen W. Swanson, *„Enver Pasha: The Formative Years"* Middle Eastern Studies, Cilt 16 Sayı 3, Abingdon 1980, S.193-199.

Kazım Karabekir, *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar*, haz. Hülagü, Orhan-Özalp, Ömer Hakan, Emre Yayınları, İstanbul 2001.

Scherer, Friedrich, *Adler und Halbmond, Bismarck und der Orient 1878-1890*, Söningh, Paderborn 2001.

Wallach, Jehuda, *Anatomie einer Militäthilfe, Die preußisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919*, Droste, Düsseldorf 1976.

FRANSIZ DİPLOMASİSİNDE ALMAN ASKERİ MİSYONU MESELESİ (1913-1914)

Salih Tunç*

Giriş

Osmanlı ordusunun ıslâh edilmesi ve yeni gelişmelere yönelik modernizasyonu bağlamında Almanlarla askeri münasebetlerin tarihini bir hayli eskiye götürmek mümkünse de 19.yüzyıl başlarında Sultan II. Mahmut döneminde atılan adımların önemli bir merhale olduğu muhakkaktır. Tarihi temelleri neredeyse iki asra yaklaşacak olan Osmanlı – Alman askeri münasebetlerinin gelişiminde, geleceğin Genelkurmay Başkanı olacak olan Alman Moltke'nin de aralarında bulunduğu bir grup Prusyalı subayın Osmanlı ordusunda görev alması (1836-1839) yabancı subayların katkıları ve askeri münasebetlerin tesisi bakımından ilk önemli tecrübelerden birini oluşturacaktır. Osmanlı ordusunda danışman, uzman ya da öğretici sıfatlarıyla Sultan II. Mahmut döneminde görev yapan Prusyalı subay grubundan sonra istisnaî olarak başkaca Avrupa kökenli subay ya da askeri danışman gibi çeşitli statüler altında orduda görev alanlar olmuşsa da, Askeri Misyon bağlamında 1880'lerin başlarından itibaren bu defa yeni kurulmuş Bismark Almanyası'nın subayları daha etkin ve daha programlı bir şekilde İstanbul garnizonlarında görünmeye başlamışlardır. Esasen bu dönemde öne çıkan ve sonraki yıllarda da İstanbul'un kimi resmî çevrelerinde etkin olacak Alman subay kadrosunun faaliyetleri sadece askeri alanla sınırlı kalmış değildir. Bir hayli etkin Alman subay kadrosunun İstanbul'un siyasi, sosyal ve cemiyet hayatında da görünür oldukları ve esasen Goltz Paşa'nın 1895'te Türkiye'den ayrılmasına kadar faal vaziyetlerinden söz etmek mümkündür. Bu bakımdan Goltz Paşa başta olmak üzere pek çok Alman subayının siyasal gelişmelere bağlı olarak genç Osmanlı subayları üzerinde bıraktığı tesirler, yakın geleceğin askeri stratejilerinde bir hayli belirleyici olmuştur.

1880'lerde başlayan Osmanlı - Alman askeri münasebetlerindeki yeni süreç,[1] her ne kadar Osmanlı Alman askeri münasebetlerini belirleyen kontrata bağlı ise de Birinci Dünya Savaşı'na kadar farklı statüler altında askeri münasebetlerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira kimi kadroları işgal eden üst düzey subaylarla bazı

* Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Antalya. E. Posta: salihtunc@akdeniz.edu.tr

[1] 1880'lerde başlayan ilk askeri münasebetlere ilişkin önemli bir analiz için bkz. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* Sayı 32/1979, s.481-493.

şahsiyetler görevlerini tamamlasalar bile, hem İstanbul'un askeri çevreleriyle irtibatlarını sürdürmüşler ve hem de onlardan kalan bazı askeri personel buradaki görevlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Dolayısıyla 14 Aralık 1913'te yeni bir resmî hüviyetle yeniden İstanbul'a gelen Alman Askeri Misyonu'nun başlıca görevinin – resmî açıklamalar ne yönde olursa olsun- geçmişi bir hayli eski olan askeri münasebetlerin yeniden şekillendirilmesi ve yeni hedeflere doğru yönelmeye açık bir teşebbüs olarak görmek lâzım.

Balkan Savaşları'nı müteakiben ve artık Büyük Savaş'ın belirtilerinin önemli ölçüde belirginleştiği bir zamanda İstanbul'a gelen *Alman Askeri Misyonu* pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Esasen Osmanlı Asyası üzerinde bir süreden beri Büyük Güçler arasında süregelen nüfuz rekabeti Avrupa diplomasisindeki tartışmanın esas noktasını teşkil etmektedir. Emperyal devletlerin Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasındaki malum çıkarları ve özel ilgileri onları, *Alman Askeri Misyonuyla* yakından alakadar olmaya ve yeni gelişmeyi savaş öncesi diplomasinin başlıca meselesi haline dönüştürmeye sevk etmiştir.

Büyük Savaş Öncesinde Alman Askeri Misyonunu İstanbul'a Yönlendiren Gelişmeler

Avrupa diplomasisinde büyük bir savaşa zemin hazırlayan problemlerin tehdit edici yönlerinin önemli ölçüde tartışıldığı bir dönemde Türkiye'ye bir Alman askeri heyetinin gönderilmesi sorunu, esasen 1913 yılı başlarında gündeme gelmişse de, ortaya çıkan siyasi ve idarî bir takım gelişmeler bu girişimin icrâsını önemli ölçüde yavaşlatmış görünmektedir. Bir Alman Askeri Misyonunun Türkiye'ye davet edilmesi konusunun ilk kez Kamil Paşa Hükümeti döneminde 1913 yılı başlarında, Osmanlı ordusunun Balkan Savaşları'nda karşı karşıya kaldığı büyük sıkıntılar nedeniyle gündeme geldiği ve mâlum Bâbıâli Baskını sonrasında ise meselenin Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti sırasında büyük ölçüde olgunlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bâbıâli tarafından ordunun yeniden tanzimi ve ıslâhını esas alan bir Alman askeri heyetinin davet edilmesi konusunda 22 Mayıs 1913'te Almanya nezdinde girişimde bulunulmuş ve bundan sonra gerekli çalışmalara başlanmış olmakla birlikte Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Fakat İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim 17 Temmuz'da, Kayzer'in bir Alman generalinin Osmanlı ordusunda görevlendirilmesi talebini kabul etmiş olduğunu bildirir.[2]

[2] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara-1991, c.II/III, s.276-284. Salih Tunç, "Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri" *CEDRUS,* Akdeniz Üniversitesi Akdeniz uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Yayınları, Haziran-2018, Volume.VI, s.615.

Türkiye'de bir generalin görevlendirilmesi konusunu Kayzer'in uygun görmesinden sonra bu subayın kim olacağı konusunda Enver Paşa ile Alman mevkîdaşları arasında bir görüşme yapıldığı ve bu görüşmede Almanlar arasında emekli topçu General Otto Liman von Sanders'in misyona başkanlık yapmak üzere seçildiği anlaşılmaktadır. Von Sanders'e en azından ismen Osmanlı ordusunun tamamının komutanı olarak hareket etmesine imkan verecek bir unvan verilmesi koşuluyla misyona önderlik etmeyi kabul etti. Her ne kadar söz konusu unvan o dönemde kesin olarak netleştirilmediyse de, Prusya ordusundan emekli olduğu Korgeneral rütbesi yükseltilerek Ferik rütbesi verildi. Ancak onu atayan resmî Osmanlı kararnâmesinde danışman ve eğitmen ötesinde herhangi bir özel pozisyondan bahsedilmiyordu.[3] Türkiye'ye Alman Askeri Misyonu'nun Başkanı olarak gitmesi teklifini 15 Haziran'da öğrenmiş bulunan Sanders aylarca süren müzakerelerden sonra görevlendirilme kontratının Alman makamlarına sunulduğunu belirtir.[4] Esasen son derece gizli yürütülen görüşmelerin Genelkurmay Başkanı Kont Moltke'den bile gizli yürütüldüğü, müzakarelerin sadece Kayzer'in askeri kaleminin başı ve Savunma Bakanı tarafından bilindiği belirtilir. Netice itibarıyla esasları İstanbul'da yeni Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa ile Wangenheim arasında belirlenmiş olan *"Liman Paşa'nın Mukavelesi"*nin Türkiye'de 27 Ekim 1913'te şekillendirildiği anlaşılmaktadır.[5] Alman Askeri Misyonunun tüm masraflarının Alman hükümeti yerine Osmanlı Harbiye Nezareti'nin kabul etmesiyle, Berlin'deki Osmanlı sefiri Mahmut Muhtar Paşa ile 28 Ekim 1913'te beş yıllık bir sözleşme imzalandı.

Alman Askeri Misyonu Aralık ayında (1913) İstanbul'a geldiğinde Osmanlı ordusu önemli bir savaştan feci bir askeri ve siyasi çöküşle çıkmış bulunuyordu. Bu durum Devlet-i Aliyye için aynı zamanda telafisi çok kolay olmayacak bir imaj ve itibar kaybını da beraberinde getirmişti. Bu bakımdan Balkan Savaşları'ndan hemen sonra Alman Askeri Misyonu'nun İstanbul'a gelmesi Osmanlı ordusunun çok ivedi bir şekilde güçlü bir desteğe ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Esasen Devlet-i Aliyye'nin 1913 yılı başlarından itibaren ordunun modernizasyonu için Almanlarla yeniden bir askeri antlaşma yapmak arayışlarının sadece bir politik arayış değil, askeri ve teknik ihtiyaçlardan da kaynakladığı açıktır. Meselenin Almanlar ile ilgili yönünde ise Almanlar'ın Türk ordusunun yeni baştan teşkilatlandırıl-

---

[3] Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş.* Terc. Beyza Sümer Aydaş. Ankara 2014, s.14-15

[4] Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*. Çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul 2010. s. 8

[5] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.II/III, 285-286

masını ellerinden kaçırmak istememelerinin, silah politikasıyla ilgili olarak Türkler'in eskiyen ya da kaybedilen savaş malzemesinin yerine konulması ve savaşta karşı cephede kullanılan Fransız toplarına karşılık Krupp toplarının işe yaramamasından kaynaklanan, onurlarını kurtarma çabası gibi faktörlerin "Liman von Sanders Heyetine" yol açmış olduğu söylenirse de[6], bu gelişmeyi *Alman Weltpolitikinden* müstakil düşünmek ve "*drang nach osten"* projesini görmezlikten gelmek gerçekçi olmayacaktır. Bu bakımdan meselenin bir vakitler Doğu meselesinin "Pommeranyalı bir askerin kemiklerine dahi değmeyeceğini" ileri süren Bismarc'ın 1880'lerden itibaren değişen politikası ile 1880'lerin sonuna doğru Wilhelmstrasse'de oluşturulan siyasete ve nüfuz rekabeti sorununa dikkat çekmek yerinde olacaktır. 1888'den sonra Türk - Alman münasebetleri, Almanya nezdinde sadece ekonomik çıkara dayalı ve askeri zeminde yürüyen bir mesele olarak düşünülemez. Bu münasebetlerin başta siyasi olduğu kadar, aynı zamanda Almanya açısından da bir prestij meselesi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Nitekim 20 Temmuz 1913 tarihli Kölniche Zeitung " Türkiye'de Alman Danışmanlar" başlığı altında uzun süreden beri Türkiye'de görev yapan Alman askeri uzmanların yaptıkları "başarılı ve yararlı işler"den söz etmekteydi. Türk ordusunda öğretici sıfatıyla görev yapan iki Alman subayının Türkiye'den ayrılmalarını haber yapan 16 Temmuz tarihli Gazette De Cologne'den iktibas edilen yazıda Prusyalı erkan-ı harp subayı kumandan Aubert'in 3 yıllık hizmetten sonra Türkler, yabancılar ve Almanlar nezdinde çok saygın bir asker olarak arkasında en güzel hatıraları bırakarak emekli olmak üzere Türkiye'den ayrılmasını konu edinmişti.[7] Kumandan Aubert Türk askeri okullarında başarılı bir öğretmenlik yapmış ve çok sayıda Osmanlı genciyle irtibatı koparmadan dostluğu sürdürmek üzere kalben müsterih ve tatmin olmuş vaziyette ülkesine dönerken, Harbiye Nazırı Hurşit Paşa da ordunun teşekkür ve takdirlerini takdim eden mesajını kamuoyuna açıkladı. Erkanı Harp subayı Aubert'in Berlin'e Genelkurmay'daki görevine dönmesiyle ilgili pek çok saikten söz edilmektedir. Bununla birlikte Komutan Aubert Alman subaylarının İstanbul'da sadece Türk ordusu için değil, Almanya adına da son derece önemli ve etkili işler yaptıklarını, Türk ordusunun güçlendirilmesi ve diğer *Büyük Güçlerin* ordularının seviyesine gelmesi için irtibat ve münasebetlerin sürekliliğinin önemine değinmiş, bunun karşılıklı çıkarlar bakımından son derece önemli

[6] Jehuda L. Wallack, *"Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye Prusya- Alman Askeri Heyetleri(1835-1919)",* Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik etüt Dairesi Başkanlığı Yayınları Ankara- 1985, s. 110. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s.68.

[7] Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE) /Centre des Archives Diplomatiques de la Courneuve, (CADC), " Türkiye'de Alman Uzmanlar".*Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.* c. 159, s.204/B 4, 20 Temmuz 1913.

olduğunu vurgulamıştı. Yanısıra Türk subaylarının eğitimi için Alman ordularında görevlendirilecek subayların tecrübelerinin önemini vurgulayan Aubert ile birlikte Maltepe Atış Okulu komutanlığında görevli von Byern de başarılı bir görevi müteakiben emekli olmak üzere Berlin'e dönecektir.[8] Almanya'nın İstanbul elçisi Wangenheim'in Kayzer'in bir Alman generalinin İstanbul'da görevlendirilmesini kabul ettiği günlerde Alman subaylarının ifâ ettikleri başarılı ve faydalı işlerin detaylı bir şekilde konuşulması, gerçekte gizli olarak yürütülen uzun süreli bir çalışmanın faydasını ve sağladığı prestiji kamuoyuna mâl edilmeye çalışıldığını düşündürmektedir.

Osmanlı Subaylarında Askerî Misyona İlişkin Değerlendirmeler ve Almanlar'ın Tereddütleri

Türkiye'ye gönderilecek Alman generali başkanlığındaki bir Askeri Misyon ile ilgili tartışmaların yoğun bir şekilde yapıldığı bir dönem olan kasım ayında İstanbul'daki Fransız Ataşe Militeri Yarbay Maucorps'un hazırladığı detaylı bir rapor bu konunun yarattığı akisler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Her ne kadar Fransız yarbay sözü edilen Alman Askeri Misyonu'yla ilgili olarak görüşlerini açıkça öğrenebileceği bir Türk subayı bulmayı başaramamışsa da, izlenimlerini açıklamaktan imtina etmemiştir. Askeri ateşe başkente Alman Askeri Misyonu ile ilgili askeri bakış açısı itibarıyla başlıca iki görüşün bulunduğunu rapor etmiştir. Buna göre meseleye olumlu yaklaşan askerler, Osmanlı ordusunun kendisini yenileyecek ve yeniden ıslahatçı bir anlayışla yapılandırma yeteneğine sahip olmadığını, işlere iyi başlayıp, sonuna hiç ulaşamama gibi karaktere sahip olmanın getirdiği handikaplar ile askeri personel arasındaki menfaat çatışmaları, köken, soy, şahsi hınç duygularıyla siyasi yakınlıkların önemli bir sorun oluşturduğu noktasında birleşmekteydiler. Bu sebeple yabancılara müracaat etmeye mecbur olunduğu kanaatini taşımaktaydılar. [9]

Askeri Misyon konusuna ihtiyatlı yaklaşan askerler ise Alman ordusuna yeniden müracaat edilmesini sorgulamaktaydı. Gerekçe olarak eğer Osmanlı ordusu en iyi ordulardan biriyse, son yıkımların başlıca sorumlularının Alman uzmanlar olduğuna göre Almanya'dan askeri destek almanın yararlı olmayacağı görüşünü savunmaktaydılar. Askeri Misyon konusuna ihtiyatla yaklaşan askerler, Askeri Misyonun Yunanistan örneğinde bir komuta hiyerarşisini kurmaları gerektiği ve General Liman'ın ellerine bırakılacak komutanın işbirliğini aşacak sonuçları bera-

[8] AMAE / CADC, "Türkiye'de Alman Uzmanlar".*Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.* c. 159, s.204/B 4-5, 20 Temmuz 1913.

[9] AMAE / CADC, " Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'tan Fransız Savaş Bakanlığına Alman Askeri Misyonu Konusunda Rapor" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.646, s.52/1, 29 Kasım 1913.

berinde getireceği endişeleri paylaşmaktaydılar. Bunların dışında Askeri Misyonun öncelikleri arasında Alman endüstrisinin avukatlığını yapmaları ve Türkiye'nin çıkarlarından ziyade Alman endüstrisinin çıkarlarının öne çıkması misyona ihtiyatlı yaklaşımın bir başka gerekçesini oluşturmaktaydı.[10]

Bir başka endişe ise, bu misyonun neye yarayacağını düşündürmesiydi. Temel endişe, bu misyonun da öncekilerden farklı olmayacağı ve hiçbir bir şekilde bir sonuç elde edilemeyeceği idi. Öncelikle adam sendecilikten vazgeçilmesi, eleştirel düşüncemizin gelişmesi, mizacımızın ve mentalitemizin değişmesi gerekmektedir. Bu bir disiplin işidir. Alman disiplinine sahip olunmazsa bu çabalar işe yaramayacak ve yine boşuna bir gayret sarf edilecektir. Türkiye'de genel olarak askeri kesimde var olan görüşler bu yönde olup diğerlerine göre daha az paylaşılan görüş ise sonuncusudur.[11] Bir diğer mesele ise Askeri Misyonun hem Osmanlı topraklarında ve hem de orduda Alman nüfuzunun yerleşmesine zemin hazırlama ihtimalidir. Yayılacak nüfuzdan yararlanmak ve gerek askeri, gerekse politik saiklerle Alman ticareti ile endüstrisinin nüfuzuna açık hale gelinmesi, meselenin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Sonuç olarak meselenin sadece askeri değil, politik, ticari ve iktisadi boyutu ile Alman Askeri Misyonu'nun Osmanlı ordu birimlerinde sahip olacağı müktesebat ve olası vesayet İmparatorluğu tehdit altına alan ağır bir durum yaratacaktır.[12]

Almanlar'ın 1880'lerden itibaren Osmanlı ordusunda elde ettikleri özel konum, bir süreden beri İngiliz subaylarının donanmada, Fransız ve İtalyan subaylarının ise jandarmada eşlik ettiği modernizasyon ve danışmanlık çabalarına benzer bir durum göstermekteyse de; Osmanlı kara ordusunun gücü ve çok yönlü stratejik temelli işlevi düşünüldüğünde Almanlar'ın diğerlerine oranla ordu üzerindeki tesirini daha etkin kılacağı açıktır.[13] Rusya, İngiltere, ve Fransa'nın şiddetle karşı çıkmalarına rağmen Liman von Sanders'in başkanlığında İstanbul'a gelecek olan Alman Askeri Misyonu'nu bekleyen bir hayli zorluklar bulunmaktaydı. Bu zorlukların başında da, Balkan Savaşı'nda perişan olmuş Osmanlı ordusunun ıslahının mümkün olup olamayacağı meselesiydi. Alman Genelkurmay Başkanlığı, Balkan Savaşları'nda oldukça zayıf düşmüş Osmanlı ordusunun kısa bir sürede Alman

---

[10]AMAE / CADC, " Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'tan Fransız Savaş Bakanlığına Alman Askeri Misyonu Konusunda Rapor" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.646, s.52/2, 29 Kasım 1913.

[11] AMAE / CADC, " Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'tan Fransız Savaş Bakanlığına Alman Askeri Misyonu Konusunda Rapor" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.646, s.53/3, 29 Kasım 1913.

[12] AMAE / CADC, " Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'tan Fransız Savaş Bakanlığına Alman Askeri Misyonu Konusunda Rapor" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.646, s.54/4-5, 29 Kasım 1913.

[13] Ulrike Trumpener,"Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu". Ed. Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. İstanbul -1999,s. 135

silahlarını kullanabilecek düzeye gelebileceğine ihtimal vermiyordu. Nitekim daha ileri bir tarihte dahi 18 Mayıs 1914'te Alman Genelkurmay Başkanı von Moltke'nin *"...Türkiye'yi kısa bir süre içinde Üçlü İttifâk veya Almanya ile beraber saymak istemek, çok yanlış olarak görülmelidir..."*diyerek bir ittifâkı tasvip etmediğini belirtmiş[14] olması, Sanders'in İstanbul'da görevlendirilmesine ilişkin Alman çevrelerinde ortak bir görüşün bulunmadığını düşündürmektedir. Gerek babası Kayzer, gerekse Wilhelmstrasse ile olsun fikren büyük ölçüde zıt olan Alman veliahdinin de *"Liman Von Sanders'in İstanbul'a görevli olarak gönderilmesinin büyük bir hata olup, Rusya'ya karşı meydan okumaktan başka bir şey olmadığını söylemesi"*[15] *ise* Alman yöneticilerinin bu meselede kafalarının bir hayli karışık olduğunu göstermektedir. Alman Askeri Misyonunun Türkiye'de görevlendirilmesi çerçevesinde Türk-Alman ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasının, İmparatorluğun genel siyaseti bağlamında Almanya için altından kalkılabilir türden olup olmadığı zihinleri bir hayli meşgul etmiştir. Karar verme yetkisi uhdelerinde olan devlet adamları Türk ordusunun yeniden yapılandırılmasının kabulünden yanaydılar. Onlar Yakındoğu'da Almanya'nın altına girdiği taahhütlerde madalyonun bir de öteki tarafının bulunduğunu görmezden geliyor değillerdi; nitekim onlar buradaki avantajları büyük görüyor ve dış politikayı ağır şekilde zorlayacak olmasına rağmen bunu göze almaya hazır bulunmaktaydılar.[16]

Alman Askeri Misyonunun İstanbul'a Gelmesiyle ilgili Devletlerin Reaksiyonu ve Diplomatik Teşebbüsleri

Alman Askerî Misyonu'nun İstanbul'a gönderilmesi Alman iç siyasetinde bir takım tereddütleri husule getirdiği gibi, Avrupa merkezi devletleri nezdinde de pek çok tartışmayı beraberinde getirmiş ve hatta Rusya'yı öfke ile harekete geçmeyi dahi tahrik etmiştir. Misyonun payitaht İstanbul'a gelmesini Ruslar, "Boğazlar'ın Alman kontrolüne alınması için bir hazırlık" şeklinde yorumlayarak ciddi bir diplomatik gerilime işaret ettiler. Esasen İstanbul'da Alman Askeri Misyonu konusunda, Haziran 1913'te Alman İmparatoru'nun kızı Viktorya Luiz'in Dük de Brunswick ile Berlin'deki düğününde Kayzer tarafından bir sohbet kâbilinden İngiltere Kralı ile Rusya Çarı'na da bilgi verilmişti. Rus Dışişleri Bakanı Sazanov bu

[14]Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*. Ankara 2014, s. 42

[15] Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar, Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umûmiye kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri.* Haz.Erol Kılınç. İstanbul 1999, s. 246

[16] Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914, Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi.* Çev. Kadir Don. İstanbul 2009, s.26. Tunç, "Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri", s.617.

meselesede Çar'ın Türkiye'nin talebi üzerine başında von Sanders'in olacağı bir Alman Askeri Misyonu'nun İstanbul'a gideceği, öncekilere benzer bir Askeri Misyon'un İstanbul'a gönderilmesinde yeni görevin öncekinden farklı olmaması halinde bir sakınca görmediğini, hiç bir önemi yokmuş gibi görünen konuşmanın üzerinde farklı bir etki yaratmadığını belirtmiş; masum bir askerî eğitim maskesi altında Alman Hükümeti'nce alınan tedbirlerin gerçek niteliğinin öğrenilmesiyle birlikte St. Petersburg ile Berlin arasında çok ciddi bir anlaşmazlığın başladığını belirtecektir.[17] Bu anlaşmazlığın giderilmesi konusunda Alman Şansölyesi Bethman Hollweg Rus mevkidaşı Kokotsov'a bir mektup göndermiş, mektubunda İmparator II. Wilhelm'in Rusya ile azami derecede bir dostluğun yeniden inşası için hangi şartlarda bunun mümkün olabileceğini sormuştu. Fransa'nın Petersburg elçisi Delcassé'ın bildirdiğine göre bu sorunun Dışişleri Bakanı Jagow ile Berlin'deki Rus elçisinin görüşmelerinden sonra saptanabilecek bir durumdu. Delcassé'e göre "şayet Liman Von Sanders İstanbul'a giderse Rus Hükümeti bundan hiç mutlu olmayacak, bu durumun telafisi Rusya'yı tatmin edecek bir düzenleme ile mümkün olabilecekti".[18] Alman Askeri Misyonu'nun yarattığı kriz Avrupa siyasetinin merkezinde yer alan diplomatların mesailerinin önemli bir bölümünü, bu sorunun üzerine yoğunlaştırmalarını gerektirmişti. Delcassé'ın aynı tarihli bir başka notunda ise Başbakan Kokotsov'un krizin giderilmesi yönünde Rus önerilerini içeren raporunu Çar II. Nicola ile görüşmek üzere Lividya'ya hareket ettiğini bildiriyordu. Delcassé, bir gün önce Kont Benkendorf ile görüştüğünü ve Çar'ın gelişmelerden fazlasıyla etkilendiğini, Alman İmparatoru'na karşı iyi niyetini muhafaza etmekle birlikte Almanya'nın son tavrının âdetâ bir illüzyon gibi göründüğünü açıklamıştı.

Ertesi günü Almanya'nın Petersburg elçisi O günlerde Berlin'de bulunduğundan Berlin'deki Rus maslahatgüzarı ile "İstanbul'daki Alman ordu kumandanlığı meselesini" detaylı bir şekilde görüşmek üzere uzun bir ziyarette bulunacak ve açıklamalarında Türkiye'nin hükümranlık haklarına halel getirme tehlikesini taşıyan bu meseleyi etraflı bir şekilde müzakere edecektir. Fransız elçisi Jules Cambon, "Hollweg ile Kokotsov arasındaki yazışmalardan hareketle Berlin'de Rusya ile bir mutabakatın sağlanabileceğine ilişkin bir hava varsa da, İstanbul'a bir Alman gene-

---

[17] *Kader Yılları, S. Sazonov'un Anıları, Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916)*. Çev. Betil Önuçak. Haz. Sabahattin Özel. İstanbul 2002, s.138.

[18] AMAE / CADC, " Fransa'nın St Petersburg Elçisi Delcassé'dan Dışişleri Bakanlığı'na Telgraf" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.729, 1 Aralık 1913.

ralinin gönderilmesi konusu çözülememiş bir mesele olarak kalmaya devam edecektir" şeklinde hükümetini bilgilendirecektir.[19]

Petersburg'taki gelişmeleri iyi yansıtan Delcassé'da, Dışişleri Bakanı Sazonov'un Londra Maslahagüzarı'ndan gelen önemli bir telgrafın metnini paylaştığı ve gereğinin yapılması için bütün diplomatik ağa dağıtımını yaptırdığı mesajını iletti. Esasen bu metin İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in Londra elçisi Paul Cambon'a 1 Aralık tarihinde şahsen açıklamış olduğu hususları içermektedir. Grey, Rusya'nın görüş ve düşünceleri doğrultusunda Berlin üzerine harekete geçilmesini ve elçilerin ortak bir şekilde Bâbıâli nezdinde de girişimde bulunulmasını telkin etmekteydi. Bu gelişme üzerine Sazonov, İstanbul elçisi Giers'i telgraf metninin özü doğrultusunda Fransız ve İngiliz meslektaşlarıyla birlikte harekete geçmesi hususunda görevlendirdi.[20] Giers'in bu yönde yürüttüğü siyasete geçmeden evvel bu mevzuda İngiliz siyasetinin mahiyetini telgraf metni üzerinden okumak önemli bir fikir verecektir.

İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, Hukümeti'ne ulaşan bilgilere göre Bâbıâli'nin İstanbul'daki askeri birliklerin kontrolünü çok sayıda Alman subayının refakatında İstanbul'a gelecek bir Alman generaline verilmesi niyetine ilişkin olarak, gönderilen talimatlar doğrultusunda hareket edilmesini istiyordu. Grey, İstanbul elçisi Sir Louis Mallet'e gönderdiği mesajında Alman Askeri Misyonu'na ilişkin yeni görevlendirmenin şartlarının önceki Alman subaylarının görevlendirilme pozisyonlarından farklı bir anlam taşıdığını, Alman gücünün bütün unsurlarının İstanbul'a yerleştirilmesinin gerçekte Sultan'ın hükümranlığının anahtarının Almanlara geçmesi anlamına geleceğini iletiyor; bu durumun Padişahın eğemenliğinin bir sorunla karşılaşması halinde Alman generaline geniş önlemler almayı gerektiren bir otorite kullanılmasına fırsat vereceği endişesini dile getirmekteydi. *"Alman generalinin bu konumu gerçekte Türkiye'nin varlığını garanti altına almış güçler dengesinin yıkılmasına ortam hazırlayacaktır. İstanbul'da Almanya'ya böylesine ustaca bir pozisyon verilmesi durumunda Türk hakimiyetinde bulunan başkaca yerlerde de başka güçler kendi konumlarının güvence altına alınması taleplerini gündeme getirebilirler ki, bunun bir örneği olmadığı gibi, Devlet-i Aliyye'nin bu tür talepleri reddetmesi eşitlik prensip ve temelinden hareketle bu mümkün görünmemektedir. Yukarıda belirtilen görüş ve düşünceler Türk İmparatorluğu ile ilgilenen her bir güç için endişe*

[19] AMAE / CADC, " Fransa'nın Berlin Elçisi Jules Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na Telgraf" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.905, 2 Aralık 1913.

[20] AMAE / CADC, "Fransa'nın St Petersburg Elçisi Delcassé'dan Dışişleri Bakanlığı'na Telgraf" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.731, 3 Aralık 1913.

kaynağıdır ve kendileri Türkiye için ciddi bir endişe duyduklarını gözlemler." Bu nedenle Sir Louis Mallet bu düşünceleri Bâbıâliye bildirmek ve konuya ilişkin anlaşma ve düzenlemenin kesin niteliğinin bilinmesini istemek maksadıyla Fransız ve Rus meslektaşlarıyla müzakereye yönlendirilmiştir." Dışişleri Bakanı Grey İstanbul elçisine, önerilen iletişimin kurulması yolunun konuyla ilgili görüşlerin açıkça belirtilmesi için atılması gereken ilk adım olduğundan, benzer şekilde de olsa, ortaklaşa değil, ayrı ayrı görüşme yapmanın tercih edilmesini tavsiye etti. Ayrıca Bâbıâliye benzer tekliflerle de olsa 3 büyük gücün bu meselede uyum içinde yol aldıkları iletilecekti.[21]

Liman von Sanders misyonu hakkında henüz hiçbir yabancı hükümetin bilmediği detayları İstanbul elçisi M. De Giers tarafından gizlice öğrenilmesinden sonra Rusya etkin bir diplomasi atağına yönelmiş, Paris ve Londra sefirleri aracılığıyla von Sanders meselesi ile ilgili Rus görüşünün bu ülke hükümetleri nezdinde kabulüne çalışmışlar ve bunda zorlanmadan başarılı olmuşlardı. Zira Rus görüşüne göre Almanya'nın İstanbul yönetimi üzerine el koyma tehlikesi ekonomik ve siyasi çıkarları tehdit etmektedir. Bu durum St. Petersburg'un kabul edemeyeceği bir şeydi; o kadar ki Sazonov Karadeniz'de Trabzon'a veya Doğu Anadolu'daki Doğu Beyazıt'a misilleme olarak saldırıp el koymayı dahi düşündü.[22]

Büyük bir Dünya Savaşı arefesinde Alman Weltpolitiki'nin gittikçe güçlenmesinden en fazla endişelenen devletlerden biri de şüphesiz Fransa idi. Fransa büyük ve etkili diplomatik ağı sayesinde bütün gelişmeleri takip etmekte ve diplomatlar da aksiyoner bir rol oynamaktaydı. İstanbul elçiliğinde Paul Cambon ile Ernest Constant'dan sonra önemli bir kariyer sahibi olarak Mauris Bompard görev almış bulunuyordu. Bompard, 1 Aralık tarihinde Dışişleri Bakanlığına gönderdiği Alman generalinin İstanbul'daki görev, yetki ve statüsüne ilişkin raporunda Rus elçisi ve Sadrazam Sait Halim Paşa ile yaptığı görüşmeyi değerlendirmekteydi. Rus elçisi burada tekrarına yer olmayan bilinen açıklamalarını yaptı. Sadrazam ise bu mesele etrafında ortaya çıkan krizin önemini itiraf etmekten kaçınmıştı. Bompard, Sait Halim Paşa'ya, bu meselenin hafife alınmamasını, Ruslar'ın endişelerinin süratle giderilmesi gerektiğini belirtmiş, Dünyadaki tüm ülkelerin hükümetlerinin başkentlerindeki kamu güçlerini en iyi ve en güçlü şekilde sinelerinde tutmaları gerektiği ilkelerine riayet edilmesinin temel bir prensip olduğu görüşünden hareket-

---

[21] AMAE / CADC, "Fransa'nın St Petersburg Elçisi Delcassé'dan Dışişleri Bakanlığı'na Telgraf" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.731, 3 Aralık 1913. Telgraf Eki 4sf.

[22] Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü, Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*. Çev. Yücel Aşıkoğlu. İstanbul 2016. s.45

le, payitahttaki ordu kumandanlığının özel bir güvene dayanarak yabancı generale emanet edilmesinin, sadece bir garnizonun bir askeri şefe bırakılması olarak geçiştirilemeyeceğini hatırlatmıştır.[23] Fransız elçi, bir yabancı general ve kumandanın aklı ve fikrini hepten yönetimin merkezinde olmasını ve Türkiye'ye gelmesini gerektirecek hangi saik ve korkuların buna icbar ettiğini ve bütün bunların gerekçesinin açıklanarak ispatlanması lüzumunu sual etmekteydi. Bompard, bu açıklamasından sonra Alman generalinin kumandanlığını İstanbul'dan Edirne'ye transfer etmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Elçinin anlatısına itibar edilecek olursa, Paşa Almanlarla anlaşmaya ilişkin düzenlemelerden vazgeçmek ya da yeniden gözden geçirmek konusundaki sıkıntılarını kendisinden saklamamıştır. Elçi de, şu anda karşı karşıya bulunduğu sıkıntıların, bu konuda ısrarcı olunması halinde karşılacakları problemlerin yanında sadece bir hiç olduğu cevabını vermiştir. Sadrazama *"şayet siz iknâ olmadıysanız, İstanbul'u bir Alman generalinin bekçiliğine emanet etmeyiniz ve bu şehrin kumandanlığını boğazlar ve benzeri hassasiyetler nedeniyle Rusya'nın kabul edeceğini hayal etmeyiniz"* diyen Bompard, meselenin bu şekilde yürümesi halinde çok kötü sonuçlara sürükleyebilecek ve gelecekte bir hürriyet hakkının dahi fazlasıyla altın bir ödül olacağı değerlendirmesinde bulunarak Sadrazamı işin ciddiyeti konusunda iknâ etmeye çalışmıştır.[24]

Fransa'nın Viyana elçisi ise gelişmeleri Viyana'daki Türk elçisi Hüseyin Hilmi Paşa ile Viyana hükümeti nokta-i nazarından analiz etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa ile sıklıkla görüşen Fransız elçisi görüşmelerinde Paşanın ısrarla üzerinde durduğu Türkiye'nin siyasi söylem, eylem, tavır ve açıklamalarında bir yetersizlik ya da yeteneksizlik değil, Büyük Güçlerin tavırlarından yakınarak Türkiye'ye yönelik ön yargılarından yakınmaktadır. Hüseyin Hilmi Paşa Türkiye'nin bir Alman generalinin başkanlığındaki askeri heyetin ordunun yeniden disipline edilmesine katkısı olacağı düşüncesindedir. Özellikle yakın zamanda subayların önemli bir kesiminin siyasete karışmış olmaları, kimi yerlerde astların üstlerine yönelik hal ve hareketleri, giderek geleneksel disiplinden uzaklaşılmış olması, kabul edilebilecek bir durum değildir. Bu durumda bir yabancı generalin ordunun geleneklerine çok ağır olmayacak radikal reformlara girişmesine izin verilmesi olağandışı bir durum değildir. Hüseyin Hilmi Paşa bu konudaki açıklamalarında şu görüşlere yer vermiştir:

---

[23] AMAE / CADC, "Fransa'nın İstanbul Elçisi Bompard'tan Dışişleri Bakanlığı'na Alman Generalinin Hassa ordusu Kumandınlığına Atanması Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.823, s.1, 1 Aralık 1913.

[24] AMAE / CADC, "Fransa'nın İstanbul Elçisi Bompard'tan Dışişleri Bakanlığı'na Alman Generalinin Hassa ordusu Kumandanlığına Atanması Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.823, s.2-3, 1 Aralık 1913.

"Bilindiği üzere yaklaşık 30 yıldan beri Türkiye'de yalnızca Almanlar askeri eğitimde yer almışlar ve metodik değişimlerle işi karmaşık hale getirmeden mecburiyetleri kural olarak benimsemeyi ilke edinmişlerdir. Şu durumda bir Alman generalinin davet edilmesi bu mecburiyete dayanmaktadır. Avrupa'nın bu meseleyle ilgili ileri sürebileceği hiçbir argümanı bulunmuyor. Osmanlı Devleti daha önce Donanmasını bir İngiliz Amiraline emanet etmiş bulunuyor. Hatta bir takım yadırgama ve ayıplamaları bir tarafa bırakarak Donanmada reform konusunda Yunanistan'a bile müracaatı olmuştur. Yine ordunun ve jandarmanın yeniden düzenlenmesi konusunda Fransız Askeri Misyonunun davet edildiği bilinmektedir.[25] İstanbul'a bir Alman generalinin gönderilmesi konusunda Bâbıâli'nin siyasetini savunan Hüseyin Hilmi Paşa, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni gözden ve itibardan düşürme siyaseti izlediğini ve iki imparatorluk arasındaki yakınlaşmaya fazlasıyla çaba sarf eden bir şahsiyet olarak gelişmelerin kendisini karamsarlığa sürüklediğini beyan etmiştir. Fransız elçinin raporundan anlıyoruz ki, Hüseyin Hilmi Paşa,1910'da sadaretten çekilince Saint Petersburg'a gitmiş ve Sazonov ile Çar II. Nikola tarafından sempatiyle karşılanmıştır. Çar Nikola Paşa'yla uzun sohbetinde iki imparatorluk arasındaki menfaat birlikteliğinden hareketle ortak hasımlara karşı işbirliğinde mutabık kalmışlar, bu işbirliğinin Türkiye'ye yönelik şok bir saldırı halinde onun desteklenebilmesi için Türkiye'nin tahkim edilmesinden yana Rus politikasının önemi üzerinde durulmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Bulgar ve Hellenik ordulara karşı daha avantajlı olmak ve aynı zamanda denizlerde de Yunanistan'a daha üstün olmayı gerektiren çabası ve Osmanlı donanmasının yeniden inşası konusundaki arayışlarını ve bu konudaki çabasının arka planı henüz bilinmemektedir. Eski sadrazam'ın Türkiye'ye döndükten sonra Rusya ile bir anlaşma yapılması fikrinin savunucusu olması da bir başka problemdir. Ve bundan sonra İstanbul basınında Rusya aleyhine yayınların artması, Rusya'nın Türkiye aleyhine topraklarını genişletme çabaları, Edirne'nin yeniden istirdadı, Ermeni reformları konusundaki görüş farklılıkları, münasebetlerdeki başlıca gerginlik sebepleridir. Hüseyin Hilmi Paşa, Viyana'dan ortaya çıkan gerilimi ve işin özünü değiştirmeye yönelik spekülasyonlara karşı açıklama ve izahatta bulunmaya çalışmıştır. Esasen bütün bu gelişmelere karşı Fransız elçi Türkiye'nin istiklaline zarar verebilecek bir duruma hassasiyetiyle bilinen Hüseyin Hilmi Paşa'nın bir büyük gücün menfaatine yetkinin bırakılması-

[25] AMAE / CADC, "Fransa'nın Viyana Elçisi Dumergue'den Dışişleri Bakanlığı'na Türk – Rus Münasebetleri Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.328, s.1-2, 2 Aralık 1913.

nın mahsurlarından endişelenmemesini idrâk edemediğini beyan eder. *"Üstelik bu büyük gücün hedefleri, malûm olduğu halde...*[26]

Ballhausplatz adıyla anılan Viyana Hükümeti'nin Alman Askeri Misyonu'yla ilgili görüşlerine gelince, bu olay Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Alman politikası ile Avusturya – Macaristan politikası arasındaki temel farklılıkları aydınlatan birçok olaydan sadece biri olmuştur.[27] Esasen İstanbul'dan alınan bilgilere göre İstanbul'da Hassa Ordusu Kumandanlığına Liman Von Sanders'in atandığı, buna göre de Rus Hükümeti'nin bilinen görüşlerinin değişmeyeceği ve mevcut siyasetini sürdürmeye kararlı olacağından sorunun diplomatik yollardan çözülmesini öngörmektedir. Ballhausplatz'a göre, Rusya özellikle Boğazlar mevzûnda her zaman güçlü bir tahkimata karşı muhalif olmuştur. Nitekim 1890'da Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın tahkimatı için Belçikalı istihkam uzmanı General Brialmont, Bâbıâli tarafından davet edildiğinde Rusya'nın ciddi tepkisiyle karşılaşılmış ve tahkimata devam edilmesinin *casus belli* olacağı tehdidinde bulunmuştu. Petersburg şimdilik İstanbul'a gelecek Alman generalinin başlıca görevinin Boğaziçi'nin yeterince tahkimini kapsayacak şekilde etkili bir savunmayı yerleştirmeye çalışacağını ister istemez kabul ediyor. Fakat Rus Hükümeti, İstanbul'un askeri durumuna ilişkin mevcut statu quo'sunun değişimine ve menfaatine uygun olmayacak bir düzenlemeye tahammül etmek istemiyor. Bu bakımdan Rusya, İstanbul ve Berlin arasındaki bahse konu anlaşmaya müdahale etmek için ısrar edecek ve düzenlemelerin gözden geçirilmesi konusunda bütün baskı araçlarını en güçlü şekilde kullanmaya karar vermiştir. Viyana Hükümeti ve onun görüşlerini yansıtan birkaç gazetede yer alan yorumlar bu meseleyle ilgili Almanya ile Avusturya Macaristan arasındaki temel politik farklara işaret etmektedir.[28]

Bu arada Fransa'nın Londra elçisi Paul Cambon, Bâbıâliye bildirilecek görüşlere ilişkin ilkelerin Grey tarafından belirlendiğini, buna göre elçilerin iletecekleri mesajların kolektif değil, fakat aşağı yukarı aynı tema ve terimler çerçevesinde olmasına özen gösterilmesi bilgisini geçmişti. İstanbul'daki Rus elçisinin de aynı şekilde bildirimini sunması önem taşıdığından, Grey'in mesajı ilgili birimlere ivedilikle iletilecekti. Konudan sadece İstanbul elçiliği değil, Petersburg elçiliği de ha-

---

[26] AMAE / CADC, "Fransa'nın Viyana Elçisi Dumergue'den Dışişleri Bakanlığı'na Türk – Rus Münasebetleri Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.328, s.3-4, 2 Aralık 1913.

[27] F. R. Bridge "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu". Ed. Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. Çev. Ahmet Fethi,Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul -1999, s.50.

[28] AMAE / CADC, "Fransa'nın Viyana Elçisi Dumergue'den Dışişleri Bakanlığı'na Türk – Rus Münasebetleri Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.328, s.5-6, 2 Aralık 1913.

berdar edildi.[29]Edward Grey, İstanbul ve Petersburg elçiliklerine gönderdiği ve Fransa ile Rusya'yı da haberdar ettiği mesajında malum sorunun çok ağır sonuçları olabilecek bir diplomatik problem haline geldiğini, meselenin ilk etapta İstanbul'u etkilemesi kaçınılmaz ise de gerçekte Türkiye'nin bütünlüğünü ilgilendirdiği açıklanmıştı. Askeri Misyon projesinin hayata geçirilmesi halinde İstanbul'da Sultanın hükümranlığını zayıflatabilecek bir konuma getirebileceğini, buna ek olarak Türkiye'nin varlığının garantisi olan Büyük Güçler dengesinin de bozulacağını dikkati çekmişti. Bu durumda eğer Almanya diğer güçlere oranla bir üstünlüğe sahip olursa diğerleri de kendi konumlarını güvence altına almak zorunda kalacaklardır. *"Örneğin Almanya'ya bu tarz ağır basan bir konum verildiği takdirde, diğer güçler de Türk hâkimiyetindeki bölgelerde kendi konumlarını güvence altına almak adına benzer taleplerde bulunacaklardır. Türkiye'nin böylesi bir durumu reddetmesine olanak verecek herhangi bir tarafsızlık gerekçesi bulunmuyor"…"Siz ekselansları şurası önemlidir ki bu konuyu Fransız ve Rus meslektaşlarınızla müzakere edip açıklığa kazandırdıktan sonra müşterek bakışımızı Bâbıâliye bildirmelisiniz. Şu bilinmelidir ki, Büyük Britanya, Fransa ve Rusya bu konuda anlaşma eğilimindedir.*[30]

İngiliz Dışişleri Bakanı Grey'in 2 Aralık tarihli mesajından sonra, 09 Aralık'ta Bakanlık müsteşarlığından İstanbul elçisine gönderilen bir başka telgrafta ise İstanbul Ordu kumandanlığına atanmış Alman generali sorunuyla ilişkili olarak Bâbıâli ile irtibatta kalmaları ve Osmanlı yetkilileriyle sözlü görüşmeleri her bir elçinin ayrı ayrı yürütmesinin daha doğru olacağı telkin ediliyor; Alman generaline verilen görevin onu çok farklı bir konuma sevk edeceğine ilişkin endişelerin dile getirilmesinin önemi vurgulanmaktaydı.[31]

Liman Von Sanders Kasım ve Aralık aylarında ortaya çıkan diplomatik krize rağmen Berlin'den hareket ederek Enver Paşa'nın, İzzet Paşa'nın halefi olarak 3 Ocak 1914'te yeni görevine başlamasından önce 14 Aralık 1913'te İstanbul'a ulaşmıştı.[32]

---

[29] AMAE / CADC, "Fransa'nın Londra Elçisi Paul Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul'da Alman Askeri Misyonu Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.695, s.1-2, 2 Aralık 1913. Ayrıca P. Cambon'dan Dış işleri Bakanlığına Telgraf, nr.301, 2 Aralık 1913.

[30] AMAE / CADC, "Fransa'nın Londra Elçisi Paul Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul'da Alman Askeri Misyonu Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.695, s.1-2, 2 Aralık 1913,
Ek Sir Edward Grey'in mesajı s.8.

[31] AMAE / CADC, "Fransa'nın Londra Elçisi Paul Cambon'dan Kabine Başkanına İstanbul'da Alman Kumandanlığı Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159,nr.703, s.1, 11 Aralık 1913. Ek
İngiliz Dışişleri Müsteşarından İstanbul Elçiliğine Telgraf 9 Aralık 1913.

[32]Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, s. 15

Sazonov diplomatik girişimlerinin gerekçesinin, Türk başkent karargâhının bir Alman generalinin eline geçmesi durumunda, Büyük Güçlerin saygınlığı ve temsilcilerinin İstanbul'daki itibarı bir yana, İtilâf Devletleri temsilcilerinin içine düşecekleri hoş görülmez duruma dayanmakta olduğunu iddia etmekteydi.[33] Rusya Alman Askeri Misyonu'nu daha göreve başlamadan akîm bırakmak için elinden gelen her türlü diplomatik kozu oynamakta kararlıydı. Yine Rusya'nın girişimleriyle sorunun Bâbıâli'de çözülmesi için Sanders'in İstanbul'a ulaşmasından bir gün önce 13 Aralık'ta Rus, İngiliz ve Fransız büyükelçileri Sadrazam Sait Halim Paşa ile görüştüler. Sait Halim Paşa ile görüşmelerinde heyet, Alman generaline en geniş ve önemli bir fiili komuta yetkisinin verilmiş olduğunu öğrendiklerini, bu görevin şimdiye kadar yapılmış görevlendirmelerden önemli ölçüde farklılık arz ettiğini belirterek özellikle İstanbul ve Boğazlar üzerindeki otoritenin akıbetiyle ilgili olduklarını ve bu konuda aydınlatıcı bir bilgi beklentilerini belirtmişlerdir.[34]

Sadrazam Sait Halim Paşa, 13 Aralık'taki elçilerin müracatlarına ilşkin olarak, 15 Aralık'ta daha önce belirttiği gibi yarı resmî bir şekilde gerekli cevabı verir. Buna göre "Von Sanders'in görevlendirilmesinin Amiral Limpus ya da diğerlerinin görevlendirilmelerinden farklı değildir. Alman generali birinci kolorduya komuta edecek, fakat Boğazların savunması ona ait olmayacaktır. Keza sıkıyönetim sırasında İstanbul'un denetlenmesiyle ilgilenmeyecektir. Sanders'in başlıca görevi askeri okulları yeniden düzenleyip ıslâh etmek ve bütün subayların sıra ile hizmet edecekleri bir numûne tümeni teşkil etmektir". Sadrazam Sait Halim Paşa'nın büyükelçilere ayrı ayrı vermiş olduğu bu cevap, onları yeterince tatmin etmemişse de, özellikle Rusya mevcut şartlar altında askeri bir harekete geçebilecek durumda değildi. Rusya'nın bütün endişesi Başkomutanlığın tahminine göre iki veya üç yıl içinde Rusya hazır olduğunda, Rus saldırısına başarılı bir şekilde direnmesine imkan sağlayacak önemli reformları beraberinde getirebileceğinden, İstanbul'da Alman nüfuzunun artmasını önlemek üzere bu konuyu ortaya atmıştı. Aynı şekilde ne Osmanlı ne de Alman yönetimleri şimdilik bir savaşa hazırdı.[35]

Netice itibarıyla İtilaf Devletleri'nin Alman Askeri Misyonuyla ilgili olarak Bâbıâli'ye yönelik ajitasyonları bundan sonra da devam etti. Zira, Alman Askeri Misyonu meselesinin gündeme gelmesinden itibaren sorun, artık bir emperyalizm sorunu halini almış bulunuyordu. 1914 yılı Ocak ayı ortalarında Fransa'nın Berlin elçisi Jules Cambon Askeri Misyon kriziyle ilgili olarak Alman hükümetinin görüş-

[33] *Kader Yılları, Sazonov'un Anıları*, s.145
[34] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II /III, s.296
[35] Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, s. 17-18

lerinin yaygın bir şekilde Berlin basınında yer aldığı bilgisini vermektedir. Alman hükümeti diplomatik bir krize sürüklenmiş olan sorun hakkında Almanya'nın Türkiye'nin iç düzeni ile ilgili bir çalışma olduğunu, esasen Rusya ile bir takım sorunlara sürüklenmeyi ve güçlüklerle karşılaşmayı tasavvur etmediğini beyan ettiyse de, ne hükümetin açıklaması ne de Berlin basınındaki yorumlar tatmin edici görüldü.[36]

Sonuçta Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Alman Askeri Misyonu'yla ilgili diplomatik kriz yoluyla sonuç alma girişimleri ve sorunu çözülemez bir noktaya getirme çabaları yakınlarda başlayacak büyük savaş için ayrışmanın biçimlenip tahkiminde önemli bir rol oynadı. Böylelikle Osmanlı ordusunun modernizasyonu kapsamında 1880'lerin başında başlayan "Alman Askeri Heyeti" devri I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüş oldu. Başlangıçta çok az sayıda olan bu askeri heyet mensupları Almanya ile yakınlaştıkça nicel olarak oldukça çoğaldılar. 29 Ocak 1919'da memleketlerine dönmek zorunda kaldıklarında asker ve subay olarak sayıca 25000 kişiye ulaşmış vaziyetteydiler.[37] Osmanlı İmparatorluğu'nun başta askerî olmak üzere, çeşitli idari birimlerinde uzun zamanlar kalmış ve önemli görevler yüklenmiş olan Alman görevlilerin siyasî, askerî ve idarî mevkilerde oynadıkları rollerin önemli bir bölümü -bir hayli önemli literatüre rağmen- hâlâ incelenmeyi gerektirdiği açıktır.

[36] AMAE / CADC, "Fransa'nın Berlin Elçisi Jules Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul'da Alman Basınında Askeri Misyonu Konusu" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914*.c. 159, nr.24, 22 Ocak 1914.

[37] Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* Sayı 32/1979,s.493

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri / Paris

Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE) /Centre des Archives Diplomatiques de la Courneuve, (CADC) Paris.

Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE) /Centre des Archives Diplomatiques de la Courneuve, (CADC), " Türkiye'de Alman Uzmanlar".*Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.* c. 159, s.204/B 4, 20 Temmuz 1913.

AMAE / CADC, "Türkiye'de Alman Uzmanlar".*Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.* c. 159, s.204/B 4-5, 20 Temmuz 1913.

AMAE / CADC, " Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'tan Fransız Savaş Bakanlığına Alman Askeri Misyonu Konusunda Rapor" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.646, s.52/1, 29 Kasım 1913.

AMAE / CADC, " Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'tan Fransız Savaş Bakanlığına Alman Askeri Misyonu Konusunda Rapor" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.646, s.52/2, 29 Kasım 1913.

AMAE / CADC, " Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'tan Fransız Savaş Bakanlığına Alman Askeri Misyonu Konusunda Rapor" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.646, s.53/3, 29 Kasım 1913.

AMAE / CADC, " Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'tan Fransız Savaş Bakanlığına Alman Askeri Misyonu Konusunda Rapor" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.646, s.54/4-5, 29 Kasım 1913.

AMAE / CADC, " Fransa'nın St Petersburg Elçisi Delcassé'dan Dışişleri Bakanlığı'na Telgraf" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.729, 1 Aralık 1913.

AMAE / CADC, " Fransa'nın Berlin Elçisi Jules Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na Telgraf" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.905, 2 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın St Petersburg Elçisi Delcassé'dan Dışişleri Bakanlığı'na Telgraf" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.731, 3 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın St Petersburg Elçisi Delcassé'dan Dışişleri Bakanlığı'na Telgraf" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.731, 3 Aralık 1913. Telgraf Eki 4sf.

AMAE / CADC, "Fransa'nın İstanbul Elçisi Bompard'tan Dışişleri Bakanlığı'na Alman Generalinin Hassa ordusu Kumandanlığına Atanması Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.823, s.1, 1 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın İstanbul Elçisi Bompard'tan Dışişleri Bakanlığı'na Alman Generalinin Hassa ordusu Kumandanlığına Atanması Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.823, s.2-3, 1 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın Viyana Elçisi Dumergue'den Dışişleri Bakanlığı'na Türk – Rus Münasebetleri Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.328, s.1-2, 2 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın Viyana Elçisi Dumergue'den Dışişleri Bakanlığı'na Türk – Rus Münasebetleri Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.328, s.3-4, 2 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın Viyana Elçisi Dumergue'den Dışişleri Bakanlığı'na Türk – Rus Münasebetleri Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.328, s.5-6, 2 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın Londra Elçisi Paul Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul'da Alman Askeri Misyonu Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.695, s.1-2, 2 Aralık 1913. Ayrıca P. Cambon'dan Dış işleri Bakanlığına Telgraf, nr.301, 2 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın Londra Elçisi Paul Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul'da Alman Askeri Misyonu Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.695, s.1-2, 2 Aralık 1913, Ek Sir Edward Grey'in mesajı s.8.

AMAE / CADC, "Fransa'nın Londra Elçisi Paul Cambon'dan Kabine Başkanına İstanbul'da Alman Kumandanlığı Konusunda" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159,nr.703, s.1, 11 Aralık 1913. Ek İngiliz Dışişleri Müsteşarından İstanbul Elçiliğine Telgraf,9 Aralık 1913.

AMAE / CADC, "Fransa'nın Berlin Elçisi Jules Cambon'dan Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul'da Alman Basınında Askeri Misyonu Konusu" *Turquie, Armée VII, Déc.1913-Janv 1914.*c. 159, nr.24, 22 Ocak 1914.

Telif Eserler

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara-1991, c.II/III.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* Sayı 32/1979,s.481-494.

Bridge, F. R., "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu". Ed. Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. Çev. Ahmet Fethi,Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul -1999, s. 36-59.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara- 2014.

Kader Yılları, S. Sazonov'un Anıları, Rusya Eski Dışişleri Bakanı (1910-1916). Çev. Betil Önuçak. Haz. Sabahattin Özel. Der Yayınları, İstanbul 2002.

Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar, Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umûmiye kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri.* Haz. Erol Kılınç. Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

Mühlman, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914, Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi.* Çev. Kadir Don. Timaş Yayınları, İstanbul 2009,

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Reynolds, A. Michael, *İmparatorlukların Çöküşü, Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918*. Çev. Yücel Aşıkoğlu. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

Sanders, von Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*. Çev. Eşref Bengi Özbilen. Türkiye iş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Shaw, J. Stanford, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş.* Terc. Beyza Sümer Aydaş. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara -2014.

Tunç, Salih, , "Fransız Askeri Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri" *CEDRUS*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Yayınları, Haziran-2018, Volume.VI, s.613-628.

Trumpener, Ulrich,"Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu". Ed. Marian Kent, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul -1999,s. 129-163.

Wallack, L. Jehuda, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye Prusya- Alman Askeri Heyetleri(1835-1919),* Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik etüt Dairesi Başkanlığı Yayınları Ankara- 1985.

OSMANLI DEVLETİ'NİN ALMANYA'NIN YANINDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRMESİNDE İNGİLİZ-FRANSIZ-RUS ETKİSİ VE ABARTILI ENVER PAŞA FONKSİYONU

Faysal Mayak*

Giriş

Sultan II. Abdülhamit'in 33 yıl süren uzun ve otoriter yönetiminden sonra 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Osmanlı Devleti açısından önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Kanunuesasinin yeniden yürürlüğe girmesi ve Mebusan Meclisi'nin açılması, ülkenin daha özgür bir ortama kavuşmasının umut verici adımları olarak görülmüştür. Devletin içinde yaşanan bu dönüşümün, dış politikaya da olumlu yansıyacağı beklentisi birçok kesimde oluşmuştur. Meşruti yönetime geçmiş bir Osmanlı Devleti'nin, Büyük Devletlerin desteğini alacağı ve onlarda oluşacak sempati sayesinde dış politikada işlerin daha iyi ilerleyeceği umudu kamuoyunda filizlenmeye başlamıştır.

Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesi ile başlayan bu pozitif havanın maalesef kısa sürdüğü görülecektir. Hadisenin gerçekleşmesinden az bir zaman sonra Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklayacak, Bulgaristan bağımsızlığını ilan edecek, Girit de Yunanistan'a bağlandığını Osmanlı Hükümetine bildirecektir. Dış politikada beklenmedik bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti bahsi geçen devletlerle, bu hamleleri yüzünden savaş yaparak topraklarına sahip çıkmak yerine, çeşitli tavizler kopararak uzlaşma yoluna gitmiştir. Devlet yöneticilerinin bunu yapmaktaki esas amaçları ise meşruti yönetimi ülkede tam manasıyla oturtmak için zaman kazanmaya çalışmaktır. Zira dış politik gelişmelere enerji harcamak istemeyen Osmanlı Devleti, iç ıslahat hamleleri ile bünyesini kuvvetlendirecek atılımlara girmek istemiştir.

Bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır ki, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönem aslında Birinci Dünya Savaşı'nın provasının yapıldığı dönemdir. Büyük Devletlerin çıkar çatışmalarının had safhaya ulaştığı bu günlerde, Osmanlı toprakları da sömürgeci rekabetin hedefleri arasında yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin iç ıslahat maksadıyla, Avusturya, Bulgaristan ve Girit tarafından yapılan hamlelere silahla karşılık vermemesi, İtalya'nın 1911'de Trablusgarp'ı ele geçirmesi ile birlikte

* Dr., Antalya Kepez Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni, faysalmayak@hotmail.com

yanlış bir strateji olarak görülecek ve söz konusu Kuzey Afrika topraklarının müdafaası için çatışmalara girilecektir. Bu savaşın akabinde ve Rusya'nın hamiliğinde Balkan Savaşlarının başlaması, Osmanlı Devleti'ne arzu ettiği iç dinamikleri güçlendirme konusunda istediği fırsatın verilmeyeceği gerçeğini hatırlatmıştır.

Devletleri dünya savaşına götüren iki kritik devletlerarası gelişmeden bahsetmekte de fayda vardır. Bunlardan ilki; Rusya'nın Berlin Antlaşması sonrasında girdiği Uzakdoğu macerasının başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Japonya'ya karşı yaptıkları mücadeleden ağır yenilgilerle ayrılmaları sonucunda, kaybettikleri prestiji, Avrupa cephesinde yeniden kazanmak istemişler ve Balkanlar ile Boğazlar konusunda aktif politikalar izlemeye başlamışlardır. Bu durum, Balkan politikasında söz sahibi olmaya çalışan Avusturya'nın işine gelmeyeceği için, savaşa sürükleyen sürtüşmelerden biri bu iki devlet arasında başlayacaktır. İkinci ve en önemli gelişme ise Almanya'da yaşanan iç politik aktör ve siyaset dönüşümüdür. Bismarck'ın Avrupa'daki statükonun korunması yönündeki politikası, II. Frederich Wilhelm'in imparator olması ile birlikte yerini, yayılmacı ve sömürgeci anlayışa bırakmıştır. Sömürge rekabetine sonradan girecek olan Almanya, diğer sömürgeci devletlerin karşı koymalarıyla mücadele etmek zorunda kalacaktır. Zaten 1871 mağlubiyetinden ötürü Fransa ile ilişkileri düzelmemişken, İngiltere'nin de karşısına sömürge rekabetiyle çıkması, Almanya'yı iki düşmanla karşı karşıya bırakacaktır. Buna bir de Rusya eklenince, dünya savaşına giden bloklar artık kesinleşmiş olacaktır.

Osmanlı Devleti ise aslında İngiltere ve Fransa'nın yanında bir dış politika izleme çabasında olmuştur. Ancak aşağıda da belirtileceği üzere söz konusu devletler, Osmanlı Devleti ile bir müttefik ilişkisi kurmak istemedikleri gibi uyguladıkları politikalarla, Almanya'nın yanına kaymasına zemin hazırlayacaklardır. Rusya'nın da özellikle Balkan ve Boğazlar siyaseti, Osmanlı aleyhine bir seyir alınca kaçınılmaz olarak Almanya ile ittifak yapmaya devleti itmiştir. Almanya ile yakınlaşmada, Enver Paşa'nın etkisi olsa bile, bu başlı başına bir gerekçe değildir. Zira savaş öncesi İtilaf Devletleri nezdinde girişimler yapılmış fakat hepsinden olumsuz yanıt alınınca, siyasi ve psikolojik kayış Almanya lehine gerçekleşmiştir.

Osmanlı-Alman Yakınlaşmasında Fransız Etkisi

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı-Fransız ilişkilerinde en ciddi kırılma 1910 yılında yapılan istikraz (borçlanma) görüşmelerinde yaşanmıştır. Osmanlı bütçesindeki açığı kapatmak ve yapılması planlanan reformlar için kaynak sağlamak

amacıyla dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey, 1910 yılının yaz aylarında Fransa'ya gitmiştir.

Fransa Hükümeti, Osmanlı Devleti'ne karşı borçlanma görüşmelerinden önce nasıl bir anlayışla hareket edeceğini şu mantık üzerine oturtmuştur; Türkler eğer Fransa ile para ilişkilerini uygun biçimde sürdürmek istiyorlarsa, Fransa'nın Osmanlı ülkesindeki ekonomik çıkarlarını ve faaliyetlerini kısıtlama yoluna gitmemelidirler. Hatta Fransa'nın Osmanlı ekonomisindeki rolünü daha da artırmalıdırlar. Fransızlar bu amaçla, borç pazarlığını mümkün mertebe uzatarak, oyalama taktiği gütmek istemişler ve Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntısını artırmayı planlamışlardır. Bu sayede de borç miktarını artırmayı amaçlamışlardır. Böylece Osmanlı Devleti, Fransa'nın ortaya koyduğu her koşulu kabul etmek ve yeni imtiyazlar vermek zorunda kalacaktır.[1]

Cavit Bey'in Paris'te Fransızlarla borç anlaşması yapma görüşmeleri bu zeminde yürümeye başlamıştır. Osmanlı Bankası'nın yetkilileriyle yapılan müzakerelerde, temel olarak Cavit Bey'in önüne konulan şart, borca karşılık sağlam bir güvence verilmesi ve Osmanlı hazinesinin Fransız görevliler tarafından kontrol edilmesidir.[2] Paris'te Osmanlı Bankası'nın yetkililerinin borç verme konusunda ileri sürdüğü şartlardan diğeri, Türk Hükümetinin bütün ödemelerini kendi bankalarının şubeleri aracılığıyla yapmasıdır. Buna ek olarak, hükümet tarafından yapılacak harcamaların makbuzları da bankanın elinde bulunacaktır. Banka bu sayede elindeki makbuzları kontrol ederek yapılan harcamaların bütçeye uygun olup olmadığını inceleyecektir. Bu da Osmanlı maliyesinin Fransız denetimine girmesi anlamına gelmektedir.[3]

Osmanlı Bankası'nın öne sürdüğü öteki şart ise; borçlanmaya Duyun-u Umumiye'nin kefillik etmesidir.[4] Bu şarta ek olarak, Osmanlı Devleti'nin yapacağı borçlanma ile eline geçecek parayla Fransa fabrikalarından silah alınması zorunluluğu getirilmek istenmiştir.[5] Fransa'nın istikraz görüşmelerinde gündeme getirdiği diğer bir konu da Cezayir ve Tunusluların hangi ülkenin vatandaşı sayılacağı meselesidir. Osmanlı Devleti kendi ülkesinde ikamet eden Tunus ve Cezayirlileri kendi

---

[1] Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s.103-104

[2] P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, çev. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999, s.99

[3] Faysal Mayak, *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Libra Yayınları, İstanbul 2016, s.30-31

[4] Mayak, *age.*., s.32

[5] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s.178

vatandaşı olarak kabul etmesine karşın, Fransa bunların Fransız vatandaşı olarak kabul edilmesini talep etmiştir.[6]

Osmanlı Devleti'nin mali bağımsızlığına büyük sekte vuracak olan bu Fransız talepleri Cavit Bey tarafından kesin bir dille reddedilmiş, bu kontrolcü taleplerin kabul edilmesi karşılığında borç para verileceği yönündeki aşırı isteklere olumsuz karşılık vermiştir. Bu vesileyle de o zamana kadar Türklere dost görünen Fransa gerçek yüzünü göstermiştir.[7]

Cavit Bey, Fransız resmi çevreleri ve Osmanlı Bankası yetkilileriyle uzlaşamayacağını anlayınca yapılan görüşmelere son vererek, Paris'teki öteki sermaye kuruluşları ile irtibata geçmiştir. Bunlarla yapılan pazarlıklar sonucunda da Fransız özel bankalar topluluğu ile istediği uygun şartlar dairesinde bir borç antlaşması yapmayı başarmıştır.[8] Fakat Fransız Hükümeti, Fransız bankaları ile yapılan borç antlaşmasına onay vermeyerek, Paris borsasına kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Mösyö Pichon da, Fransız bankerlere, Osmanlı Devleti, bütçesinin bir Fransız danışman tarafından kontrol edilmesine rıza göstermediği sürece, paraların Osmanlı Devleti'ne ödenmesine izin vermeyeceklerini bildirmiştir.[9]

Fransa'nın işi bu şekilde yokuşa sürmesi üzerine, Cavit Bey borç para bulmak üzere yönünü İngiltere'ye çevirmiştir. Londra'da Ernest Cassel ile uygun koşullarda bir antlaşma yapıp el sıkışmışken, Fransa Hükümeti devreye girerek bu borçlanmayı engellemeye çalışmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey nezdinde girişimlerde bulunarak, kendilerinin borç vermediği bir ülkeye müttefikleri olan İngiltere'nin borç vermesine sıcak bakmadıklarını belirtmişlerdir. Bunun neticesinde hükümetinden uyarı alan Ernest Cassel, Türk mali heyetine, Paris'ten istedikleri parayı tedarik etmelerinin daha münasip olacağını söylemiştir.[10] Bu şekilde İngiltere'de de kapılar Osmanlı Devleti'nin yüzüne kapatılmıştır.

Borçlanma konusunda yaşanan tüm bu gelişmelerle, Osmanlı Devleti köşeye sıkıştırılmaya çalışılırken, Almanya yaptığı diplomatik girişimlerle, devletin ihtiyaç duyduğu parayı verecektir. İki taraf arasında yapılan görüşmeler sonucunda, 32 bankadan oluşan bir konsorsiyum, Osmanlı Devleti'ne uygun koşullarda borç para

---

[6] Süleyman Kocabaş, *Paris'in 'Doğu Yolu'nda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, İstanbul 1990, s.347

[7] Mehmet Beşirli, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin Osmanlı Stratejileri: İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması", *Türkler*, C.13, 2002, s.325

[8] Ahmad, *age.*, s.105

[9] Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s.244-245

[10] Mayak, *age.*, s.55-56

verecektir.[11] Almanya ile yapılan bu antlaşmanın en önemli özelliği ise hiçbir siyasi mesele gündeme getirilmeden sadece mali içerikle imzalanmış olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığına herhangi bir darbe vurmayan bu anlaşma sürecinde, İttihat ve Terakki ileri gelenleri, çok güvendikleri, Fransa ve İngiltere'nin bu güven ve hayranlığı hak etmediklerini görmüşlerdir. Almanya'nın devreye girerek, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu parayı vermesi de, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların yanında savaşa katılmanın ilk adımı olmuştur.

Bu borçlanma olayından sonra, Osmanlı Hükümeti ve basını, Osmanlı-Fransız dostluğundan dem vurup, yaşananların ilişkilere zarar vermeyeceği söylemlerinde bulunsa da Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin hayrına bir iş yapmayacağını anlamışlardır. Bu noktada şunu belirtmekte de fayda vardır ki, İttihat ve Terakki ileri gelenleri, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını düşünerek, İngiltere ve Fransa'nın dostluğunu, borçlanma görüşmelerindeki tavırlarına rağmen, kazanmaya çalışmışlardır. Fransa ile ilişkileri iyi tutmak için Osmanlı jandarmasının ıslahı bir Fransız generale verilmiş, ilerleyen zamanda generalin yetkileri genişletilerek yeni yeni bölgelerin jandarma ıslah işi yine bu generale bırakılmıştır. Yine bu anlayışla Cemal Paşa, Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti'nin kurulmasını sağlayarak[12] iki ülkenin yakınlaşmasına katkıda bulunmak istemiştir.[13]

Cemal Paşa, 1914 yılının Haziran ayında Fransa'ya yaptığı bir seyahat esnasında, Hariciye Nezareti Siyasi İşler Müdürü Morgerie ile bulunduğu temaslarda, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında bir ittifak yapılması lüzumundan bahsetmiş ancak Paşa'nın kendi tabiriyle "baştan savma" bir cevap almıştır. Morgerie, bu düşünceleri Müttefiklerine ileterek, onlarla alacakları ortak karar doğrultusunda neticeyi kendilerine bildireceklerini belirtmiştir.[14] Bu ifadeler de göstermiştir ki, Fransa, Osmanlı Devleti ile bir ittifak yapma düşüncesinde değildir. Bu olumsuz tavır karşısında da Osmanlı Devleti'nin Almanya saflarına kayması gayet doğal görünmektedir.

Fransa, Osmanlı aleyhtarı tutumunu Balkan Savaşları esnasında da göstermiştir. Özellikle tazminat konusunda Fransız basını, Balkan Müttefikleri lehine yazılar yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin iade edilecek topraklar karşılığında tazminat ödemesi gerektiğini savunan Fransız *Le Temps* gazetesi, bu yazılarıyla zaten askeri ve siyasi yönden zor duruma düşen Türkleri, ekonomik yönden de zora sokacak bir

---

[11] Mayak, *age.*, s.64-65

[12] Bu cemiyet hakkında bkz. Salih Tunç, "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, Ankara-2011, S.25, s.183-207

[13] Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul 2006, s.117-118

[14] Cemal Paşa, *age.*, s.123-124

durumun alt yapısını oluşturmuştur.[15] Fransa'nın gerek borçlanma konusunda gerek de Balkan Savaşları esnasında sergilediği bu siyaset yöntemi, Osmanlı yöneticilerinin Almanya'ya yakınlaşmasında belirleyici nedenlerden en önemlisi olacaktır.

İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı-Alman Yakınlaşmasındaki Etkisi

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinden sonra desteğinin en fazla alınacağı devlet olarak İngiltere görülmüştür. Bu devletle yeni dönemde kurulacak olan sağlıklı ilişkiler sayesinde Osmanlı Devleti'nde, II. Abdülhamit'in Alman yanlısı politikalarının olumsuz etkileri silinecek ve devlet daha güçlü bir konuma yükselecektir. Ancak ilerleyen zaman içinde durumun hiç de öyle olmayacağı görülecektir. Çünkü İngiltere gerek kendi çıkarları doğrultusunda gerek de müttefiklerinin talep ve çıkarlarını göz önünde tutarak, Osmanlı Devleti'nin aleyhine ve beklentilerin aksine politikalar izleyecektir. Buna en güzel örnek de, 1910 yılında yaşanan borçlanma olayıdır. Fransa'nın araya girmesiyle İngiltere Hükümeti Cavit Bey'e borç para verilmesini engellemiş ve Osmanlı Devleti'ne verdiği önemin derecesini bu vesileyle göstermiştir.

Osmanlı Devleti için ise İngiltere ile olan dostluk büyük önem taşımaktadır. Özellikle Trablusgarp Savaşı'nda İngiltere'nin yardımına ihtiyaç duyulmuştur. İtalya, Almanya ile müttefik olduğu için bu devletten yardım gelmeyeceğini bilen Osmanlı Hükümeti, İngiltere'ye savaşa katılması için bir bildiride bulunmuş fakat olumlu yanıt alamamıştır. Benzer biçimde Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında İngiltere'nin olaya müdahil olmasını ve Rusya'yı savaşa engel olması için ikna etmesini istemiştir. Bu talep karşısında da çekimser kalan İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünü korumak siyasetini bırakmasından dolayı uzlaştırmaya yönelik ve tarafsız bir tutum içinde olmuştur. Bu haliyle de İngiltere'nin Almanya tehdidine karşı Osmanlı Devleti'ni feda edeceği anlaşılmış ve Rusya'yı memnun edecek adımlar atmayı çıkarına daha uygun bulmuştur.[16]

İngiltere ile bir ittifak yapma çabası içinde olan Maliye Nazırı Cavit Bey de, 29 Ekim 1911 tarihinde ve hiçbir resmi sıfatı olmadığı halde İngiltere Bahriye Nazırı Winston Churchill'e bir mektup göndermiştir. Bahsi geçen mektupta Cavit Bey, Türk-İngiliz dostluğunun öneminden ve bunu zedeleyen faktörlerin kaldırılmasından bahsetmiş, şayet bu başarılırsa iki devletin de çıkarına olacağından söz etmiş-

[15] Faysal Mayak, *Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2019, s.420

[16] Mehmet Biçici, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 2014, 13(3)*, s.700

tir. Bu yakınlaşmanın ihtiyaç olduğuna gerekçe olarak da İtalya'nın Trablusgarp'a girmesini göstermiş, Üçlü İttifak mensubu devletlerin Osmanlıların hayrına işler yapmadıklarını dile getirmiştir. Cavit Bey'in bütün gayretlerine karşın Başbakan Edward Grey, böyle bir taahhüt altın girmeyecekleri ve ittifakın mümkün olmadığı karşılığını vermiştir.[17]

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında savaşa girmesinin diğer bir nedeni de Rusya'nın savaş öncesi izlediği politikalardır. İtalya'nın Trablusgarp Savaşı öncesi Racconigi'de Rusya ile bir görüşme yaptığı ve Trablusgarp'a karşılık Boğazlarda Rus egemenliğini tanıyacağını bildirdiği bilinmektedir.[18] Rusya'nın meşrutiyetin ilanından sonra Boğazlar konusunda Osmanlı Devleti aleyhine ısrarcı ve fırsatçı bir politika izlediği görülmektedir. İlk olarak 1908 yılında Boğazlar konusunu tekrar gündemine alan Rusya, Buchlau'da yaptığı görüşmelerde Avusturya'nın desteğini almayı başarmıştır. Rusya için Boğazlar konusunda diğer bir fırsat da Trablusgarp Savaşı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaş yüzünden Boğazları kapatması üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne Boğazların açılması konusunda bir teklifte bulunmuş ancak Sadrazam Said Paşa'dan beklediği cevabı alamamıştır. Balkan Savaşları ve sonrasında da Rusların Boğazlar konusunda Osmanlı aleyhine girişimleri olmuş ancak Türk tarafı bir şekilde bu girişimleri savuşturmayı başarmıştır.[19]

İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin faydasına olacak konularda seslerini yükselterek, bu faydayı elde etmesini engellemeye yönelik en ciddi icraatlarından biri de İkinci Balkan Savaşı dolayısıyla geri alınan Edirne üzerine kopardıkları yaygaralardır. Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi kurtarma teşebbüsü üzerine Sir Edward Grey, şayet bu şehre girerlerse İstanbul'u da kaybedecekleri tehdidinde bulunmuştur. Rus Dışişleri Bakanı Sasanof da, Harbiye ve Bahriye Nazırları ile görüştükten sonra Osmanlı notasına cevap vereceğini söyleyerek aba altından sopa göstermiştir. Fransa tarafı da olaya karışarak, Londra Antlaşmasına aykırı hareket edildiği takdirde Osmanlı Devleti'nin mahvedileceği yönünde ifadeler kullanmıştır.[20] Bu yaşananlardan da anlaşılacağı üzere, İngiltere, Rusya ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne eski başkentini geri almasını bile çok görmüştür. Bu durum da kaçınılmaz olarak Osmanlıları, Almanya saflarına itmiştir. Zira Almanya "faydası olmazsa da zararı da olmayan" bir devlet olarak görülmeye başlamıştır.

---

[17] Mayak, *age.*, s.239-240
[18] Mayak, *ag.tez.*, s.316-317
[19] Hayri Çapraz, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Boğazlar Politikası", *Belgi*, S.9, (Kış 2015/I), ss. 1178-1194
[20] Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaam*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s.29

İttihat ve Terakki ileri gelenleri Rusya'nın, Osmanlı çıkarlarına ters düşen tüm tavırlarına karşın bu devletle bir ittifak yapmak gayreti içinde olmuştur. Bu amaçla, Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde yani Mayıs 1914'te Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve İzzet Paşa Livadya Sarayı'na gitmişlerdir. Talat Bey, bir yemek esnasında Rus Dışişleri Bakanı Sasanof'a, Osmanlı Devleti ile bir ittifak yapma teklifine nasıl bakacaklarını sormuştur. Sasanof bu soruya hemen cevap vermeyerek, Rusya'nın İstanbul elçisi ile bir görüşme yapması gerektiğini dile getirmişse de ittifak hadisesini gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Sasanof'un hatıralarında vurguladığı; "*her halükarda hiçbir kuşku yoktu ki –bu başka kaynaklarca da doğrulandı- Jön Türkler vatanlarının kaderini Alman İmparatorluğununkine hiç tereddütsüz bağlamadılar*"[21] ifadesi de aslında Osmanlı Devleti'nin Almanların yanına bir zorunluluk gereği kaydığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşmasında Üçlü İtilaf devletlerinin etkisi olduğunu savunan isimlerden biri de Said Halim Paşa'dır. Paşa'nın ifadesine göre; "*Çünkü Üçlü İtilaf, ta Güney Amerika hükümetlerine varıncaya kadar her tarafta kendine müttefikler arıyor, yirmi beş otuz seneden beri Almanya'nın müttefiki olan İtalya'yı, yine Avusturya-Macaristan ile anlaşma imzalamış olan Romanya'yı kendi tarafına çekmek için mümkün olan her şeyi yapıyor, hiçbir fedakârlıktan çekinmiyordu. Fakat bütün bunların yanında, Türkiye'yi ittifak dairesine sokmak için herhangi bir teşebbüste bile bulunmamıştı. Hatta bu hususta bir arzu dahi göstermedi…*"[22] İngiltere ve Fransa nezdinde yapılan ittifak çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlandığını belirten Mithat Şükrü Bleda da şunları yazmıştır: "*Bir cihan harbi elle tutulacak hale gelmeden hayli önce İtilaf devletlerine yanaşmak yolunda birçok teşebbüste bulunmuştuk. Diplomatik faaliyetlerle sık sık zemini yoklamıştık. Hatta meşrutiyetin ilanını takip eden aylarda ilk heveslendiğimiz iş İngiltere ile dostluk kurmaktı. Meşrutiyetin ilanından tam bir yıl sonra bu maksatla Talat'ın başkanlığında yedi sekiz milletvekilinden kurulu (benim de içinde bulunduğum) bir parlamento heyeti Londra'ya gitmişti.*[23] *Londra'da birçok diplomat ile görüştük ve bütün gayretlerimize rağmen kendileriyle yazılı bir anlaşmaya varamadık ve gittiğimiz gibi kollarımızı sallaya sallaya geri döndük. Diğer taraftan Fransız dostu olarak tanınan Cavit*

---

[21] *S. Sazanov'un Anıları*, çev. Betül Önuçak, Derin Yayınları, İstanbul 2002, s.160-162

[22] Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.194

[23] Söz konusu ziyaret için bkz. Salih Tunç, "II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Paris'te Bir Jön Türk Delegasyonu: Talat Bey Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXV, S.2, Aralık-2010. Heyet içinde yer alan Babanzade İsmail Hakkı Bey'in seyahat hakkındaki yazıları için bkz. Mayak, *ag.tez.*, s.30-54. Başka bir çalışma için bkz. Ahmet Ali Gazel-Sacit Uğuz, "Osmanlı Mebuslarının Avrupa Seyahati (1909)", *Journal of Atatürk*, V/I, 2006.

Bey'i Fransa'ya gönderdik. Ne var ki o da bizden fazla bir şey yapamamış, Fransızları bizden sağlam bir antlaşma yapmaya ikna edememişti."[24]

Cemal Paşa'nın hatıralarında belirttiğine göre de İttihatçı liderler aslında Almanya'nın Osmanlı Devleti hakkındaki gerçek niyetlerinin farkındaydılar. Ancak mevcut koşullar Osmanlıları Almanların yanına itmiştir ve bu gerçek karşısında en faydalı olacak politikayı göz önünde tutup Almanya ile yapılacak ittifakın sağlayacağı yararları düşünmüşlerdir. Cemal Paşa açısından Almanların Osmanlı Devleti'ne faydaları şunlar olacaktır, şayet Osmanlı Devleti Almanların yanında yer alırsa genel bir dünya savaşına yol açmamak için Üçlü İtilaf devletleri Osmanlılara karışamazlar. Buna ek olarak, Alman bilim adamları, mühendisleri ve yatırımcıları Osmanlı Devleti'nin arzuları doğrultusunda Türkiye'de görev yaparak ülkenin kısa sürede müreffeh olmasında katkı sağlarlar ki bu sayede kapitülasyonlardan kurtulmak bile mümkün olacaktır.[25]

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı yöneticileri aslında Üçlü İtilafın içinde yer almanın ülkeleri için yararlı olacağının farkındaydılar. Ancak bu ittifak bloğunun Osmanlı Devleti'ni her girişimde elinin tersiyle itmesi karşısında Almanya'nın saflarına kaymak durumunda kalmışlardır. Ayrıca Almanya'ya olan bağlılıkları körü körüne olmamış, rasyonel ve pragmatik düşünerek hareket etmişlerdir.

Almanya'nın Yanında Savaşa Girmede Abartılı Enver Paşa Fonksiyonu

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olmasında Enver Paşa'nın aşırı derecede Alman hayranı olduğu ileri sürülerek onun sebebiyet verdiğini vurgulayan görüşler, yukarıda anlatılanlar göz önünde tutulduğunda abartılı görülmektedir. Enver Paşa'nın Almanya'ya sempati besliyor olmasının ya da savaşı Almanların kazanacağına inanmasının makul karşılanması beklenmekle birlikte, Osmanlı Devleti'ni Almanların yanında savaş felaketine sürüklediğini ileri sürmek de yavan kalmaktadır. Özellikle Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti yalnız başına kalmanın zorluklarını anlamış ve bir ittifak grubuna girmezse tamamen parçalanma riskiyle karşı karşıya kaldığını anlamıştır. Gidişat da arzu edilenin aksine Üçlü İtilaf ile değil Üçlü İttifak grubu ile ittifak yapmayı zorunlu kılmıştır.

Savaş sonrası yazılan hatıratlarda, Enver Paşa günah keçisi olarak ilan edilmiştir. Bu yaklaşım çoğu zaman hatıratı yazan kişinin kendini tarihsel aklama çabasına sokmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca hatıratlar savaştan sonra kaleme alın-

---

[24] Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979 s.78-79
[25] Cemal Paşa, *age.*, s.134

dığı için savaşın sonucu bilinerek hareket edilmiş, ağır yenilginin faturasının Enver Paşa'ya çıkarılması gerektiği düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile aynı safta savaşa girmesinde Enver Paşa'yı suçlayan Ahmet İzzet Paşa hatıralarında şunları yazmıştır: "*En azılı deliler kadar hayali, oldukça gabi (ahmak) ve hayli cahil olan bir Enver'in azim ve kanaati ve buna kuvvet veren yalancı şöhreti, bu bedbaht milleti tekrar savaşa sürükledi. Bu çocuk kendisinden çok zeki adamları ve hatta yalancı şöhretinin yaratıcılarını bile aldattı.*"[26] Falih Rıfkı Atay ise Enver Paşa ile Müslüman ortaçağının bütün yeşilliği ile devam ettiğini ileri sürerek şunları yazmıştır: "*Zafer bile neye yarayacaktı? Bir cinayet olan bu soru, Anadolu ve Suriye'de Almanların nasıl bir maksatla çalıştıklarını gördükçe, sık sık zihnimden geçer oldu. Hayır Türkiye'yi kurtarmak için Alman zaferi yetmezdi. Enver'den ve Almanlardan kurtulmak da lazımdı. Bunu kim yapacaktı?*". Falih Rıfkı Atay buna ek olarak, Hasan Rıza Soyak'ın babası Necip Bey'in, Enver Paşa ile yaşadığı bir anekdotu aktarmıştır. Buna göre Necip Bey, bir yemek esnasında Enver Paşa'ya barışı imzalama vaktinin geldiğini söylemiş ancak karşılık olarak; "*Ben Allah tarafından büyük Türk hakanlığını kurmaya vekilim*" yanıtını almıştır. Bunun üzerine Necip Bey de evine döndüğünde Enver Paşa'nın yerinin doğrudan doğruya tımarhane olması gerektiğini dile getirmiştir.[27]

Enver Paşa hakkında yazılan bazı eserlerde de, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, Berlin Ateşemiliteri iken Enver Paşa'nın 1908 devriminin kahramanı olduğunu bildiği için yakın alaka gösterdiği ve onu Almanya'nın yenilmez bir güç olduğuna inandırdığı yazılmıştır. Ayrıca Enver Paşa'nın, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim'la işbirliği yaptığı ve savaşa girme planlarının Almanya ile Enver Paşa arasında hazırlandığını iddia etmişlerdir. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne *Enverland* adını taktığı vurgusunu yaparak Enver Paşa'nın süreçteki fonksiyonunu abartmışlardır.[28]

Enver Paşa'nın iddia edildiği üzere Alman hayranlığı yüzünden devletin savaşa girdiği iddialarına karşılık, meselenin pek de böyle olmadığı görülmektedir. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki, Enver Paşa, Almanya'nın yanında savaşa girilmesine sıcak bakmıştır. Buna karşın şayet Üçlü İtilaf devletleri Osmanlıların ittifak tekliflerine olumlu baksaydı veya en azından Osmanlı Devleti aleyhine politikalar izlemeseydi, bu gerçeğe rağmen Enver Paşa'nın ısrarla Almanya'yı istemeyeceği aşikârdır. Şuna da değinmek gerekir ki Enver Paşa savaş başladıktan sonra

---

[26] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.1, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s.185
[27] Falih Rıfkı Atay, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004, s.32-33
[28] Yılmaz Öztuna, *Tarihçi Gözüyle Sohbetlerle Tarihin Lezzetine Varmak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.14-15

çoğu defa Alman askeri heyetiyle çatışmış, onların her dediğini bir kukla gibi kabul ederek yerine getirmemiştir.[29] Enver Paşa savaş boyunca Alman komutanlarla uyum içinde çalışmaya dikkat etmiştir. Alman komutanların her isteğine ise boyun eğmemiştir ki Alman ve Türk arşivlerinde birçok belgenin bunu ispatladığı görülmektedir. Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin, Almanya'nın yanında yer almayı gerektirdiğini düşünmüş ve bu yüzden ittifakı desteklemiştir.[30]

Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak antlaşması yapılmasını, Amerikan elçisi Henry Morgenthau'ya şu sözlerle açıklamıştır: "*Türkler ve Almanlar yalnızca hatır uğruna ittifak anlaşması yapmış değiller. Biz onlarla birlikteyiz çünkü ilgi alanımıza giriyorlar. Onlar da bizimle birlikteler çünkü biz de onların ilgi alanına giriyoruz. Almanya fayda gördüğü sürece Türkiye'yi destekleyecektir. Aynı şekilde Türkiye de fayda gördüğü sürece Almanya'yı destekleyecektir.*"[31] Savaş başlamadan önce Enver Paşa, 27 Temmuz 1911 tarihiyle yazdığı bir mektupta da Almanya'yı ülkesinin çıkarları için desteklediğini şu sözlerle açıklamıştır: "*Ama tekrar ediyorum, Almanları sevmemin sebebi duygusallık değil sevgili vatanım için tehlikeli olmadıklarından dolayı tam aksine bizim için faydalılar ve her iki memleketin menfaatleri beraber yürüyor ve daha uzun süre bir arada yürüyebilir.*"[32] Şu noktayı da unutmamak gerekir ki, şayet Almanya istemeseydi Osmanlı Devleti, Üçlü İttifak bloğu yanında savaşa giremeyecekti. Bu yönüyle de Enver Paşa'nın Alman hayranlığının bir önemi kalmayacaktı. Öbür taraftan Enver Paşa yerine Almanya'ya yakınlık duymayan bir isim Osmanlı yönetiminde bulunsaydı ve savaşın gidişatı Almanların yanında savaşa girmeyi gerektirseydi kaçınılmaz olarak bu yapılacaktı. Çünkü tarafsız kalmanın bile Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanacağı devlet yöneticileri tarafından anlaşılmıştı. Zira savaşın kilit noktalarından olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Osmanlı Devleti'nin elindeydi ve ister istemez süreç içinde bu konuda devletlerin baskısına maruz kalacaktı.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşına girmiş ve tercihini Üçlü İttifak bloğundan yana yapmak durumunda kalmıştır. Bu tercihte Üçlü İtilaf devletlerinin izledikleri Osmanlı politikalarının etkisi son derece fazla olmuştur. Meşrutiyet

---

[29] M. Şükrü Hanioğlu, "Enver Paşa", *DİA*, C.11, 1995, s.263. Hasan Babacan, "Enver Paşa", *Türkler*, C.13, Ankara, 2002, s.270

[30] Mustafa Çolak, *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s.174

[31] Biçici, *agm.*, s.706. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesini Alman penceresinden değerlendiren önemli bir çalışma için bkz. Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914 Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009

[32] M. Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul 1989, s.61

sonrası yeniden yapılanma çabası içine giren devlete İngiltere, Fransa ve Rusya'dan herhangi bir destek gelmediği gibi devletin zararına olacak birçok karara imza atmışlardır. Ekonomik yönden Osmanlı Devleti söz konusu devletler tarafından sömürge muamelesi gördüğü gibi siyasi ve stratejik konularda ciddiye alınmayan bir muameleye tabi tutulmuştur.

Fransa'nın 1910 yılındaki borçlanma hadisesinde gösterdiği tavır yani Osmanlı maliyesini Fransızların kontrolüne sokma çabası, İngiltere'nin Edirne'nin geri alınması konusunda gösterdiği tehdit dolu tavırlar ve Rusya'nın Boğazlar üzerindeki tehlikeli emelleri aslında siyaseten bu devletlerle bir ittifak yapılamayacağını göstermiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti akıllıca davranmaya çalışarak ve biraz da bu tavırlarını görmezden gelerek gidişata göre bahsi geçen devletlerle ittifak yapma arayışına girmiştir. Yapılan tüm girişimlere rağmen de başarı sağlamamışlardır. Zira Üçlü İtilaf devletleri için Osmanlı Devleti ittifak yapılması gereken bir devlet pozisyonunda olmamıştır. Bu durum da doğal olarak, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında savaşa girmeye sevk etmiştir.

Bütün bu tarihsel gerçekler ve gelişmeler ışığında, Osmanlı Devleti'nin Enver Paşa'nın hayranlığı yüzünden Almanya'nın yanında savaşa girdiğini ileri sürmek dayanaksız kalmaktadır. Şartların Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya ittiğini, Enver Paşa'nın ise sadece bu birleşmeyi hızlandırdığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C 1, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.

Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2004.

Babacan, Hasan, "Enver Paşa", *Türkler*, C 13, Ankara 2002, s.263-271.

Beşirli, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Büyük Güçlerin Osmanlı Stratejileri: İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması", *Türkler*, C 13, 2002, s.321-330.

Biçici, Mehmet, "Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 2014, 13(3), s.693-722.

Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul 2006.

Çapraz, Hayri, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Rusya'nın Boğazlar Politikası", *Belgi*, S 9, (Kış 2015/I), s. 1178-1194.

Çolak, Mustafa, *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

Earle, Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

Gazel, Ahmet Ali-Sacit Uğuz, "Osmanlı Mebuslarının Avrupa Seyahati (1909)", *Journal of Atatürk*, V/I, 2006, s.223-242.

Graves, P. Philip, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, (Çev. Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

Hanioğlu, M. Şükrü, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul 1989.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Enver Paşa", *DİA*, C 11, 1995, s.261-264.

Kocabaş, Süleyman, *Paris'in 'Doğu Yolu'nda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar*, Vatan Yayınları, İstanbul 1990.

Mayak, Faysal, *Tanin Gazetesine Göre Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Libra Yayınları, İstanbul 2016.

Mayak, Faysal, *Babanzade İsmail Hakkı Bey'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Politikası (1908-1913)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2019.

Mühlman, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914 Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?*, (Çev. Kadir Kon), Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Öztuna, Yılmaz, *Tarihçi Gözüyle Sohbetlerle Tarihin Lezzetine Varmak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

S. Sazanov'un Anıları, çev. Betül Önuçak, Derin Yayınları, İstanbul 2002.

Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaam*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Tunç, Salih, "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, Ankara-2011, S 25, s.183-207.

Tunç, Salih, "II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında Paris'te Bir Jön Türk Delegasyonu: Talat Bey Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXV, S 2, Aralık-2010, s.547-582.

OSMANLI ALMAN YAKINLAŞMASINDA İNGİLİZ ETKİSİ*

Mustafa Malhut**

Giriş

Fransa'ya karşı Prusya ve diğer krallıkların Sedan Savaşı'ndaki başarısından sonra Almanya'nın siyasi birliği kuruldu. Prusya Kralı I. Wilhelm Alman İmparatoru olurken Bismarck Alman İmparatorluğu'nun Şansölyesi unvanını aldı. Osmanlı-Alman ilişkilerinde 1871 yılı kesit olarak kabul edildiğinde, ilişkilerdeki yakınlaşma 93 Harbi sonrasında meydana geldi. İlişkilerdeki yakınlaşma Osmanlı tarafının eylem ve gayretleriyle başlatıldı. 1880'li yılların başından itibaren Osmanlı'nın yakınlaşmaya yönelik sürdürdüğü politikalar karşılıksız kalmadı ama yakınlaşma II. Wilhelm'in Kayzer olması ve iktidarı tam olarak ele geçirmesi sonrasında arttı.

Osmanlı Alman ilişkilerindeki yakınlaşmanın başlamasındaki en belirleyici unsurlardan birisi değişen Osmanlı İngiliz ilişkileriydi. 1580'lerden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar süren Osmanlı İngiliz ilişkileri, 1875-1878 Balkan Krizi zamanında bir kırılmaya uğradı ve 1878'den sonra bu kırılma artarak devam ettiği için ilişkilerde dönüşüm yaşandı. İngiltere'nin Osmanlı dış politikasında bir dayanak olmaktan yavaş yavaş uzaklaştığı yıllarda, Osmanlı Devleti Almanya ile yakınlaşma girişimlerine başladı. Bu girişim karşılıklı çıkarların uyuşması sonrasında zamanla arttı ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra biraz duraklama yaşasa da I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti.

1. Osmanlı İngiliz ve Osmanlı Alman İlişkilerinde Kırılma Süreci

Osmanlı İngiliz ilişkileri, 1875 yılında Balkanlarda başlayan olaylar sırasında İngiltere'nin yürüttüğü politika sonucu kırılmaya başladı. 1875 yılının ortasında Hersek'e bağlı Nevesin Kazası'nda başlayan olayları Hersek İsyanı, Bulgar İsyanı, Selanik Vakası ile Sırp ve Karadağ Savaşları izledi. Bu süre içinde Osmanlı dış borç ödemelerini askıya alması ve Bulgar İsyanı'nın Gladstone öncülüğünde İngiltere'de bir ajitasyona dönüştürülmesi durumu daha da zora soktu. Doğu Sorunu'nun bir uzantısı olarak değerlendirilen bu olaylara Büyük Güçler'in karışması uzun sürmedi. İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın oluş-

---

* Bu çalışmada kullanılan kaynakların ve bilgilerin bir kısmı yazarın I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914) isimli doktora tezine dayanmaktadır. Ancak kaynaklara yenilerinin eklenip tekrar değerlendirilmesi ve farklı bir kurgu oluşturulması bakımından çalışma özgündür.

** Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi. mustafamalhut@akdeniz.edu.tr

turduğu Büyük Güçler içinde Osmanlı'nın en çok destek beklediği devlet İngiltere idi. Sorunların çözümünde en büyük dayanak olarak İngiltere görülüyordu. Ancak İngiltere'nin dostluğuna ve geleneksel Osmanlı toprak bütünlüğü politikasına duyulan güven, gelişmeler sırasında gittikçe azaldı.

İngiltere, Andrassy Notası ve Berlin Memorandumu karşısında Osmanlı aleyhine alınan kararları benimsememesine rağmen olayların devamında cereyan eden Sırbistan ile Karadağ Savaşları sırasında tamamen Osmanlı yanlısı bir politika da izlemedi. İstanbul Konferansı sırasında diğer devletlerin isteklerine yakın bir tavır takındı.

Balkanlarda yaşanan sıkıntıların üstesinden gelinmesi amacıyla Büyük Güçler'in toplandığı İstanbul Konferansı'ndan Osmanlı Devleti'nin kabul edebileceği bir sonuç çıkmadı. Son kez Londra'da bir araya gelen devletler Osmanlı toprak bütünlüğüne aykırı tavizler içeren Londra Protokolü'nü kabul edip Osmanlı Devleti'ne 4 Nisan 1877'de sundular. Protokolün reddi 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'na yol açtı. Bu süreçte İngiltere'nin diğer devletlerle ortak hareket etmesi Osmanlı aleyhine sonuçlar doğurdu. Rusya ile savaş patlak verdiği zaman, İngiltere tarafsız kaldı. Bu bir sürpriz değildi çünkü daha öncesinde İngiltere defalarca ve açıkça bir savaş durumunda kendisinden yardım ve destek beklenmemesi gerektiği belirtmişti.

1875 yılından itibaren Osmanlı İngiliz ilişkilerinde ortaya çıkan kırılma belirtileri 93 Harbi ile daha da belirginleşti. Bu ani ve keskin bir politika değişikliği değildi. Ama Berlin Kongresi sırasında daha önceki politikalarına ek olarak İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nın idaresini Osmanlı yönetimine onaylatarak ele geçirmesi, Osmanlı İngiliz ilişkilerinde kırılmanın açık bir kanıtı oldu. İlişkilerin eski durumuna dönmeyeceği ise Berlin Antlaşması'nın ardında bıraktığı sorunların çözümü sırasında İngiltere yürüttüğü politikalarda açığa çıktı.[1]

Almanya ise siyasi birliğini sağladığı 1871 yılından itibaren yürüttüğü politikalarda Osmanlı'yı gözeten bir tavır içine girmemişti. Alman dış politikasını belirleyen temel konu, Fransa karşısında elde ettiği başarıyı ve yeni kurulan imparatorluğu sağlam temeller üzerinde Avrupa içinde kurduğu ilişkilerle devam ettirmekti. Yukarıda bahsedilen uluslararası gelişmelere Almanya katılmıştı ama Berlin Kongresi'ne kadar Osmanlı'ya ilişkin meseleler veya Doğu Sorunu, Almanya açısından bir önceliğe sahip değildi. Hatta Almanya kimi zaman müttefiklerini Osmanlı aley-

[1] Detaylı bilgi için bkz., Mustafa Malhut, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2019.

hinde kışkırtmaktan çekinmemişti.[2] Bismarck'ın 5 Aralık 1876'da Reichstag'da Doğu Sorunu'na ilişkin dillendirdiği "*bir Pomeranya askerinin kemiğine değmez*" sözü, Almanya'nın dış politikada Osmanlı'ya verdiği önemin bir göstergesiydi.

93 Harbi ve Berlin Kongresi sürecinde Almanya'nın Osmanlı'ya yönelik politikaları da benzer güzergâhta ilerlerdi. Osmanlı Rus Savaşı 24 Nisan 1877'de Rusya'nın yayımladığı sirküler ile resmen başladığı zaman Babıâli, Rusya'nın bu hareketini protesto ederek 25 Nisan'da dost devletlere arabuluculuk için resmi bir istekte bulundu. Ancak İngiltere ve Almanya dâhil diğer devletlerden olumlu bir yanıt alamadı.[3] Savaşın ilanından sonra devletler tarafından ardı arkasına tarafsızlık ilanları duyurulurken Almanya tarafsızlık ilanına bile gerek duymadı.[4] Zaten Rusya'nın savaş sırasında Osmanlı topraklarındaki Rusları Alman elçisine emanet etmesi aralarındaki yakınlığı gösteriyordu.[5]

93 Harbi'nin sonlarına doğru Osmanlı Devleti barış için diğer devletler nezdinde bir çıkar yol ararken İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Prens Reuss, Osmanlı Devleti'ne bir an önce barış yapmasını ve bunun için direkt Rusya'ya başvurmasını önerdi.[6] Plevne'nin düşüşünü takip eden ikinci gün olan 12 Aralık 1877'de Babıâli, Büyük Güçler'e arabuluculukta bulunmaları için müracaat etti. Ama devletler bu konuda istekli değillerdi.[7] Ayrıca arabuluculuğun gerçekleşmesi için devletlerin birlikteliği şarttı ve Almanya razı olmadıkça tavassutun sağlanması mümkün gözükmüyordu.[8] Almanya'nın sirkülere karşı tepkisi hızlı ve net oldu. "*Alman İmparatoru Sultan'ın arabuluculuk isteğine katılmayı reddediyordu.*"[9] Almanya'nın yü-

---

[2] Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar, Berlin Andlaşmasından Harb-i Umûmî'ye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, yay. haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s.50-51.

[3] *British House of Commons Parliamentary Papers, 1877 [C.1806] Turkey, No. 25 (1877). Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey*, s.85, 91, 97-102.

[4] *British House of Commons Parliamentary Papers, 1877 [C.1806] Turkey, No. 25 (1877). Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey*, s.119, 134, 189, 193.

[5] "Lord Odo Russell to the Earl of Derby (21 April 1877)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1877 [C.1806] Turkey, No. 25 (1877). Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey*, s.52.

[6] *The Queen's Ambassador to the Sultan, Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy 1877-1880*, Ed. Sinan Kuneralp, The Isis Press, İstanbul, 2009, s.198. Bu gelişmelerle alakalı olarak Alman İmparatoru'nun yaverlerinden olan Prens Heinrich Reuss, 8 Mayıs 1877'de İstanbul Büyükelçiliği'ne atandı. Aynı gün, Sadullah Bey'in Berlin Sefareti'ne atanması resmen ilan edilmişti. Bkz., Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.68-69.

[7] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:VIII, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s.58. Ayrıca bkz., Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat*, haz. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul, 1983, s.512; Bekir Sıtkı Baykal, "93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri", *Belleten*, Cilt:V, Sayı:19, 1941, ss.368-370.

[8] Ahmed Selahaddin, *Külliyat-ı Hukuk ve Siyasiyatdan, Berlin Kongresi'nin Diplomasi Tarihine Bir Nazar*, Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul, 1327, s.91.

[9] "Lord Odo Russell to the Earl of Derby (16 December 1877)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.1906] Turkey, No. 2 (1878). Correspondence Respecting Overtures for Peace*, s.3. Berlin Sefareti'nden gelen 16 Aralık 1877 tarihli ve çok gizli ibareli yazıda, 12 tarihli sirkülerin İmparator'a iletildiğinde Almanya'nın sulh ve asayişi arzu ettiği ama bitaraflıktan ayrılmayacağı için söz konusu talebin olumlu karşılanamayacağı belirtiliyordu. Bkz., "Ma-

rüttüğü Rus yanlısı tarafsızlık politikası nedeniyle başka türlü hareket etmesi beklenemezdi.

Berlin'de birbirine zıt iki fikir vardı. Biri Prens Bismarck'ın idaresinde Rusya'ya meyilli taraf, diğeri veliahdın taht-ı riyasetinde İngilizlerin dostluğu ve bununla beraber Osmanlı Devleti'nin ezilmemesini savunan taraftı. İki tarafın çekişmesi I. Wilhelm'in vefatına kadar sürdü. Ama 93 Harbi'nin sonlarına doğru kazandığı galibiyetlerin de katkısıyla Almanya'da Ruslara olan meyil kuvvetlenmişti.[10]

93 Harbi sonrasındaki barış görüşmeleri Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başladı. Ayastefanos Antlaşması bir ön barış antlaşması olarak görüldüğü ve barışın esaslarının diğer devletlerle birlikte ortak olarak belirlenmesi isteği sonucu Berlin'de Büyük Güçler'in katılımı ile bir kongrenin toplanması kararlaştırıldı. Kongre'nin toplanmasının temel amacı Osmanlı Devleti değil, Avrupa barışıydı.

Osmanlı Devleti'nin baş temsilcisi olan Karatodori Paşa, Kongre Başkanı Bismarck ile kongrenin ilk günlerinde yaptığı görüşmede ve devam eden günlerde bu durumu açıkça görmüştü. Bismarck'a göre, Ayastefanos Antlaşması Avrupa menfaatlerine dokunmuştu ve Avrupa barışı için Büyük Güçler'in çıkarları doğrultusunda revize edilecekti. Osmanlı Devleti ise verilen kararlara razı olacak, sessizce kenarda gelişmeleri izleyecekti. Eğer kararlara itiraz eder de yeni bir savaşa sebebiyet verirse Osmanlı bunun sonuçlarına katlanacaktı.[11] Karatodori Paşa'nın layihasında Bismarck'ın sözleri şöyle aktarılmaktadır: "*Hâlihazır durumu sizden saklamak istemem. Kongre'nin Osmanlı Devleti için toplandığını zannederek kendinizi aldatmayınız. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Ayastefanos Andlaşması Avrupa devletlerinin menfaatlerine dokunan bazı maddeleri ihtiva etmeseydi, olduğu gibi bırakılırdı… Evvelce ifade ettiğim gibi, kongre, bu andlaşmanın ağır hükümlerinde gereken değişikliği yapacaktır. Fakat Avrupa'da [sizin yüzünüzden] bir savaş çıkarsa, neticesi bugün büyük ve müstakil bir hükümdar bulunan Padişah için çok zararlı olur…*"[12]

Berlin Kongresi'nde Almanya, Osmanlı lehinde bir tutum benimsemedi. Bununla birlikte Berlin Kongresi'nden çıkan karar Rusları da memnun etmedi. Rusya, Almanya'dan umduğu desteği bulamamanın hayal kırıklığını yaşıyordu. Bismarck

---

kam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye 16 Kânunuevvel 77 Tarihiyle Berlin Sefaret-i Seniyyesinden Gayet Mahremane İrsal Olunan Telgrafnamenin Tercümesidir", *BOA, Y.PRK.HR., 2/15*.

[10] Mehmet Galip Bey, *Sadullah Paşa yahud Mezardan Nidâ*, haz. Nazir Akalın, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, ss.100-102.

[11] "Makam-ı Celile-i Sadarete fi 14 Haziran Frengi 1878 Tarihiyle Aleksandr Paşa'dan Varid Olan Telgrafname Tercümesidir", *BOA, Y.EE., 77/1*, s.1, 21-22.

[12] Mahmut Celâleddin Paşa, age., s.639.

anılarında "*Rusya açıkça söyleyip üstüne bir mesuliyet almadan bütün Rus isteklerini keşif ve müdafaa etmemi, bir kadının sevgilisinden beklediği gibi benden bekliyordu.*" demektedir.[13]

19. yüzyılın son çeyreğinde bir devletin hem Osmanlı hem de Rusya ile aynı anda dost ve yakın olması pek mümkün gözükmüyordu. Almanya'nın 93 Harbi öncesinde kurduğu ittifak sistemi (Üç İmparatorlar Ligi: Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya) gereğince Rusya ile yakın bir konumdaydı. Osmanlı aleyhine gerçekleştirilecek eylemlere karşı bir itirazı yoktu. Avrupa uyumunun masaya yatırıldığı Berlin Kongresi'nde Bismarck'ın takındığı namuslu simsar rolü[14] Almanya ile Rusya arasındaki ilişkilerde bir sarsıntıya neden oldu. 1879'da Almanya ile Avusturya-Macaristan arasında ikili ittifak imzalanmasına rağmen Bismarck, Rusya'dan tamamen vazgeçmemişti ve 1881'de İkinci Üç İmparatorlar Ligi kuruldu. Rusya'nın tekrar Almanya'ya yaklaşmasında 93 Harbi sonrasındaki İngiliz faktörü etkiliydi.[15] Ama bu yakınlık sıkı bir şekilde uzun süre devam etmeyecekti. Bu dönemde Rusya ile Osmanlı arasındaki barış sağlandığı için kısa vadede Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki yayılmacı emellerini fiiliyata geçirmek gibi bir eylemi olmadı. Almanya da bu süreçte Osmanlı'nın yakınlık kurma girişimlerine kayıtsız kalmadı.

2. Osmanlı'nın Almanya ile Yakınlık Kurma Girişimleri

Almanya ile yakınlaşmasının temel belirleyicilerinin başında değişen Osmanlı İngiliz ilişkileri geliyordu. Bununla birlikte Almanya'nın Osmanlı toprakları üzerinde doğrudan bir menfaati olmaması yakınlaşmayı sağlayan diğer önemli bir etkendi. Ortaylı, Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı yöneticilerinin Almanya'ya yakınlık duymalarının nedeni olarak, Avrupalı büyük devletlerin politikalarının Osmanlı'nın yaşama şansına son verecek şekilde değişmesine bağlamaktadır.[16] En karakteristik değişim Osmanlı İngiliz ilişkilerinde açığa çıkacaktır. Alkan, yakınlaşmanın başlamasına yol açan gelişmelere çok değinmese de Almanya'nın Sultan Abdülhamit tarafından Osmanlı dış siyasetine yeni bir aktör olarak katılmasındaki ilk nedenin doğrudan İngiltere ile alakalı olduğunu belirtir.[17] Berlin Kongresi sonrasındaki gelişmeler izlendiğinde Rusya ve Avusturya Macaristan'ın Balkanlar

[13] Otto von Bismarck, *Düşünce ve Hatıralar III*, çev. Nijat Akipek, Maarif Basımevi, Ankara, 1955, s.312-313.
[14] İsmail Hakkı ve Ali Reşad, *Bismarck Hayat-ı Hususi ve Siyasisi*, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1320, s.16; Lynn Abrams, *Bismarck and the German Empire 1871-1918*, Second Edition, Routledge, London, 2006, s.43.
[15] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 6. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, ss.485-509.
[16] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 9. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s.43-44.
[17] Necmettin Alkan, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Diplomasisi", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Uğur Kurtaran, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s.217-218.

üzerinde; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Akdeniz havzasında yer alan Osmanlı topraklarına yönelik politikaları ve eylemleri malumdur. Almanya'nın ise doğrudan herhangi bir Osmanlı toprağı üzerine yayılmacı bir politikası yoktur. Yasamee de aynı hususu vurgulayıp, tarafsız bir Almanya'nın Rusya ve İngiltere'nin politikaları karşısında bir dayanak olarak görüldüğünü belirtir. [18]

Almanya'nın ayrıca monarşi ile yönetilmesi, İslamcı politikalara karşı olmaması veya Müslüman halkın yaşadığı sömürgelere hükmetmemesi, gelişen sanayisi, Fransa ile yaptığı Sedan Savaşı'ndaki modern silahları ve savaş tekniği ile askeri yeterliliğini ispatlaması dönemin parlayan gücü Almanya'yı cazip kılan diğer etkenlerdi.

Waylet ve Jackh'in vurguladığı üzere İngiltere'nin yayılma politikası, Osmanlı'nın güçsüzlüğüne bağlıyken Almanya'nın çıkarları ve politikaları ayakları üzerinde durabilen güçlü bir Osmanlı ile anlam kazanacaktı.[19] Çünkü sömürgecilik yarışına diğer devletlere kıyasla sonradan katılan Almanya'nın Osmanlı üzerindeki başarısı diğer Büyük Güçler'in buradaki hâkimiyetlerini kaybetmesine bağlıydı. Sonuçta karşılıklı çıkarların uyuşması Osmanlı Alman yakınlaşmasının başlamasına ve gelişmesine uygun ortamı yarattı. Ancak bu süreç kolay ve hızlı olmadı.

Berlin Kongresi'nin ardında bıraktığı sorunların Osmanlı Devleti'ni dış politikada oldukça zorladığı sıralarda, İngiltere'den beklenen desteğin gelmemesi Osmanlı Devleti'ni müttefiksiz ve yalnız bırakmıştı. Diplomasinin devletlerin geleceğini belirlediği bir zamanda uluslararası arenada yalnız kalmanın faturası ağır olabilirdi. Bu zorlu yıllarda Osmanlı tarafı Almanya ile yakınlaşma girişimlerine başladı.

Almanya ile ilişkiler askeri ve mülki konularda bir dayanışma üzerinden geliştirilebilir böylece bir yakınlık sağlanabilirdi. Osmanlı Devleti yakınlaşmanın kapılarını eski örnekleri göz önünde bulundurarak aralamaya karar verdi. III. Selim'in isteğiyle Albay von Goetze ordu birliklerini denetlemiş, II. Mahmut zamanında Helmuth von Moltke, 1835'ten 1839'a kadar Osmanlı ordusu için reform çalışmalarını yürütmüştü. 1880 yılının ilk yarısında benzer bir şekilde Almanya'dan askeri ve mülki bir heyet talebinde bulunuldu.

Almanya'dan askeri ve mülki bir heyet talebi öncelikle Mayıs 1880'de Alman Büyükelçisi Hatzfeldt'e Padişah'ın askeri danışmanlarından eski bir Fransız yarba-

---

[18] A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası, Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s.108.

[19] Bonyar Waylet, Ernst Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*, (çev. Vedat Atila), Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2004, s.175.

yı olan Dreysee tarafından yapıldı. Ardından aynı ay içinde II. Abdülhamit, Alman Büyükelçisi'ni kabulü sırasında öneriyi dillendirdi.[20] İlk girişimler olumlu sonuç vermese de Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşma çabalarından vazgeçmeye niyeti yoktu.

Kasım 1880'de II. Abdülhamit'in yaverlerden ve Osmanlı ordusuna hizmet eden Polonya asıllı Alman Generali Drigalski, Almanya'ya giderek Alman devlet adamları ile görüştü. Drigalski tarafından gönderilen 22 Kasım 1880 tarihli raporda iki devlet arasında "*esmeye başlayan sıcak rüzgârların etkileri ve işaretleri*" bulunuyordu.[21] Esen sıcak rüzgârların etkisiyle II. Abdülhamit, Kasım 1881'de Alman İmparatoru'na bir mektup gönderdi. Mektupta dostluğunun ve samimiyetinin bir delili olarak birinci rütbeden İmtiyaz Nişanı'nı İmparator Hazretleri'ne vermekten bahtiyar olduğunu bildirdi.[22] Nişanı I. Wilhelm'e takdim etmek üzere bir heyet Berlin'e doğru yola çıktı. Ali Nizami Paşa'nın başkanlığında ve Mabeyn kâtiplerinden Reşid Bey'in bulunduğu heyet aynı zamanda Almanya ve Avusturya'da temaslarda bulunmak üzere yetkilendirilmişlerdi.

Heyetin yaptığı temaslar ve görüşmeler Almanya ile yakınlaşmasının zeminini hazırladı. Aralık başında Berlin'e ulaşan Heyet Almanya ile aradaki bağların sıkılaşması için çeşitli temaslarda ve görüşmelerde bulundu. II. Abdülhamit tarafından Alman İmparatoru'na takdim edilmek üzere gönderilen nişan imparatorun sarayındaki törende I. Wilhelm'e takdim edildi. Heyetin söz alarak iki devlet arasında var olan dostluğun arttırılması ve pekiştirilmesi arzusunu belirtmesi üzerine teşekkürlerini sunan İmparator, aynı hisleri paylaştığını söyleyip sözlerine şunları ekledi: "*Şimdiye kadarki cari olan münasebat ve revabıt (bağlar) pek halisane ve dostane olduğu gibi fi-maba'ddaki (bundan sonraki) münasebat-ı mezkurenin teyid-i tahkimi için şansölyeme yani başvekilime emir verdim.*"[23]

Heyetin gönderdiği bir raporda Avrupa'dan gelenlere beş dakika bile ayırmayıp savuşturduğu herkes tarafından bilinen Bismarck'ın heyeti yemeğe davet etmesi bir başarı sayıldı.[24] Heyete yemekteyken önce Padişah'ın selamını iletmeleri sonra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zorluklardan dolayı Almanya'dan

---

[20] Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yayınları, Ankara, 1985, ss.19-26. Ayrıca bkz., Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı:31, 1979, ss.481-494.

[21] Akyıldız, age., s.109-110.

[22] *BOA, Y.PRK.EŞA., 3/5*, s.2. 24 Zilhicce 98 (17 Kasım 1881).

[23] "Berlin'de Reşid Beyden Mevrud Telgrafnamedir", *BOA, Y.EE.d., 1025*, 24 Teşrinisani 97 (6 Aralık 1881), ss.7-10. Ayrıca bkz., *BOA, Y.PRK.EŞA., 3/5*, s.6; Akyıldız, age., s.109-100.

[24] "Berlin'de Ali Nizami Paşa ve Reşid Bey'den Gelmiştir", *Y.EE.d., 1025*, 26 Teşrinisani 97 (8 Aralık 1881), s.15.

yardım talep edilmesi talimatı verildi.[25] Bismarck tarafından hüsnü kabul ve dostlukla ağırlanan heyet, yemekte askeri ve mülki heyet konusunu açtı. Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu destek Almanya'dan bekleniyordu ve görüşmenin sonunda Bismarck ümitvar şekilde: "*İmparator Hazretlerinin ve kendi efkârım dahi bu merkezdedir, Saltanat-ı Osmaniyenin beka ve devamı ve kesb-i kuvvet ve nüfuz eylemesini cidden isteriz.*" dedi.[26]

Bismarck ile yapılan görüşme Almanya'dan talep edilen askeri heyetin gönderilmesi yönünde elde edilmiş bir başarı ya da en azından Osmanlı Alman yakınlaşması açısından önemli bir eşik olarak değerlendirilebilir.

Bu yakınlaşma sürecinde Berlin'deki Osmanlı sefiri Sadullah Bey'in hizmetleri dolayısıyla vezirlik rütbesi ve paşalık unvanı ile ödüllendirildi.[27]

II. Abdülhamit'in 5 Ocak 1882'de sunulan Kartal Nişanı ile onurlandırılması, Alman İmparatoru I. Wilhelm'in kendisine uzatılan dost elini karşılıksız bırakılmayacağının bir göstergesiydi.[28]

Bu gelişmeler neticesinde Almanya'dan talep edilen askeri heyetin gönderilmesine karar verildi ve subaylar, 21 Haziran 1882'de görevlerine başladılar.[29] Heyet başkanı Albay Kaehler görevine başladıktan sonra, kısa sürede rütbeleri arttırıldı. 1885'te vefat edinceye kadar heyet başkanlığını yürüten Kaehler, Osmanlı müşirliğine kadar yükseldi. Binbaşı rütbesindeyken Osmanlı topraklarına gelen Colmar von der Goltz, 1885'te Kaehler'in vefatı üzerine Alman heyetinin başına Goltz Paşa olarak geçti ve görevini 1895'e kadar yürüttü. Alman yakınlaşmasına ciddi katkılar sağlayan Goltz, eğitim faaliyetlerindeki etkin konumu nedeniyle hem 4.000 sayfaya ulaşan ders kitapları yayımladı hem de faaliyetleri ve diğer eserleriyle yetişen yeni askeri nesil üzerinde Alman etkisini yaygınlaştırmayı başardı. Gelen Alman subaylar Osmanlı Alman ilişkilerinin gelişiminde bir köprü rolü üstlendiler. Aynı zamanda silah ticaretinin gelişmesinde, yani Alman silah sanayisinin Osmanlı pazarına girmesinde aracı oldular. Özellikle Goltz Paşa zamanında bu ticaret gözle görülür bir şekilde arttı.[30]

---

[25] "Ali Nizami Paşa ve Reşid Bey'e Yazılan İrade-i Telgrafidir", *Y.EE.d., 1025*, 27 Teşrinisani 97 (9 Aralık 1881), s.17.

[26] "Berlin'de Ali Nizami Paşa ile Reşid Bey'den Mevrud Telgrafnamedir", *Y.EE.d., 1025*, 29 Teşrinisani 97 (11 Aralık 1881), ss.17-24. Heyet 20 Ocak 1882'de son kez İmparator ve İmparatoriçe'yi ziyaret ederek Berlin'den Viyana'ya geçti. Bkz., "Berlin'de Ali Nizami Paşa ile Reşid Bey'den", *Y.EE.d., 1025*, 20 Kanunuevvel 881 (20 Ocak 1882), s.31. Ayrıca bkz., Akyıldız, age., ss.111-113.

[27] Akyıldız, age., s.117.

[28] *BOA, Y.PRK.EŞA., 3/9.* Ayrıca *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 9 Ağustos 1882 tarihli haberinde Alman İmparatoru'nun şehzadeler için de nişan gönderdiği bilgisi paylaşıldı. Bkz., *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Ağustos 1882.

[29] Wallach, age., ss.31-33.

[30] Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012; Ortaylı, age., ss.97-100; Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Erciyes*

Alman heyetinin İstanbul'a ulaşıp görevlerine başlamalarının ardından Almanya ile yakınlaşma ve dostluğu geliştirme çabaları devam etti. Eylül 1883'te Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında fevkalade bir heyet Almanya'ya gitti. Heyetin gidiş amacı, İmparatoriçe ve veliaht Wilhelm'e Padişah tarafından gönderilen Şefkat ve Osmanî Nişanları'nı takdim etmek ve Alman ordularının manevralarını izlemekti. Heyete kâtip olarak katılan Hüseyin Kazım Bey'in diplomatik seyahatler vesilesiyle kaleme aldığı ve sonradan yayımlanan raporlarında, seyahatin ayrıntıları bulunmaktadır.[31] Yapılan temaslarda ve görüşmelerde Mısır, Bulgar ve Ermeni meseleleri konuşuldu. Görüşmelerde umulan destek bulunamadı ama Alman yakınlaşması başladığı şekilde ağır da olsa ilerliyordu.

Heyetin buradan Avusturya'ya geçmesi ve Bismarck'ın da isteği doğrultusunda Avusturya ile Osmanlı arasındaki ilişkileri geliştirmek için temaslarda bulunması dönemin basınında bir ittifak söylentisine neden oldu.[32] Aynı zamanda Osmanlı basınına da yansıyan bu söylentiler sırasında İngiltere ile Almanya'nın kıyaslanarak Osmanlı'nın hangi tarafa meyletmesi gerektiği tartışıldı. Haberlerde daha çok İngiltere ile dostluğun geliştirilmesi gerektiği çünkü İngiltere'nin Almanya'dan üstün olduğu vurgulanıyordu.[33]

Almanya'dan askeri danışman talepleri ilerleyen yıllarda da sürdü.[34] Ali Nizami Paşa, Eylül 1887 ve Mayıs 1889'da ziyaret için tekrar Almanya'ya gitti ve Bismarck ile görüşüp İmparator'a hediye sundu.[35] Askeri konuları içine alarak başlayan yakınlaşma zamanla çeşitli ekonomik girişimler ve siyasi bağlarla genişleyecekti. Georgeon'un dediği gibi Almanya ile yavaş yavaş ayrıcalıklı bir ilişki içine giriliyordu.[36] Hatta Rohde'nin aktardığına göre Bismarck, 1887'de Rus Generali Kaulbarse şunları söyledi: "*Eğer Padişahı tahttan indirirseniz çok teessüf edeceğiz,*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:16, Yıl:2004/1, ss.121-139; Ramazan Çalık, "Colmar Freiherr von der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri", http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Ramazan-%C3%87ALIK-Colmar-Freiherr-Von-Der-Goltz-Pa%C5%9Fa-ve-Baz%C4%B1-G%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fleri.pdf (18.10.2019); Wallach, age., ss.42-71; vd. Ayrıca Goltz Paşa'nın hatıraları için bkz., Colmar von der Goltz, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Alman İlişkileri "Golç Paşa'nın Hâtırâtı"*, haz. Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

[31] Hacer Topraktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi, Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2015, ss.25-29, 82-88.

[32] *BOA, HR.TO., 90/31.*

[33] Malhut, agt., s.596-597.

[34] Almanya'da bir deniz subayının danışman olarak gönderilmesi talep edildi. Haziran 1884'te Berlin'deki sefire işin ne durumda olduğu soruldu. 15 Temmuz 1884'te Bahriye Nezareti'nde danışman olarak çalışmak üzere Deniz Binbaşısı Starcke'nin gönderilmesi kabul edildi. Ardından başka deniz subaylarının da gönderilmesi istenecekti. Bkz., Wallach, age., s.46-47.

[35] *BOA, Y.PRK.PT., 3/25*; *BOA, Y.PRK.PT., 4/114*; *BOA, Y.PRK.PT., 4/123.*

[36] François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.316.

zira kendisile münasebatımız dostanedir. Kendisi bizim hakiki bir dostumuzdur; fakat hiçbir zaman onun hatırı için silâha davranmayız."[37]

Silah ticareti haricindeki ekonomik ilişkiler 1880'li yıllar boyunca nispeten daha yavaş gelişti. Ama yakınlaşmayla bağlantılı olarak ekonomik ilişkileri geliştirme çabaları sürdü. İzmir İngiliz Konsolosu Dennis'in 1882-1885 yılları arasındaki *İzmir Ticareti Hakkındaki Raporu*'nda açıkça, Almanya'nın dikkate alınması gereken bir rakip olduğu belirtildi.[38] Bazı başarısız girişimlerin ardından 1889'da faaliyete geçirilen Deutsche Levante Linie ile Osmanlı Alman ticaretinin gelişimi hız kazandı. Şirketin başarısı diğer şirketlerin bölgeye olan ilgisini arttırdı.[39] Ancak ekonomik ve siyasi anlamda asıl büyük gelişim II. Wilhelm'in Osmanlı topraklarını ziyaret etmesinin ardından yaşanacaktı. 1880'lerin başında Osmanlı topraklarındaki toplam ticaret içerisindeki Alman payı %1-2 seviyelerinden 1900'lerin sonrasında %10 sevilerini geçti. Başlarda çok önemsiz sayılabilecek yabancı sermaye içindeki Alman payı ise 1914'e gelindiğinde %23 civarındaydı.[40]

3. Osmanlı Alman Yakınlaşmasına Değişen Osmanlı İngiliz İlişkilerinin Etkisi

Osmanlı ile Rusya arasındaki barış Berlin Antlaşması ile sağlandı. Ancak Berlin Antlaşması Osmanlı'ya ilişkin bütün sorunlara çare olmamış hatta ardında yeni sorunlar bırakmıştı. Sorunların çözüldüğü tek yer artık savaş meydanları değil aynı zamanda ikili ilişkiler ya da uluslararası toplantılardı. Diplomasi savaşlarının yürütüldüğü bu mecralardan mağlup ayrılmamak için diğer devletlerle kurulan ilişkilerin önemi büyüktü. Bunun farkında olan Osmanlı yöneticileri dış politikada İngilizlere güvenerek sorunların çözülemeyeceğini anlamışlardı. Osmanlı dış politikasındaki İngilizlerin ayrıcalıklı konumu sona yaklaşıyordu. Çünkü İngiltere geleneksel Osmanlı toprak bütünlüğü politikasına artık sıkı sıkıya bağlı değildi. Bunun yanı sıra İngiltere Osmanlı topraklarından pay kapma yarışına dâhil olmuştu. Osmanlı Devleti İngilizlerden boşalan yeri doldurmak için çaba harcadı. Bu çabaların bir kısmı Almanya ile yakınlaşma girişimlerinde açığa çıktı.

Almanya ile başlatılmaya çalışılan ilk yakınlaşma girişimlerinin tarihlerine bakıldığı zaman Osmanlı'nın uğraşmak zorunda olduğu bazı sorunlarla aynı zamanlara denk geldiği görülür. Berlin Antlaşması'nın ardında bıraktığı ve uluslararası müdahalelere açık olan bu sorunlara Osmanlı'nın tek başına karşı koyması çok

---

[37] Hans Rohde, *Asya İçin Mücadele, Şark Meselesi*, çev. Bnb. Nihat, İstanbul Askeri Matbaa, 1932, s.17.
[38] "Konsolos Dennis'in 1882-1885 yılları arasındaki İzmir Ticareti Hakkındaki Raporu" için bkz., *İzmir Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir Ticaret Odası, Yayın No:55, İzmir, 1998, s.77-78.
[39] Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, ss.19-30.
[40] Malhut, agt., ss.560-573.

zordu. Almanya'nın kapısının çalınmasının temel nedeni ise Almanya'nın bu uluslararası sorunlarda tamamen Osmanlı karşıtı veya Osmanlı'ya yöneltilen her baskıya katılma taraftarı olmamasıydı.

Almanya her koşulda Osmanlı lehinde davranmıyordu. Genel olarak Büyük Güçler'in ortak kararlarına uyuyor ama inisiyatif kullanabildiği zamanlarda Osmanlı'yı hoşnut edecek kararlar da verebiliyordu. Almanya'nın Osmanlı'ya ilişkin konularda genellikle doğrudan bir çıkarı bulunmadığı için Alman politikalarının temeli Osmanlı aleyhtarlığına dayanmıyordu. Almanya ile yakınlık sağlanması konusunda Osmanlı tarafını cesaretlendiren dürtü, Almanya'nın dış politikadaki bu pozisyonunda yatıyordu.

Eğer Osmanlı Devleti, uluslararası arenada karşılaştığı zorlukları İngiltere'nin desteği ve yardımı ile aşabilseydi muhtemelen dış politikada alternatif bir arayış içine girmeyecekti. İngiltere'nin Osmanlı'ya ilişkin konularda yürüttüğü politika, Osmanlı Alman yakınlaşmasının en önemli sebeplerin birini oluşturdu.

İngiltere'nin politika değişikliği sadece ve basitçe İngiltere'nin Kıbrıs'ın idaresini ele geçirmesi veya Mısır'ı işgal etmesiyle alakalı değildir. Bu iki örnek karakteristiktir ama aynı zamanda üzerinde daha az konuşulan, Berlin Kongresi sonrasında ortaya çıkan Ermeni Meselesi ile Yunanistan ve Karadağ sınır sorununun çözümündeki İngiltere'nin rolüdür.

1875-1878 Balkan Krizi zamanında Osmanlı İngiliz ilişkilerinde kırılmanın belirtileri ile karşılaşılmıştı. Bu dönemde İngilizler Osmanlı toprakları üzerinde herhangi bir yeri ele geçirmek için doğrudan bir eyleme girişmedi. Ancak meydana gelen olaylarda İngiliz politikaları kimi zaman Osmanlı zararına şekillendi. Bu dönemde Osmanlı her fırsatta İngiliz desteğine başvurdu. İsteklerin çoğu karşılık bulamadı. Aynı dönemde Almanya'nın politikalarını belirleyen temel unsur da Osmanlı topraklarını ele geçirmeye yönelik değildi. Ama Almanya'nın politikaları genel olarak kendi müttefiklerinin yararına ve Osmanlı'nın aleyhine şekillendi.

Berlin Kongresi sırasında İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nın idaresini ele geçirmesi Osmanlı İngiliz ilişkilerindeki kırılmanın açık belirtilerinden biriydi. Kıbrıs silah zoruyla değil diplomasi baskısı ile İngiliz yönetimine bırakıldı. İngiltere'nin Osmanlı topraklarını ele geçirmeye yönelik ilk teşebbüsü ile karşılaşıldı. Kıbrıs'ın idaresinin İngilizlere geçmesinin görünürdeki nedeni Osmanlı'yı Doğu Anadolu'da Rus yayılmasına karşı korumaktı. En azından antlaşma metninde böyle yazıyor-

du.[41] Gerçekten İngilizler Kıbrıs'ı Osmanlı'nın yararı ve toprak bütünlüğü için mi kullanacaktı yoksa Osmanlı'ya yönelik kırılma belirtileri gösteren İngiliz politikaları artarak devam mı edecekti? İngiltere'nin Osmanlı'ya yönelik politikasının nasıl şekilleneceğini meydana gelen gelişmeler net şekilde gösterdi.

Berlin Kongresi'nin miras bıraktığı sorunların çözümünde açıkça görüldü ki kırılmaya başlayan Osmanlı İngiliz ilişkileri artarak devam edecek ve bu politikaların açığa çıktığı tarihsel olaylarda Almanya'nın yürüttüğü politika Osmanlı Alman yakınlaşmasına yol açacaktı.

a. Ermeni Meselesi

Osmanlı'nın Berlin Kongresi'nden sonra uğraşmak zorunda kaldığı konulardan biri Ermeni Meselesi'dir. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi Berlin Kongresi'nde değiştirilip Berlin Antlaşması'nın 61. maddesindeki halini alırken Ermeni Meselesi uluslararası bir konu haline geldi. Ermeni Meselesi üzerindeki Rus üstünlüğü Berlin Antlaşması ile Büyük Güçler'in tekeline geçti.[42] Gerçekte mesele ile en fazla ilgilenen İngiltere idi. Kongre zamanında Prens Bismarck, Anadolu işlerine büyük bir ehemmiyetle bakmıyordu. O tarafın işlerinin çözümünü Rusya ile İngiltere temsilcilerine havale etmek adet olduğundan onların düşüncelerine müracaat olunmuştu.[43]

---

[41] 4 Haziran 1878 tarihinde Hariciye Nazırı Safvet Paşa ile İngiltere Elçisi Layard arasında imzalanan 2 maddelik Kıbrıs Konvansiyonu'na göre (Convention of Defensive Alliance between Great Britain and Turkey/Osmanlı-İngiltere İttifak Anlaşması): "1. *Madde: Rusya Devleti Batum, Ardahan, Kars veya adı geçen yerlerden birini işgal altında tutup da, ileride her ne vakit olursa olsun, kesin barış sözleşmesiyle tayin olunan Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarından bir kısmını daha ele geçirip istilaya başlayacak olur ise, bu halde İngiltere Devleti, bu toprakları silah ile korumak ve savunmak üzere Osmanlı Devleti'yle birleşmeyi taahhüt eder. Ve buna karşılık Padişah Hazretleri de, ülkesinde bulunan Hıristiyan ve diğer tebaanın iyi idare ve korunmasıyla ilgili ilerde iki devlet arasında kararlaştırılacak olan gerekli ıslahatı uygulayacağını İngiltere Devleti'ne vaat ile beraber adı geçen bu devleti bu taahhütlerinin yerine getirilmesi için, lazım gelen vasıtaları sağlayabilecek bir duruma getirebilmek amacıyla, kendisine Kıbrıs Adası'nı tahsis etmeye ve adaya asker yerleştirerek adayı idare etmesine muvafakat eder.*" Bkz., "Sir A. H. Layard to the Marquis of Salisbury (5 June 1878)", *British House of Commons Parliamentary Papers, [C.2057] Turkey, No. 36 (1878). Correspondence Respecting the Convention between Great Britain and Turkey of June 4, 1878*, s.3-4. Türkçesi ve diğer kaynaklar için bkz., Malhut, agt., s.366-367.

[42] Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi: "*Doğuda Rus askerinin istilâsı altında bulunup, Osmanlı Devleti'ne iadesi gereken yerlerin tahliyesi, oralarda iki devlet arasındaki iyi münasebetlere zarar getiren karışıklıklara meydan verebileceğinden, Osmanlı Devleti, Ermenilerin oturduğu eyâletlerde mahalli menfaatlerin gerektirdiği ıslâhatı vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini sağlamayı taahhüt eder.*" Berlin Antlaşması'nın 61 maddesi: "*Bâbıâli, Ermenilerle meskûn vilâyetlerde mahalli ihtiyâçların icab ettirdiği ıslâhatı geciktirmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı emniyet ve âsâyişlerini sağlamayı taahhüt eder. Ve bu konuda alınacak tedbirleri ara sıra devletlere bildireceğinden bu devletler, sözü edilen tedbirlerin yerine getirilmesine nezâret edeceklerdir.*" Bkz., Mahmut Celâleddin Paşa, age., s.578-579, 697. Ayrıca bkz., *BOA, Y.PRK.HR., 3/35*; B. H. Sumner, *Russia and the Balkans 1870-1880*, Archon Books, London, 1962, s.668; vd.

[43] "Berlin Ahidnamesinin Altmış Birinci Maddesine Dair İzahat", *BOA, Y.PRK.HR., 3/87*, s.3-4. Salisbury, 4 Temmuz'da Ermenilerle ilgili söz aldı, konu tekrar 6 Temmuz'da açıldı ve 8 Temmuz tarihli 15. oturumda 61. madde kabul edildi. Bkz., "Protocol No.12 – Sitting of July 4, 1878", "Protocol No.14 – Sitting of July 6, 1878" ve "Protocol No.15 – Sitting of July 8, 1878", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspon-*

Kongrenin ardından İngiltere'nin Ermeni Meselesi'ndeki öncü rolünü üstlenmesi uzun sürmedi. Berlin Antlaşması'ndan yaklaşık bir ay sonra 61. madde ve Kıbrıs Konvansiyonu hükümlerinin referansıyla İngiltere, Padişah'ın yapmak zorunda olduğu dâhili ıslahatlarla ilgili tedbirlerin hemen alınması gerektiğine dair 19 Ağustos 1878 tarihinde Babıâli'ye bir nota verdi.[44] Benzer notalar ve Osmanlı'ya yönelik baskılar çeşitli aralıklarla 1880 yılına kadar sürdü. İngiltere'nin girişimleri ve çabaları sonucu Büyük Güçler ortak bir şekilde reformların biran evvel yapılması isteğini taşıyan 11 Haziran 1880 ve 7 Eylül 1880 tarihli notalarını Babıâli'ye verdiler.[45]

İngiltere, Almanya'nın da içinde bulunduğu diğer devletleri kendi safında konuya dâhil etti. Almanya başta, 1880 yılında Ermeni Meselesi'ni içine alan notalara iştirak ederek diğer devletlerle uyum içinde hareket etti. İktidarı devralan Gladstone'un Berlin Antlaşması'na imza atan devletlerle birlikte uyum içinde Ermeni Meselesi'ni çözme politikası bir süre sonra Almanya ve Avusturya Macaristan'ın desteği alınamadığı için sonuca ulaşmayacaktı.[46]

1881 yılının Ağustos ayından itibaren İngiltere, Babıâli'ye tekrar 7 Eylül 1880 tarihli notanın teyit edilmesi, Doğu'ya genel bir vali atanması ve ıslahat konusunda baskı uygulanması konusunda diğer devletlerle ortak hareket etme çağrısı yaptığında olumlu karşılık bulamadı. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Dufferin'in 6 Aralık 1881'de Dışişleri Bakanı Granville'e gönderdiği yazısında Ermeni Meselesi'nde Almanya'nın kilit bir rol oynayacağını düşünüyordu: "*Almanya'yı Sultan'a yüksek bir komiser atanması konusunda dürüstçe ve içtenlikle baskı yapması için bize katılmaya ikna edersek Majesteleri (Sultan) karşı koyamayacaktır.*"[47]

Bu sırada Ali Nizami Paşa ve Reşid Bey'den oluşan heyet Almanya'da temaslarda bulunuyordu. Osmanlı tarafı Berlin'deki heyetten konuyla ilgili haber gelin-

---

dence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress, s.186, 210, 225; *Berlin Protokolleri Tercümesi*, Matbaa-i Amire, fi 5 Receb 98 ve fi Mayıs 21 sene 97, s.189-190.

[44] Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:53, Ankara, 2001, s.28.

[45] *British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2611] Turkey, No. 9 (1880). Despatch from Her Majesty's Ambassador at Constantinople Forwarding a Copy of the Identice Note Addressed to the Porte on the 11th June, 1880*, ss.1-3; "Collective Note addressed to the Porte (7 September 1880)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2712] Turkey, No. 23 (1880). Further Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria*, ss.275-282.

[46] Arman J. Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question from the 1830s to 1914*, Gomidas Institute Books, London, 2003, ss.127-144; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1986, ss.88-93; Karal, age., s.135; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK Yayınları, Ankara, 1985, ss.123-125; Münir Süreyya Bey, age., s.29-38; Taha Niyazi Karaca, *İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı Büyük Oyun*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.246-247; vd.

[47] "The Earl of Dufferin to Earl Granville (6 December 1881) (Very Confidential)", için bkz., *British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)*, Ed. Bilâl N. Şimşir, Vol.II, TTK Printing Office, Ankara, 1989, s.361.

ceye kadar Ermeni Meselesi'ne ilişkin beklemeye karar verdiler. Ertesi gün, yani 7 Aralık 1881 tarihinde Berlin'deki İngiliz Büyükelçisi Ampthill, Alman Hükümeti'ne Ermeni Meselesi'ne katılması için baskı yapması talimatı aldı.[48] Dışişleri Bakanı Kont Hatzfeldt, Ermeni Meselesi konusunda Babıâli'ye baskı yaptıklarını ve bunu Reşid Bey ile görüştüklerinde tekrarlayacaklarını cevabını verdi.[49] Ancak Almanların baskı uygulamak veya baskıyı sürdürmek gibi niyetleri yoktu. 19 Aralık 1881 tarihinde Lord Ampthill ile görüşmesinde dillendirdiği gibi Bismarck, İngiliz Hükümeti'nin isteklerine katılmakla birlikte, Babıâli'ye çok fazla baskı yapılmasını yararlı olmaktan çok daha zararlı buluyordu. Çünkü baskı, karşı baskıyı tetikleyecek ve Sultan'ın erteleme isteği artarak öfkesini açığa çıkaracaktı.[50]

1881 ve 1882 tarihlerinde İngilizler Almanya'yı birlikte hareket etmeye teşvik için çabaladılar. 28 Nisan 1882'de Alman Dışişleri tarafından Londra'daki Alman Elçiliği'ne yollanan yazıda, "*Türkiye'nin dâhili meselelerine müdahale halinde Padişah'ın itimadını kaybedeceklerini, hâlbuki Avrupa barışı açısından bu itimadı muhafazayı uygun gördüklerini*" bildirdi.[51]

1883 yılında İngiliz talepleri devam etti. Bismarck, Ermeni Meselesi konusunda İngiltere'nin takip ettiği politikayı izlemiyor ve Sultan'a bu konuda baskı yapılmasını iyi karşılamıyordu. Ermeni ıslahatları konusunda Mayıs 1883'te M. de Radowitz'e Dufferin tarafından yapılan, Sultan'a baskı uygulanması talebine katılmayı kabul etmemesi talimatı vererek bu konudaki politikasını bir kez daha teyit etti.[52] Almanya'nın Ermeni Meselesi'nde takip ettiği ve Osmanlı Devleti'ni memnun eden politikası, iki devlet arasındaki yakınlaşmanın önemli belirtilerinden biri oldu. Ermeni Meselesi bu tarihten itibaren gündemden düşmeye başladı ama şiddet içeren olaylarla tekrar gündeme geleceği 1890'lı yıllarda Almanya benzer tutumunu devam ettirecekti.

b. Yunan Sınır Meselesi

Berlin Kongresi ile ortaya çıkan ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin uğraştığı sorunlar listesine eklenen Yunan sınır meselesi örneğinde de değişen Osmanlı İngiliz ilişkilerinin izleri görülüyordu. Almanya'nın bu konuyla ilgili politikasının

---

[48] "Earl Granville to Lord Ampthill (7 December 1881)", için bkz., *British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)*, Vol.II, s.362-363.

[49] "Lord Ampthill to Earl Granville (8 December 1881)", için bkz., *British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)*, Vol.II, s.363.

[50] "Lord Ampthill to Earl Granville (20 December 1881) (Confidential)", için bkz., *British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)*, Vol.II, s.376.

[51] Die Grosse Politik, Band 9. No 2183'den aktaran Gürün, age., s.124. Ayrıca bkz., Küçük, age., s.90-91.

[52] "Lord Ampthill to Earl Granville (16 May 1883) (Secret)", için bkz., *British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890)*, Vol.II, ss.460-462.

Ermeni Meselesi'nde olduğu gibi Osmanlı Alman yakınlaşmasına giden süreçte olumlu etki yaptığı savunulabilir.

93 Harbi devam ederken Rusya'nın yanında Karadağ, Sırbistan ve Romanya Osmanlı'ya karşı cephe aldılar. Savaş hazırlıkları yapan Yunanistan'ın savaşa girmesi Rusya ve diğer devletler tarafından olumlu karşılanmadı. Yunanistan'ın savaşa girmemesinde İngiltere'nin talebi ve savaş sonrasına ilişkin verdiği vaatler ve güvenceler de etkili oldu. İngilizler konuyu Berlin Kongresi'ne taşıdılar. Berlin Antlaşması'nın 24. maddesinde Yunanlar lehine bir sınır düzenlemesi yapılmasını ve düzenlemenin öncelikle iki devlet arasında gerçekleştirilmesi bu mümkün olmadığı takdirde Büyük Güçler'in aracılık üstlenebilecekleri belirtiliyordu.[53]

Yunanistan'ın sınır düzenlemesi yapılması yönündeki çabaları Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç gün sonra başladı. 16 Temmuz 1878 tarihinde Yunanistan tarafından başlatılan sınır düzenleme isteği 24 Mayıs 1881'e kadar süren görüşmelerle uzayıp gitti. 6 Şubat 1879'da Preveze'de, 23 Ağustos 1879'da İstanbul'da, 16 Haziran 1880'de Berlin'de ve son olarak 7 Mart 1881'de tekrar İstanbul'da bir araya gelen taraflar Büyük Güçler'in ve özellikle İngiltere ve Fransa'nın müdahaleleri neticesinde bir uzlaşıya varabildiler.

İngiltere başlarda konunun iki devlet arasında çözülmesi taraftarıydı. Osmanlı ile Yunanistan arasındaki görüşmeler sonuca ulaşamadan uzayıp giderken İngilizler, Yunanlar lehine sorunun çözülebilmesinde etkin bir rol üstlendiler. Değişen Osmanlı İngiliz ilişkilerinin bir uzantısı olan bu meselede, iktidarı devralan Gladstone'un Osmanlı Devleti ve Türkler hakkındaki düşünceleri de İngilizlerin Osmanlı aleyhindeki politikalarını tetikledi.

Almanya ise konunun gündeme geldiği ilk andan itibaren mümkün olduğunca tarafsızlığını koruyordu. Daha Berlin Kongresi zamanında Bismarck, sınır meselesi ile ilgili maddenin mecburen uygulanması gereken bir karar olmadığını, bunun sadece "*Kongre tarafından dermiyan olunan bir arzudan ibaret olduğu*" ve devletlerin bu konu hakkındaki gelişmelerin iyi neticeye varmasını dilediklerini belirtmişti.[54]

---

[53] Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi Yunan sınır meselesinin doğuşunun zeminini hazırladı. İlgili madde şöyleydi: "*Osmanlı Devleti ile Yunan Hükümeti, Berlin Kongresi'nin on üçüncü protokolünde beyan olunan hudut düzeltilmesi konusunda anlaşamadıkları takdirde, Almanya, Fransa, Avusturya, İngiltere, İtalya ve Rusya devletleri, müzakereleri kolaylaştırmak için kendilerine aracılık teklif etmek hakkını muhafaza eder.*" Bkz., Mahmut Celâleddin Paşa, age., s.691; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C:I, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s.413.

[54] "Protocol No.18 – Sitting of July 11, 1878", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congres***s**, s.270; *Berlin Protokolleri Tercümesi*, s.237.

Sınır meselesi ile ilgili görüşmeler uzayıp giderken İngilizler bir sınır komisyonu önerisinde bulundular. Bu öneriye göre, Avrupa devletlerinin katılımıyla bir sınır komisyonu kurulacak ve teknik bilgiye sahip görevlilerin yardımıyla kabul edilmesi gereken sınırın uygun bir hat üzerinde belirlenmesi için çalışılacaktı.

İngiltere'nin bu önerisi Mart ayında devletler tarafından uygun karşılanmasına rağmen[55] devletlerden kesin bir cevap gelmedi. Granville 27 Mayıs 1880 tarihinde Paris, Roma, Berlin, Viyana ve Petersburg'daki temsilcilerine gönderdiği yazı ile Berlin'de bir konferansın toplanması ve sınır hattı üzerinde uzlaşıldığı takdirde bir komisyonun bölgeye gönderilmesi talebini tekrarladı.[56]

Alman Dışişleri Bakanı, Berlin Antlaşması gereğince Aracı Güçler resmen ve usulen talep edinceye kadar Berlin'de toplanacak konferansa temsilci göndermeyeceklerini söyledi.[57] İlerleyen günlerde devletlerden gelen olumlu yanıt üzerine 16 Haziran 1880 tarihinde Berlin'de Yunan sınır meselesini görüşmek üzere bir konferansın toplanmasına karar verildi.[58]

Devletlerin Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi uyarınca Yunan sınır meselesine aracılık edecek olduğu Berlin Konferansı toplanmadan önce Osmanlı'nın Almanya'dan bir askeri heyet talep etmesi ile yakınlaşma çabalarına başlaması tesadüf değildi.

11 Haziran 1880 tarihinde Büyük Güçler, Osmanlı Devleti'ne bir nota verdiler. Ermeni Meselesi ile Karadağ sınır meselesinin de yer aldığı notada devletler, Yunan sınır meselesi ile ilgili yapacaklarını Osmanlı'ya bildirdiler.[59] Konferans Osmanlı Devleti'nin yükümlülüklerini yerine getirmesi amacıyla toplandı ve konferansın toplanması fikri İngiltere ve Fransa'nın çabalarıyla olgunlaştı. Bu durumda İngiltere'den destek ve yardım beklemek mümkün gözükmüyordu.

Konferans görüşmeleri ve konferanstan çıkan karar meselenin kısa vadede çözüme ulaşmasını sağlayamadı. Ama Yunan sınır meselesiyle ilgili devam eden görüşmelerde İngiltere'nin öncü rolü Osmanlı aleyhine şekillenmeyi sürdürdü. Sonuçta 24 Mayıs 1881 tarihli antlaşma ile Yanya ve Maçova Osmanlı elinde kalırken,

---

[55] "The Marquis of Salisbury to Sir A. H. Layard (10 March 1880)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2555] Greece, No. 2 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier*, s.21.

[56] "Earl Granville to Her Majesty's Embassies at Paris, Rome, Berlin, Vienna and St Petersburgh (27 May 1880)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier*, s.12.

[57] "Lord Odo Russell to Earl Granville (2 June 1880)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier*, s.19.

[58] Detaylı bilgi için bkz., *British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier*, ss.18-21.

[59] Türkgeldi, age., ss.358-360.

Tırhala, Ponte, Yenişehir ve Golos Körfezi Yunanistan'a bırakıldı. 12.400 km^2 civarında bir toprak parçasını sınırlarına dâhil eden Yunanistan, mevcut topraklarını %35 oranında arttırdı.[60]

Bu mesele daha çok İngilizlerin politikasını değiştirmesiyle alakalıydı. Mesele boyunca Fransa, İngiltere ile birlikte gelişmelerde aktif rol almaya çalıştı. Meselenin çözümünde Almanya'dan aktif bir destek sağlanamadı. Daha önce de belirtildiği üzere Almanya her konuda Osmanlı lehine hareket etmiyordu. Bu meselede Almanya diğer devletlerin kararıyla uyum içinde hareket etti. Ancak gelişmelerin Almanya'nın çabalarıyla veya yönlendirmesi ile olmadığını da unutmamak gerekir.

Almanya açısından bakılırsa, Osmanlı'nın Almanya'ya yakınlaşma çabaları başlamışken Osmanlı'nın uluslararası problemlerini çözüme kavuşturuyor olması Alman menfaatlerine uygun olacaktı. Çünkü Almanya'nın yakınlaşma sonrasında Osmanlı için siyasi bir yükümlülük altında girmesi gerekebilecek konular ortadan kalkıyordu. İngiltere'yi Osmanlı'dan uzaklaştıran sebeplerden biri de güçsüzleşen Osmanlı'nın artan dış sorunlarından kaynaklanmamış mıydı?

c. Karadağ Sınır Meselesi

Berlin Antlaşması ile bağımsızlığı tasdik edilen Karadağ'ın Osmanlı Devleti ile olan sınırları antlaşmanın 28. ve 29. maddelerinde ayrıntılı şekilde düzenlendi. Bölgenin demografik yapısı nedeniyle Berlin'de belirlenen sınırların uygulanması mümkün olmadı.

Karadağ'a terk edilecek topraklar üzerinde yaşayan Arnavut nüfusun bu değişikliklere karşı çıkması sınırın yeniden düzenlenmesini kaçınılmaz kıldı. Tarafların yeni sınır çizgisi üzerinde anlaşamaması Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletleri gelişmelere dâhil etti. Bölgede en fazla çıkarı bulunan İtalya bir uzlaşı teklifi sundu. Ancak bölgedeki karışıklığın giderilememesi Corti Mukavelesi olarak adlandırılan girişimin sonuçsuz kalmasına neden oldu. Ardından İngiltere tarafından yeni bir çözüm planı sunuldu. Buna göre, Osmanlı Devleti'ne bırakılan ve Adriyatik kıyısında bulunan Ülgün Karadağ'a terk edilerek sınır yeniden düzenlenecekti. Sınır önerisi kabul edildi ama bölgede Müslüman ahalinin çokluğu tahliye işlerini güçleştirdi. İngiliz Amiral Seymour'un komutası altındaki devletlerin ortak donanması baskı yapmak amacıyla Ülgün Limanı'na demirlediler. En kısa zamanda Ülgün'ün Karadağ'a teslimi için bir nota verdiler. Donanma yaklaşık iki ay burada

[60] Malhut, agt., ss.443-454.

demirli kaldı. Sonuçta 25 Kasım 1880 tarihli Ülgün (Dulcigno) Mutabakatı ile Ülgün Karadağ'a bırakıldı ve donanma gösterisi 5 Aralık'ta son buldu.[61]

Bu süreç içerisinde İngiltere'den destek gelmediği gibi Karadağ sınır sorununun yakın takipçilerinden biri İngiltere oldu.[62] 15 Ekim 1880 tarihinde Paris Maslahatgüzarlığı'ndan gelen yazıda Ülgün'ün tesliminde yaşanan gecikmenin devletler arasında kötü bir tesir bıraktığını ama İngiltere'nin bu mesele hakkında daha katı bir politika benimsediği bildirildi.[63] Hatta İngiltere, Osmanlı'ya baskıyı arttırmak veya isteklerin kabul edilmesinde daha etkin olabilmek için donanmanın İzmir Limanı'na dahi gönderilmesini diğer devletlere önerdi.

1 Kasım 1880 tarihli öneriye göre, Karadağ sınırında uzlaşı sağlanamaması ve Adriyatik'teki ortak donanmanın daha etkin olması amacıyla İngilizler, müttefik donanmaların İzmir'e ilerlemesini ve limanın bir teminat olarak tutulmasını istedi.[64] Öneriye İtalya ve Rusya olumlu yaklaşırken, Avusturya öneriye karşı çıkmadı ama bu eyleme aktif olarak katılmayacağını belirtti. Avusturya'nın cevabı üzerine Fransa da katılamayacağını bildirdi.[65] Ülgün'ün teslimi geciktiği takdirde İngiltere, yalnız başına kalsa bile bu işin peşini bırakmayacaktı.[66]

8 Kasım'da İngiltere Dışişleri Bakanı Granville Berlin, Paris ve Viyana'daki büyükelçilerine ilgili hükümetler üzerinde baskı uygulaması istediğini bildirdi.[67] Ama belki de en etkili karşı çıkış 9 Kasım'da Almanya'dan geldi. Almanya böyle bir hareketi, 1861 yılındaki Lübnan'ın işgali durumuna benzeterek Avrupa mandaterliğinin gemileri vasıtasıyla İzmir'de uygulanması girişimine katılmayacağını bildirdi.[68]

---

[61] Detaylı bilgi için bkz., *British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2711] Turkey, No. 22 (1880). Correspondence Respecting the Montenegrin Frontier*; Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 2012, ss.248-284; Türkgeldi, age., ss.136-168, 362-363.

[62] Haslip, Berlin'de halledilemeyen sorunlar üzerinde diğer devletler ilgilerini kaybetmişken, bu meseleler İngiltere'nin asli konuları haline gelmişti demektedir. Bkz., Joan Haslip, *Tanrı'nın Gölgesi II. Abdülhamid*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.195. Armaoğlu da İngiltere'nin küçücük Karadağ sorunundan yararlanıp Osmanlı'yı parçalamak için tam yol harekete geçtiğini belirmektedir. Bkz., Armaoğlu, age., s.766.

[63] *BOA, Y.PRK.HR., 5/39.*

[64] "Earl Granville to Her Majesty's Embassies at St Petersburgh, Paris, Rome, Vienna and Berlin (1 October 1880)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2758] Turkey, No. 2 (1881). Further Correspondence Respecting the Montenegrin Frontier*, s.85.

[65] *British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2758] Turkey, No. 2 (1881). Further Correspondence Respecting the Montenegrin Frontier*, s.88, 90, 93, 99.

[66] *BOA, Y.PRK.HR., 5/45.*

[67] "Earl Granville to Her Majesty's Embassies at Berlin, Paris and Vienna (8 October 1880)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2758] Turkey, No. 2 (1881). Further Correspondence Respecting the Montenegrin Frontier*, s.95.

[68] "Earl Granville to Lord Odo Russell (10 October 1880)", *British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2758] Turkey, No. 2 (1881). Further Correspondence Respecting the Montenegrin Frontier*, s.100.

Bu gelişmeler yaşanırken Sultan II. Abdülhamit, belki de son çare olarak Alman İmparatoru'na Karadağ meselesindeki müşkülat dolayısıyla bir telgraf gönderdi ve içinde bulunulan zor durumdan kurtulmak için İmparator'un yardımına başvurdu. Bu konuda Avrupa kabinelerine müracaat etmesi için Bismarck'a emir vermesi rica edildi.[69] Aynı zamanda daha önce bahsedildiği üzere, II. Abdülhamit'in yaverlerden Drigalski Paşa, bu sırada Almanya'da ziyaretlerde bulunuyordu. 1880 Kasımının sonunda gönderdiği yazıda Drigalski Paşa, çeşitli konumdaki kişilerle görüşmesinden sonra edindiği olumlu intibaı aktarıp Almanya'nın Osmanlı aleyhine şekillenecek politikalara girişmeyeceği yönündeki duyumlarını paylaştı.[70] Yine aynı tarihlerde Padişah tarafından Alman İmparatoru'na bir kılıç hediye edilmiş ve karşılığında İmparator teşekkürlerini iletmişti.[71]

Yukarıda bahsedilmeye çalışıldığı üzere Ermeni Meselesi, Yunan ve Karadağ sınır meseleleri Berlin Kongresi'nden sonra ortaya çıktı ve benzer tarihlerde bazen iç içe geçen meseleler olarak gündemi meşgul etti. Her üç olayın yer aldığı 11 Kasım 1880 tarihli nota İngiltere'nin öncülüğünde başlayan çalışmaların karara bağlanması sonucunda, Büyük Güçler'in İstanbul'daki Büyükelçileri vasıtasıyla Babıâli'ye ayrı ayrı verildi. Alışıldığı üzere özdeş bir şekilde değil de her devletin aynı notayı ayrı ayrı vermesi İngiltere'nin isteğiydi ve bu konular hakkında her devletin aynı düşüncede birleştiği anlamını taşıyordu. Bu durum Almanya'nın da ilgili meseleler hakkında genel olarak diğer devletlerle aynı kanıyı taşıdığı anlamına geliyordu. Ancak Almanya'nın Osmanlı'ya yönelik politikası bir süzgeçten geçirildiğinde, Almanya diğer devletlerden farklı bir konumda görülüyordu.

Burada dikkati çeken ayrıntı ise bu nota verilmeden önce Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakışlaşmak amacıyla ilk askeri heyet talebinde bulunmasıydı. Osmanlı Devleti dış politikada İngilizlerden boşalmaya başlayan yeri Almanya ile doldurmaya karar verdi ya da Almanya'yı dış politikada alternatif bir dayanak olarak gördü. İlerleyen olaylar silsilesi içersinde bu çabalar kendisini hep hissettirdi.

---

[69] *BOA, Y.PRK.NMH., 1/99.* Bu belgenin tarihi yoktur. Ancak 22 Eylül tarihinde Almanya sefaretinden gelen yazıda telgrafın bir suretinin sefir tarafından alındığı bildiriliyor. Ayrıca yazının sonunda İmparator'un nasıl karşılık vereceğinin tahmin edilemeyeceği belirtiliyor. Bkz., *BOA, Y.PRK.BŞK., 3/61.* Konuyla ilgili bir makale kaleme alan Uzunçarşılı, telgrafın 22 Eylül 1880'de Beyoğlu telgrafhanesinden çekildiğini yazmıştır. Ayrıca Uzunçarşılı, Ekim ayında Almanya'nın Fransa elçisi Radowitz'in mahrem olarak Ülgün'ün derhal terk edilmesinin Osmanlı Devleti için uygun olacağı ifadesini örnek göstererek İmparator'un bu konuda bir yardımının olmadığı anlaşılmıştır demektedir. Bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İkinci Abdülhamid'in Alman İmparatoruna Çekmiş Olduğu Bir Telgraf", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt:12, 1955, ss.135-144.

[70] *BOA, Y.PRK.ASK., 5/15.*

[71] *BOA, Y.PRK.NMH., 1/90.*

d. İngiltere'nin Mısır'ı İşgali

Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi sürecinde de Almanya'nın Osmanlı'yı memnun edecek kararlar verdiği örnekler mevcuttu. Ancak altının önemle çizilmesi gerekir ki, Almanya'nın önceliği bu dönemde Osmanlı Devleti değil Avrupa'da sürdürmeye çalıştığı uyumdur. Bu nedenle Almanya, Osmanlı'ya ilişkin konular üzerinde ikircikli tutum benimseyebiliyordu. Bismarck'ın 1887 tarihindeki "*Mısır bizim için alâka çekici bir kıt'a değildir. Ve beynelmilel münâsebetlerimizi kendi isteklerimize uydurmağa vesile olmaktan başka bir şeye yaramaz.*" sözü bu politikanın özeti gibiydi.[72] Sadece Mısır değil diğer Osmanlı toprakları da henüz çok ilgi çekmiyordu ama Almanya için açık olan bir şey vardı: Doğu işlerinin artık *bir Pomeranya askerinin kemiğinden* çok daha fazla şeyi ifade ediyordu.

Yukarıda bahsi geçen meselelerde Osmanlı'ya yönelik talep ve baskılarda İngiltere'nin ön planda bulunması Kıbrıs'ın ele geçirilmesiyle başlayan Osmanlı İngiliz ilişkilerindeki kırılmanın bir dönüşüm içine girdiğini gösteriyordu. Bu dönüşümün en belirgin örneği ise Mısır'ın işgaliydi.

Mısır meselesinde Almanya, daha önce olduğu gibi çoğunlukla diğer devletlerle birlikte hareket etti ve sonuçta İngiltere Mısır'ı 1882'de işgal ettiği zaman diplomatik olarak İngiltere'yi desteklediğini açıkladı.[73]

Almanya, kimi zaman Osmanlı yönetimini hoşnut edecek adımlar da attı. Mesela, 1882 Mayısının başında İngiliz-Fransız donanması İskenderiye önlerine demirlediğinde Bismarck, Mısır'daki statüko konusunda kaygılıydı. İngiltere'deki Alman Büyükelçisi Kont Münster, Granville ile görüşmesinde Bismarck'ın eğer müdahale gerekliyse en az sakıncalı yöntemin Türk müdahalesi olduğu düşüncesini aktarmıştı.[74] Ayrıca Bismarck, Babıâli'ye yapılacak baskıya katılma talebini, Sultan ile aralarının bozulmasına yol açacağı için kibarca reddetmeleri gereken bir öneri olarak görüyordu.[75]

Almanya'nın tutumu dolayısıyla 24 Mayıs 1882'de Alman İmparatoru ve Bismarck'a iletilmek üzere bir teşekkür yazısı gönderildi. Yazının sonunda Almanya'da bulunan Osmanlı sefirine, Osmanlı ordusunun ıslahatında görevlendirilmek üzere talep edilen Alman subayların gönderilmesinin hızlandırılmasına çalışınız

---

[72] Mahmut Muhtar, age., s.80-81.

[73] Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı, (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.240.

[74] "Earl Granville to Lord Ampthill (3 May 1882), *British House of Commons Parliamentary Papers, 1882 [C.3249] Egypt, No. 7 (1882). Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt*, s.101.

[75] Moritz Busch, *Bismarck, Some Secret Pages of His History*, Vol.III, The Macmillan and Co., London, 1898, s.53.

talimatı da eklenmişti.[76] Mısır meselesinin Osmanlı aleyhine çözümü sonra yaklaşırken, 21 Haziran 1882'de Alman askeri heyeti de görevlerine başladılar.

Almanya ile yakınlaşma kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleşmedi. 1880'lerin başında temelleri atılan bu yakınlaşma zamanla arttı ve özelikle II. Wilhelm'in iktidarı ele geçirmesi sonrasında ivme kazandı.

Osmanlı Alman yakınlaşmasının seyrini II. Abdülhamit'in 1893/94 tarihli bir muhtırasında yazılanlardan hareketle şöyle özetleyebiliriz: İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır; Fransa'nın Tunus; Avusturya'nın Bosna Hersek; Rusya'nın Balkanlar üzerindeki ilerleme isteği ve çıkarları açıkça ortadaydı ama Almanya, Osmanlı Devleti'ne karşı doğrudan bir kötü niyet veya saldırısı bulunmadı. Almanya'ya gönderilen heyet, teşebbüslerde bulundu ve Alman İmparatoru'na nişan verdi. Alman İmparatoru'nun da Padişah'a nişan vermesi ile iyi ilişkiler ortaya çıktı. Almanya'nın Mısır'daki İngiliz Fransız faaliyetlerine karşı çıkması ve Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasına yol açacak ıslahat taleplerine katılmayıp Ermeni Meselesi'ne dâhil olmaması, Almanya ile girişilen yeni politikanın belirgin getirileriydi. Avusturya'nın Alman politikalarındaki yeri bilindiği için Almanya ile birlikte Avusturya'ya da yaklaşmanın öneminin vurgulandığı muhtırada İngiltere ile olan ilişkilerin nasıl şekillenmesi gerektiği üstünde ayrıca duruldu. Almanya ve Avusturya ile yakınlaşma, İngiltere ile dostluğu azaltmak anlamına gelmiyordu. Aksine İngiltere ile dostane ilişkilerin geliştirilmesi Osmanlı çıkarları için uygun bulunuyordu. İngiltere'nin Osmanlı iyiliği için yaptığı süsü verilen gelişmeler, Osmanlı Devleti'ni yeni bir yol tutmak zorunda bıraktı. Yinede İngiltere ile iyi geçinmek Osmanlı Devleti'nin menfaatinedir ve Osmanlı'nın yeni siyaseti İngiltere ile dostluğuna halel getiremez. Bu yeni siyaset sayesinde Osmanlı eski gücüne kavuşunca İngiltere'nin politikası yine eskisi gibi Osmanlı yararına dönecek ve Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile birlikte hareket etmesi yararlı ve hayırlı olacaktır.[77]

Sonrasındaki sürecin özetini ise İngiliz Büyükelçisi O'Conor'un 1907 yılı için hazırladığı rapordan izleyebiliriz: Dış politikayı belirleyen faktör, Sultan ile Alman İmparatoru arasındaki dostça ilişkiler temelinde yükseliyordu. Bu politika Sultan tarafından tasarlanmış, planlanmış ve formüle edilmişti ve Alman General von der Goltz Paşa'nın himayesinde organize edilen Alman subaylar zamanına kadar gidiyordu. Yıllar içinde ilişkiler ilerledi ancak 1898'de İmparator Wilhelm'in İstanbul

---

[76] *BOA, Y.PRK.HR., 6/26.*

[77] *BOA, Y.EE., 3/18*, belgenin arkasında takribi 1311 (1893-1894) tarihi verilmektedir. Belge, 29 Zilhicce 1311 (4 Temmuz 1894) tarihiyle fonlanmıştır. Bu muhtıra tarihsiz olarak iki eserde yer almıştır. Bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İkinci Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dâir Muhtıraları", *Tarih Dergisi*, Cilt:7, Sayı:10, 1954, ss.46-51; Sultan II. Abdülhamid Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, haz. A. Alâaddin Çetin ve Ramazan Yıldız, Çığır Yayınları, İstanbul, 1976, ss.47-55.

ziyaretinin sonrasına kadar meyvesini az verdi. Yunan Savaşı'nda askeri ilerlemenin hasadı toplandı. Bağdat Demiryolu imtiyazı, Türk ordusu için askeri mühimmat siparişlerinin tekeli ve tüm sanayi ve ticaretteki Almanların ayrıcalıklı konumu güvence altına alındı. İngiltere ile Osmanlı arasındaki ilişkiler ise Sultan'a bağlı olduğu sürece daha az tolere edilebilirdi. Makedonya, Ermenistan ve diğer mazlum milletlerle ilgili Majestelerinin Hükümeti'nin politikası sakıncalı görüldü hatta nefret uyandırdı.[78]

Sonuç

19. yüzyıl, devletlerarasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı, diplomasinin devletlerin geleceğinde belirleyici bir faktör durumuna geldiği, Avrupa'da nispeten barışın/uyumun hüküm sürdüğü ama özellikle Avrupa dışında rekabetin kıyasıya devam ettiği bir yüzyıldı. Bu yüzyılda eski gücünü kaybeden Osmanlı Devleti varlığını sürdürebilmek ve tekrar güçlü duruma gelebilmek için büyük çaba harcadı. Osmanlı'nın verdiği çabalarda kayda değer bir yere sahip olan unsur Avrupa devletleriyle kurduğu ilişkilerdi.

19. yüzyıl genelinde Osmanlı Devleti'nin dış politikasında ön planda yer alan devlet, dünyanın hâkim güçlerinden olan İngiltere idi. Osmanlı İngiliz ilişkileri karşılıklı çıkarlar doğrultusunda yüzyılın son çeyreğine kadar büyük oranda dostluk üzerine kuruldu. Ancak 1875 yılını takip eden ve Doğu Sorunu'nun parçası olan olaylarda İngiltere'nin Osmanlı'ya yönelik politikasında kırılma yaşandı. Osmanlı'yı zor duruma düşüren ve ardı arkası kesilmeyen olaylarda İngiltere, geleneksel Osmanlı toprak bütünlüğü politikasından gittikçe uzaklaştı. Osmanlı İngiliz ilişkilerinde yaşanan değişim, Osmanlı Devleti'nin dış politikada başka alternatifler aramasını kaçınılmaz kıldı.

Diğer birçok sebeple birlikte Osmanlı Alman yakınlaşmasının en önemli tetikleyici ve belirleyicilerinden biri değişen Osmanlı İngiliz ilişkileri oldu. İngiltere'nin Kıbrıs'ın idaresini ele geçirmesi, sonrasında Ermeni Meselesi, Karadağ ve Yunan sınır meselelerindeki tutumu ile Mısır'ı işgali bu değişimi ortaya koyan örneklerdendi. Bu süreçte Osmanlı Devleti İngiltere ile ilişkilerini devam ettirdi ve ilişkilerde dostluk vurgusunu kullanmayı sürdürdü. Ancak süreci değerlendirme yeteneğinden yoksun olmayan Osmanlı idaresi, 1880 yılından itibaren Almanya'dan askeri/mülki heyet talepleriyle ve Almanya'ya düzenlenen ziyaretler ile dağıtılan hediyeler/nişanlar vasıtasıyla Osmanlı Alman yakınlaşmasının kapısını araladı.

---

[78] "From the Annual Report for Turkey for 1907, The Hamidian Diplomacy [1907] General Foreign Relations, by Sir O'Conor 13 January 1908", *BDOW*, Vol.V, s.43.

Siyasi birliğini tamamlayan, hızla sanayileşen, büyüyen ama sömürgecilik yarışına arka sıralardan katılan Almanya için Osmanlı'nın konumu, taşıdığı potansiyelleri ve halen dış politikada seçim yapabilecek serbestliğe sahip olması büyük bir fırsattı. Dış politikada Avrupa dışındaki gelişmeleri fazla önemsemeyen Bismarck dahi Osmanlı'nın yakınlaşma çabalarını karşılıksız bırakmadı. Bismarck şansölyelikten istifa ettiği zaman Osmanlı Alman yakınlaşmasının temelleri atılmıştı ama yakınlaşmanın artması II. Wilhelm'in iktidarı tam olarak ele geçirmesi sonrasında gerçekleşti.

Osmanlı Alman yakınlaşmasına karşı İngiltere'nin tutumu başlarda biraz kayıtsız ve önemsemez biraz da ılımlı ama şüpheciydi. Yakınlaşmanın artması ve Alman nüfuzunun hissedilir şekilde yerleşmesi sonucu zamanla Osmanlı topraklarında İngiliz Alman nüfuz mücadelesi başladı. Farklı boyutlarıyla ele alınabilecek bu mücadele bazı açılardan I. Dünya Savaşı'nın nedenler silsilesine eklendi.

II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen aylarda kesintiye uğramasına rağmen hem Osmanlı İngiliz ilişkilerindeki değişimin ve hem de Osmanlı Alman yakınlaşmasının artarak devam etmesi, Osmanlı'nın İngiltere karşısında ve Almanya yanında I. Dünya Savaşı'na girmesine zemin hazırladı. Bu savaş Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu olacaktı.

Kaynakça

BOA, HR.TO., 90/31.

BOA, Y.EE., 3/18.

BOA, Y.EE., 77/1.

BOA, Y.EE.d., 1025.

BOA, Y.PRK.ASK., 5/15.

BOA, Y.PRK.BŞK., 3/61.

BOA, Y.PRK.EŞA., 3/5.

BOA, Y.PRK.EŞA., 3/9.

BOA, Y.PRK.HR., 2/15.

BOA, Y.PRK.HR., 3/35.

BOA, Y.PRK.HR., 3/87.

BOA, Y.PRK.HR., 5/39.

BOA, Y.PRK.HR., 6/26.

BOA, Y.PRK.NMH., 1/90.

BOA, Y.PRK.NMH., 1/99.

BOA, Y.PRK.PT., 3/25.

BOA, Y.PRK.PT., 4/114.

BOA, Y.PRK.PT., 4/123.

Berlin Protokolleri Tercümesi, Matbaa-i Amire, fi 5 Receb 98 ve fi Mayıs 21 sene 97.

British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890), Ed. Bilâl N. Şimşir, Vol.II, TTK Printing Office, Ankara, 1989.

British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Ed. G. P. Gooch and Harold Temperley, Vol.V, His Majesty's Stationery Office, London, 1928.

British House of Commons Parliamentary Papers, [C.2057] Turkey, No. 36 (1878). Correspondence Respecting the Convention between Great Britain and Turkey of June 4, 1878.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1877 [C.1806] Turkey, No. 25 (1877). Further Correspondence Respecting the Affairs of Turkey.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.1906] Turkey, No. 2 (1878). Correspondence Respecting Overtures for Peace.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1878 [C.2083] Turkey, No. 39 (1878). Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2555] Greece, No. 2 (1880). Further Correspondence Respecting the Negotiations for the Rectification of the Greek Frontier.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2611] Turkey, No. 9 (1880). Despatch from Her Majesty's Ambassador at Constantinople Forwarding a Copy of the Identice Note Addressed to the Porte on the 11th June, 1880.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2711] Turkey, No. 22 (1880). Correspondence Respecting the Montenegrin Frontier.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1880 [C.2712] Turkey, No. 23 (1880). Further Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2758] Turkey, No. 2 (1881). Further Correspondence Respecting the Montenegrin Frontier.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1881 [C.2760] Greece, No. 1 (1881). Correspondence Respecting the Rectification of the Greek Frontier.

British House of Commons Parliamentary Papers, 1882 [C.3249] Egypt, No. 7 (1882). Further Correspondence Respecting the Affairs of Egypt.

Abrams, Lynn, *Bismarck and the German Empire 1871-1918*, Second Edition, Routledge, London, 2006.

Ahmed Selahaddin, *Külliyat-ı Hukuk ve Siyasiyatdan, Berlin Kongresi'nin Diplomasi Tarihine Bir Nazar*, Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul, 1327.

Akyıldız, Ali, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Alkan, Necmettin, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Diplomasisi", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, Ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Uğur Kurtaran, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s.205-237.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 6. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

Baykal, Bekir Sıtkı, "93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri", *Belleten*, Cilt:V, Sayı:19, 1941, s.351-395.

Beşirli, Mehmet, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, Yıl:2004/1.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı:31, 1979, s.481-494.

Bismarck, Otto von, *Düşünce ve Hatıralar III*, çev. Nijat Akipek, Maarif Basımevi, Ankara, 1955.

Busch, Moritz, *Bismarck, Some Secret Pages of His History*, Vol.III, The Macmillan and Co., London, 1898.

Çalık, Ramazan, "Colmar Freiherr von der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri", http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Ramazan-%C3%87ALIK-Colmar-Freiherr-Von-Der-Goltz-Pa%C5%9Fa-ve-Baz%C4%B1-G%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fleri.pdf

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C:I, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Goltz, Colmar von der, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Alman İlişkileri "Golç Paşa'nın Hâtırâtı"*, haz. Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK Yayınları, Ankara, 1985.

Haslip, Joan, *Tanrı'nın Gölgesi II. Abdülhamid*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2008.

İsmail Hakkı ve Ali Reşad, *Bismarck Hayat-ı Hususi ve Siyasisi*, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1320.

İzmir Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914), İzmir Ticaret Odası, Yayın No:55, İzmir, 1998.

Karaca, Taha Niyazi, *İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı Büyük Oyun*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:VIII, TTK Yayınları, Ankara, 2011.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı, (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Kirakossian, Arman J., *British Diplomacy and the Armenian Question from the 1830s to 1914,* Gomidas Institute Books, London, 2003.

Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1986.

Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat*, haz. İsmet Miroğlu, Bereket Yayınevi, İstanbul, 1983.

Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar, Berlin Andlaşmasından Harb-i Umûmî'ye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri*, yay. haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

Malhut, Mustafa, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2019.

Mehmet Galip Bey, *Sadullah Paşa yahud Mezardan Nidâ*, haz. Nazir Akalın, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:53, Ankara, 2001.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 9. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

Önsoy, Rifat, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.

Özcan, Uğur, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 2012.

Rohde, Hans, *Asya İçin Mücadele, Şark Meselesi*, çev. Bnb. Nihat, İstanbul Askeri Matbaa, 1932.

Sultan II. Abdülhamid Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, haz. A. Alâaddin Çetin ve Ramazan Yıldız, Çığır Yayınları, İstanbul, 1976.

Sumner, B. H., *Russia and the Balkans 1870-1880*, Archon Books, London, 1962.

Tercüman-ı Hakikat, 9 Ağustos 1882.

The Queen's Ambassador to the Sultan, Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy 1877-1880, Ed. Sinan Kuneralp, The Isis Press, İstanbul, 2009.

Topraktaş, Hacer, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi, Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2015.

Türk, Fahri, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "İkinci Abdülhamid'in Alman İmparatoruna Çekmiş Olduğu Bir Telgraf", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt:12, 1955, s.135-144.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "İkinci Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dâir Muhtıraları", *Tarih Dergisi*, Cilt:7, Sayı:10, 1954, s.43-60.

Wallach, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk. Yayınları, Ankara, 1985.

Waylet, Bonyar ve Jackh, Ernst, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*, (çev. Vedat Atila), Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2004.

Yasamee, A. K., *Abdülhamid'in Dış Politikası, Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

II. BÖLÜM

Türk-Alman İşbirliğinde Farklı Örnekler

1890- 1918 OSMANLI DEVLETİ VE ALMANYA ARASINDAKİ BİLİMSEL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Bilge Karbi*

Giriş

1888 tarihinde Kayzer II. Wilhelm, Alman tahtına çıkmış ve Otto von Bismarck, kısa bir süre ara vermiş olsa da, 1862 yılından beri sürdürdüğü şansölyelik makamından 1890 yılında ayrılmıştır. Alman tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eden bu değişimin bir yansıması da Osmanlı Devleti'ne olmuştur. Bu gelişmeden sonra Almanya, II. Wilhelm'in saldırgan dış politikasına[1] uygun bir şekilde Osmanlı Devleti ile yakın bir iş birliği içerisine girmiştir. 1876-1909 yılları arasında hükümdarlık yapan II. Abdülhamid döneminde yoğun olarak yaşanan bu ilişki ve iş birliği Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) kurulan ittifak ile daha da ileri bir seviyeye taşınmıştır. Savaş döneminde Almanya, rakipleri İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin düşman safına geçmeleri fırsatından yararlanarak Osmanlı üzerinde uzun zamandır uygulamak istediği projeleri hayata geçirebilecek daha elverişli bir ortama kavuşmuştur.

Almanya, Osmanlı Devleti'ne nüfuz edebilecek özellikle iki alan seçmiştir; orduda ve sivil yönetimde ıslahat ve demiryolu yapımı.[2] Modernleşme telaşı içindeki Osmanlı'nın bu alanlardaki Alman desteğine sıcak bakması üzerine elverişli bir siyasi zemin kurulmuş; böylece Almanya'nın hem ordudaki etkinliği artmış hem de Alman sermayesi imparatorluğun birçok noktasında kendisine hayat alanı yaratabilmiştir.

Birçok koldan ilerleyen ve yoğun bir süreci kapsayan 19. yüzyıl Osmanlı-Alman ilişkileri, sosyal bilimcilere verimli bir çalışma alanı sunmaktadır. Ancak askeri, iktisadi ilişkilerin gelişmesinin ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne nüfuzunun etkin bir aracı olan kültürel ve bilimsel ilişkiler henüz yeteri kadar farklı açılardan ele alınıp incelenmemiştir.

Kültürel ve bilimsel ilişkiler, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki ilişkilerin pekişmesine büyük katkı

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. karbibilge@hotmail.com

[1] II. Wilhelm döneminde Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasını tanımlamak için *Platz an der Sonne*, *Drang nach Osten* gibi ifadeler sıklıkla kullanılmıştır.

[2] Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne nüfuzunun arka planı ve ayrıntıları için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay. İstanbul 2004.

sağlamıştır. Söz konusu ilişkilerin ne şekilde kurulduğunun tespiti geniş bir bakış açısını gerektirir. Bu çalışma, Almanya- Osmanlı arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkileri genel bir çerçevede ele alarak söz konusu ilişkilerin, araştırmacılara ne gibi bir katkı sağlayabileceği sorusu üzerinde durmaktadır.

Osmanlı-Alman Bilimsel ve Kültürel İlişkilerin Bir Tasnifi

Bilimsel ve kültürel ilişkilerin tasnifine geçmeden önce gerek Almanya gerekse Osmanlı Devleti'nin hangi nedenler ve ihtiyaçlar doğrultusunda bu ilişkileri kurduklarına bakmak yerinde olacaktır. Nitekim iki devletin karşılıklı talepleri bu ilişkilerin niteliğini belirlemiştir. Modernleşme isteğindeki Osmanlı Devleti için Alman bilimi ve teknolojisi değerli bir başvuru kaynağıydı. Ayrıca Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Şark meselesini Osmanlı Devleti topraklarını parçalamak suretiyle çözmek isteyen devletlere kıyasla daha güvenilir bir algı yaratmıştı. Almanya içinse bilimsel ve kültürel ilişkilerin güçlü olması Almanya'nın Osmanlı'daki tanınırlığına katkı yaparak Avrupalı diğer devletler nezdinde daha güçlü bir konuma geçmesini sağlayacak, Osmanlı topraklarındaki varlığını kuvvetlendirecek ve gelecek için daha güçlü bir konuma yükselmesini sağlayacaktı.

Bu ilişkilerin bir tasnifi yapıldığında Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne gelenler arasında teknik uzman ve eğitmenler ön sıradayken Osmanlı Devleti'nden Almanya'ya öğrencilerin gönderilmesi daha yoğun gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'ne gelen Almanlar veya Almanya'ya gönderilen Osmanlılar arasında askeri ve sivil eğitim amacı ortak paydada yer alırken, aşağıda ayrıntılı görüleceği üzere, Almanya bunun yanında başka sebeplerle de birçok bilim insanını Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. Ayrıca Almanların Almanya'da ve Osmanlı Devleti'nde kurdukları bilimsel ve kültürel cemiyetler sayesinde Almanya hem Osmanlı'daki varlığını pekiştirmiş hem de şarkiyatçılık alanındaki çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde, Almanya hakkında böyle bir araştırma talebinin oluştuğunu söylemek zordur.

Osmanlı'daki Alman Varlığı: Askeri ve Sivil Eğitim

Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi II. Mahmud (1808-1839) döneminden itibaren askeri ve sivil alanlarda köklü dönüşümler geçirmiştir. II. Abdülhamid de gerekli olduğunu düşündüğü reformların gerçekleşmesi için eğitim alanında ıslahat yapılması gerektiğine inanıyordu.

Bilim, kültür ve eğitim alanında Osmanlı'daki Alman varlığının izi sürüldüğünde askeri modernleşme talebiyle Osmanlı ordusuna eğitim vermek adına gelen Alman subaylar ilk sırada gelmektedir. Askeri heyetler 18. yüzyılda ağırlıklı olarak

Fransa'dan, 19. yüzyılda ise Prusya'dan gelmiş, 19. yüzyılda Osmanlı donanmasında ise daha çok İngiliz personeli danışmanlık yapmıştır.[3] Almanya'nın Osmanlı askeri modernleşmesine katkısında II. Mahmud döneminden itibaren ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. 1835 yılında Prusyalı subay Helmuth von Moltke'nin (1800-1891), İstanbul'a gelişi buna bir örnektir.[4] Moltke'nin Osmanlı deneyimi, Almanya'nın Osmanlı askeri modernleşmesine olan katkıları konusunda bir milat niteliğindedir. Ancak yine de Osmanlı ordusundaki Alman etkisi asıl gücüne II. Abdülhamid (1876-1909) devrinde erişmiştir. 1882'de İstanbul'a gelen Albay Otto Kaehler komutasındaki Alman askeri heyeti, I. Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan Alman askeri heyetinin birincisidir. 1883'te Tümgeneral Freiherr Colmar von der Goltz'un İstanbul'a gelişi Osmanlı ordusunda yeni bir anlayış yerleştirmiştir. Uzun yıllar Osmanlı ordusunda çalışmalar yürüten Goltz Paşa, 1897 yılında Almanya'ya geri dönmüştü. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Ekim 1909-Ocak 1910 arasında Osmanlı ordusuna danışmanlık yapmak üzere tekrar davet edilmiştir. Ancak, Alman subaylarının da katıldığı Balkan Savaşları (1912-1913) mağlubiyeti, Osmanlı ordusundaki Alman askeri heyetinin varlığını sadece İstanbul'da değil tüm Avrupa'da zedelemişti.[5] Ancak yine de eğitim alanındaki Alman-Osmanlı iş birliğini engellemedi.

Balkan Savaşları mağlubiyeti sonrasında, iktidarı artık iyiden iyiye ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti'ni köklü bir şekilde ıslah etmeye karar verdi. Eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması, ordunun modernleştirilmesi gibi reformlar Alman yardımıyla gerçekleştirilecekti. Osmanlı gözlemcileri özellikle Prusya eğitim sistemini incelediler. Almanya'dan da bazı entelektüeller Türkiye'deki eğitim problemine kafa yormuş; eğitim sorununun nedenlerini araştırmışlardır. Balkan Savaşları'ndan sonra sadece orduda değil, okulların düzenlenmesinde de Alman düzeni ve disiplini dönemin önde gelen Osmanlı devlet ve fikir adamları tarafından savunuldu. [6]

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) arifesinde Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne bir heyet daha geldi. General Liman von Sanders başkanlığındaki Alman Askeri Islahat Heyeti, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı ordusunda hizmet etti.[7]

---

[3] Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Dünya Savaşı Tarihi: Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, haz. Gültekin Yıldız, Timaş yay. İstanbul 2013, s. 79-99.

[4] Kemal Beydilli, "Helmuth von Moltke", *İslam Ansiklopedisi,* Cilt 30, İstanbul 2005, s. 267-268.

[5] Yeşil, agm, s. 91-97

[6] Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu": 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim,,* İletişim yay. İstanbul 2015, s. 110-121.

[7] Osmanlı'da görev yapan Alman heyetler için bkz. Jehuda Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1985.

Osmanlı ordusundaki bu güçlü Alman nüfuzu, Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan silah ihracatını da arttırıyordu. Öyle ki dönemin önde gelen Alman savunma sanayi firması Krupp Osmanlı pazarında ilk sıralara yerleşmişti.[8]

Birinci Dünya Savaşı'ndaki ittifak sayesinde Osmanlı okullarında idareci ve öğretmen olarak görev alan Alman öğretmenlerinin sayısı arttı. Dârülfünuna Alman müderrislerin gelişi iki devletin eğitim alanındaki en önemli iş birliklerinden bir tanesi idi. Alman misafir profesörler, 1913-1918 yılları arasında yeniden yapılandırmaya gidilen, Dârülfünunda önemli bir işlev gördüler ve çeşitli branşlarda dersler verdiler. Bu projenin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan isimlerden bir tanesi Prof. Dr. Franz Schmidt'tir. 1906'dan beri Alman Dışişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi'nde çalışan Schmidt, Aralık 1914'te İstanbul'a yollandı. Görevi Türk maarifini Alman okul modeline göre yeniden yapılandırmaktı.[9]

Alman müderrislerinin Dârülfünunda görevlendirilmeleri tek seferde gerçekleşmemiştir. İlk aşamada gelecek olan on bir müderris hakkında irade 13 Eylül 1915'te çıkmıştır. Daha sonra aşamalı olarak devam edilmiştir.[10]

Bilim adamlarının üniversitedeki eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında Alman hükümeti bilim adamlarının Almanya'nın menfaatine olacak şekilde bazı müesseselerin kurulmasına da önem atfetmelerini istemişti. Hükümetlerinin talebi doğrultusunda Coğrafyacı Erich Obst[11] Osmanlı'da klimatoloji çalışmalarının başlatılmasını, jeolog Penck ülkenin jeolojik haritasının çıkartılmasını, zooloji profesörü Zarnik Marmara Denizi'nde bir zooloji istasyonunun oluşturulmasını, botanikçi Profesör Leick da deniz ve toprak florasının araştırılmasına yarayacak biyoloji enstitüsünün kurulmasını teklif ettiler.[12]

Eğitim Amaçlı Almanya'ya Gönderilen Osmanlı Askeriye Mensupları ve Siviller

Almanya'dan gelen yüksek rütbeli subayların, sivil idarecilerin ve profesörlerin önemli bir katkısı da Almanya'ya öğrenci gönderilmesini teşvik yönünde olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1834-1838 yılları arasında yurt dışına öğrenci gönderilmişti. İngiltere, Fransa, Avusturya, öğrenci gönderilen, başlıca devletlerdir. Almanya'ya toplu olarak öğrenci gönderimi ise, ilk kez 1882 yılında, Os-

---

[8] Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti: 1871-1914,* IQ Yay. İstanbul 2012

[9] Gencer, age, s. 115-122

[10] Alman müderrislerin hangi fakültelere geldikleri ve ne gibi faaliyetler yürüttükleri hakkındaki detaylı bilgiler için Emre Dölen'in eseri dikkat çekicidir. Emre Dölen, İstanbul Dârülfünununda Alman Müderrisler: 1915-1918, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay. İstanbul, 2013, s. 78.

[11] Dr. Erich Obst, Dârülfünun 'da açılmış olan coğrafya şubesinin kurucularındadır. Mehmet Akif Ceylan, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: E. Obst, Th. Lefebvre ve E. Chaput", *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* C II, Sayı 1, 2013, s. 311-351.

[12] Gencer, age, s. 132.

manlı ordusunda görevli Albay Kaehler önderliğinde gerçekleşti ve on Türk subay eğitim için Berlin'e gönderildi. Albay Kaehler'den sonra yerine gelen Goltz Paşa döneminde de Türk öğrencilerin Almanya'ya gönderilmesine devam edildi. II. Abdülhamid'in otuz üç yıllık saltanatı boyunca Almanya'ya eğitim amacıyla gönderilen subay sayısı yüz kırk civarındadır.[13]

II. Abdülhamid döneminde Almanya'dan gelen askeri ve sivil uzmanlar, eğitmenler kadar kapsamlı ve sistematik olmasa da Osmanlı Devleti de Almanya'ya öğrenci gönderiyordu. Gene de II. Abdülhamid yurt dışına öğrenci göndermek yerine Avrupalı eğitimcileri imparatorluğa getirmeyi uygun bulmuştu. Yurtdışına yollanan üniversite öğrencilerini ise öncellikle Berlin'e gönderildi. Padişah, Fransız metropollerine kıyasla, öğrencilerin burada siyasi ve liberal fikirlerle daha az temas edeceklerini umuyordu.[14]

Almanya'ya öğrenci gönderiminde savaştan kısa bir süre önce Prof. Dr. Ernst Jaeckh'in girşimi ile Alman Dışişleri Bakanlığı'nın himayesinde kurulan Alman-Türk Derneği (Deutsch-Türkische Vereinigung) önemli rol oynadı. Derneğin faaliyetleri dört ana alan üzerinde yoğunlaşıyordu: Okul çalışmaları, Tıbbi çalışmalar, Alman literatürünün Türkiye'de yaygınlaştırılması, Türk gençliğinin eğitim için Almanya'ya gönderilmesi.[15] Derneğin kuruluş tüzüğünden görüldüğü gibi nihai hedef, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki varlığını daha da güçlendirmek ve toplumdaki tanınırlığını arttırmak üzerineydi. Derneğin bir diğer faaliyet kolu da yukarıda bahsedildiği gibi Türk öğrencilerin Almanya'ya gönderilmesiydi. Almanya'ya gönderilecek öğrencilerin seçiminde ve finansmanında dernek baş rol oynamıştır. 1918 yılında savaşın sonunda Almanya'daki öğrenci ve çırak sayısı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Gönderilenler Almanya'da genellikle çırak ve işçi olarak maden ocaklarında, fabrikalarda ucuz işçi olarak çalıştılar. Savaş sonunda Almanya ve Avusturya-Macaristan'da 5000 kadarı öğrenci olmak üzere 15000 Türk'ün olduğu tahmin edilmektedir.[16]

Yetimler savaş zamanı Almanya'ya gönderilen öğrenci grupları içinde önemli bir yer tutuyordu. 1916 yılında dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından alınan bir kararla 12-18 yaş aralığında beş ila on bin erkek yetim Almanya'ya gönderilerek el sanatları, madencilik, ormancılık ve diğer ziraat alanlarında çırak olarak eğitim alacaklardı. Bu planın hayata geçirilmesinde Ernst Jaeckh'in, Alman-

[13] Salih Kış, *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü: von der Goltz Paşa 1883-1895*, Palet Yay. Konya 2017, s. 145-154.
[14] Gencer, age, s. 46.
[15] Dölen, age, s. 32-33; Gencer, age, s.223-251.
[16] Dölen, s. 40.

Türk Derneği'nin büyük katkısı oldu. Ancak binlerce değil ilk olarak birkaç yüz öğrencinin gönderilmesinde karar kılınmıştı. İlk grubu oluşturan üç yüz on dört kişilik öğrenci kafilesi Nisan 1917 tarihinde Sirkeci'den kalkan trenle İstanbul'dan ayrılmıştır. Nazan Maksudyan'ın konu hakkındaki çalışmasında belirttiğine göre Alman ve Türk tarafında bu projenin gerçekleştirilmesi hususundaki beklentiler farklıdır. Almanya'ya göre bu sayede Alman dilini ve kültürünü tanıyan ve bunlara gıpta eden bir kuşak yaratmak orta vadede son derece önemliydi; ancak Osmanlı tarafına göre ise nitelikten çok nicelik ağır basmıştır. Darüleytam Nezareti'nin ve hükûmetinin amacı olabildiğinde çok yetimi Almanya'ya göndererek bunların masraflarından kurtulmaktı. Almanya'yla ilişkileri sağlamlaştırmak ya da iyi teknik eleman yetiştirmek gibi niyetler de makul görünse de gönderilen yetimlerin nitelikleri konusundaki umursamazlık bu olasılıkları gündemden düşürmüştür. Nitekim sadece en başarılı öğrenciler değil iki yıl üst üste sınıfını geçemeyen öğrenciler de listede mevcuttu.[17]

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Bilimsel ve Kültürel Faaliyetleri

Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki eğitim ilişkileri Alman tarafı ağırlıklı olsa da karşılıklı bir denge üzerine kurulmuştur. Ancak Almanya'nın ağırlıkta olduğu ve Osmanlı Devleti'nin neredeyse pasif kaldığı bir alan, kültürel ve bilimsel araştırma faaliyetleridir. Almanya'da, Doğu coğrafyasına veya daha dar manada Osmanlı toprakları üzerine uzun zamana dayanan bir ilgi ve merak söz konusudur. Bu ilgi sadece Almanya için değil aslında Avrupa'nın tüm güçlü devletleri için geçerliydi.

Din, dil, bilim, düşünce, sanat, tarih gibi alanlarda, Doğu dünyasını inceleyen ve Doğu hakkında değer yargıları üreten; kurumsal faaliyet olarak bir tanımının yapıldığı, Batı kaynaklı, bu disiplinin adı şarkiyatçılık veya oryantalizmdir. Avrupalı entelektüellerin, sanatçıların Doğu'ya olan merakının bir sonucu olan bu disiplinin ortaya çıkış nedenleri neredeyse başlangıcından beri beri tartışılmaktadır. Şarkiyatçılığın oluşumu çok daha eskilere dayansa da kurumsallaşması 19. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu yüzyılda başta Paris'te ve Londra'da olmak üzere birçok oryantalist dernek kurulmuştu. Almanya'daki gelişmelere bakıldığında Almanya'nın da aslında erken sayılacak tarihlerde bu alanda bir girişim başlattığı görülmektedir.[18]

---

[17] Nazan Maksudyan, "Cihan Harbi Yıllarında Almanya'da Osmanlı Yetimleri: Mavi Kep ve Pelerin", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 243, Mart 2014, s. 22-27.

[18] Yücel Bulut, "Oryantalizm" *İslam Ansiklopedisi*, C 33, İstanbul 2007, s. 428-437. Almanya'daki şarkiyat çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Christoph Herzog, "Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* çev. Faruk Yaslıçimen, Cilt 8, Sayı 8, 2010, s. 77-148.

Örneğin faaliyetini halen sürdürmekte olan *Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft* isimli cemiyet henüz Alman siyasi birliği sağlanmadan önce, 1845 yılında kurulmuştu.[19]

Bu cemiyet haricinde öne çıkan diğer cemiyetler kuruluş tarihleri ile beraber şu şekilde sıralanabilir: (1898) *Deutsche-Orient Gesellschaf*t, (1901) *Deutsch-Asiatische Gesellschaft*, (1908) *Deutsche Vorderasien Komittee*, (1902) *Deutsche Gesellschaft für die Erforschung Anatoliens*, (1877) *Deutsche Verein für die Erforschung Palaestinas*. Dikkat edilirse bunlar, birbirine çok yakın tarihlerde benzer amaçlarla kurulmuş cemiyetlerdir. Bu cemiyetler aracılığıyla veya onlardan bağımsız olarak *Orientalisches Archiv: Illustrierte Zeitschrift für Kunst, Kulturgeschichte und Völkerkunde der Länder des Ostens*, *Beitraege zur Kenntnis des Orients: Jahrbuch der Münchener Orientalistischen Gesellschaft*, *Orientalische Literatur Zeitung, Die Welt des Islams: Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Islamkunde* gibi isimler altında süreli yayınlar da hazırlanmıştır. Bu cemiyetler ve süreli yayınlar Anadolu dahil olmak üzere geniş bir coğrafi alan ile ilgilenmekteydiler. Bu ilgi, bölgedeki sanattan, sosyolojiye veya iktisadi yapıdan dini yapıya kadar son derece geniş bir alanı kapsamaktadır.[20] Söz konusu cemiyetler ve süreli yayınlar Almanya'daki şarkiyatçılık disiplinin kısa sürede ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir. Uzmanlar birden çok defa bölgeye gelen, bölge dilini konuşan, coğrafi koşullarını yakından tanıyan kişilerdir. Buna bir örnek olarak Hugo Grothe verilebilir. Coğrafyacı, kültür politikacısı ve ilgilendiği coğrafya gereği bir şarkiyatçı olan Grothe, Osmanlı topraklarına birden fazla kez gelerek özellikle Osmanlı iktisadi durumu üzerine gözlemlerde bulunmuştur. Grothe'ye göre Osmanlı Devleti'nin iktisadi alanda modernleşmesi kaçınılmazdı ve bu ihtiyaç Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki varlığını ve itibarını arttıracaktı.[21]

Cemiyetlerin kuruluş tarihleri ve bunların faaliyetleri Almanya'nın Osmanlı dış politikası üzerinde daha etkili bir hale geldiği II. Wilhelm döneminde artması tesadüf değildir. Almanya bir taraftan bilimsel araştırmalarla Osmanlı Devleti ile ilgili bilgileri taze tutmak, geliştirmek istiyordu. Diğer taraftan Alman kültürünün aktarılmasıyla Türklere modernleşme konusunda yardımcı olunabileceği mesajı veriliyordu. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni ticari ortağı yapma umutlarını da taşıyordu.[22]

---

[19] https://www.dmg-web.de/page/zielsetzung_de. 01/12/2019.

[20] Bu yayınlardan bir tanesi olan *Orientalisches Archiv*'in bir sayısı bu çeşitliliğe örnektir. Detaylı bilgi için Ek 1'e bakınız.

[21] Bilge Karbi, "Hugo Grothe'nin Hazırladığı Eserlerde Osmanlı İktisadi Modernleşmesi Üzerine Görüşler" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* C XIX, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı 2018, s. 110-12.

[22] Gencer, age, s. 145-152.

Kültürel faaliyetler içerisinde arkeoloji, Almanların Osmanlı Devleti'ndeki uğraşlarının en önemlilerinden bir tanesidir. Arkeolojik faaliyetler bir düzen içerisinde gerçekleşse de zaman zaman kaçak kazıların yapıldığı ve tarihi eserlerin izinsiz şekilde Almanya'ya götürüldüğü bilinmektedir.[23]

Değerlendirme

Almanya'da kurulan ve Osmanlı Devleti ile alakalı bilimsel araştırmalar yapan cemiyetler, Almanya'ya gönderilen öğrenciler, süreli yayın ve kitap faaliyetleri, okulların açılması, çeşitli bilimsel araştırma projeleri gibi alanlar Alman-Osmanlı bilimsel ve kültürel ilişkilerinde ön sırada gelenlerdir. Eğitim bu ilişkiler içerisinde ayrıca önemli bir yer kaplamaktadır. 1914 yılında savaşta kurulan ittifak sayesinde ve İngiltere, Fransa gibi nüfuz sahibi diğer devletlerin faaliyetlerine son vermesi ile Alman bilimi, teknolojisi, eğitimi ve Alman dili daha çok gelişme imkânı bulmuştur.

Alman dış politikasına uygun olarak Alman bilim insanları Osmanlı topraklarına gitmeye teşvik edilmiş, Almanya tarafından bu araştırma gezilerinin gerçekleştirilmesi adına bütçeler ayrılmış ve elverişli koşulların oluşması için hem Osmanlı'daki Alman diplomatlar hem de Almanya'daki devlet adamları çaba sarf etmişlerdir.

İncelediğimiz dönemde farklı alanlardaki Alman uzmanlar, Osmanlı Devleti ve toplumu üzerine çok sayıda araştırmalar yaptılar. Sonuçta Almanca dilinde yazılmış, Türkiye hakkında tarih, coğrafya, sosyoloji, iktisadi yapı, sanat ve mimarlık, arkeoloji, halk bilimi vs. gibi alanlarda çok büyük bir külliyat oluşmuştur. Bu eserlerin birikiminde, Almanya'nın Osmanlı'ya nüfuzunun bir ayağı olan kültürel faaliyetlerinin etkisi ve dolayısıyla Alman devletinin buradaki desteği inkâr edilemez. Şu da bir gerçektir ki hazırlanan eserlerin çoğunun yazarı alanlarında uzman kişilerdir. Dolayısıyla o günün şartlarında Türkiye için henüz çok yeni sayılacak teknoloji ve araştırma yöntemleri (örneğin istatistik kullanarak) sayesinde, günümüze kadar gelecek ve sosyal bilimcilerin yararlanabilecekleri bilimsel yayınlar üretmişler ve fotoğrafik malzeme ortaya çıkarmışlardır. Dolayısıyla bu eserler günümüzde Türkiye çalışmaları için değerini sürdürmektedir; eserlerin Türkçeye kazandırılması faydalı olacaktır.

---

[23] Almanya'da Osmanlı topraklarına gelerek kazılar yapan arkeologlar ve faaliyetleri için bkz. Hatice Palaz Erdemir, Halil Erdemir, "Alman Emperyalizmi ve Avrupa Topraklarında Arkeoloji", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, Sayı XV, 2013, s. 261-283.

Kaynakça

Beydilli, Kemal, "Helmuth von Moltke", *İslam Ansiklopedisi,* Cilt 30, İstanbul 2005, s. 267-268.

Bulut, Yücel, "Oryantalizm" *İslam Ansiklopedisi*, C 33, İstanbul 2007, s. 428-437.

Ceylan, Mehmet Akif, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: E. Obst, Th. Lefebvre ve E. Chaput", *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* C II, Sayı 1, 2013, s. 311-335.

Dölen, Emre, *İstanbul Darülfünununda Alman Müderrisler: 1915-1918*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay. İstanbul, 2013.

Erdemir, Hatice Palaz, Erdemir Halil, "Alman Emperyalizmi ve Avrupa Topraklarında Arkeoloji", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, Sayı XV, 2013, s. 261-283.

Gencer, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu": 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim,,* İletişim yay. İstanbul 2015.

Herzog, Christoph, "Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* çev. Faruk Yaslıçimen, Cilt 8, Sayı 8, 2010, s. 77-148.

Karbi, Bilge, "Hugo Grothe'nin Hazırladığı Eserlerde Osmanlı İktisadi Modernleşmesi Üzerine Görüşler" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* C XIX, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı 2018, s. 110-123.

Kış, Salih, *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü: von der Goltz Paşa 1883-1895*, Palet Yay. Konya 2017.

Maksudyan, Nazan, "Cihan Harbi Yıllarında Almanya'da Osmanlı Yetimleri: Mavi Kep ve Pelerin", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 243, Mart 2014, s. 22-27.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yay. İstanbul 2004.

Türk, Fahri, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti: 1871-1914,* IQ Yay. İstanbul 2012

Wallach, Jehuda, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1985.

Yeşil, Fatih, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Dünya Savaşı Tarihi: Osmanlı Askeri Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, haz. Gültekin Yıldız, Timaş yay. İstanbul 2013.

Ekler

Inhaltsverzeichnis.

Allgemeines über den Orient, seine Kulturzonen und Rasseglieder.

Seite

Georg Jacob, Sultan Soliman als Retter des Sanct Georg zu Ofen 10

F. W. Brepohl, Eine Freudenfeier im türkischen Heerlager zu Ofen am Ende des XVI. Jahrhunderts. Mit 1 Abbildung im Text 66

T. Krygowski, Polenteppiche (Polnische Knüpfteppiche). Mit 11 Abbildungen im Text und auf 3 Tafeln (XI/XIII) 70, 106

T. J. Arne, Ein persisches Gewichtsystem in Schweden. Mit 17 Abbildungen auf 1 Tafel (XIX) 122

G. Supka, Iskender-Dū'l-Qarnein und Chaḍhir. Eine Darstellung der Silberschüssel aus Klimowa. Mit 2 Abbildungen auf 1 Tafel (XX) 128

R. v. Lichtenberg, Über gegenseitige Einflüsse von Orient und Occident im Becken des Mittelmeeres. Mit 20 Abbildungen im Text und auf 2 Tafeln (XXV/XXVI) 157

O. Jaekel, Zur Urgeschichte der orientalischen Teppiche. Mit 9 Abbildungen auf 3 Tafeln (XXVII/XXIX) 167

Nordafrika und Spanien.

A. A. Cardenas, Die Alhambra im Lichte der Kunstgeschichte. Beziehungen zwischen der Architektur Granadas und der nordafrikanischen. Mit 8 Abbildungen auf 2 Tafeln (XVII/XVIII) 103

Balkanhalbinsel, Europäische Türkei.

Cornelius Gurlitt, Zur Topographie Konstantinopels im XVI. Jahrhundert. Mit 36 Abbildungen im Text und auf 3 Tafeln (I/II, X) 1, 51

Vorderasien.

A. v. Schultz, Zur Kenntnis der arischen Bevölkerung des Pamir. Mit 12 Abbildungen auf 2 Tafeln (VII/VIII) 23

Hugo Grothe, Der Kalamkär. Ein Erzeugnis des persischen Kunstgewerbes. Mit 4 Abbildungen auf 2 Tafeln (XXI/XXII) 132

Ewald Banse, Die Gubäb-Hütten Nordsyriens und Nordwest-Mesopotamiens. Mit 1 Karte und 10 Abbildungen im Text und auf 2 Tafeln (XXX/XXI) 173

Zentralasien.

Josef Kuderna, Turkmenenteppiche. Mit 8 Abbildungen auf 2 Tafeln (III/IV) 11

Martin Hartmann, Über einige Anlagen und Bauwerke Jarkends (Chinesisch Turkestan). Mit 12 Abbildungen auf 2 Tafeln (V/VI) 17

Ostasien (China, Japan, Korea).

Ernst Zimmermann, Wann ist das chinesische Porzellan erfunden und wer war sein Erfinder? 30

Julius Kurth, Meisterinnen des japanischen Holzschnittes. Mit 6 Abbildungen auf 1 Tafel (IX) 35

M. von Brandt, Das chinesische Glas. Mit 19 Abbildungen auf 2 Tafeln (XIV/XV) 77

F. G. Müller-Beeck, Ursprung der japanischen Motive in Kunst und Kunstgewerbe. Mit 34 Abbildungen im Text und auf 1 Tafel (XVI) 84

H. v. Winiwarter, Notes à propos de Harunobu. Mit 9 Abbildungen auf 2 Tafeln (XXIII/XXIV) . . 137

E. A. Heber, Über Technik und Ökonomie des japanischen Kunstfleißes 180

Ek 1: Orientalisches Archiv: Illustrierte Zeitschrift für Kunst, Kulturgeschichte und Völkerkunde der Laender der des Ostens, Cilt II, 1911, 1912

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL BAYINDIRLIK POLİTİKALARI İÇERİSİNDE ALMANYA'NIN ROLÜ*

Ahmet Kısa**

Giriş

Bu bildiri, II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) Osmanlı Devleti'nin genel bayındırlık politikalarını tespit etmeyi ve bu politikalar içerisinde Almanya'nın üstlenmiş olduğu rolü ortaya koymayı amaçlamaktadır. 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nde bayındırlık hizmetlerinin yerine getirilmesi doğrudan merkezi hükümet tarafından değil, merkezi idarenin yerel unsurları yoğun şekilde harekete geçirmesi ve bu hizmetlerin merkezden gönderilen görevliler denetiminde, belli kurallar çerçevesinde yapılmasına bağlıydı[1]. Yani; bayındırlık ve belediye hizmetleri gibi kamuya ait işlerin icrası ayrı bir görev olarak değil, askeri ve mülki hizmetlerle bir bütün olarak değerlendiriliyor, merkezi hükümet bizzat işleri yapmak yerine göndermiş olduğu görevlilerle işlerin denetlenmesi görevini üstleniyordu. Ancak bu durum 19. yüzyıl ortalarından itibaren değişmiş, fen hizmetlerinin çeşitlenmesi, yerel kaynakların azlığı dolayısıyla çoğalan kamu hizmetlerinin mahalli unsurlarla artık yapılamayacak olması merkezi idarenin bu işleri doğrudan yerine getirmesi zorunluluğunu doğurmuştu. Bu nedenle 1848 yılında Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı) kurulmuştu. Nafia Nezareti ilk açıldığında görevleri oldukça çeşitli, sorumlulukları genişken II. Meşrutiyet yıllarında Nezaret genel itibari ile yollar ve köprülerin inşası, demiryolları, limanlar, iç sularda gemi nakliyatı ve zirai üretimin arttırılması gibi işlerin yapılmasından sorumlu tutulmuştu[2].

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde bayındırlık işlerinin merkezi idare tarafından yerine getirilmesi, varidatın azlığı, teknik imkânların elverişsizliği, bayındırlık

---

* Bu bildiri 05.07.2019 tarihinde Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilen; *"Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918); Kapitülasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler"* başlıklı çalışmamızdan türetilmiştir.

** Öğretim Görevlisi Doktor, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, ahmetkisa@akdeniz.edu.tr

[1] Yekta Özgüven, "19. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Değişen Kent Yönetim Mekanizmaları", *Sigma (Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi),* 3/2 (2011), s. 283.

[2] Nafia Nezareti'nin tarihi inkişafı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şenay Atam, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti,* Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Niğde 2015; Ahmet Kısa, *Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918), Kapitülasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler,* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Antalya 2019.

işlerinin oldukça fazla ve çeşitli olması gibi sebepler dolayısıyla mümkün olmamış, devlet yabancı sermaye ve iş gücüne müracaat etmek zorunda kalmıştı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin Bayındırlık Politikalarının Genel Niteliği

II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) Osmanlı Devleti'nin nasıl bir bayındırlık anlayışına sahip olduğunu anlamak, dönemin genel siyasi konjonktürüne uygun olarak hükümet programlarına bakmayı gerekli kılıyor. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde 11 hükümet iş başına gelmişti ve ülkenin genel siyasi gidişatına uygun bir şekilde bayındırlık politikaları belirlenerek halkın yararına hizmetlerin yapılmasına iktisadi imkânların elverdiği ölçüde öncelik verildi. Ülke yönetiminde daha çok İttihat ve Terakki'nin söz sahibi olduğu II. Meşrutiyet Dönemi'nde göreve gelen hükümetlerin çok azında doğrudan bayındırlık politikasından bahsedilmiş, yapılacak olan işlerle ilgili hükümet programlarında çok az bilgi verilmişti. 5 Ağustos 1908'de hükümet kuran Kamil Paşa[3]; hükümet programında nafia hizmetlerinden söz ederken, şimdiye kadar devletin bayındırlık faaliyetlerinde muntazam bir program takip etmemesi dolayısıyla istenilen neticenin elde edilemediğini; ancak meşrutiyetle birlikte Osmanlı Devleti'ne giren ilerleme fikrinin, ahali arasında sağlanan eşitliğin hem devlet hem de halk açısından faydasının görüleceği, ticaret, sanayi ve bayındırlığın daha da ilerletilmesi için meclis tarafından farklı çarelerin düşünüleceğini belirtmişti[4]. Hükümet programında yer alan bu ifadelerden bayındırlık alanında daha farklı politikaların uygulanacağı, bununda Meclis-i Mebusan'da yapılacak müzakerelerle tayin edileceği anlaşılmıştı.

5 Mayıs 1909'da iktidara getirilen Hüseyin Hilmi Paşa[5] kabinesinin hükümet programında ise bayındırlıkla ilgili; "meşrutiyetin akvam-ı saireye ne büyük saadetler bahşetmekte olduğunu görmekte olan Osmanlı milleti, umur-ı nafiaya ait tasavvurlarında bir an evvel kuvveden fiile çıkmasına artık sabırsızlıkla intizar ediyor," deniliyordu. Bu alanda memleketin yararına talep olunan imtiyazların icrasında hükümet tarafından bir tereddüt gösterilmediği; ancak imtiyazla yaptırılamayacak, doğrudan doğruya hükümet tarafından yapılması gerekli bayındırlık

[3]Sadrazam Kıbrıslı Kamil Paşa 5 Ağustos 1908-14 Şubat 1909 tarihleri arasında sadarette kalmıştır, hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Şen, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa (1832-1913),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 190.

[4]İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 64-65.

[5]Hüseyin Hilmi Paşa'nın (1855-1923) bu ikinci hükümetidir. İlki 14 Şubat 1909 ile 13 Nisan 1909 tarihleri arasında, ikinci kabinesi 5 Mayıs 1909-28 Aralık 1909 tarihleri arasında görev yapmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın hayatı, devlet memurluğu ve faaliyetleri ile ilgili bkz. Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 13(1): 2015, s. 244; Abdullah Özdağ, "Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)", *Karadeniz Araştırmaları,* 41: 2014, s. 155.

hizmetlerinin bulunduğu ifade edilmekte, bir taraftan bunlar yapılırken diğer taraftan milleti hem vatana hem de kendilerine faydalı olacak işlere sevk edebilmek için acilen kaynak bulmaya mecbur oldukları belirtilmekteydi. Bu sene içinde yapılması gerekli görülen inşaat ve nafia hizmetleri için ayrı bir bütçenin[6] meclise sunulacağı; memleketin imarının tezyidi için sarf edilecek paranın temini hususunda dış borç alımına meclisin hükümete yardımcı olacağının ümit edildiği ifade ediliyordu[7].

30 Eylül 1911 tarihinde iş başına getirilen Sait Paşa[8] kabinesinin hükümet programında ise bayındırlık alanında takip edilecek siyaset şu şekilde açıklanmıştı. Hükümet umur-ı nafiaya ait politikasını, ülkenin muhtaç olduğu imaretin önem sırasına göre, memleketin ihtiyaçlarıyla uyumlu etraflı bir programla tayin edilmesi, programın Meclis-i Ayan ve Mebusan tarafından kabul ve tasdikinden sonra mevki-i tatbike konulması ile gerçekleştireceğini belirtmişti. Bunun için memleketin kaynaklarından mümkün olduğu kadar istifade olunacak, yabancı sermaye ve tekniğinin gerekliliği dolayısıyla bunların temini hususuna devam edilecekti[9].

4 Şubat 1917'de kurulan Mehmet Talat Paşa[10] kabinesi bayındırlık işlerini müttefik ülkelerde tarafsız devletlerin sermayedarları tarafından yapılmak istenilen sanayi ve nafia yatırım taleplerinin hükümet nezdinde kabul edilmesi, girişilen işlerin biran evvel sonuç vermesi için her türlü kolaylığın sağlanması ile yürütüleceğini hükümet programında ilan ediyordu. Programda, Harbi Umumiden sonra memleketin güçlü bir şekilde varlığını korumasının, harbin açtığı yaraların kapatılabilmesinin böyle geniş nazarlı bir siyasetin takip edilmesine bağlı olduğu ifade ediliyordu[11].

Genel itibarı ile bayındırlık politikası açısından 1908-1918 yılları değerlendirildiğinde bu dönemde kurulan hükümetlerin çok azında "bayındırlık" hükümet programında yer almıştır. Bayındırlık politikasından bahseden hükümet programlarında yapılacak işler ve bu işlerin yapılması için çözülmesi gerekli sorunlar hemen hemen aynıdır. Bu nedenle hükümet programlarının ortak noktası bayındırlık işlerinin yürütülmesi için devletin ihtiyaç duyduğu sermaye ve teknik imkânlarının

---

[6]1909- 1910 Osmanlı Devlet bütçesi için bkz. Yakup Akkuş, "Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri (1840-1913) Nasıl Okunmalı", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* 40: 2013, s. 172.

[7]Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de*..., s. 101.

[8]Küçük Sait Paşa Hükümetleri 30 Eylül-31 Aralık 1911; 31 Aralık 1911-17 Temmuz 1912 tarihleri arasında görev yapmıştır. Sait Paşa'nın hayatı ve devlet memurluğu ile ilgili bkz. Zekeriya Kurşun, "Küçük Said Paşa", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c.35, İstanbul 2008, s. 578.

[9]Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de*..., s. 125.

[10]Tevfik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü,* Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 360.

[11]Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de*..., s. 182-183.

olmaması, bu ihtiyaçların dışarıdan karşılanması zorunluluğudur. Hükümetler bunu sağlamak için gerekli kolaylığı sağlayacaklarını programlarında ilan etmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meclis-i Mebusan'da çokça tartışılan meselelerin başında yabancı yatırımlar ve bu maksatla verilen imtiyazlar hususu ön planda olmuştur[12]. Bu konu dönemin genel iktisat politikalarıyla da yakından ilgilidir ve hükümetlerin bayındırlık politikalarının anlaşılması açısından da önem arz eder.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde devletin takip ettiği bayındırlık politikalarının genel çerçevesi hükümet programlarından ziyade 14 Aralık 1908 tarihinde hazırlanan Nafia Programı ile belirlenmiştir. 14 Aralık 1908 tarihinde hazırlanan Umur-ı Nafiaya Dair Layiha Osmanlı Devleti'nde bayındırlık alanında hazırlanmış en kapsamlı nafia programlarından biridir. Bu layiha altı bölümden oluşmaktadır ve beş bölüm Ticaret ve Nafia Nezareti memurları tarafından, Elcezire'ye ait son kısım ise William Willcocks tarafından hazırlanmıştır. Program; (1) Ticaret ve Nafia Nezareti'nden 1 Kanunuevvel 1324 (14 Aralık 1908) tarihinde sadrazamlık makamına yazılan tezkirenin sureti, (2) Turuk ve Meâbir, (3) Demiryolları, (4) Limanlar, (5) İç sularda gemi nakliyatı ve zirai sulama işlerini (Dahilen seyr-i sefain ve ameliyat-ı miyâhiye-i ziraiyye) kapsayan fasıllar ile (6) Elcezire'de uygulanacak umur-ı nafiaya yönelik işleri kapsıyordu.

1908 Nafia Programı asgari düzeyde ülkenin bayındırlık ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmıştı. Programın öncelikli hedefi tarımın geliştirilmesi, tarımsal üretimin ticari getiri sağlayacak üretime dönüştürülmesi ve bu amaçla tarımsal ürünlerin dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayacak altyapı yatırımlarının inşasıydı. Bunun için yolların yapılmasına, demiryollarına, limanların inşa edilmesine ihtiyaç vardı[13].

14 Aralık 1908 tarihinde hazırlanan Nafia Programının uygulanabilmesi için bütçeye ihtiyaç duyuluyordu. Ülkenin imarı, devletin refah ve saadetinin arttırılması yolların yapılmasına, ziraatın geliştirilmesi için bataklıkların kurutulmasına, ovaların sulanmasına, limanlar gibi ticaretin gelişmesinde oldukça mühim olan umur-ı nafianın bir an evvel vücuda getirilmesine bağlıydı. 1908 Nafia Programının uygulanabilmesi devlet açısından sayısız faydaları içeriyor, bu nedenle dış borçlanma tek çıkar yol olarak görülüyordu. Bu gerekçelerle Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın 30 Mayıs 1909 tarihli yazısıyla "Umur-ı Nafia İçin Akdolunacak

[12] Örneğin, II. Meşrutiyet Döneminde Meclis-i Mebusna'da yapılan telefon imtiyazı tartışmaları için bkz. Mustafa Malhut, *Meclis-i Mebusan'da İmtiyazlar Sorunu ve Tartışmaları (1908-1914),* İlkim Ozan Yayınları, Antalya 2011, s. 228.

[13] *Umur-ı Nafiaya Dair Layiha,* Ticaret ve Nafia Nezareti, İstanbul 1908, s. 1-75/1-10. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 175-180.

İstikraz Hakkında Kanun Layihası" Meclis-i Mebusan'a gönderildi[14]. Kanun gereği 3.290.900 lirası umur-ı nafiaya, 700.000 lirası tohumluk zahireye olmak üzere 3.990.900 lira dış borç alımına Maliye Nezareti mezun olacaktı. Bu harcamalar, Ticaret ve Nafia Nezareti kararıyla icraat ve imalat vuku buldukça sarf olunacak, sene içinde harcanmayıp ertesi yıla kalan miktarın takip eden yıllarda kullanılması mümkün olacaktı. Kanunun icrasından Maliye ile Ticaret ve Nafia Nezareti doğrudan yetkili kılınmışlardı[15].

Nafiaya dair istikraz kanunu, mebusların bazı çekinceleri dolaysısıyla meclisten onay alamadı[16]. Genel itibari ile mebuslar nafia için dış borçlanmanın 3 sene için yapılmasına, yapılacak bayındırlık işleri ile ilgili keşiflerin yapılmadan harcama kalemlerinin tahmini olarak çıkarılmış olmasına, bütçe açık verirken 4 milyona yakın nafia istikrazına karşı çıkıyorlar, işlerin imtiyaz yoluyla %3, %4 faizle sermaye sahiplerine ihale edilmesini istiyorlardı[17].

Dış borçlanmaya Meclis'in onay vermemesi dolayısıyla II. Meşrutiyet Dönemi'nde de bayındırlık işlerinin yürütülmesi, bundan önce olduğu gibi bu dönemde de imtiyazla sermaye sahiplerine ihale edildi. Osmanlı Devleti'nde büyük sermaye gerektiren bayındırlık işlerinin imtiyazla icrası tercihten ziyade bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştı. Çünkü, 19. yüzyıl ile dünyada yaşanan gelişmeler, halkın ihtiyaçlarının değişmesi, kamu hizmetlerinin çeşitlenmesi, teknik anlamda meydana gelen ilerlemeler, demiryolu, telgraf, telefon gibi ulaşım ve iletişim araçlarının gündelik yaşamda kullanılmaya başlanılması, devletin bayındırlık alanında yapacağı yatırımların maliyetini ve çeşitliliğini arttırdı. Artık geleneksel yöntemlerle bayındırlık hizmetleri yapılamadığı gibi sadece Nafia Nezareti'nin de bu kadar cesim bir işin üstesinden gelmesi mümkün değildi. Bu nedenle yol, şimendüfer, telefon, rıhtım, liman inşası, nehirlerin seyr-i sefere uygun hale getirilmesi, bataklıkların kurutulması, şehirlerin aydınlatılması gibi hususlar teknik ve mali yetersizlik dolayısıyla imtiyazla şirketlere tevdi edildi. 19. yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan bu süreç II. Meşrutiyet ile birlikte artarak devam etti, üstelik meşrutiyetin getirmiş olduğu serbestiyet ortamı mali imkânı olan müteşebbisler için uygun ortam yarattı.

Osmanlı Devleti'nde bayındırlık işlerinin icra edilmesinde imtiyaz yönteminin tercih edilmesinin işlerin vaktinde yapılamaması, yapılan işlerin mevzuata uygun

[14] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC),* 1. Dönem, 1. İçtima, 4. Cilt, İ. 84, 17 Mayıs 1325/30 Mayıs 1909, s. 87.
[15] *MMZC,* 1. Dönem, 1. İçtima, 5. Cilt, İ. 105, 20 Haziran 1325/ 3 Temmuz 1909, s. 1-5.
[16] *MMZC,* 1. Dönem, 1. İçtima, 5. Cilt, İ. 105, 20 Haziran 1325/3 Temmuz 1909, s. 147-157.
[17] Umur-ı Nafia İçin Akdolunacak İstikraz Hakkında Kanun Layihası ile ilgili Meclis-i Mebusan'da yapılan tartışmalar hakkında bkz. *MMZC,* 1. Dönem, 1. İçtima, 5. Cilt, İ. 103, 16 Haziran 1325/29 Haziran 1909, s. 83-87.

olmaması gibi birçok nedeni vardı. Ancak genel itibari ile devletin mali kudretinin olmaması ve teknik kabiliyetinin bulunmaması gibi iki temel nedenin devletin bu tür işleri imtiyazla şirketlere ihale etmesinde etkili olduğu anlaşılıyor. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı devlet bütçesi sürekli açık vermiştir[18]. Sivil mühendis yetiştirmek için 1884 yılında açılan Mühendis Mektebi ise 1888 ile 1916 yılları arasında 331 mühendis yetiştirmişti. 29 yılda vefat eden 40 mühendis bu sayıdan çıkarıldığında geriye 291 mühendis kalıyordu[19]. I. Dünya Savaşı öncesi yüz ölçümü 1.910.000 kilometreyi bulan Osmanlı Devleti'nin bayındırlık işlerinin 291 mühendisle icra edilmesi mümkün değildi.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Almanya'nın Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri İçerisinde Üstlendiği Rol

Meşrutiyetin 1908 yılında yeniden ilanı ile birlikte yönetimde söz sahibi olmaya başlayan liberal görüşlere sahip kişiler, II. Abdülhamit'in çok yakın ilişkiler kurduğu Almanya'ya karşı mesafeli durdular. Bu durum Fransa ve İngiltere lehine bir havanın oluşmasına, daha evvel II. Abdülhamit tarafından Almanlara verilen Bağdat demiryolu hattının Meclis-i Mebusan'da eleştirilmesine neden oldu. Ancak Almanya bu süreci iyi yönetti; Almanların barışçı yayılma politikaları, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu borçlanma konusunda sağladıkları kolaylıklar meşrutiyet sonrası kendilerine karşı oluşan soğukluğu ortadan kaldırdı. 1909 yılı sonlarına kadar Osmanlı Devleti'ndeki siyasi durum tam olarak İtilaf Devletlerinden yana iken bu durum 1910 yılı ortalarından itibaren değişmeye başladı. Maliye Bakanı Cavit Bey'in gümrük gelirlerini güvence göstererek Fransa ve İngiltere nezdinde başlattığı 30 milyon dolarlık borç talebi bu devletler tarafından karşılanmazken, Almanlar bu durumu fırsata çevirdiler % 4 faizle Osmanlı hükümetine 30 milyon dolarlık borç verdiler. Bu borç Osmanlı Devleti'nin mali sorunlarını çözmedi, bu nedenle gümrük vergilerinin % 4 oranında arttırılması konusu gündeme geldi. Bu konuda büyük devletlerin rızasını almak maksadıyla hükümetin 1910 yılından 1911 yılı yazına kadar başlattığı çabalara İngiltere sürekli engellerle mani olmaya çalışırken Almanya yine uzlaşmacı bir tavır sergiledi; 1910 Kasımın-

[18] Osmanlı devlet bütçeleri hakkında bkz. Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.322-323.

[19] HRT.h....1305, 1335 Ca 29/23 Mart 1917. Hendese-i Mülkiye Mektebi'nin (Sivil Mühendislik Yüksek Okulu) kuruluş tüzüğü 19 Haziran 1884 tarihinde hazırlanmıştır. Bu okuldan mezun olanlar demiryolları, yol ve köprü inşaatları, vilayetlerin nafia müdürlükleri gibi yerlerde dördüncü rütbeden üçüncü sınıf mühendis olarak atanmaktaydılar. Mezunların, gösterdikleri başarı doğrultusunda her iki yılda bir dereceleri ikinci ve ardından birinci sınıf mühendisliğe yükseltilir, gerekli görülenlere başmühendislik verilirdi. Daha geniş bilgi için bkz. Şinasi Acar, Atilla Bir, Mustafa Kaçar, "Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* XVII/2(2016): 11-16.

da Almanlar Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerini arttırmasına karşı çıkmayacaklarını belirttiler. Alman hükümeti bununda ötesinde Osmanlı Devleti'ne Bağdat demiryolu hattının Bağdat'tan sonraki kısmını istediğine verebilme imkânını tanıdı. Yalnız Deutsche Bank Bağdat, Basra ile Basra Körfezi arasındaki hatlarda Türk olmayan gruplar kadar hisse sahibi olabilmek hakkına sahip olmak istiyordu. Osmanlı Hükümeti için önemli fedakârlıklarda bulunmuş bir devletin bu istekleri oldukça makul görüldü. Dolayısıyla Almanların bu yeni önerisi 21 Mart 1911 tarihinde Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edildi. Bu hem Bağdat demiryolunun tamamlanmamış bölümlerinin yapımının önünü açtı hem de Almanlar zor zamanlarında Türk Hükümeti'nin yanında yer alarak hükümetin itimadını kazandılar. Maliye Nazırı Cavit Bey'e göre bu sonuç Almanlar açısından, "1908 devrimi ile Büyük Savaş'ın patlak vermesi arasında tarihin yazmadığı en büyük diplomatik zaferdi[20]." Çünkü, Almanya açısından Osmanlı Devleti ve aynı zamanda doğuya açılma siyasetlerinin en önemli aracı olan Bağdat Demiryolu'nun inşa edilmesi büyük önem taşıyordu. Nitekim Almanlar 1890 yılında kuzey batıdan Almanya'nın güvenliğine ve ekonomik etkinliklerine karşı gelebilecek tehditleri ortadan kaldırmak için Gotland Adası'nı kontrolleri altına almayı başarmışlardı. Gotland, kuzey batıda Almanya'nın her türlü çıkarları açısından ileri karakol vazifesi görürken, Bağdat ise doğuda, Osmanlı topraklarında gerçekleştirmek istedikleri iktisadi genişlemenin son noktasını oluşturuyordu[21].

Bu nedenle II. Meşrutiyet Döneminde Almanların Osmanlı Devleti'nde Bağdat Demiryolu'nu inşa etme isteklerinde herhangi bir azalma söz konusu değildi. Dolayısıyla Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki bayındırlık yatırımları, II. Meşrutiyet öncesinde olduğu gibi Meşrutiyet sonrası da devam etti. Almanlar bu dönemde Bağdat Demiryolu'nun inşa edilmemiş kısımlarının tamamlanması, Konya Ovası'nın sulanması, Alman Levant Pamuk İşletmeleri Birliği ile Çukurova'da tarımsal faaliyetlerde bulunmuş, İskenderun Limanı'nın inşa imtiyazını almıştır.

---

[20]Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923).* Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 204-211.

[21]Bonyar Waylet ve Ernst Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu,* çev. Vedat Atila, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2004, s. 147. Bağdat Demiryolu'nun inşa edilmesi Almanların doğuya açılma siyasetlerinin en önemli aracı konumundaydı. Almanlar, Bağdat Demiryolunu inşa ederek hem Irak, Mezopotamya ve Anadolu'nun bazı cihetlerinde Alman sermayesini ve nüfusunu arttırmayı düşünüyorlar, hem de iktisadi, siyasi ve zirai çıkarlarını koruyarak, günden güne arttırmayı amaçlıyorlardı. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik gizli politikalarının içeriği ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Paul Rohrbach, *Rusya Devleti'nin Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye Karşı Olan Vaziyet-i Siyasi ile Bağdat Şimendüferi ve Almanya Devleti'nin Hafâyâ-yı (Gizli) Siyaset-i Şarkiyyesi,* çev. Cevdet Paşazade İbrahim Latif, Metin Matbaası, Dersaadet 1325-1327, s. 65.

Bağdat Demiryolu Hattı'nın İnşa Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nin imtiyaz usulü ile demiryolu yapma politikası II. Meşrutiyet döneminde de devam etti. Bu yapılırken yeni şirketler kurarak farklı bölgelerde demiryolu yapma politikasından ziyade mevcut şirketlere daha evvelden yapım ve işletim imtiyazı verilen hatların uzatılması hakkı verildi. 1908 sonrası imtiyazlar eskiden farklı olarak mecliste uzun tartışmalar sonrasında veriliyor, devlet yararına en uygun teklifi hangi şirket yaparsa demiryolu yapım hakkının o şirkete verilmesi hususuna özen gösteriliyordu. En uygun teklif mevcut şirketler tarafından veriliyordu; çünkü belli bir bölgede demiryolu inşa etmiş ve işletmekte olan şirketler daha az maliyetle hatların uzatılmasını teklif edebiliyorlar ve yeni inşa edecekleri hatlar daha önceden inşa ettikleri ile entegre edildiğinde daha uygun teklifte bulunabiliyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde 1908 sonrası demiryollarının yapımı mevcut şirketlere yeni hatlar için demiryolu yapım imtiyazının verilmesi ile gerçekleşti.

II. Meşrutiyet Döneminde demiryolu yapımı ve işletimi konusunda faaliyet yürüten şirketlerden biri de Bağdat Demiryolu Şirketi idi. Bilindiği üzere Bağdat Demiryolu Şirketi Almanlar tarafından kurulmuştu. Osmanlı Devleti'nde İstanbul-Bağdat arasında demiryolu yapım ve işletim hakkını Almanlar almışlardı. Her ne kadar 1871 yılında hattın ilk etaplarının inşasına devlet eliyle başlanmış olsa da 1875 Muharrem Kararnamesi ve devletin mali iflası hattın yapımında kayda değer bir ilerleme sağlanmasını mümkün kılmamıştı. 4 Mart 1889 tarihinde Almanların hattın yapım imtiyazını devralmalarıyla inşaat hızlanmış, Anadolu Demiryolu Şirketi'ni kuran Almanlar 576 kilometrelik İstanbul-Ankara hattını kısa sürede inşa etmişlerdi. Bu hattın hızlı şekilde inşası Osmanlı Devleti'nin 1893 yılında Ankara-Kayseri ile Eskişehir-Konya demiryolu yapım imtiyazlarını da Almanlara vermesine neden oldu. Almanlar Ankara-Konya hattını inşa etmeseler de Eskişehir-Konya hattının inşasına hemen başladılar, hattı 1896 yılında tamamlayarak ulaşıma açtılar. İstanbul-Konya arasında demiryolu ulaşımının sağlanması ile hattın Konya'dan Bağdat ve Basra'ya kadar uzatılması meselesi daha güçlü bir şekilde gündeme geldi. Hattın geri kalan kısımlarının tamamlanması işi 25 Kasım 1899 tarihinde yine Almanlara verildi ve 5 Mart 1903 tarihinde kesin imtiyaz sözleşmesi imzalandı. Sözleşme 46 maddeden oluşuyor, 99 yıl süre ile şirket imtiyaz hakkı elde ediyordu. Bu sözleşmeyle Anadolu Demiryolu Şirketi'nin de imtiyazı 99 yıl uzatılmış oluyordu. İmtiyazın elde edilmesi üzerine hattın yapımı için Arthur von Gwinner başkanlığında Bağdat Demiryolu Şirketi kuruldu. Bağdat Demiryolu Şirketi (İmpe-

rial Ottoman Bagdat Railway Company) 15 milyon frank sermaye ile kurulmuştu ve şirketin % 10'u Anadolu Demiryolu Kumpanyası'na aitti[22].

Bağdat demiryolunun ilk 200 kilometrelik kısmı olan Konya-Bulgurlu hattı 25 Ekim 1904 tarihinde bitirilerek kısa sürede işletmeye açıldı. Çünkü Konya-Bulgurlu arası demiryolu yapımına oldukça müsait coğrafi koşullar barındırıyordu ve bu kısmın hızlıca inşası mümkün oldu. Ancak Bulgurlu'dan sonra demiryolunun geçeceği bölgeler için aynı şeyi söylemek zordu, aşılması gereken dağlar, zorlu arazi koşulları söz konusuydu. Dolayısıyla hattın ikinci kısmı olan dört etaptan oluşan 840 kilometrelik Bulgurlu-Halep-Nusaybin hattının yapımına iktisadi ve siyasi nedenlerden ötürü beş yıl başlanamadı. Osmanlı Hükümeti 2 Haziran 1908 tarihinde Padişah iradesiyle hattın dört bölümü ile, Telhabeş-Halep bağlantısının inşasına karar verdi[23].

Bağdat hattının Bulgurlu'dan Nusaybin yakınlarında El Helif mevkiine kadar uzatılması ve Telhabeş ile Halep arasına bir şube hattının inşası için Meclis-i Vükela ve Padişah iradesi ile karar verildikten sonra Bağdat Demiryolu Şirketi'nin 5 Mart 1903 tarihli sözleşmesine zeyl bir mukavelename dâhil edildi. Bu ek sözleşmeye göre Bağdat hattının temdidine Duyun-ı Umumiyyeye mahsus varidat fazlası karşılık tutulmuş olduğundan bu hattın 1903 sözleşmesinin 35. Maddesi mucibince her kilometre için 11.000 frank hesabıyla teminat akçesi Duyun-ı Umumiyyeye ait varidat fazlasından tesviye olunacaktı. Duyun-ı Umumiyyeye ait varidat fazlası teminat akçesine yetmediği takdirde sene sonunda ortaya çıkan noksan Konya ve Adana vilayetlerinin gelecek yıl ağnam vergisi hasılatı ile Halep Vilayeti'nin ağnam vergisinden -tazminatı harp karşılığı olan miktar düşüldükten sonra- karşılanacaktı.

İşletme masraflarına hattın yıllık gelirleri karşılık tutulmaktaydı. Hattın yıllık gelirleri 1903 sözleşmesinin 35. Maddesine göre kilometre başına 4.500 frank olarak belirlenmişti. Eğer kilometre başına 4.500 frank gelir temin edilemez ise tahakkuk eden noksan teminat akçesi karşılığı olan gelir fazlasından tamamlanacak, gelir fazlası yeterli değilse teminat akçesi noksanı gibi Konya, Adana ve Halep vilayetlerinin gelecek yılki ağnam vergisinden karşılanacaktı. Hattın işletme gelirleri yıllık 4.500 frankı aşarsa 1903 sözleşmesinin 35. Maddesine göre hareket edilecekti. Yani, işletme gelirleri 4.500 frank ile 10.000 frank arasında olursa 4.500

[22]Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 197.

[23]Gündüz Ökçün, "Osmanlı Meclis-i Mebusanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 25(2): 1970, s. 19.

frankın üstü devlete kalacak, 10.000 frankı aşarsa hükümet ile şirket arasında % 60 ile % 40 oranında pay edilecekti[24].

2 Haziran 1908 tarihinde ek sözleşme ile birlikte Bağdat demiryolunun Bulgurlu-Nusaybin (Elhelif) kısmı için Nafia Nezareti ile Bağdat Demiryolu Şirketi, Deutsche Bank yetkilileri ve Duyun-ı Umumiyye İdaresi vekili arasında istikraz mukavelesi imzalandı. İstikraz sözleşmesi tahmini 840 kilometre olan hattın faiz ve re's-ül malı (ana para) yıllık kilometre başına 11 bin frank teminata muadil olmak üzere yapılıyordu. Hükümet tarafından iki tertip şeklinde düzenlenen istikrazın ikinci tertibine göre 4.752.000 Osmanlı lirası (108.000.000 frank) borç alındı. Miktarı belirtilen para her biri 22 Osmanlı lirası ya da 500 frank olan 216.000 adet tahvilata (borç senedi) ayrıldı. Üçüncü tertibe göre ise 5.236.000 Osmanlı Lirası (119.000.000 frank) borç 22 Osmanlı Lirası veya 500 frank olan 238.000 adet tahvilata bölündü. Bu iki tertip istikrazın yıllık faizi % 4'tü, faizlerin bedeli sahiplerinin isteğine göre Frank, Mark, Sterlin, Felemenk Florini veya Osmanlı Lirası olarak altı ayda bir (Ocak ve Temmuz ayı başlarında) ödenecekti[25].

Bir taraftan hattın inşası ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken diğer taraftan 2 Haziran 1908 tarihinde yapılan ek sözleşme ve istikraz mukavelenamesi imzalanmış, kısa bir müddet sonra 23 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyet Osmanlı Devleti'nde yeniden ilan edilmişti. Meşrutiyetin ilanı ile yasama organı; yani Meclis-i Ayan ve Mebusan 17 Aralık 1908 tarihinde çalışmalarına başlamıştı. Meclisin çalışmalarına başlamasıyla birlikte Bağdat demiryolunun imtiyaz hükümleri, hattın yapımında yaşanan gecikmeler meclis gündemine geldi. 27 Şubat 1909 tarihli Meclis-i Mebusan oturumunda Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey konu hakkında Nafia Nezaretinden açıklama istedi. Açıklanmasını istediği hususlar, Bağdat demiryolu imtiyaz sözleşmesinin niçin gizli tutulduğu, imtiyaz sözleşmesinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ihlal eden hükümlerin olup olmadığı, varsa imtiyazın siyasi sakıncaları, Bulgurlu'dan öte hattın yapımının neden geciktiği, güzergâh seçiminde yabancı devletlerin etkisinin olup olmadığı meseleleriydi. Nafia Nazırı Zihni Paşa, İsmail Hakkı Bey'in izahat istediği konulara açıklık getirdi. Evvela, sözleşmenin gizli tutulmasının Bağdat Demiryolu Sözleşmesine mahsus olmadığını, II. Abdülhamit döneminde bu tür imtiyazların neşredilmesi tarzında bir usulün bulunmadığını; ancak Nafia Nezareti'nin yalnız Bağdat Demiryolu Sözleşmesi değil, ne kadar genel sözleşme ve imtiyaz mukavelesi varsa hepsinin basılması taraftarı olduğunu ifade

[24] 5 Mart 1903 sözleşmesinin 35. Maddesi için bkz. *Mecmua-i Mukavelat,* Cilt: 12, Selanik Matbaası, Dersaadet 1329, s. 17-19.

[25] 2 Haziran 1908 tarihli istikraz sözleşmesi için bkz. *Mecmua-i Mukavelat,* 1329 (Cilt:12), s. 57-64.

etmişti. Nafia Nazırı sözleşmede siyasi sakıncalar, Osmanlı egemenliğini ihlal edecek nitelikte hükümler, hattın güzergâhının seçilmesinde yabancı devletlerin herhangi bir müdahalesinin bulunduğunu düşünmüyordu. Hattın inşasında yaşanan gecikmeleri ticari ve ekonomik kayıp olarak görüyor, Bulgurlu'dan Halep'e kadar olan bölümün 8 yıl yerine 5-6 yılda bitirilmesine çalışılacağını belirtiyordu.

Bunun üzerine tekrar söz alan İsmail Hakkı Bey, sözleşme hükümlerinin mutlaka halkla paylaşılması gerektiği hususunun altını çizdi, nazırın diğer konularda ifade ettiği açıklamalara katılmadığını belirtti. İsmail Hakkı Bey, Osmanlı Devleti'nde demiryolu inşasının genellikle teminat akçesi ile yapıldığını, en gelişmiş ülkelerde teminat akçesi 8 bin, 9 bin frankı geçmemesine rağmen, Osmanlı Devleti'nde bu miktarın 10 bin, 15 bin, hatta 18 bin franka çıktığını ifade ediyor, Bağdat demiryolu için kilometre başına verilen 11 bin frank teminatı fazla buluyordu. İsmail Hakkı Bey'in bu düşüncelerine diğer mebuslarda katılmış, kilometre teminatının fazla olduğunu, Bağdat demiryolunun pahalıya yaptırıldığı görüşünü savunmuşlardı. Onlara göre gayri safi gelirin kilometre başına 10 bin franktan fazla olan kısımlarının hükümet ile şirket arasında % 60-% 40 oranında paylaşılması doğru değildi. Nasıl ki gayri safinin 4.500 franktan fazla olan miktarı devlete bırakılıyorsa, 10 bin franktan fazla olan miktarı da hükümete bırakılmalıydı.

Sonuçta yapılan uzun müzakerelerin ardından mebusların büyük bir bölümü imtiyaz sözleşmesinde bulunan bazı hükümlerin değiştirilerek uygulamaya devam edilmesi kanaatinde birleştiler[26].

Bu gelişmelerden sonra Bağdat demiryolu imtiyazına ait 5 Mart 1903 tarihli mukaveleye 9 Mart 1909 tarihinde ikinci, 21 Mart 1911 tarihinde ise üçüncü ve dördüncü ek sözleşmeler yapıldı. 9 Mart 1909 tarihli ikinci ek sözleşme Bağdat demiryolunun Mersin-Adana demiryolu ile Adana yakınlarındaki Yenice İstasyonunda birbirlerine bağlanması ile ilgiliydi. Hükümet bu iki hattın birbirine entegre hale getirilmesinin bölge halkı açısından faydalı olacağı kanaatindeydi. Bu maksatla yapılan sözleşme ile birlikte iki hattın birleştirilmesinden doğacak masraflar Bağdat Demiryolu Şirketi'ne ait olacaktı[27]. Böylelikle Almanlar bu sözleşmeyle Bağdat-Basra arasında demiryolu inşasından vazgeçiyorlardı; ancak biri İran sınırı üzerinde bulunan Hanekin'e uzanacak, diğeri ise Bağdat demiryolunu İskenderun

[26]Bağdat Demiryolu Sözleşmesi hakkında mecliste yapılan tartışmalar için bkz. *MMZC,* Dönem 1, İçtima 1, Cilt 2, Birleşim 35, 14 Şubat 1324/27 Şubat 1909, s. 56-81; Ökçün, "Osmanlı Meclis-i Mebusanında..." s. 19-37.
[27]*Mecmua-i Mukavelat,* 1329 (Cilt:12): 64-67.

limanına bağlayacak hatların yapım imtiyazını alarak daha kârlı kazanımlar elde ediyorlardı[28].

Bağdat demiryoluna ait 5 Mart 1903 tarihli mukaveleye 21 Mart 1911 tarihinde üçüncü ve dördüncü ek sözleşmeler bu gelişmeler sonrasında yapıldı. 21 Mart 1911 tarihindeki üçüncü ek sözleşme Osmanlı Devleti adına Sadrazam ve aynı zamanda Ticaret ve Nafia Nazırı Vekili Hakkı Paşa ile Bağdat Demiryolu Şirketi Meclis İdare Azası Mösyö Edward Hugenin arasında imzalanmıştı. Buna göre Bağdat demiryoluna ait 2 Haziran 1908 tarihli birinci ek sözleşmeye atıf yapılıyor, hükümet Bulgurlu-El Helif hattının ardından Bağdat'a kadar demiryolunun uzatılacağı hükmünü tekrar sözleşmeye koyuyordu. Şirket, 5 Mart 1903 tarihli sözleşmenin 35. Maddesi ile elde ettiği El Helif-Bağdat kısmının inşa ve işletmesi için yıllık taksitler ve işletme masraflarının devlet gelirlerinden karşılanmasına dair olan hakkından vazgeçiyordu. Sözleşme gereği El Helif ve Bağdat arasındaki hatların harita ve projeleri bu mukavelenin imzalandığı tarihten itibaren bir sene içerisinde Ticaret ve Nafia Nezareti'ne sunulacak, Nezaret harita ve projeleri iki ay içerisinde inceleyerek onaylayacaktı. Bu onayın ardından şirket hattın Bağdat'a kadar olan kısmını 5 yıl içinde tamamlayacaktı.

El Helif-Bağdat arasındaki hatların inşası için 2 Haziran 1908 tarihli iki ve üç numaralı istikraz tertipleri hakkında muharrer ahkâma tabi dört, beş ve altı numaralı tertipler hazırlandı. 2 Haziran 1908 tarihli istikraz tertiplerinden farklı olarak yeni tertip istikrazların her birinin kıymeti 54 milyon frank olarak belirlendi. Şirketin bu tertipleri gerek münferit gerekse toplu olarak vaz etmesini hükümetten isteme hakkı vardı. Yeni tertiplerin muamelatına tahsis olunan karşılıklar bu sözleşmenin ikinci maddesinde gösterildiği şekilde olacaktı. Yani şirket, yıllık taksitler ve işletme masraflarına karşılık devletin gelirlerini şirkete tahsis etmesine dair olan hakkından feragat ediyordu[29].

21 Mart 1911 tarihli dördüncü ek sözleşme ile hükümet Bağdat Demiryolu Şirketi'ne Osmaniye'den İskenderun'a geniş bir şube hattı inşa ve işletme imtiyazını verdi. Bu imtiyaz, Bağdat demiryolu imtiyazına ait 5 Mart 1903 tarihli sözleşme ve şartnamenin bu mukavele ile değiştirilmeyen şartlarına tabi olmak kaydıyla verilmişti. İmtiyaz müddeti Bulgurlu- El Helif hattı imtiyazının sona ermesi ile bitecekti[30]. Şube hattına ait projeler sözleşme tarihinden itibaren 9 ay zarfında Nafia Nezareti'ne gönderilecek, nezaret projelerinin yapılmasına onay verildikten

[28] Waylet ve Jackh, *İmparatorluk Stratejileri...*, s. 182.
[29] *Mecmua-i Mukavelat,* 1329 (Cilt:12), s. 68-69.
[30] Bulgurlu- El Helif demiryolu hattının imtiyaz müddeti 5 Mart 1903 tarihli sözleşmede 99 yıl olarak belirlenmişti.

sonra şirket hattın inşasını 2 sene içinde tamamlayacaktı. Bu şube hattı devlet teminatı ve devletin mali desteği olmaksızın, zarar ve hasarı kendisine ait olmak üzere şirket tarafından inşa edilecek ve işletilecekti. Hattın tesisi için şirket tarafından tedavüle konulacak hisse senetleri damga kanuna tabiiydi. Hükümet, Bulgurlu- El Helif hattını satın almaksızın şube hattını satın alamayacaktı. Bağdat demiryolu ile şube hattı tamamlandığında işletme sırasında müşterek tarifeler tatbik edilirse ücret kat edilen mesafelere göre eşit şekilde belirlenecekti[31].

Bağdat demiryolunun Akdeniz'e ulaştırılması maksadıyla verilen bu imtiyaz kısa sürede Bağdat Demiryolu Şirketi tarafından kullanıldı. 10 Haziran 1912 tarihinde Toprakkale-İskenderun şube hattının inşa çalışmaları başladı. Sözleşmeden de anlaşılacağı üzere hattın yapımı için hükümetin kilometre teminatı bulunmuyor, şirket kendi imkânları ile hattı inşa ediyordu. Bağdat Demiryolu Şirketi, kilometresi 260.110 franktan 15.9 milyon franklık hisse senedini satışa çıkardı, bunların borsada % 81 fiyatla satışından 12.9 milyon frank gelir temin edildi. Bu çabalar neticesinde 59 kilometrelik Toprakkale-İskenderun hattı 1 Kasım 1913 tarihinde tamamlanarak işletmeye açıldı[32]. Toprakkale-İskenderun demiryolu hattının inşası Irak ve Mezopotamya ticaretinin İngiliz denetiminden kurtulmasını sağladı. Bu yan bağlantı hattı yapılmamış olsaydı; yani Bağdat Demiryolu Hattı Basra Körfezi'ne bağlansaydı Irak ürünleri İngiltere'nin denetiminde olan bir limana taşınmış olacaktı[33]. Dolayısıyla demiryolunun İskenderun Limanına bağlanması bu açıdan da oldukça önemliydi.

Diğer taraftan 21 Mart 1911 tarihinde imzalanan ek sözleşmelerle Bağdat Demiryolu Şirketi, 23 Mart 1894 tarihli Haydarpaşa Limanı inşa ve işletme imtiyazı ile aynı koşullarda İskenderun'da liman yapmak ve işletmek imtiyazına da sahip oluyordu. Bu maksatla 21 Mart 1911 tarihinde 1894 Haydarpaşa Liman imtiyazına zeyl olarak bir sözleşme eklendi, bu sözleşmede yer alan hükümler dışında 1894 yılında verilen imtiyaz hükümleri geçerli sayıldı[34].

Bağdat Demiryolu Şirketi 1911 yılı imtiyaz sözleşmeleri ile Bağdat-Basra demiryolu yapım hakkından vazgeçiyordu; ancak İskenderun'da liman inşa ve işletme hakkını alarak daha kârlı bir yatırımın önünü açıyor, Almanların Akdeniz'de ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi daha da artıyordu. Bir taraftan Almanların Ak-

---

[31] *Mecmua-i Mukavelat,* 1329 (Cilt:12), s. 69-71.

[32] Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolunun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 23: 2004, s. 226-227.

[33] Waylet ve Jackh, *İmparatorluk Stratejileri...,* s. 184.

[34] İskenderun Limanı inşa ve işletilmesi için 21 Mart 1911 yılında Haydarpaşa Liman Şirketi ile yapılan ek sözleşme maddeleri için bkz. *Mecmua-i Mukavelat,* 1329 (Cilt:12), s. 72-74.

deniz'de elde ettikleri bu avantaj, diğer taraftan Bağdat'tan öte hattın Basra'ya kadar uzatılması hakkından Bağdat Demiryolu Şirketi'nin vazgeçmiş olması ve bunun Osmanlı Devleti üzerinde İngiliz baskısını azaltmasının doğurduğu rahatlama inşaatın başlamasının önündeki engelleri ortadan kaldırdı[35].

Bu gelişmelerin ardından Almanlar Bağdat demiryolunun Bulgurlu'dan itibaren Bağdat'a kadar ulaştırmak için hattın muhtelif kısımlarında inşa faaliyetlerine başladılar. Hattın Bulgurlu'ya kadar olan kısımları demiryolu yapımına uygun bölgelerden geçiyordu ve o kısımlar hızlı bir şekilde tamamlanmıştı. Ancak Bulgurlu'dan sonra hattın geçtiği bölgeler coğrafi koşullar açısından büyük zorluklar barındırıyor, Toros ve Amanoslar gibi sıra dağların aşılması gerekiyordu. Bu şartlarda başlayan Bağdat demiryolunun inşası güç şartlarda da olsa devam etmişti. 1914 yazına kadar Bulgurlu-Ulukışla (38 km) 1 Temmuz 1911'de, Durak-Yenice (18 km) 27 Nisan 1912'de, Yenice-Mamure (97 km) 27 Nisan 1912'de, Radşu-Halep-Trablusşam (203 km) 15 Aralık 1912'de, Ulukışla-Karapınar (53 km) 21 Aralık 1912'de, Toprakkale-İskenderun (59 km) 1 Kasım 1913'te, Bağdat-Sumike (62 km) 2 Haziran 1914'te, Sumike-İstabolat-Samara (57 km) hattının yapımı ise 7 Ekim 1914 tarihinde tamamlanmıştı[36]. I. Dünya Savaşı başladığında Bağdat demiryolu hattının 877 kilometresi tamamlanmış, Toros dağlarının aşılmasında yaşanan güçlükler dolayısıyla hattın Karapınar-Durak (38 km), Amanos Dağlarından dolayı Mamure-Raco (100 km) hatları ile Telebyat-Nusaybin-Tikrit-Samara (723 km) kısımları tamamlanamamıştı. Hattın bitirilemeyen kısımlarında I. Dünya Savaşı boyunca çalışmalar devam etti. Karapınar-Durak arasını 36 tünelle aşan Almanlar hattın inşasını 9 Ekim 1918 tarihinde bitirdiler. Bu sırada Amanos tünelleri de bitirilerek Ekim 1918'de İstanbul-Halep hattında demiryolu ulaşımı sağlandı. Diğer taraftan Bağdat demiryolunun Irak'ta bulunan Telebyat-Nusaybin-Tikrit-Samara hatları ile Derbesiye-Mardin şube hattı da 1918 yılına kadar tamamlanmıştı[37]. Hattın tamamlandığı tarihlerde I. Dünya Savaşı Almanya ve Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı müttefikleri tarafından kaybedilmişti. Dolayısıyla Nusaybin-İstanbul arasını kesintisiz geçen ilk tren hattın inşasında çalışan Almanlar ve aileleri ile Alman askerlerini taşıyordu[38]. Diğer taraftan İstanbul-Bağdat demiryolu hattının bütün müştemilatı ile eksiksiz tamamlanması 1940 yılını buldu[39].

---

[35] Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 343-344.
[36] Lothar Rathmann, *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi,* Belge Yayınları, İstanbul 1982, s. 102.
[37] Ahmet Onur, *Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953),* K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, s. 24-31.
[38] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 166.
[39] Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 475.

Osmanlı Devlet adamları Bağdat demiryolunun geçtiği güzergâhlarda ticareti canlandıracağına, tarımsal üretimi attıracağına, tarımın cazip hale gelmesi ile halkın daha çok üretim yapacağına inanıyorlardı. Üretimin artması halkın zenginleşmesini sağlayacak, devlet varidatı artacaktı. Demiryolunun yapılması ile birlikte askeri birliklerin hızlı bir şekilde bir yerden bir yere nakledilmesi mümkün olacak, özellikle Bağdat demiryolu ile Rusların güneye inmeleri engellenebilecekti. Dolayısıyla devletin bekası açısından demiryolları önemli görülüyordu. Diğer taraftan Osmanlı Devleti kendisiyle dostane ilişkiler geliştiren Almanlarla iş tutmayı, diğer Avrupalı devletlerle iş yapmaya tercih ediyordu. Müslüman sömürüye sahip olmayan Almanların dostluğu Osmanlı Devleti'nin denge siyaseti ile de örtüşüyordu[40].

Bağdat demiryolu Almanlar açısından emperyalist yayılmanın bir aracıydı. Almanlar Osmanlı Devleti'ni doğrudan kolonileri haline getirme politikalarından ziyade ekonomik yatırımlarla Anadolu ve Ortadoğu'da hammadde ihtiyacını karşılayabilen siyasi bir güç olma eğilimi ile hareket ettiler[41]. İngiliz ve Fransızlar Anadolu'da demiryollarını daha çok var olan pazarlardan geçirirken Almanların potansiyel pazarları tercih etmelerinin temel sebebi buydu. Bağdat demiryolu ile Almanlar, Anadolu ve Ortadoğu'nun zenginliklerini İstanbul üzerinden Avrupa'ya hızlıca aktarma gayreti içerisindeydiler[42]. Bağdat demiryolu hattının yapımı ilerledikçe Almanların Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi ve askeri etkisi daha da arttı. Bu durum Osmanlı-Alman ticaretini geliştirse de Almanların beklentilerini hiçbir zaman tam olarak karşılamadı ve Anadolu uluslar arası ticaretin merkezi olamadı[43]. Böyle bir neticenin ortaya çıkmasında siyasi gelişmelerin etkisi oldukça fazlaydı. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi, Almanların savaş sonunda büyük beklentilerle inşa ettikleri Bağdat demiryolu hattından yeterince istifade etmelerini engelledi. Bir yerde, uzunca süredir Almanlar tarafından ilmek ilmek işlenen doğuda nüfuz oluşturma siyaseti ve bunun en önemli aracı olan Bağdat demiryolu hattı I. Dünya Savaşı'nın enkazı altında kalıyordu.

Konya Ovası'nın Sulanması

Almanların II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaptıkları önemli bayındırlık yatırımlarından biri Konya Ovası'nın sulanması projesiydi. Konya Ovası'nın sulanması ile

---

[40]Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı". *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),* 6: 1995, s. 21-23.

[41]Remzi Avcı, "Sömürünün Ulaşım Aygıtları: Bağdat Demiryolu Özelinde Alman Emperyalizmi", *Mukaddime,* 6(2): 2015, s. 279.

[42]Ayla Efe, "Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı", *OTAM,* 18: 2005, s. 99.

[43]Avcı, "Sömürünün Ulaşım Aygıtları...," s. 279.

ilgili ilk ciddi teşebbüs 20. yüzyıl başında Konya Valisi Avlonyalı Ferit Paşa'nın[44] 1909 yılında Beyşehir, Seydişehir, Bozkır, Karaman kazalarını dolaşarak vilayet dâhilinde yaptığı teftişlerle ilgili düzenlediği raporunda gündeme gelmiş, Ferit Paşa sadrazam olduktan sonra projenin hayata geçmesi için çalışmıştı[45].

Ferit Paşa'nın raporu hazırlamasının ardından 1903 yılında Anadolu Demiryolu Şirketi'nde çalışan mühendis A. Waldorp Beyşehir Gölü ve Konya havzasını incelemiş, hazırlamış olduğu raporunu 3 Ağustos 1903 tarihinde yetkili makamlara iletmişti. Bu rapor sonrası bölgede hidroloji ve harita çalışmalarının başlaması üzerine yine Waldorp tarafından 1904 yılında yeni bir rapor hazırlanmış, ilk etütler, keşif ve sözleşmelerin hazırlanması ile ilgili bilgilere yer verilmişti. Waldorp tarafından 1906 yılında da ayrıca bir rapor tanzim edildi, bu raporda mali hesaplamalarla ilgili bilgiler yer aldı[46].

Bu hazırlıkların ardından projenin ihalesine 1906 yılında çıkıldı. İhaleye Anadolu Demiryolu Şirketi ile İtalyan bir şirket talip olmuş; ancak Anadolu Demiryolu Şirketi'nin teklifi daha uygun bulunarak hükümet ile şirket arasında sözleşme imzalanmıştı. 30 Nisan 1908 tarihinde söz konusu sözleşme Padişah II. Abdülhamit tarafından tasdik edildi. Bu kapsamda Anadolu Demiryolu Şirketi, Beyşehir Gölü'nden bir kanalla Konya Ovası'na su vermek, Karaviran (Suğla) Gölü'nü kurutmak, meydana gelecek 80 bin dönüm arazinin sulanması işini üstlendi[47]. Konya Ovası'nın sulanması maliyetinin 830.000 lira sarfıyla mümkün olacağı düşünülüyordu. Altı yıl içinde bitirilmesi planlanan ameliyatın projeleri Nafia Nezareti'ne arz edilecek, imalatın bitirilmesi ile geçici kabul muamelesinin ifası için Nafia Nezareti tamamen icra edilmiş olan ameliyatın miktarını demiryolu şirketi ile tayin edecek, böylelikle imalatın toplam masrafı ortaya çıkmış olacaktı. Tayin edilen masraf miktarı 19.500.000 Frank; yani 836.000 Osmanlı Lirasını aşarsa fazla olan miktar Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından karşılanacaktı. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin bedelini bizzat düzenleyerek istimlâk ettiği arazinin kıymeti ve inşaatın devamı müddetince ödenecek faizler bu miktara dâhil edilmemişti. İmalat için hükümet tarafından yapılan dış borçlanmaya yıllık % 5 faiz verilecek, 35 sene içerisinde ödeme tamamlanacaktı. 35 yıl zarfında ana paraya mahsuben % 1,1072

---

[44] Avlonyalı Ferit Paşa'nın hayatı ve Konya Valisi olarak yaptığı çalışmalarla ilgili bkz. Abdülhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet,* Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 95-185.

[45] Konya Ovası'nın sulanması ile ilgili teşebbüsler için bkz. Hüseyin Muşmal, "Konya Ovası Sulama Projesi Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Projeyle İlgili İlk Çalışmalar", *The Journal of AcademicSocial Science Studies,* 33: 2015, s. 14-25.

[46] Emrah Yılmaz, "Demiryolları ve Tarımsal Gelişme: Konya Ovası Sulama Projesi Örneği", *II. Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır,* 6-8 Mayıs 2016, Konya 2016, s. 484-485.

[47] Projenin ihale süreci, mukavelename ve şartnameleri için bkz. Oktay Kızılkaya ve Tolga Akay, *II. Abdülhamit'in Tarımsal Kalkınma Hamlesi (Konya Ovası Sulama Projesi),* Sonçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 41-52.

faiz verilecek[48], gerek faiz gerekse ana para için ödenmesi lazım gelen miktar yıllık % 6,1072 olacaktı. Konya Ovası'nın su ile buluşturulması ile devletin aşar vergisinden elde ettiği gelir artmakla birlikte mahsulatın naklinden hasıl olacak gelir devlet hazinesinin varidatını arttıracaktı. Üretilen tarımsal ürünlerin Anadolu ve Bağdat Demiryolları vasıtasıyla nakliyatı temin edileceğinden devletin bu şirketlere ödediği teminat akçesinden bir miktar azalma sağlanacaktı. Eğer yeterli derecede zirai üretim yapılabilirse nakliye gelirlerinden hazine yıllık 100.000 Osmanlı Lirası gelir temin edecekti[49].

23 Kasım 1907 tarihinde Konya Ovası'nın sulanması projesi Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilmiş, inşaat planlandığı gibi altı yıl içinde bitirilerek 6 Ocak 1913 tarihinde geçici kabulü icra edilmişti. Projenin bitirilen kısmının işletilmesi gerekmekteydi. Osmanlı Devleti ilk defa böyle bir projeyi hayata geçirmişti, irva ve iska ameliyatının ciheti fenniyesine ait muamelatı yapabilecek olanaklara sahip değildi. Bunun üzerine sözleşmenin 8. maddesinde yer alan hükümler mucibince, ameliyatın kesin kabul tarihinden itibaren işletmenin iyi halde tutulması masrafları Osmanlı Hükümeti'ne ait olmak üzere işletme hakkının 5 yıl süre ile Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilmesi kararlaştırıldı. Şirket ile Osmanlı Hükümeti arasında yapılan müzakerelerle istihdam edilecek memur maaşları için (Mecidiye) 19 kuruş hesabıyla yıllık 887.695 kuruş 8 para ve şirketin merkezde istihdam edeceği fen, yazı ve hesap işlerine bakan çalışanlar ile diğer işlere ödenmek için 150.000 franklık (675.000 kuruş) tutar tahsis edilecekti. Böylelikle Osmanlı Hükümeti Konya Ovası sulama tesisini 5 yıl süre ile yıllık 1.562.695 kuruşa Anadolu Demiryolu Şirketi'ne ihale etmiş oluyordu. İhalenin 1913 yılına ait (7 aylık dönem için) masrafları, -ki bunlar işletmeye ait 911.573 kuruş ile mütemadi tamiratlar ve istihdam edilen çalışanların barınabilecekleri koğuşların inşası gibi tesisatlara yapılacak olan (1.539.000 kuruş) harcamaları içeriyordu- için 1913 yılı Nafia bütçesinin 13. faslına 2.450.573 kuruş ilave edildi[50].

Konya Ovası Sulama Projesi'nin tamamen bitirilmesi 1913 yılı sonlarını buldu. Böylelikle Beyşehir Gölü suları 217 kilometrelik bir toprak isale kanalıyla Konya Ovası'na nakledildi; üç esas kanal vasıtasıyla ova su ile buluşturuldu. Konya Ovası Sulama Projesi 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin ilk modern sulama projesi oldu[51]. Bu proje Konya'nın tahıl ambarı sıfatını almasında etkili oldu. Ticaret

---

[48] Anaparaya verilen yıllık faiz oranı Kızılkaya ve Akay tarafından % 1,072 olarak verilmiştir. Bkz. Kızılkaya ve Akay, *II. Abdülhamit'in Tarımsal Kalkınma Hamlesi...,* s. 46.

[49] *Umur-ı Nafiaya Dair Layiha,* 1908, s. 11-12.

[50] İ. DUİT, 84/53, 1331 L 04/6 Eylül 1913, MV. 231/277, 1331 N 30/2 Eylül 1913.

[51] Hüseyin Muşmal, "Beyşehir Regülâtörü (Taş Köprü)", *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* 8(XXI): 2015, s. 368.

arttı, bölgeye telgraf hatları döşendi, yeni yol ve köprüler inşa edildi, Osmanlı tebaası için yeni istihdam kapısı oluşturdu[52].

Konya Ovası Sulama Projesi'nin hizmete girmesinden kısa bir müddet sonra I. Dünya Savaşı'nın başlaması, I. Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu'nun işgaliyle birlikte buna karşı Kurtuluş Savaşı'nın başlatılması ve bu savaş ile bir var olma mücadelesinin ortaya konulması Konya Ovası sulama tesislerinin hakkıyla işletilmesini, mütemadi bakımlarının yapılmasını engellemişti[53]. Ancak mevcut haliyle proje Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete intikal eden önemli miraslardan biri olma vasfını korudu.

Çukurova'da Almanlar Tarafından Yapılan Tarımsal Faaliyetler

Toros ve Amanos dağları arasında yer alan; Sertavul ve Gülek geçitleri ile Anadolu'nun iç kesimlerine açılan Çukurova; Seyhan, Ceyhan, Tarsus ve Göksu ırmaklarının taşıdığı alüvyonlardan oluşan bir delta ovasıdır. Osmanlı döneminde Çukurova'nın en önemli yerleşim birimleri ovanın büyük bölümünün bulunduğu Adana ve Tarsus ile 19. yüzyıldan sonra gelişen Mersin'dir[54].

Çukurova; Anadolu'yu Arap vilayetlerine bağlayan bir noktada ve birçok alanda yüksek potansiyele sahip olmasına rağmen 19. yüzyıl başlarına kadar tahıl ve pamuk üretiminin daha çok yerel ihtiyaçları karşıladığı, bataklıklarla kaplı ve göçer aşiretlerin yaşadığı bir bölge olmaktan öteye gidememişti. Ancak bölgenin çehresi 19. yüzyılda değişti. 19. Yüzyılda göçerlerin iskanı, Kırım Savaşı'ndan sonra Çerkezlerin bölgeye yerleştirilmeleri, yerleşik hayatın başka insanları da bölgeye çekmesini sağladı; özellikle Mersin'in bu yüzyılda liman kenti olarak gelişmesi tarımsal üretimin ticarileşmesini temin ederek bölgeyi Osmanlı Devleti'nin en önemli pamuk üreticisi ve ihracatçısı konumuna getirdi[55].

Meşrutiyet yıllarında Çukurova bölgesinin ıslahı ve tarımsal üretimin attırılması ile ilgili en büyük girişim Almanlar tarafından yapıldı. Almanların 1900'lü yılların başından itibaren bölge ile ilgili başlatmış oldukları çalışmalar daha geniş alanların tarıma uygun hale getirilmesi, daha organize iş gücünün kullanımı ve tarımda makineleşmeyi önceliyordu. Alman Levant Pamuk İşletmeleri Birliği, Osmaniye yakınlarında 1000 hektarlık alanda çiftlik kurarak pamuk üretimine başladı[56]. Ardından 1913 yılında Bağdat Demiryolu Şirketi Çukurova'da 40 milyon frank

---

[52] Yılmaz, "Demiryolları ve Tarımsal Gelişme...," s. 497.
[53] Kızılkaya ve Akay, *II. Abdülhamit'in Tarımsal Kalkınma Hamlesi...*, s. 116.
[54] Selma Turhan Sarıköse, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2013, s. 6-8.
[55] Meltem Toksöz, "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova", *Kebikeç,* 21: 2006, s. 97-100.
[56] Toksöz, "Bir Coğrafya, Bir Ürün...," s. 107.

masrafla 500.000 hektar alanda pamuk üretimi yapmak için Osmanlı Devleti'nden imtiyaz elde etmeyi başardı; ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu projenin hayata geçirilmesini engelledi. Bütün bunlara rağmen Çukurova'da tarımsal üretim Meşrutiyet yıllarında artarak devam etti, bölge Osmanlı Devleti'nde tarımın en fazla ticarileştiği bölge olarak ön plana çıktı[57]. Nitekim 1908 yılında Çukurova'da Pamuk Üretimi 1908 yılında 12.800 ton iken bu miktar I. Dünya Savaşı'na kadar sürekli olarak artış gösterdi ve savaşın başladığı 1914 yılında 27.000 tona ulaştı[58].

Sonuç

1908 ile 1918 yıllarını kapsayan II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nin gerçek anlamda Meşruti Monarşi rejimiyle tanıştığı yıllar olmakla birlikte siyasi olarak birçok güçlüklerin ortaya çıktığı bir dönem olmuş, devlet önce Trablusgarp, ardından Balkan Savaşlarını yaşayarak gerek Kuzey Afrika'da gerekse Balkanlarda geniş topraklarını kaybetmişti. I. Dünya Savaşı ise Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığını tamamen kaybetmesine neden olmuştu. Fevkalade koşullar dolayısıyla bayındırlık politikalarının tanzim edilmesi ve sağlıklı olarak uygulanması mümkün olamamıştı. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin bayındırlık alanında yapmak istediği çalışmaları hükümet programlarından ziyade 14 Aralık 1908 tarihinde hazırlanan ve Osmanlı Devleti'nin en kapsamlı bayındırlık programı olan Umurı Nafiaya Dair Layiha ortaya koymuştu. Ancak 1908 Nafia Programı sermaye eksikliği, teknik kabiliyetin yetersizliği gibi sebepler dolayısıyla uygulanamamış, büyük sermaye gerektiren bayındırlık işleri II. Meşrutiyet öncesi olduğu gibi bu dönemde de imtiyazla yabancı sermaye ve iş gücüne ihale edilmişti.

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıllarda yönetimde söz sahibi olmaya başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Almanya'ya olan yaklaşımı başlarda mesafeliyken, bu durum Alman diplomasisinin başarılı bir şekilde süreci yönetmesi ile aşılmış, Almanya hem dış borç alımında hem de Bağdat demiryolunun bazı cihetlerinin yeniden tanzimi konusunda Osmanlı Devleti'ne kolaylıklar sağlamıştı. Bu dönemde Almanya'nın Osmanlı Devleti'nde icra etmiş olduğu en büyük bayındırlık çalışması Bağdat Demiryolunun bitirilmemiş olan kısımlarında çalışmaların devam ettirilmesi ile gerçekleşti. Almanların Konya Ovası'nın sulanması, Çukurova'da tarımsal üretimle ilgili yapmış oldukları diğer bayındırlık çalışmaları Bağdat Demiryolu'na bağlı tali konuları oluşturuyor, bu demiryolunun tamamlayıcı unsurları olarak

[57] Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 268.
[58] M. Bülent Varlık, Kudret Emiroğlu, Ömer Türkoğlu, *Adana Sanayi Tarihi,* Yeniden Grup Matbaacılık, Adana 2008, s.33.

görülüyordu. Amaç Almanya'nın ihtiyaç duyduğu hammaddenin tedariki, potansiyel vaat eden alanlarda Alman nüfuzunun arttırılmasıydı. Bütün bu çabalar I. Dünya Savaşı'nın Almanlar tarafından kaybedilmesi ile onlar açısından sonuçsuz kaldı; ancak bu sayede Anadolu önemli bayındırlık yatırımlarına sahip oldu.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkalığı (BOA)

HRT.h… (Haritalar), 1305.

İ.DUİT (İrade Dosya Usulü), 84/53.

MV (Meclis-i Vükela Mazbataları), 231/277.

Diğer Kaynaklar

Acar, Şinasi; Bir, Atilla; Kaçar, Mustafa, "Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* XVII/2(2016): 11-16.

Akkuş, Yakup, "Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri (1840-1913) Nasıl Okunmalı", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* 40: 2013, ss. 147-178.

Albayrak, Mustafa, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),* 6: 1995, ss.1-38.

Alkan, Mustafa, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* 13(1): 2015, ss. 242-255.

Atam, Şenay, *Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti,* Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Niğde 2015.

Avcı, Remzi, "Sömürünün Ulaşım Aygıtları: Bağdat Demiryolu Özelinde Alman Emperyalizmi", *Mukaddime,* 6(2): 2015, ss. 263-282.

Beşirli, Mehmet, "Bağdat Demiryolunun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 23: 2004, ss. 215-236.

Çavdar, Tevfik, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü,* Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

Earle, Mead Edward, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923).* Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Efe, Ayla, "Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı", *OTAM,* 18: 2005, ss. 95-115.

Güneş, İhsan, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Güran, Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Kırmızı, Abdülhamit, *Avlonyalı Ferid Paşa Bir Ömür Devlet,* Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

Kısa, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Bayındırlık Faaliyetleri (1908-1918), Kapitülasyonlar, İmtiyazlar, Anonim Şirketler,* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Antalya 2019.

Kızılkaya, Oktay ve Akay, Tolga, *II. Abdülhamit'in Tarımsal Kalkınma Hamlesi (Konya Ovası Sulama Projesi),* Sonçağ Yayınları, Ankara 2014.

Kurşun, Zekeriya, "Küçük Said Paşa", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c.35, İstanbul 2008.

Malhut, Mustafa, *Meclis-i Mebusan'da İmtiyazlar Sorunu ve Tartışmaları (1908-1914),* İlkim Ozan Yayınları, Antalya 2011.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), 1. Dönem, 1. İçtima, 4. Cilt, İ. 84, 17 Mayıs 1325/30 Mayıs 1909.

MMZC, 1. Dönem, 1. İçtima, 5. Cilt, İ. 103, 16 Haziran 1325/29 Haziran 1909.

MMZC, 1. Dönem, 1. İçtima, 5. Cilt, İ. 105, 20 Haziran 1325/ 3 Temmuz 1909.

MMZC, 1. Dönem, 1. İçtima, 5. Cilt, İ. 105, 20 Haziran 1325/3 Temmuz 1909.

MMZC, Dönem 1, İçtima 1, Cilt 2, Birleşim 35, 14 Şubat 1324/27 Şubat 1909.

Mecmua-i Mukavelat, Cilt: 12, Selanik Matbaası, Dersaadet 1329.

Muşmal, Hüseyin, "Beyşehir Regülâtörü (Taş Köprü)", *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* 8(XXI): 2015, ss. 357-373.

Muşmal, Hüseyin, "Konya Ovası Sulama Projesi Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Projeyle İlgili İlk Çalışmalar", *The Journal of AcademicSocial Science Studies,* 33: 2015, ss. 11-28.

Onur, Ahmet, *Türkiye Demiryolları Tarihi (1860-1953),* K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul 1953.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Ökçün, Gündüz, "Osmanlı Meclis-i Mebusanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 25(2): 1970, ss. 15-56.

Özdağ, Abdullah, "Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1855-1923)", *Karadeniz Araştırmaları,* 41: 2014, ss. 147-159.

Özgüven, Yekta, "19. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Değişen Kent Yönetim Mekanizmaları", *Sigma (Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi),* 3/2 (2011), ss. 283-289.

Özyüksel, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Rathmann, Lothar, *Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi,* Belge Yayınları, İstanbul 1982.

Rohrbach, Paul, *Rusya Devleti'nin Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye Karşı Olan Vaziyet-i Siyasi ile Bağdat Şimendüferi ve Almanya Devleti'nin Hafâyâ-yı (Gizli) Siyaset-i Şarkiyyesi,* çev. Cevdet Paşazade İbrahim Latif, Metin Matbaası, Dersaadet 1325-1327.

Şen, İsmail, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa (1832-1913),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1995.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Toksöz, Meltem, "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova", *Kebikeç,* 21: 2006, s. 97-110.

Turhan Sarıköse, Selma, *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2013.

Umur-ı Nafiaya Dair Layiha, Ticaret ve Nafia Nezareti, İstanbul 1908.

Varlık, M. Bülent; Emiroğlu, Kudret; Türkoğlu, Ömer, *Adana Sanayi Tarihi,* Yeniden Grup Matbaacılık, Adana 2008.

Waylet, Bonyar ve Jackh, Ernst, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu,* çev. Vedat Atila, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2004.

Yılmaz, Emrah, "Demiryolları ve Tarımsal Gelişme: Konya Ovası Sulama Projesi Örneği", *II. Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır,* 6-8 Mayıs 2016, Konya 2016, ss. 471-500.

OSMANLI ORDUSUNA TOP TEMİNİ HUSUSUNDA 1906 YILINA AİT BİR RAPOR HAKKINDA DEĞERLENDİRME

Hasan Ali Polat*

Giriş

Almanya 1871 senesinde siyasî birliğini tamamladıktan sonra Türk-Alman ilişkileri de ciddî bir boyut almaya başlamıştır. Almanya, yavaş yavaş, "yayılma" yönünde bir siyaset izlemeye başlamış; Osmanlı'ya nüfuz edebilmek için iki alan bulmuştur; biri ordu ve sivil idaredeki ıslahat, ikincisi demiryolu yapımıdır. Ayrıca Almanya, Osmanlı Devleti'ne verdiği taahhütler ile silah ticaretini, bankacılığı ve maden imtiyazlarını elde etmeyi amaçlamıştır. Zaten Osmanlı Devleti de 93 Harbi felaketinin yaralarını sarabilmek için ciddî bir ıslahata girişmek arzusundaydı[1]. Zira Osmanlı Devleti, Almanya ile iyi ilişkiler kurmak suretiyle büyük devletler arasında kendisine siyasî alan açmaya çalışmaktaydı. İlaveten Almanya 1870'lerden itibaren sayıca dünyanın en büyük ordusu olmasa da etkinlik ve hareketlilik yönünden en çok çekinilen gücü olmayı başarmıştı. Almanya'nın bu yükselişi Osmanlı'da da ilgi uyandırmış ve neticede Alman subayların Osmanlı'ya gelişi yönünde adımlar atılmıştır[2]. Sultan II. Abdülhamid, 14 Mayıs 1880'de Almanya'dan sivil ve askerî danışmanlar davet etmiş; bu davet, Almanya'nın siyasî, askerî ve iktisadî olarak Osmanlı Devleti'ne nüfuzunun da kapılarını aralamıştır[3]. Alman Şansölyesi Bismarck da, 1881 senesinin Aralık ayında Ali Nizami Paşa ve Reşit Bey'den oluşan Osman heyeti ile Berlin'de bir görüşme yaparak Osmanlı ile ilişkilerini geliştirmek arzusunda olduğunu iletmiştir. Bu görüşme II. Abdülhamid döneminde Türk-Alman yakınlaşmasına yönelik çok ciddî bir adım olarak değerlendirilebilir[4].

Sonuç olarak, yapılan antlaşmalar üzerine 1882 senesinde Albay von Kaehler başkanlığındaki Prusya heyeti İstanbul'a gelmiş ve Askerî ıslahat hareketlerine girişilmiştir. Daha sonra Kaehler'in ölümü üzerine ise Osmanlı'daki bu ıslahat gru-

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Köyceğiz Yerleşkesi, Meram-KONYA. E-posta: halipolat@erbakan.edu.tr ; halipolat42@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6658-932X

[1] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 11. bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 84, 102.

[2] Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 86-88.

[3] Naci Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, 1. bs., Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 40.

[4] Yorulmaz, *Büyük Savaş*, s. 20-21, 45.

bunun başına von der Goltz Paşa getirilerek ıslahat hareketleri devam ettirilmiştir[5].

Alman Devlet Adamlarının ve Osmanlı'da Vazifeli Alman Subayların Alman Firmalarından Ürün Alımındaki Etkileri

Osmanlı hizmetindeki Alman subaylar, orduda ıslahatlar yapılması hususunda öneriler ortaya koyarlarken Alman silahlarını da Osmanlı için ısrarla tavsiye etmişlerdir[6]. Örneğin Goltz Paşa bu hususta ısrarlı taleplerde bulunmuş, Boğaziçi ve Çanakkale'deki istihkâm ve bataryaların onarılıp yeni toplarla donatılmasını istemiştir. Goltz Paşa'nın önerdiği bu toplar ise Alman firması Krupp'tan temin edilmiştir. Nitekim 1882'de 1.206.987 liralık top siparişi biraz da Goltz Paşa'nın ısrarlarının neticesiydi. Yine 1885 senesinde Almanya'dan 500 civarında ağır top temin edilmişti ve bu temin işi de Goltz Paşa ısrarıyla gerçeklemişti. 1886'da ise 426 sahra topu, 60 havan topu alınmıştı[7].

Alman fabrikaların ürettiği silah ve cephanenin Osmanlı tarafından tercih edilmesinde Alman devlet adamlarının da etkisi olmuştur. Örneğin Alman Şansölyesi Bismarck, Almanya'yı Weltmacht [Dünya gücü] yapma stratejisi takip etmekteydi ve bu stratejinin en mühim unsurlarından birinin de savunma sanayii olduğunun farkındaydı. O yüzdendir ki hem Alman silah üreticilerini teşvik etmiş, hem de Alman ürünlerinin diğer devletler tarafından tercihi hususunda var gücüyle gayret sarf etmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'ne de Alman üreticilerin ürünlerini şiddetle tavsiye etmiştir; Krupp başta olmak üzere Alman firmalarının Osmanlı'ya nüfuzunda Bismarck'ın ciddî etkisi vardır[8].

Bismarck'ın yanında Kayzer Wilhelm de bu süreçte etkili rol oynamıştır. Nitekim Wilhelm'in Osmanlı ülkesine yaptığı ilk ziyaret/gezi (1889), Almanya için

---

[5] Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 110-111; Daha önceki dönemlerde de Osmanlı'ya Alman askerî heyetleri gelmiştir. Bunlardan ilki Mareşal von Moltke heyetidir. Yine Üsteğmen von Kuckowski, Topçu Teğmeni Schwenzfeurer, Topçu Teğmeni Wend, Topçu Teğmeni Grünwald, İstihkâm Teğmeni Bluhm, Piyade Üsteğmen Drigalski ve Topçu Teğmen Strecker de Osmanlı'ya gönderilen subaylardır. Yine Goltz döneminde de Üsteğmen Gr. von Preysing, Binbaşı von Lossow, Binbaşı Weiz, Kurmay Yüzbaşı von Morgen, Kurmay Binbaşı von Strempel ve Kurmay Binbaşı von Leigzi Osmanlı'ya gönderilen isimlerdendir. Bu husus hakkında tafsilat için bkz. Fatih Çolak, *Almanların Konya ve Çevresindeki Faaliyetleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 64-72; Tarihsel süreçte, Osmanlı kara kuvvetlerinde Avrupalı danışmanlar hakkında bir değerlendirme için bkz. Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, 1. bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 79-97.

[6] Fatih Tetik, *Sultan'ın Silahları, II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi*, 1 .bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 97.

[7] Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 113-116; Goltz Paşa'nın ve Alman askerî danışmanlarının Osmanlı'nın silah teminindeki etkileri hususunda bir değerlendirme için bkz. Yorulmaz, *Büyük Savaş*, s. 109-150; II. Abdülhamid döneminde Krupp firmasına verilen top siparişleri hakkında bkz. Tetik, *Sultan'ın Silahları*, s. 206-217.

[8] Yorulmaz, *Büyük Savaş*, s. 55-64; Nitekim Almanya 1890'lardan itibaren kendisini dünyanın gelecekteki efendisi olarak hissetmekteydi. Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 54.

birçok fayda temin etmiş; gezi sonrasında Alman firmaları, özellikle Krupp firması ihaleler elde etmişti. Nitekim ziyaret sonrasındaki yıllarda Osmanlı Devleti, Alman firmalarından 1891'de 5,9 milyon, 1893'te 13,1 milyon, 1894'te 6 milyon, 1895'te 12,2 milyon, 1896'da 4.4 milyon, 1897'de ise 1,6 milyon marklık silah siparişi yapmıştı[9].

Krupp firmasının Fransız Schneider-Creusot firması ile rekabetinde Fransız firmasını saf dışı bırakması ve Osmanlı silah pazarına hükmetmesi sadece teknik üstünlüğün bir neticesi değildir. Wilhelm'in II. Abdülhamid ile ilişkileri, Osmanlı ordusunda vazifeli olan Alman subayların nüfuzları ve Osmanlı Bankası'nın vermediği kredilerin Deutsche Bank'tan temin edilebilmesi de fevkalade etkilidir. Hatta en önemli etken Deutsche Bank'ın Osmanlı Bankası'ndan cömert davranmasıdır. Krupp'un elde ettiği 1905 siparişi böyle bir mekanizmanın sonucuydu. Deutsche Bank, Osmanlı Devleti'ne %4 faizle 2.640.000 Osmanlı lirası (60.000.000 frank) kredi sağlamıştı. Nitekim bu kredinin büyük bir kısmı ile Krupp ve Mauser firmalarından top, tüfek ve askerî malzeme alımında bulunulmuştur[10].

II. Abdülhamid döneminde silah ticareti bağlamında Fransa, Almanya ve İngiltere arasında bir rekabet mevcuttur. Ancak bu süreçte II. Abdülhamid'in de dünya siyaseti içerisinde kendisine alan açma yönünde politik bir duruş sergilemesinin de bir neticesi olarak silah ticareti noktasında "Almanya" öne çıkmıştır. Ayrıca silah fabrikaları içerisinde Krupp'un açık bir üstünlüğü söz konusudur. Diğer devletlerin firmalarını bir kenara koyarsak Alman firmaları içerisinde bile Krupp'un öne çıkması, Krupp'un Alman devlet adamları tarafından desteklendiğini açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim Kayzer Wilhelm ve devlet adamlarının Krupp'u, Ehrhardt fabrikasına karşı tercih etmeleri bir nev'i Krupp'u devlet firması gibi görmelerinden kaynaklanmaktadır, denilebilir[11].

Osmanlı Ordusuna Top Temini Hususunda 1906 Senesine Ait Raporun Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti idarecileri, 1905 senesinde, IV. ve V. Ordu-yı Hümayunların silahlandırılması için 48 seri ateşli sahra ve 12 cebel bataryasının; her bir tapa 750'şer atım cephane ve teferruatıyla beraber tedariki ve satın alınmasına karar vermişlerdi. Bu çerçevede; Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi Reisi Mirliva Hurşit Paşa, Topçu Dairesi İkinci Reisi Mirliva Hıfzı Paşa, Erkan-ı

[9] Çolak, *Almanların Faaliyetleri*, s. 76-77.

[10] Mehmet Beşirli, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2004, s. 184. (ss. 169-203).

[11] Adnan Gürbüz, "Türk-Alman İlişkilerinin Gelişiminde Bir Silah Fabrikasının Rolü: Alman Krupp Silah Fabrikası", I. *Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu* (8-10 Ekim 2009), Konya 2010, s. 248.

Harb-i Bahriyeden Miralay Mustafa Bey'den oluşan heyet, Almanya ve Fransa'da top muayene ve tecrübesinde bulunmakla vazifelendirilmiştir[12].

Osmanlı ordusu envanterine kazandırılacak olan topların muayene ve tecrübesi ile vazifelendirilen heyet, Almanya'da, Düsseldorf'taki Ehrhardt fabrikasını ziyaret ederek ve buradaki topları muayene ve tecrübe etmiştir. Heyetin buraya gidiş amacı "tane" ile "şarapnel" yerine geçebilecek bir "tevhit cephanesi" olabilecek merminin tecrübe edilmesidir.

Burada Ehrhardt fabrikası yetkilileri ile yapılan görüşmelerde, fabrika yetkilileri Zeytinburnu Fabrika-i Hümayun'undaki küçük çaplı Mauser ve Martini fişekleri imalathanesinin ıslahına da talip olmuşlardır[13].

Hurşit Paşa riyasetindeki heyet, Ehrhardt fabrikasında "tevhit mermisi"ni tecrübe etmiş ve fabrikadaki muayene ve tecrübe sonucu bir rapor hâlinde Seraskerlik makamına sunulmuştur. Heyetin hazırladığı bu raporda "tevhit mermisi" hakkında şu değerlendirme yapılmaktadır:

"Filhakika muvacehemizde icra kılınan parelendirilme endahtlarında tapa da ekseriya ikinci parelenme fiilinin vâki' olduğu görülmüş ise de sükûtla parelenmeyenler ve top ağzında ve biraz ileride parelenen mermilerin mikdârı ziyadece olduğu ve bir tapanın bu gibi ahvâli topçumuza nispetle ilerilemiş olan kendi piyade askerimiz üzerinden endahta müsaade edemeyeceği ve bundan mâadâ işbu yeni tapa ile mücehhez merminin tecrübesi derdest olup tekemmül edememiş bulunduğu ve ıslaha muhtaç idiği ve hiçbir devlet tarafından henüz harp cephanesi olarak kabul edilmemiş olduğu ve ancak bazı hükûmâtın tecrübe için birer miktar mermi sipariş etmiş oldukları beyan kılındığı cihetle tapanın ıslahını ve vukû'bulması lazım gelen yürüyüş ve hususiyle şarapnel ve tahrip dânesinin hassalarını tesir nokta-i nazarından haiz olabilip olamayacağı hakkındaki tecâribin netâyicini anlamak ve takip eylemek iktiza eder."

Netice itibariyle heyet, henüz tekâmül sürecinde olduğunu değerlendirdiği, herhangi bir devletin cephane envanterinde dahi bulunmadığını belirttiği "tevhit mermisi"nin kabulünün muvafık olmayacağı kanaatine varmıştır[14].

Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet, Ehrhardt fabrikasının yanında Fransız Schneider-Creusot fabrikasına da bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyarette fabrikanın toplarını muayene ve tecrübe etmiştir. Bu kapsamda 7,5 cm'lik seri ateşli Schneider-Kane topu, sahra ve cebel toplarıyla 15 cm'lik obüsler muayene ve tecrübe

---

[12] *BOA., Y. MTV*., 285/100, 27 Mart 1322; *BOA., Y. MTV*., 284/95, 5 Mart 1322.
[13] *BOA., Y. MTV*., 285/100, 10 Mart 1322.
[14] *BOA., Y. MTV*., 285/100, 10 Mart 1322. (*Ek. 1*).

edilmiştir. Bu muayene ve tecrübe nihayetinde bir rapor tanzim edilmiştir. Bu raporda evvela; muayene ve tecrübe edilen malzemeler, kundağından, yivine kadar tarif edilmiş ve sonrasında tecrübe sonucuna yer verilmiştir[15].

Raporun *Netice ve Karar* başlıklı kısmında Schneider-Kane topu hakkında birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Raporun bu kısmına göre; Schneider-Kane topları maharet ve zekâ mahsulü ürünlerdir. Ancak üretilen ürünlerin kullanımı hususunda bazı zorlukları mevcuttur. Bu toplarda kamanın ve diğer bazı kısımların iki hareketle işlemesi ve nişan aletlerinin adet olarak çoklukları ve hava tazyik tulumbası ve manometre gibi aletlerin malzemede vücudu harp için arzu olunan sadeliğe mugayirdir. Bu ürünleri kullanacak topçuların ciddî surette talim ettirilmeleri ve kullanım bağlamında yetenek kesp etmeleri icap etmektedir.

Heyet, Schneider-Kane toplarını; sıhhat, sürat ve atışlardaki tesiri yönüyle de değerlendirmiş ve Krupp fabrikasının ürünleri ile kıyaslamıştır. Buna göre bu topların sıhhat, sürat ve atış tesirleri Krupp'tan temin edilen ve edilecek toplardan asla ve kat'a üstün değildir. Hatta Schneider dânelerin atışlarında, topu bir korunaklı mahalle koyarak kalın toprak siperi arkasından elektrikle ateş verilmektedir. Çünkü merminin içerdiği parelenme hakkına karşı namlu emin değildir.

Heyetin tecrübesi esnasında sahra ve cebel toplarında top ağzında parelenme olduğunu da raporda görmekteyiz. Raporda, şarapnel atışları esnasında sahra ve cebel toplarında birer defa top ağzında parelenme vaki olduğu belirtilmiş, bu hâlin topların bazı kusurlarından mı yoksa tapa tanzim aletlerinin iyi çalışmamasından mı ileri geldiğinin anlaşılamadığı ifade edilmiştir. Bu hadise üzerinden, ileride vaki olacak harplerde ilgili topların kullanımı hususunda tereddütler hâsıl olduğu da belirtilmiştir. Nitekim raporda, "Esnâ-yı muharebede bu misillü ahvalin vukuu topçumuzun ilerisinde bulunacak piyademize mazarrat vereceğinden şayan-ı içtinaptır." denilmektedir.

Heyet, Schneider-Kane toplarının Osmanlı ordusu envanterine dâhil edilmesini münasip görmemektedir. Bu husustaki delillerinden biri de Belçika'dır. Buna göre Belçika meşhur fabrikaların toplarıyla tecrübe yapmaktadır. Ancak Belçika henüz Schneider-Kane toplarını tecrübe etmiş değildir. Belçika Devleti dahi İsviçre, Romanya ve diğer hükümetler gibi öncelikle Krupp fabrikasının toplarını kabul etmektedir. Heyet, Schneider-Kane toplarının Belçika tecrübesinden geçmemesinin de nazara alınmasını elzem görmektedir.

---

[15] *BOA., Y. MTV.*, 285/100, 15 Mart 1322. (*Ek. 2*).

Heyet, Schneider-Kane toplarını kullanım bakımından girift bulup, Belçika tecrübesinden geçmemesini bir nakisa olarak ele alırken Krupp fabrikasının ürünlerini ise övmektedir. Örneğin Krupp'tan geçmiş yıllarda satın alınmış olan 93 bataryada mühimmatıyla birlikte 558 sahra ve 24 bataryada 144 cebel toplarıyla obüslerin hiçbir kusurlarının olmadığı raporda vurgulanmıştır. İlaveten Krupp ürünlerinin kullanım kolaylıkları ve sadeliğinin de dikkate şayan olduğu belirtilmiştir. Yine yarım asırdır Osmanlı askerlerinin Krupp toplarını kullanmakta olduğu ve askerin bu fabrikanın topuna ülfet-peyda ettiği de raporda ifade edilmiştir. Bu hususlar Krupp fabrikası ürünlerinin Schneider-Kane toplarına üstünlükleri olarak sıralanmıştır.

Sonuç olarak raporda; yapımı ve sistemi farklı olan Schneider'in tercih edilmesi durumunda Krupp'u görmüş ve terhis olmuş bir askerin tekrar askere çağrıldığında zorluklarla karşılaşacağı belirtilmekte; askerin yeni askerî kıtasında tesadüf edeceği Schneider topu tanıyamayacağı ve bu sebeple muharebenin cereyanı esnasında, cephane sevkiyat ve dağıtımında bir çeşit topun cephanesiyle diğerini karıştırabileceği üzerinde de durulmaktadır. Bu karışıklığın ise "Allah korusun" büyük felaketler meydana getirip patlamalar neticesinde bazı kıtaları yok edebileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca Fransa'da barut imalatının hükûmet tasarrufunda olduğu ifade edilerek bundan mütevellit bazı sıkıntıların çıkabileceği de ilaveten ifade edilmektedir. Bulgarların Schneider-Kane toplarını satın almaları ve kabullerinin ise bir topçuluk meselesinden ziyade bir maliye meselesi tarzında cereyan etmiş bulunduğu da raporda dikkatlere sunulmaktadır[16].

Hurşit Paşa ve heyeti tarafından "tetkikat neticesi" olarak tanzim edilen bu 23 Mart ve 28 Mart 1906 tarihli raporlar, 28 Mart'ta Hurşit Paşa imzasıyla Seraskerlik makamına takdim edilmiştir[17]. Yukarıda bahsedilen hususlar gerekçe gösterilmek suretiyle Schneider ve Ehrhardt fabrikalarının ürünleri yerine Krupp fabrikasının tercih edilmesi tavsiye edilmiş ve bu tavsiyeye uyulmuştur. Zaten süreç hâlinde olan ve Krupp firmasına verilen pek çok sipariş mevcuttur; bu siparişlerden biri ise 5662 sandığı bulan top malzemesi alımıdır[18].

---

[16] *BOA., Y. MTV.*, 285/100, 15 Mart 1322.

[17] *BOA., Y. MTV.*, 285/100, 15 Mart 1322. (*Ek. 3*).

[18] *BOA., Y. MTV.*, 285/55, 21 Mart 1322; Çeşitli tarihlerde Osmanlı'nın Almanya'ya sipariş ettiği seri ateşli topların ne kadarının teslim edildiği ve ne kadarının kaldığı yönünde 1906 Mart ayına ait bir cetvel ve pusula için bkz. *BOA., Y. PRK. ASK.*, 237/58, 23 Şubat 1321; *BOA., Y. PRK. KOM.*, 16/3, 19 Teşrinievvel 1323; *BOA., İ. HUS.*, 139/99, 27 Şubat 1321; *BOA., Y. PRK. TŞF.*, 8/37, 11 Haziran 1323.

Sonuç

Almanya 1871'de siyasî birlikteliğini sağladıktan sonra Weltmacht [Dünya gücü] olmak yolunda siyaset takip etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti de XIX. yüzyılın son çeyreğinde diğer devletlere karşı kendi siyasetine alan açabilmek için Almanya ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid döneminde ordunun ıslahı için Almanya'dan subaylar davet edilmiş ve bu talep Alman idareciler tarafından kabul görmüş ve von Kaehler başkanlığında bir heyet Osmanlı ülkesine gönderilmiştir. Kaehler'in vefatı sonrasında ise Osmanlı-Alman ilişkilerinde ciddî iz bırakmış olan von der Goltz Paşa, Osmanlı ordusunun ıslahı işiyle meşgul olmuştur. Bu subaylar ve Alman devlet adamları silah sanayii noktasında Osmanlı'nın Almanya'yı tercihinde ciddî rol oynamışlardır. Netice itibariyle de Krupp başta olmak üzere Alman fabrikaları, silah sanayii noktasında, özellikle kara ordusunun ihtiyaçları hususunda Osmanlı'da neredeyse tekel oluşturmuşlardır. Osmanlı kara ordusunun silah-cephane ihtiyaçlarının büyük bölümü Alman fabrikalarından karşılanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ordusuna silah temininde Sultan'ın yanında Osmanlı askerî ve sivil bürokrasisi de etkili olmaktadır. Zira bu bürokratlar zaman zaman silah alım sürecini yönlendirebilmektedirler. Ayrıca Alman askerî danışmanlar da bu süreçte önemli bir yer tutmaktadır. Zaten Alman temsilcileri ve bürokratları; bazı Osmanlı bürokratlarını, faaliyetleri dolayısıyla "Türk'ten çok Alman", "Sadık bir dost", "güvenilir bir muhbir", "Almanya'yı Osmanlı'ya silah satan tek ülke yapmak için tüm gayretini sarf eden memur" gibi tabirlerle tarif etmişlerdir[19].

1906 senesinde Hurşit Paşa başkanlığında bir heyet, hem Alman hem de Fransız silah fabrikalarında incelemeler yapmak üzere Avrupa'ya gitmiş; Alman Ehrhardt fabrikası ve Fransız Creusot fabrikasında top muayene ve tecrübe faaliyetinde bulunmuştur. Ehrhardt fabrikasında bir "tevhit cephanesi"nin muayene ve tecrübesinde bulunmuş; ancak ürünün tekâmül sürecinde olduğunu belirterek kabulünü münasip görmemiştir. Akabinde de Fransız Creusot fabrikasında Schneider-Kane topları üzerinde bir muayene ve tecrübe çalışması yürütülmüştür. Bu tecrübenin sonucu 28 Mart 1906 tarihli bir rapor ile Seraskerlik makamına tevdi edilmiş ve raporun *Netice ve Karar* kısmında; Schneider-Kane toplarının teferruatlı ve kullanımının zor olması, hiçbir devletin envanterinde bulunmaması, bir tecrübe esnasında top ağzında parelenme olması ve Osmanlı askerinin bu topa alışık ol-

[19] Yorulmaz, *Büyük Savaş*, s. 27-28.

maması gibi gerekçeler öne sürülerek Schneider-Kane toplarının tercih edilmesinin muvafık olmayacağı belirtilmiştir.

Osmanlı heyeti, Ehrhardt fabrikası ve Creusot fabrikası ürünlerinin tercih edilmemesi yönünde görüş bildirirken Krupp ürünlerini ise tavsiye etmiştir. Krupp ürünlerinin yarım asırdır Osmanlı tarafından tecrübe edilmesi, Osmanlı ordusu envanterinde bol miktarda bulunması ve askerin bu fabrikanın ürünlerine alışık olması gibi gerekçeler Krupp'un tercih edilmesinin gerekçesini oluşturmuştur. Ayrıca bu tercihte –muhtemelen- heyetin şahsî mülahazaları da etkili olmuştur. Belki heyet üzerinde Goltz Paşa'nın "düşünsel" etkisi vardır. Zira Goltz Paşa, Osmanlı ordusunun ıslahında görev almış ve Osmanlı askeri nezdinde Almanya'ya karşı ilginin oluşumunda fevkalade etkili olmuş bir kişiliktir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşiv Belgeleri (BOA.)

İradeler, Hususî (*İ. HUS.*), 139/99.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (*Y. MTV.*) 284/95; 285/55; 285/100.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (*Y. PRK. ASK.*) 237/58.

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (*Y. PRK. KOM.*) 16/3.

Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (*Y. PRK. TŞF.*), 8/37.

Kitap, Makale ve Bildiriler

Beşirli, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2004, s. 184. (ss. 169-203).

Çolak, Fatih, *Almanların Konya ve Çevresindeki Faaliyetleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014.

Gürbüz, Adnan, "Türk-Alman İlişkilerinin Gelişiminde Bir Silah Fabrikasının Rolü: Alman Krupp Silah Fabrikası", I. *Uluslararası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu* (8-10 Ekim 2009), Konya 2010, (ss. 247-255).

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 11. bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Tetik, Fatih, *Sultan'ın Silahları, II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi*, 1 .bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

Yeşil, Fatih, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed. Gültekin Yıldız, 1. bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2013. (ss. 79-97).

Yorulmaz, Naci, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, 1. bs., Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Ekler

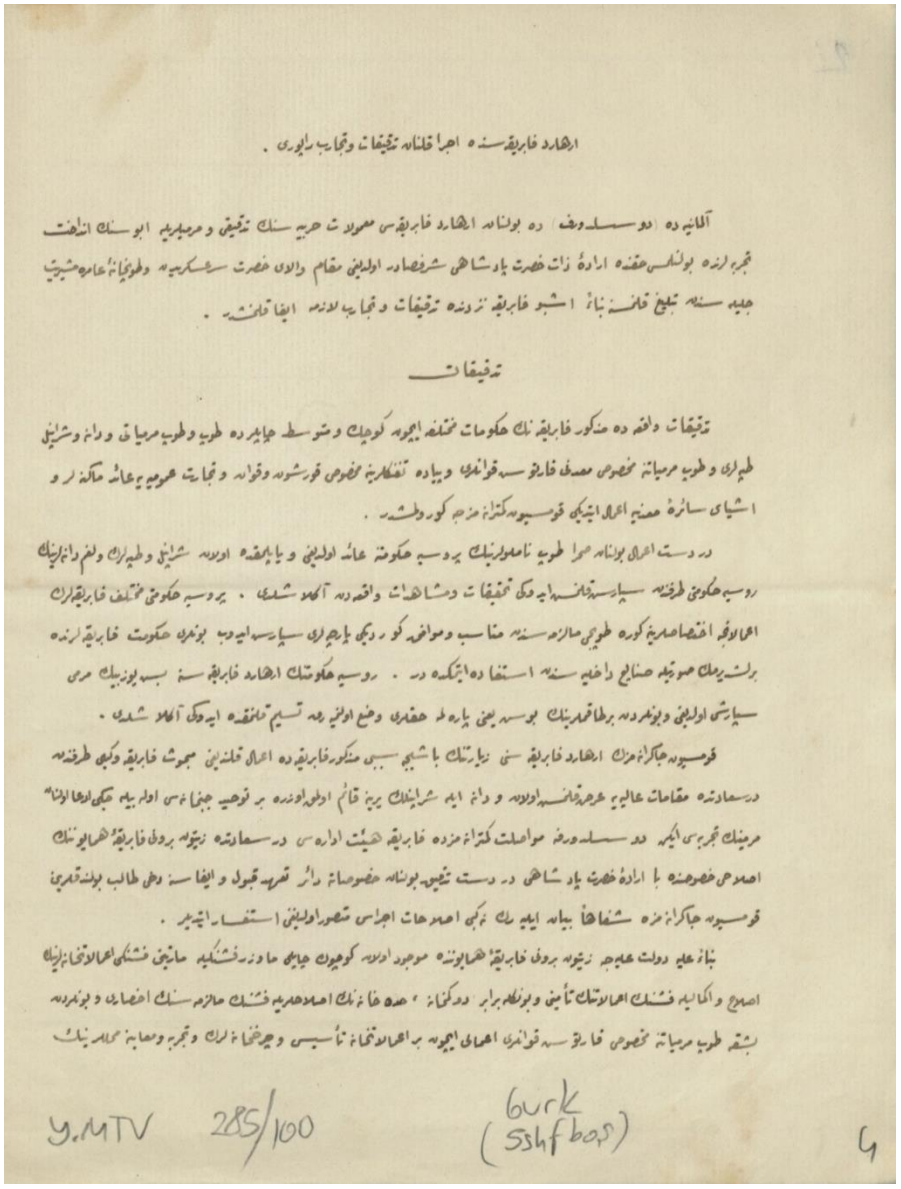

Ek-1: Top temini hususunda muayene ve tecrübe maksadıyla Avrupa'ya gönderilen heyetin Ehrhardt fabrikasına yönelik 23 Mart 1906 tarihli raporun birinci ve son sahifesi. (*BOA., Y. MTV.*, 285/100).

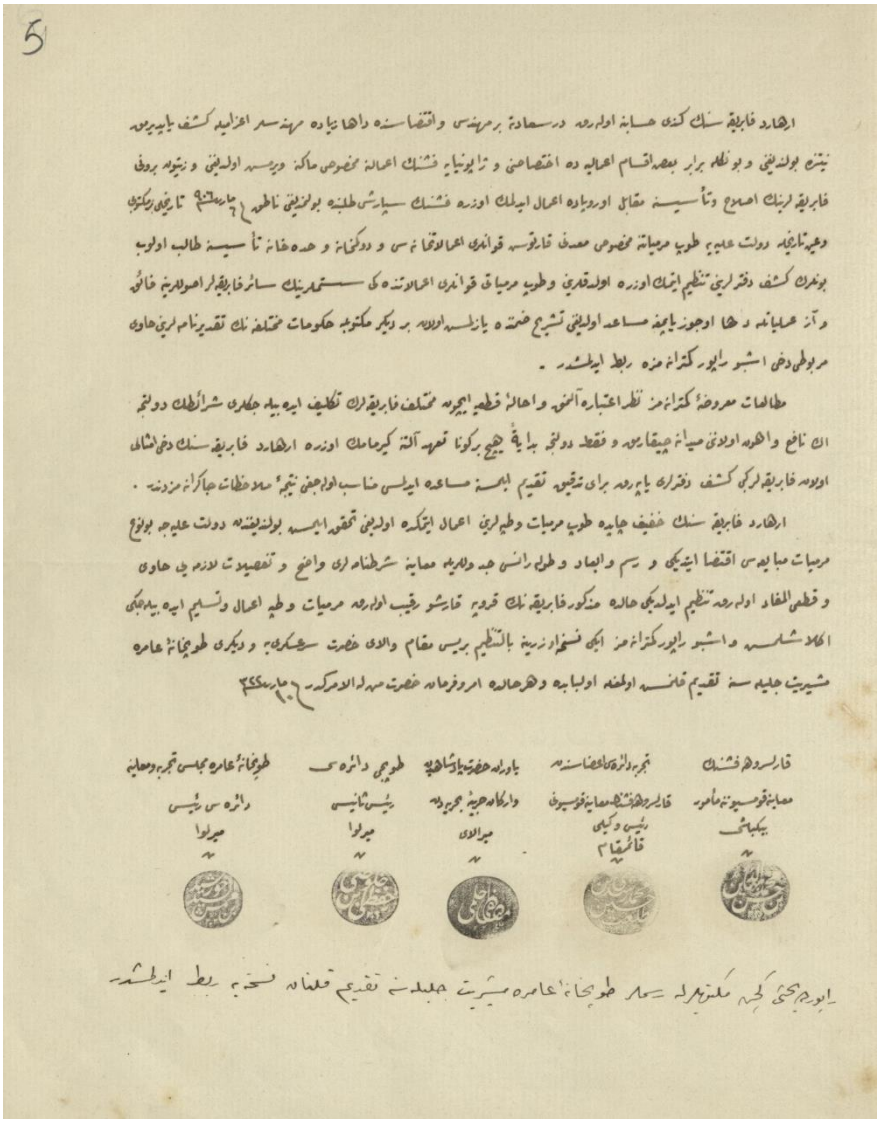

Ek-2: Top temini hususunda muayene ve tecrübe maksadıyla Avrupa'ya gönderilen heyetin Fransız Creusot fabrikasında Schneider-Kane toplarına yönelik 28 Mart 1906 tarihli raporunun birinci ve son sahifesi. (*BOA., Y. MTV.*, 285/100).

2

فرانسه ده کائنه شنایدر - قانه شرکتک طوپلریه اجرا قلنان تجاربلر ایوریدر .

دردنجی و بشنجی اردوی همایونده طوپچیلک تسلیحی ایچون قرومسکز سریع آتشلی صحرا و اوردو ایکی جبلی بطریه سنک بر طوپ بیه بیوز اللیشر آتم جبخانه و تفرعاتلریله برابر تدارک و مبایعه سنه لزوم کورولمش اوزرینه بونلرک اوروپا حکومتلرنده بعضلرینک و خصوصیله بلغارستانک صحرا و جبلی طوپلری مبایعه ایتدکده اولدیغی فرانسه ده کی قرومز و فابریقه سنه مبایعه یورلمش و فقط اول امرده اشبو طوپلرک حال و شانی تدقیق ایدرک احوال خصوصیه لری حقنده معلومات لازمه نک استحصالی ایچون شرف صادر اولدیغی ۲۲ سنه ۱۳۴۱ و ۸ سولاسنده تابعی ارادهٔ حکمتعادهٔ حضرت پادشاهی موجب عالیسنجه فوسیوده جاکرانمز مأمور اولدیغی قرومز و فابریقه سی معمولاتنده و شنایدر - قانه اسمیه تسمیه اولنان سریع آتشلی صحرا و جبلی طوپلریه و مذکور شرکتک کندی اندر لریله تجربه لرینی ارائه ایتمک تطبیقده بولنمقلری اوزره سانتمتره لک ابو سنه تجارب لازمه فرانسه ده هاور شهری جوارنده هارفلور پولیغونده اجرا قلنمسه اولمغله اجرا ایدیلن تجارب و تدقیقات و تحقیقات جاکرانمز بر وجه آتی عرض اولنور :

۷٫۵ سانتمتره لک سریع آتشلی شنایدر - قانه طوپی .

حائز لک تعریفات محموسی :

ناملو ـــ ۷٫۵ سانتمتره قطرنده ۳۰ جاپ طولنده جلیکده معمول بر اسطوانوی بوری ایله اوزینه صیجاجه اولمق رده کچورلمسه بر جاکت و بر جنبر ایله قویرودن طرفی احاطه ایلیان دیکر بر جاکتده یعنی دست پارچه رده مرکب و دیه لی قیاده ایله مجهز در . ناملونک محیط خارجیسنده و قسم تحتانیسنک صاغ و صول طرفنده قراخاسنه دیکلک اوزره سانتمتره ایدرس دکیه امتداد ایتمک اوزره آه لری بوده لی ایکی فولادغی (حقیقه) اولدیغی کبی ناملونک صاغ و صول طرفنده ده یعنی وجهه دیکر ایکی قولاندر موجود اولوب (طوپ کیرو تیرکه بوده لر [فولادلر] بشیکده بولنان حقیقه بنزه کیرمک ناملونک استقامت معینه ایله ایرو کیرو کیتمسنه خادم اولورلر) ناملونک ادک و ارقه قسمنده خارجاً دائره وی بر بوده آچیلمسه و ناملو قراغک اوزرینه اولمق دلیغی زمانده بو بوده لره کچوریلدکده جنبرلر اغاج سپله قراغه ربط ایدیلمسه اولور . اشبو ناملو داخلاً بیوک بیوسنی اولمق اوزره عینی کلاده ایکی قسمدن عبارت اولوب ترتیبات داخلیسی بر وجه آتیدر :

بیوکلرک درجهٔ اتقاسی ۶ درجه

عددی ۷۴ عدد

Y.MTV 285/100 18VrK SSHfbaa) 5

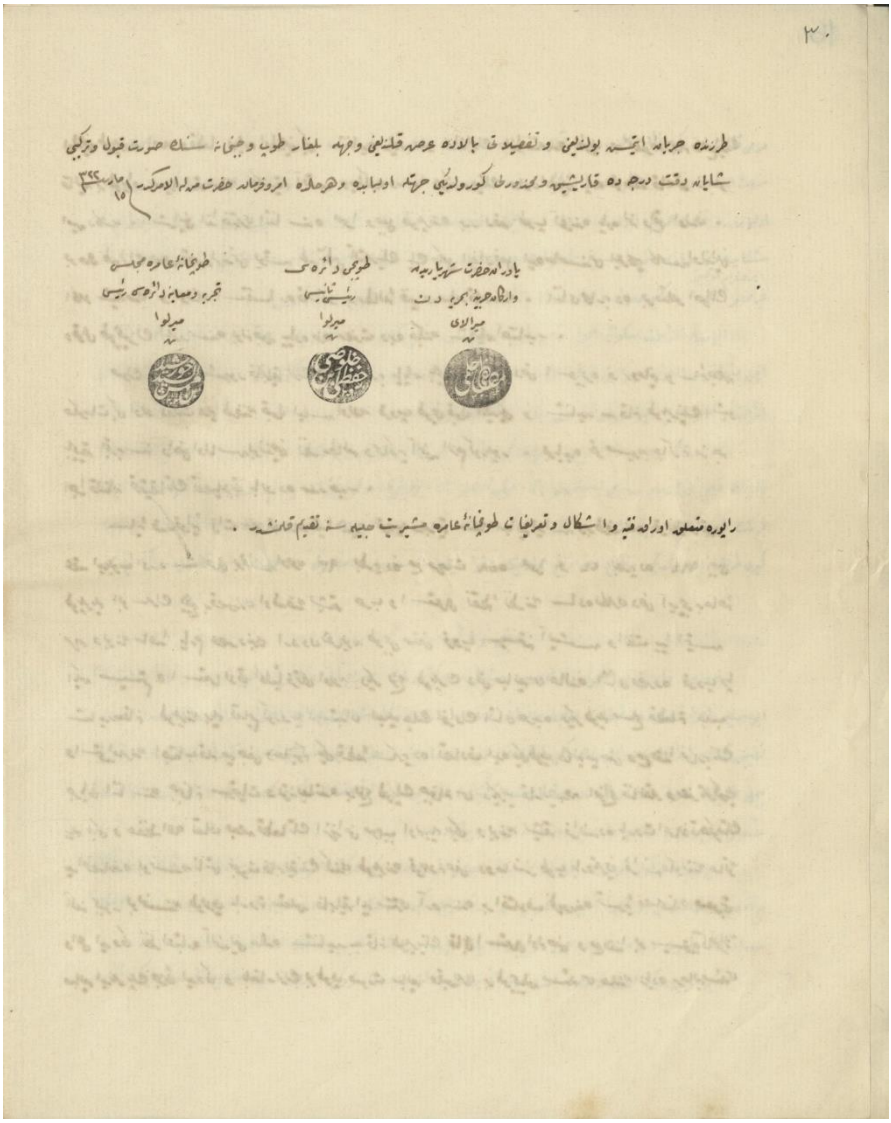

Ek-3: Mirliva Hurşit Paşa'nın Seraskerlik makamına yazdığı ve top muayene ve tecrübesi hakkında malumat verdiği 28 Mart 1906 tarihli yazısı. (*BOA., Y. MTV.*, 285/100).

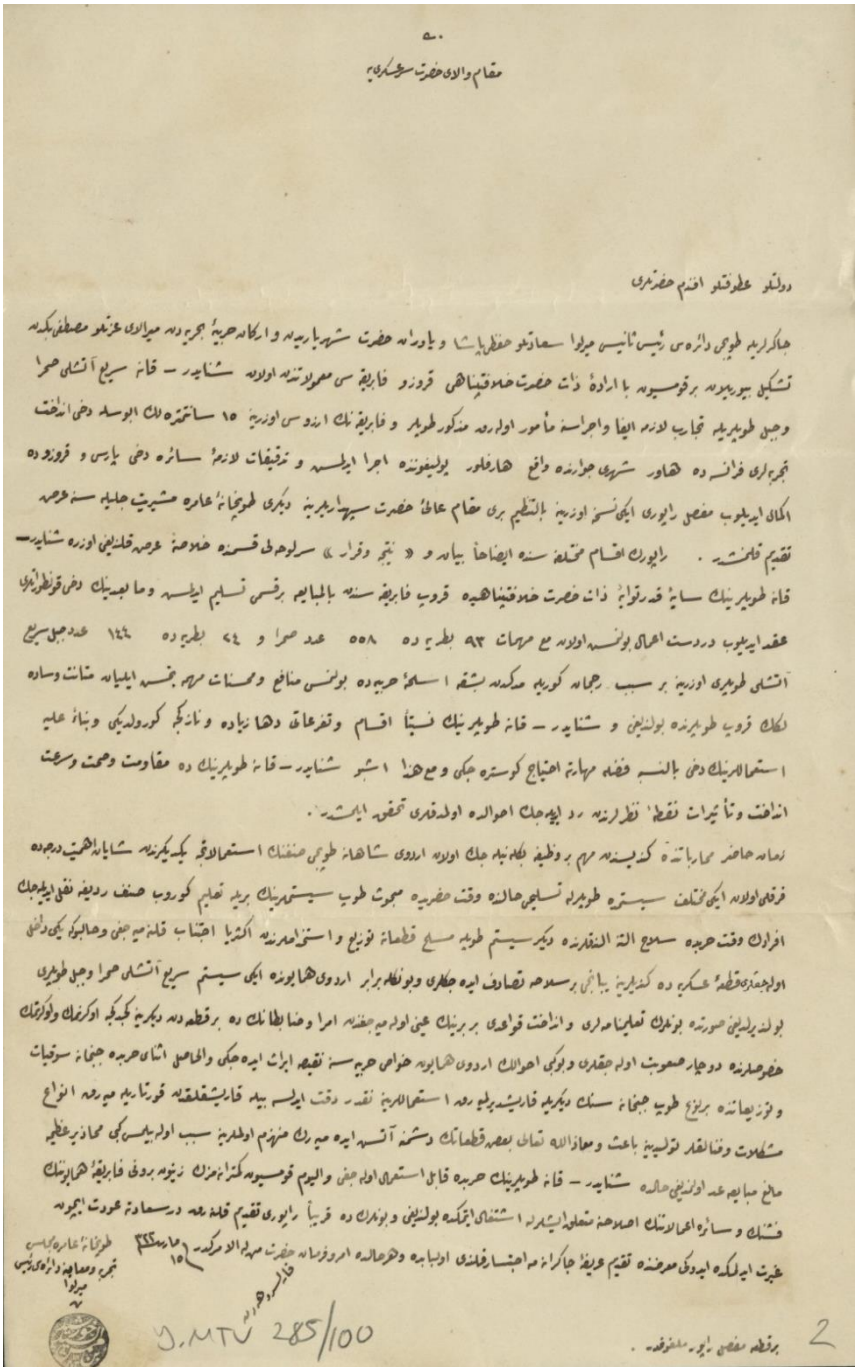

٥٠

مقام والای حضرت سرعسکریه

دولتلو عطوفتلو افندم حضرتلری

جاکریدن طوپچی دائره‌سی رئیس ثانیسی میرلوا سعادتلو حفظی پاشا و یاورانه حضرت شهریاریه و ارکانه حربیهٔ بحریه‌ده میرالای عزتلو مصطفی بکدن
تشکیل بیوریلوب برقومسیونه بالارادهٔ ذات حضرت خلافتپناهی قروزو فابریقه‌سی معمولاتنه اولان شنایدر – فانه سریع آتشلی طوپ
وجهی طوپدیلیه تجارب لازمه ایچا واجراسنه مأمور اولارق مذکور طوپلر و فابریقه‌نك ازدوسی اوزرینه ۱۵ سانتیمتره‌لك ابوسلد دخی اثنا
تجربه‌لری فرانسه‌ده شهاور شهرینی جوارنده واقع شارفلور پولیغونده اجرا ایدلمسه و تدقیقات لازمهٔ سائره دخی یاپلمسه و قروزوده
المانك ایدیلوب مفصل راپورلری ایکی نسخه اوزرینه بالتعلیم بری مقام عالیٔ حضرت سپهسالارینه دیگری طوپخانهٔ عامره مشیریت جلیله‌سنه عرضه
تقدیم قلنمشدر . راپورك اقسام مختلفه‌سنده ایضاحاً بیاندو « نتیجه وقرار » سرلوحه‌لی قسمنده خلاصهٔ عرضه قلنلیغی اوزره شنایدر –
فانه طوپدیلینك سایهٔ قدرتوارهٔ ذات حضرت خلافتپناهیده قروب فابریقه‌سنده بالمبایعه برقسمی تسلیم ایدلمسه و مابعدینك دخی قونطراتی
عقد ایدیلوب دردست اعمالی بولنمسه اولدوغی مع مهمات ۹۳ بطاریه‌ده ۵۵۸ عدد صوا و ۷٤ بطاریه‌ده ۱٤٤٦ عدد جبل سریع
آتشلی طوپلری اوزرینه بر سبب رجحانه کوریله مدکدن بشقه اسلحهٔ حربیه‌ده بولنمسی منافع و محسنات مرهونه جنسه ایلیایانه مثلات وساره
لکلك قروب طوپلرنده بولنلیغی و شنایدر – فانه طوپدیلینك نسبتاً اقسام وتفرعاتی دهاً زیاده و نازکجه کورولدیکی وبناءً علیه
استعمالدینك دخی بالنسبه فضله مهارتهٔ احتیاج کوستره‌جکی و مع‌هذا اشبو شنایدر – فانه طوپدیلینك ده مقاومت وصحت وسرعت
اتلافت وتأثیرات نقطهٔ نظرلرنده رد ایدیلجك احواله اولمدقدری تحقق ایلمشدر .

زمانه حاضره محاربات‌ده کذلك مهم بر وظیفه طوتان طوپچی صنفك استعمالاتجه یکدیکرینه شایان اهمیت درجه‌ده
فرقلی اولان ایکی مختلف سیستم طوپدن نسلجی حالنده وقت حضرتده مبحوث طوپ سیستمدینك بریله تعلیم کوروب صنف ردیفه نقلی ایدیلجك
افرادك وقت حربده سلاح النفاذنده دیکر سیستم طوپله مسلح قطعاتك توزیع و استخدامنده اکثریا اجتناب قلنمیه جغی وحالبوکه یکی دخلی
اولیجقدر قطعهٔ عسکریه‌ده کندیلرینه یاپلمق برسلاحه تصادف ایده‌جکلری وبونلك برابر اردوی همایونده ایکی سیستم سریع آتشلی طوپ وجهی طوپلری
بولندیرلیغی صورتنده بونلرك تعلیماتلری و اتلافت قواعدی بر برینك عینی اولدیغی جهتلرنده امرا و ضابطانك ده برقطعه‌دن دیکرینه کچه‌کچه اوکرنمك ولوازمك
خصوصلرنده دوچار صعوبت اولمه‌جقلری وبوکبی احوالك اردوی همایونه خواص حربیه‌سنه نقیصه ایراث ایده‌جکی والحاصل اثنای حربده جنغانه سوقیات
و توزیعاتنده برنوع طوپ جبخانه‌سنك دیکریله فارشیسیلمیوب نقصان وقت ایدلمسی بیله قابشقلقه‌یه قورتاریله‌میه‌جق انواع
مشکلات وفنالقلر تولیدینه باعث و معاذالله تعالی بعضه قطعاتك دشمنه آتشه ایده‌میه‌رك هزیمت اولمقدینه سبب اولمه‌یلمسی کبی محاذیر عظیمه
مانع مبایعه‌نك اولمه‌یلیجی حالده شنایدر – فانه طوپدیلینك حربده قابل استعمالی اولمه‌جغی والیوم قومسیونه کتیرلمش زینوه بروفی فابریقهٔ همایونك
فشك و سائره اعمالاتك اصلاحنه متعلق ایشلرله اشتغالی ایتدکه بولندیغی وبونلرك ده قریباً راپوری تقدیم قلنه‌جغه درسعادته عودت ایچونه
غیرت ایدلکده ایدوکی معروضه تقدیم عریضهٔ جاکرانه‌م اجتسارقلمزی اولبابه وحالده امر وفرمان حضرت مهرالاورکدر

طوپخانهٔ عامره‌سی
تجربه و مصاحبه دائره‌سی رئیسی
میرلوا

D.MTV 285/100

برقطعه مفصل راپور ملفوفدر .

2

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA "KIRIM" SORUNU VE ALMANLARIN KIRIM'I İŞGALİ (1918)

Aybüke Güzay*

Milletlerin kaderlerini belirleyen en önemli etkenlerden bir tanesinin coğrafya olduğu bilinmektedir. Kırım ise tarihin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli milletlerin ve devletlerin uğrak yeri olmuş, dolayısıyla Kırım coğrafyasının kaderinin belirlenmesinde bulunduğu konum çok önemli bir etken olmuştur. Kırım ile ilgilenen milletlerden bir tanesi de Almanlardır. Almanlar, Sovyetlerin bertaraf edilmesi için Doğu Avrupa'nın mühim bir kalesi olan Kırım'ı kontrol altında tutmanın gerekliliğine inanmaktaydılar. Stratejik olarak çok mühim bir mevkide bulunan ve önem arz eden Kırım, I. Dünya Savaşı esnasında Almanlar tarafından ilk kez işgal edilmiştir. Bu işgalin kısa süreli olması ve Almanların savaştan yenilgi ile çıkması, Kırım'da başarılı olmalarını engellemiştir ve bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Öncelikli olarak I. Dünya Savaşındaki Alman işgali esnasında Kırım'ın konumunu ve Ukrayna'nın Kırım üzerindeki talep ve isteklerini tespit etmek gerekmektedir. Zira bölge üzerinde Almanların politikasının nasıl şekil alacağı, diğer devletlerin de politikalarına bağlı olmakla birlikte, elbette ki Kırım tatarlarının da amaçları ve talepleri mevcuttur. Buradaki hassas noktanın ise Ukrayna ve Kırım'ın son çare olarak Almanları bir otorite olarak görmeleri ya da belirleyici bir konumda olduklarını kabul etmiş olmalarıdır.

9 Şubat tarihinde Dört müttefik devlet (Almanya-Avusturya Macaristan-Bulgaristan ve Osmanlı Devleti) ve Ukrayna Radası arasında Brest-Litowsk anlaşması imzalandığında, Ukrayna Metropolü Kiev, Bolşevik güçlerin elinde bulunmaktadır. Barış anlaşmasının asıl amacı, Almanya ve Avusturya-Macaristan'a gıda ve hammadde sağlamaktır. Zira Ukrayna'daki zengin stoklar, yağmacı çeteler tarafından yok edilmiş ya da büyük Rusya'ya aktarılmıştır. Ukrayna heyetinin yardım talebi üzerine Alman yüksek komutasının Ukrayna'ya girmeye karar verdiği ifade edilmektedir. Müdahalenin asıl amacı, Kiev'den Bolşevik hükümetini kovmak ve böylece Rusya'ya barış sağlamak amacı ile baskı yapmak, daha sonra Ukrayna'daki merkez Rada'yı tekrar göreve getirmek suretiyle sakinliği ve düzeni sağlamaktır.

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Programı, aybukeguzay@hotmail.com

Bu askeri müdahale ile Ukrayna'da Almanların gelecekte izleyecekleri yol da belirlenmiş olmuştur. 8 Mart'ta Freiherr Mumm von Schwarzenstein Reich hükümeti tarafından Ukrayna Hükümetine diplomatik elçi olarak atanmıştır. Freiherr Mumm'a bağlı olan diplomatik elçiliğin, General Hoffman'ın formüle etmiş olduğu, asker için tahıl elde etmek amacıyla gerekli olan yasal dayanağı sağlayıp teslim etmesi gerekmektedir.[1]

Rusya'nın savaştan çekilmiş olduğu Brest-Litowsk anlaşması bu bağlamda kendisi için bir kayıp teşkil etmiştir. Zira Rusya, Ukrayna'ya sahip olma hususunda geri adım atmış ve Almanya tarafından da Ukrayna'nın bağımsızlığı tanınmıştır. Ukrayna bölgesinin stratejik olarak önemi, Rusya'ya giden ikmal yollarının elde tutulması açısından önemlidir. Bu bölgeyi kontrol altında tutmak, savaşın gidişatını da etkileyen en mühim hususlardan bir tanesi olacaktır. Bundan ötürü Almanya, savaş esnasında kendilerine karşı zaten hasmı olan Rusya'ya karşı elbette ki Ukrayna'yı desteklemiştir. Aralık/Ocak 1917 tarihlerinde başlayan Brest-Litowsk'taki görüşmeler, 3 Mart 1918 tarihinde nihayet bulmuştur.

Bundesarchiv, Bild 146-2012-0020 / Fotograf(in): o.Ang.
(Resim:1 Ukrainische Delegierte bei einer Besprechung mit deutschen Offizieren; ca. Dez.1917/Febr. 1918
Ukrayna delegeleri ve Alman Subayların görüşmesi, yaklaşık Aralık 1917/Şubat 1918.)

9 Şubat 1918 tarihinde Ukrayna ve müttefik devletlerarasında imza edilen hususlar Rusya'yı derinden etkilemiştir. Ukrayna'nın istiklali tanınmış ve artık bu

[1] Winfried Baumgart, *Deutsche Ostpolitik 1918 Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, R. Oldenbourg Verlag, Wien und München 1966, s. 117-119.

görüşmelerin Sovyet Rusya'nın istedikleri doğrultuda yürümeyeceği de anlaşılmıştır. Brest-Litovsk Barış müzakerelerinin 10 Şubat 1918 tarihindeki oturumunda Troçki, Sovyet heyeti adına: "Artık harp yapmayacaklarını, çekildiklerini fakat sulh akdinde de bulunmayacaklarını" ifade etmiştir. Böylece görüşmeler kesilmiş, Troçki Petrograd'a hareket etmiştir.[2]

Alman kumandanlığı ise 17 Şubat 1918 tarihinde Ruslara taarruza geçeceklerini bildirmişler, bu haber Petrograd'da büyük bir endişe uyandırmıştır. Ordusuz, güçsüz olan Rusya, Alman askeri kudretinin tehdidi altında bulunmakla beraber, Sovyet rejiminin ortadan kalkma tehlikesi dahi bulunmaktadır.[3]

Bu hususta mühim olan ve göze çarpan durumlardan bir tanesi, Almanların bölge topraklarına Ukrayna'nın talebi üzerine girdiklerini ifade etmiş olmalarıdır. Atılacak adımları belirleyen amiller ise Bolşevik kuvvetlerin bertaraf edilmesi ve bölgede Almanların söz sahibi olma istekleridir. Yukarıda bahsedilmiş olduğu gibi, askere stok sağlama, tahıl elde etme gibi hususlarda Almanya'nın, Ukrayna kaynaklarına ihtiyacı olduğu ve bunu da o dönemdeki şartlardan faydalanma pahasına uygulamak istediği açıktır. Yani, Rusya'daki devrim ve karışık durumdan faydalanılmak ve bölgenin Rusya'dan arındırılmak istenildiği tarihi bir gerçekliktir.

Daha önce bahsedilmiş olduğu üzere, Sovyet rejiminin yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalma ihtimalinden ötürü Petrograd'da da büyük bir endişe baş göstermiştir. Durumun Rusya tarafından ciddiyeti ortadadır. Üstelik Rus baskısından bunalmış olan Ukrayna halkı ve ayrıca Kırım tatarlarının da bu durumu fırsat bilerek harekete geçmiş oldukları da kesindir. Rusya'nın etkisinden kurtulma isteği Ukrayna'yı da Almanya'ya yaklaştıran bir sebeptir. Burada bizi ilgilendiren durum ise Kırım ile ilgili taleplerdir. Ukrayna Başkomutanı tarafından Alman hükümetinin Ukrayna'daki elçisi olan Baron von Mumm'a, Kırım ile ilgili talepleri içeren bir mektup yazılmıştır. Bu mektup, Edige Kırımal'ın eserinde bulunmaktadır. İçeriğinin tercümesi şu şekildedir:

"Alman Hükümetinin Ukrayna'daki Elçisi Baron von Mumm'a;

Ukrayna devletinin başkanlığı görevini aldığımda, kendime sadece ana vatanım olan Ukrayna'da barışı ve düzeni sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda mümkün olan en büyük ekonomik refahı getirmek için yolumu çizdim. Ukrayna'nın yeniden doğuşu için özel önem taşıyan bir sorun da sınırlarının tanımı, özellikle güney ve bununla birlikte Kırım'ın mülkiyetidir. Kırım'ın Ukrayna'ya katılması

---

[2] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri 1798-1919*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 346-347.

[3] Kurat, s. 347.

bizim için tuz, tütün, şarap ve meyve gibi maddelerin sağlayacağı imkânlar anlamına gelmektedir. Sadece tütün hususunda bile Ukrayna yılda yüz milyon ruble kazanabilir. Aynı şekilde Kırım'ın mülkiyeti kaplıca hususunda da fayda sağlayacaktır. Ayrıca Ukrayna Kırım'a sahip olursa, güneydeki Sivastopol ve Feodosia gibi doğal limanlardan da faydalanacaktır. Karadeniz filosu da sorunludur ve askeri filo eski tür olduğu için Almanya açısından değersizdir. Ukrayna için ise bunun kaybı, tam tersine olarak, uluslararası saygınlıkta halkımız için şiddetli bir darbe olacaktır. Bu hususta ve bir Ukrayna ordusu yaratma konusunda, Ukrayna devletinin çıkarlarının, Alman Reich'in niyetleri ve amaçları ile çakıştığını düşünüyorum. Kırım'ı Ukrayna'ya bağlama hususunda dile getirdiklerimi göz önünde bulundurmanızı rica ediyorum."

Kiev, 10 Mayıs 1918.

Pavlo Skoropads'kij

Bir süre sonra Ukrayna Devlet Bakanı Doroşenko da Kırım'ın Ukrayna'ya bağlanması hususundaki isteklerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Ekonomik, politik ve etnografik olarak, Kırım, Ukrayna halkının yaşamıyla yakından bağlantılıdır. Ukrayna devleti, Kırım'la birleşme olmadan asla normal bir şekilde gelişemez. Kırım nüfusunun çoğunluğunun ruh halini bilerek, bu insanların çıkarlarını ve Ukrayna hükümetiyle eski bağlantılarını göz önünde bulundurursak, Kırım halkının iradesinin yalnızca Kırım'la birleşme lehine olduğuna dair hiçbir şüphemiz yoktur."[4]

30 Mayıs 1918

D. Doroşenko

[4] Edige Kırımal, *Der Nationale Kampf der Krimtürken*, Emstetten 1962, s. 222-225.

(Resim:2 Zum Besuch des Hetmans der Ukraine, des Generals [Pawlo] Skoropadski, bei Kaiser Wilhelm [September 1918] Ukrayna Hetmanı Pawlo Skoropadski'nin Kaiser Wilhelm'i Ziyareti, Eylül 1918.)

Her iki mektupta da Kırım'ın devlet çıkarlarının ve Kırım tatarlarının göz ardı edildiği görülmektedir. Taze bir devlet olan Ukrayna, kendi gelişme sürecini düşünmekte ve buna göre hareket etmek istemektedir. Kuruluşundan sonra Kırım'ın da kendi hâkimiyeti altında olmasını arzu etmiş ve bu hususta derhal harekete geçmiştir. Burada hiçbir şekilde Kırım tatarlarının fikrini soran olmamıştır. Fakat Kırımlılar kendi mücadelelerini sürdürmüşler ve bu olan bitene şu şekilde bir yanıt vermişlerdir:

-Kırım'ın Ukrayna ile iktisadi ilişkileri olmasına rağmen siyasi ve etnik açılardan hiçbir bağlantısı yoktur.

-Kırım'ın Ukrayna sınırları içerisinde yer almadığı vurgulanmıştır. Zira Almanya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı olan Von D. Bussche, yapmış olduğu açıklamada Ukrayna Cumhuriyeti'nin sınırlarını belirlerken, Kırım yarımadasını Tavrida Eyaletinin dışında saymıştır.

-Kırım, Bolşeviklerden temizlendikten sonra Alman işgal ordusu komutanı General Koch, Akmescit Belediye Başkanına Kırım'ın sadece Alman ordusu tarafından işgal edilmiş olduğunu ve Ukrayna'nın bununla bir alakası olmadığını beyan etmiştir. Hatta Alman ordusu ile birlikte 200 Ukraynalı askerin Kırım'a girmesinden sonra derhal silahlarının alınıp sınır dışı edildiklerini bildirmiştir.

-Kırım ahalisinin çoğu Ukrayna'ya bağlanmayı reddetmektedir.

-Kırım ile Ukrayna arasında bir ilişki yoktur. Ukrayna'nın Kırım'ı ilhak iddiasında bulunması kendi teşekkülünü sağlamış olan 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litowsk anlaşmasına da aykırıdır.[5]

Bu şekilde bir cevap, Kırım tatarlarının da herhangi bir yapıya bağlı olmadan kendi bağımsızlıklarını arzu etmiş olduklarının bir göstergesidir. Kırım, kendi başına gelişme gösterebilecek alt yapıya, madenlere, tahıl ürünlerine ve elbette ki tecrübeye sahip bir memlekettir. Dönemin koşullarına bakıldığında, her devlet için kritik bir aşama olduğunu düşünürsek, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmek istemeleri normal karşılanmaktadır. Fakat bu durum Kırım açısından ne yazık ki her zaman işgal boyutunda düşünülmüştür. Kırım'ın özgür bir memleket olması gerektiği ve Kırım tatarlarının çıkarları düşünülmemiştir.

Hâlbuki Kırım, tarım ve orman ürünleri, sanayi ve ticareti ile kendi başına yaşayabilecek kudreti olan bir memlekettir. Bunu illa büyük çoğunluğu teşkil edecek ve geleceğine hâkim olacak başka bir memlekete ya da idareye bağlamanın gereği olmadığı ve ayrıca bunun Evrensel İnsan Hakları Beyannamesine aykırı olduğu da ifade edilmiştir.[6]

Durumun Almanya ve Rusya tarafına bakıldığı takdirde Almanların 1918 işgalinde, Rusya'da yaşayan ırkdaşlarının Kırım'da toplanması ve bir Alman prensin idaresinde, burada yine Almanların himayesinde bir devlet kurmak için çalışmalar yaptıkları bilinmektedir.[7] Bu hayalin gerçekleşmesi için nüfus yapısının yeterli olmadığı ve olamayacağı, üstelik bu duruma Rusya başta olmak üzere Ukrayna ve Kırım'ın da karşı çıkacağı kesindir. Dolayısıyla hayal olmaktan öteye gitmeyecek bir düşünce olarak gözükmektedir.

Brest-Litowsk Barışı'nın en önemli hususlarından bir tanesi ise, daha önce de söz edilmiş olduğu üzere, Sovyetler'in Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımış olması ve buradan Kızıl kıtaları çekmesidir. Ayrıca Ukrayna'da Bolşevik propagandası yapmayacağına dair teminat vermiştir. Bunlar, Rusya için büyük kayıplar teşkil eden maddelerdir. Daha sonra, bütün Baltık eyaletleri Rus tahakkümünden çıkmakta ve Letonya, Litvanya ve Estonyalılara milli bir devlet kurmak hak ve imkânları sağlanmaktadır.[8]

Dolayısıyla bu anlaşmanın yukarıdaki maddeleri Rusya'nın güçsüz tarafını ortaya koymakla birlikte, Baltık ülkelerinin de bağımsızlıklarını elde etmiş olmaları-

---

[5] Müstecip Ülküsal, "Kırım'da General Süleyman Sülkeviç Hükümeti", Emel, S 112, Mayıs-Haziran 1979, s. 4-5.
[6] Ülküsal, s. 4-5.
[7] Mustafa Esken, "Bolşevik İhtilali Sırasında Kırım Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi", *Kırım Bülteni*, S 52, Ankara 2004, s. 2-3.
[8] Kurat, s.349.

nın, Kırım'da da bir uyanışa sebep olacağı ve mücadele ruhunu körükleyeceği de çok açıktır.

Kırım'ın işgalinde sürekli olarak dile getirilmiş olan "Almanya'nın kararsız politikası" hususu ise Alman hükümeti ile ordu yüksek komutanlığının arasında meydana gelmiş olan anlaşmazlıklardır.

Bu dönemde Alman kuvvetleri ile hükümeti arasında bir anlaşmazlık olduğu mevcut yazışmalardan anlaşılmaktadır. Kırım ve Ukrayna'da nasıl bir politika izleyeceklerine dair herhangi bir karara varamamışlardır. Türkiye'nin tutumu hususunda hassas oldukları nokta ise Kırım'dır.

Savaş öncesindeki durum tahlil edildiği zaman ise; 1917 Şubat ihtilali ile "milletlerin baharı" diye adlanan durumun husule gelmesi ile milli hareketlerin önderleri demokratik haklarla beraber milli hakların da tanınacağını ummuşlardır.[9] Dolayısıyla Kırım'da da böyle bir ümidin doğmuş olduğunu ve ortaya çıkan durumdan faydalanan Almanya'nın bunu kullanarak Kırım'ı işgal etmiş olduğunu da söylemek mümkündür. Ayrıca bu konuda Kırım Tatarları da Almanlardan umut beklemişlerdir. Bu süreçte Kırım Tatarlarının, o döneme kadar olan muhtariyet fikirleri dışında milli bağımsızlıklarının gerçekleştirilmesi fikri de ortaya çıkmıştır.

Alman yüksek komitası, Bolşevikler tarafından devrilmiş olan ve 1917 yılında Simferopol'de kurulan "Tatar Hükümetinin" yeniden oluşturulup Ukrayna'ya dayanması hususunu kabul ettiğinde bu hükümet, eski Rus ordusunun Müslüman birliklerinin Romen cephesinden General Sülkeviç başkanlığı altında ilan edilmek istenmiştir. General Erich Ludendorf ise Sivastopol'daki korsanları ayıklamak amacıyla, General Koch'un kolordusunun ilerlemesinin gerekliliğini savunmaktadır. Fakat Ludendorf'un niyetlerinin arka planında, Almanya için Kırım'ın mallarını ve limanlarını kullanma arzusu yatmaktadır. Aynı zamanda Ludendorf, Mezopotamya ve Filistin'in olası bir kaybı hususunda, daha sonra Türkiye'ye bırakmak üzere Kırım'ı elde tutmak istemiştir. Bunun dışında bir Türk-Ukrayna karşıtlığının oluşmasından ve ayrıyeten bir Türk-İngiliz anlaşmasından da aynı şekilde korkmaktadırlar. Böyle bir durum ise zaten Almanların Doğu politikalarına ters bir durum oluşturacaktır. Bu hususta Alman hükümetinin, Ludendorf'un "Alman silahları koruması altında" bağımsız bir Tatar Hükümeti kurma niyetini mümkün olduğunca engellemek amacı ile Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı olmasının onaylanması durumu, belgelerden açıkça ortaya çıkmaktadır. Kühlmann ise 2 Mayıs'ta Bük-

[9] Gerhard von Mende, *Komünist Blokta Milliyet ve Mefkûre*, Çevirenler: Fethi Tevetoğlu, Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966, s.83-84.

reş'teki Yüksek Komutadan, Kırım'daki her özgürlük talebine karşı çekimser kalınmasını istemiştir. Çünkü genç devletin Ukrayna ya da Rusya ile aralarındaki ortaya çıkabilecek sorunlarda Almanlardan koruma ya da destek beklemeleri olasıdır.[10]

Almanya'nın bu hususta Kırım'a koruyuculuk yapmaktan ya da kendilerini zor durumda bırakacak herhangi bir teşebbüsün içerisinde yer almaktan çekindikleri de göze çarpmaktadır.

General Ludendorf'un amacı ise yukarıdaki sebeplerden ötürü Kırım'ı ele geçirmek ve Almanların hâkimiyeti altına almaktır. Fakat anlaşıldığı üzere Hükümet bu durumu kabul etmemektedir ve ordu ile burada ters düşmektedir. Hükümetin makul çözümü, Kırım'ın Ukrayna'ya bağlı olarak hükümetlerini kurmalarıdır ve Alman hükümeti bu yükün altına girmek istememiştir. Kühlmann dahi Kırım'daki hareketlenmelerde kendi üzerlerine sorumluluk alabilecek cesareti kendilerinde görmemiştir ya da gereksiz gördüğü için kendisi de böyle bir yükün altına girmek istememiştir.

Bu dönemde önem arz eden diğer bir husus ise, Kırım Türklerinin bu süreci nasıl değerlendirmek istedikleri ve bu durumdan nasıl yararlandıkları konusudur. Sovyet zulmünden kurtulmak amacıyla Almanların işgallerini kendi lehlerine değerlendirmek isteyecekleri düşünülmekle beraber, kendilerinin bu hususta talepleri olup olmadığı da ayrı bir değerlendirme konusudur. Almanların I. Dünya Savaşında Kırım'ı işgalleri, 1941-1944 yılları arasındaki II. Dünya Savaşındaki işgallerinin bir provası niteliğinde olmuştur. Alman ordusu I. Dünya Savaşında Kırım'ı yakından tanımış ve tecrübe edinmiştir. Bu tecrübelerin, bir sonraki savaşta zamanın koşullarına göre değerlendirileceği de şüphesizdir.

Alman ordusunun I. Dünya Savaşı esnasında Kırım'a girmesiyle Bolşevikler kaçmışlar ve Kırım milliyetçileri yeniden ortaya çıkmışlardır. Kuzeyden Bolşeviklerden kaçan birçok halkın Kırım'a sığınmasıyla nüfus bir buçuk milyona çıkmıştır. İçlerinde tanınmış Rus devlet adamları ve etkili politikacılar da bulunmaktadır. Bunlar, Bolşeviklerin kaçmasından cesaret almışlar ve Kırım hükümetini baltalamaya çalışmışlardır. Nihayet Abdülhakim Hilmi hükümeti bu baskı karşısında dayanamamış ve çekilmiştir. Yerine Alman kumandanlığının direktifi ile yeni bir hükümet kurulmuştur. Başkanlığına da Polonya tatarlarından General Süleyman Sülkeviç getirilmiştir. Bu hükümette Sülkeviç'in kendisinden başka yalnızca iki

[10] Baumgart, s. 152.

tatar bakan bulunmaktadır. Dışişleri Bakanı Cafer Seydahmet Kırımer bunlardan biridir. Diğer bütün bakanlar ise Ruslardır.[11]

Alman işgalinin gerçekleşmiş olmasına rağmen, Kırım'da uzun yıllardır yerleşmiş olan Rus hâkimiyeti, burada açıkça kendisini göstermektedir. Hükümette Kırım-Tatar Türklerine yer verilmemesi ve çoğunluğu Rusların oluşturması bunun bir delilidir. Alman işgalinin çok kısa süreli olduğunu ve bu sürede herhangi bir egemenlik kurulamayacağını da hesaba katarsak, Rusları bertaraf etmenin zorluğu da ortaya çıkmaktadır. Devletlerin arasındaki güç çatışmasından zarar gören ve kendi haklarını savunmaya çalışan Kırım-Tatar Türklerinin geleceğini düşünmek ise en son planda kalmış olan gerçeklerden bir tanesidir.

General Hoffman ise Kırım'ı "Alman Rivierası" olarak tanımlamaktadır. Kühlmann'ın ayrıca, Ukrayna'nın gelecekteki gelişiminin netleşmemiş olmasından dolayı Kırım'ın Ukrayna ile bağlantısını geliştirmek için parmaklarını bile kıpırdatmanın bir avantajı olacağını düşünmediğini söylemek yerinde olacaktır. 13 Mayıs tarihinde Ordu ile Hükümet yönetimi arasında Kırım ile ilgili bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu toplantıda General Luderndorf, Kırım'daki ilerleyişin, Alman koruması isteyen Tatarların talebi üzerine olduğunu ifade etmiştir. Kühlmann, toplantıya sadece sessiz bir dinleyici olarak katılmıştır. Reich şansölyesi ise Almanya'nın mümkün olduğunca daha az taraf olması gerektiği yanıtını vermiştir. Ayrıyeten Doğu'daki bütün işletmelerde ve düzeni sağlamak için Alman çıkarlarının ön planda tutulması zorunluluğu da ilave edilmiştir.[12]

1917'nin sonlarında Bolşevik Rusya'nın savaştan çekilmesi ile 1918 yılı mart ayının başlarında Brest-Litowsk'ta Almanya ve Avusturya-Macaristan'la bir barış anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma şartları gereği yukarıda da bahsedildiği üzere, Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olduğu tanınmıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan gelen askerler, merkezi Rada tarafından Ukrayna'nın yeni elde etmiş olduğu bağımsızlığın korunmasına yardımcı olacakları düşüncesiyle Ukrayna tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu yeni koşullarda Kırım tatar liderlerinden bir heyet Kırım'ı da kendi çıkar alanlarının bir parçası olarak görmelerini rica etmek üzere Almanya'ya yol almıştır. Almanlar bu ricaya bir ordu yollayarak yanıt vermişlerdir ve Alman ordusu Nisan 1918 tarihinde Perekop'tan geçerek ilerlemiştir.[13] Zira Kırım tatarlarının Almanlardan talepleri konusundaki hususta

---

[11] Aziz Bozgöz, "Kırım'da Yeşiller Teşkilatı Hakkında", *Emel*, S 116, Ocak-Şubat 1979, s. 9.

[12] Winfried Baumgart, "Ludendorff und das Auswärtige Amt zur Besetzung der Krim 1918", Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge, Bd. 14, H. 4, Stuttgart 1966, s. 536-537.

[13] Paul Robert Magocsı, *Şu Mübarek Topraklar*, *Kırım ve Kırım Tatarları*, Çeviren: Ferit Burak Aydar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.95.

General Ludendorf da bahsetmekte ve yukarıda da bahsedildiği üzere Tatarların isteği üzerine Kırım'a girdiklerini bildirmektedir.

Bundesarchiv, Bild 183-S36072 / Fotograf(in): o.Ang.

(Resim:3 Weltkrieg 1918. Befreiung der Ukraine durch oesterr.-ungar. Truppen. Ukrayna'nın kurtarıcısı Macar Birlikleri 1918.)

Alman askeri makamlarının, Haziran 1918 tarihinde Kırım'da Süleyman Sülkeviç Hükümetinin kurulmasına onay verdikleri dönemde, Berlin'de Bolşevikler ile Almanlar arasında müzakereler sürdürülmekte olduğundan dolayı, Alman Hükümeti General Ludendorf'tan Bolşeviklere karşı ılımlı davranılmasını istemiştir. Bunun üzerine Ludendorf, Kırım'daki ordu komutanına talimat göndermiş, Kırım'ın durumu henüz kesinlik kazanmadığı için General Süleyman Sülkeviç Hükümetinin Ukrayna ile dostane ilişkiler kurup devam ettirmesini tavsiye etmiştir. Alman komutanlığının baskısı ile Sülkeviç kabinesi yenilenmiş, Kırım ile Ukrayna arasında 5 Ekim 1918 tarihinde görüşmelere başlanmış ise de Almanya'nın savaşı kaybetmesi ile müzakereler sona ermiştir.[14]

Meselenin Türkiye tarafına bakılacak olur ise, Kırım Tatarlarının Türkiye'yi her dönemde bir "Anavatan" olarak görmüş oldukları ve gerekli zamanlarda Türkiye'nin desteğinin, onların arkasında olduğunu bilmek istemeleri açık ve doğal bir durumdur. Zira Kırım tatarları hiçbir zaman bu manevi bağları koparmak istememişler ve koparmamışlardır. Hem manevi yönden hem jeopolitik olarak bu iki bölgenin birbirinden kopması düşünülmemektedir.

[14] Müstecip Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları, Dünü, Bugünü, Yarını*, s. 210.

Edige Kırımal'ın nakletmiş olduğuna göre, Kırım ve Türkiye arasındaki ilişkiler bu dönemde çok dostane bir şekilde yürümüştür. Etnik ilişkiler ve Osmanlı Devleti'nin Kırım Türkleri ile alakaları, bu ilişkilerin devamlılığı açısından önemlidir. Bu devamlılık aynı zamanda Türkiye'nin devlet çıkarları tarafından da desteklenmiştir. Türkiye'nin Kırım sorunlarına olan ilgisi, 1918 Mart'ında, Rus cephelerinin çökmekte olduğu ve Almanların Batı Rusya ve Ukrayna'da geniş bir cepheye hâkim olmaya başladığı zaman uyanmıştır. Bu durum ise merkezi güçlerin doğu politikalarında yeni bakış açılarına yol açmıştır. Türkiye ise eski Rus İmparatorluğunun toprakları olan Türk-Müslüman bölgelerine karşı hakkı olduğunu iddia etmiştir. Bu bölgelerden birisi de elbette ki Kırım'dır.[15]

Türkiye'nin de Rus cephelerinin çökmesi ile birlikte harekete geçmesi, var olan milli hislerinin tarihi fırsatla birleşmesi sonucudur. Eğer Almanların ilerlemesi ve Rusların gerilemesi fırsatı değerlendirilebilirse Kırım, özgürlüğüne kavuşabilecektir.

Kırım Türklerinin bu topraklardaki varlıklarını ispat etmelerine ise ihtiyaçlarının olmadığı açıktır. Mevcut belgeler onların uzun süredir bölgede hâkim olduklarını, hükümet kurduklarını ve sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi açıdan bölgenin gelişmesine de pek çok katkı sunduklarını göstermektedir. Yüzyıllardır yarımadada var olan bu millet, bölgeden hak iddia etmek için herhangi bir sebebe gereksinim duymamışlardır. Onların I. Dünya Savaşı esnasındaki amaçları, bundan sonraki süreçte bağımsızlıklarını nasıl elde edebilecekleri yönünde olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nin düşmüş olduğu zor duruma bakıldığı zaman elbette ki Kırım tatarlarına yardım etmeleri ya da onların lehlerine olacak bazı uygulamalara imza atmaları durumu pek de mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen Kırım tatarları savaş öncesinde ve sırasında mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Türkiye ise en azından destek vermek adına yüksek bir çaba göstermiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere, Rusya'nın çekilmeye ve Alman ordularının ilerlemeye başlamaları ile birlikte Türkiye'nin Kırım adına söz söylemek üzere daha da cesaret bulduklarını ifade etmek mümkündür.

Kırım Türklerinin Türkiye ile olan bağları da Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı fethetmesi ile birlikte resmen başlamıştır. Kırım'ın Çarlık Rusya'sı tarafından 1783 tarihinde ilhak edilmesine rağmen Türkiye ve Kırım'ın manevi bağları kopmamıştır. Kırım Türkleri Türkiye'yi her koşulda ana vatanları gibi görmüşlerdir. Tarihi

[15] Kırımal, s. 253.

bağlarından ötürü zor koşullarda Türkiye'den kendilerine el uzatmalarını beklemeleri ise doğal karşılanmalıdır.

Bu hususta Müslüman İcra Komitesi Türk Hükümetine 1917 Eylül'ünde bir temsilcisini göndermiştir. Bu temsilcinin faaliyeti ile ilgili herhangi bir resmi kayıt bulunamamıştır. İkinci teşebbüste, milli hükümet mensupları Türk sadrazamı Talat Paşa'ya Aralık 1917'de bir muhtıra yollamışlardır. Bu muhtırada Türk hükümetine Kırım Türklerinin milli hareketi ve Ukrayna ile olan komşuluk münasebetleri hakkında bilgi vermişler ve Türkiye'den yardım talebinde bulunmuşlardır. Fakat bu girişim Kırım için müessir bir fayda sağlamamıştır.[16]

I. Dünya Savaşında Kırım'ın Almanlar tarafından işgalleri, Kırım-Tatar Türklerinin ileri gelenleri tarafından da olumlu karşılanmış görünmektedir. Kırım-Tatar halkının sözcüleri olarak düşündüğümüz zaman, halkın da o dönemdeki duygu ve düşüncelerinin bir yansımasının ortaya çıktığı düşünülmektedir. Cafer Seydahmet Kırımer, I. Dünya Savaşı esnasında Almanların yanında yer almalarının nedenlerini şu şekilde açıklamaktadır:

"*Türkiye'nin müttefiki olduklarından dolayı Almanlara karşı zaten bütün halkımızda büyük dostluk hisleri canlanmıştı. Hepimiz bunun tesirinde idik. Almanların Çarlığın yıkılmasını kolaylaştırmış olmaları da bizi kendilerine yaklaştırmıştı. Onların Bolşevikleri ezeceklerini ve Rusya'nın parçalanmasını temin edeceklerini umuyorduk.*"[17]

18 Mayıs'ta parlamento toplanmış, hükümeti kurmak üzere Cafer Seydahmet Kırımer görevlendirilmiştir. Bu hususu görüşmek üzere Rus Kadet Partisi ise Yalta'da toplanmıştır. Bu toplantıda Kırımer'in başbakanlığı ve kurulacak olan hükümetin tanınmamasına karar verilmiştir. Meydana gelen karışıklıktan ötürü Kırımer görevinden istifa etmiş, Sülkeviç'in kurduğu hükümette Dışişleri Bakanı olmuştur. Bir süre sonra Ukrayna'nın Kırım'a ticari ambargo uygulamaya başlamasından dolayı, görüşmeler yapmak üzere Eylül 1918'de Berlin'e gitmiştir. Talat Paşa da Berlin'e geldiği zaman, her sabah savaşın gidişatı üzerine Tiergartenstrasse'de müzakerelerde bulunmuşlardır. Cafer Seydahmet Kırımer, verilen sözlerde durulmaması üzerine ise Sülkeviç hükümetinden de istifa etmiştir. Ekim 1918'de savaşı kaybeden Almanya, Kırım'ı boşaltmış, galip devletlerse mevcut Kırım hükümetini tanımamışlardır.[18]

---

[16] Edige Kırımal, "Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi XIV", *Emel*, S 141-145, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, Mart-Aralık 1984, s. 166-167.

[17] Cafer Seydahmet Kırımer, *Bazı Hatıralar*, EMEL Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1993, s. 265.

[18] Ömer Özcan, "Enver Paşa ve Cafer Seydahmet Kırımer İlişkileri", *KIRIM*, S 49, Ekim-Kasım-Aralık 2004, s.15.

Kırım tatarları, I. Dünya Savaşında Türkiye'nin müttefiki olduklarından dolayı Almanya'ya karşı yakınlık duymuşlar ve anlaşıldığı üzere bağımsızlıklarına doğru giden yolda İstanbul ve Berlin'den umut beklemişlerdir. Bu süreç içerisinde yoğun bir mücadele veren Kırım tatarlarının bu umutları, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkmaları ile yarım kalmıştır. Buna rağmen Kırım tatarları bu savaştaki yoğun mücadeleleri sonucu kendi milli hislerini daha da kuvvetlendirmişlerdir. Kendilerini savunma mecburiyeti ile birlikte silaha da başvurmuşlar fakat yukarıda görüldüğü üzere daha ziyade diplomatik olarak haklarını arama yoluna gitmişlerdir. En önemli hususlardan bir tanesi de I. Dünya Savaşının getirmiş olduğu koşullarla birlikte ve büyük güçlerin savaşması sonucu zarar gören taraf yine Kırım Tatarları olmuştur. Çünkü Ukrayna-Rusya ve Almanya'nın bölgedeki hedefleri, Kırım'ın istiklaline yönelik olmamış, bu devletler Kırım yarımadasını kendi topraklarına katma yolunda girişimlerde bulunmuşlardır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanların Kırım'ı işgalleri, Kırım tatarları açısından bağımsızlıklarını elde etme yolunda bir umut olmuştur. Bu duygularının temelinde yatan en önemli sebep, uzun süredir Rusya'nın baskısından ve zulmünden bıkmış olmalarıdır. Bu durumdan kurtulmalarının yolunu da Birinci Dünya Savaşında yoğun bir çaba göstererek aramışlar ve daha çok Berlin ve İstanbul'dan yardım beklemişlerdir. Çünkü Rusya ve Ukrayna'nın Kırım üzerindeki amaçları bellidir. Ukrayna bu dönemde Almanlara bir takım tekliflerde bulunarak, Kırım'ın kendilerine bağlanmasını talep etmiştir. Bu talepleri hususunda haklı oldukları ispat etmek amacıyla Almanya'ya, taleplerinin doğruluk payını vurgulayan mektuplar dahi yazmışlardır. Bölgede Rusya'nın en büyük kaybı ise savaş esnasında Brest-Litowsk anlaşması ile Ukrayna topraklarından çekilmek zorunda kalmasıdır. Almanya'nın böyle bir durumda Rusya'ya karşı Ukrayna'yı desteklemesi ve Ukrayna'nın özgürlüğünü tanımış olması kendi çıkarları açısından elbette ki uygundur. Kırım'ın istiklali hususuna ise Osmanlı Devleti hariç olmak üzere diğer devletler olumsuz bakmışlar, kendi çıkarları açısından Kırım'ın bağımsızlığını tanımak istememişlerdir. Osmanlı Devleti ise hem Karadeniz'in kontrolünü Ukrayna ve Rusya'dan gelebilecek tehlikelere karşı korumak amacı ile hem de Kırım ile olan tarihsel bağlarına da dayanarak özgürlük talep etmişlerdir. Fakat ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin güçsüz olması ve daha sonrasında Birinci Dünya Savaşından yenik çıkması, Kırım tatarlarının hayallerinin ertelenmesine yol açmıştır. Bağımsızlıklarını elde etmeleri yolunda yanan ümit ışıkları ise hiçbir zaman sönmemiş, bilakis

savaşta edinmiş oldukları tecrübeler ışığında milli hisleri daha da kuvvetlenmiştir. Yeri geldiğinde bu hisler tekrar gün ışığına çıkacak ve mücadeleye devam edeceklerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında bağımsızlıklarını elde etmek adına yoğun bir mücadele veren ve dönemin dünyasına da bu mücadelelerini ispat eden Kırım tatarları, sayı bakımından az bir kadro ile de olsa istiklallerine giden yolda çareler arayarak, gelecekteki mücadelelerinin de temellerini atmışlardır.

Kaynakça

Kitaplar:

Baumgart, Winfried, *Deutsche Ostpolitik 1918 Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges*, R. Oldenbourg Verlag, Wien und München 1966.

Kırımal, Edige, *Der Nationale Kampf der Krimtürken 1900-1950,* Emstetten 1952.

Kırımer, Cafer Seydahmet, *Bazı Hatıralar,* Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, İstanbul 1993.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri 1798-1919,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

Magocsı, Paul Robert, *Şu Mübarek Topraklar, Kırım ve Kırım Tatarları,* Çeviren: Ferit Burak Aydar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

Mende, Gerhard von, *Komünist Blokta Milliyet ve Mefkûre,* Çevirenler: Fethi Tevetoğlu, Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.

Ülküsal, Müstecip, *Kırım Türk Tatarları, Dünü, Bugünü, Yarını,* Baha Matbaası, İstanbul 1980.

Makaleler:

Baumgart Winfried, "Ludendorff und das Auswärtige Amt zur Besetzung der Krim 1918", Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge, Bd. 14, H. 4, Stuttgart 1966, s. 529-538.

Bozgöz, Aziz, "Kırım'da Yeşiller Teşkilatı Hakkında", *Emel,* S 116, Ocak-Şubat 1979, s.6-12.

Esken, Mustafa, "Bolşevik İhtilali Sırasında Kırım Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesi", *Kırım Bülteni*, S 52, Ocak-Mart 2004, Ankara, s. 2-4.

Kırımal, Edige, "Kırım Türklerinin Millî Mücadelesi XIV", *Emel*, Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, S 141-145, Mart-Aralık 1984, s. 160-170.

Ülküsal, Müstecip, "Kırım'da General Süleyman Sülkeviç Hükümeti", *Emel*, S 112, Mayıs-Haziran 1979, s.1-10.

Özcan, Ömer, "Enver Paşa ve Cafer Seydahmet Kırımer İlişkileri", *Kırım,* S 49, Ekim-Kasım-Aralık 2004, s. 14-28.

İnternet:

https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/de/search/?yearfrom=&yearto=&query=ukraine

SİEMENS ELEKTRİK TÜRK ŞİRKETİ TARAFINDAN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KURULAN BİR FABRİKA: MALATYA HIDROELEKTRİK SANTRALİ*

Yaren Şekerci-Hilal Tuğba Örmecioğlu*****

Giriş

18. yüzyılda Batı Avrupa'da başlayan sanayileşme ile birlikte son üç yüzyılda büyük toplumsal dönüşümler yaşanmıştır. Her yeni makinenin icadı ve bu makine için kullanılacak olan enerji kaynağının keşfi ile birlikte sanayileşme yön değiştirmiş ve yeni bir döneme girmiştir. Rus iktisatçı Kondratieff'e göre sanayileşme, ellişer yıllık dönemlerden oluşan, enerji kaynakları ve onların üretim tekniğinde yarattığı değişimlerle şekillenen ardışık beş dalga şeklinde gerçekleşmiştir (Freeman ve Soete, 2003). Ancak bu dalgalar, ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklardaki ve ekonomik ve siyasal durumdaki farklılıklar nedeniyle dünyanın her yerinde aynı hızda gelişmemiş ve aynı anda olmamıştır.

Birinci Sanayi Dalgası başta Büyük Britanya olmak üzere Fransa ve Belçika'yı da kapsayan Batı Avrupa'nın öncülüğünde, su enerjisinin egemenliğinde gerçekleşmiştir. 1787-1845 yılları arasını kapsayan bu dalga, tekstilde fabrika üretimine geçildiği dönemdir ve bu dalgada özellikle pamuklu dokuma sanayisi öne çıkmaktadır. 1846-1895 yılları arasında gerçekleşen İkinci Sanayi Dalgası da bir önceki dalga gibi Batı Avrupa önderliğinde gerçekleşirken, bu dalgada Almanya da öncü ülkeler arasına girmeyi başarmıştır. Su enerjisi yerini kömür enerjisine devretmiş ve buhar gücü ve demiryolları çağı başlamıştır. Birinci dalgada daha çok küçük ölçekli fabrikalar kurulurken, ikinci dalgada büyük işletmeler kurulmuş ve seri üretim dönemi başlamıştır. 1896-1947 yılları arasını kapsayan Üçüncü Sanayi Dalgası elektrik enerjisinin ve ikinci dalgada yavaş yavaş öne çıkmaya başlayan Almanya'nın Avrupa sanayileşmesinde liderlik konumuna geçişinin dönemidir. Almanya ile birlikte Amerika da bu dalganın önemli aktörlerindendir. Her ne kadar çok kan kaybetmiş olsalar da Büyük Britanya ve Fransa da bu dönemde hala önemlerini korumaktadır. İkinci dalgadakinden farklı olarak bu dalgada sanayi

---

* Bu çalışma Yaren Şekerci (2019)'nin Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı'nda yazdığı "Antalya'nın Elektrifikasyonu ve Antalya Eski Elektrik Fabrikası" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Ar. Gör. Antalya Bilim Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, yaren.sekerci@antalya.edu.tr

*** Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, ormecioglu@akdeniz.edu.tr

işletmelerinin boyutları daha da büyümüş ve dev işletmeler ve karteller kurulmaya başlanmıştır. 1948-1980 arasında dönemde gerçekleşen Dördüncü Sanayi Dalgası ile petrol enerjisi öne çıkmaktadır. Son sanayi dalgası da beşinci dalga olup, şu an içinde yaşadığımız dönemi kapsamaktadır (Freeman ve Soete, 2003).

Almanya ve Türkiye'deki Elektrifikasyon Süreçlerinin Karşılaştırılması

Birinci ve İkinci Sanayi Dalgaları Büyük Britanya'nın öncülüğünde gerçekleşirken, Kondratieff'e göre 1896'da başlayan, 1947'ye kadar devam eden ve elektrik dalgası olarak da adlandırılan Üçüncü Sanayi Dalgası, Almanya öncülüğünde gerçekleşmiştir. Üçüncü dalganın kapsadığı yıllar dünyada ekonomik düzeni tamamen değiştiren savaşları ve iktisadi olayları barındırmaktadır. Bu olaylar ayrıca, sanayi alanındaki liderliğin Büyük Britanya'dan çıkıp başta Almanya olmak üzere diğer ülkelere geçmesinin başlıca nedenidir.

Dünya ekonomisindeki ve sanayisindeki değişim dönemini başlatan olayların başında 1914-1918 yılları arasındaki Birinci Dünya Savaşı gelmektedir. Savaş öncesinde Almanya, donanmasını kurmuş ve güçlü bankaları faaliyete geçirmiştir. Bu sayede, İngiltere ve Fransa ile rekabete girişmiş ve bu ülkeler arasında sömürgeleştirme kavgası başlamıştır (Tokgöz, 2018). Birinci Dünya Savaşı bu şartlar altında ve Sanayi Devrimi'nin neden olduğu enerji kaynağı, hammadde ve insan gücü ihtiyacıyla birlikte meydana gelmiştir. Savaşta, o dönemde sanayileşmenin lideri konumundaki Büyük Britanya ve Fransa'yla karşı karşıya gelen Almanya savaşı kaybetmiş olsa da, sanayide önemli atılımlar yaparak ve kendisini ileri bir sanayi ülkesi yaparak durumu lehine çevirmiştir (Tokgöz, 2018). Çünkü savaşlar, kazanan tarafın bile oldukça büyük kayıplar verdiği toplumsal olaylardır. Dolayısıyla, Büyük Britanya'nın savaşı kazanması, onun ciddi ekonomik kayıplar vermesini engelleyememiş ve bu süreç Amerika'dan borç alınmasına neden olmuştur. Savaş sırasında Amerika'ya borçlanmaya devam eden Büyük Britanya'nın dünya ekonomisindeki üstünlüğü ortadan kalkar. Savaş bittiğinde Almanya'nın sanayideki, Amerika'nın ekonomi ve sanayideki hızlı yükselişi ve Büyük Britanya'nın iktisadi gerileyişiyle dünyadaki iktisadi ve sanayi alanlardaki liderlik düzeni tamamen değişir.

Bu dalganın elektrikle ilgili önemli icatlarının omurgasını Edison'ın ve şirketinin Amerika'da yapmış olduğu ve bu dalganın başlamasından yaklaşık on beş yıl önce başlayan icatlar oluşturur. Elektrik teknolojisinin Almanya'ya (Berlin) aktarımı ise Edison'un Paris Fuarı'nda açmış olduğu sergi ile gerçekleşir. Almanya'nın elektrik mucidi ve telgraf üreticisi Werner von Siemens (Siemens), Emil Rathenau

(AEG) ve Oskar von Miller (Deutsches Museum) bu sergiyi görür ve bu teknolojiyi Almanya'ya getirir (Hughes, 1993). 1884'de Edison'un Almanya'da kurduğu şirketi, Berlin'de bir elektrik fabrikası kurar. 1885'te Berlin'in elektrik dağılım planı çizilir (Şekil 1) ve bu çizimden elektrik fabrikasının yalnızca Cafe Bauer ve Unter den Linden Caddesi boyunca sıralanmış olan evlere ve birkaç sokağa elektrik verebildiği ve aydınlatma sağlayabildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 1. 1885'te çizilen Berlin'in elektrik dağılım planı (Hughes, 1993)

Siemens ve AEG, Edison'un teknolojisini Almanya'ya getirdikten birkaç sene sonra Edison ile ayrılarak kendi teknikleriyle yani Alman stiliyle çalışmalarına devam eder (Hughes, 1993) ve Üçüncü Sanayi Dalgasının başlamasını takip eden dönemde elektrik teknolojisini geliştirir.

Almanya'da başkent Berlin'de 1880-1890 yıllarında elektrikle ilgili çalışmalar hızlanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda da başkent İstanbul'da elektrik üretimi ve kullanımı görülmeye başlanır. Osmanlı İmparatorluğu'nun literatüre geçen ilk elektrik kullanımı 1888 yılında açılan Tersane Elektrik Fabrikası ile olur (Engin ve Gülsoy, 2016). Fakat bu fabrikadan önceki dönemde sarayda, saray çevresinde ya da dönemin bazı sanayi işletmelerinde küçük jeneratörler yardımıyla elektrik üretilip kullanılmış olabilir. Ampulün 1879'da bulunduğu ve ilk elektrik fabrikasının Amerika'da 1881'de kurulduğu bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı yıllarda kurulan bu ilk elektrik fabrikası göstermektedir ki; Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'yla aynı dönemde elektrik üretmeye ve kullanmaya başlamıştır. Bu fabri-

kanın kuruluşunu takip eden on beş senelik süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarsus (1902), İzmir (1905), Selanik (1905), Şam (1907), Beyrut (1908)'ta da elektrik üretimine başlanmıştır (Özdemir, 2011).

Üçüncü Sanayi Dalgasında yıl bazında Almanya'yla paralel bir gelişim gösteren Osmanlı İmparatorluğu, bu teknolojinin geliştirilmesi konusunda Almanya'nın çok gerisinde kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan elektrik fabrikalarındaki jeneratörler başta Almanya olmak üzere Macaristan, Belçika, Fransa, İtalya, Avusturya ve Amerika'dan getirtilmiştir. 1910-1932 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan elli üç elektrik fabrikasının otuz bir tanesi Alman menşeili firmalara ait jeneratörlerle işletilmiştir ve bu firmalar Siemens, AEG ve Bergmann'dır (Çizelge 1).

Çizelge 1. 1910-1932 seneleri arasında Türkiye'de açılan elektrik fabrikalarında kullanılan jeneratörler (Işıkpınar, 1932; 1933, yazar tarafından geliştirilmiştir)

Jeneratör	Şehir
İtalyan (Marelli)	Nazilli, Balıkesir, Edirne, Kastamonu, Antep
Alman (Siemens Schuckert)	Malatya, Ankara, Çorlu, Milas, Tekirdağ, İzmit, Adapazarı, Bozüyük, Zonguldak, Zonguldak
Alman (AEG)	Artvin, İnebolu, Aksaray, Mersin, Ayvalık, Eskişehir, Kırklareli, Ankara, Çankırı, Adana, İstanbul, Bolu, Bozüyük
Alman(Bergmann)	Akşehir, Akhisar, Kırkağaç, Samsun, Sungurlu, Giresun, Ordu, Urfa
Macar (Ganz)	Konya, Antalya, Ödemiş, Mersin, Afyonkarahisar, Kütahya
Belçikalı (Charleoi)	İzmir
Skoda	Kayseri
Fransız (Grammont)	Trabzon
(İtalyan- İsviçreli) SocietaItalo-Svizzera Bologna	Tarsus
(Avursturyalı) Elin	Bandırma
(Amerikan) Lloyd	Biga

Almanya başlangıçta her ne kadar teknolojiyi Amerika'dan transfer etmiş olsa da, ilerleyen yıllarda Amerikan firmalarıyla yollarını ayırıp kendi stiliyle teknolojiyi geliştirmiş ve kendini tüm dünyaya bu teknolojiyi ithal eder konuma getirmiştir (Hughes, 1993). Osmanlı İmparatorluğu ise elektrik teknolojisinde dışa bağımlı durumdadır.

Sanayi dalgalarında enerji ve hammaddenin değişimi ve makineleşmenin hızlanması ile inşaat teknikleri ve malzemelerindeki değişim ve gelişim de modernleşme çabasındaki ülkeler için önemli bir göstergedir. Birinci ve İkinci Sanayi Dalgalarında demir konstrüksiyon kullanımı öne çıkarken, Üçüncü Sanayi Dalgasında

yeni inşaat teknikleri ve malzemeleri kullanılmaya ve çelik konstrüksiyon ve betonarme yapılar inşa edilmeye başlanır. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan yeni bir tipoloji olan fabrikalar özelinde inceleme yapıldığında ilk modern fabrika, Peter Behrens tarafından 1908'de Almanya'da kurulan ve büyük türbinlerin üretildiği ilk ana montaj binası olan AEG Türbin Fabrikası'dır (Roth, 2014) (Şekil 2). İlk modern fabrikanın, elektrik sanayisinde Almanya'da kurulmuş olması, kurulduğu dönemin elektrik dalgası olarak da adlandırılan, Almanya öncülüğünde başlayan ve çelik konstrüksiyon ve betonarme yapıların döneminin başladığı Üçüncü Sanayi Dalgası olduğunu destekler niteliktedir.

Şekil 2. AEG Türbin Fabrikası (Anonim 1)

Bu fabrikada yirmi iki kafes çerçeve, vinç raylarıyla birlikte camlı çatıyı taşımaktadır. Çatıların kutu kolonları tepede daha kalındır, dış yüzey dik şekilde tasarlanmışken, iç yüzey içe doğru eğimlidir. Eğimli iç duvarlar boyunca kolonlar arasında pencere duvarları yükselmekte, böylece çelik taşıyıcılar dışarıdan algılanabilmektedir (Roth 2014). Yapının duvarlarında beton kullanılmıştır. Sade ve modern bir tasarıma sahip olan fabrikanın köşeleri yuvarlatılmıştır. Behrens bu yapıyla "elektrik için etkili bir simge" oluşturmaya çalışmıştır (Roth 2014).

Almanya'da Behrens'in fabrikasından sadece altı sene sonra İstanbul'da Silahtarağa Elektrik Fabrikası kurulmuştur. Çelik taşıyıcı sistem ile çatı strüktürüyle ve modern mimarisiyle Üçüncü Sanayi Dalgasının inşaat teknolojisini yakalamış olan bu fabrika, Almanya'daki fabrikalar gibi yerli sermayeyle değil Belçikalı bir şirket tarafından kurulmuştur (Şekil 3). Silahtarağa Elektrik Fabrikası'ndan sonra Türkiye'de dokuz sene boyunca yeni elektrik fabrikası açılmamıştır ve 1923'te Adapazarı'nda açılan elektrik fabrikası, belediye ve yerel yönetim tarafından kurulmuştur

(Işıkpınar 1932). 70.000'lik bir türbin gücüne sahip olan Silahtarağa'nın aksine yerel yönetim tarafından kurulan Adapazarı Elektrik Fabrikası 200'lük bir türbin gücüne sahiptir. Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın türbin ve jeneratörleri Alman Siemens ve AEG, Adapazarı'nda yerli sermayeyle kurulan fabrikanın jeneratörü Siemens'tir.

1910-1932 yılları arasında kurulan elektrik fabrikalarının yabancı imtiyazla kurulan elektrik fabrikalarının genelinde, inşaat teknolojisinin dönem şartları göz önüne alındığındaki ileri seviyesi fark edilmektedir. Bunların başında çelik konstrüksiyonla inşa edilmiş olan Silahtarağa, İzmir ve Zonguldak elektrik fabrikaları ve betonarme taşıyıcı sistemle kurulmuş ve Alman ELG firması tarafından kurulmuş Adana ve Ankara Elektrik Fabrikaları gelmektedir. Bu fabrikalar türbin gücü olarak da yerli sermayeyle kurulan elektrik fabrikalarından çok daha güçlüdür. Silahtarağa Elektrik Fabrikası 70.000, İzmir Elektrik Fabrikası 6.000, Ankara Elektrik Fabrikası 5.500 ve Adana Elektrik Fabrikası 3.150 türbin gücüne sahipken, kamunun açtığı fabrikalar 0-100 ve 100-500 aralığında bir güce sahiptir (Işıkpınar 1932). Aynı dönemde İtalyan Marelli firması da Türkiye'de altı şehirde[1] elektrik fabrikası açmıştır (Zağra 2008). Ancak inşaat teknolojisi ve mimari dil açısından bu fabrikalar, Almanların Türkiye'de açtığı elektrik fabrikalarından oldukça farklıdır. Alman fabrikalarındaki düz çatının aksine genellikle kırma ya da tonoz çatı kullanımı görülen bu fabrikalarda, yığma ya da yığma+betonarme taşıyıcı sistem görülür. Kat yüksekliği de tek katlı ya da iki katlı olup, Ankara, İzmir, İstanbul ve Adana Elektrik Fabrikalarının yanında küçük ölçekli kalmaktadır. Bu sebeple Türkiye'de 1910-1932 yılları arasında açılan elli üç elektrik fabrikasının yabancı sermayeyle kurulan on bir tane[2] elektrik fabrikası olduğu göz önüne alındığında, bu fabrikalar kendi aralarında kıyaslandığında Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinin açtığı elektrik fabrikaları arasındaki inşaat teknolojisi ve güç farkı bariz görülmektedir. Bu da gösteriyor ki, Türkiye'nin Üçüncü Sanayi Dalgasına girişi Almanya'yla aynı dönemdeymiş gibi görünse bile, aslında Almanya'yla kurduğu ikili ilişkisi ve Almanya'dan sağladığı teknoloji transferinin, Türkiye'nin bunu gerçekleştirebilmesindeki etkisi çok büyüktür.

---

[1] Bu şehirler Gaziantep, Tekirdağ, Kastamonu, Edirne, Balıkesir ve Bursa'dır (Işıkpınar 1932).

[2] Bu fabrikalar Bursa (1926), Ankara (1928), Adana (1929), Balıkesir (1930), Edirne (1930), Tekirdağ (1930), Antep (1932), İstanbul (1914), İzmir (1928), Zonguldak (1924) ve Malatya (1928) elektrik fabrikalarıdır (Işıkpınar 1932).

Şekil 3. Silahtarağa Elektrik Fabrikası (Yaren Şekerci, 2018)

Siemens'in Türkiye Elektrik Sanayisindeki Çalışmaları ve Malatya Elektrik Fabrikası

Türkiye'de 1910-1932 yılları arasında kurulan elektrik fabrikalarında Almanya'nın etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Alman AEG ve Bergmann firmaları dışında Siemens'in jeneratörleri bu dönemde açılan elektrik fabrikalarının on bir tanesini[3] çalıştırmıştır. Türkiye'de açılmakta olan elektrik fabrikalarına jeneratör sağlamak dışında Siemens, Türkiye'de bir elektrik Türk şirketi kurarak Malatya Elektrik Fabrikası'nı da kurmuştur (Tezçakar Özdemir, 2016)(Şekil 4).

[3] Malatya, Ankara, Çorlu, Milas, Tekirdağ, İzmit, Adapazarı, Bozüyük, Zonguldak, Zonguldak, İstanbul elektrik fabrikaları Siemens jeneratörlerle çalıştırılmıştır (Işıkpınar 1932).

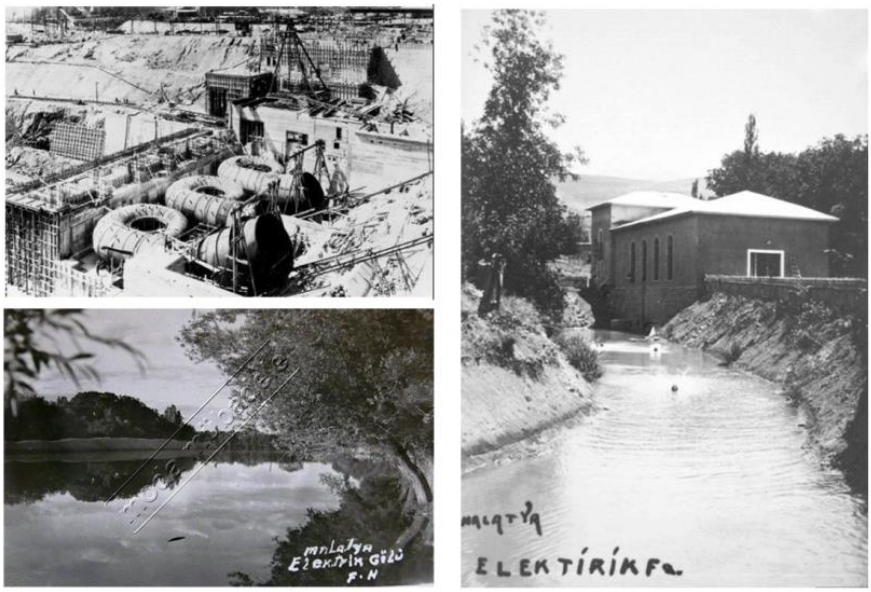

Şekil 4. Silahtarağa Elektrik Fabrikası (Tezçakar Özdemir, 2016; Anonim 2)

Bu fabrikanın kurulması ile ilgili çalışmalar 1926 senesinde başlar ve Malatya'da Dermesih Deresi suyu üzerine kurulacak hidroelektrik santralinin, elektrik üretim ve dağıtım imtiyazının verilmesine bu yılda karar verilir. Fabrikanın inşasına dair belgeler 1928 yılına aittir.

Fabrikanın Cumhuriyet Arşivi'nden edinilen çizimleri (Şekil 5) incelendiğinde, yapının tek katlı olduğu ve dikdörtgen plan şemasına sahip olduğu görülmektedir. Kırma çatısı bulunmaktadır ve çatı konstrüksiyonu çeliktir. Taşıyıcı sistemi yığma+betonarmedir. Uzun cephelerinde pencere açıklıkları bulunmaktadır.

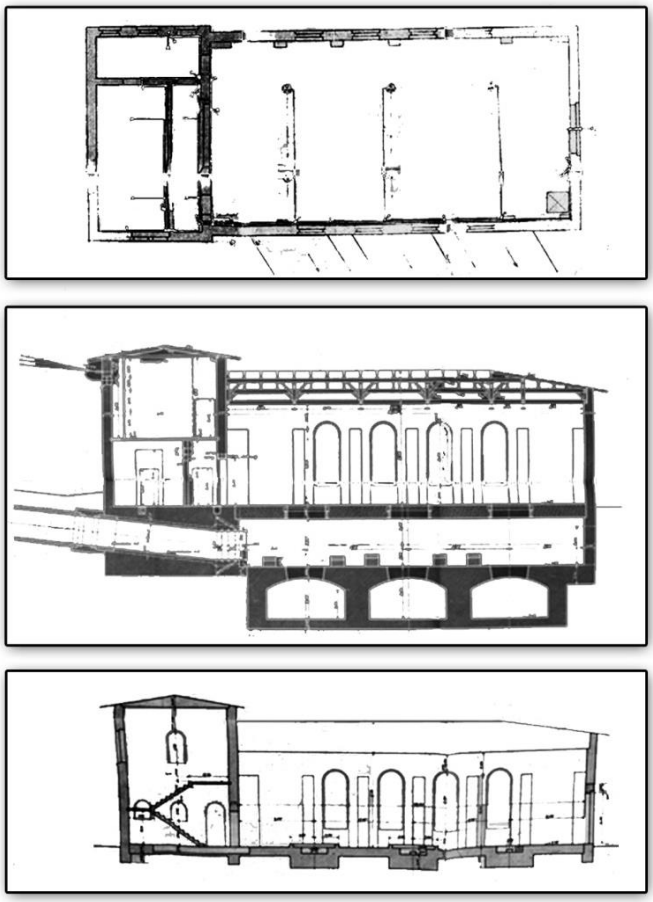

Şekil 5. Malatya Elektrik Fabrikası Çizimleri (BCA 230-0-0-0/142/19/1)

1910-1932 yılları arasında kurulan elli üç elektrik fabrikasının on biri hidroelektrik santralken, bu santrallerden biri olan Malatya Elektrik Fabrikası, en güçlü dördüncü hidroelektrik santraldir ve türbin gücü 700'dür (Işıkpınar, 1932).

Sonuç

Alman Siemens Şirketi, faaliyete geçtiği yıldan itibaren yalnızca Almanya'da değil, birçok ülkede hizmet vermiştir ve bu ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Türkiye'de 1910 yılında kurulan ilk elektrik fabrikasından sonra 1932'ye kadar elli üç elektrik fabrikası açılmıştır. Bu fabrikaların on tanesinde Siemens marka jeneratör kullanılmıştır. Avrupa'dan teknoloji transferi konusunda kilit bir rol oynayan Siemens, aynı zamanda bu dönemde açılmış elektrik fabrikalarından biri olan ve 1928'de faaliyete geçen Malatya Hidroelektrik Santrali'nin de kurucusudur. 700 türbin gücüne sahip olan fabrika, dönemin en güçlü dördüncü hidroelektrik santralidir. Bu yıllar arasında kurulan ikinci elektrik fabrikası olan Silahtarağa Elektrik

Fabrikası gibi termik santrallerde de jeneratör olarak Siemens tercih edilmiş olsa da Siemens, Türkiye'de açacağı elektrik fabrikası için dönemin öne çıkan elektrik fabrikası tipolojisinden farklı olarak hidroelektrik santral kurmayı tercih etmiştir.

Almanya'daki kendi fabrikasında dönemin öncü modernist mimarlarından Peter Behrens ile çalışmayı tercih eden Siemens, Türkiye'deki bu ilk yatırımı için mütevazı bir mimariyi tercih etmiştir. Bu fabrika taşıyıcı sistem olarak Türkiye'de yerli sermayeyle kurulan diğer fabrikalara benzer özellikler göstermektedir. Bu yönüyle yabancı şirketler tarafından kurulmuş olan Silahtarağa, İzmir, Adana, Ankara vb. elektrik fabrikaları gibi modern, çelik strüktür ya da betonarme taşıyıcı sisteme sahip, büyük santrallerden daha çok, küçük ve eski tip yapım sistemi uygulanan, kamu ya da yerli teşebbüsle kurulan santrallere benzemektedir.

Ancak yine de modernleşmenin önemli bir adımı olan elektrifikasyon için bu fabrikanın yerel ölçekte de olsa Türkiye'nin modernleşmesinde önemli bir katkısı olduğu bir gerçektir. Siemens, erken dönemde Türkiye'de elektrik sektöründe yaptığı yatırımlarla Türkiye'nin elektrifikasyonunda ve modernleşmesinde kilit bir rol oynamıştır.

Kaynakça

Anonim 1: https://www.khanacademy.org [Son erişim tarihi: 09.02.2019].

Anonim 2: http://wowturkey.com, [Son erişim tarihi: 06.01.2019].

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA 230-0-0-0/142/19/1

Engin, V., Gülsoy, U. 2016. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik. Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 263 s.

Freeman C., Soete L. 2003. Yenilik İktisadı. Tubitak Yayınları, Ankara, 526 s.

Işıkpınar, H.H. 1932. L'Industrie Electrique et les RessourcesMotrices de la Turquie. Tsitouris Frères, İstanbul, 66 s.

Işıkpınar, H.H. 1933. Cumhuriyet Türkiyesi= Elektrikli Türkiye. (Yayınevi Yok), İstanbul, 16 s.

Hughes, T. P. 1993. Networks of Power - Electrification in Western Society, 1880-1930, The John Hopkins University Yayınları, Londra, 474 s.

Özdemir, N. 2011. Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938). Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 133 s.

Roth, L.M. 2014. Mimarlığın Öyküsü, Kabalcı Yayınları.

Tezçakar Özdemir, B. 2016. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Siemens Tarihi - Devlet Arşivlerinden Belgelerle. Mas Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 429 s.

Tokgöz, E. 2018. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), ss:7-28.

Zağra, Ç. 2008. Edirne Elektrik Fabrikası ve Semt Kuleleri Koruma - Kullanma Önerisi. Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, 163 s.

"DİPLOMALI BİR ALMAN MÜHENDİS İŞ ARIYOR": TÜRKİYE'DE İŞ ARAYAN ALMAN MÜHENDİSLER (1924-1938)

Güven Dinç*

Giriş

Bu çalışmada 3 Mart 1924 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında imzalanan dostluk anlaşmasıyla gelişen ilişkilerin önemli bir yönü olan Alman mühendislerin Türkiye'de istihdamı incelenmektedir. Konu ele alınırken Alman mühendislerin sadece Türk hükümeti nezdindeki istihdamları değerlendirilmiştir. Alman mühendisler Türkiye'de özel sektörde pek çok alanda çalışmışlardır. Bunların derlenip toparlanması bu yazının kapsamını aştığından sadece hükümet ve belediyeler nezdinde gerçekleşen istihdamlar incelemeye alınmıştır.

Türkiye'de başta eğitim olmak üzere çeşitli iş sahalarında görev alan bilim adamları eskiden beri araştırmacıların ilgisini çekmiştir.[1] Ancak doğrudan Alman mühendisleri konu edinen akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türk Alman ilişkilerinin tarihsel seyrinin her yönüyle ortaya konulabilmesi için Türkiye'de iş aramış, çalışmış Alman mühendislerin durumlarının da incelenmesi gerekmektedir.

Bir ülke vatandaşının başka bir ülkede çalışmasına izin verilmesi ve bunun yoğun bir şekilde görülmesi o iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerlemesinde öncü rol oynar. Öncelikle bilinmesi gereken bir ülkenin başka ülke vatandaşlarını kendi ülkesinde çalışma izni vermesi meselesidir. Bu kapsamda uluslararası anlaşmalar ve ikili anlaşmalar göz önünde bulundurulur. Örneğin günümüzde Türk vatandaşlarının kolaylıkla çalışma izni alabilecekleri ülkeler bellidir. Bu, karşı ülkenin durumuna ve Türkiye ile olan münasebetlerine bağlıdır.

İki ülke arasında karşılıklı çalışan vatandaş sayısının çok olması, o iki ülkeyi birbirine daha çok yaklaştıracaktır. Bunun bir örneğini Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961 tarihinde Bonn'da imzalanan "*İşgücü Alımı Anlaşması*" aka-

---

* Doç.Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ANTALYA. gdinc@akdeniz.edu.tr

[1] Atatürk döneminde Alman tebaasının Türkiye'de çeşitli alanlarda çalışması çoğunlukla eğitim alanında gündeme gelmiştir. Söz konusu çalışmalar ağırlıklı olarak 1933 Üniversite reformu ve aynı yıl Almanya'dan kaçan Yahudi kökenli bilim adamlarının İstanbul Üniversitesi'nde görev almalarını konu edinmektedir. Örneğin bkz. Horst Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu* (Çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt), Kabalcı Yayınevi, 2000; Fritz Neumark, *Boğaziçi'ne Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman Bilim, Siyaset ve Sanat Adamları (1933-1953*), Neden? Kitap, İstanbul, 2008; Arnold Reisman, *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu* (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

binde görebilmek mümkündür. Anlaşmadan sonra binlerce Türk vatandaşı Almanya'ya giderek çalışmaya başlamıştı. Bu ise iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde günümüzde de başlıca etkendir.

1924 Öncesi Türk Alman İlişkileri

Türkler ve Almanlar arasındaki ilk ilişkiler Haçlı seferlerine kadar götürülse de literatürde Prusya ile olan ilişkilerin temel alındığı görülmektedir. Prusya ve Osmanlı Devleti arasındaki ilk resmî ilişkiler ise 1718 Pasarofça görüşmeleri öncesinde yapılan diplomatik görüşmeler çerçevesinde Sadrazam Nişancı Mehmet Paşa'nın Polonya ve Rusya yanında Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm'e de dostluk tesisini arzu eden 14 Ocak 1718 tarihli bir mektup yollamasıyla başladı. İlerleyen yıllarda iki ülkenin ilişkileri gelişti ve II. Mahmut döneminde Prusyalı askeri uzmanlar ülkeye davet edildi. 1871 yılında Alman birliğinin sağlanmasından sonra Alman askeri uzmanlar Osmanlı ülkesinde daha yoğun görülmeye başladılar. Kaehler (1882-1885), Von der Goltz (1885-1895), Liman von Sanders (1913) Alman askerlerin en başta gelenleridir.[2]

XIX. yüzyılın sonunda Almanya'nın Osmanlı Devleti ile ilişkileri "*Weltpolitik*" yaklaşımıyla ilerledi. Artan işbirliği sadece siyasî değil, ekonomik temellere de dayanıyordu. Almanya Osmanlı Devletini gelişen sanayisi için hem bir hammadde tedarikçisi hem de bir pazar olarak görüyordu. Osmanlı ise Almanya'yla ilişkilerini ülkenin toprak bütünlüğünün korunması noktasından değerlendiriyordu. Bu bağlamda Osmanlı ordusunun modernizasyonunda Alman ordusu ve askerî sanayisi önemli bir aktördü. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında hızla gelişti.[3] Bu ise I. Dünya Savaşına giden süreçte Osmanlı Devleti ve Almanya'nın ittifak kurmalarının temelini attı.

Osmanlı Devleti ve Almanya I. Dünya Savaşı sonunda en çok zarar gören iki devletti. Öyle ki Osmanlı Devleti milyonlarca km^2 toprak kaybıyla kalmadı, üstelik başkenti de dahil olmak üzere ülkenin esas merkezi Anadolu da işgale uğradı. I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından başlatılan işgal faaliyetleri 1918-1922 yıllarında Türk halkını oldukça yıprattı. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Milli Mücadele sonucunda işgallerin bitmesiyle Osmanlı Devleti tarihe karıştı ve yepyeni bir devlet (Türkiye Cumhuriyeti) kuruldu. Savaş sonunda askerî açıdan

---

[2] Kemal Beydilli, "Prusya", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV. Yayınları, C. 34, 2007, s. 357.

[3] Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1981; Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK. Yayınları, Ankara, 2013; Fahri Türk, *Türkiye İle Almanya Arasındaki Silah Ticareti (1871-1914)*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012; Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945),* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

bitik duruma düşen Almanya ise İngiltere ve Fransa tarafından bir daha sömürge yarışına girmemesi tembihlenircesine sert ekonomik yaptırımlara maruz bırakıldı. Üstelik savaşın bitimiyle birlikte bu Alman ve Türk devletlerinin ilişki kurmaları da engellendi.[4]

1920 Nisanında temelleri atılan genç Türkiye Cumhuriyeti kalkınmak için yetişmiş insan gücüne ve her çeşit uzmana muhtaç duyuyordu. Buna karşılık İngiltere ve Fransa gibi devletler Türkiye'yi 1920'li yılların başlarında yalnızlaştırma siyaseti izlediler. Almanya da Türkiye gibi galip devletlerin yalnızlaştırma politikasına maruz kalmıştı. Bu nedenle iki ülke arasında benzerlikler vardı ve bir işbirliği oluştu.[5]

I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaştaki başarısızlık Almanya'da iç politikaya yansıdı ve ülke iç siyasi krizlere sürüklendi. İmparatorluk rejimi yerine 9 Kasım 1918'de Cumhuriyet ilan edildi. Savaşın ağır etkileri sosyalist ayaklanmaların yükselmesine neden oldu. Cumhuriyetin ilanından sonra devam eden ihtilaller ve darbeler uzun süre Almanya siyasetindeki istikrarın önündeki en büyük engel oldu. 19 Ocak 1919'da Kurucu meclis seçimleri yapıldı ve Sosyalistler, Merkez Partisi, Alman Demokrat Partisi en çok oyu toplayan partiler oldu. Bunların anlaşması sonucunda ise 31 Temmuz 1919'da Weimar Anayasası kabul edildi.[6]

I. Dünya Savaşı sonrası Almanya ile Türkiye arasında kopan ilişkiler 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan Türk-Alman Dostluk Anlaşması ile 6 yıl sonra yeniden başladı.[7] Bu aşamada 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti bilim ve teknolojik alanlarda Almanya ile ilişkileri arttırmaya başladı. Bu antlaşma ile Türkiye Alman yatırımcılara Türkiye'ye yönelmelerini sağladı ve onlara hukuki güvenceler sundu. Dolayısıyla 1924 yılından itibaren Alman yatırımcılar yeniden Türkiye'de görülmeye başladılar. Almanya, her şeye rağmen, dünyanın ileri gelen endüstri ülkelerinden biri olma sıfatını koruduğu için Türkiye adına önem kazanmıştı.[8] Türkiye'nin kalkınma hamlesinde önemli bir yer tutan tekstil, maden, selüloz, kimya, cam ve seramik gibi sanayi Alman yatırımları ve sanayi bilgisiyle kurulabildi.[9]

---

[4] Mondros mütarekesinin 23. Maddesi gereğince Osmanlı Devleti Almanya ile her türlü irtibatı kesecekti. (Hükûmet-i Osmaniye Merkezi Hükûmetlerle bilcümle münâsebâti katedecektir) Nitekim Alman büyükelçiliği Aralık 1918'e kapatıldı. Bkz. Ramazan Çalık, *Alman Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)*, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s.101.

[5] Koçak, *a.g.e*,. s. 5.

[6] Ramazan Çalık, ''Türk-Alman İlişkileri (1923-1945), *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.813-814.

[7] Ayşe Aydın, "Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)", Afyon *Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1, 2017, s.114-118.

[8] Dietrich Schlegel, "1924-1933 Yılları Arasında Alman Basınında Türkiye", *Erdem*, C. 3, S. 8, 1987, s.415.

[9] Özgüldür, *a.g.e*., s. 50-52.

Bu kapsamda Türkiye'nin sanayi yatırımları büyük çoğunlukla Almanya'dan gelen mühendislerce hayata geçirildi. Bu sebeple Alman mühendislerin bu kapsamda ayrı bir yeri vardır.

Öte yandan 1933 yılında Almanya'da Adolf Hitlerin Nazi partisinin iktidara gelmesinden sonra oluşan Yahudi karşıtı politika nedeniyle pek çok Yahudi kökenli Alman bilim adamı ve uzman Türkiye'ye sığındı. Bunlar özelikle üniversiteler, sanat ve kültür, mühendislik, şehircilik ve belediyecilik gibi alanlarda büyük katkılar sağladılar. Bu dönemde tıp, mühendislik gibi birçok alanda Alman teknolojisi Türkiye'ye girdi.[10] Zira Türkiye'de yaşanan yıkıcı savaşların etkisiyle yetişmiş az sayıdaki insan gücü büyük oranda yitirilmişti.

Alman Mühendislerin Türkiye'de İstihdamı

II. Abdülhamit döneminde 1882 yılında Alman askeri heyetlerinin ve subaylarının Osmanlı ordusunun modernizasyonu kapsamında geldiği yıllardan itibaren Türkiye'de çok sayıda Alman iş sahasına girmeye başladı. Bu yıllarda askerî alanda başlayan birliktelik ilerleyen yıllarda diğer alanlara da yayıldı. Alman mühendislerin Türkiye'de iş sahasına girmesi de bu dönemlere rastlamaktadır. Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle birlikte çok sayıda Alman mühendis gelerek çeşitli iş kollarında çalışmaya başladılar. Bunların büyük çoğunluğu da çeşitli vilayetlerde demiryolları ve bayındırlık alanında görev aldılar.[11]

Alman mühendislerin Türkiye'deki varlığı I. Dünya Savaşının bitimiyle kesintiye uğrasa da 1924 yılında iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden başlamasıyla Alman mühendisler tekrar Türkiye'de görülmeye başladı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Alman mühendislerin Türkiye'de çalışması Türk hükümetinin isteği doğrultusunda veya Almanya'nın yaşadığı ağır ekonomik şartlarda iş bulamayıp ülke dışına gitmek isteyen mühendislerin iş talepleriyle gerçekleşti.

Türkiye, yeni kurulan bir devlet olarak birçok alanda bilgilerinden ve deneyimlerinden yararlanmak amacıyla 3 Mart 1924 tarihli Türk-Alman Dostluk Antlaşmasının imzalanmasından sonra Almanya'dan çeşitli alanlarda uzmanlar davet etti. Antlaşmanın imzalanmasından henüz birkaç ay sonra Ankara hükümeti Almanya'dan Dâhiliye Vekâletinin personel kadrosunu kuracak ve vekâleti yeniden düzenleyecek uzman talebinde bulundu.[12]

---

[10] Philipp Schwartz, *Kader Birliği 1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim Adamları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.
[11] Ortaylı, *a.g.e*,. s. 45-46.
[12] Koçak, 38-39.

Ayrıca hükümet veya çeşitli belediyeler gazetelere ilan vermek suretiyle mühendis aradıklarını duyurdular. Sözgelimi Nafia Vekaleti, 31 Ağustos 1929 tarihinde, Şöse, Köprüler ve Sular Umum Müdürlüğünde istihdam edilmek ve muhtelif maaş ve hizmetlerde kullanılmak üzere kıdem ve liyakate göre mühendis alacağını duyurmuştu. Nafia Vekaleti başvuruların mektup veya telgrafla yapılabileceğini, mezun oldukları okullardan ve yaptıkları hizmetlerden bahsedebilecekleri ve dilekçeye eklenecek belgelerin tasdikli veya bakanlık onaylı olması gerektiği açıklanmıştı.[13]

1924 antlaşmasından kısa bir süre sonra, aynı yıl içinde, Alfred Kramer ve Adolf Bachmann adlarında iki Alman mühendisin Nafia Vekâletinde işe alınması kararlaştırıldı.[14] Kasım 1924 tarihinde 21 Macar, 1 Rus mühendis ile birlikte 6 Alman mühendis de yine Nafia Vekâletinde istihdam edildildi.[15]

1926 yılı başlarında Ziraat Vekâleti, Berlin Büyükelçiliği aracılığı ile ziraat mühendisi ve aynı zamanda akademisyen olan Doç.Dr. Karl Julius ile hayvancılık alanında bir sözleşme imzaladı. Karl Julius[16] hayvancılık alanında 4 yıl süreyle genel müfettiş olarak vazifelendirildi. Aynı tarihlerde harita mühendisi olan Dr. Hermann Lüscher de Ankara'da Harita Umum Müdürlüğünde görevlendirildi.[17]

Cumhuriyet'in ilanından 1938 yılına kadar geçen süreçte devlet bütçesinden 3.302 km yeni demiryolu inşa edildi. Bu genç Cumhuriyet'in devraldığı toplam demiryolu ağının yarısı kadar bir miktarın yalnızca 15 sene gibi kısa bir sürede yapılması anlamına gelmektedir.[18] Bu sıkı çalışma ortamında Türk mühendislerin azlığı dolayısıyla ihtiyaç duyulan mühendislik işlerinin bir kısmı Alman mühendislerce karşılandı. Sözgelimi Mühendis Maurer Samsun-Sivas, Johnson ise Ulukışla-Bor demiryollarında görevlendirildiler.[19] Mühendis Schneider de Samsun-Sivas Demiryolu Şube mühendisliğinde istihdamı edildi.[20]

17 Mayıs 1925 tarihinden itibaren Samsun-Sivas Demiryolu İdaresi Mühendisliğine aylık 265 TL maaşla Alman mühendis Legal tayin edildi.[21]

---

[13] Akşam, 30 Ağustos 1929.
[14] *BCA*., 30-11-1/8-30-2.
[15] *BCA*., 30-11-1/8-28-20.
[16] Karl Julius yolluk masrafı 2000 TL dışında aylık 500 TL de maaş alacaktı. Bkz. Koçak, *a.g.e.*, s.39.
[17] Dr. Hermann Lüscher Şubat 1928'e kadar Türkiye'de çalışmıştır. Bkz. Koçak, *a.g.e.*, s. 39.
[18] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Yıldırım, Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
[19] *BCA*., 30-11-1/74-34-3.
[20] *BCA*., 30-11-1/28-37-10.
[21] *BCA*., 30-11-1/14-25-17.

Herbert Vaydınar adlı Alman mühendis 20 Haziran 1925 gününden itibaren Samsun-Sivas demiryolunda aylık 200 Lira maaşla istihdam edildi.[22]

1926 yılı Nisanında Ankara-Sivas Demiryolu inşaatında Alman uyruklu mühendis Arnold işe alındı.[23] Aynı ay içerisinde Alman Mühendis Leopold Rainer, Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü Fen Heyeti Başkanlığı'nda göreve başladı.[24]

Demiryollarında işe alınan Alman mühendisler ileriki yıllarda da devam etti. Sözgelimi 1938 yılında Alman Devlet Demiryolları Eski Cer Müdürü vazifesinde de bulunmuş olan Corts, T.C.D.D. için daha önce sipariş edilen malzemeyi mahallinde kontrol etmek ve teslim almak üzere Almanya'ya gönderilecek heyette görev almak üzere aylık 1200 Mark ücretle istihdam edildi.[25]

Alman mühendisler Türkiye'de çok farklı alanlarda çalıştılar. Bunlardan biri de inşaat alanıydı. Sözgelimi 1933 yılında Maarif Vekâleti yapmakta olduğu yeni okulların inşaatı alanında Müller adlı Alman mühendis işe alındı.[26] 1934 yılı mali yılı başından itibaren Dr. mühendis M. Kann'ın 350 TL maaşla celp ve Nafia Vekâletinde istihdamına izin verildi.[27] 1937 yılında C. Wesemann Sular Umum Müdürlüğünde mühendis kadrosuna alındı.[28]

1934 yılında Yavuz gemisinin ateş düzeneğindeki optik cihazlarının arızalarını gidermek amacıyla Alman mühendis Alber Paul Max Schneidermann geçici süreyle Türkiye'ye getirildi ve istihdam edildi.[29]

Etibank'a bağlı olarak Artvin'de işletilen bakır madeninde Erich Schunke istihdam edilmişti. 1937'den itibaren 3 yıl daha çalışmasına karar verildi.[30]

1938 yılında Alman Yahudi Kurt Arendt'in, Ali Nuri ve ortaklarının kuracağı fabrikada 6 ay müddetle çalıştırılması için izin verildi.[31]

Türkiye'de İş Arayan Alman Mühendisler

Türkiye'de 1924-1938 yıllarında çok sayıda Alman mühendis farklı alanlarda duyulan ihtiyaç nedeniyle istihdam edildi. Ancak bunun yanında bazı Alman mühendisler de kendileri Türk hükümetinden iş talebinde bulundular. Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrası ekonomik yönden büyük çöküntüye gitmesi nedeniyle çok

---

[22] *BCA.*, 30-11-1/15-29-2.
[23] *BCA.*, 30-11-1/15-29-2.
[24] *BCA.*, 30-11-1/23-14-20.
[25] *BCA.*, 30-18-1-2/84-82-9.
[26] *BCA.*, 30-18-1-2/37-49-19.
[27] *BCA.*, 30-18-1-2/46-42-13.
[28] *BCA.*, 30-18-1-2/71-5-16.
[29] *BCA.*, 30-18-1-2/44-27-12.
[30] *BCA.*, 30-18-1-2/75-50-18.
[31] *BCA.*, 30-18-1-2/85-100-4.

sayıda mühendis çareyi başka ülkelerde çalışmakta buldular. Bu durumda Alman mühendislerin çalışabilecekleri ülke sayısı oldukça sınırlıydı. 1924 yılında Türkiye ile Almanya arasında yapılan antlaşma ile iki ülke arasında yakınlaşma oluşunca Alman mühendisler Türkiye'yi bir çalışma alanı olarak değerlendirdiler. Kendi ülkesinde iş bulamayan Alman mühendisler Türkiye'ye gelerek Türk hükümetinden iş talebinde bulundular. Bu dönemlerde Türkiye'de özel sermaye yatırımları az olduğundan iş talepleri daha çok Bayındırlık (Nafia) Bakanlığında çalışmak için oldu.

Alman mühendislerin Türkiye'de iş aramalarının nedeni Türk belgelerinde belirtildiği üzere "*Alman iktisâdiyatının sükûtu dolayısıyla*"dır.[32] Almanya'da iş bulamayan pek çok mühendis iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesiyle ve yeni yatırımlar yapmak isteyen ve bu alanda da ihtiyaç olduğu bilinen Türkiye'ye geldi.

Alman mühendislerin iş talepleri Türk-Alman Dostluk Anlaşmasından kısa bir süre sonra görülmeye başlandı. Antlaşmadan sonra Türk hükümetinin Alman mühendislere ihtiyacı olduğunu öğrenen ve ülkesinde işsiz kalan Alman mühendisler Türk Hükümetine gönderdikleri dilekçeler ile başvurularını yapmaya başladılar. Henüz 31 Kasım 1924 tarihinde Alman elektrik mühendisi Joseph Cornely Nafia Vekâletine çalışma isteğini bildiren dilekçe göndermişti.[33] 1925 yılı Kasım ayında ise Lieb Hermann adlı bir başka Alman mühendis Türk Hükümetine havaalanı inşaatlarında çalışmak istediğini bildiren başvurusunu yapmıştı.[34]

1926 yılı sonlarından itibaren Türkiye'deki Alman mühendislerin sayısında hızlı bir artış görülür. Fritz Rank[35], Alfred Bellmann[36], Paul Firtel[37], Max Harwald[38] adlı mühendisler hükümete sundukları dilekçeleriyle iş talebinde bulundular.

Fritz Rank, Denizli'den Nafia Vekâletine (Bayındırlık Bakanlığı) yazdığı 17 Ekim 1926 tarihli başvuru dilekçesinde Bakanlığın bazı inşaat mühendisleri işe talep ettiğini öğrendiğini ve kendisinin de bu işlerden birine başvurmak istediğini belirtmişti. Mühendis Rank, Münih ve Nünberg'de kurduğu inşaat şirketiyle uzun süredir devam eden faaliyetleri ile anahtar teslimi çalıştığını açıklamıştır.

Kendisini "*Alman mühendis ve mimar Rank*" olarak tanıtan Fritz Rank, başvuru dilekçesine bir de Denizli'de Karakurt civarında yaptığı değirmen inşaatına ait

[32] *BCA.*, 30-11-1/74-34-3.
[33] *BCA.*, 230-0-0/74-34-3.
[34] *BCA.*, 30-0-0/74-35-9.
[35] *BCA.*, 30-0-0/74-35-24.
[36] *BCA.*, 30-0-0/74-35-21.
[37] *BCA.*, 30-0-0/74-35-25.
[38] *BCA.*, 30-0-0/74-35-29.

bilgileri de eklemiştir. Ayrıca kendisinin reklam amaçlı Denizli'de bastırmış olduğu broşürü de dilekçesine eklemiştir.[39] Bakanlık tarafından kendisine verilen cevapta bakanlık bünyesinde "*inşaat mühendisine ihtiyaç yoktur*" cevabı verilmiştir.[40]

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

آلمان مهندس ومعمار « رانو »

دکزلیده پوسته قوطوسی نومرو ۱۰

اون فابریقه‌سی ومؤسسات صناعیه یانغین وزلزله‌دن متأثراولمیان غایت صاغلام
به‌تون خانه ومغازه تأسیساتنده متخصصدر. صو و موتورله متحرك بالعموم
اعمالاتخانه وفابریقه‌لره عائد پلان و پروژه‌لری احضار ایله هر درلو فنی ایشلرك
تطبیق واجراسنی وتام انشاآتی درعهده ایدر.

[دکرمن وفابریقه صاحبلری و علاقه‌دار ذوات طرفندن مسائل فنیه‌یه دائر واقع
اولاجق مراجعتلره بلا اجرت جواب ویرر .]

Türk Hükümetinden iş talebinde bulunan bir başka Alman ziraat mühendisi Paul Firtel olmuştur. 1927 yılı Ocak ayında Ziraat Vekâletine verdiği dilekçeyle iş talebini ileten Paul Firtel'in Nafia vekâletinde istihdamına ihtiyaç olmadığından aynı dilekçe ve ekleri Nafia Vekâleti tarafından Ziraat Vekâletine havale edilmiştir. Ancak Ziraat Vekâleti de 26 Ocak'ta verdiği cevapta vekâlette Paul Firtel'in uzmanlık alanıyla ilgili boş bir kadro olmadığından herhangi bir yerde görevlendirmesinin yapılamayacağını açıklayarak olumsuz cevap verdi.[41] Böylece mühendis Firtel herhangi bir kadroda istihdam edilemedi.

Türk Hükümetinden iş talebinde bulunan bir başka Alman mühendis Alfred Bellmann oldu. Mühendis Bellmann, Berlin'de ikamet etmekte, biraz Fransızca ve İngilizce bilmekteydi. Makine ve hususî olarak vapur makineleri mühendisi idi. Bellmann, verdiği dilekçesinde mühendis sıfatıyla istihdam edilmek istediğini açıklamıştı. Dilekçesine ayrıca özgeçmişini ve çalıştığı şirketlerden aldığı referans yazı-

[39] Bkz. Ek-1.
[40] *BCA.*, 30-0-0/74-35-24.
[41] *BCA.*, 30-0-0/74-35-25.

larını da eklemişti. Ancak Vekâlet kendisine "*şimdilik lüzum yoktur*" yanıtını vermiştir.[42]

Türk Hükümetinden iş talebinde bulunan bir başka Alman mühendis Almanya'da Schönberg şehrinde oturmakta olan Max Harwald'dır. Harwald makine mühendisidir. Almanya'da bir süre otomobil ve makine fabrikalarında çalışmıştır. Harwald, 1927 yılı Temmuz ayında Nafia Vekâletine verdiği dilekçede, Türk Hükümeti kendisine bir vazife verir ise buna hazır olduğunu belirtmiş, ancak vekâletçe yapılan değerlendirmede kendisine uygun bir vazife bulunmadığı anlaşıldığından olumsuz yanıt verilmiştir.[43]

Alman mühendisler tarafından verilen iş başvuru dilekçeleri doğrudan Türkiye'ye gelerek olduğu gibi Almanya'da ikamet ettikleri şehirden gönderdikleri dilekçelerle de olabilmekteydi. Ayrıca dilekçelere özgeçmişler, referans mektupları eklendiği görülmektedir. Sözgelimi Lieb Hermann başvurusunu mektup göndere-

[42] *BCA.*, 30-0-0/74-35-21.
[43] *BCA.*, 30-0-0/74-35-29.

rek gerçekleştirmişti. Almanya Denizcilik Bakanlığından kendisine verilen sicil belgesini de dilekçesine eklemişti. Hermann mektubunu Ankara Belediye Başkanlığına hitaben yazmıştı. Hermann, Tayyare istasyonları (havaalanı) inşaatlarında görev alabileceğini belirterek Türkiye Hükümetinden iş talep etmekteydi. Ankara Belediye Başkanlığı mektubu Lieb Hermann'ın havacılık alanında mühendis olmasını göz önünde mektubu bulundurarak Tayyare Cemiyetine gönderdi. Ancak cemiyet ilgili kişinin uzmanlık alanının cemiyetin işleriyle alakalı olmadığını açıklayarak mektubu iade etmiştir. Bu defa mektup Nafia Bakanlığına havale edildi.[44]

Türkiye'de iş arayan bir başka Alman mühendis Hans Korneli idi. Korneli, "*derin kuyular açmak, su tevziatı (dağıtımı), kanalizasyon*" konularında uzman bir mühendis olarak tercüme-i halini (özgeçmiş), mühendislik şehâdetnâmesini (diploma), hizmet ettiği müessesat tarafından verilen tasdiknameleri (referans yazılarını) ekleyerek başvuru yapmıştı. Hans Korneli ilkokuldan sonra elektrik fenni tahsil etmişti. Almanca, Fransızca ve İngilizce biliyordu. 1921 yılında Belin'de bir fabrikada makine imalatında, 1924'te büyük bir su kurumunda mühendis olarak çalışmıştı. Bu tarihten sonra Almanya'da bir iş bulabilme imkân dâhilinde olmadığından Türkiye'ye gelmişti. Ancak Nafia Vekâleti yaptığı değerlendirmede bu kişiye ileri derecede ihtiyacı olmadığına kanaat getirerek olumsuz yanıt verdi.[45]

Gazete İlanlarında İş Arayan Alman Mühendisler

Almanya'da bulunan veya Türkiye'ye gelerek bir şirkette çalışmış, ancak bir süre sonra işsiz kalmış Alman mühendisler gazetelere ilanlar vererek ekmek yeni işler arama yoluna gitmişlerdir. Söz konusu ilanların büyük kısmına 1930'lu yıllardan itibaren ulaşılabilmektedir.

Söz konusu ilanların dönemin en önemli yüksek tirajlı gazetelerinden Cumhuriyet gazetesinde rahatlıkla yer bulabilmekteydi. Sözgelimi 23 Ocak 1930 tarihli sayıda "*Diplomalı Bir Alman Mühendis: Hâlihazırda Almanya'da bulunan buhar, su ve kanalizasyon boru tefrişatı ile kaynakçılık fenninde mütehassıs bir mühendis iş arıyor. Gazetemize Müracaat*" biçiminde bir ilan yayımlanmıştır.[46] İlanda mühendisin adı verilmezken hala Almanya'da ikamet etmekte olduğu belirtilmiştir. Ayrıca belirtilen husus mühendisin diploma sahibi olduğudur.

---

[44] *BCA*., 30-0-0/74-35-9.
[45] *BCA*., 30-11-1/74-34-3.
[46] Cumhuriyet, 23 Ocak 1930.

Diplomalı bir
Alman Mühendis
Hali hazırda Almanya'da bulunan, Buhar, Su, ve kanalizasyon boru tefrişatı ile kaynakçılık fenninde mütehassıs bir mühendis iş arıyor. Gazetemize müracaat.

2 Temmuz 1930 tarihli bir başka sayıdaki ilan şöyledir: "*ALMAN MÜHENDİSİ: Bir otomobil makine veya tayyare fabrikasında acele iş aramaktadır. Otomobil idaresi ruhsatnamesi tayyare idaresine mahsus A ruhsatnamesini haizdirler. Beyoğlu Asmalı Mescit'te 72 numarada Alman misafirhanesine müracaat olunması*".[47] İlandan anlaşılacağı üzere bir makine mühendisi olan şahıs, ilan verirken en başta "*Alman Mühendisi*" unvanını kullanmıştır. Bu da mühendislik alanında bu tarihlerde piyasada Almanların rağbet gördüklerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu mühendisin işsiz kaldığı ve Alman misafirhanesinde ikamet etmekte olduğu görülmektedir.

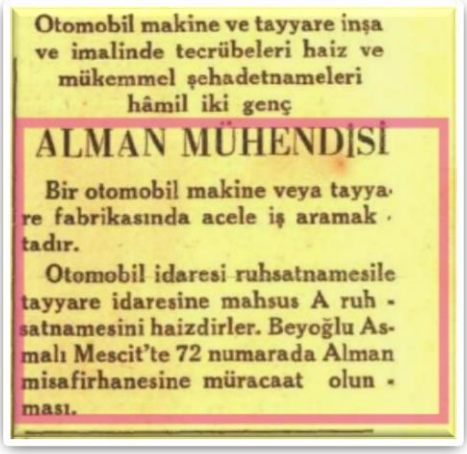
Otomobil makine ve tayyare inşa ve imalinde tecrübeleri haiz ve mükemmel şehadetnameleri hâmil iki genç
ALMAN MÜHENDİSİ
Bir otomobil makine veya tayyare fabrikasında acele iş aramaktadır.
Otomobil idaresi ruhsatnamesile tayyare idaresine mahsus A ruhsatnamesini haizdirler. Beyoğlu Asmalı Mescit'te 72 numarada Alman misafirhanesine müracaat olunması.

29 Haziran 1931 tarihli bir başka ilan "*Almanya'da projeler tanziminde ve her türlü elektrik fabrikaları ile sanayi kuvvei elektrikiyenin isaline mahsus fabrikaların*

[47] Cumhuriyet, 2 Temmuz 1930.

inşasında 15 senelik tecrübesi ve büyük bir elektrik şirketinin mühendis kaleminde 6 SENE MÜDDETLE MÜSTAKİL ŞEF vazifesini ifa etmiş olan bir elektrik mühendisi Türkiye'de faal bir meşguliyet arıyor. Almanca, Fransızca ve İngilizce lisanlarını mükemmel biliyor. Teklifatın zirdeki adrese gönderilmesi: I. R. 1278. a Roudolf Mosse Berlin S. W. 100 "[48] şeklindedir. İlanı veren mühendisin adı belirtilmemiştir. Hâlihazırda Almanya'da ikamet eden Alman mühendis ilanında büyük bir elektrik şirketinde 6 yıl müstakil şef olduğunu büyük harflerle yazdırarak bu hususu vurgulamıştır.

BİR ELEKTRİK MÜHENDİSİ

Almanya'da projeler tanziminde ve her türlü elektrik fabrikaları ile sanayi kuvvei elektrikiyenin isaline mahsus fabrikaların inşasında 15 senelik tecrübesi ve büyük bir elektrik şirketinin mühendis kaleminde

6 SENE MÜDDETLE MÜSTAKİL ŞEF

vazifesini ifa etmiş olan bir elektrik mühendisi Türkiye'de faal bir meşguliyet arıyor. Almanca, Fransızca, ve İngilizce lisanlarını mükemmel biliyor. Teklifatın zirdeki adrese gönderilmesi: «I. R. 1278» a Roudolf Mosse Berlin S. W. 100.

6 Mart 1931 tarihli bir başka gazete ilanı "*GENÇ VE BEKÂR BİR ALMAN*" başlığını taşımaktadır. Alman mühendis: "*Kalorifer mühendisi hükümet diplomasını haiz bütün tekemmül etmiş, her nevi tesisatın idare ve hesabına vakıf ve Fransız'ca bilen bir genç, yedinde bulunan iyi şahadetnamelere istinaden yer arıyor. Maaş miktarının tayini suretile yapılacak teklifat zirdeki adrese yazılacaktır*"[49] şeklinde gazeteye ilanını vermiştir. Başvuruların Almanya'da belirtilen adrese yapılacağı gösterildiğinden mühendisin Almanya'da ikamet etmekte bulunduğu anlaşılmaktadır.

[48] Cumhuriyet, 29 Haziran 1931.
[49] Cumhuriyet, 6 Mart 1931.

GENÇ VE BEKÂR BİR ALMAN

Kalorifer mühendisi hükûmet diplo - masını haiz, bütün tekemmül etmiş her nevi tesisatın idare ve hesabına vakıf ve Fransız'ca bilen bir genç, yedinde bulunan iyi şehadetnamelere istinaden yer arıyor.

Maaş miktarının tayini suretile yapı - lacak teklifat zirdeki adrese yazılacaktır:

Hueskes Hirschberg i/Resgb. Schmi ederbergerstr. ê/1 Allemagne.

31 Mart 1933 tarihinde bir Alman mühendisin ilanı şöyleydi: "*Teshin, tebrit, sıhhi tesisat, hususi teşebbüs ve montaj hususatında tecrübedide ve mütehassıs 31 yaşlarında bir ALMAN MÜHENDİS Türkiye'de hizmet arıyor. Alâkadarlarının tekliflerini zirdeki adrese göndermeleri: Th. Kullmann, Lörrach/B., Allemagne Spital Strasse 54*".[50] Bu ilanı veren Alman mühendisin de adı verilmemekte ve Almanya'da yaşadığı anlaşılmaktadır.

Teshin, tebrit, sıhhî tesi - sat, hususî teşebbüs ve montaj husûsatında tec - rübedide ve mütehassıs 31 yaşlarında bir

ALMAN MÜHENDİS

Türkiye'de hizmet arıyor. Alâkadaranın tekliflerini zirdeki adrese gönderme- leri: Th. Kullmann, Lörrach/ B., Allemagne Spital Stras- se 54.

14 Haziran 1935 tarihli bir diğer ilanda "*Halen Türkiye'de çalışan Almanya'dan diplomalı ve Bayındırlık Bakanlığından tasdikli ecnebi ELEKTRİK MÜHENDİSİ iş arıyor. (İng. K. G) rumuzu ile İst. 176 posta kutusu adresine mektupla müracaat*

[50] Cumhuriyet, 31 Mart 1933.

edilmesi"[51] denilmektedir. Bu ilanda her ne kadar elektrik mühendisinin Alman olup olmadığına dair bir ifade yok ise de yabancı olup diplomasını Almanya'dan almış olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ayrıca halen Türkiye'de bulunması ayrıca vurgulanmıştır.

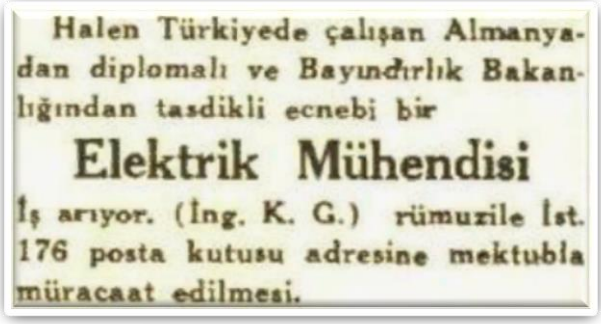
Halen Türkiyede çalışan Almanyadan diplomalı ve Bayındırlık Bakanlığından tasdikli ecnebi bir

Elektrik Mühendisi

İş arıyor. (İng. K. G.) rümuzile İst. 176 posta kutusu adresine mektubla müracaat edilmesi.

17 Eylül 1935 tarihinde gazeteye başvuran bir başka Alman mühendisin ilanı şöyleydi: İlan başlığında büyük puntolarla "*Alman, 34 yaşında bekâr, bir Fabrika Mühendisi iş arıyor*". Devamında ise "Kuvvei muharrike santralinde, elektrik, telgraf, telefon, transformatör ve sair büyük tesisatlarda, tramvay işletmesinde tarifeler, propaganda, ölçü aletleri kontrolda, motor tamiratında ve sair işlerde çalışmış ve uzun senelik tecrübeler gerek fen, gerek tüccar kısmı hakkında fevkalâde malumat sahibi. İngilizce ve Fransızca mükemmel bilir. Tekliflerin (P.1031) rumuzu ile zirdeki adrese gönderilmesi: Publicitas Lausanne (Schweiz)".[52] Bu ilanı veren Alman mühendis hâlihazırla İsviçre'de yaşamakta olup hangi alanlarda çalıştığını ayrıntılı bir şekilde duyurmuştur.

10 Haziran ve 12 Haziran 1936 tarihlerinde ilan veren bir başka Alman mühendisin ilanı ise şöyleydi: Büyük puntolarla "*Bir Alman Mühendisi*" ifadesinden sonra, "*Galvanizasyon işlerinde çok tecrübeli bir Alman mütehassıs iş arıyor. Fabrikalar kurar ve yeniler. Cihangir Alçakdam yokuşu 9 Polatoğlu apartman 2 daire 2 A. Platner.*"[53]

[51] Cumhuriyet, 14 Haziran 1935.
[52] Cumhuriyet, 17 Eylül 1935.
[53] Cumhuriyet, 10 Haziran 1936; 12 Haziran 1936.

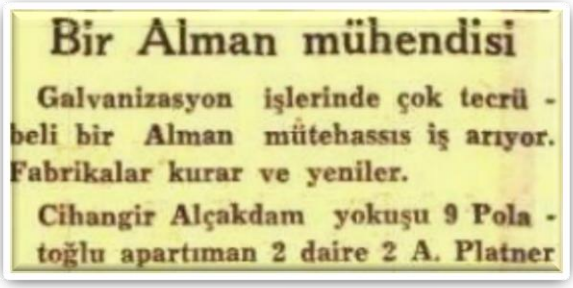
Bir Alman mühendisi

Galvanizasyon işlerinde çok tecrü - beli bir Alman mütehassıs iş arıyor. Fabrikalar kurar ve yeniler.

Cihangir Alçakdam yokuşu 9 Pola - toğlu apartıman 2 daire 2 A. Platner

Yukarıda açıklanan ilanlarda görüldüğü üzere ilan veren mühendislerin Alman olması, tecrübeli olması, bekâr olması gibi özellikler ilanlarda ayrıca vurgulanan hususlardır.

Sonuç

1923 yılında kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti devleti uzun süren savaşlar nedeniyle az olan eğitimli insan gücünü büyük ölçüde kaybetmişti. Ancak kalkınmak için yetişmiş insan gücüne ve her çeşit uzmana muhtaç duyuyordu. Buna karşılık İngiltere ve Fransa gibi devletler Türkiye'yi Cumhuriyet'in ilk yıllarında dış politikada yalnızlaştırma siyaseti izlediler. Almanya da Türkiye gibi galip devletlerin yalnızlaştırma politikasına maruz kalmıştı. Bu nedenle iki ülke arasında bir işbirliği oluştu. I. Dünya Savaşı sonrası Almanya ile Türkiye arasında kopan ilişkiler 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan Türk-Alman Dostluk Anlaşması ile altı yıl sonra yeniden başladı. İki ülke arasındaki ilişkilerin ivme kazanmasıyla Türkiye Almanya'dan çeşitli alanlarda uzman talebinde bulundu. Mühendislik alanında uzun yıllardır Avrupa'nın önde gelen ülkeleri arasında bulunan Almanya, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında mühendislik alanında duyulan eksikliği büyük ölçüde karşıladı. Bu işbirliğinin karşılıklı bir sonucu olarak bozulan Almanya ekonomisi yüzünden işsiz kalan Alman mühendisler çareyi Türkiye'de başlayan yatırımlarda iş aramakta buldular. Alman mühendisler Türk hükümetinin davetleri dışında şahsî olarak Türkiye'ye gelerek iş aradılar. Türkiye'ye gelen Alman mühendisler zaman zaman gazetelere ilan vererek veya hükümete başvurarak iş bulmaya çalıştılar. Alman mühendisler ağırlıklı olarak inşaat, demiryolu, elektrik, ziraat, ormancılık gibi alanlarda çalıştılar.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye gelen Alman mühendislerin çeşitli iş sahalarında görülmesini iki ülke arasında 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan dostluk anlaşmasının bir gereği ve sonucu şeklinde değerlendirmek gerekmektedir.

Nitekim iki ülke arasında 12 Ocak 1927 tarihinde karşılıklı olarak "İkamet Antlaşması" imzalanarak ortaya çıkan oturma izinleri sorunu da çözüldü.

Türkiye'de çalışan Alman mühendisler sayesinde çok çeşitli alanlarda Alman bilgi birikimi ve tecrübesi Türkiye'ye aktarıldı. Bu durum Türkiye'de Alman uzmanların önemini sonraki yıllara taşırken mühendisler, başta tarım sanayisi olmak üzere pek çok alanda Alman makineleri ve mühendislik ürünlerinin kullanılmasını tavsiye ederek Türkiye'deki Alman nüfuzunun artmasına neden oldular.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA., 230-0-0/74-34-3.

BCA., 30-0-0/74-35-21.

BCA., 30-0-0/74-35-24.

BCA., 30-0-0/74-35-25.

BCA., 30-0-0/74-35-29.

BCA., 30-0-0/74-35-9.

BCA., 30-11-1/14-25-17.

BCA., 30-11-1/15-29-2.

BCA., 30-11-1/23-14-20.

BCA., 30-11-1/28-37-10.

BCA., 30-11-1/74-34-3.

BCA., 30-11-1/8-28-20.

BCA., 30-11-1/8-30-2.

BCA., 30-18-1-2/37-49-19.

BCA., 30-18-1-2/44-27-12.

BCA., 30-18-1-2/46-42-13.

BCA., 30-18-1-2/71-5-16.

BCA., 30-18-1-2/75-50-18.

BCA., 30-18-1-2/84-82-9.

BCA., 30-18-1-2/85-100-4.

Gazeteler

Akşam.

Cumhuriyet

Araştırma Eserleri

Aydın, Ayşe, "Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)", Afyon *Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1, 2017, s.107-121.

Beydilli, Kemal, "Prusya", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, TDV. Yayınları, 2007, s. 361-379.

Çalık, Ramazan, "Türk-Alman İlişkileri (1923-1945), *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 813-822.

Çalık, Ramazan, *Alman Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)*, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Koçak, Cemil, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK. Yayınları, Ankara, 2013.

Neumark, Fritz, *Boğaziçi'ne Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman Bilim, Siyaset ve Sanat Adamları (1933-1953*), Neden? Kitap, İstanbul, 2008

Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1981.

Özgüldür, Yavuz, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945),* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Reisman, Arnold, *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu* (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Schlegel, Dietrich, "1924-1933 Yılları Arasında Alman Basınında Türkiye", *Erdem*, C. 3, S. 8, 1987, s.415-435.

Schwartz, Philipp, *Kader Birliği 1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim Adamları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.

Türk, Fahri, *Türkiye İle Almanya Arasındaki Silah Ticareti (1871-1914)*, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Widmann, Horst, *Atatürk ve Üniversite Reformu* (Çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt), Kabalcı Yayınevi, 2000.

Yıldırım, İsmail, Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

GAMALI HAÇ İLE KIZIL YILDIZ ARASINDA TÜRKİSTANLI ASKERLER

Coşkun Kumru*

XX. yüzyılın ilk yarısı sadece iki büyük savaşa sahne olmakla kalmayıp sert ideolojik oluşumların da dünya sahnesine çıktığı bir dönem olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'nın güç dengesi değişmiş, başta Alman imparatorluğu olmak üzere birçok devlet parçalanmış ve ağır savaş tazminatlarıyla yüzleşmiştir. İkinci dünya savaşının birçok açıdan habercisi olan bu konjonktür Almanya'da Nasyonal Sosyalist hareketin güç kazanmasını sağlamış ve nihayetinde 1933'de Adolf Hitler'in iktidara gelişiyle yeni bir dönem başlamıştır. Alman Führeri, Lebensraum (hayat sahası) politikası çerçevesinde Almanya'ya yaşam alanı sağlayarak kısa sürede ülkesinin sınırlarını genişletmiş ve 1939 yılına gelindiğinde her açıdan gelişmiş bir Almanya dünya sahnesindeki yerini almıştır.

Şüphesiz tarihin gördüğü en büyük savaş olan İkinci Dünya savaşı, birçok milletin mukadderatını etkilediği gibi Türk dünyası da bu etkiden ciddi ölçüde nasibini almıştır. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti savaşa aktif olarak katılmamış olsa dahi soydaşları olan Türkistan Türkleri bu savaşta büyük acılar çekmiştir. 22 Haziran 1941'de başlayan Barbarossa harekâtıyla* Alman Silahlı Kuvvetleri Rus topraklarını işgale başlamıştır. Asırlardır Rus baskısı altında yaşamış olan Türkistan Türkleri savaşın başlamasıyla birlikte silahaltına alınmış ve Kızıl Ordu'nun en ön saflarında yetersiz teçhizatla savaşmak zorunda bırakılmışlardı. Barbarossa harekâtıyla birlikte Alman orduları kısa sürede muazzam bir ilerleme kaydederek çok sayıda Kızıl ordu askerini esir etmişlerdi. Esir edilen Türkler arasında çoğunluğu teşkil eden Türkistanlılar, adeta Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız arasında sıkışıp kalan Türkler idi. Çalışmamızda Almanlar tarafından esir edilen Türkistan Türklerinin savaş içerisindeki konumlarına ve çalışmalarına değinilecek, sürgündeki Türkistan Hükümeti sıfatıyla faaliyet gösteren Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK) ve bağımsız Türkistan ideali etrafındaki mücadeleden bahsedilecektir.

1. Rusya Seferinden Türkistan Lejyonuna

Almanya'nın hayat sahasını Sovyet Rusya topraklarında gören Alman Führeri, yazmış olduğu Mein Kampf (Kavgam)'da Almanların nüfusuyla orantılı bir toprak

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ckumru@pau.edu.tr

* Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliğini işgal harekâtına verdikleri isim.

parçasına ihtiyacı olduğuna bizzat vurgu yapmıştır.[1] Doğu'ya doğru (Drang nach Osten) genişleme politikasını yürürlüğe koyan Hitler, Sovyet imparatorluğunu parçalamak ve bu topraklarda Alman kontrolünü tesis etmek amacıyla Rusya harekâtını başlatmıştı. Netice itibariyle Almanlar, 1941 yılı Haziranının 22'sinde 600.000 motorlu araç, 7.184 top ve 3 milyondan fazla askerden oluşan 146 tümenle Sovyetler Birliği topraklarına saldırdılar.[2] Alman-Rus savaşı başladığında Kızıl ordunun kara kuvvetleri 303 piyade, süvari, tank ve motorize tümene sahipti. Batı sınırındaki beş askeri bölgede ise 170 tümen ve iki tugay vardı. Kızıl ordu birliklerinin hizmetinde ise 67.335 top ve havan topu, Yüksek komutanlık Yedek kuvvetinin 74 topçu alayı bulunuyordu.[3]

Almanya savaş esnasında Rusya'da yaşamını sürdüren Türk topluluklarını kendi politik ve askeri amaçları için kullanmanın fırsatını aramaktaydı. Diğer taraftan Türk topluluklarına mensup gençlerin Kızıl ordu tarafından aktif olarak kullanılmış olması Almanlar için önemli bir stratejik fırsat doğurmuştu. Sovyetler Birliği lideri Stalin ise tüm Sovyet halklarının desteğini almak amacıyla siyasî, millî ve dinî politikalarında birtakım değişikliklere gitmişti. Bu bağlamda İkinci Dünya savaşına 1812 yılında Napolyon'un Fransa'sına karşı girişilen mücadeleye atfen "Büyük Vatanseverlik Savaşı" adını vermiştir.[4]

Tarihin gördüğü en sistemli ordulardan biri olan Alman savaş makinesi karşısında Sovyetler çok ağır kayıplar verdiği gibi sayıları milyonları bulacak olan Sovyet askeri de esaret altına düşmüştü. Alman-Sovyet savaşının ilk yıllarında (1941-43) Kızıl Orduda takriben 4.847.775 Türkistanlı bulunmaktaydı. II. Dünya savaşı sırasında Kızıl Ordu'ya karşı seferber edilen Türkistan Türklerinin sayısı hakkında ise sağlıklı bir bilgi edinmek zordur. Alman-Sovyet savaşından önce Sovyet ordusuna çağırılan Türkistanlıların çoğu Ukrayna ve Polonya'da bulunmaktaydı. Sovyetlerin batı hudutlarını müdafaa etmek için ne maddi ne de manevî kuvvetlere haizdiler. Kendilerine ikinci sınıf asker gözüyle bakılan Türkistanlılar vatanlarından uzakta Sovyetlerin ağır zulmü altında büyük bir belirsizlik içinde bulunuyorlardı.[5] Cebbar Ertürk'ün hatıratında naklettiği şu satırlar dikkat çekicidir: *"Türkler*

---

[1] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Zentralverlag der NSDAP-Frz. Eher Nachf., Münih 1936, s. 742.

[2] Paul Carell, *Barbarossa Harekâtı 1941-1945. Alman Sovyet Savaşı*, çev. Hüsnü Erentok, Sinan Yayınları, İstanbul 1973, s. 7.

[3] *Sovyet Ordusu, Sovyet Savaş Tarihi, Askerlik Bilimi-Doktrini-Sanatı-Stratejisi*, ed. S. S. Lototski, çev. Nahit Tören, Sorun Yayınları, İstanbul 1978, s. 125-126.

[4] Mehmet Seyfettin Erol, Ceren Gürseler, Kanat Ydyrys, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkmenistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, Yay. Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2016, s. 204.

[5] Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s. 200-202.

ön cephede önden Almanların, arkadan da Rusların silahları ile tehdit ediliyorlardı. Ruslar Türk diye öldürürken, Almanlar da Rus diye kesiyorlardı. İki ateş arasında kalan Türkler fırsatını bulur bulmaz başlarındaki Rus subaylarını geberterek Almanlara iltica ediyorlardı."[6]

Alman-Sovyet savaşının ilk üç ayında Almanya'nın elinde 1 milyon civarında Sovyet esir olduğu bilinmektedir. Bu hususta net bir sayı vermek ise zor görünmektedir, çünkü esir kategorileri arasında adlandırma ve sınıflandırma olmasının yanı sıra geçici bekleme kamplarındaki istatistik bilgileri de farklı adlandırmalardan ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Alman tarihçi Georg Fischer Sovyet esirlerinin sayısını 12. ayda 2.053.000 olarak belirtirken, Şark Bakanlığı bu sayıyı 3.600.000 olarak açıklamıştır. Alman Silahlı kuvvetleri verilerine dayanan Alexander Dallin Sovyet askeri sayısını harbin başladığı 1941 yılı için 3.355.000, 1942 yılı için de 1.653.000 olarak belirtmektedir. Alman Kara kuvvetleri komutanlığı ise esir Sovyet askeri sayısını 3.350.639 olarak açıklamaktadır.[7]

Almanlar bir taraftan uçaklardan attıkları Rusça yazılı propaganda broşürleri ile Sovyet askerlerini kendi saflarına çekmek için çaba gösteriyorlardı. Bu broşürlerde *"Sovyet subay ve askerleri; Moskova propagandasına inanmayınız. Biz, milletinizi Stalin'in kanlı ellerinden kurtarmak için ülkenizdeyiz. Silahlarınızla birlikte teslim olunuz. Silahların namluları aşağıya dönük ya da omuzda asılı olarak bize doğru gelenlere ateş edilmeyecek, saygı gösterilecektir. Sizleri hürriyet ve güzel günlere ulaştıracağız"* deniyordu.[8]

1941 sonbaharında esir kamplarında yaklaşık 100.000 Türkistanlı olduğu kaydedilmiştir. Kış geldiğinde bu esirlerden sadece 6.000'i hayatta kalmayı başarmıştır. Polonya/Czestokowo'daki esir kampında 30.000 Türkistanlı esirin yaklaşık 2.000'i hayatta kalabilmişti.[9] İ. A. Dugas ve F. E. Çeron'un hatıralarından anladığımız kadarıyla esir kamplarında en kötü muamele Asyalı halklara, bilhassa da Türkistanlılara uygulanmaktaydı. 1941'in sonbaharı ile 1942'nin ilk ayları arasında Polonya esir kamplarındaki 130.000 Türkistanlı esirin 122.000'i ağır koşullar altında hayatını kaybetmişti.[10]

---

[6] Cebbar Ertürk, *Anayurtta Unutulan Türklük*, Yeni Erciyes Yayınları, Kayseri 1956, s. 142.

[7] Latif Çelik, "II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun Savaşa Etkileri", *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2017, s. 186.

[8] Musa Ramazan, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, Kafkas Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 30.

[9] Alex Alexiev, *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, The Rand Corporation, Santa Monica 1982, s. 31.

[10] Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2001, s. 136-137.

Diğer taraftan Türkler bahsinde Türkiye Cumhuriyeti, soydaşları olan bu insanlara yardım ve konunun yakından takibini arzu etmekteydi. Almanya ile bu bağlamda ilişki kurmak amacıyla Almanya'ya ilk giden kişi Büyükelçi von Papen'in aracılığında Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa (Killigil) olmuştur. Kendisi 11 Eylül 1941'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ilişkilerinden sorumlu olan Dr. Ernst Woermann ile görüşmüştür. Bu görüşmesinde Woermann'a Azerbaycan, Dağıstan, Kırım, Tataristan Sovyet Cumhuriyeti'nde ve Volga ile Ural dağları arasındaki bölgede "siyasi çizgisini Türkiye'den almaları gereken" bağımsız Turancı devletler kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Nuri Paşa'ya göre Almanlar şu şekilde hareket etmelidirler: SSCB'nin Alman birliklerince fethedilen Türk bölgelerinde Türkler yönetimi üstlenmelidir. Ayrıca Almanlar esir düşen Sovyet Türklerinden birlikler oluşturmalıdır. Bu birlikler savaşın sonuna kadar Sovyetler Birliğine karşı, savaştan sonra da Turancılık davası için savaşabilirler. Bununla birlikte Nuri Paşa Berlin'de kendisi ve çevresi tarafından yönetilecek bir Turancılık propagandası merkezinin kurulmasını da önerir.[11] Türk ve Alman makamları ilerleyen süreçlerde bu ve benzer konularda çok sayıda diplomatik temas gerçekleştirmiştir. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti, Rusya'nın geleceği ve Turancılık konusunda aktif bir söylem benimsemediği gibi mümkün mertebe dengeli bir diplomatik strateji izlemeyi tercih etmiştir.[12]

Kırım Türklerinin siyasi önderlerinden Müstecib Ülküsal, Kudüs müftüsü Emin el-Hüseynî ile 10 Aralık 1941'de yapmış olduğu görüşmede Müftü efendinin esir Türklere dair görüşlerini de öğrenme fırsatı bulmuştur. Bu görüşmede el-Hüseynî özetle; Almanların Rus esirleri arasındaki Müslümanlardan ayrı lejyonlar kurarak Bolşeviklerle savaşmalarını ve bunların yardımıyla Müslüman memleketlerini kurtarmayı sağladıkları takdirde hem kendileri için propaganda fırsatı yakalayacaklarından hem de kurtaracakları Müslüman memleketlerin yardımını göreceklerinden bahsetmiştir. Diğer taraftan bu fikirlerini Alman hükümet yetkililerine aktaracağını ve meselenin takipçisi olacağını da eklemiştir.[13]

1941 yılında emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ve Harp okulları komutanı Ali Fuad Erden Adolf Hitler ile Doğu Prusya'daki karargâhında bir dizi görüşme yaptılar. Sovyet savaş esirlerinden milli birlikler kurulması fikri bu seyahatte Hitler'e bizzat iletildi. Erkilet, seyahat notlarını daha sonra "Şark Cebhesinde

---

[11] Zehra Önder, *II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 180; Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara 1976, s. 205-209.

[12] PA-AA R 29.778.

[13] Müstecib Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hatıraları*, Emel Yayını, İstanbul 1976, s. 25-26.

Gördüklerim" adlı kitabında toplamıştır. Hitler'le görüşmesine yönelik ifade ettiği şu satırlar konumuz açısından dikkate değerdir:

"Onun hedefi Sovyetler birliğini yıkmaktır. Bu maksadı sarih olarak anlaşılmakta ise de yıkılacak olan bu imparatorluktan ne yapmak istediği belli değildir. Çünkü Rusya, Fransa gibi bir tek millet ve bir tek memleket değildir; bilâkis muhtelif millet ve memleketlerden mürekkeptir. İşte Hitler'in sözlerinden, bir Alman katî galebesi halinde, bu millet ve memleketlerden müstakil devletler mi, yoksa müstemlekeler mi yapılmak istendiği anlaşılmamaktadır Halbuki Rusya imparatorluğunu mahvedeceğiz, parçalayacağız dendikten sonra bu imparatorluğu teşkil eden milletleri hürriyet ve istiklâle kavuşturacağız gibi bir ifade hiç olmazsa lazımdı ve çok mantıkî olurdu. Böyle bir tasrih olmadığına göre, ya Almanya henüz bunlara dair karar verememiştir; veyahut bu karar şimdiden ifşa edilemeyecek kadar uygunsuzdur. Onun için Almanların Rusya'yı mağlup etmeleri halinde bu imparatorluğu kendilerine sömürge yapmak istemediklerini şimdiden söylemeleri makul olurdu."[14]

Savaş esiri olan Türkler arasında en büyük grubu Türkistanlılar teşkil etmekteydi. Almanlar savaşta ele geçen esirleri milliyetlerini ön planda tutarak tanzim etmeyi düşündüler. Bu amaçla kurulacak olan Harp esirleri komisyonları bahsinde Türkistan mücadelesinin simge ismi Mustafa Çokay ve 1922'de Buhara Halk Cumhuriyeti'nden Almanya'ya gönderilen Veli Kayyum Han Türkistanlı grupları ayırmakla görevlendirildiler.[15] Esir kampından ayrılan Türkistanlı esirler arasında Türkistan Lejyonu ve Türkistan ordusu gibi anlamını tam anlamıyla bilmedikleri bazı duyumlar konuşuluyordu. Bu durum tabiatıyla Türkistanlıların içlerinde uyanan bağımsızlık idealini de körüklemişti.[16]

Alman yönetiminin uzun bir hazırlığından ve Claus von Stauffenberg'in aktif gayretlerinden sonra Osttruppen (Doğu Lejyonu) adı altında toplanan Sovyet tutsaklar Wehrmacht'ı aktif olarak desteklemeye başlamışlardı. Bu kuvvetler Alman kaynaklarında Hilfswillige (yardımcı kuvvetler) olarak adlandırılmaktaydı. Doğu lejyonları kurma emri, Hitler'in onayıyla Wehrmacht Yüksek komutası tarafından 22 Aralık 1941'de çıkarıldı.[17]

Bu esnada Veli Kayyum Han başta olmak üzere bazı Türkler, Türkistan Türklerinden müteşekkil ayrı bir lejyon kurma fikrini hayata geçirmeye çalışıyorlardı. Fakat esir Türkler hususunda çalışan Mustafa Çokay aynı kanaati paylaşmamak-

---

[14] H. E. Erkilet, *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943, s. 226.
[15] Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 494-495.
[16] Cengiz Dağcı, *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998, s. 121.
[17] David Motadel, *İslam ve Naziler*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 389-396.

taydı. O, esir Türkistanlıların savaşta kullanılmasının destekçisi değildi. Onun görüşüne göre esir Türkler önce eğitilmeli ve Almanya'nın galibiyeti halinde Türkistanlılar kendi memleketlerinde idareyi ele alacak milli bir kadroya sahip olmalıydı. Bununla birlikte Çokay, önemli bir husus olarak Alman ordularının Türkistan coğrafyası sınırına yaklaşana kadar lejyonları savaşa sokmamaları gerektiğini de vurgulamıştır.[18]

Netice itibariyle 1942 yılının Ocak ayında kurulan Türkistan lejyonu Karakalpak, Kazak, Kırgız, Tacik, Türkmen, Özbek ile diğer topluluklar olan Beluci, Dungan, İranlı, Kaşgarlı, Kurami, Şungan ve Doğu Tatarlarından oluşmaktaydı.[19] Doğu lejyonları içerisindeki en geniş teşekkülü ise 21 Mart 1943 yılında 5 Azeri ve 6 Türkistan birliğinin birleşimi ile oluşturulan ve komutanlığını General Oskar Ritter von Niedermayer'in yaptığı 162. Türkistan Tümeni teşkil edecektir.[20]

2. Nazi Almanyası'nın Lejyonerlere Bakışı ve Türkistan Lejyonunun Faaliyetleri

Nazi ideolojisi esir edilen Türkleri ve diğer toplulukları düşük değerli Asyalılığı temsil eden "untermensch" yani aşağı insan kavramıyla bağdaştırmaktaydı. Henüz 1930 yılında Hitler verdiği bir beyanatta, Sovyetler Birliğinin Slav-Tatar gövdeli ve Yahudi kafalı bir mahluk olduğunu ifade etmişti. Naziler Sovyet Rusya'ya karşı yapılan saldırıyı aşağı insana karşı bir haçlı seferi olarak telakki etmekteydiler. Bu bakımdan Nasyonal Sosyalist ideolojinin Sovyet Doğu Halklarına ve bu bâbda Türkistanlılara yönelik gayet menfi bir çizgide olduğunu söylemek yanlış olmaz. [21] Bu beyanların resmi bir geçerliliği de yok değildi. 1942'de SS eğitim dairesinin yayınlamış olduğu "Der Untermensch" isimli broşürde ırkçı beyan ve yazılara yer veriliyordu. Örneğin Türklerin ataları olan Hunlara değinen ırkçı beyanlarda "Karikatür görünümlü insan suretine sahip olan Hunlar yine buradalar. Kabus gerçek oluyor" şeklinde kışkırtıcı ifadelere yer verilmekteydi.[22]

Almanlar savaş esnasında fayda gördükleri Türklere cephe gerisinde üstün ırka hizmet etmesi gereken köleler olarak davranmaktaydı. Bu durum Almanlar ve Türkler arasında zaman zaman çok ciddi anlaşmazlıkları da beraberinde getiriyordu. Almanlar gönüllü Türk savaşçıların yüksek birlik olmadıklarını göstermek

---

[18] Hıdıraliyev, age., s. 138.

[19] Joachim Hoffmann, *Die Ostlegionen 1914-1943*, Rombach Verlag, Freiburg 1981, s. 33.

[20] Paolo Dossena, *Hitler's Turkestani Soldiers. A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, Helion & Company, Milton Keynes 2015, s. 45.

[21] Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında-İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halkları'nın Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984, s. 40-41; Alexander Dallin, *German Rule in Russia 1941-1945. A Study of Occupation Policies*, Palgrave, New York 1981, s. 273.

[22] Broşür için bkz. *Der Untermensch*, SS-Hauptamt 1942, s. 1-52.

için onlardan tümen ve alay kurmamış, en büyük birlik olarak taburlar teşkil etmişlerdi.[23] Savaşın başından itibaren çok sayıdaki Sovyet askerinin esir alınması Almanya için birtakım yeni problemlere de neden olmuştu. Başlangıçta esirlerin sayısı binlerle ifade edilirken kamplar muntazam ve bakımlı, esirlerin beslenme ve barınma hizmetleri de kolay ve muntazam yürütülüyordu. Fakat savaş esirlerinin sayıları milyonlarla ifade edilecek rakamlara ulaştığında durum zorlaştı ve kaynaklar yetersiz kalmaya başladı.[24]

Kızıl ordu tarafında da durum pek farklı değildi. Yorg Baberovski Stalingrad muharebesiyle ilgili "Kızıl Ordu'nun erleri ölüme canlı gönderildiler. Komünist liderler onlara hayvanlara yaptığı muameleyi yaptılar. Subaylar, erleri Almanların makineli tüfeklerine gönderdiler. Akıl almayan emirler verdikleri için askerler sinekler gibi kırıldılar. 1942 yılının sonbaharında Stalingrad'da on binlerce Özbek, Kırgız ve Tatar kökenli asker öldü. Onlar ne Rusça verilen emirleri, ne de neden kurban gittiklerini anlıyorlardı" diye yazmaktadır.[25]

Wehrmacht'ta savaşan Türkistanlı lejyonerlerin tam bir sayısını vermek mümkün olmasa da 110.000 ila 180.000 arasında oldukları tahmin edilmektedir. Türkistanlı askerler sadece Alman ordusunda görev yapmamış aynı zamanda SS teşkilatı içinde (SS Doğu Türk Silahlı Birliği) de istihdam edilmişlerdi.[26] Almanlar Türkistan birliklerini savaşta aktif bir insan kaynağı olarak kullanmanın yanı sıra onlardan ciddi bir propaganda enstrümanı olarak da yararlanmışlardır. Bu bağlamda Almanlar, Sovyetler Birliğinin çok uluslu yapısını çatırdatmak ve azınlıkları Sovyet zulmünden kurtarmak gibi tamamen pragmatik propagandalar yürürlüğe koymuşlardı.

Cephelerdeki Türkler dışında bazı Türk gönüllüleri de farklı amaçlar için kullanılmıştı. Bu Türkler petrol tesislerini sabote etmek amacıyla paraşütle Aral gölüne indirilmişlerdi. Volga ve Urallar arasındaki Sovyet bölgelerine de birçok kez benzer girişimlerde bulunulmuştur.[27]

Türkistan lejyonu, Leningrad kuşatması, Stalingrad savaşı, Nordlicht harekâtı gibi önemli askeri harekâtlara katılmakla kalmamış Fransa ve İtalya'da müttefik

---

[23] Cabbar Ertürk, *Kızılordu'dan Kafkas Millî Lejyonuna Bir Türk'ün İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, Turan Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 152.
[24] Ahmet Temir, *60 Yıl Almanya (1936-1996)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 217.
[25] Araylım Musagalieva, "II. Dünya Savaşında Kazaklar ve Kazakistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, Yay. Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2016, s. 146.
[26] BA-MA. N756-242/b
[27] Otto Heilbrunn, *The Soviet Secret Services*, George Allen & Unwin Ltd, Londra 1957, s. 158-159.

ordularına karşı da savaştırılmışlardır. Zaman zaman bir takım isyanların (Varşova, Slovakya) bastırılmasında da ciddi görevler üstlenmişlerdir.

Lejyonlar cephelerde ciddi kayıplarla yüz yüze gelmiştir. Zira bu lejyonların savaş araçları ve donanımları yeterli seviye değildi. Kullanmış oldukları teçhizatlar kısmen Alman silahları, kısmen de ele geçirilen silahlardan oluşmaktaydı. Kıyafetler Alman üniforması olmasına rağmen kalite bakımından daha alt seviyedeydi. Bununla birlikte kendi arma ve bayrakları bulunmaktaydı.[28] Kollarında Şah-ı Zinde türbesinin yer aldığı bir arka plan üzerine Biz Alla Bilen (Allah bizimledir) yazan bir arma taşımalarına müsaade edilmiştir.[29] Diğer taraftan Alman yönetimi Türkistan bölgesini ve Türkistanlıları Alman askerlerine tanıtmak amacıyla birtakım elkitapları da hazırlamıştır.[30] SS ise 1944'de Dresden'de bir molla okulu açarak Türk grupların Sovyet karşıtı ideolojilerini perçinlemek ve bu gruplar arasında kendi ideolojilerini hâkim kılmak maksadını açıkça ilan etmiştir.[31]

3. Milli Türkistan Birlik Komitesi (MTBK)

İkinci Dünya savaşı döneminde Türkistan Türklerinin istiklal mücadelesini başlatan şahsiyet Veli Kayyum Han idi. Mustafa Çokay'ın vefatı üzerine Kayyum Han bu mücadelenin yükünü sırtlamak durumunda kaldı. Veli Kayyum 1922'de Buhara Halk Cumhuriyetinin Almanya'ya gönderdiği öğrenciler arasındaydı. Barbarossa harekâtı başladığında bu talebelerden yalnız Kayyum Han Almanya'da kalmıştı. Kendisi esir kampından kurtarılan ve işçi olarak çalıştırılan Türkistanlılardan "Milli Türkistan Birlik Komitesi"ni kurmuştur. Bu komite aynı zamanda Türkistan'ın yurtdışındaki hükümeti olarak vazife görüyordu ve lejyonerlerin hâmiliğini yapıyordu. Kayyum Han komitenin Alman hükümeti tarafından da tanınmış olan başkanı seçilmişti.

Esasen Türkistan bölgesi Alman istilası altına girmediği gibi Wehrmacht'ın bu bölgeye dair spesifik bir planı da bulunmamaktaydı. Fakat Alman Doğu Bakanlığı'nın başında olan Alfred Rosenberg'in Rusya'nın parçalanması halinde bu bölgenin Rus topraklarından ayrılması şeklinde bir planı vardı. Veli Kayyum Han ve MTBK'nin diğer komite ve oluşumlara nazaran sahip olduğu güçlü pozisyonun nedeni, Doğu Bakanlığıyla olan sağlam ilişkileri ve Türkistan bölgesine dair Alman

[28] Neşe Sarısoy Karatay, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara 2011, s. 244.
[29] BA-MA. RH/58 100.
[30] BA-MA, RH5/437. Turkestan: Wehrgeographischer Uberblick. hg. von Deutsche Feldpost, Berlin 1943.
[31] BA. NS 31/40.

çıkarlarının henüz tam anlamıyla şekillenmemiş olmasıydı. Bu durum hiç şüphesiz Türkistanlıların siyasi arenada öne çıkmasına sebep olmuştur.[32]

Komite, faaliyetleri arasında bilhassa milli yayınlara çok büyük önem vermiştir. Milli Türkistan, Milli Edebiyat Mecmuaları ve Yeni Türkistan gazeteleri bu doğrultuda neşredilmiştir. Matbuat işleri için ilkin Şark bakanlığı sermayesi ile yayın yapılırken daha sonra lejyonerler komiteye aidat ödeme şeklinde yardım etmeye başlamışlardı. Radyo Veneta'da ise lejyonerlere dair haberlerle birlikte milli müzikler ve şarkı programları yapılıyordu.[33] Diğer taraftan hakkın yolunu tanıtmak amacıyla hafızlar ve Nureddin Kari gibi tanınmış din âlimleri Kuran-ı Kerim'in hikmetini milli ordu üyelerine anlatmak için bütün güçleriyle gayret ettiler.[34]

1944'de Avusturya'nın başkenti Viyana'da Alman makamlarının da katılımlarıyla bir Türkistan kurultayı toplanmıştı. Kurultayda şair Çolpan'ın şiirini "Güzel Türkistan" adıyla milli marş olarak kabul ettiler. Hitler kurultayı tebrik ederek, başkan Veli Kayyum Han'a telgraf gönderdi. Böylece Alman hükümeti komitenin siyasi varlığını ve esaslarını onaylamış oldu. Toplanan kurultayda ise Milli meclise 70 vekil seçildi.[35]

Milli Türkistan Birlik komitesi ve ordusu sadece Türkistan Türklerinin istiklal ülküsü için değil siyasi arenada temsili bakımından da bir hayli önem arz etmektedir. Belirtmek gerekir ki Milli Türkistan Birlik Komitesinin tesisinin Faşizm ideolojisiyle bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu hareketin rehberliğini yapmış olan Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han sadece bağımsız Türkistan ideali ile hareket etmişler, kendi vatanlarını zulüm ve baskıdan kurtarmak için çalışmışlardır.[36]

Öncelikle bu oluşum Milli Türkistan idealini güçlendirdiği gibi Sovyet insanı yaratma projesinin de ne kadar beyhude olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan Türkistan Milli ordusunun kurulması Sovyet Ordusundaki Türklere yönelik politikalarda değişikliğe neden olmuş, Ruslar Orta Asya Askeri bölgesi adını Türkistan Askeri bölgesi olarak değiştirme zaruretini duymuştur.

4. İkinci Dünya Savaşının Sonu

Alman savaş gücü, 1943'e gelindiğinde bir kırılma yaşamıştı ve savaşın seyri ciddi anlamda müttefiklerin lehine dönmeye başlamıştı. Alman ordusu ve SS'de görev yapan Türkistan Türkleri ise savaşın sonuna değin cephelerde mücadele

[32] Dallin, age., s. 274-275.
[33] Hüseyin İkram Han, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Bedir Yayınları, İstanbul 1999, s. 124-127.
[34] Zuhriddin Mirza Abid Türkistanî, *Türkistan İstiklâl Yolunda Hicret Yılları*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 163.
[35] İkram Han, age., s.128-135.
[36] Türkistanî, age., s. 16.

etmeye devam etmişlerdi. Almanya 8 Mayıs 1945'de teslim bayrağını çektiğinde Türkistanlı askerlerin ciddi bir bölümü cephelerde yaşamlarını yitirmişlerdi. Stalin'in gözünde vatan haini olarak damgalanan bu Türkler arasında hayatta kalanlar müttefikler tarafından yakalanarak Sovyetlere teslim edilmiştir. Kızıl ordu, kendilerine teslim edilen bu askerleri sorgusuz ve sualsiz derhal kurşuna dizmiştir. Almanya'da kalan bir kısım Türkler ise müttefikler tarafından teslim edilmemiş, daha sonraki süreçte Sovyetler aleyhine propaganda maksadıyla kullanılmıştır.

Sonuç

Alman-Rus savaşının başlamasıyla birlikte Kızıl ordunun en ön saflarında savaşmaya mecbur bırakılan Türkistanlı askerlerin büyük bölümü Almanların eline esir düşmüştü. Alman esir kamplarında hayatlarını kaybeden Türkistanlıların sayısı arttıkça bu Türkleri kurtarmanın yollarını arayan Türkistanlı aydınlar Alman makamlarıyla bir dizi görüşmeler yaptı. Neticede Alman yönetimi esir askerlerden Doğu lejyonlarını tesis etmiş, Türkistanlılar ise Türkistan lejyonu adı altında örgütlenmişti. Yardımcı kuvvetler olarak anılan bu askerler İkinci Dünya harbi boyunca hemen her cephede savaşmış, bazı iç isyanların bastırılmasında önemli roller oynamışlardı. MTBK lideri Veli Kayyum Han ve arkadaşları bağımsız Türkistan ideali etrafında çalışmalar yapmış, Sovyetlerin yıkılması halinde Türkistan'a özgürlük verilmesi için girişimlerde bulunmuşlardır. Esasen asırlarca Rus baskısı altında ezilen Türkistanlılar için bu savaş ana yurtlarını kurtarmak için bir şans olarak görülmüştü. Fakat Alman makamları Türkistan'a yönelik doğrudan bir hedef koymadığı gibi bu toprakları bağımsız kılacağına dair bir girişimde de bulunmamıştı. Türkistanlı askerlerin Alman saflarında savaştırılması Rusya'ya karşı propaganda niteliği taşıyan bir araç ve cephelerdeki kayıpları telafi etmenin bir parçasıydı. Savaşın kaybedilmesiyle birlikte sağ kalan Türkistanlıların akıbeti Ruslar tarafından kurşuna dizilmek olmuştu. Türkistanlılar, Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız arasında sıkışıp kalan, İkinci Dünya Savaşının her iki cephesinde de kaybeden kayıp Türkler olarak tarihteki yerlerini almışlardı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları
Das Bundesarchiv (BA)
BA. NS 31/40
Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA)
BA-MA. RH/58 100
BA-MA. RH5/437
BA-MA. N756-242/b
Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA-AA)
PA-AA. R 29.778

Kitaplar ve Makaleler

Alexiev, Alex, *Soviet Nationalities in German Wartime Strategy, 1941-1945*, The Rand Corporation, Santa Monica 1982.

Andican, Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003.

Carell, Paul, *Barbarossa Harekâtı 1941-1945. Alman Sovyet Savaşı*, çev. Hüsnü Erentok, Sinan Yayınları, İstanbul 1973.

Çelik, Latif, "II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun Savaşa Etkileri", *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2017, s. 177-224.

Dağcı, Cengiz, *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1998.

Dallin, Alexander, *German Rule in Russia 1941-1945. A Study of Occupation Policies*, Palgrave, New York 1981.

Der Untermensch, SS-Hauptamt 1942, s. 1-52.

Dossena, Paolo, *Hitler's Turkestani Soldiers. A History of the 162nd (Turkistan) Infantry Division*, Helion & Company, Milton Keynes 2015.

Erkilet, H. E., *Şark Cebhesinde Gördüklerim*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943.

Erol, Mehmet Seyfettin, Gürseler, Ceren, Ydyrys, Kanat, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkmenistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2016, s. 201-219.

Ertürk, Cabbar, *Kızılordu'dan Kafkas Millî Lejyonuna Bir Türk'ün İkinci Dünya Harbi Hatıraları*, Turan Yayıncılık, İstanbul 2005.

Ertürk, Cabbar, *Anayurtta Unutulan Türklük*, Yeni Erciyes Yayınları, Kayseri 1956.

Glasneck, Johannes, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara 1976.

Hayit, Baymirza, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.

Heilbrunn, Otto, *The Soviet Secret Services*, George Allen & Unwin Ltd, Londra 1957.

Hıdıraliyev, Darhan, *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara 2001.

Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, Zentralverlag der NSDAP-Frz. Eher Nachf., Münih 1936.

Hoffmann, Joachim, *Die Ostlegionen 1914-1943*, Rombach Verlag, Freiburg 1981.

İkram Han, Hüseyin, *Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*, Bedir Yayınları, İstanbul 1999.

Karatay, Neşe Sarısoy, *Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*, Sinemis Yayınları, Ankara 2011.

Motadel, David, *İslam ve Naziler*, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

Musagalieva, Araylım, "II. Dünya Savaşında Kazaklar ve Kazakistan", *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay. Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul 2016, s. 139-159.

Mühlen, Patrik von zur, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında-İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halkları'nın Milliyetçiliği*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara 1984.

Önder, Zehra, *II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010.

Ramazan, Musa, *Bir Kafkas Göçmeninin Anıları*, Kafkas Yayıncılık, İstanbul 1997.

Sovyet Ordusu, Sovyet Savaş Tarihi, Askerlik Bilimi-Doktrini-Sanatı-Stratejisi, ed. S. S. Lototski, çev. Nahit Tören, Sorun Yayınları, İstanbul 1978.

Temir, Ahmet, *60 Yıl Almanya (1936-1996)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Turkestan: Wehrgeographischer Uberblick, Deutsche Feldpost, Berlin 1943.

Türkistanî, Zuhriddin Mirza Abid, *Türkistan İstiklâl Yolunda Hicret Yılları*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2013.

Ülküsal, Müstecib, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hatıraları*, Emel Yayını, İstanbul 1976.

Ekler

1. Türkistan Haritası

2. Alman ordusunda görev yapan bazı Türkistanlı askerler

Bundesarchiv, Bild 101I-295-1560-21A / Fotograf(in): Müller, Karl

3. Türkistan Lejyonu Bayrağı ve Arması

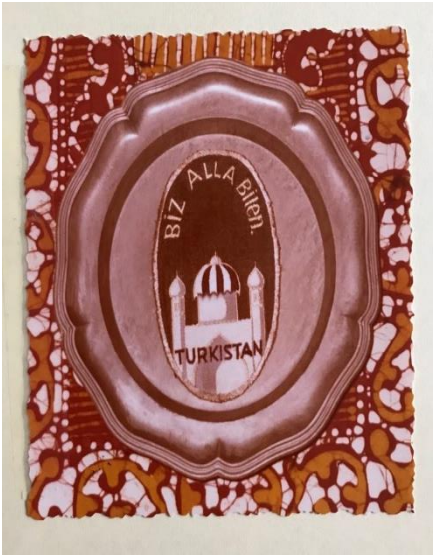

TÜRK POLİSİNİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE VE GÜVENLİK TEDBİRLERİNİN ARTIRILMASINDA ALMANYA İLE YAPILAN 5 MART 1970 TARİHLİ TÜRK-ALMAN TEKNİK ANTLAŞMASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Uğur Gülcü*

Giriş

Almanya ekonomik, toplumsal ve kültürel açılardan bakıldığında Türkiye'nin en yoğun ilişkilere sahip olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye ve Almanya arasındaki iyi dostluk ilişkileri ve teknik danışmanlıklar uzun bir geçmişe, I. Dünya Savaşı'ndan çok öncesine dayanmaktadır. 1761 Temmuz ayında Prusya ile Osmanlı Devleti arasında bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalamıştır[1]. 31 Ocak 1790 tarihli Osmanlı-Prusya ittifak Antlaşması ise, Osmanlı Devleti'nin Hristiyan bir devletle yapmış olduğu ilk ittifak antlaşması olması nedeniyle siyasi anlamda büyük önem taşımaktadır. Bu antlaşma ile ilişkiler Osmanlı ve Prusya açısından Hristiyan ve Müslüman bir devletle birlikte hareket etmenin ne gibi dini sakıncaları olup olmayacağı kaygılarının da ötesine geçilmiştir[2].

Daha sonrasında Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine 1883 yılında Osmanlı Ordusu'nda incelemelerde bulunmak için Almanya'dan bir heyet gelmiştir. Heyetin içinde Askeri Okullar Müfettişi olarak görevlendirilen ve 1895'te mareşalliğe kadar yükselen Von Der Goltz Paşa, askeri okulların modernizasyonu görevini yerine getirerek Almanya'nın Osmanlı politikasında en önemli aşamasını oluşturmuştur[3]. Goltz Paşa'nın getirmiş olduğu askeri geleneğin uzun yıllar muhafaza edilmesiyle beraber, daha sonraki süreçte Harbiye'de okuyan Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin kurucu kadrosu da Goltz 'un Alman etkisinde modernleştirmeye çalıştığı askeri okullarda okumuşlardır[4].

---

*Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, ug.gulcu@gmail.com

[1] Uzunçarşılı, İ. H. (1983). Osmanlı Tarihi. C.IV, Ankara: TTK Yayınları. s.200.

[2] Beydilli, K. (1984). 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. s.45.

[3] Wallach, J. L. (1985). Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1999. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. s.45.

[4] Gülcü, N. (2018). "Atatürk'ün Okuduğu Askeri Okulların Modernleşmesinde Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Etkisi ", III. Internationalen Symposium zu den Deutsch-Türkischen Beziehungen, Würzburg, ALMANYA. 8-11 Kasım 2018.

Savaş Dönemlerinde Türk-Alman İlişkileri

Türk-Alman ilişkileri, savaş öncesi ve savaş süresince çok yakın olmasına rağmen 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşmasının 23. Maddesi gereğince Almanya ile her türlü ilişkisini kesme yükümlülüğü altına girdi[5-6]. Almanya tarafından 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Varsay Barış Antlaşması'nın da 22. maddesinin 4.fıkrası ile 155, 258-261 ve 434. maddelerinin amacı da Almanya ile Osmanlı Devleti arasında herhangi bir ilişki kurulmasını engellemekti. Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nce imzalanan Sevr Barış Antlaşması iki devlet arasında imzalanmış tüm sözleşme ve antlaşmaların geçersiz kalacağını öngörmekteydi[7]. Her iki ülkenin karşı karşıya kaldığı iç ve dış sorunlar, Almanya ile Osmanlı Devleti arasında bir ilişki kurulmasının ayrıca güçleştirmekteydi[8].

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması sonucunda, Almanya ile diplomatik ilişkiler kurulmasını engelleyen daha önceki antlaşma hükümlerini geçersiz hale getirdi ve savaştan sonra imzalanan ilk Türk- Alman Dostluk Antlaşması (Türkiye İle Almanya Arasında Mün'akit Muhadenet Muahedenamesi) 3 Mart 1924 tarihinde Ankara'da imzalandı. Bu antlaşmayla Türkiye ile Almanya arasında 1918 yılından beri – yaklaşık altı yıldır – kesik olan diplomatik ve siyasal ilişkiler yeniden kuruluyordu ve 16 Mayıs'ta yürürlüğe girdi[9]. Dostluk antlaşması ile birlikte karşılıklı olarak Konsolosluk açma hakkını birbirlerine tanıdılar[10]. Bu dönemde Türk- Alman siyasal ilişkilerinin herhangi bir sorundan uzak oluşu, ekonomik ilişkilerde de yakınlaşmayı kendiliğinden doğuruyordu. Nitekim Alman sermayesinin çimento sanayinde, elektrik ve havagazı üretiminde, madencilik, inşaat ve ticaret alanında faaliyet gösterdiği görülmektedir[11].

Lozan Barış Antlaşması sonrasında Türk dış politikasının temel hedefi uluslararası sorunları barışçıl yollardan çözmek olmuştur.[12] Almanya'da ise durum daha farklı gelişmiştir. 1933 yılında başlayan Nazi iktidarı ile birlikte başlayan Hitler Almanya'sı, sınır değişikliklerinden bahsetmeye başlamış, Türkiye ile iktisadi ve

---

[5] Meray, S. L. ve Olcay O. (1977). Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. s.4; Soysal, İ. (1981). Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920 -1945). C.I. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s.14.

[6]Türkgeldi, A. F. (1948). *Moudros* [Mondros] *ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi.* Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. s.73.

[7] Meray ve Olcay (1977). s.130.

[8] Şimşir, B. (1981). Atatürk ile Yazışmalar 1 (1920 – 1923). Ankara: Kültür Bakanlığı. s.67-68.

[9] Ökçün, A. G. ve Ökçün, A. R. (1997). Türk Antlaşmaları Rehberi (1920 – 1973). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu. s. 9.

[10] Ökçün, A. G. (1966). A Guide to Turkish Treaties (1920-1964). Ankara: Ankara Üniversitesi. s.63.

[11] Ökçün, (1966). s. 81.

[12]Koçak, C. (2003). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi,* C.I. Ankara: İletişim Yayıncılık. s.229.

siyasi nüfuz kurarak[13] Türkiye'yi Berlin- Roma Mihverine çekmek istemiştir.[14] Almanya'nın hızla silahlanması ve Varsay Antlaşması'nı tanımayarak Milletler Cemiyeti'nden çekilmesi ve Avrupa'da Almanların yaşadığı yerleri Almanya'ya bağlama girişimine rağmen[15] Türkiye, bu dönem içinde ne pahasına olursa olsun, bu savaşın dışında kalma siyasetini izlemiştir.[16] Türkiye, Müttefik ve Mihver bloğunun tüm baskılarına karşı koyabilmiş ve savaşın son anlarına kadar tarafsız kalabilmiştir.[17]

Müttefik Devletler'in Türkiye'nin Almanya ile savaş süresince devam ettirdiği ticari ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi yönünde baskılarını artması üzerine Türkiye 20 Nisan 1944'te Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurmuş ve 2 Ağustos 1944'te TBMM 'nin aldığı kararla Almanya ile tüm ilişkilerini kesmiştir.[18] Türkiye, savaşın başında tercihinin Batı dünyası olduğunu göstermiş olmasına rağmen savaş sırasında izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle savaşın sonunda Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmış,[19] Birleşmiş Milletler örgütünün kuruluş toplantısı olan San Fransisco Konferansı'na katılabilmek[20] için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmiş[21] olmasına rağmen fiilen savaşa yine girmemiştir.

Savaş Sonrası Teknik İş Birlikleri

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ise Türkiye ve Almanya için dış ve güvenlik politikalarının birçok alanında yine birlikte hareket etmelerinden dolayı "kader ortaklığı" terimi kullanılmıştır.[22] II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ve Almanya iki kutuplu Dünya'da aynı tarafta yerlerini almışlardır. Türkiye, Almanya'nın 1955'te NATO'ya katılımına onay vermiş, 1958'de kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurucu üyelerinden Almanya da Türkiye'nin ortaklığa girişini desteklemiş ve 1963 yılında Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Daha önceki dönemlerde iki ülke arasında yoğun olarak ticari ve ekonomik anlaşmalar yapılmasına karşın, II. Dünya Savaşında yaşadığı büyük yıkım nedeniyle ihtiyaç duydu-

[13]Yalçın, S. (2007). *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti.* Ankara: Gazi Kitabevi. ss. 234-235.
[14]Armaoğlu, F. (1993). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi.* Ankara: Alkım. s.353.
[15] Yılmaz, M. (1999). "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. (8). Konya, s.17.
[16] Ekinci, N. (2002). "*İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları",* Genel Türk Tarihi. C.IX. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. s. 646.
[17] Seydi, S. (2002). İngiliz Özel Hareket Birimi'nin II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'deki Faaliyetleri, Türkler. C.XVI. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 823.
[18]Çalık, R. (2002). *"Türk-Alman İlişkileri",* Türkler. C.XVI. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 821.
[19]Akandere, O. (2016). Milli Şef Dönemi, İstanbul: İz Yayıncılık. s.315.
[20]Ekinci. (2002). s. 672.
[21]TBMM Zabıt Ceridesi. VII. Devre, Cilt XV, Toplantı 2, Olağanüstü İnikat, (23 Şubat 1945), s.126-132. Akşam, 24 Şubat 1945.
[22] Esen, E. (2012). "Türk -Alman İşbirliğinde Deneyimler ve Sonuçlar", Akdeniz İİBF Dergisi (24):62.

ğu işgücünü karşılamak üzere Almanya, Türkiye'den işçi alımına başlamış, iki ülke arasında ilk kez 1961 yılında imzalanan İşgücü Alımı Anlaşması'yla sayıları milyonlara ulaşan göç, her iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir alan olarak insan faktörünün öne çıkmasına neden olmuştur[23].

Almanya ile Türkiye arasında bir kalkınma iş birliği de bulunmaktadır. AB'nin "Katılım Ortaklığı" çerçevesinde Türkiye'ye verdiği uyum desteği, bu iş birliği ile büyük paralellikler göstermektedir. Yani AB ile başlatılan katılım ortaklığı çerçevesinde hem Almanya hem de AB, Türkiye'nin öncelikli kalkınma hedeflerine önemli destekler vermişlerdir. Bu iş birliği AB ile daha çok mali destekleri kapsarken, Almanya tarafından buna ilaveten teknik danışmanlıklar da verilmiştir[24]. Bu teknik yardımların bir kısmı Türk Polis Teşkilatını da kapsamıştır.

Türk Polisinin Güçlendirilmesine Yönelik 1968 ve 1970 Yıllarında Yapılan Teknik İş Birliği Antlaşmaları

Türk polis tarihçesine bakıldığında II. Abdülhamid devrinde, 1879 yılında kurulan Zaptiye Nezareti çatısı altında, sivilleşmiş ilk polis örgütünün kurulmasıyla beraber ortaya çıktığı belirtilebilir[25]. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren 1923-1945 arası dönem yeniden inşa, korumacı- devletçi sanayileşme ve II. Dünya Savaşı olarak üç dönem halinde incelenebilir.[26] Bu dönemde öncelikli hedefler genellikle ülkenin ekonomik yönden kalkınması ve halkın eğitimi yönünde olmuştur. Halkın eğitimi ve iktisadi olarak kalkınabilmeleri için birçok yeni düzenleme yapılmış, yeni eğitim kurumları/merkezleri açılmış, üretim tesisleri-fabrikalar kurulmuş[27] fakat polisin suçu önlemesine ilişkin araştırma veya yeni araç-gereç alınması pek fazla gündeme gelmemiştir. Sadece 6 Kasım 1937 tarihinde polis amiri eğitimine dönük yeni ve modern bir polis eğitim merkezi olan Ankara Polis Enstitüsü açılmıştır.[28]

Polisin iyileştirilmesinde sonraki dönemde de yine fazla bir çalışma yapılmamıştır. Türkiye'de 22 Mayıs 1950'de iktidara gelen Menderes'le birlikte Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960 Askeri müdahalesine kadar iktidarda kalmıştı. DP'nin iktidara geldiği yıllarda polis, II. Dünya Savaşı yıllarında alınan kararların uygulayıcısı olarak görüldüğünden, halkın gözünde korkulan ve devletin sert yüzünü temsil eden

[23] Esen, (2012). s.65.
[24] Esen, (2012). s.66.
[25] EGM. Emniyet Genel Müdürlüğü. www.pa.edu.tr. (ET: 12.09.2019) Türk Polis Eğitimi Tarihi.
[26] Boratav, K. (2005). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002. Ankara: İmge Yayınevi.
[27] Şener, M. (2015). "Burjuva Uygarlığının Peşinde", Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. İstanbul: Yordam Kitap. s.198-212.
[28] EGM. Emniyet Genel Müdürlüğü. www.pa.edu.tr. (ET: 12.09.2019). Türk Polis Eğitimi Tarihi.

bir görüntüsü vardı[29]. Çağın gerektirdiği teknik donanımdan ve araçlardan mahrum bir şekilde görev yapmaya çalışmaktaydı[30]. Bu dönemde Emniyet Teşkilatı'na yönelik etkili iyileştirme çalışmaları yapılmamış, polis nitelik ve nicelik olarak takviye edilmemiş, teknik yönden desteklenmemiş, iktidar yanlısı tutumuyla ayrıca çok eleştiri almıştır[31].

Artan nüfus ve kentlere olan yoğun göç karşısında polis sayısı istenen oranda artmamış, polisin sorumluluk sahasındaki etkinliği her geçen yıl daha da zayıflamıştı. Tablo.1.'den de görüleceği üzere 1950-1960 arası 1 polise düşen vatandaş sayısı her yıl daha da artmıştı.

Tablo.1. Yıllara Göre Vatandaş/Polis Oranı

YILLAR	POLİS SAYISI	1 POLİSE DÜŞEN VATANDAŞ SAYISI
1950	10.311	504
1951	10.333	536
1952	10.613	555
1953	10.893	571
1954	11.173	585
1955	11.320	610
1956	11.512	632
1957	11.791	650
1958	11.347	709
1959	11.580	727
1960	11.725	751

Bu dönemde polisin içinde bulunduğu şartlar ve eksiklikler konusunda maalesef herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Fakat teknik konularda yardım sağlanması amacıyla Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti arasında 15 Eylül 1964 tarihinde "Teknik İş birliği Anlaşması" Dışişleri Bakanlığınca imzalanıp, 14 Kasım 1964 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Anlaşmaya göre; Almanya, teknik alanlarda görevlendirilmek üzere Alman öğretmen ve uzmanlar gönderecek, malzeme verecek, bazı projelere ilişkin raporlar hazırlayacak, teknik eğitim merkezleri kuracak, Türk stajyerlerin Almanya'da yetişme imkânı sağlayacak, teknik formasyon geliştirilmesini sağlayacaktı. Türkiye ise gerekli olduğu ölçüde arazi ve bina verecek, projelere ait işletme ve bakım masraflarını karşılayacak, uzmanlar ve ailelerine lojman temin edecekti ve her iki taraf da kendi yükümlülüklerini yerine getirecekti[32].

[29] Dikici, A. (2009). "Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı", Akademik Bakış. 3(5):61.
[30] Alıveren, E. (2006). "40–50 Yıl Önceki İstanbul Emniyeti", Çağın Polisi Dergisi, (58):17–20.
[31] Dikici, (2009). s.687-90.
[32] BCA.30.18.01/02.250.9. Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Teknik İş Birliği Anlaşması. (15 Eylül 1964).

İmzalanan bu anlaşma hükümleri doğrultusunda eğitim, madencilik, teknik eğitim vb bazı alanlarda iş birliğine gidilmiş, Almanya'dan uzmanlar ve teknik malzemeler getirilmiş ve hatta hibe edilmiştir. Polisin en büyük sorunlardan biri olan trafik konusunda da Almanya'nın Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yapacağı teknik yardımlarla ilgili 25 Mart 1968 tarihinde bir özel düzenleme imzalanmıştır. Bu anlaşma ile; Almanya, trafiğin polis tarafından düzenlenmesi şartıyla 52 adet Volkswagen (1300cc) otomobil, 15 motosiklet, 25 oto telsiz sistemi, 45 el telsizi ve yedek parçaları hibe etmiş, trafiğin düzenleme ve kontrolü için kullanılan vasıta ve ekipmanları öğretmek için iki Alman polis görevlendirmiş, iki Türk telsiz operatörü Almanya'da üç hafta kursa katılmıştır[33]. Alınan bu yardımlarla trafik konusunda araç, malzeme ve teknik destek alan Türk polisi ihtiyacının belli bir kısmına ulaşabilmiştir.

Yapılan yardımların yeterli olmadığı görüldüğünden bir süre sonra trafik eğitimi tekrar gündeme gelmiştir. 5 Mart 1970 tarihinde Türk Trafik Polisinin geliştirilmesine yardım yapılmasına yönelik Federal Almanya 1970 yıl sonunda 2 yıl süreyle Türkiye'ye trafik kaideleri ve kontrolü konusunda uzman 3 Alman polis uzmanı göndermiştir. Bu uzmanlar Edirne- Ankara arasında E5 karayolunda görev yapan Türk trafik polislerine görev başında ileri eğitim vermişlerdir. Ayrıca Türk polisinin kullanması için eğitim araçları, 25 adet orta sınıf otomobil, 16 adet telsizli BMW motosiklet, 8 adet Volkswagen marka kaza tahkik minibüs, 8 trafik polis istasyonu ve 15 telsiz role istasyonu için gerekli telsiz ekipmanları hibe etmiştir. E5 karayolu üzerinde Havsa, Çorlu, Hereke, Sakarya, Bolu geçidi, Gerede, Akyarma ve Kargasekmez mevkiilerinde polis trafik istasyonları kurarak gerekli teçhizatları sağlamıştır. Türk Hükümeti de ilgili trafik kanunlarını tercüme ettirmiş, istasyonlar için elektrik sağlamış, uzmanlara tercüman sağlamış, lojman vermiş, özel eşyalarını gümrükten muaf tutmuştur[34].

1970'lı yıllarda polis teşkilatı çağın gereklerine uygun yeterli modernizasyon, teknik ekipman ve eğitime sahip olmadığı "Türk-İngiliz Güvenlik Örgütleri Arasındaki İş birliği Çerçevesinde İngiliz Uzmanlarınca Türk Hükümetine Sunulan Raporda" da belirtilmişti. Öyle ki Türk polisi, dedektör, telsiz, telefon, tabanca, mühimmat, çelik yelek, megafon, kelepçe, siren, kamera, fotoğraf makinesi gibi en temel ihtiyaçlarını gidermekten yoksun olduğu gibi, ödenek yetersizliği nedeniyle,

[33] BCA.30.18.01/02.250.9. Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Teknik İş birliği Kadro Anlaşması. (25 Mart 1968).

[34] BCA.30.18.01/02.250.9. Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türk Trafik Polislerinin Eğitimi Anlaşması. (5 Mart 1970).

sayıları zaten yetersiz ve eskimiş olan polis otolarına benzin dahi bulamamaktaydı[35].

Bu dönemde Emniyet Teşkilatı'nın personel ve eğitim politikası yetersiz ve tutarsızdı. Toplumsal gereksinimlere uygun düzeyde eğitim verilememişti.[36] Öyle ki, hazırlanan raporda polis otolarını kullanan şoförlerin dahi temel trafik kurallarını ihlal ettiklerini ve bunların da mutlaka eğitimden geçmesi gerektiği ifade edilmiştir.[37]

Sonuç

Almanya'dan sağlanan teknik destek ve malzeme desteği ile Türk trafik polisleri öncelikle Edirne- Ankara arasında bulunan E5 karayolu üzerinde 8 yeni trafik istasyonuna ve kontrol için gerekli araç ve ekipmana sahip olmuştur. Alınan ileri eğitimle trafik kontrolleri konusunda bilgi sahibi olan Türk polisi aynı zamanda Almanya'nın hibe ettiği otomobil, motosiklet, oto telsizi, el telsizi, role ve diğer tüm araç gereçle ülkenin belli bir bölümüyle sınırlı kalsa da modern araçlarla çalışabilme imkanına kavuşabilmiştir. İki ülke arasındaki teknik anlaşmalarla; genel mali durum, posta-telgraf hizmetleri, devlet inşaatları ve değişik birçok alanlarda uzmanlık raporu hazırlamaları için Almanya'dan uzmanlar yardım etmiş, Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş, hayvancılık, ormancılık, kimya ve silah tamiri konularında birçok Alman uzman gelmiş ve ülkemizde görev yapmışlardır. Almanya'nın sağlamış olduğu tüm bu teknik yardımlar ve malzeme hibelerinin ülkemizin gelişmesinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Almanya'nın Türk polisine teknik yardım yapılması konusunda imzalanan Türk – Alman Teknik antlaşmasıyla, ilişkilerin 1970'li yıllarda sadece ekonomik ve siyasi olmadığını, aynı zamanda birçok teknik konuda yardım boyutu olduğunu da ortaya koymaktadır.

---

[35] Bölügiray, N. (1989). Sokaktaki Asker: Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları. İstanbul: Milliyet Yayınları. s.56.

[36] Kaplan, H. (1978). "Toplumsal Koşullar ve Polisin Durumu", Polis Dergisi. (318):60.

[37] Byford, L., Lessey, S. ve Taylor; J. (1980). Türk-İngiliz Güvenlik Örgütleri Arasındaki İş birliği Çerçevesinde İngiliz Uzmanlarınca Türk Hükümetine Sunulan Rapor. Yayın No: 11. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü. s.39-46.

Kaynakça

Akandere, O. (2016). Milli Şef Dönemi, İstanbul: İz Yayıncılık.

Alıveren, E. (2006). “40–50 Yıl Önceki İstanbul Emniyeti”, Çağın Polisi Dergisi, (58):17–20.

Armaoğlu, F. (1993). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. Ankara: Alkım.

BCA.30.18.01/02.250.9. Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Teknik İş Birliği Anlaşması. (15 Eylül 1964).

BCA.30.18.01/02.250.9. Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Teknik İş birliği Kadro Anlaşması. (25 Mart 1968).

BCA.30.18.01/02.250.9. Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türk Trafik Polislerinin Eğitimi Anlaşması. (5 Mart 1970).

Beydilli, K. (1984). 1790 Osmanlı-Prusya İttifakı, Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Boratav, K. (2005). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002. Ankara: İmge Yayınevi.

Bölügiray, N. (1989). Sokaktaki Asker: Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Byford, L., Lessey, S. ve Taylor; J. (1980). Türk-İngiliz Güvenlik Örgütleri Arasındaki İş birliği Çerçevesinde İngiliz Uzmanlarınca Türk Hükümetine Sunulan Rapor. Yayın No: 11. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü..

Çalık, R. (2002). "Türk-Alman İlişkileri", Türkler. C.XVI. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Dikici, A. (2009). “Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı”, Akademik Bakış. 3(5):61.

EGM. Emniyet Genel Müdürlüğü. www.pa.edu.tr. (ET: 12.09.2019). Türk Polis Eğitimi Tarihi.

Ekinci, N. (2002). “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, Genel Türk Tarihi. C.IX. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Esen, E. (2012). “Türk -Alman İşbirliğinde Deneyimler ve Sonuçlar”, Akdeniz İİBF Dergisi 12(24):62-72.

Gülcü, N. (2018). "Atatürk'ün Okuduğu Askeri Okulların Modernleşmesinde Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Etkisi ", III. Internationalen Symposium zu den Deutsch-Türkischen Beziehungen, Würzburg, ALMANYA. 8-11 Kasım 2018.

Kaplan, H. (1978). “Toplumsal Koşullar ve Polisin Durumu”, Polis Dergisi. (318):58-64.

Koçak, C. (2003). Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.I. Ankara: İletişim Yayıncılık.

Meray, S. L. ve Olcay O. (1977). Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. s.4; Soysal, İ. (1981). Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920 -1945). C.I. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ökçün, A. G. (1966). A Guide to Turkish Treaties (1920-1964). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Ökçün, A. G. ve Ökçün, A. R. (1997). Türk Antlaşmaları Rehberi (1920 – 1973). Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

Seydi, S. (2002). İngiliz Özel Hareket Birimi'nin II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'deki Faaliyetleri, Türkler. C.XVI. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Şener, M. (2015). "Burjuva Uygarlığının Peşinde", Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat. İstanbul: Yordam Kitap.

Şimşir, B. (1981). Atatürk ile Yazışmalar 1 (1920 – 1923). Ankara: Kültür Bakanlığı.

TBMM Zabıt Ceridesi. VII. Devre, Cilt XV, Toplantı 2, Olağanüstü İnikat, (23 Şubat 1945), s.126-132. Akşam, 24 Şubat 1945.

Türkgeldi, A. F. (1948). Moudros [Mondros] ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi. Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.

Uzunçarşılı, İ. H. (1983). Osmanlı Tarihi. C.IV, Ankara: TTK Yayınları.

Wallach, J. L. (1985). Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1999. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Yalçın, S. (2007). Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yılmaz, M. (1999). "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. (8).

III. BÖLÜM

Türk-Alman İlişkilerinde Etkileşim

ON DOKUZUNCU YÜZYIL OSMANLI KUDÜSÜ'NÜ DERİNDEN ETKİLEYEN ALMAN BİR MİSYONER, BİR TARİHÇİ, BİR ARKEOLOG, BİR MİMAR VE BİR ENTELEKTÜEL OLARAK CONRAD SCHICK'İN HAYATINA BİR BAKIŞ

Celal Öney*

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Kudüs'ünü ziyaret eden ya da orada yaşayan batılı misyonerler, arkeologlar ve oryantalistler arasında hiç kimse Conrad Schick (Konrad Şık) kadar Osmanlı dönemindeki Kudüs üzerinde bir etkiye nail olamamıştır. Mimarlık ve mühendislik eğitimi almamasına rağmen Conrad Schick, on dokuzuncu yüzyıl Kudüs'ünde inşa edilen birçok yapının tasarımını gerçekleştirmiş ve bu yapıların inşasında kontrolör görevinde bulunmuştur. Aynı zamanda bir arkeolog olmamasına rağmen Schick, Kudüs'ün çeşitli bölgelerinde arkeolojik kazılar yaparak şehrin sahip olduğu tarihsel süreçlerin farklı katmanlarına ulaşmayı başarmış ve bu alanlarda bizzat keşfettiği eserler hakkında sayısız makale ve arkeolojik rapor yayınlamıştır. Hiçbir şekilde maket eğitimi almayan Schick, Kudüs şehrinin sahip olduğu tarihsel yapıları etkili ve cezbedici bir yöntemle modelleyerek maketlerini oluşturmuş ve bu maketler sayesinde şehrin geçmiş birikiminin gelecek nesillere aktarımında önemli bir rol üstlenmiştir. Conrad Schick, diğer taraftan bir coğrafyacı olmamasına rağmen yaşadığı dönemdeki Kudüs şehrinin topografik ve fiziki gibi çeşitli özel haritalarını da çizmiştir. Öyle söylenebilir ki Conrad Schick, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'nın Kudüs'e duyduğu tarihsel ilginin bir temsilcisidir.

Conrad Schick'in Hayatı ve Eğitimi

Güney Almanya'nın Wüttemberg bölgesinde yer alan Bitz kasabasında 1822 yılında dünyaya gelen Conrad Schick, fakir bir ailenin erkek çocuğuydu. Çocukluğunda marangoz çıraklığı yapan Schick, aynı bölgede bulunan Korntal şehrindeki dini bir eğitim kurumu olan Korntal İncil Enstütüsü (Korntal Bible Institute)'de eğitimine devam etti[1]. Eğitimi sırasında nalbantlık ve saat tamirciliği mesleklerini öğrendi. Schick, yirmi yaşına geldiğinde İsviçre'nin Basel kentinde ünlü Alman

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat tarih Bölümü, c.oney@alparslan.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5034-5056

[1] Nazmi Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", *Jarusalem Quarterly*, C. 2016, S. 67 (2016), s. 7.

Protestan misyoner Christian Friedrich Spittler tarafından misyoner yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Pilgermission St. Chrichona Koleji'ne kaydoldu. Hayatının dört yılını muhafazakâr ve tutucu bir çevrenin hâkim olduğu bu okulda geçiren Schick, Evangelizm eğitiminin yanında ileride yapacağı misyonerlik görevi sırasında başvuracağı mesleki bilgilerin eğitimlerini de aldı[2]. Koleje girdiği sırada kendisinden alınan sözler gereği mezun olduktan sonra kolej yönetiminin kendisi için uygun gördüğü Kudüs'e Protestan Alman misyon merkezinin oluşturulması için gönderildi. 1846 yılında Schick, kendi hayatlarını Basel'deki misyoner okulunda aldıkları eğitimde edindikleri çeşitli mesleki bilgiler ile idame edebilecek, yerel halk ile iletişim kurup onların sorunlarına çözüm üretebilecek ve daha da önemlisi Protestanlığa adam kazandırabilecek yeterliliğe sahip bir gurup misyoner ile Kudüs'e hareket etti[3]. Schick, Kudüs'e birlikte geldiği misyoner grubu ile rastlantısal olarak tanışmamış olup Basel'deki misyoner eğitimi sırasında dâhil olduğu bir çeşit Kardeşlik (Fraternity) örgütü vasıtası sayesinde tanışmıştı. Schick ve arkadaşlarının Kudüs'e vardıktan sonraki ilk amaçları yerel halk ile iletişim kurmak, sorunlara çözüm üretmek ve bu süreçte misyonerlerin kendi aralarında sergileyeceği yardımlaşmaya vurgu yaparak yerel halktan misyonerlerin oluşturduğu bu Kardeşlik grubuna katılım sağlamaktı[4]. Bu dönem zarfında Schick ve diğer Alman Protestan misyonerler, Kudüs'teki faaliyetlerine karşılık örgüt merkezinden herhangi bir maaş almaları söz konusu değildi. Bu nedenle misyonerler çalışmak ve yaşam masraflarını kendileri karşılamak zorundaydı. Örneğin Schick, yaşamını özellikle guguklu saatleri tamir ederek ve satarak kazanmanın yanında Zeytin ağaçlarının kütüklerinden yaptığı heykelleri şehirde pazarlayarak kazanmaya çalışıyordu[5].

Gerek Conrad Schick'in doğup büyüdüğü güney Almanya'nın Wütemberg bölgesinde gerek misyonerlik eğitimi aldığı İsviçre'nin Basel kentindeki kolejde Holy Lands olarak bilinen Osmanlının Filistin topraklarına dini ve tarihi bir vurgu yapılmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına doğru Prusya ve sonrasında da Almanya'nın Osmanlının bu bölgesine emperyalist ilgi duymaya başlaması Almanların Filistin'e gösterdiği dini ve tarihi ilgiye ek olarak siyasi emellerin de eklenme-

---

[2] Alex Carmel, "Wie es zu Conrad Schicks Sendung nach Jerusalem kam", *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins (1953-)*, C. 99 (1983), ss. 206-7.

[3] Carmel, "Wie es zu Conrad Schicks Sendung nach Jerusalem kam", ss. 205-6.

[4] Carmel, "Wie es zu Conrad Schicks Sendung nach Jerusalem kam", ss. 204-18.

[5] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", ss. 8-9; Ulrich Hübner, "Der 'Deutsche Verein Zur Erforschung Palästinas' Ein Überblick Über Seine 125-Jährige Geschichte (1877-2002)", *Revue Biblique (1946-)*, C. 111, S. 2 (2004), s. 255-61.

sine neden oldu. Filistin topraklarındaki Alman misyonunun iki önemli ayağını oluşturan Protetan ve Katolik Alman misyonerlik çalışmalarına ek olarak gelecekte misyonun üçüncü ayağını oluşturacak Alman *Templers Cemiyet* de bölgede Alman kolonizasyonunun temelini hazırlamak amacıyla yine güney Almanya'nın Wütemberg bölgesinde Schick'in yetiştiği çevrede kuruldu[6]. Başta Kudüs olmak üzere Filistin'in diğer şehirlerinde şubeler açıp Alman kolonizasyonun bu şehirlerde yayılmasını hedefleyen Templers Cemiyeti, Schick'in hayatında önemli bir kilometre taşı olacaktı. Conrad Schick, Kudüs'teki kariyerinin şekillenmesinde büyük rol oynayacak Alman Templers örgütünün kurulmasından önce Kudüs'e varmıştı. Her ne kadar Kudüs'te Protestanlığı yayma amacı ile şehre arkadaşlarıyla gelmiş olsa da Schick, İngiliz, Amerikan ve İskandinav misyonerlerinin kendilerinden önce bu hareketi başlattıklarına şahit olmuştu. Schick, Alman Protestan misyonerlerinin de bu yarışa dâhil olup zaman zaman diğer örgütler ile işbirliğine gitmesi zaman zaman da yerel kiliseler ile sert tartışmalar içerisine girmesini Osmanlı Filistin'inde Protestanlığın yer edinmesine bir katkı olarak görmekteydi. On dokuzuncu yüzyılda Filistin topraklarında vuku bulan Protestan misyonerlik faaliyetlerinde etkin olan Alman, İngiliz Anglikan ve İsveçli misyonerlerden oluşan üç önemli grup şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde faaliyet göstermekteydi. Avrupa'nın Filistin topraklarına olan ilgisi, misyonerlik faaliyetleri ile daha da artmış, bölgeye gösterilen dini ilgi, zamanla Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasını fırsat bilerek bu coğrafyada yayılma isteğine harmanlanarak yok olmaya başlamıştı[7].

1850 yılına gelindiğinde Conrad Schick, kendisini Kudüs'e gönderen Kardeşlik (Fraternity) örgütünden ayrılmıştı. Schick'in örgütten ayrılmak istemesinin nedeni olarak Schick'in evlenmek isteğinin oluştuğunu söyleyebiliriz. Schick'in de üyesi olduğu *Kardeşlik* Örgütü'nün kurucusu olan Spittler'in örgüt üyelerine getirdiği evlenme yasağının Schick'in bu yönde bir karar almasına neden olduğunu tahmin etmekteyiz. Schick, örgütten ayrıldıktan sonra Kudüs'te hayatını yine bir Alman olan Bayan Caroline Amalie Schmidt ile 1852 yılında birleştirdi[8]. Caroline Amalie Schmidt, çiftin ilk çocukları olan kız çocuğunu dünyaya getirirken vefat etti. Schick,

---

[6] Celal Öney, *Osmanlı Suriyesi'nde Misyonerlik Faaliyetleri*, Maarif Mektepleri, Ankara 2019, ss. 184-85.

[7] Abdul Latif Tibawi, *British Interests in Palestine, 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, Oxford University Press 1961, ss. 47-70; Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan misyonerlik faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu 2015.

[8] Alex Carmel, "C. F. Spittler and the Activities of the Pilgrims Mission", *Ottoman Palestine,1800–1914: Studies in Economic and Social History*, ed. Gad G. Gilbar, E. J. Brill, Leiden 1990, ss. 255-85.

daha sonra yine bir Alman olan Bayan Friederike Pauline Dobler ile evlendi. Çiftin altı çocuğu oldu ancak bu çocukların yarısı gençlik yıllarına kadar yaşayabildi.

Kudüs'te Protestan Alman misyonerlik faaliyetlerinde görev alan Conrad Schick, üyesi olduğu misyoner örgütten ayrılarak Kudüs'teki yerleşik Yahudiler arasında Anglikan Protestanlığını yaymaya çalışan, İngiltere kökenli Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Teşvik için Londra Cemiyeti (London Society for Promoting Christianitiy Among the Jews) kısa adı LJS adlı örgüte katıldı[9]. Kudüs'te oldukça etkin olan bu cemiyetin başında o sıralarda yine bir Alman misyoner Samuel Gobat bulunmaktaydı[10]. Schick'in rahip olarak Gobat ile birlikte çalışmasının arkasında yatan nedenlere baktığımızda her iki Alman misyonerin çıkarları gereği birbirlerinden yararlanma düşüncesinin ikisi arasında ortak bir payda meydana getirdiğini görmekteyiz. Samuel Gobat'ın LJS örgütünün liderliğini üstlendiği dönemde ortaya koyduğu farklı strateji gereği başta okul olmak üzere hastane, yetimhane ve meslek atölyeleri meydana getirmek için bu kurumların fiziksel alt yapılarının hazırlanmasında ve bu kurumlara ait olacak binaların tasarımında Schick'in yeteneklerinden yararlanmayı planlamaktaydı[11]. Diğer taraftan Schick, kendisine sunulan bu öneriyi değerlendirerek bina modellemeye yönelik olan yeteneğini geliştirmesi ve uzmanı olduğu bu alanda isteyerek çalışmanın zeminini hazırladı. İnşaat ve mühendislik alanlarında hiçbir eğitim almayan Schick, daha sonra yapacağı tasarımlar ile bu işin uzmanı olduğunu ortaya koyacaktır. Bu dönem sürecinde Schick, Kudüs Kalesi'nin karşısında yer alan İsa Kilisesi (Christ Church) arazisi içerisinde Anglikan Kilisesi tarafından inşa edilen Endüstri Evi'nde (Home of Industri) çalıştı[12]. Bu kurumda uzun yıllar yöneticilik görevinde bulunan Schick, aynı zamanda bir öğretmen gibi çalışarak kuruma eğitim alması amacıyla gönderilen Yahudi dönmesi ailelerin çocuklarına birçok farklı meslek dalında yetenek kazandırmak için uğraşmıştı. Schick, kurumdaki görevine 1881 yılına kadar devam etti. Schick'in başında bulunduğu sırada Endüstri Evi bir okul görevi üstlenerek Kudüs'te farklı meslek dallarının gelişimine katkı sağladığı gibi aynı zamanda modern inşaat sektöründe yararlanılan tekniklerin Kudüs ile tanışmasını da sağladı. Diğer taraftan Schick'in geliştirdiği yeni inşaat malzemeleri ve uygulama yöntemleri o

---

[9] Yaron Perry, Elizabeth Yodim, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine*, Routledge 2004.

[10] Charlotte van der Leest, *Conversion and Conflict in Palestine: The Missions of the Church Missionary Society and the Protestant Bishop Samuel Gobat*, University Leiden, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Leiden 2008, ss. 99-132.

[11] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", ss. 8-9.

[12] "Friends of Conrad Schick Blog", *Friends of Conrad Schick*, (13.11.2019), https://conradschick.wordpress.com/.

dönemin Kudüs'ünün modern bir mimari yapı anlayışına da sahip olmaya başlamasında önemli bir rol oynadı[13].

Conrad Schick, her ne kadar kendisini mimari alanda geliştirdiyse de entelektüel kişiliği sayesinde edindiği tecrübeleri gözlemleri ile birleştirerek kendisine bir yazın hayatı da meydana getirmişti. Hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Kudüs'te yapmış olduğu araştırmalar sonucunda şehir ile ilgili ürettiği raporları, haritaları ve makalelerini uzun yıllar birlikte çalıştığı İngiliz Filistin Araştırma Fonu (British Palestine Exploration Fund) adlı örgütün yayım organı olan Filistin Araştırma Fonunun Üç Aylık Raporu (Palestine Exploration Fund Quarterly Statement)[14] adlı dergide yayımlamıştı. Schick'in bu dergideki yayımlanmış çalışmaları incelendiğinde görülecektir ki Schick, daha çok Kudüs şehrinin mimari ve kentsel gelişimi ile ilgili takip çizelgelerinden on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehrin sahip olduğu mimari çerçevenin nasıl şekillendiği hakkındadır[15]. Schick, aynı zamanda şehrin tarihi ve sahip olduğu coğrafi dokularıyla da ilgilenerek özellikle şehrin topografyası hakkında kaleme aldığı rapor ve çizdiği topografya haritaları da bu dergide yayımladığı eserler arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Derginin hemen hemen her sayısında mutlaka Schik'in yazınsal bir katkısına rastlamak mümkündür. Öyle ki Schick, öldüğü yıl içinde bile dergiye katkı yapmayı sonlandırmamıştır[16].

Osmanlı Kudüsü'nün çevresi ile olan bağlantı imkânlarının kısıtlılığına da çözüm üretmeye çalışan Conrad Schick, özellikle Kudüs ile Yafa limanı arasında bir bağlantının oluşması için çaba sarf etmekteydi. Başta batılı Hristiyan misyonerler olmak üzere misyonerlik faaliyetlerinin merkezini Kudüs olarak belirleyen diğer misyon organizasyonları, şehrin bir haberleşme ağından yoksun oluşunu ve bu sorunun aşılmasında Kudüs ile Yafa limanı arasında bir bağlantının vücuda getirilmesinin devamlı altını çizmekteydiler[17]. Schick, bu sorunun farkına erken vardı ve çalışmalarını bu yöne kaydırarak on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren

---

[13] Ruth Kark, Haim Goren, Dietrich Denecke, "The Impact of Early German Missionary Enterprise in Palestine on Modernization and Environmental and Technological Change, 1820–1914", *Christian Witness between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East*, ed. Martin Tamcke, Michael Marten, NJ: Transaction, Piscataway 2006, ss. 145-76; Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", s. 8.

[14] E. W. G. Masterman, "The Important Work of Dr. Conrad Schick", *The Biblical World*, C. 20, S. 2 (1902), s. 147.

[15] Haim Goren, Bruno Schelhaas, Jutta Faehndrich, *Mapping the Holy Land: The Origins of Cartography in Palestine*, I.B.Tauris 2017.

[16] Conrad Schick, "Studien über Strassen- und Eisenbahn-Anlagen zwichen Jaffa und Jerusalem", *Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesammtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann*, J. Perthens, Gotha, Germany 1867, s. 124-32.

[17] Anthony S. Travis, *On Chariots with Horses of Fire and Iron: The Excursionists and the Narrow Gauge Railroad from Jaffa to Jerusalem*, Hebrew University Magnes Press, Jerusalem 2008.

genelde Filistin topraklarını özelde ise Kudüs'ü Avrupa'ya direkt bağlamak amacıyla Kudüs ile Yafa limanı arasında bir demiryolu projesinin taslaklarını hazırlamaya başlamıştı[18].

Schick, Kudüs ile Yafa limanı arasında inşa edilmesi öngörülen demiryolu hattı için hazırladığı planda hattın geçeceği geçişleri belirtmişti. Demiryolu hattı öncelikle Ramallah'ın güneyinden başlayıp batıya doğru uzanarak Beyt Ur şehrinden geçip kıyı şeridinden Yafa'ya uzanacaktı. Bu görevin yerine getirilmesi için fizibilite çalışmalarına başlayan Schick, hattın geçeceği tüm bölgenin başta topografya haritaları olmak üzere bölgenin jeolojisi, bitki örtüsü, kaya yapısı ve yerleşim alanlarının dağılımı olmak üzere bölgenin birçok özelliğini masaya yatırarak incelemeye çalışmıştı. Schick'in düşüncesinde sadece demiryolu hattı yer almamaktaydı aynı zamanda Kudüs ile Yafa arasında bir karayolu bağlantısının kurulmasını da tasavvur etmekteydi. Demiryolu projesine paralel bu karayolunun da taslaklarını hazırlamaktaydı. Schick'in demiryolu projesi bölgedeki batılılar arasında kısa sürede yankı bulmuş ve bu fikrin Avrupa'ya yansıması pek bir zaman almamıştı. Fransa'dan gelen bir heyet Schick'in hazırlamış olduğu plan taslaklarını ayrıntılı bir şekilde inceleyip olumlu bir görüş bildirmesine rağmen demiryolu projesi öncelikle finansal bir destek yoksunluğundan sonrasında ise Osmanlı Devleti'nden elde edilmesi gerekli olan inşaat ruhsatının alınmasındaki başarısızlıklalar projenin gerçekleşmemesinde önemli rol oynamıştı. Ancak Schick'ın konu ile ilgili ortaya koymuş olduğu fikir ve taslaklar Kudüs'e tren yolunun ulaşmasında öncü bir rol oynayacak ve gelecekte bu projenin hızlanarak gerçekleşmesini mümkün kılacaktır. Kudüs coğrafyası hakkındaki araştırmalarını yayımlayan Schick, Kudüs tren yolu hattının gelecekte nasıl şekillenmesi gerektiği hakkında fikir üretmişti. Bu fikirlerin olgunlaşarak tren yolunun Kudüs ile bağlantısının kurulması yarım yüzyıl kadar sürdü[19].

1901 yılında Schick, Kudüs'te vefat etti ve Zeytin Dağı'ndaki Protestan mezarlığına defnedildi. Schick'in ölümünü izleyen bir kaç hafta sonra eşi Friederike Pauline Dobler de vefat ederek Schick'in yanına defnedildi. Her iki mezar da Kudüs'te günümüzde ziyaret edilebilmektedir. Conrad Schick'in Kudüs'e geliş amacı Basel'deki kolejde aldığı misyonerlik eğitimi gereği şehirde Protestanlığı yaymak ve beraberinde getirdiği dini yayınları görevini yerine getirirken yerel halka dağıtmak

[18] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", s. 9.

[19] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", s. 9.

olmasına rağmen Kudüs'teki yaşamı boyunca elde ettiği başarılarda asıl görevi olan misyonerliğin çok az bir katkısı vardı. Kudüs'te yaşadığı elli yıla yakın bir zaman diliminde şehirde Schick'in iz bırakmadığı nerdeyse hiç bir alan yoktur. Bu izler, Schick'in asıl mesleği olan misyonerlikten öte bir entelektüel yazar, bir mimar ve bir modelleme ustası olarak Kudüs'ün modernleşme tarihinde yerlerini almışlardır[20].

Conrad Schick'in Modelleme Çalışmaları

Schik'in Harem el Şerif gibi dini öneme sahip binaların yanında Kudüs'teki kamu binaları için hazırladığı modellerin de içinde yer aldığı Kudüs şehri modellemesi onun şehirde bir entelektüel ve bir sanatçı olarak tanınmasında büyük rol oynamıştır. Öyle görülüyorki İslam dini için büyük bir öneme sahip olan Harem el Şerif'in ilk üç boyutlu maket modellemesini Conrad Schick 1872 yılında yapmıştır[21]. Dönemin Osmanlı Vakıf İdaresi, Schick'in ortaya koyduğu maket modelleme yeteneğini tanımış ve ona Harem El Şerif'in maket modelini hazırlaması için izin vermiştir. Bu izinle birlikte Schick, Harem El Şerif'in sadece yer üstündeki kısmı ile ilgilenmemiş binanın temeli dâhil kullanılan su kuyularına varıncaya kadar kompleksin bütün bileşenleri ile ilgilenmiştir. Hristiyanların Harem El Şerif'e girmesinin yasak olduğunu bilen Schick, kompleksin üç boyutlu bir maketini ayrıntılı bir şekilde ele alıp tamamlayarak araştırmacılara Harem El Şerif hakkında önemli bir kaynak hazırlamıştır. Ayrıca Harem El Şerif'i incelerken yapının ölçümlerini bire bir almaya gayret eden Schick, kayıt altına aldığı ölçümler ile Harem El Şerif'i konu edinen makaleler kaleme alarak entelektüel çevrenin Harem El Şerif'in hem üst yapısı hem de alt yapısı hakkında fikir edinmesini sağlamıştır. Schick'in modelleme algısı ve bu algıyı makete yansıtma kabiliyeti bu tür tarihi yapıların yeniden inşasında veya onarımında rol oynayabilecek bir değerdi. Öyle ki Harem El Şerif gibi bir yapının doğal afetler sonucu veya bir savaş esnasında temelinden bile bir zarar görmesi yapının yeniden inşasına engel değildi çünkü yapının üç boyutlu maketten bir modeli vardı. Maketin ayrıntılı ele alınması, detayları anlaşılır bir şekilde verebilmesi ve küçültmede kullanılan ölçek ve hesaplamaların gerçek değerleri yansıtacak bir şekilde hazırlanması bu tür tarihi yapıların geleceğe aktarılmasını olduk-

[20] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", s. 9.

[21] Haim Goren, Rehav Rubin, "Conrad Schick's Models of Jerusalem and its Monuments", C. 128, S. 2 (1996), ss. 106-7.

ça kolaylaştıracaktır. Bu unsurların farkında olan Schick, mimarlık ve modelleme eğitimi almamasına rağmen kendisini bu alanda kabul ettirmiştir[22].

Conrad Schick, sadece çevresinde görünür olan yapıların değil aynı zamanda geçmişte yok olmuş neye benzediği hakkında hiç bir ize sahip olmayan yapılara da yaptığı maket modelleri ile az da olsa geleceğe taşımaya çalışmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış Yahudi tarihçi Flavius Josephus'un yazılarını da içeren antik döneme ait yazılarda verilen bilgilere göre bir tapınak maketi hazırlamıştır. Schick'in asıl amacı modelleme yaparak yapının yeniden inşasında karşılaşılabilecek sorunları en aza indirmekti. Schick'in hazırladığı tapınak modeli, 1873 yılında Avusturya'nın başkenti Viyana'da düzenlenen Uluslararası Fuar'da Osmanlı İmparatorluğu'na ait pavyonda teşhir edilmiştir[23]. Schick'in diğer bir tapınak maketi modellemesi ise Ulu Tapınak maketidir. Bu maket Almanya'nın Baden Wüttemberg Kralı olan I. Charles tarafından satın alınmış ve üstelik Schick'i Wüttemberg Karaliyet baş Mimarı ile taltif etmişti.

Conrad Schick'in hazırladığı model maketlerden bir diğeri ise Kudüs şehrinin Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki ilk yıllarını yansıtan bir şehir maketiydi. Bu maketi yapmasındaki amacı Hz. İsa'nın yaşadığı yıllarda Kudüs şehrinin nasıl bir siluete sahip olduğunu ortaya çıkarmak, İncil'in yayıldığı coğrafyayı anlamaya çalışmak, Hz. İsa'nın yaşamına dokunmuş binaları tespit ederek kimliklendirmek ve son olarak Süleyman tapınağının Kudüs'te nasıl konumlandığını belirlemekti. Ancak günümüz tarihçileri Schick'in Kudüs maketini hazırlarken kendisine bilgi sunacak arkeolojik kaynakların ve tarih bilgisinin o gün için yetersiz olduğunu bu nedenle Kudüs şehir maketinin dâhilinde bulunan yapıların bulunduğu konum ve ihtiva ettikleri yapı şekillerinin tam ve kesin olarak ortaya konduğunun söz konusu olamayacağı üzerinde hem fikir olmalarına rağmen Schick'in sahip olduğu gözlem, modelleme ve makete dönüştürme yeteneklerinin çağının ilerisinde olduğunu dile getirerek özellikle Kudüs'ün topografyasının Schick tarafından iyi okunduğunu ve bunun makete iyi derecede yansıtıldığını vurgulamaktadırlar[24].

Schick'in Kudüs'te kaldığı süre boyunca maket modelini yaptığı dini yapılardan biri de tamamlanması uzun bir zaman dilimine yayılmış ve her döneminde farklı eklentiler kaynaştırılarak bitirilen Hz. İsa Kilisesi (Church of the Holy Sepulchre) idi. Schick'in bu maketi yapmasındaki amaç dördüncü yüzyılda İmparator

---

[22] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", ss. 9-10.
[23] Goren, Rubin, "Conrad Schick's Models of Jerusalem and its Monuments", s. 112.
[24] Goren, Rubin, "Conrad Schick's Models of Jerusalem and its Monuments", ss. 116-17.

Konstantin (Constantine) döneminde başlayan kilise inşaatının Haçlı Seferleri sırasında kilisenin en son restore edildiği döneme kadar kilisenin yapımı sürecinde kiliseye eklenen yapıların neler olduğunu somutlaştırmaktı. Hz. İsa kilisesinin bu maket modeli Schick tarafından Osmanlı Rusya arasında cereyan eden ve nedeninin önemli bir bölümünü Kudüs'teki Kutsal Yerlerin paylaşımı ve Hz. İsa kilisesinin restorasyonunun hangi devlet tarafından yapılacağı konusundaki anlaşmazlığın oluşturduğu Kırım Savaş'ı sonrasında hazırlanmıştı. Hz. İsa Kilisesi'nin restorasyonundan hemen önce kilisenin maket modelini hazırlayan Schick, restorasyonun gerçeğe yakın olması için hazırladığı makette kilisenin nasıl karmaşık bir yapısının olduğunu ve zaman içerisinde kilise yapısına uygulanan eklentileri ayrıntılı bir şekilde göstererek restorasyonun aslına uygun yapılması için kilisenin bu özelliklerine dikkat edilmesini istiyordu.

Eski Kudüs'te Şimit'in Kızlar Koleji (Schmidt's Girls College)'nin hemen karşısında şehrin tarihi hakkında demir çağdan on dokuzuncu yüzyıla kadar üzerinde izler taşıyan Şam Kapısı (Damascus Gate), Schick'in modellediği bir diğer Kudüs tarihi yapısıdır. Schick'in modeli dikkatli incelendiğinde onun da diğer çağdaşları gibi Kudüs'teki birinci ve ikinci Süleyman tapınaklarını ortaya çıkarma ya da yeniden dizayn etme konusundaki takıntısı fark edilecektir. Ancak mektepli mimar çağdaşları arasında alaylı bir mimar olan Schick'in Süleyman tapınağına olan ilgisi öğrencilik döneminde başlamış ve tapınağı modellerken tapınağın sahip olduğu Klasik dönem mimarisini on dokuzuncu yüzyıl Avrupa düşüncesinde ele almış bu nedenle de tapınağın modelini Rönesans stiline göre hazırlamıştır[25].

Schick'in meydana getirmiş olduğu üç boyutlu Harem El Şerif maketinin içerisinde Bizans imparatoru Justinyan'ın Hz. İsa'dan sonra 530'lu yıllarda yaptırdığı Hz. Meryem'in Kabri de yerini almaktadır. Schick, bu modeli hazırlarken bu dini yapı hakkında ayrıntılı bilgi veren Bizanslı tarihçi Procopious'un betimlemelerinden yararlanmıştır. Schick, Hz. Meryem'in Kabri modelini tasarlarken çağdaşı birçok araştırmacı gibi bu yapının Mescidi Aksanın ana dua alanı için yeniden düzenlendiği fikrini benimsediği görülür. Oysaki 1884 yılında Schick'in de hayatta olduğu zamanda keşfedilen şehrin mozaik haritası Madaba haritasına göre Hz. Meryem Kilisesi veya kabri Kudüs şehrinin en eski yolu olan Roma Cardosu'nun güney kısmının sonundadır. Bu nedenle Schik'in yaptığı model bu yapı hakkında on dokuzuncu yüzyıla kadar süren ortak bir yanlış algılamanın kanıtı olması açısından önemlidir. Schick, bu hata ile ilgili hiç bir referans göstermemektedir ancak

[25] Masterman, "The Important Work of Dr. Conrad Schick", ss. 146-48.

Schick'in ölümünden yetmiş yıl kadar sonra yapılan kazılarda kilise kalıntılarına eski Kudüs şehrinin yakınlarındaki Ziyon kapısı civarında şehir duvarlarının hem iç hem de dış kısmında keşfedilmiştir[26].

Üçboyutlu modelleme alanında daha doğrusu maket hazırlama konusunda yetenekli olan Conrad Schick, hayatı boyunca on beş maket model hazırladı. Bu modellerin bazılarının birden fazla kopyasını yaptı. Yaptığı bazı maket modelleri öyle tasarladı ki bu modellerin bir yerden başka bir yere taşınması sırasında zarar görmemeleri için parçalanıp birleştirilmeye uygun hale getirdi. Schick'in ölümünden sonra maketlerinin birden fazla replikası yapılarak Almanya, İngiltere, Rusya ve İsviçre gibi Avrupa devletlerinde sergilenmek amacıyla dağıtıldı. Kudüs'te bulunan Alman Protestan Enstitüsü, Schick'in modellerinden iki tanesine sahiptir. Bu modellerden biri Schik'in yaptığı Kudüs şehri modeli diğeri ise Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi diğer adıyla Hz. İsa Kilisesi'dir. Schick'in Kudüs ile ilgili tasarladığı maket modeller halen ilgi çekmekte ve takdir edilmektedir. Schick'in maketleri aynı zamanda koleksiyoncular için de ilgi çeken objeler olduğundan antika eşyaların satıldığı bazı açık artırmalarda yer alabilmektedirler. 2013 yılında gerçekleşen böyle bir açık artırmada Schick'in modellerinden biri olan ve 1872-1873 yılları arasında hazırlanan Kaya Kubbesi (Dome of Rock) adlı maketi Londra da düzenlenen bir açık artırmada 242.500 İngiliz Sterlinine alıcı bulmuştur.

Kudüs'te Schick Tarafından Tasarlanan Binalar

Schick'in tasarladığı maket modellere insanların gösterdiği ilgi Schick'in Kudüs'te Talbiye yakınlarındaki Talitha Qumi Kız Okulu ile Mi Şarem yakınlarındaki Hansen Hastanesi gibi kamu binalarının tasarımında mimar olarak görev alması konusunda onu oldukça cesaretlendirmişti. Schick'in maket modelini yaptığı binalar arasında mimarı kendisinin olduğu binaların maketleri de bulunmaktaydı[27]. Schick, hiç bir zaman bir binanın tasarımına o binanın ağaçtan maket modelini yapmadan girişmezdi. Tasarlayacağı bina hakkındaki düşüncelerini önce modele yansıtır, bütün ince hesaplamaları ve binanın detaylarını model üzerinde ele aldıktan sonra binanın tasarımı aşamasına geçerdi. Binanın inşa aşamasında da gözlemlerde bulunarak model ile devamlı karşılaştırmalar yaparak binanın model ile aynı olmasına dikkat ederdi. Elimizde Schick'in tasarladığı ve inşaatında denetimci olduğu binaların listesi bulunmaktadır. Bazı binaların tasarımında Schik, Alman

[26] Yoram Tsafrir, *Ancient Churches Revealed*, First edition Biblical Archaeology Society, Jerusalem 1993, ss. 128-30.

[27] IsraeLightly, "The Hansen Compound: From Leper Hospital to Multimedia Art Center", *IsraeLightly*, 31.05.2013, https://israelightly.wordpress.com/2013/05/31/the-hansen-compound-from-leper-hospital-to-multimedia-art-center/.

sanatçı Theodor Sandel ile birlikte çalıştı. Schik'in Kudüs'te tasarladığı binaların tümüne bu çalışmada yer veremeyiz ancak bazılarını incelememiz mümkündür.

Schick'in tasarladığı ilk bina 1863 yılında veya hemen sonrasında Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Yayma için Londra Cemiyeti (London Society for Promoting Christianity among the Jews) adına Peygamberler Caddesi (Street of the Prophets)'nin batı yakasında inşa edilen Sanatoryum (Sanatorium) binasıdır. Schick'in mimarı olduğu binaların nerdeyse tümü hatta Tabor Evi olarak bilinen kendi evi bile bu cadde üzerindedir. Anglikan kilisesinin on dokuzuncu yüzyılın sonunda Scick'in tasarladığı Sanatoryum yapısını satın almasından sonra Schick, günümüze kadar ulaşan ve Uluslararası Anglikan Okulu olarak bilinen okul binasını Sanatoryum binasının da bulunduğu sitenin içerisinde tasarladı ve bu modele göre inşa ettirdi.

Conrad Schick, Kudüs'teki yaşamı boyunca bazı hayır kurumları ile de ortak çalışmalarda bulundu. Cüzzamlı hastaların tedavi edilmesi için inşa edilen birçok tesisin inşasında görev aldı. Kudüs'te 1860'lı yıllara kadar Cüzamlı hastaların tedavisi daha çok bu hastaların şehrin güneyinde bulunan Ziyon kapısının yakınlarındaki bir evde izole edilmesinden öteye geçemiyordu ve bu evde tutulan hastaların durumları içler acısıydı. 1865 yılında Pomeranian Baron von Keffenbrink adlı girişimci Kudüs şehrinde bulunan Protestan cemaatinin destekleri ile Mamila'da bir arsa satın aldıktan sonra bu arsa üzerinde Cüzzamlı hastaların tedavisinin yapılacağı bir klinik ve hastalar için bir barınağın inşa edilmesini kararlaştırdı ve Schick'i de bu binan inşasında mimar olarak görevlendirdi[28]. Klinik binası 1867 yılında hizmete girdi ancak Schick'in bina için çizdiği plana bağlı kalmadı. Cüzzamlı hastaların barınacağı ayrı bir binanın şehrin Silvan bölgesinde Schick'in tasarımına uygun bir şekilde yapılarak 1875 yılında hizmete girdi. 1881 yılına gelindiğinde Conrad Schick, Cüzamlı hastaların tedavisini yapacak olan Hz. İsa Yardımı (Jesus Hilfe) adındaki büyük ve oldukça güzel bir hastanenin tasarımını hazırladı. Bu hastane 1950'den sonra Hansen Evi (Hansen House) ya da Hansen Hastenesi (Hansen Hospital) olarak tanınacak olup günümüzde bile halen şehrin kuzey batısında yer alan Alman Kolonisi bölgesindedir[29].

Kudüs eski şehirde inşa edilen Luteran Bakımevi (Lutheran Hospice), Schick'in tasarladığı ve inşaatını yönettiği önemli binalardan bir diğeri olmasının yanında Schick'in mimari kimliğini yansıtan örneklerden birisi olması hasebiyle önemlidir.

---

[28] Julius Richter, *A History of Protestant Missions in the Near East*, Ams PressInc 1970, ss. 269-71.

[29] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", s. 11.

Schick, bakımevinin inşasında Suk Al Husur'daki Süryani Ortodoks Aziz Mark Manastırı (Syriac Orthodox St. Mark Monastery) yakınındaki Haçlı seferleri döneminde inşa edilmiş bir yıkık binanın taşlarını yeniden kullandı. 1948 yılında gerçekleşen Filistinlilerin göçü olarak bilinen Nakba olayından sonra bu bina Aziz John (St. John) cemiyeti yönetimi altında bir göz hastanesi olarak 1964 yılında El Şeyh Cerrah'ta göz hastanesi açılana kadar hizmet vermeye başladı. Bu bina daha sonra gerçek yapım amacı olan bakımevi amacına hizmet etmeye başladı. Halen bu amaç için hizmet vermektedir ancak bu süreçte bina bir çok restorasyon ve rehabilitasyon geçirdi[30].

Kudüs'teki Peygamberler Caddesi'ne paralel uzanan caddede bulunan Mahanaim Evi (Mahanaim House), Schick'in tasarladığı başka bir yapıdır. İkiye bölünmüş büyük bir yapı olan bu bina Kudüs'te çıkarılan kireç taşından inşa edilmesinden başka Kudüs'teki diğer binalar ile hiç bir karakteristik ortak özellik taşımayan kendine has bir tarzı olan bir binadır. Bu iki katlı bir bina ve zemin katta, kapının her iki tarafında, iki oda cepheden yarım altıgen şeklinde geçmektedir. Üst kattaki aynı oluşum iki güzel veranda oluşturur bu binada. Mahanaim Evi, İsviçre'nin Basel kentinde doğmuş Kudüs'te ise bir banker, bir tüccar ve bir misyoner olarak tanınan Johannes Frutiger tarafından şehirdeki Alman misyon merkezi olarak inşa edilmiştir[31].

Kudüs'te Arap Anglikan topluluğu tarafından 1873 yılında Mahanaim binasından fazla uzakta olmayan Aziz Paul Kilisesi inşa edilmiştir. Kilise binasının mimarı yine Conrad Schick olup kilisenin resmi açılışını dönemin ünlü Protestan Alman misyonerlerinden Samuel Gobat yapmıştır. Kilise, 1948 yılına kadar aktif olarak kullanılmıştır. Ancak bu dönemde meydana gelen Arap İsrail savaşında Batı Kudüs, yapılan ateşkesin kapsadığı hattın gerisinde kalınca kiliseye ulaşılmaz olmuş ve 2011 yılına kadar düzenli bir şekilde kullanılamamıştır. 2011 yılında kilise binası restorasyon geçirerek yeniden ibadete açılmıştır.

Schick'in tasarladığı bir başka yapı Schneller Yetimhanesi olarak da bilinen Suriye Yetimhanesi (Syrian Orphanage)'dir. Yetimhanenin ana binasının hemen girişinin üzerinde saat ve bir kulenin olması bu binayı karakteristik olarak Conrad Schick tarafından tasarlandığının ipuçlarıdır. Çünkü saat ve kule Schick'in bina tasarımlarında kullandığı iki önemli imgedir. Aslında Schick'in binanın inşasında nasıl bir rol üstlendiği tam olarak tespit edilememiş olmasına rağmen Suriye Ye-

[30] "Friends of Conrad Schick Blog".
[31] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", ss. 12-13.

timhanesi yapısının barındırdığı özellikler Schick'in tasarladığı binalardaki özellikler ile uyuşmaktadır. Ayrıca binanın inşasında Schick ile birlikte Basel'de misyoner Spittler 'in gözetiminde misyonerlik eğitimi alan Scneller'in da Schick ile olan ilişkisinden dolayı desteğini sunduğu da bilinmektedir[32]. Suriye Yetimhanesi kompleksinin inşasına 1860'lı yıllarda başlanıldı. Yetimhane binası zaman içerisinde fiziksel olarak yapılan eklemeler ve restorasyonlar ile genişledi ve on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Kudüs eski şehrin duvarları dışında kalan en büyük yapı halini aldı[33].

Conrad Schick, 1894 yılında onun ustalık dönemi eserlerinden biri olarak kabul edilen Alman Hastanesi (German Hospital) binasını tasarladı. Peygamberler caddesinde inşa edilen Alman Hastanesi, iki katlı büyük bir bina ve aynı zamanda binanın bodrum katı da bulunmaktadır. Alman Hastanesi binası Schcik'in şimdiye kadar maketler ve tasarladığı binalar üzerinde edindiği tecrübenin bir ürünü ve binanın sahip olduğu kompleks tasarım, Schik'in mimarlık nasıl bir yeteneğe sahip olduğunun kanıtı olsa gerek. Hastane binası, Betlehem'den getirilen pembe taşlar ile gotik tarzda inşa edilmiştir. 1948'den sonra Alman Hastanesi Bikur Holim Hastenesi adını almıştır[34].

Schick'in Kudüs'teki Tabor Evi'nin yakınında 1869 yılında arkadaşı William Holman Hunt'un evini de tasarladığı söylenmektedir. Bu evin inşasında, Kudüs'te yaşayan ve resimlerinin ilhamını İncil'den alan ünlü bir İngiliz ressam olan William Holman Hunt'un da mimar olarak görev aldığı söylenmesine rağmen binanın girişinde özellikle yuvarlak pencerelere sahip olması Schick'in karakteristik mimari stiline uygun düşmektedir. Bu nedenle de binan mimarı Schick olarak bilinmektedir.

Batı Kudüs'teki Kral Corç Caddesi (King George Street) üzerinde yer alan Talita Kumi Okulu (Talitha Qumi School), Schick tarafından tasarlanan ve 1868'de inşa edilen bir yapıdır. Schick'in mimari kimliğini yansıttığı bu binanın kemerli cephesi, yuvarlak pencereleri ve muazzam büyüklükteki saati ile modern gotik unsurlar içermektedir. Okul binasının büyük bir bölümü tahrip edildi. Yalnızca ön cephenin üst kısmı kaldı o da söküldükten sonra yeniden inşa edildi[35].

---

[32] Carmel, "C. F. Spittler and the Activities of the Pilgrims Mission", ss. 255–286.

[33] Kark, Goren, Denecke, "The Impact of Early German Missionary Enterprise in Palestine on Modernization and Environmental and Technological Change, 1820–1914", ss. 145-76.

[34] "German hospital | Friends of Conrad Schick", (15.11.2019), https://conradschick.wordpress.com/ architecture/german-hospital/.

[35] "Friends of Conrad Schick Blog".

Schick'in hayatı mimariye adanmış bir hayattı. Schick, sadece maket ve bina tasarlamıyordu aynı zamanda mahallelerin de planlarını yaparak şehircilik alnındaki yeteneğini de ortaya koymaya çalışıyordu. Schick'in planını çizdiği mahallelerden biri de Me Şarim (Mea Shearim) mahallesiydi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Ortodoks fakir Yahudilerin yerleşim alanı olan bu mahalle Kudüs'teki eski şehrin kuzey duvarlarının kuzeybatısına hemen hemen iki yüz metre uzaklıktadır. Me Şarim Mahallesi, doğu Avrupa'da hakim olan getto yerleşim anlayışına göre inşa edilmiştir[36]. Mahalle yüksek çitler ile çevrelenmiş ve istenildiğinde kapılar ile mahalleye giriş çıkışlar kontrol edilebilmektedir. Schick'in çizdiği plana göre mahallenin inşası 1874'te başlamış olup 1880'li yıllara kadar sürmüştür. Mahalle, merkezinde bir sinagog bulunan oldukça geniş ve açık bir avlunun etrafına inşa edilmiştir. Fakat daha sonra ek olarak yapılan binalar hali hazırda sıkışık olan mahalleyi daha da sıklaştırmıştır. Schick, mahallenin yerleşim planını hazırlarken en fazla yüz kadar evin içerisinde barınacağı bir mahalle yerleşim taslağı hazırlamıştı fakat on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru artan yerleşim mahalledeki orijinal planlamayı bozmuş olup mahalledeki ev sayısının üç yüze çıkmasına neden olmuştur.

Mimarı olduğu birçok eserin yer aldığı Kudüs'teki Peygamberler Caddesi üzerinde yer alan ve Tabor Evi olarak bilinecek olan yapıyı Schick, 1882 yılında kendisi için tasarlamış ve inşa ettirmişti. Yapı bünyesinde birçok farklı mimari stili barındırmakla birlikte Schick'in Kudüs'te kaldığı nerdeyse yarım yüzyıl süre içinde tasarladığı binalardan edindiği tecrübenin yansımasını da içermektedir. Evin girişi bir tipik bir Alman kalesinin girişini andırırken, duvarların ve çapraz tonozlu tavanların kalınlığı Filistin'deki Arap evlerinin tipik özelliğidir ve ev çapraz tonozlu tavanlara sahiptir. Evin iç tasarımı, yanlarında odaları olan bir avlu etrafında inşa edilmiş bir Liwan evine aittir. Schick'in evini İsveç Protestan Kilisesi 1951 yılında satın aldı ve bugün Kudüs'teki İsveç İlahiyat Enstitüsü'ne ev sahipliği yapıyor[37].

Conrad Schick'in Akademik Araştırmaları

Schick'in yazılarının incelenmesi büyük hacimli bir kitabın içini dolduracak kadar bilgi üretir. Çünkü hayatı boyunca farklı alanlarda çalışıp o alanlar hakkında eser üreten Schick, birbirinden farklı birçok konu ile ilgilenmiştir. Hayatının büyük bir bölümünü Kudüs'te geçiren Schick için Kudüs şehrinin ayrı bir anlamı vardır. Adeta şehre bir aşk ile bağlı olan Schick, Kudüs'ün topografyasına olan hâkimiyeti

[36] Goren, Rubin, "Conrad Schick's Models of Jerusalem and its Monuments", ss. 103-24.
[37] "Friends of Conrad Schick Blog".

ve merakı onun Kudüs'te yaptığı binalara ve kendisinden önce yapılmış binaların model maketlerini hazırlamasında önemli bir rol oynadığını herkes kabul etmektedir. Schick,'in bilinen bir diğer özelliği ise tarih ve arkeolojiye olan ilgisiydi. Kudüs'teki eski yerleşim alanlarında sayısı oldukça fazla birçok arkeolojik kazı gerçekleştiren Schick, şehrin antik dönem tarihinin aydınlatılmasına katkı sunmuştur. Kudüs eski şehirde Frensizken misyonunun sahibi olduğu binaların büyük bir bölümünün taslak haritalarının yanında Harem El Şerif'in sahip olduğu kuyular dahil yapının hem üst hem de alt bölümlerinin modellerini hazırlamıştır. Bu modellere ek olarak Hz. İsa Kilisesinin ayrıntılı eskizlerini çizmiş ve kilisenin yıllar içerisinde geçirdiği değişimleri bu eskizlere yansıtmıştır. Schick eğitim almamış bir mimar ve modelleme ustası olmasına rağmen eserlerini hazırlarken esinlendiği alanları araştırmış bu bölgelerin tarihi hakkında bibloğrafya çalışmalarında bulunarak kaleme aldığı eserlerini akademik ölçekte yayımlamıştır[38]. Schick, Kudüs ve çevresi hakkındaki araştırmaları sırasında farklı dillerde hazırlanmış birçok yazıt keşfetmiş ve bu yazıtları çözümleyerek bilim dünyasına kazandırmıştır. Filistin coğrafyasının flora ve faunası ile de ilgilenen Schick aynı zamanda bölgenin folklorik özelliklerini de İncil temasında araştırmıştır[39].

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına doğru eski Kudüs, şehirde bulunan Avrupalı cemiyetler tarafından hazırlanan inşaat projelerine sahne oldu. Bu projelerin birçoğunda görev alan Conrad Schick, inşaat projeleri nedeniyle yapılan kazıları kendisi için bir avantaj olan kazılar sırasında elde edilen bulguları araştırarak hem şehrin arkeolojik tarihine katkı yapacak keşifler yaptı hem de ortaya çıkardığı eski temel ve yollardan yararlanarak eski şehrin planlarını hazırladı. Schick, Kudüs'e gelen Avrupalı ve Amerikan araştırmacılara birçok defa danışman olarak atandı. Schick, Kudüs ile ilgili batılı araştırmacılar tarafından oldukça iyi derecede tanınmaktaydı bu nedenle Filistin'e gelen araştırmacıların çoğu bölgeyi onun rehberliğinde gezmek istiyorlardı. Hayatının elli yıla yakın bölümünü Kudüs'te geçiren Schick, adeta şehirde yapılan tüm kazıların raporlarını tutmuş ve yayımlamıştır ayrıca şehir hakkında harita, fotoğraf ve grafiklerden oluşun çeşitli evraklar üretmiştir.

---

[38] Yali Hashash, "Being on a List:: Class and Gender in the Registries of Jewish Life in Jerusalem, 1840–1900", *Ordinary Jerusalem, 1840-1940*, ed. Angelos Dalachanis, Vincent Lemire, Opening New Archives, Revisiting a Global City, Brill 2018, C. 1, ss. 466-67, https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctvbqs2zk.34.

[39] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", ss. 14-15.

Şam Kapısı'nın kuzeyinde bulunan Mesih'in Bahçe Mezarı'nın keşfi de Schick'e atfedilmiştir[40]. Schick, uzun zamandır meşhur arkeologların, tarihçilerin ve din alimlerin arasında bir tartışma konusu olan Mesih'in çarmıha gerildiği yerin, Kutsal Kabir Kilisesi yerine, Golgota Kayası olduğunu iddia etti. Schick'in bu siteyi seçme nedenleri ve dayanaklarının güvenilirliği bu araştırmamızın ötesinde olmasına rağmen, onun bu iddiası onun ölümünden on yıllarca sonra bile bilim adamları arasında bir fırtına yarattı[41]. Bahçe Mezarı o zamandan beri, Kudüs'teki önemli tapınaklardan biri haline geldi ve her gün, şerefine Conrad Schick Sokağı adı verilen Nablus Yolu'ndan çıkan yan sokağa giren binlerce Hristiyan hacı tarafından sık sık ziyaret edildi.

Schick, ölümüne kadar geçen süreçte 53'ten fazla makale yayınladı. Bu makalelerin çoğu hayatının elli yılını geçirdiği başta Kudüs olmak üzere Filistin topraklarıydı. Makalelerde çoğunlukla Schick'in üretmiş olduğu kazı raporları, grafikler, planlar, haritalar ve tarihi değeri olan arşiv belgeleriydi[42]. Schick, makalelerini Filistin bölgesinin tarihi, kültürü, arkeolojisi ve folkloru ile ilgilenen iki önemli dergiye göndermekteydi. Bu dergilerden ilki Londra'da Filistin Araştırma Fonu (Palestine Exploration Fund) tarafından yayımlanan Palestine Exploration Quarterly adlı dergiydi. Schik'in makalelerinin yayımlandığı diğer bir dergi ise Alman Filistin Araştırmaları Derneği (German Society for the Exploration of Palestine) tarafından yayımlanan Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins adlı dergiydi. Schik'in makalelerini yayımlayan başka dergiler de bulunmaktaydı. Bu dergilerden bir bölümü çok akademik olarak ciddi dergiler olmasına rağmen diğer dergiler ise daha çok İncil'deki Kutsal alanlar ile ilgilenmekteydi[43]. Schick'in başarılarını kabul eden Tübingen Üniversitesi, Schick'e 1896'da fahri doktora ünvanı verdi. Schick, ayrıca Avusturya, Rusya, Alman ve İngiliz kurumlarından birçok madalya ve ödül aldı[44].

---

[40] Ruth Kark, "Ruth Kark and Seth J. Frantzman, 'The Protestant Garden Tomb in Jerusalem, Englishwomen, and a Land Transaction in Late Ottoman Palestine'", *Palestine Exploration Quarterly*, C. 142, S. 3 (2010), s. 199-216.

[41] Conrad Schick, "Newly Discovered Rock Cut Tombs in Dominican Premises", *Palestinian Exploration Fund Quarterly Statement*, C. 1886, S. 18 (1886), s. 155.

[42] "Conrad Schick Archives", *Palestine Exploration Fund Blog*, 13.11.2019, https://www.pef.org.uk/blog/tag/conrad-schick/.

[43] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", ss. 14-16.

[44] Al-Jubeh, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", s. 15.

Sonuç

Günümüzde Kudüs şehrinin arkeolojisini, tarihini, mimarisini ve Protestanlığın Filistin bölgesinde gelişim sürecini inceleyen araştırmacılar mutlaka Conrad Schick'e atıfta bulunmaktadırlar. Onun bu alanlardaki yapısal ve yazınsal üretimi, Filistin coğrafyası ile ilgili literatüre zengin katkılar sunmuştur. Schick'in ölümünden nerdeyse yüz elli yıl geçmiş olmasına rağmen ortaya koyduğu iddialar halen tartışma konusu olamaya devam etmektedir. Çağdaş bir bakış açısıyla Schcik'in Kudüs arkeolojisine sunduğu katkıyı değerlendirmek her ne kadar doğru olmasa da onun yaptığı kazılar ve yayınladığı kazı raporları şehrin arkeolojisini çalışan tarihçi ve arkeologlara farklı bir perspektif kazandırdığını söyleyebiliriz. İncil'de anlatılanların gerçekliliğini kanıtlamak için arkeoloji biliminden yararlanmayı bir takıntı haline getirmiş olan Schick, özellikle Eski Ahit'teki hikâyeleri yorumlayarak arkeolojik kazılarını bu hikayelerde geçen alanlarda meydana getiriyordu. Arkeoloji bilgisinin yanında Filistin'e hakim olmuş Roma, Bizans ve Haçlı dönemlerinden kalan yazılı belge ve kitabelerde yabancı olmayan Schick'in genel tarih bilgisi de oldukça iyiydi. Bunun yanında Schcik'in mimariye duyduğu ilgi onu mimari tarihine yönlendirmiş ve bu tarihten edindiği bilgi modelleme yeteneği ile birleşince Schick'in on dokuzuncu yüzyıl Kudüs'üne eşsiz bilgelikte ve güzellikte yapılar kazandırmasını sağlamıştır. Schick'in başta Filistin bölgesi olmak üzere Kudüs'ün yerel tarih literatürüne yaptığı katkı bugün araştırmacılar için vazgeçilmezdir.

Kaynakça

Al-Jubeh, Nazmi, "Conrad Schick: Pioneering Architect, Archaeologist, and Historian of Nineteenth-Century Jerusalem", *Jarusalem Quarterly*, C. 2016, S. 67 (2016), s. 7-18.

Carmel, Alex, "C. F. Spittler and the Activities of the Pilgrims Mission", *Ottoman Palestine,1800–1914: Studies in Economic and Social History*, ed. Gad G. Gilbar, E. J. Brill, Leiden 1990, s. 255–286.

———, "Wie es zu Conrad Schicks Sendung nach Jerusalem kam", *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins (1953-)*, C. 99 (1983), s. 204-18.

"Conrad Schick Archives", *Palestine Exploration Fund Blog*, 13.11.2019, https://www.pef.org.uk/blog/tag/conrad-schick/.

"Friends of Conrad Schick Blog", *Friends of Conrad Schick*, (13.11.2019), https://conradschick.wordpress.com/.

"German hospital | Friends of Conrad Schick", (15.11.2019), https://conradschick.wordpress.com/architecture/german-hospital/.

Goren, Haim, Rehav Rubin, "Conrad Schick's Models of Jerusalem and its Monuments", C. 128, S. 2 (1996), s. 103-24.

Goren, Haim, Bruno Schelhaas, Jutta Faehndrich, *Mapping the Holy Land: The Origins of Cartography in Palestine*, I.B.Tauris 2017.

Hashash, Yali, "Being on a List:: Class and Gender in the Registries of Jewish Life in Jerusalem, 1840–1900", *Ordinary Jerusalem, 1840-1940*, ed. Angelos Dalachanis, Vincent Lemire, Opening New Archives, Revisiting a Global City, Brill 2018, C. 1 , ss. 457-74, https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctvbqs2zk.34.

Hübner, Ulrich, "Der 'Deutsche Verein Zur Erforschung Palästinas' Ein Überblick Über Seine 125-Jährige Geschichte (1877-2002)", *Revue Biblique (1946-)*, C. 111, S. 2 (2004), s. 255-61.

İnan, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan misyonerlik faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu 2015.

IsraeLightly, "The Hansen Compound: From Leper Hospital to Multimedia Art Center", *IsraeLightly*, 31.05.2013, https://israelightly.wordpress.com/2013/05/31/the-hansen-compound-from-leper-hospital-to-multimedia-art-center/.

Kark, Ruth, "Ruth Kark and Seth J. Frantzman, 'The Protestant Garden Tomb in Jerusalem, Englishwomen, and a Land Transaction in Late Ottoman Palestine'", *Palestine Exploration Quarterly*, C. 142, S. 3 (2010), s. 199-216.

Kark, Ruth, Haim Goren, Dietrich Denecke, "The Impact of Early German Missionary Enterprise in Palestine on Modernization and Environmental and Technological Change, 1820–1914", *Christian Witness between Continuity and New Beginnings: Modern Historical Missions in the Middle East*, ed. Martin Tamcke, Michael Marten, NJ: Transaction, Piscataway 2006, s. 145-76.

Leest, Charlotte van der, *Conversion and Conflict in Palestine: The Missions of the Church Missionary Society and the Protestant Bishop Samuel Gobat*, University Leiden, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Leiden 2008.

Masterman, E. W. G., "The Important Work of Dr. Conrad Schick", *The Biblical World*, C. 20, S. 2 (1902), s. 146-48.

Öney, Celal, *Osmanlı Suriyesi'nde Misyonerlik Faaliyetleri*, Maarif Mektepleri, Ankara 2019.

Perry, Yaron, Elizabeth Yodim, *British Mission to the Jews in Nineteenth-Century Palestine*, Routledge 2004.

Richter, Julius, *A History of Protestant Missions in the Near East*, Ams PressInc 1970.

Schick, Conrad, "Newly Discovered Rock Cut Tombs in Dominican Premises", *Palestinian Exploration Fund Quarterly Statement*, C. 1886, S. 18 (1886), s. 155.

———, "Studien über Strassen- und Eisenbahn-Anlagen zwichen Jaffa und Jerusalem", *Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesammtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann*, J. Perthens, Gotha, Germany 1867, s. 124-32.

Tibawi, Abdul Latif, *British Interests in Palestine, 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, Oxford University Press 1961.

Travis, Anthony S., *On Chariots with Horses of Fire and Iron: The Excursionists and the Narrow Gauge Railroad from Jaffa to Jerusalem*, Hebrew University Magnes Press, Jerusalem 2008.

Tsafrir, Yoram, *Ancient Churches Revealed*, First edition., Biblical Archaeology Society, Jerusalem 1993.

Ekler

Şekil 1: Kudüs'teki Şimit'in Kızlar Koleji (Schmidt's Girls College)'nde sergilenen Schick'in Rönesans stilinde yaptığı "Tapınak" modeli. Kaynak:conradschick.files.wordpress.com.

Şekil 2: Aziz Paul Kilisesi, Kaynak: conradschick.files.wordpress.com.

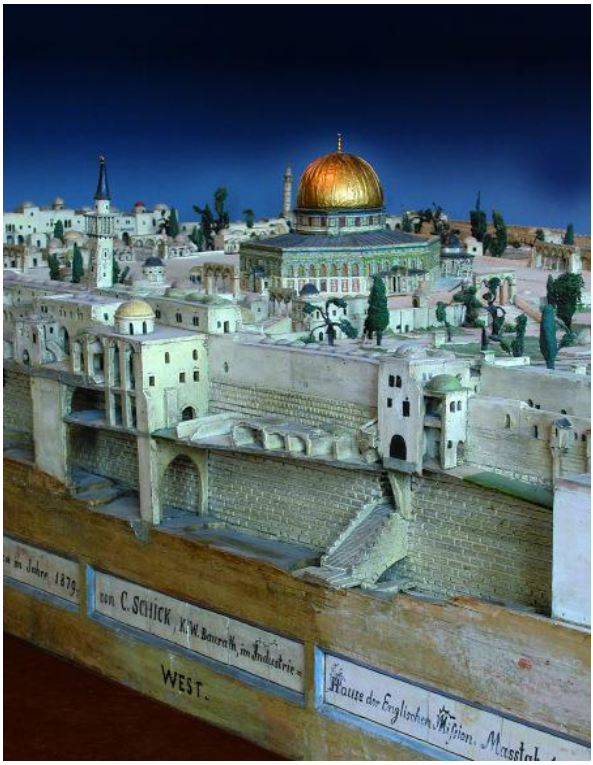

Şekil 3: 1879 yılında Schick tarafından tasarlanan Harem El Şerif'in modeli, şehrin batı duvarları ve Fas Kapısı'nı da modelde gösterilmiştir. Bu model günümüzde Hollanda'nın Amsterdam şehrindeki Bijbels Museum'da gösterilmektedir. Kaynak:conradschick.files.wordpress.com

Şekil 4: Hz. Süleyman Tapınağı. Kaynak:conradschick.files.wordpress.com

Şekil 5: Dr Conrad Schick 1897. Kaynak:conradschick.files.wordpress.com

ALMANYA'DA İNŞA EDİLEN İLK CAMİ

Fatih Çolak*

Giriş

1740 senesinde Prusya Kralı II. Friedrich (Büyük Friedrich); "*Bütün dinler aynıdır ve iyidir, yeter ki o dine mensup olan insanlar dürüst olsunlar. Almanya'ya gelmek ve yerleşmek isteyen Türklere ve inançsızlara camiler ve kiliseler inşa ederiz.*"[1] şeklinde çok önemli bir cümle sarf etmişti. Bazı kaynaklar da onun, Türkler Berlin'e yerleşecek olurlarsa onlara burada cami inşa ederiz, dediğini naklederler.[2]

Söz konusu yıllarda Türkler Berlin'e yerleşmemişler, ancak Almanya'nın birçok yerinde cami görünümlü yapılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Oryantalizmin de etkisiyle doğuya has olan her şey Avrupalıların dikkatini çekmiş ve hoşlarına gitmiştir. Bu bağlamda Pfalz ve Bavyera Prensi Karl Philipp Theodor (1724-1799) tarafından Mannheim'a 15 km ve Heidelberg'e 10 km uzaklıkta olan, Baden Württemberg bölgesinde yer alan Schwetzingen sarayında 1779-1795 yılları arasında bir Türk bahçesi meydana getirilmiş ve içerisine de iki minaresi olan bir cami inşa edilmiştir.[3] Bu yıllarda hiçbir Müslümanın yaşamadığı şehirde inşa edilmiş olan cami, ibadet amaçlı yapılmamış, diğer dinlere olan hoşgörüyü simgelemek niyetiyle sarayın bahçesinde doğuya özgü bir mimari olarak yer almıştır.

II. Dünya Savaşında Fransızlar tarafında savaşan ve Almanlara esir düşen Müslümanlar yukarıda adı geçen sarayın bahçesine getirilmişler ve burası bir müddet esir kampı olarak kullanılmıştır. 70'li yıllarda burada bulunan gurbetçi Türklerin Schwatzingen belediyesinden izin almak suretiyle söz konusu mekânda birkaç kez bayram namazı kıldıkları bilinmektedir.

---

* Öğr. Gör. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, colak_f@hotmail.com

[1] "Alle Religionen Seindt gleich und guht wan nuhr die leüte so sie profsiren Erliche leüte seindt, und wen Türken und Heiden kähmen und wollten das Land Pöpliren, so wollen wier sie Mosqueen und Kirchen bauen."
Henning Eichberg, *Minderheit und Mehrheit*, LIT Verlag, Berlin 2011, s.107; Ludger Jansen, "Staatliche Tollerenz und Wertorientierung", *Wo hört die Tollerenz auf?*, Yay. Hz. Christian Starck, Wallstein Verlag, Göttingen 2006, s.47; Paul Münch, "Deutscher Fleiss-Zur Konstituierung einer bürgerlichen und nationalen Tugen", *Wegmarken Europäischer Zivilisation*, Yay. Hz. Dirk Ansorge, Dieter Geuenich, Wilfried Loth Wallstein Verlag, Göttingen 2001, s.249.

[2] "Und wenn Türken nach Berlin kommen, so wollen wir Moscheen für sie bauen..."
Timan Mayer, *Prinzip Nation: Dimensionen der nationalen Frage dargestellt am Beispiel Dautschlands*, Leske-Budrich Verlag, Leverkusen 1986, s.94.

[3] Ahmet Atak, "Almanya'nın İlk Camisi Büyülüyor", *Avrupa Hürriyet*, Schwetzingen 15.06.2011.
Bk. Ek.1 ve Ek.2.

Schwetzingen cami örneğinin ardından, oryantalizm mimari akımların etkisiyle daha sonraki yıllarda fabrika binalarının da yapıldığı görülmektedir.[4] Bunlardan birisi, Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm (1795-1861)[5] tarafından 1841 yılında Berlin'in 40 km güneybatısında yer alan Potsdam şehrinde cami mimarisinde inşa edilen bir binadır. Tek minaresi olan cami görünümlü bina,[6] Havel Nehri kıyısında yer almıştır. Burası da ibadet amacıyla yapılmamış, Ruinenberg tepesinde yer alan sarayın fıskiyelerinin ve çeşmelerinin beslenmesi için yapılan su pompasının mekânı olarak tasarlanmıştır. Yapının içerisine dönemin Almanya'sının en güçlü buharlı makinesi konulmuştur.[7]

Cami mimarisinde inşa edilen yapıların bir diğer örneği de Dresden'de bulunmaktadır. İş adamı Hogo Zietz, sahibi olduğu sigara işletmelerinin tütününü Osmanlı toprakları sınırları içerisinde bulunan Yenidze (Yenice) bölgesinden ithal ediyordu. Zietz, bir fabrika binası tasarımı için mimar Martin Hammitsch'i görevlendirmiştir. Hammitsch, camlı kubbesiyle içeriyi aydınlatan, minare şeklinde dizayn edilen bacalarıyla cami görüntüsünü andıran bir fabrika tasarımı yapmıştır. Bu tasarımın işletme sahibi Zietz tarafından beğenilmesiyle birlikte 1907 yılında inşaata başlanmış ve yapı 1909 senesinde bitirilmiştir.[8] II. Dünya Savaşına kadar fabrikanın üzerinde sigara markası olan "Salem Aleikum" yazısının bulunduğu ifade edilmektedir. Fabrika günümüzde ofislerin yer aldığı bir binadır.[9]

Yukarıda ifade edilen cami şeklindeki yapıların hiçbirisi ibadethane amacıyla inşa edilmemiş, sadece oryantalizm akımının da etkisiyle doğuya has mimari tarzını yansıtmak maksadıyla yapılmıştır. Ancak, I. Dünya Savaşında Almanya'nın eline esir düşen Müslümanların dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için Zossen'de bir cami[10] inşa edilmiştir. Bu çalışmada söz konusu caminin inşa amacı, inşa süreci ve camide gerçekleşen propaganda faaliyetleri Alman Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri ışığında ele alınmaya çalışılacaktır.

---

[4] T. Gül Köksal, *İstanbul'daki Endüstri Mirası İçin Koruma Ve Yeniden Kullanım Önerileri,* İstanbul Teknik Üniversitesi-Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2005, s.11, 228.

[5] IV. Friedrich Wilhelm ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk., Dirk Blasius, *Friedrich Wilhelm IV. 1795-1861: Psychopathologie und Geschichte*, Vandenhoeck und Rubrecht Verlag, Göttingen 1992.

[6] Bk. Ek.3 ve Ek.4.

[7] https://www.museumsportal-berlin.de/dampfmaschinenhaus-moschee (Erişim Tarihi: 15.10.2019.)

[8] Daha geniş bilgi için bk. Latif Çelik, *Türkische Spuren in Deutschlan-Almanya'da Türk İzleri*, 2.Baskı, Logophon Verlag, Mainz 2009, s.72-77.

[9] Bk. Ek.5 ve Ek.6.

[10] Bk. Ek.7 ve Ek.8.

1- I. Dünya Savaşında Almanya'da Bulunan Müslüman Esirler:

I. Dünya Savaşında İngiltere tarafında, sömürüsü olan Hindistan'dan, Fransa tarafında sömürüleri olan Fas, Tunus, Cezayir, Senegal'den ve Rusya tarafında da Türkistan'dan gelen Müslümanlar yer almışlardır. Bunun sonucunda İtilaf devletleri saflarında Avrupa'daki cephelerde yaklaşık 800 bin Müslüman askerin yer aldığı bilinmektedir.[11] Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Almanların eline binlerce Müslüman esir geçmiştir. Almanya'nın, bu büyük savaşta Osmanlı Devleti'yle, yani Müslümanların halifesiyle birlikte hareket etmesinden dolayı, eline geçen Müslüman esirlere nasıl davranması gerektiği konusunda hazırlıksız olduğu görülmektedir. Alman arşiv kayıtlarında, Alman Devleti'nin ilk etapta ne yapacağı hususunda kararsız kaldığı anlaşılmaktadır.

Kısa zaman içerisinde Almanya, Müslüman esirler için bir strateji geliştirmiş ve bu esirlerden faydalanmayı amaçlamıştır. Doğu İstihbarat Birimi kurucusu ve yöneticisi olan Oppenheim, 14 Eylül 1914 tarihinde dışişlerine yazdığı bir raporda, Almanya'nın elinde bulunan Müslüman esirlerin hepsini "*Turkos*" olarak isimlendirilebileceklerini, böylece milletlere ayırmadan Müslümanları birlikte değerlendirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Oppenheim'a göre, ellerinde bulunan bütün Müslüman esirlerin Almanya'da nerelerde oldukları hızlı bir şekilde tespit edilmeli ve hepsi Berlin'in yakınında bir yere yerleştirilmelidir. Bu esirlerin yetenekli olanları, İtilaf güçleri tarafında savaşan, kendi milletinden olanları ikna etmek için kullanılmalı ve bunun sonucunda isteyenler cephelere gönderilmeli ya da hürriyetlerine kavuşturulmalıdır.[12] Daha önce Konya'da konsolosluk yapmış, söz konusu dönemde de Yafa'da konsolos olarak görev yapan Julius Hardegg Loeytved ve İstanbul Büyükelçisi Wangenheim gibi birçok bürokrat da Oppenheim'la aynı fikirde olduklarını, Müslüman savaş esirlerinin Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda kullanılmaları gerektiğini ifade etmişlerdir.[13]

Bu bağlamda Alman hükümeti, Ocak 1915'te ilk etapta Kuzey Afrika kökenli Müslüman esirleri, ikna edilmelerinin daha kolay olacağı düşünülerek halifenin bulunduğu yere, İstanbul'a göndermek istemiştir. İkna edildikleri takdirde doğrudan Osmanlı ordusunda yeniden savaşa katılabilecekleri hesap edilmiştir. Ancak,

---

[11] Reinhard Nachtigal, *Kriegsgefangenschaft an der Ostfront 1914 bis 1918*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2005, s.32.

[12] PA-AA, R 21167, Oppenheim'in Dışişleri Bakanlığı'na esirler konusunda yazdığı raporu, 14.09.1915.

[13] Gerhard Höpp, *Muslime in der Mark: als Kriegsgefangene und Internierte In Wünsdorf und Zossen 1914 – 1924*, Zentrum Moderner Orient Geisteswissenschaftliche Zentren Berlin e.V.-Das Arabische Buch, Berlin 1997, s.36-37.

esir nakliyesinin büyük sorunlar teşkil edeceği düşünülerek bu fikirden vazgeçilmiştir.[14]

Bu süreç içerisinde Almanya'nın elinde bulunan Müslüman savaş esirlerine diğer esirlerden çok farklı muamele yapılmıştır. Alman yönetimi tarafından Müslüman esirler, milliyetlerine göre ayrılmadan hepsi bir araya yerleştirilmeye çalışılmış ve onlara özel esir kampları oluşturulmuştur. Söz konusu esir kamplarında Müslüman esirler, dinlerini ve kültürlerini yaşama hürriyetine sahip olmuşlardır. Bu kamplara mescitler inşa edilmiş, imamlar tayin edilmiş ve buralarda Kur'an-ı Kerim dağıtılmıştır.[15] Bununla birlikte söz konusu kamplara esirlerin tedavileri için sağlık birimlerinin kurulduğu, hatta bu birimlerde Müslüman doktorların da görev yaptıkları birçok arşiv belgesinden anlaşılmaktadır[16].

28 Kasım 1914 tarihinde Alman dışişleri, Müslüman esirlerin durumu hakkında bilgi almak maksadıyla Albay Friedrich'e bir yazı göndermiş ve Albay da bu yazı üzerine 31 Aralık 1914 tarihinde bir cevap yazmıştır. Albay'ın ifadeleriyle, ellerinde şu ana kadar bulunan Müslüman esirlerin 800'ü Berlin'in yaklaşık 50 km güneyinde bulunan Zossen şehrine nakledilmiştir. Nakledilen bu esirlerle birlikte burada bulunan Müslüman esir sayısı 5183'e ulaşmıştır.[17] Şubat 1915'te Dışişleri Bakanlığı'nın bir kararnamesiyle,[18] Müslüman esirler için Zossen şehrine bağlı Wünsdorf ve Weinberg yerleşim yerlerinde "*Halbmondlager*" (Hilâl Kampı) isminde iki kamp alanı yapılmıştır.[19]

2- Esir Kampına İnşa Edilen Cami:

Osmanlı Devleti'nin, Almanya'da bulunan Müslüman esirlerin akıbetlerini takip ettiği görülmektedir. 10 Aralık 1914 tarihinde Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Dışişleri'ne bir yazı göndermiş ve yazısında İstanbul'da bulunan Şeyh-ul İslam'ın Almanya'da bulunan Müslüman savaş esirlerinin kamplarında bir cami yapılmasını istediğini bildirmiştir.[20] Bunun üzerine 19 Aralık günü Nadolny, Savaş Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı'yla cami yapımı için görüşmelere başlamış,

---

[14] Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Teil 1, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1975, s.93.

[15] Rudolf A. Mark, *Krieg an Fernen Fronten-Die Deutschen in Zentralasien und am Hindikusch 1914-1924*, Ferdinand Schöning Verlag, Paderborn 2013.s.27-28.

[16] PA-AA, R 11072, Russland No: 97b, Berlin Hindistan Bağımsızlık Komitesinden Wesendonk'a yazılan yazı, Berlin 29.07.1918.

[17] PA-AA, R 21244, Albay Friedrich'in Müslüman esirlerin durumu hakkında Dışişleri'ne gönderdiği rapor, 31.12.1914; Höpp, a.g.e., s.39.

[18] Arnulf Scriba, "Kriegsgefangenschaft", *www.dhm.de/lemo/kapitel/erster-weltkrieg/ kriegsverlauf/kriegsgefangenschaft.html*. Yazılış tarihi: 08.09.2014. Erişim tarihi: 04.11.2017.

[19] Halbmondlager (Hilâl esir kampı) 23 Şubat ve Weinberglager (Bağ esir kampı) da 11 Mart 2015 tarihinde tamamlanmıştır. (Höpp, a.g.e., s.41.)

[20] PA-AA, R 21244, Wangenheim'ın Dışişleri'ne yazdığı yazı, Konstantinopel 10.12.1914.

kısa bir süre sonra Alman Genelkurmay Başkanlığı cami yapımını onaylamıştır.[21] Netice itibariyle 18 Ocak 1915 tarihinde, esir kampı içerisinde uygun bir alana Müslüman esirler için bir cami yapılmasına ve yapımında gerekli olan malzemelerin Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.[22]

Alman hükümeti esir kampında yapılması düşünülen cami için 45 bin mark ödenek ayırmıştır.[23] Caminin yapımını Charlottenburg'da faaliyet gösteren, Stiebitz ile Köpchen adlı iki firma üstlenmiş ve inşaatı 5 hafta gibi kısa bir süre içerisinde bitirmişlerdir.[24] Doğu ve İslam kültürüne hâkim olan Openheim, inşaat başlamadan önce kıbleyle, minberle, mihrapla ve abdesthaneyle ilgili çalışma yapmıştır.[25]

Cami, 13 Temmuz 1915 tarihinde bir Alman hükümet yetkilisi, Alman genelkurmay yetkilisi, bir Alman generalin yanında Osmanlı'nın Berlin Büyükelçisi Mahmut Muhtar Paşa, elçilik sekreteri Menemli Zade Ethem Bey ve Askeri Ataşe Cemil Bey'in de yer aldığı geniş çaplı bir açılışla hizmete başlamıştır. Açılış konuşmasında kamp komutanı Albay Östfeld, bu caminin esir Müslümanlara Alman İmparatoru'nun bir hediyesi olduğunu ifade etmiştir. Açılıştan sonra minareden ezan okunmuş ve esirler toplu halde namaz kılmışlardır.[26]

Yaklaşık 400 kişinin namaz kılabildiği, toplam 240 m^2 kapalı alana sahip ve 25 metre yüksekliğinde tek minaresi olan cami, gece gündüz ibadete açık olmuştur.[27] Ancak, kısa zaman içerisinde Müslüman esirlerin sayısının artması ve yaklaşan kış şartları caminin alanının genişletilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bunun üzerine Ekim ayında Müslüman esirler kamp komutanından izin almışlar ve caminin yanına yaklaşık 3 bin kişilik üstü brandayla örtülü olan iki adet baraka inşa etmişlerdir.[28]

Almanya Dışişleri Bakanlığı arşivinde burada kurban bayramı günü çekilmiş 6 dakikalık bir film bulunmaktadır. Filmde, Müslüman esirlerin önce kendi yerel kıyafetleriyle bir geçiş yaptıkları, bazılarının Alman komutanlara asker selamı

---

[21] PA-AA, R 21244, Wesendock'un Wangenheim'a çektiği telgraf, Berlin 19.12.1914.
[22] PA-AA, R 21244, Cami yapımıyla ilgili Nadolny'nin yazısı, Berlin 18.01.1915.
[23] PA-AA, R 21245, Savaş Bakanlığı'nın Cami inşaatına ayırdığı ödenekle ilgili yazı, Berlin 18.03.1915.
[24] Höpp, a.g.e., s.116.
[25] PA-AA, R 21245, Openheim'ın esir kampında inşası düşünülen camiyle ilgili raporu, Berlin 27.02.1915.
[26] Höpp, a.g.e., s.118-119.
[27] Julia Tieke, "Das Deutsche Kaiserreich und der Dschihad", *www.deutschlandfunkkultur.de/erster-weltkrieg-das-deutsche-kaiserreich-und-der-dschihad*, makalenin yazılış tarihi: 01.07.2015. Erişim tarihi: 28.10.2017.
[28] Höpp, a.g.e., s.121.

verdikleri ve selam aldıkları, açık havada topluca hutbe dinledikleri, ardından onlarca kurban kesildiği ve çeşitli eğlenceler tertip edildiği görülmektedir.[29]

3- Zossen Esir Kampında ve Camisinde Gerçekleşen Propaganda Faaliyetleri:

I. Dünya Savaşı'nın en önemli ayaklarından birisi de propaganda faaliyetleridir. Fiili savaşın yanında Almanya, Fransa, İngiltere ve Rusya gibi büyük güçler aynı zamanda bir de propaganda savaşı gerçekleştirmişlerdir.[30] Müslümanların bulunduğu söz konusu iki kamp, aynı zamanda Almanların propaganda kampları olarak adlandırılmıştır. Propagandaya yönelik kampların oluşturulması fikrini, daha önce sözü edilen Almanya'nın doğu politikası mimarı Oppenheim ortaya atmış[31] ve askeriye de bu fikri uygulamaya koymuştur. Kampta gerçekleşen faaliyetler neticesinde esirlerin Almanlara sempati beslemeleri hedeflenmiştir. Bununla birlikte savaş bitiminde Müslüman esirlerin ülkelerine Alman hayranı olarak dönmeleri umulmuştur. 1916 yılından itibaren Dışişleri'nin izniyle kamp fotoğrafları propaganda amaçlı, Doğu İstihbarat Birimi tarafından gazetelere servis edilmiştir.[32]

Müslüman esirlerde, kendilerine diğer kamplardaki esirlere göre iyi muamele yapıldığı ve Almanların Müslümanların dostu olduğu izlenimi hâsıl olmuştur. Öyle ki, esirlerin memnuniyetleri için Alman yetkililer tarafından her şeyin hesaplandığı görülmektedir. Bu durumu Süvari Yüzbaşı Zürn, esirlerin durumuyla ilgili yazmış olduğu bir raporunda, "*onların kalplerini kazanmak için her şey düşünülüyor…*" diye belirtmiştir.[33]

Savaş şartlarında ekonominin iyi olmaması, Alman halkı arasında yoksulluk olmasına rağmen, özellikle Arap kökenli Müslüman esirler seviyorlar diye zaman zaman onlara tütün ürünleri ve kahve dağıtılmıştır. Savaştan dolayı yaşanan kıtlıktan esirlerin etkilenmemeleri için çalışmalar yapılmıştır. Sağlık kontrolleri esnasında, Müslüman esirlerin kampa geldikleri zamandaki kilolarıyla daha sonraki kiloları arasında artış görülmüştür.[34]

Almanya, propagandaya yönelik ve savaşta aynı safta yer aldıkları Osmanlı Devleti'ni memnun etmek için oluşturmuş olduğu bu kamplarda, Müslüman esirle-

---

[29] PA-AA, Filmothek, Bayramfest im Mohamedaner-Gefangenenlager Halbmond und Weinbergslager zu Wünsdorf bei Zossen1916.

[30] Nachtigal, a.g.e., s.33.

[31] PA-AA, R 21244, PA-AA, R 21245'den nakleden: Höpp, a.g.e, s.70.

[32] PA-AA, R 21252, Instruktion für die Propagandalager, Berlin 7.12.1915.

[33] PA-AA, R 21245, Süvari Yüzbaşı Zürn'ün Zossen'de bulunan Müslüman savaş esirleriyle ilgili yazdığı rapor, Berlin 20.02.1915.

[34] Bkz. Höpp, a.g.e., s.48, 50.

rin okumaları için 2 haftada bir[35] Arapça, Rusça, Tatarca ve İngilizce "Dschihad" (Cihat) isminde bir de gazete[36] çıkartmıştır.[37] Çok gizli tutulan bu gazetede, İngiltere, Fransa ve Rusya aleyhine propaganda yapılmış ve Müslüman olan savaş esirlerinin Halife'nin yanında kutsal cihada katılmaları için çalışmalar yürütülmüştür. Bu anlamda gazetenin ismin dahi özel seçildiği görülmektedir.

Kamplardaki Müslüman esirlere istedikleri gibi giyinme, kültür ve dinlerini yaşama özgürlüğü verilmiştir. Esirleri memnun etmek ve onları etkilemek maksadıyla zaman zaman kampın yakın çevresinde görülebilecek güzel yerlere ve başkent Berlin'e geziler düzenlenmiştir. Her gün gerçekleştirilen seminerler ve eğitimlerde, Avrupa coğrafyası, Alman kültürü, Tarih, İslam birliği gibi birçok farklı konuda ders verilmiştir. Bunun yanında çalışmamıza konu olan camideki hoca da sürekli Almanların İslam dostluklarından bahsetmiştir. Ayrıca Türk ve İslam dünyasında tanınmış bazı ilim adamları, gazeteci ve politikacılar kampa gelerek buradaki esirlerle görüşmeler ve onlarla yakından özel olarak ilgilenmişlerdir. Bununla birlikte Alman İstihbarat Birimi için çalışan Salih eş-Şerif isminde Tunuslu bir din adamı özel olarak bu iki kamptaki Müslümanlarla ilgilenmiş ve Berlin ile İstanbul arasında çok sık seyahat yapmıştır. Almanya tarafından Teşkilat-ı Mahsusa için de çalıştığı düşünülen eş-Şerif, Alman bürokratik çevrelerce ve askeriye tarafından propagandacı olarak tanınmıştır. 1915 yılının sonbaharında buradaki kampta görevli olan ve caminin imamlığını yapan eş-Şerif, görevini yine kendisi gibi bir Tunuslu din adamı olan Muhammed el Hıdri Hüseyin'e devretmiştir. Bir yıl sonra yine Tunus'tan Muhammed el Basır, Mayıs 1916'ya kadar kampta kalacak olan Muhammed Sadık, Ağustos 1916'ya kadar kampta kalacak olan Salih Gamilus isminde başka şahıslar da kampa gelmiş ve burada görev yapmışlardır. Ağustos 1915'ten Mart 1917'ye kadar Faslı Ebul Arabi, Hicaz bölgesinden Ebul Fadıl, Mısır'dan Abdulaziz Şaviş, Ali el İnani ve Ahmet Vali isimlerindeki şahısların da kampta görev yaptıkları ve esirlere doğu dillerinde seminerler verdikleri bilinmektedir. Arapların yanında, Tobolsk bölgesinden Tatar Raşid İbrahimov, Haziran 1915'ten Mart 1916 senesine kadar kampta görev yapmış ve yerini Türkistanlı Osman Kadi ile Alimgân İdris'e bırakmıştır. Alman İstihbarat Birimi için çalışan Türkistanlı Said Efendiyev, Şamil Safarov ve Muhammed Kazakov, 1915 senesinin

---

[35] Scriba, aynı yer.

[36] Bk. Ek. 9.

[37] Propaganda amaçlı Cihat Gazetesinden başka, Rus dilinde farklı gazeteler de çıkmıştır. Bunların içerisinde en önemli olarak görülen ise, Almanya'nın savaş hedefleri arasında olan Ukrayna'nın bağımsızlığı için Ukraynalı esirlere yönelik ayda 6 defa "Hromad'ka Dumka" ismindeki gazetedir. (Inge Auerbach, *Der Hessische Löwe und der Russische Bär-Die Bezieungen Hessen-Kassel und Russland 16. -20. Jahrhundert*, Jonas Verlag, Marburg 2003, s.113.)

Şubat ayından itibaren kampta bulunmuşlar ve yoğun propaganda faaliyetlerine katılmışlardır. Ekim 1915'ten itibaren bu Türkistanlılara beş kişinin daha katıldığı ifade edilmektedir. Kamp camisinde Hurmatullah isminde bir Türkistanlı imam da görev yapmıştır.[38]

Esirlere yapılan muameleyi yerinde görmek, onları bilgilendirmek ve onlara Halife'nin yanında yer almaları gerektiğini anlatmak için Osmanlı Devleti'nden de bu kampları ziyaret eden, orada bir müddet kalmak suretiyle esirlere seminerler veren devlet adamları ve aydınlar bulunmuştur. Maliye Nazırı Cavit Paşa, Maarif-i Umumiye Nazırı Nazım Paşa, Hariciye Nazırı Halil Paşa, Sadrazam Mehmet Talat Paşa, Büyükelçi İbrahim Hacı Paşa, Yusuf Akçura, Celal Nuri İleri, Mehmet Akif Ersoy bunlardan bazılarıdır.[39]

Sonuç

1700'lü yılların sonuna doğru oryantalizmin de etkisiyle doğuya has olan her şey Avrupalıların dikkatini çekmiştir. Bazı zengin Alman evlerinin en güzel köşelerini doğudan getirilen objeler süslemiştir. Almanya'nın bazı yerlerinde Türk bahçeleri oluşturulmuş ve doğuya has olduğu düşünülen cami mimarisinde çeşitli binalar inşa edilmiştir.

I. Dünya Savaşı'yla birlikte kısa zaman içerisinde Almanların eline İngiltere, Fransa ve Rusya saflarında savaşmak zorunda bırakılan Müslüman esirler düşmüştür. Osmanlı Devleti'nin de girişimleriyle bu esirlere diğer esirlerden farklı muamele yapılmış, onların örf, adet ve dinlerini yaşamalarına müsaade edilmiş hatta destek verilmiştir. Bu bağlamda Berlin yakınlarında bulunan Zossen şehrinde Müslüman esirlere has özel iki kamp oluşturulmuştur. Buradaki esir kamplarının ortasına Alman hükümeti tarafından bir de cami inşa edilmiştir. İnşa edilen bu cami, Almanya'da ibadet amaçlı yapılan ilk cami unvanını taşımaktadır.

Savaştan sonra içi boş kalan, geneli ahşaptan olan bu cami, bakımsızlıktan yıkılmakla karşı karşıya kalmış ve 1930 senesinde Alman hükümeti tarafından yerinden sökülmüştür. Ahşap ve tahtaları yakıt olarak kullanılmıştır. Ancak, günümüzde burası bir müze olarak ziyaret edilebilmekte ve caminin bulunduğu mekân halâ "Moscheestrasse" yani "Cami Caddesi" olarak geçmektedir.[40]

---

[38] Höpp, a.g.e., s.70-71.

[39] Daha geniş bilgi için Bkz. Höpp, a.g.e., s. 73-75; Mehmet Akif Ersoy için bkz. Caner Arabacı, "Mehmet Akif'in Yurtdışı Seyahatlerinde Pekişen Batı Medeniyeti Algısı", *Mehmet Akif Yüzyıl Sonra Berlin'de*, Birlik Vakfı Yayınları, Ankara 2015, ss.95-109; Yavuz, a.g.e., s.149-150.

[40] Behrang Samsami, Martin Donath, *Allahs vergessene Krieger*, 2014. https://vimeo. com/101941293. Erişim tarihi: 24.09.2017.

Almanların titizlikle üstünde durdukları söz konusu esir politikasına rağmen, her iki kampta da bulunan 16 bin[41] esirden sadece 2 bin 200'ü İtilaf güçlerine karşı Almanya'nın ve Osmanlı'nın yanında yer almak istemiş ve cepheye tekrar savaşmak için dönmüştür. Böylece Almanya'nın Müslüman esirler politikasında istediği sonucu elde edemediği görülmektedir. Geriye kalan esirlerin bazıları çeşitli hastalıklardan vefat etmiş ve kamp alanına yakın bir yere defnedilmişlerdir. Bazı esirler savaş sonrası hemen serbest kaldıysalar da, Ekim 1918 itibariyle bu kampta halâ 2 binin üzerinde Müslüman esirin tutulduğu, konuyla ilgili yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır.[42]

[41] Celalettin Yavuz, Müslümanların bulunduğu esir kampındaki rakamı, " *Bu kampta 30 binin üzerinde çoğu Tatar, Müslüman esir vardı…*", diye belirtmektedir. (Yavuz, a.g.e., s.33.)

[42] Almanya'da bulunan Müslüman esirlerin sayısı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Höpp, a.g.e., s.44-45.

Kaynakça

A- (PA-AA) Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi:

PA-AA, R 21252, Instruktion für die Propagandalager, Berlin 7.12.1915.

PA-AA, R 21245, Süvari Yüzbaşı Zürn'ün Zossen'de bulunan Müslüman savaş esirleriyle ilgili yazdığı rapor, Berlin 20.02.1915.

PA-AA, Filmothek, Bayramfest im Mohamedaner-Gefangenenlager Halbmond und Weinbergslager zu Wünsdorf bei Zossen1916.

PA-AA, R 21244, Wangenheim'ın Dışişleri'ne yazdığı yazı, Konstantinopel 10.12.1914.

PA-AA, R 21244, Wesendock'un Wangenheim'a çektiği telgraf, Berlin 19.12.1914.

PA-AA, R 21244, Cami yapımıyla ilgili Nadolny'nin yazısı, Berlin 18.01.1915.

PA-AA, R 21245, Savaş Bakanlığı'nın Cami inşaatına ayırdığı ödenekle ilgili yazı, Berlin 18.03.1915.

PA-AA, R 21245, Openheim'ın esir kampında inşası düşünülen camiyle ilgili raporu, Berlin 27.02.1915

PA-AA, R 11072, Russland No: 97b, Berlin Hindistan Bağımsızlık Komitesinden Wesendonk'a yazılan yazı, Berlin 29.07.1918.

PA-AA, R 21244, Albay Friedrich'in Müslüman esirlerin durumu hakkında Dışişleri'ne gönderdiği rapor, 31.12.1914

PA-AA, R 21167, Oppenheim'in Dışişleri Bakanlığı'na esirler konusunda yazdığı raporu, 14.09.1915.

Makaleler ve Kitaplar:

ATAK, Ahmet; "Almanya'nın İlk Camisi Büyülüyor", *Avrupa Hürriyet*, Schwetzingen 15.06.2011.

ARABACI, Caner; "Mehmet Akif'in Yurtdışı Seyahatlerinde Pekişen Batı Medeniyeti Algısı", *Mehmet Akif Yüzyıl Sonra Berlin'de*, Yazarlar Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2015, ss.95-109.

AUERBACH, Inge; *Der Hessische Löwe und der Russische Bär-Die Bezieungen Hessen-Kassel und Russland 16.-20. Jahrhundert*, Jonas Verlag, Marburg 2003.

BIHL, Wolfdieter; *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Teil 1, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1975.

BLASIUS, Dirk; *Friedrich Wilhelm IV. 1795-1861: Psychopathologie und Geschichte*, Vandenhoeck und Rubrecht Verlag, Göttingen 1992.

ÇELİK, Latif; *Türkische Spuren in Deutschlan-Almanya'da Türk İzleri*, 2.Baskı, Logophon Verlag, Mainz 2009

EICHBERG, Henning; *Minderheit und Mehrheit*, LIT Verlag, Berlin 2011.

HÖPP, Gerhard; *Muslime in der Mark: als Kriegsgefangene und Internierte In Wünsdorf und Zossen, 1914 – 1924*, Zentrum Moderner Orient Geisteswissenschaftliche Zentren Berlin e.V.-Das Arabische Buch, Berlin 1997.

JANSEN, Ludger; "Staatliche Tollerenz und Wertorientierung", *Wo hört die Tollerenz auf?*, Yay. Hz. Christian Starck, Wallsteinverlag, Göttingen 2006, ss.20-62.

KÖKSAL, T. Gül; *İstanbul'daki Endüstri Mirası İçin Koruma Ve Yeniden Kullanım Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi-Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2005.

MARK, Rudolf A.; *Krieg an Fernen Fronten-Die Deutschen in Zentralasien und am Hindikusch 1914-1924*, Ferdinand Schöning Verlag, Paderborn 2013.

MAYER, Timan; *Prinzip Nation: Dimensionen der nationalen Frage dargestellt am Beispiel Dautschlands*, Leske-Budrich Verlag, Leverkusen 1986.

MÜNCH, Paul; "Deutscher Fleiss-Zur Konstituierung einer bürgerlichen und nationalen Tugen", *Wegmarken Europäischer Zivilisation*, Yay. Hz. Dirk Ansorge, Dieter Geuenich, Wilfried Loth, Wallstein Verlag, Göttingen 2001, ss.241-259.

NACHTIGAL, Reinhard; *Kriegsgefangenschaft an der Ostfront 1914 bis 1918*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2005.

SAMSAMİ, Behrang; DONATH Martin; "Allahs vergessene Krieger", 2014. *https://vimeo.com/101941293*. Erişim Tarihi: 24.09.2017.

SCRIBA, Arnulf; "Kriegsgefangenschaft", *www.dhm.de/lemo/kapitel/erster-weltkrieg/ kriegsverlauf/kriegsgefangenschaft.html.* Yazılış tarihi: 08.09.2014. Erişim tarihi: 04.11.2017.

TIEKE, Julia; "Das Deutsche Kaiserreich und der Dschihad", *www.deutschlandfunkkultur.de/erster-weltkrieg-das-deutsche-kaiserreich-und-der-dschihad.* Yazılış tarihi: 01.07.2015. Erişim Tarihi: 28.10.2017.

YAVUZ, Celalettin; *Osmanlı'dan Günümüze Alman Gizli Servisi Türkiye Faaliyetleri*, Kripto Yayıncılık, Ankara 2016.

https://www.museumsportal-berlin.de/dampfmaschinenhaus-moschee (Erişim Tarihi: 15.10.2019.)

https://www.wikiwand.com/en/Yenidze (Erişim Tarihi, 17.10.2019.)

Ekler

Ek. 1. Schwetzingen sarayında bulunan cami şeklindeki yapı.

Kaynak: Google görseller.

Ek. 2. Schwetzingen sarayında bulunan cami şeklindeki yapı

Kaynak: Google görseller.

Ek. 3. Potsdam'da yer alan cami görünümlü su pompası binası.

Kaynak: Google görseller.

Ek. 4. Potsdam'da yer alan cami görünümlü su pompası binasının günümüzdeki hali.

Kaynak: Google görseller.

Ek. 5. Dresden'de bulunan tarihi sigara fabrikası binası.

Kaynak: Google görseller.

Ek. 6. Dresden'de bulunan tarihi sigara fabrikası binasının günümüzdeki hali.

Kaynak: Wikiwand

Ek. 7. Zossen esir kampına yapılan cami.

Kaynak: Google görseller.

Ek. 8.

Kaynak: Google görseller.

Ek. 9.

الجهاد
EL DSCHIHAD
Zeitung für die muhammedanischen Kriegsgefangenen
Berlin
Nr. 24
Arabische Ausgabe

Kaynak: http://www.eslam.de/begriffe/e/el_dschihad.htm (Erişim Tarihi: 24.09.2017.)

FROM BRITISH LIBERALISM TO GERMAN INTERVENTIONISM: THE IMPACT OF THE OTTOMAN-GERMAN ALLIANCE ON THE TURKISH ECONOMIC THOUGHT

Mert Can Erdoğan*

The Introduction of Modern Economic Though to the Ottoman Mentality

The discussions of the economic approaches and fiscal problems goes back to the very early periods of the Empire. Even the first Ottoman chroniclers had referred to their economic approaches when they were dealing with the state and society affairs. However, it is hard to find the answer of when the traditional Ottoman economic thought had started to change in accordance with the modern economic methodology. The Ottoman intellectuals could have interested with the European economic thought even in the late eighteenth century but the first document which was written in the style of western economic thought goes back to the 1830s, pre-Tanzimat period. The first modern economy book in the Ottoman Empire, *Risale-i tedbir-i umran-ı mülki* questioned the transformation of the global economic structures and supported a mercantilist economic policy in the growing international rivalry.[1]

The introduction of the modern economic thought in Ottoman intellectual life in 1830s, continued with the Tanzimat Period. The reformulation of the state in Tanzimat Era transformed the Empire in the direction of a modern political, economic and cultural framework. In this transformation, many institutions which would facilitated the development of the Ottoman economic thought were established. Especially the Translation office and vocational schools were critical institutions for the economic discussions of the late Ottoman thought. In the vocational schools, the economy lectures were given and economy professors facilitated the intellectual ground for the discussion of economic issues. In this point, the classical economic theory dominated Ottoman economic thought.[2] This theory was first introduced by English economist Adam Smith in the late 18th century and in the 19th century many prominent economists such as Jean-Baptiste Say, David Ricardo, Thomas Robert Malthus, and John Stuart Mill found Adam Smith's ideas con-

* Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi Tarih Bölümü. historianturk@gmail.com

[1] İlber Ortaylı, "Osmanlılarda İlk Telif İktisat Elyazması", Yapıt, no. 46/1, (1983), p. 37-40.

[2] Ahmed Güney Sayar, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması Klasik Dönem'den II. Abdülhamid'e, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, p. 294-295.

vincing and developed his theories. The classical economic theory basically evaluates economy as a kind of natural science and understand its functioning as if it is a natural phenomenon. According to this theory, the free market is functioning like an ecosystem, it can regulate itself and create the most efficient and desirable equilibrium when it is free of coercion. As stated by the classical economists, "every entity in the economy should try to maximize its own interest by using its capacities and facilities in the most efficient way. And by pursuing its own interest, every entity promotes the general interests of the economy. In macro-economic sense, the principle of economic efficiency means the division of labor among the countries which maximize its own production by using its capacities and facilities in the most efficient way."[3]

Although the classical economy was firstly introduced by English thinkers, its entrance to the Ottoman mentality was happened through the French texts. Since, for many centuries, France had become the principle channel for the flow of western ideas to the Ottoman mentality, the common language of the Ottoman intellectuals was French. In this period, translations in the field of economy was made from French texts[4]. For example, an economy professor from *Mekteb-i Tıbbıye-i Şahane*, Royal Medical Academy, Serendi Arşizen adapted L. Rossi's *Cour d'Econonomie* Politique as *Tasarrufat-ı Mülkiye* in 1850s[5]; the book adapted the classical economy thought in the Ottoman context and suggested a rapid industrialization for the Empire. In addition to the economy professors, some members of the Translation Office were also familiar with the classical economy thinkers and they made translation from the classical economy thinkers. For example, an officer from the Translation Office, Sehak Abro translated Jean Baptiste Say's *Catéchisme d'Economie Politique* as *İlm-i Tedbir-i Menzil* in 1852. Because of his translation, he was rewarded with five thousand *kuruş* and in 1860 fifty copies of his book was purchased by *Maliye Nezareti*, minister of finance, and sent to *Maarif-i Umumiye Nezareti*, minister of education. These examples show us the classical economy theory was respected and demanded by the Ottoman intellectual elite and studies of Translations officers and vocational school professors prepared the intellectual ground for the spread of protectionism and free trade debate. In other words, there was an institutional base for the development of the economic thought in 1870s; the Ottoman intellectuals, whether they were educated in the medicine or

[3] Adam Simith, Milletlerin Zenginliği, (Türkiye İş Bankası Yayınları,2012) 26-27.
[4] Sayar, Osmanlı İktisat Düşüncesinin, p. 225-255.
[5] Ahmed Güner Sayar, "İlk İktisat Muallimi Serendi Arşizen", İ.Ü. S.B.F. Dergisi no29 (Ekim 2003),s. 123.

politic, learned the basic principles of the economy in the schools; the employment in the Translation Office and the economy professorship, along with the minister of finance, offered career opportunities for who wanted to specialize in the economy. Especially the Translation Office made a fundamental contribution to the development of economic thought in the Empire; since the Office had a remarkable library, composed of 545 French and 255 Turkish books[6], the staff of the Office not only was familiar with the foreign languages but also made detailed readings on economy along with the other disciplines. The master-apprentice relationship among the staff transformed the office into a kind of school and knowledge and experience on various fields could be transferred to the next generation. Thanks to these conditions of the Office, many personnel of the office staff could find career opportunities in the Ottoman bureaucracy, in different positions and fields. In terms of economic profession, many Office staff was appointed as economy professors in the vocational schools; the men such as Mehmet Şerif Efendi, Portakal Mikael Paşa and Sakızlı Ohannes Paşa, were assigned as the economy professors in the vocational schools, after they gained experience and capability in the Translation Office.[7]

The Origins of Free-Trade and Protectionism Discussion in the Hamidian Period

The Ottoman intellectuals, who were trained and experienced in the Transition Office then employed in the Minister of Finance and economy professorship, mostly supported the classical economic theory which was the dominant approach of the period. Their intellectual preferences on economy policies were mostly parallel with the liberal economy policies of the Tanzimat period. However, towards the end of the century, critiques against lassies-faire policies started to be noticeable in the economy writing of the Ottoman intellectuals; and the discussion of free-trade and protectionism became the dominant question of the economy writing in the last decades of the Empire. In this period, Ottoman economist started to write their own full-scale economy books beside of their occasional translations. Especially economy professors started to discuss the issue of free-trade and protectionism in the course books. These course books were used in the economy lectures and made an enormous impact on the shape of Ottoman economic mentality. In this regard, the course books of Sakızlı Ohannes and Akyiğitzade Musa were espe-

[6] Sezai Balcı, "Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro (1825-1900)", Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 105-139.

[7] Sezai Balcı, Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı unpublished Phd. Thesis, p. 122.

cially remarkable. Their works determine the basis of the Ottoman liberalism and protectionism in the following period.[8]

In terms of free-trade and protectionism debate the Ottoman economy professors appreciated the general principle of economic efficiency and the division of labor. Protectionist Akyiğitzade Musa praises the principles of the economic efficiency and suggested that every country should canalize its production to the fields which are coherent and favorable with its conditions and circumstances. Liberal economy professor Ohannes Pasha also admires the principles of division of labor and economic efficiency, according to him, these principles provided mutual and reciprocal benefits since all countries can maximize their production and meet its requirements.[9]

As we mentioned above, both protectionist and liberal economy professors agreed on the importance of economic efficiency and division of labor in the international area. However, the dimension of division of labor is matter of discussion among the economy professors. In this respect, according to Akyiğitzade Musa, remaining as an agriculturalist or an industrialist economy is not a division of labor; since they represent the different stages of production types in the human history. According to Musa every country passes through the stages of hunting, livestock, agriculture and finally reach to the stage of industry. In other words, establishing its own industry is a historical necessity for every country rather than a choice of efficiency. According to his narration, the countries which have reached to the stage of industry, can be equal partners in free trade; otherwise a free-trade partnership between an agriculturalist and an industrialist country is resulted with the calamity of the former. Because of this, agriculturalist economies should protect their domestic industrial production with tariff walls.[10]

However, according to liberal economy professors, the protectionism is very dangerous and harmful measure for a number of reason. First of all, it increases the inflation level since it forbid the flow of cheap foreign goods and obliged people to buy expensive domestic products. Second, it creates laziness and stagnancy in the protected sectors since it eliminates the competition and dynamism in economy. Third, it disrupts the natural course of the economy and canalizes the capital and labour power from productive sectors to protected ineffective sectors.

---

[8] Sakızlı Ohannes Pasha, Mebad-ı İlm-i Servet-i Milel, Mihran Matbaası, İstanbul, 1297; Akyiğitzade Musa, İktisat yahut ilm-i Servet Azade-i Ticaret ve Usul-ü Himaye, Kerabet Matbaası, İstanbul, 1314.

[9] Sakızlı Ohannes, Mebad-ı İlm, p. 283; Akyiğitzade Musa, İktisat yahut ilm-i Servet, p. 20.

[10] Akyiğitzade Musa, İktisat yahut ilm-i Servet, p. 21.

In short, protectionism creates economic inefficiency and stagnation in the country. On the other hand, an industrialization process, which develops according to scientific principles and international competition conditions, will be beneficial for the country. According to liberal economy professors, the industrialization process can be carried out only with science and capital accumulation; and this capital accumulation can be provided with security and free trade. According to the argument of liberal professors, free trade provided the necessary requirement for the development of economy in cheapest price and canalize the limited capital and energy of the country to the economically most efficient areas.[11]

In this regard, Musa Bey also partially accepts the negative dimensions of protectionism which were denounced by liberal economy professors. However, according to him, these negative dimensions can be tolerated with the positive dimensions of industrialization. First of all, industrialization process provided a dynamic and advanced internal market. Thanks to the developed internal market, the money will flow inside of the country and in the long run the inflation will not harm the economy. In addition to this, the growing internal market will limit laziness and stagnation then creates dynamism and competition among the producers; in this way both price levels will also normalize. Second, the capital or labor transfer due to the protectionism is not an important threat for working and productive sectors; since every profession requires its own equipment and machineries; major shifts in the sectors of economy cannot be possible in a short period of time.[12]

On the other hand, according to Musa Bey, remaining solely as an agriculturalist economy is far more dangerous and harmful for a country. According to his analyze, first of all, over-exploitation of soil, in the long run, is resulted with the decrease in the fertility of the lands; and decrease in the quality and volume of the output. Second, such kind of an economy will be over-depended for the international market prices, and remain vulnerable to the price fluctuations. Therefore, according to him, industrialization should be the basic priority of an agriculturalist economy.[13]

---

[11] Sakızlı Ohannes, Mebad-ı İlm, p. 289.
[12] Akyiğitzade Musa, İktisat yahut ilm-i Servet, p. 17.
[13] Akyiğitzade Musa, İktisat yahut ilm-i Servet, p. 31.

The Economic Thought in the Aftermath of the 1908 Revolution

The 1908 Revolution made a remarkable impact on the Ottoman economic thought. The Young Turks announced the revolutionary principles of *liberté, égalité* and *fraternité* as the pillar of the new regime[14]. In this process, the concept of *liberté* initially implied the political freedoms against "the tyranny" of Sultan Abdulhamid. But in a short time, the concept of *liberté* started to cover the principles of individualism and entrepreneurism in the economic scene. Since the young Turks had seen themselves as the vanguards of liberty, they saw economic liberalism as the indispensable part of their ideology. In the first years of the Revolution, several authors wrote articles which promoted the concepts of private property and freedom of trade in the pro-revolutionary journals. Especially Cavid Bey's journal, *Ulum-u İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, became the foremost advocator of economic liberalism. Cavid Bey was promoting the English liberal model by emphasizing the superiority of individual interest of people. According to him the general wealth of society could only be increased through the safeguard of the individual creativity and ingenuity of people since a person who freely follows his self-interest would engage in the most efficient and productive economic activities. This would increase the general efficiency and productivity of the society. Therefore, the general wealth of society would eventually increase thanks to the people who basically care only their own interests. In this way, the individualism was the best formula for the common interest of the society.[15]

The perspective of *Ulum-u İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası* essentially reflects the general principles of the liberal world view. However, the liberal atmosphere of the Revolution didn't last for a long time. The series of wars and the territorial losses weakened the liberal thoughts in the Empire. The Young Turks intellectuals, themselves had conflicting ideologies. On the one hand, they saw themselves as the members of modern European society and believed in the universal principles of French Revolution. In this respect, they had recognized the reality of the Ottoman Empire and arranged their policy for multi-ethnic and multi-cultural empire. However, on the other hand, they also believed that the Empire needs a centralized and strengthened bureaucracy. Their initial reforms aimed to reinforce

[14] These concepts were named as *hürriyet*, *eşitlik* and *kardeşlik* in Turkish. Young Turks also added the concept of justice *adalet* as the forth principle of the 1908 Revolution.

[15] Mehmed Cavid, İktisat İlmi, Libete Yayınları, İstanbul, 2001, p. 289.

the imperial control over the minorities and distant provinces. In this regard, the Young Turks had both liberal and centralist/nationalist tendencies.[16]

In the aftermath of the revolution, some specific events strengthened the nationalist hand. Within months after the 1908 elections, Austria declared its annexation of Bosnia, Bulgaria declared its independence, and Greece took over Crete. An attempt at counterrevolution followed in the spring of 1909, but was defeated when the army, had secure control, marched into the capital and formally overthrown the sultan. A two-year relief was followed by a rebellion in Albania and the Italian declaration of war over Tripoli; and then the decisive Balkan Wars which signaled the beginning of a series of engagements that finally eliminated the Empire. The turbulent years after the revolution caused an ideological shift within the Young Turks and their party structure, the Committee of Union and Progress (CUP). The young Turks, once believed the survival of the Empire depended on its reformation in accordance with the modern European values, started to embrace a centralized and authoritarian administrative model.[17]

The period between the fall of 1909 and elections in March 1912 perhaps an indication of the direction that politics in a multiethnic empire could take when circumstances permitted. The parliament functioned properly, the Constitution was in place, and hopes were high; also, it was during this time that the Liberals, another wing of the Young Turks, began to gain ground against the CUP. Their intellectual leader was an Ottoman prince (the grandson of Sultan Abdulmecid), and their platform consisted of political and economic liberalism and administrative decentralization. In this period *Ulum-u İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası* published many articles promoting individualism and entrepreneurism and liberal values. Cavid Bey strongly argued that the most urgent needs of the Empire were capital flow, investment and economic development. For these needs, the Empire had to prepare the necessary conditions that could attract the foreign entrepreneurs and investors. In this regard, the Empire had to follow liberal policies in both economic and political arenas. However, both ideals of economic liberalism and administrative decentralization had short-lived. The journal of liberals, *Ulum-u İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası* published only for twenty-six issues. Especially after the beginning of First World War, the Ottoman economic thought witnessed a

[16] Şükrü Hanioğlu, A Brief History of the Late Ottoman Empire, Priston University Press, 2008, p. 3.
[17] Çağlar Keyder, "The Ottoman Empire" After Empire Multiethnic Societies and Nation Building the Soviet Union and the Russian, Ottoman and Habsburg Empires, Westview Press, London, 1997, p. 35

dramatic shift from a liberal individualist world view to a protective collectivist perspective[18].

War Economy and Protectionist Economic Thought

The First World War was incomparably devastating process than any other previous conflicts for the Ottoman Empire. In the long and destructive years of this war, the Empire had to adopt itself into the concept of total war.[19] The free-market conditions were no longer available for the Empire. The extraordinary conditions of the First World War forced the Ottomans to develop a self-sufficient economy. Under the embargo of the allied navies, the Ottomans deprived of imported industrial goods, and tried to substitute them with domestic manufacturing. In pre-war period, the Ottoman Empire had annually imported 15 million lira worthy foodstuff and 30 million lira worthy industrial product. However, by the year of 1915, the import of the Empire diminished below the 3% of the pre-war period. All the products previously provided through global trade now had to be produced within the country.[20]

In addition to the necessities of the war conditions, the diplomatic alliance with the German Empire changed dramatically the political and economic models of the Ottoman intellectuals. Under the influence of German Historicist Tradition, the Ottoman intellectuals started to embrace the national economy model of Friedrich List. Under these conditions, the Ottoman intellectuals oriented to the protectionist national economy.

Ziya Gökalp, one of the prominent Turkists intellectuals of the period, saw the conditions of the Great War as an opportunity to understand the importance of self-sufficiency in economy. According to him, the Turkish nation was an organic and complete unit, *ictimai küll-i tam*, that could provide its all necessities through its own means. Therefore, from now on the Ottoman Empire would supply both its own agricultural and industrial demand. According to Gökalp for many years the rules of economy was presented as cosmopolite in the Ottoman Empire. The principles of classical economy that advocates *laissez faire laissez passer* model, were educated in the imperial schools. However, these principles were not universal, as stated by Gökalp, on the contrary they represented the ideal model of British

[18] Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası c. 1-2-3, ed: Mehmet Kanar, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2015

[19] Mehmet Beşikçi, Between Voluntarısm And Resistance: The Ottoman Mobılızatıon Of Manpower In The Fırst World War,(Ph.D. Thesis in Boğaziçi University, 2009), p. 1

[20] Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1982, p. 26.

economy which had very peculiar and different conditions.[21] The paradigm of Gökalp was influenced by German economist Friedrich List. According to List, every nation had its own national story and peculiar conditions. Therefore, the rules of economy should be determined in accordance with the historical conditions of a nation.[22]

Tekin Alp, another contemporary Turkist, also criticized the economy education in the Ottoman Empire. According to him, for many years the only thing economy professors did in the imperial schools was the mere translation of the Smithian economy. They didn't teach the German historical approach, national economy and theories of List, Wagner and Schmoller to their students.[23]

In a brief period of time, the model of national economy had been embraced by Turkish intellectuals, in 1915 an economy journal named as *iktisadiyat mecmuası* started to be published and its headline was "towards the national economy". This journal was sponsored by the members of CUP and became the publication organ of the pro national-economy. In the first issue of the magazine, an article named "towards to national economy" had been published. In the article it had been suggested that the Turks need to take German nation as an example since Germany managed to establish its national economy in less than fifty years. According to journal, the formula of Germany's development was the "nation". National economy was the invention of Germany and it assured unmatched wealth and progress for the country. According to journal, as the idea of nation dominated German life, the notion of national economy had determined German economy. Because of this, since 1870 Germany had witnessed a tremendous success in agriculture, trade and industry.[24]

As stated by Tekin Alp, Friedrich List, together with Bismark, was the utmost hero of German Nation. Just as Bismark was father of Germany, Friedrich List was the father of Germany's national economy. He had invented national economy model for Germany's need and became "the Bismark of German economy". If Bismark was the reason behind the Germany's political and military power, it was List who made possible the Germany's economic power. According to Tekin Alp, Turkish Nation had no shortage of "Bismark" in political and military scene. The heroism and successes on the frontlines had proved Turkish capability on military

[21] Ziya Gökalp, "İktisadi vatanperverlik", Yeni Mecmua, cilt 2, sayı 43, 9 Mayıs 1918, p.. 322-323.
[22] Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat, p. 25.
[23] Tekin Alp, "Harp ve iktisat-1- Milli İktisat", Yeni Mecmua, cilt 3 sayı 59, 29 Ağustos 1918, p. 133.
[24] Tekin Alp, "Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru", İktisadiyyat Mecmuası, yıl 1, sayı 1, 9 Şubat 1331, p. 1-2.

and political areas. Yet, Turkish Nation couldn't find its national economists. Turks had to establish its own national economy and educated national economists immediately. In this regard, if Turks follow the German example, they could build their own national state.[25]

According to Gökalp, Germans followed through the stages of cultural unity, economic unity and political unity. The national unity had begun with the cultural unity, under the leadership of Leibniz "Germanism" had born. The cultural unity inspired the economic unity and thanks to the efforts of Friedrich List, Zollverein or the customs union was established among the German people and the economic union had been secured. Finally, with the leadership of Bismark the political union of Germany was founded and the unity of Germany had completed. So, Turks should had follow the same path. The stage of cultural unity was initiated in the areas of language and literature. Ahmet Vekif Pasha and Süleyman Pashas were the leaders of cultural Turkism. As stated by Ziya Gökalp, now it was time to build the national economy of Turks. This would inspire the emergence of an entire Turkish nation state.[26]

Conclusion

The Ottoman economic thought exposed a major European influence and experienced significant changes in 19th century. But in this period mostly the classical economy school and its British and French authors shaped the economic mind of the Ottoman intellectuals. Until the very end of the 19th century the liberal economic ideals remained unchallenged in the Ottoman economic mind and accepted as universal truth. But in the last decades of the Empire the classical economy model was challenged by some Ottoman intellectuals who had suggested protectionism and thanks to the comprehensive course books of the economy professors, the debate on economic issues gained an intellectual ground. In the last decade of the Empire, The 1908 Revolution made a remarkable impact on the Ottoman economic thought. The dichotomy of liberty and tyranny in the political scene was projected to the economic thought as liberalism and interventionism in the aftermath of the revolution. Many Young Turks embraced English liberal model and identified political freedoms with economic liberalism and believed individualism and entrepreneurism would increase the general wealth of the society. However, the liberal atmosphere of the Revolution didn't last for a long time. The series of

[25] Tekin Alp, "Milli İktisat" İslam Mecmuası sayı 22, 12 Şubat 1330, p. 562.
[26] Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik" Yeni Mecmua, cilt 2, sayı 51, 4 Temmuz 1918, p. 482.

wars and the territorial losses weakened the liberal thoughts in the Empire. In addition, the diplomatic alliance with the German Empire changed dramatically the political and economic models of the Ottoman intellectuals. Under the influence of German Historicist Tradition, the Ottoman intellectuals started to embrace the national economy model of Friedrich List. Moreover, the extraordinary conditions of the First World War forced the Ottomans to develop a self-sufficient economy. Under these conditions, the Ottoman intellectuals oriented to the protectionist national economy even further. Therefore, in a short period of time, the Ottoman intellectuals experience a mentality shift from a liberal individualist world view to a protective collectivist perspective. The mental transition is very important to understand the transition from the late Ottoman to the early Republican economic thought.

Bibliography

Akyiğitzade Musa. *İktisat yahut ilm-i Servet Azade-i Ticaret ve Usul-ü Himaye*. Kerabet Matbaası. İstanbul, 1314

Balcı Sezai. "Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro (1825-1900)", *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Balcı Sezai. *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı unpublished Phd. Thesis. Ankara. 2007.

Beşikçi Mehmet, *Between Voluntarısm And Resistance: The Ottoman Mobılızatıon Of Manpower In The Fırst World War*. Ph.D. Thesis in Boğaziçi University. 2009.

Gökalp Ziya. "İktisadi vatanperverlik". *Yeni Mecmua*. cilt 2, sayı 43, 9 Mayıs 1918.

Gökalp Ziya. "Türkçülük ve Türkiyecilik". *Yeni Mecmua*. cilt 2. sayı 51, 4 Temmuz 1918.

Hanioğlu Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Priston University Press. USA. 2008.

Keyder Çağlar. "The Ottoman Empire" *After Empire Multiethnic Societies and Nation Building the Soviet Union and the Russian, Ottoman and Habsburg Empires*, Westview Press, London. 1997.

Mehmed Cavid*. İktisat İlmi*. Libete Yayınları. İstanbul. 2001.

Ortaylı İlber. "Osmanlılarda İlk Telif İktisat Elyazması". Yapıt, no. 46/1, (1983).

Sakızlı Ohannes Pasha. *Mebad-ı İlm-i Servet-i Milel*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1297.

Sayar Ahmed Güner. "İlk İktisat Muallimi Serendi Arşizen", *İ.Ü. S.B.F. Dergisi* no29 (Ekim 2003).

Sayar Ahmed Güner. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması Klasik Dönem'den II. Abdülhamid'e*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

Simith Adam. *Milletlerin Zenginliği*, Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul. 2012.

Tekin Alp. "Harp ve iktisat-1- Milli İktisat". *Yeni Mecmua*. cilt 3 sayı 59. 29 Ağustos 1918.

Tekin Alp. "Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru". *İktisadiyyat Mecmuası*. yıl 1, sayı 1, 9 Şubat 1331.

Tekin Alp. "Milli İktisat" *İslam Mecmuası* sayı 22. 12 Şubat 1330.

Toprak Zafer. *Türkiye'de Milli İktisat*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Ankara. 1982.

Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası c. 1-2-3, ed: Mehmet Kanar. Doğu Kitabevi. İstanbul. 2015.

YENİ BİR LEHÇEYE DOĞRU: GÜNCEL TÜRK-ALMAN RAP MÜZİĞİNDE DİL KULLANIMLARININ DEYİŞBİLİMSEL BİR İNCELEMESİ

Hünkar Balyemez[*] - Arda Arıkan[**]

Rap ve Hip-hop'un Tarihsel Gelişimi

Keyes'in (2004) belirttiği gibi 1970'lerde Amerika Birleşik Devletlerinin New York şehrinde filizlenen ve kendisine has giyim kuşam, dil ve davranışlarla özgün bir şehir-sokak haline gelen Hip-hop kültürü dört temel insan gurubu üzerinde şekillenir ki bunlar DJ'ler MC'ler, breakdans'çılar ve grafiti yazarlarıdır (s. 1). Yine Keyes'e göre 1980'lere gelindiğinde birçok radyo dinleyicisi rap şarkılarında kullanılan dili kaba ve "sokaklaştırılmış" (Eng. "streetified") bularak serzenişte bulunmuşladır (s. 99). Bütün bunların yanında Rap müzik bütün dünyada hem dinleyici hem de söyleyici kitlesi edinmiş ve farklı dil ve dinlere mensup bireyler tarafından da söylenir ve üretilir olmuştur ki Rap müziği İslami motiflerle üreten ve yaşatan dinsel gruplardan biri de İslam toplumlarıdır (Solomon, 2006).

Almanya'da Rap ve Hip-hop

Bennett (1999) Frankfurt am Main'da yaşayan Türk ve Fas kökenli gençlerin rap müzik ve hiphop kültürü ile olan ilişkilerini incelediği çalışmasında bu gençlerin rap ve hiphop ile etnik azınlıklara ait bireyler olarak Alman siyasi ve coğrafi düzleminde kendi kültürel unsur ve pratikleriyle yerelleştirerek dönüştürdüklerini ve bu süreçte ırkçılığa karşı bir karşı duruş sergilediklerini göstermiştir (Çağlar, 1995). Benzer şekilde Perkins de (1996) diğer Latinolar gibi Porto Rikolu gençlerin de rap müziği kendi tarihlerini, dillerini ve kültürlerini baskın kültürün kendilerini ayrımcılığa tabi tutmasına ve dışlamasına karşı bir araç ve duruş olarak kullandıklarını göstermiştir. Benzer bir şekilde Almanya'da yaşayan Türk kökenli bireyler de 1990'lardan itibaren artarak devam eden ve aşırı sağcı gruplar tarafından körüklenerek yönlendirilen şiddet eylemlerinin de mağdurları olmuşlar ve Karakan, Da Crime Posse ve Erci-E gibi rapçılar "kültürel milliyetçi" bir üslupla rap müziklerini üretmişlerdir (Kaya, 2001; Solomon, 2006). Almanya'da yeşeren bu tarz bir kültürel milliyetçilik yer yer İslami unsurlarla da birleşmiş ve "Sert Müs-

[*]Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları, hunkarbalyemez@gmail.com
[**] Profesör Doktor, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ardaari@gmail.com

lümanlar" adlı rap grubunun ürettiği rap şarkılarında etnik kökene dayanmayan orijinal bir milliyetçiliğin de örneklerini sunmuştur. Örneğin, Solomon'un (2006) belirttiği gibi grubun "Allahu Ekber Bizlere Güç Ver" adlı şarkısında şu sözler böylesi bir yeni, kültürel milliyetçiliğin örneğini bize sunmaktadır ki şarkının başında kullanılan ezan sesi 12 Eylül 1980'deki askeri darbe sonrası sahneye çıkması yasaklanarak Almanya'ya giden ve orada bir süre yaşayan transseksüel şarkıcı Bülent Ersoy'a ait olup grubun İslami motifli bu şarkısında sanatçının ezan yorumuna yer vermesi grubun Bülent Ersoy'un yorumunu hem İslam dışı bir okuma olarak görmemesi hem de yeni tür kültürel milliyetçiliğinin etnik köken üzerinden ve geleneksel baskıcı cinsiyet kurgularından değil kapsayıcı bir üst kimlik yoluyla sarmaladığını göstermektedir. Şarkının ilgili kısmı şöyledir:

Bırakalım bu pis silahları elimizden
Hepimize sesleniyorum ve lütfen
Kürt, Alevi, Sünni kardeşiz hepimiz çünkü.
Kardeş kardeşi öldürmekten zevk mi alıyon?
Sen bu yaptıklarından hiç mi utanmıyon?

Bu ve benzer İslami rap gruplarının şarkılarındaki dil kullanımlarına baktığımızda Arapçadan alınan ve Türkçemizde de kullanılan ahir zaman, ahret, nizam, nefis, ecel ve ihlas gibi sözcükler bulunmaktadır (Solomon, 2006) ki böylesi sözcüklerin kullanımı rap müziğin dilinin, aynen yeni kültürel yapılanmasında olduğu gibi kapsayıcı olduğunu göstermesi açısından önemlidir ki kanımızca Almanya'da üretilen Türk kökenlilerin rap müziği yeni bir anlayışın ürünü olup dilsel olarak da yenilik arz etmektedir ki buna popüler kültür bağlamında yeni bir lehçe demek yanlış bir tanımlama olmaz.

Yeni Bir Lehçeye Doğru

Perkins (1996) hip-hop kültürünün dil bariyerlerini yıktığından bahsederek Porto Rikolu gençlerin rap müzikte İspanyolca ve İngilizceyi yapısal ve biçemsel olarak farklı şekillerde kullandıklarını belirtmiş ve örneğin bir dilde başlayan cümlenin diğer bir dilde bitirildiğini örnek olarak vermiştir ki yazar bunun dilsel olasılıkların sınırlarının zorlanması olarak da düşünülebileceğini belirtmiştir (s. 70). Perkins'in bu düşüncesi doğrultusunda aşağıda verilen örneklerde sağ üstünde sayıyla birlikte yazılmış sözcükler birer lehçesel sapma olarak göze çarpmaktadır.

Eno takma adıyla kariyerine devam eden Türk kökenli Alman rap müzik sanatçısı, şarkılarında birden çok dilden farklı kelimeler kullanarak, çokdilli ve çokkültürlü oluşunu şarkılarına yansıtmıştır:

Bester im Land, kiffe mein Mexican Skunk[1] (bow, bow)
Motherfucker[2] lade meine Chesterfield[3] dann (rrah)
Komme in der Festival an (pow, pow, pow, pow)
Überrolle diese Penner wie ein Panzer, esperanza[4]
…
Kafa[5] lesh[6], c'est la vie[7]
Heh, zu viel Energi

Yapma[8] mit der Crew aus NRW
Auf der Jagd nach Flous, ya salame[9] (Eno, 2019)

22 Karat Gold (Cash[10]) an mei'm Handgelenk
Kafa[11] lesh[12], Salvatore Ferragamo-Gürtel hält die Knarre fest (pow, pow)
Wenn ein Batzen fehlt bei Tijarets[13] und du machst Harekets[14]
Greif' ich zur Klinge wie bei Arabesk[15]
(Ahh) Önüme getir o parayı cash
Yada bi' silahı al savaşı seç, benimle kapışan alayı pes[16] (Eno, 2019)

Hier geht Tek-Tek[17] vor Amcas[18], drück' die Packs weg per Handschlag
Und wer macht bei Heckmeck den Dreck weg? Der Anwalt!
Nextlevel[19], wallah[20] (brr, brr), ich spiele um mein SL mit Kaçaks[21], heh
Erst Black Jack[22], dann Tavla[23], brrra (Eno, 2018)

Sıradaki örnekte lehçesel sapma olarak adlandırılabilecek olan farklı dillerden kelime kullanımları farklı bir şekilde önümüze çıkmaktadır. Sanatçı şarkının rap müzik terminolojisinde „verse“ olarak adlandırılan kısımlarını Almanca ağırlıklı söylerken, nakarat kısmını ise ağırlıklı olarak Türkçe söylemiştir:

Solla gidelim, yanından geçelim
Sonunu bile bile arabana binerim
Solla yanından geçelim
Sonunu bile bile arabana binerim[24]
…
Die, die Kugeln meiner Heckler[25]
Haben Hunger, haben Afiyet[26] (mmh)

Hay-Hay-Haydi[27], yallah[28], beiseite schneller (Eno 2019)

(1: İngilizce, 2: İngilizce, 3: İngilizce, 4: İspanyolca, 5: Türkçe, 6: İngilizce, 7: Fransızca, 8: Türkçe, 9: Arapça, 10: İngilizce, 11: Türkçe, 12: İngilizce, 13: Arapça, 14: Türkçe, 15: Türkçe, 16: Türkçe, 17: Türkçe, 18: Türkçe, 19: İngilizce, 20: Arapça, 21: Türkçe, 22: İngilizce, 23: Arapça, 24: Türkçe, 25: İngilizce, 26: Arapça, 27:Türkçe, 28: Arapça)

Müzik kariyerine Summer Cem takma adıyla devam eden Türk kökenli Alman sanatçı, şarkılarında yine Perkins'in ifade etmiş olduğu lehçesel sapmalara bilinçli ya da bilinçsiz olarak sıklıkla yer vermiştir, şarkılarında sıklıkla İngilizce ve Türkçe kelimeleri Almanca ile bir arada kullandığı görülmüştür:

Dein neues Album kommt, aber juckt kein'n (ah)
Ich würd lügen, wenn ich sage: „I'm a good guy"[1] (wuh!)
Ich nehm' dir alles weg, Kafa[2] Suge Knight[3] (ah)
Die Walther spuckt Blei – yallah[4], goodbye[5]!
...
Immer fresh, immer clean[6], Para çok[7] fly[8] (yeah)
Ihr kommt nicht hinterher – yallah, goodbye! (Ah)
…
(Oh-oh) Mister Boombastic[9]
(Boom–, was?) Super Soaker aus Plastik
(Trr, oh-oh) Bak oğlum, bas git[10]
(Bak, bak, bak[11]) Nur nakit[12], kein taksit[13] (ey)(Summer Cem, 2019)

Easy, easy[14], tamam, tamam[15]
Tamam, tamam
…
Pronto[16], pronto[17], avanti[18], lan[19] (ja)
Komm mir nicht mit falan filan[20] (heh)
Eine Faust, dein Kafa[21] Zidane[22] (huh)
No* sıkıntı[23], tamam, tamam(Summer Cem- 2018)
…
Merhaba, merhaba[24]
Sitz' im Ocakbaşı[25], ich schlürfe mein Tarhana[26]
Massaker in deinem Kasaba[27]

Kugeln tanzen heut Merengue[28] und Cha-Cha-Cha[29](Summer Cem- 2018)

Kariyerine Mero takma adıyla devam eden Türk kökenli Alman rap müziği sanatçısı, şarkılarında çokdilli ve çokkültürlü oluşunu şarkılarında kullandığı dile yansıtmıştır. Şarkılarındaki dil kullanımı, Perkins'in ifade ettiği lehçesel sapmalara örnek teşkil ederken aynı zamanda dilsel sınırların zorlanması olarak da göze çarpmaktadır:

On sekiz yaşında, altında[30] Mercedes (Mercedes)
Rakibi onu hiç yenemez
Bugünün yarını olabilir
Ama kimse bana sözü veremez[31] (brra)
Also bedank dich bei Gott
Ich hab' jetzt Erfolg, egal, was sein soll, ich
Bleibe immer noch derselbe, weißt du?
Machen Leute Auge auf Reichtum(Mero- 2019)

Ich flow'[32] geil, Showtime[33], hol' mein Rolex[34]
Online[35], Bordstein, geiler Kodex[36]
(1: İngilizce, 2: Türkçe, 3: İngilizce, 4: Arapça, 5: İngilizce, 6: İngilizce, 7: Türkçe, 8: İngilizce, 9: İngilizce, 10: Türkçe, 11: Türkçe, 12: Türkçe, 13: Türkçe 14: İngilizce, 15: Türkçe, 16-17: İtalyanca, 18: İtalyanca, 19: Türkçe, 20: Türkçe, 21: Türkçe, 22: Fransızca, *: İngilizce, 23: Türkçe, 24: Türkçe, 25: Türkçe, 26: Türkçe, 27: Arapça, 28: İspanyolca, 29: İspanyolca, 30: Türkçe, 31: Türkçe, 32: İngilizce, 33: İngilizce, 34: İngilizce, 35: İngilizce 36: Latince)

Hotels[1], Sessions[2] wie gewohnt
Auftritt – Bargeld, hat sich gelohnt(Mero- 2019)
Also muck[3] nicht bitte
Stech in deine Rippe oder willst du die Mitte? Ja
Baba[4] Flow wieder mal zum Beat[5]
Ja, der Birra[6] ist ein Chief, kendi tarafına git[7]
Hadi[8], Speed[9], bei dir sieht gut aus, mon ami[10]
…
Ja, ich baller'[11], aber wallah[12], Mero dieser Motherfucker[13]
Bin[14] der Baba[15], guck mal, Chaba, ist der Mero auf dem Cover[16] von

Spotify[17], ich hol' die Eins
Para[18] in die Story rein wie Kobe Bryant[19](Mero- 2019)

(1: İngilizce, 2: İngilizce, 3: Dijital medya kökenli İngilizce, 4: Türkçe, 5: İngilizce, 6, Türkçe, 7: Türkçe, 8: Türkçe, 9: İngilizce, 10: Fransızca, 11: İngilizce, 12: Arapça, 13: İngilizce, 14: Türkçe, 15: Türkçe, 16: İngilizce, 17: İngilizce, 18: Türkçe, 19: İngilizce)

Sonuç

Perkins'e (1996) göre güncel kültürel politikalarda bağlama, anlama ve kamusal alana erişimdeki erk savaşı anahtar işlevi görmekte ve bu süreçte "erk ve karşı koyma semboller, dil ve kurumlar aracılığıyla ifa edilmektedir" (s. 236). Bu çalışmada da Türk kökenli Alman rap sanatçılarının baskın Alman kültürünün ayrımcı ve dışlayıcı yanlarına tepki duydukları ve şarkılarında kullandıkları dilin de diğer azınlıkları da içine alacak şekilde yapılandırıldığı görülmüştür. Genç'in (2015) de ifade ettiği gibi günümüzde Almanya'da yaşayan Türk kökenli gençler artık diğer etnik gruplarla içli dışlı olmuşlar ve "Türk argosu bir etnik kökenin ürünü iken, yani Türk gençlerinin, mahalle Almancası birçok etnik kökeni içine almaktadır" (1021). Türk olmayan bireyleri yer yer kardeş, dost, yoldaş ve kaderdaş olarak görerek, onların dillerinden gelen sözcük ve yapıları onlarla dilsel köprüler kurma amacıyla yeni hem yeni bir birlik yarattıkları ve böylece özgün bir Hip-hop kültürünü inşa ettiklerini görülmüş ve ortaya konulan bu yeni dilin Deyişbilimsel olarak yeni bir lehçe olarak algılanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Bennett, A. (1999). "Hip hop am Main: the localization of rap music and hip hop culture". Media, Culture & Society, 21(1): 77-91.

Çaglar, A. Ş. (1995). "German Turks in Berlin: Social Exclusion and Strategies Mobility". New Community, 21: 309-323.

Dardan & Eno – WeR MAChT PaRA 2. *Genius*, 21 Haziran 2019, https://genius.com/Dardan-and-eno-wer-macht-para-2-lyrics.

Eno – Souvenir. *Genius*, 3 Mayıs 2019, https://genius.com/Eno-souvenir-lyrics.

Eno – Mercedes. *Genius*, 20 Temmuz 2018, https://genius.com/Eno-mercedes-lyrics.

Eno (Ft. MERO) – Ferrari. *Genius*, 8 Şubat 2019, https://genius.com/Eno-ferrari-lyrics.

Genç, S. (2015). "Almanya'da Türk argosu ve rap". International Journal of Social Sciences and Educational Research, 1(3): 1013-1026.

Kaya, A. (2001). Sicher in Kreuzberg: Constructing Diasporas: Turkish Hip-Hop Youth in Berlin. Bielefeld: Transaction Publishers.

Keyes, C. L. (2004). Rap music and Street Consciousness. Urbana: University of Illinois Press.

MERO – Olabilir. *Genius*, 14 Haziran 2019, https://genius.com/Mero-olabilir-lyrics.

MERO – Malediven. *Genius*, 31 Mayıs 2019, https://genius.com/Mero-malediven-lyrics.

MERO – Mill'n. *Genius*, 15 Mart 2019, https://genius.com/Mero-milln-lyrics.

Perkins, W. L. (1996). Droppin' Science: Critical Essays on Rap Music and Hip Hop Culture. Philadelphia, PA: Temple University Press.

Solomon, T. (2006). Hardcore Muslims: Islamic Themes in Turkish Rap in Diaspora and in the Homeland. Yearbook for Traditional Music, 38, 59-78

Summer Cem (Ft. Gringo) – Yallah Goodbye. *Genius*, 5 Haziran 2019, https://genius.com/Summer-cem-yallah-goodbye-lyrics.

Summer Cem – Tamam Tamam. *Genius*, 20 Nisan 2018, https://genius.com/Summer-cem-tamam-tamam-lyrics.

Summer Cem (Ft. RAF Camora) – Molotov. *Genius*, 27 Temmuz 2018, https://genius.com/Summer-cem-molotov-lyrics

ALMAN HUKUKU' NUN TÜRK DENİZ TİCARET HUKUKU'NA ETKİSİ

İlknur Uluğ Cicim*

Giriş

Bir ülkenin deniz ticaret hukuku, onun teknik ve ekonomik bünyesiyle yakından ilgilidir. Teknik bakımdan gemi ve ticaret filosu güçlü olan ülkelerin deniz ticaret hukuku şüphesiz farklı bir çehre gösterecektir. Deniz ticareti hukuku kuralları, yüzyıllar boyu süren teknik ve ekonomik gelişmelerin ortaya çıkardığı gereksinimlerle şekillendiğinden, deniz ticaret hukuku muhafazakar yapıya sahiptir. Denizcilik ve deniz ticaretinin gereksinimleri her ülkede aşağı yukarı aynı olduğundan, deniz ticareti aracılığıyla bu alana özgü kural ve kurumlar bir ülkeden diğerine geçmiştir. Ayrıca ülkeler arasında anlaşmalarla deniz ticareti hukuku alanlında bazı kuralların birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu nedenle de deniz ticareti hukukunun ilk çağlardan bu yana kısmen uluslararası bir özelliği vardır[1].

Deniz ticaret hukukunun en önemli özelliklerinden biri ilk çağlardan beri kısmen uluslararası oluşudur. Gerçekten deniz ticareti ve denizcilik tekniği bakımından denizci ülkeler arasında birçok noktada benzerlikler vardır. Önemli olan ihtiyaçlar aşağı yukarı aynıdır. Devamlı deniz ticaret ilişkileri sayesinde deniz adetleri ve deniz ticaret hukuku müesseseleri çok kere bir ülkeden bir ülkeye geçmiştir. Gelişmiş olan ülkelerin deniz kanunları diğer ülkelerce örnek alınmış ve hatta aynen iktibas edilmiştir. Bazı ülkelerin deniz ticareti ile ilgili çevreleri bazı uluslararası kuralları kendi istekleriyle kabul etmişler ve ülkeler arasında anlaşmalarla deniz hukukuna ait birtakım kurallar birleştirilmiştir[2].

Hukukun diğer dallarının aksine ne siyasi, ne de sosyal inkılaplar deniz ticaret hukukuna pek fazla etki edememiştir. Ancak 19 . Yüzyılın ikinci yarısından bu yana oluşan teknik ve ticari gelişmeler bazı değişimlere sebep olmuştur. 19. yüzyılın sonlarından itibaren dünya deniz ticaret hacmindeki büyüme, dikkat çekmeye

---

* Dr. Öğretim Üyesi İlknur Uluğ Cicim, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Deniz Hukuku Öğretim Üyesi.

[1] Çağa Tahir, Deniz Ticaret Hukuku I, İstanbul 1995, S.6, Kender/ Çetingil/ Yazıcıoğlu, Deniz Ticaret Hukuku, Cilt I, İstanbul 2014, s.4.

[2] Deniz Hukuku'nun tarihçesi incelendiğinde deniz ticareti sahasında milletler arasında daimi bir mal mübadelesi gibi, deniz ticareti ile ilgili kaidelerin de mübadelesi vaki olagelmiştir. Denizin milletleri birleştirici vasfı burada, belli bir çevrede teessüs eden ileri ve zamanın ihtiyaçlarına uygun kaidelerin, diğer denizci milletler tarafından da aynen veya bazı ilavelerle iktibas olunması yahut onlardan ilham alınarak benzeri mahalli ve milli kaidelerin vücuda getirilmesi şeklinde tecelli etmiştir. Bkz. Mazhar Nedim Göknil, Deniz Ticaret Hukuku , Ankara 1935,s. 7.vd. , Turgut Kalpsüz, Deniz Ticaret Hukuku, Birinci Cilt, Ankara 1971, s. 61.vd., Çağa, s. 7.

başlamıştır. Büyüme, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Bilim ve teknolojide yaşanan gelişmelere paralel şekilde oldukça karmaşık, sofistike, ileri teknik özelliklere sahip ve çok geniş hacimli gemilerin inşa edilmeye başlanması, bu büyümeyi daha da hızlandırmıştır. Günümüzde dünya ticaretinin yaklaşık % 90'ı deniz ticareti yoluyla yapılmaktadır[3].

I. Deniz Ticareti Hukuku'nun Kaynakları

Deniz Hukuku literatüründe Deniz Ticaret Kanunları 3 gruptan (Deniz Hukuku Çevresi) oluşur[4]:

Fransız Grubu (1807 tarihli Napolyon Kanununun(Code de Commerce) II.Kitabı

Modern kanun tekniğine uygun bir tarzda hazırlanmış ilk deniz kodu olması sebebiyle büyük itibar görmüş ve 1838 tarihli Hollanda Ticaret Kanunu'nun II. Kitabı ile 1882 tarihli İtalyan Ticaret Kanununu II. Kitabı, ve kısmen Belçika 1908 tarihli Denizde ve İç Sularda Seyrüsefer Kanunu ile 1910 tarihli Yunan Deniz Ticaret Kanununun hazırlanmasında örnek alınmıştır. Fransız deniz hukuku çevresi bizim içinde İlk Türk Deniz Ticaret Kanunu olan 1864 tarihli " Kanunname-i Humayun-u Ticaret-i Bahriye" nin 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanununun II. Kitabından iktibas edilmiş olması dolayısıyla önemlidir.

Alman Grubu ((1861 tarihli Alman Ticaret kanunu , V. Kitabı :

Bu kitabın kapsamı ve şekli itibariyle Fransız kanunlarını geride bıraktığı Fransız müellifler tarafından bile kabul edilmiştir. Alman Kanunu çıkarıldıktan sonra modern ihtiyaçlara uygun, ileri bir deniz ticaret kanunu hazırlamak isteyen veya Fransız hukuk çevresinden ayrılan bir çok ülke, bu kanunu örnek almıştır. İsveç, Norveç, ve Danimarka'nın içerikleri hemen hemen aynı 1891, 1892, 1893 tarihli deniz ticaret kanunları, bu kanunu örnek alarak hazırlanmışlardır. Ülkemizde de 1929 tarihli Deniz Ticaret Kanunumuz 1897 tarihli Alman Ticaret Kanunun kötü bir tercümesinden ibarettir.

Anglosakson Grubu (Common law, 1876 tarihli Marchant Shipping Act.)

İngiliz hukukunun çeşitli kolları gibi, deniz ticaret hukuku da " commun law" şeklinde gelişmiş ve ancak 19. Yüzyıldan itibaren kısmen kanunlaştırılmış, kısmen anlaşmalarla uluslararası yazılı deniz hukukunun esasını oluşturmuştur.İngiliz deniz hukukunu aynen uygulayan veya pek yakından izleyen ülkeler, ilk olarak

[3] Ulusoy, Erol, Modern Türk Hukuku'nun Oluşumu ve Gelişimi, http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html, Erişim Tarihi, 05.12.2019.
[4] Kalpsüz, s.61-65, Göknil, s. 20-22.

Büyük Biritanya ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleridir. Anglo- sakson deniz hukukuna dayanan uluslararası anlaşmalar ve sözleşmelerle ilişkin metinler ise, başlıca, içerisinde İngiliz- Amerikan unsurlarının ağır bastığı ILA tarafından hazırlanan anlaşmalar ve genel şartlarla, kısmen CMI'ın önderliğinde hazırlanan metinlerdir. Türk hukukunda da anglo-sakson hukukun etkisinde hazırlanan uluslararası sözleşmelere katılması veye iç hukukta bunlarar paralel hükümleri içeren kanunlar çıkarılması yoluyla da bir çok anglo-sakson menşeli denizcilik teamül, örf ve adet kuralları Türk Hukukuna girmiştir.

II. Türk Deniz Ticareti Hukuku'nun Kaynakları

İlk Deniz Ticaret Kanunu 1864 tarihli "Ticaret-İ Bahriye Kanunu"dur. 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanunun 2. Kitabının bir tercümesidir. Yalnız yolcu taşımaları ile ilgili kısmı Hollanda ve Alman Kanunlarından faydalanılarak kaleme alınmıştır. Bu kanun 65 yıl yürürlükte kalmış ve yeni ihtiyaçlara cevap veremediği için 1929 yılında yerini Deniz Ticaret Kanunu'na terk etmiştir[5].

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise, gerek gemilerin teknik yapı ve kapasitelerinin çok ilerlediği, iktisadi ve ticari hacmin geliştiği, bu Kanunun artık bu ihtiyaçlara cevap veremediği de eleştiri konusu olmaktaydı. Çünkü mehaz Alman Kanunu'nun hükümlerinin büyük kısmı 1861 tarihli eski Umumi Alman Ticaret Kanunu'ndan gelmekteydi ve bu kanunun o tarihteki deniz taşımalarının ihtiyaçları, gemilerin teknik özellikleri gözetilerek hazırlanmıştı. Oysa denizciliğin teknik ve iktisadi bakımdan gelişmesi karşısında, deniz ticaretinin gelişmelerine ve milletlerarası anlaşmalara uygun yeni bir kanun ihtiyacı doğmuştu.

1929 yılında kabul edilen Ticaret Kanunu'nun II. kitabı olarak " Deniz Ticaret Kanununu" yürürlüğe girmiştir. Deniz Ticaret Kanunu, esas itibariyle 1807 tarihli Alman mevzuatının üzerine inşa edilmiştir (Alman kanunun alınmasına sebep olarak hükümet gerekçesinde, kanunun ileri, yeni ve pratik esasları içine aldığından bahsedilmektedir. Ayrıca bu mevzuat Roma Hukuku ve Ortak Avrupa Hukuku'nun derin izlerini taşımaktadır.) 1929 tarihli Deniz Ticareti Kanunu'nun en önemli noksanlıkları olarak şunlar gösterilmekte idi; çok fazla tercüme hatalarının bulunması (Tercüme hatalarının esas nedeni, tercümenin Alman Kanunun aslından değil, resmi olmayan Fransızca bir tercümesinden yapılmasıdır.) ve Alman Kanunu tercüme edilirken bazı hükümlerin alınmamasıdır. Örneğin Alman Bayrak Kanunu'nun 2 inci maddesinde tüzel kişilere ait gemilerin bayrak hakkı düzenlenmişken, Türkçeye sadece gerçek kişilerle ilgili düzenlemeler çevrilmiştir

[5] Çağa, s. 23-24, Kender/Çetingil/ Yazıcıoğlu, s. 5, Göknil, s.23, Kalpsüz, s. 49.

1929 tarihli Deniz Ticareti Kanunu'nun en önemli noksanlıkları olarak şunlar gösterilmekte idi; çok fazla tercüme hatalarının bulunması (Tercüme hatalarının esas nedeni, tercümenin Alman Kanunun aslından değil, resmi olmayan Fransızca bir tercümesinden yapılmasıdır.) ve Alman Kanunu tercüme edilirken bazı hükümlerin alınmamasıdır. Örneğin Alman Bayrak Kanunu'nun 2 inci maddesinde tüzel kişilere ait gemilerin bayrak hakkı düzenlenmişken, Türkçeye sadece gerçek kişilerle ilgili düzenlemeler çevrilmiştir[6]

1929 tarihinde Türkiye tarafından iktibas olunan Alman deniz Hukuku ilkelerinin kanunda tercüme hataları ve diğer şekil noksanlıkları bertaraf edilse bile, Türkiye'nin ihtiyaçlarının tatmin edecek mahiyette olmadığı ileri sürülmüştür. Çünkü Alman Deniz Ticaret hukukunun tamamen eskimiş olduğu, uygulamanın bu hükümleri çoktan aştığı belirtilmiştir. Özellikle Türk denizciğinin ekonomik ve hukuki durumuna göre, şu noktaların önemli olduğuna dikkat çekilmiştir: Kabotaj, Türk sahillerinde muntazam posta seferlerinin düzenlenmesi, şilepçilik, milli koruma kanununun yeniden düzenlenmesi gibi[7].

1929 tarihli kanunun çok eleştiriye uğraması nedeniyle1956 tarihli Türk Ticaret Kanunu hazırlanmıştır. II. Dünya Savaşının bitiminden sonra, Adalet Bakanlığı, ticaret hukuku alanında bir kanun projesi hazırlaması görevini, İkinci Dünya Savaşından önce Hitler Rejiminden kaçarak Türkiye'ye sığınan Alman hukukçu Prof. Ernst Hirsch'e verdi. Prof. Hirsch'in hazırladığı taslak değişik komisyonlarca incelenip değişiklikler yapıldıktan sonra TBMM'nce kabul edilerek 1957 yılında yürürlüğe girdi.

Örneğin, haksız rekabet, 1943 tarihli İsviçre Haksız Rekabet Kanunun'dan; kıymetli evrak ve kambiyo senetlerine ilişkin hükümler, İsviçre Borçlar Kanunun'dan, deniz ticaretine ilişkin düzenlemeler 1897 tarihli Alman Deniz Ticareti Kanunu'ndan, sicile kayıtlı gemiler üzerindeki ayni haklar ise Medeni Kanunumuzun esasları da göz önünde tutularak, 1940 tarihli Alman Kanunundan alınmıştır. Ayrıca deniz kazaları arasında düzenlenen müşterek avaryaya ilişkin hükümler, 1924 tarihli York-Anvers Kurallarından, denizaşırı satış türlerinden biri olan CIF satışlar hakkındaki düzenleme de, 1932 tarihli Varşova-Oksford Kurallarından alınmıştır. 1930 ve 1931 tarihli Cenevre Sözleşmeleri çek ve poliçelerle ilgili hükümlere esas teşkil etmiştir[8].

---

[6] Çağa, s.25-28.
[7] Hirsch Ernst. E., Deniz Ticaret ve Sigorta Hukuku, İstanbul 1942, s.19-24.
[8] Ulusoy, http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html, Erişim Trihi, 05.12.2019.

1956 tarihli Ticaret Kanunu'nun 4. Kitabı (md 816-1262) deniz ticareti hukukuna ayrılmıştır. Burada yapılan değişikliklerinin ana hatları şöyledir: Kanundaki tercüme yanlışlıkları düzeltilmiştir. Bahsolunan şekil noksanlıkları (çevrilmeyen hükümler) giderilmiş, çevirisi yapılmayan hükümler çevrilmiştir. Bayrak, gemi sicili, mülkiyet ve diğer ayni haklar (gemi ipoteği) bahisleri yeni Alman kanunlarından ilham alınarak düzenlenmiştir. Bu Alman Kanunları şunlardır; Gemilerin Bayrak Çekme Hakkına dair 8.2.1951 tarihli Kanun. 26.5.1951 tarihli Gemi Sicili Kanunu. Müseccel gemiler ve yapılar üzerindeki haklara dair 15.11.1940 tarihli Kanun. Navlun Mukavelesi ise 1924 tarihli Brüksel Konvansiyonu ve 1937 tarihli Alman Kanunu örnek alınarak yazılmıştır. Müşterek avarya hükümleri 1950 York-Anvers kaidelerinin esaslarına uygun hale getirilmiştir[9].

1956 tarihli kanunun kabulünden sonraki dönemde Uluslararası Sözleşmelere kayıtsız kalan kanun koyucu, 1980 yılından sonra yeniden faaliyete geçmiştir. Denizde Çatışmaları Önlemeye Yönelik Milletlerarası Kurallar kabul edilmiştir. Tankerlerden Kaynaklanana Petrol Kirliliğine İlişkin Sözleşme kabul edilmiştir.

1956 tarihli Türk Ticaret Kanunun kabül edilmesinden sonra Almanya'da 192, 1986, 2001 yıllarında üç önemli reform yapılmıştır. Bu reform çalışmaları sırasında, donatanın sorumluluğu, sorumluluğun sınırlandırılması, kaptan, eşya ve yolcu taşıma sözleşmeleri, kurtarma, gemi alacaklısı hakları ve zamanaşımı konularında esaslı değişikliklere gidilmiştir. 2011 tarihli Türk Ticaret Kanunu hazırlanırken bu üç esaslı değişiklik aynen yansıtılmaya çalışılmıştır[10].

4. 2011 tarihli 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu 5. Kitabını oluşturan Deniz Ticaret Hukuku kısmında Deniz Ticareti alanındaki çağdaş Milletlerarası Sözleşme hükümlerine yer verilirken, milletlerarası alanda düzenleme bulunmayan hususlarda kaynak Roma –Alman birikimi güncellenerek de olsa korunmuştur. Bu yüzden 90 yıla yakın bir süredir Türkiye'de yürürlükte olan pozitif hukuk kurallarının Almanya'daki yasama tarihçesine bakmak, kaynaklarını ve yasal koyucunun asıl amacını saptamak, elde edilen verilerle de söz konusu hükümlerin gerçek anlamlarını ortaya çıkarmak bir zorunluluktur.

III. Deniz Ticaret Hukuku Kapsamındaki Başlıca Konularda Alman Hukuku'nun Etkisi

1. 2011 Türk Ticaret Kanunu'nda Gemilere İlişkin Temel Hükümler ve Gemilerin Eşya Hukuku

TTK'da Gemilerin bayrak,sicil ve uygulama alanı hakkındaki temel hükümler 1951 tarihli Alman Bayrak ve Gemi Kanunları ile uyumludur. Ancak kaynak açı-

[9] Kalpsüz, s. 54-57, Çağa, s.28-32.
[10] Atamer Kerim, Deniz Ticaret Hukuku , Cilt I, İstanbul 2017, s. 386. vd.

sından XIX yüzyılın ortalarından başlayarak siyasal gelişmeler evresinde Prusya-Alman mevzuatından gelmektedir. Dolayısıyla her bir hüküm yorumlanırken , o hükme ilişkin yasama sürecinin ve yasa koyucunun amacının belirlenmesi bir zorunluluktur. Bu yöntem izlendiğinde , kuralların gerçek amaçları saptanabilmekte ve Türk Denizciliğinin ihtiyaçlarına cevap verip veremeyecekleri ortaya çıkmaktadır. Almanya II. Dünya savaşı yeniden yapılanma çabaları içerisinde Alman Bayrak Kanunu'nu kabul etmiştir. Türkiye ise bu hükümlerin alındığı 1956 tarihli kanunda Hirsch'in etkisiyle bu hükümleri yer vermiştir. Kaynak Alman Hukukunun şekillenmesinde etkili olan koşullar ile Türkiye'nin koşulları hiçbir aşamada örtüşmemiştir. Ancak 2011 yılında hala 1951 tarihli Alman Kanunlarına bağlı kalmak eleştirilebilir. Özellikle Devletler Hukuku, İdare Hukuku, Vergi ve Kabotaj Hukuku konularını da ilgilendiren bayrak, sicil ve deniz uygulama Alanlarını ilgilendiren konularda koşullar örtüşmediği için farklı bir düzenleme yapılmalıydı[11].

2. Donatanın ve Taşıyanın Sorumluluğu

Donatanın gemi adamlarının kusurları ile sebep oldukları zarardan ötürü sorumluluğu (TTK 1062) hem Alman hem de Türk öğretisinde kapsamlı olarak ele alınmıştır. Söz konusu sorumluluk anlayışının öngörülen hükümlere dayandığı görülmektedir. Bu kural uyarınca, alacaklının kaptana karşı haiz olduğu dava hakkı kaptanın üzerinden alınıp donatana yöneltilmiş değildir. Kaptana karşı geçerli davanın yanında donatana karşıda ek nitelikte sorumluluk bulunmaktadır. Zaman içerisinde kaptanın hukuksal işlemlerine ilişkin bu ilkeler evrilerek gemi adamlarının haksız fiillerinden doğan sorumluluğunun da geçerli hale gelmesine sebebiyet vermiştir[12].

Donatanı sorumluluğu kurumu Alman hukukunda Borçlar Hukuku terminolojisi ile uyumlu hale getirilirken (1954 Alman Ticaret Kanunu), Türkiye'de bu 2011 yılında Borçlar Hukuku terminolojisine uyumlu hale gelmiştir.

Taşıyanın Yükle ilgililere karşı sorumluluğu kısmı Alman Ticaret Kanunu 1937 tarihli 485. maddesinden Hirsch tarafından tercüme edilerek alınmıştır. 2011 tarihinde 1062 hükmü aynı kalıp yüke yolcu kavramı da eklenerek devam etmiştir. Ancak sorumluluk rejimi sınırlı sorumluluk ilkesi çerçevesinde Hem Alman hukukunda hemde Türk Hukuku'nda " beschrankte dingliche Haftung" , "sınırlı ayni sorumluluk" olarak düzenlenmiştir. Bu tarihsel kökleri her iki hukuk öğretisi açısından da Roma Hukukudur. Ancak uluslararası alanda sınırlı sorumluluk kuralla-

[11] Atamer, s. 459-460.
[12] Atamer, s. 463.

rının birleştirilmesi için yürütülen çalışmalar sonucu 1996 tarihli (en son değişiklik) Deniz Alacaklarına Karşı Mesuliyetin Sınırlandırılması hakkında Milletlerarası Sözleşme uyarınca taraf olan Türkiye ve Almanya sorumluluk rejimini değiştirmişti[13].

Sonuç

Denizyolu taşımacılığı geçmişte olduğu gibi günümüzde de ticaretin en önemli unsuru sayılabilir. Bir anlamda, dünyanın hem sosyal açıdan hem de ekonomik açıdan bu günkü seviyelere gelmesini denizyolu taşımacılığına borçluyuz.

Çok büyük miktarda kuru yük, likit ve gaz, konteynırlanabilen malzemeler deniz yolu ile taşınır. Dünya ekonomisindeki mal taşımacılığının % 92'sine yakın kısmı deniz taşımacılığıyla gerçekleştirilmektedir. Özellikle de hız faktörünün çok önemli olmadığı düşük değerli (özellikle hammadde) ürünlerin taşınmasında kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi deniz ticaret hukuku uluslararası ekonomik bir alanı düzenlenmektedir. Deniz ticareti faaliyetinde oryaya çıkan hukuki ihtilafların çoğunda , birden çok devlete mensup kişi veya kuruluşlar ilgili durumundadırlar. Deniz ticareti hukukuna dair milli kanunlar arasında farklılıklar , her zaman bu hukuk alanında uluslararası birlik sağlanması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Birliğin sağlanması da iki yolla mümkündür. Birincisi ilgili müesseselerce tespit edilen kuralların sözleşmelere konulması yoluyla birlik sağlanması, ikincisi ise, çok daha fazla başvurulan yol, uluslararası antlaşmaların yapılamasıdır.

[13] Atamer, s. 467.

Kaynakça

Çağa Tahir, *Deniz Ticaret Hukuku I*, İstanbul 1995.

Göknil Mazhar Nedim, *Deniz Ticaret Hukuku*, Ankara 1935.

Kalpsüz Turgut, *Deniz Ticaret Hukuku*, Birinci Cilt, Ankara 1971

Kender/ Çetingil/ Yazıcıoğlu, *Deniz Ticaret Hukuku*, Cilt I, İstanbul 2014.

Atamer Kerim, *Deniz Ticaret Hukuku*, Cilt I, İstanbul 2017.

Ulusoy, Erol, *Modern Türk Hukuku'nun Oluşumu ve Gelişimi*, http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html, Erişim Tarihi, 05.12.2019.

Hirsch Ernst. E., *Deniz Ticaret ve Sigorta Hukuku*, İstanbul 1942.

TÜRK HUKUKUNDA DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI MEMURLARININ EVLENME İZNİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Yakup Çokkaş*

Giriş

Anayasa'nın 70. maddesinde belirtilen *"Kamu hizmetine girme hakkı"*, kamu görevlerine girişte bireylerin sahip olduğu temel bir hak kategorisinde olup; *serbestlik*, *eşitlik* ve *görevin gerekleri* ilkeleri, bu hakkın içeriğini oluşturmaktadır. Buna göre, *"Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayrım gözetilemez."*. Serbestlik ilkesi, memuriyete girişin, kişinin serbest iradesine bağlı olması durumunu ifade eder. Eşitlik ilkesi, memuriyete girişte Anayasa m.10 kapsamında "kanun önünde eşitlik" ilkesi gereğinde ayrım yapılmaması anlamına gelir. Bununla beraber, memuriyete girişte genel ve özel şartlar konabilir[1]. Görevin gerekleri ilkesi, mevzuat ile öngörülen *özel şartların* görevin gerektirdiği nitelikte olmasını ifade etmektedir[2].

"Yabancı ile evli bulunmama" veya *"izin tabi evlenme"* şartı, bazı kamu görevlileri için memuriyete girişte bir özel şart olarak düzenlenmektedir[3]. Çalışma kapsamında, Dışişleri Bakanlığı memurlarına yönelik, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin "Diğer hükümler" başlıklı 164. maddesinin 3. fıkrasındaki evlenme izni düzenlemesi üzerinde durulacak olup, anılan düzenleme şöyledir: *"Bakanlık, kendi yapacağı yarışma sınavları ile alacağı memurlar başta olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışı teşkilatında istihdam edeceği personel ve eşleri için güvenlik soruşturması yaptırabilir. Güvenlikle bağlantılı gerekçelerle, Bakanlık memurları evlenmeden önce Bakanlığın iznini almakla yükümlüdür."*[4].

Belirtilen düzenlemenin isabetli biçimde değerlendirilebilmesi için Türk hukukunda Dışişleri Bakanlığı personelinin evlenmesine dair mevzuat değişikliklerini tarihsel bakımdan ifade edilmelidir. Bu bağlamda Alman hukukunda kamu hiz-

---

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Ana Bilim Dalı, yakupckks@gmail.com

[1] 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 48. maddesi, devlet memurluğuna alınmada genel ve özel şartları düzenleme altına almaktadır.

[2] Akyılmaz, Bahtiyar/Sezginer, Murat/Kaya, Cemil, *Türk İdare Hukuku,* 10. Baskı, Savaş, Ankara, 2019, s.671-672.

[3] 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu'nun 112. maddesine göre, yabancı uyruklu kişilerle evlenenlerden, bu evlilikleri yönetmelikte belirtilen esaslar dahilinde Genelkurmay Başkanlığınca uygun görülmeyenlerin istifa etmiş sayılacağı hüküm altına alınmıştır. Ancak, hâkim ve savcılar bakımından 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nda bugün itibariyle bu yasak söz konusu değildir.

[4] R.G.10/7/2018 – 30474.

metine girme hakkı ile memur yasaklarına da değinilmektedir. Ardından Bakanlık memurlarının evlenmeden önce izin alma yükümlülüğün ile yükümlülüğe aykırılığın hukuki sonuçları üzerinde durulacaktır. Son olarak, söz konusu yükümlülüğün cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmesinin anayasallık boyutu tartışılacaktır.

Tarihsel Süreç

1154 sayılı Hariciye Vekaleti Memurin Kanunu'nun 2. maddesi, meslek memurluğuna kabul için 788 sayılı Memurin Kanunu'nda[5] öngörülen koşulların varlığını aramıştır[6]. Memurin Kanunu'nun yabancı ile evlenen memurların müstafi addedileceğine ilişkin genel mahiyetteki 4. maddesi, Dışişleri Bakanlığı meslek memurları bakımından da geçerli olmuştur. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin 1963 tarihli kararıyla, *"memur iken ecnebilerle evlenenler müstafi addedilir"* hükmü iptalmiş olup, bu tarihten itibaren Dışişleri Bakanlığı memurları bakımından da hükmün bir anlamı kalmamıştır[7].

1154 sayılı Kanun'un 13. maddesinde, Dışişleri Bakanlığı memurlarının bir Türk veya yabancı ile evlenmeden önce Bakanlığın iznini almak zorunda oldukları ve buna aykırı davrananların istifa etmiş sayılacağı ve bir daha Dışişleri Bakanlığı hizmetinde istihdam edilemeyecekleri hüküm altına alınmıştı. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı'nın evlenmeden önce izin verip vermeme konusunda takdir yetkisinin bulunduğu açıktır[8].

3312 sayılı Hariciye Vekaleti Teşkilat Kanunu'nun 3. maddesi ise, hariciye vekaletine meslek ve ihtisas memuru olarak girebilmek için 788 sayılı Memurin Kanunu'ndaki koşullar öngörülmüş olup[9]; bu hüküm 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 237. maddesinin 1. fıkrasının (b) bendi gereğince yürürlükten kalkmıştır.

177 sayılı Dışişleri Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 44. maddesine göre, 1154 sayılı Hariciye Vekaleti Memurin Kanunu ile 3312 sayılı Hariciye Vekaleti Teşkilat Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır[10]. Aynı KHK'nın "Evlenme İzni" başlıklı 36. maddesi, *"Dışişleri Bakanlığı görevlerinin özelliği sebebiyle, Dışişleri Bakanlığı memurlarının evleneceği kişi yönünden*

---

[5] R.G.: 31.3.1926 – 336.
[6] R.G.: 17.7.1927 – 635.
[7] AYM, E.1963/205, K.1963/123, K.T.: 22.5.1963, AYMKD, 1991, S.2, s.14-31.
[8] Kaya, Cemil, "Yabancı İle Evlenmenin Kamu Görevine Etkisi – Geçmişten Günümüze Bir Gezinti-", *KHukA,* 2 (2005), s.37.
[9] R.G.: 21.1.1938 – 3814.
[10] R.G.: 14.12.1983 – 18251 (Mükerrer).

evlenmeden önce Bakanlığın iznini almak zorundadır. İzin almadan evlenen memurlar istifa etmiş sayılırlar ve bir daha Dışişleri Bakanlığı hizmetinde istihdam edilemezler." hükmünü amirdi.

Ancak 177 sayılı KHK, 206 sayılı Dışişleri Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 57. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır[11]. 206 sayılı KHK'nın 32. ve 33. maddelerinde, Dışişleri Bakanlığı memurları ve eşleri ile Dışişleri Bakanlığı meslek memurları ve eşlerinin güvenlik bakımından mani bir hali bulunmama şartı getirilmiştir. Devamında 48. maddedeyse, *"Dışişleri Bakanlığınca yürütülen hizmetlerin özelliği nedeniyle, Dışişleri Bakanlığı memurları evlenmeden önce Bakanlığın iznini almakla yükümlüdürler. İzin almadan evlenen memurlar istifa etmiş sayılırlar"* hükmünü düzenlemekteydi.

206 sayılı KHK, daha sonradan 4009 sayılı Dışişleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun haline dönüştürülmüştür[12]. Kanun'un 32. ve 33. maddelerinde, dışişleri bakanlığı memurları ve eşleri ile dışişleri bakanlığı meslek memurları ve eşlerinin güvenlik bakımından mani bir hali bulunmama şartı getirilmişti. 48. maddede ise, *"Dışişleri Bakanlığınca yürütülen hizmetlerin özelliği nedeniyle, Dışişleri Bakanlığı memurları evlenmeden önce Bakanlığın iznini almakla yükümlüdürler. İzin almadan evlenen memurlar istifa etmiş sayılırlar"* hükmü düzenlenmekteydi.

4009 sayılı Kanun ise, 6004 sayılı Dışişleri Bakanlığının Kuruluş ve görevleri Hakkında Kanun'un 22. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır[13]. Aynı Kanun'un 20. maddesinin 4. fıkrası, *"Bakanlık, kendi yapacağı yarışma sınavları ile alacağı memurlar başta olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışı teşkilatında istihdam edeceği personel ve eşleri için güvenlik soruşturması yaptırabilir. Güvenlikle bağlantılı gerekçelerle, Bakanlık memurları evlenmeden önce Bakanlığın iznini almakla yükümlüdür. İzin almadan evlenen memurlar istifa etmiş sayılır."* hükmünü amirdi. Bu madde Anayasa Mahkemesi'nin 2014 tarihli bir iptal kararına konu olmuştur[14]. AYM, 6004 sayılı Kanun'un 20. maddesinin 4. fıkrasının son cümlesi olan "*…İzin almadan evlenen memurlar istifa etmiş sayılır."* ibaresi hakkında şu gerekçeyle iptal kararı vermiştir:

"Devletin dış politikasının güven içinde yürütülebilmesi için, Dışişleri Bakanlığı memurlarına evlenmeden önce izin alma yükümlülüğü öngörülmesinde kamu yararı bulunduğu yadsınamaz. Ancak, evlenilen kişi hakkında dış politika hizmet-

[11] R.G.:18.6.1984 – 18435 (Mükerrer).
[12] R.G.: 6.7.1994 – 21982.
[13] R.G.: 13.7.2010 – 27640.
[14] AYM, E.2013/158, K.2014/68, K.T.27.3.2014 (R.G.: 9.4.2014 – 28967).

lerinin gerektirdiği güvenlik esasları yönünden herhangi bir olumsuz tespitin bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, salt evlilik öncesi izin almamasından dolayı, kişinin belli bir süre kamu hizmetine girmemesine engel olan memuriyetten istifa etmiş sayılma yaptırımının öngörülmesinin, ulaşılmak istenen amaç karşısında orantılı bir tedbir olduğu söylenemez. Bu durum, hukuk devletinin bir gereği olan ölçülülük ilkesine aykırı düştüğü gibi Devletin, ailenin birliği ve refahını koruma hususundaki pozitif yükümlülüğünün de ihlali sonucunu doğurur.".

Daha sonra 2.7.2018 tarih ve 703 sayılı KHK ile 6004 sayılı Kanun'un birçok maddesi ilga edilmiş ve Kanun ismi *"Dışişleri Bakanlığı Personeline İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun"* olarak değiştirilmiştir[15]. 703 sayılı KHK'nın 6. maddesi ile, 6004 sayılı Kanun'un dışişleri bakanlığı personelinin evlenme iznini de düzenleyen 20. maddesinin 4. fıkrası ilga edilmiştir. Nihayet, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin "Diğer hükümler" başlıklı 164. maddesinin 3. fıkrası ile aynı düzenleme yürürlük kazanmıştır[16].

Genel Olarak Alman Hukukunda Kamu Hizmetine Girme Hakkı ve Memur Yasakları

Kamu hizmetine girme hakkı, Alman hukukunda da yer almaktadır. Federal Alman Anayasası'nın 33. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarına göre, *"(2) Her Alman, ehliyet ve mesleki yeteneğine göre, eşit olarak kamu hizmetine girme hakkına sahiptir. (3) Medeni ve siyasi haklardan yararlanma, kamu hizmetlerine alınma, kamu hizmetlerinde kazanılan haklar, ilgilinin dini inancına bağlı değildir. Hiç kimse, bir mezhebin üyesi olduğu veya olmadığı için veya felsefi görüşü yüzünden mağdur edilemez."*[17]. Buna göre, her Almanın kamu hizmetine girmede ehliyet ve liyakatine göre bir eşitlikten bahsedilmekte ve kamu hizmetine alınma ile medeni ve siyasi haklardan yararlanmada dini inanç ve felsefi görüşü yüzünden mağdur edilemeyecektir. Yine, Federal Alman Anayasası'nın 3. maddesine göre, " *(1) Bütün insanlar yasa önünde eşittirler. (2) Erkek ve kadınlar eşit haklara sahiptirler. Devlet, kadın ve erkek eşitliğinin gerçekten sağlanmasını özendirir ve varolan dezavantajların giderilmesi için çaba gösterir. (3) Cinsiyeti, soyu, ırkı, dili, yurdu ve kökeni, inancı, dini*

[15] 703 sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (R.G.: 9.7.2018 – 30473, 3. Mükerrer).

[16] *1 sayılı CBK m.164/3:"Bakanlık, kendi yapacağı yarışma sınavları ile alacağı memurlar başta olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışı teşkilatında istihdam edeceği personel ve eşleri için güvenlik soruşturması yaptırabilir. Güvenlikle bağlantılı gerekçelerle, Bakanlık memurları evlenmeden önce Bakanlığın iznini almakla yükümlüdür.".*

[17] Art. 33 II, III GG.: *" (2) Jeder Deutsche hat nach seiner Eignung, Befähigung und fachlichen Leistung gleichen Zugang zu jedem öffentlichen Amte. (3) Der Genuß bürgerlicher und staatsbürgerlicher Rechte, die Zulassung zu öffentlichen Ämtern sowie die im öffentlichen Dienste erworbenen Rechte sind unabhängig von dem religiösen Bekenntnis. Niemandem darf aus seiner Zugehörigkeit oder Nichtzugehörigkeit zu einem Bekenntnisse oder einer Weltanschauung ein Nachteil erwachsen."*

veya siyasi görüşleri dolayısıyla hiç kimse mağdur edilmez ve hiç kimseye imtiyaz tanınamaz. Hiç kimse özür ve sakatlığından dolayı mağdur edilmez."[18].

Alman literatüründe kamu hizmetine girme hakkı, kanun önünde eşitlik ilkesi bağlamında değerlendirilmektedir.[19] Kamu hizmetine alınma, birden çok aday arasında ehliyet ve mesleki tecrübeye dayalı eşit bir şekilde gerçekleştirilen sınav sonucunda verilen seçim kararı ifade etmektedir.[20] Nitekim, kariyer ilkesi *(Leistungsprinzip)* kaynağını anayasadan almakta olup, kamu hizmetine girme hakkı her Almanın ehliyet ve mesleki yeteneğine göre eşit olarak her türlü kamu kurum ve kuruluşlarına erişim ve ulaşımı garanti etmektedir.[21] Bu bağlamda seçim kararının altında yatan ve idarenin takdir yetkisinin somutlaşmasında kullandığı kavramlar, ehliyet *(Eignung)*, liyakat *(Befähigung)* ve mesleki başarı *(fachliche Leistung)* gibi belirsiz hukukî kavramlardır. Bu belirsiz hukukî kavramlardan dolayı kamu hizmetine alınmada, idarenin hakkaniyetli karar verebilmesi için bireysel durumları göz önüne alması gerekmektedir. Buradaki yargısal denetim genel olarak hukukilik denetimi ile sınırlı kalmakta olup, takdir yetkisinin yerindelik denetimi yapılamamaktadır.[22]

Alman literatüründe memurların hak, yükümlülük ve yasakları bakımından, Federal Anayasa'nın 19. maddesinin ilk ve ikinci fıkrası yol göstericidir. Buna göre, *"(1) Bu Anayasaya göre, bir temel hakkın bir yasayla veya bir yasaya dayanarak sınırlandırılması halinde, bu yasanın olaya sınırlı olmayıp genel nitelikte olması şarttır. (2) Bir temel hakkın özüne hiçbir sebeple dokunulamaz."*[23]. Bununla birlikte Alman memur hukuku *(Beamtenrecht)* kitaplarında, temel hak kısıtlamaları *(Grundrechtsbeschränkungen)* isimli başlıklar yer almakta olup, bu başlıkların altında memurların temel haklarının kullanımına ilişkin olarak anayasal esas ve

---

[18] Art. 3 GG.: *"(1) Alle Menschen sind vor dem Gesetz gleich. (2) Männer und Frauen sind gleichberechtigt. Der Staat fördert die tatsächliche Durchsetzung der Gleichberechtigung von Frauen und Männern und wirkt auf die Beseitigung bestehender, Nachteile hin. (3) Niemand darf wegen seines Geschlechtes, seiner Abstammung, seiner Rasse, seiner, Sprache, seiner Heimat und Herkunft, seines Glaubens, seiner religiösen oder politischen Anschauungen benachteiligt oder bevorzugt werden. Niemand darf wegen seiner Behinderung benachteiligt werden."*

[19] SCHMIDT, Rolf, *Grundrechte sowie Grundzüge der Verfassungsbeschwerde,* 12. Auflage, Verlag, Hamburg, 2010, s.140 vd. Yazar, kanun önünde eşitliği ifade ettikten sonra, kanun önünde eşitlik hallerine ilişkin özel durumları, alt başlıklar halinde; kadın-erkek eşitliği, ayrımcılık yasağı, engellilerin ayrımcılık yasağı, kamu hizmetine girme hakkı ve siyasi partilere eşit fırsatların sağlanması şeklinde sıralamaktadır.

[20] SCHMIDT, *Grundrechte*, s.155.

[21] SCHMIDT, Rolf, *Besonderes Verwaltungsrecht I,* 9. Auflage, Verlag, Bremen, 2005, s. 274.

[22] SCHMIDT, *Grundrechte,* s.155-156.

[23] Art. 19/I-II, GG.: *"Soweit nach diesem Grundgesetz ein Grundrecht durch Gesetz oder auf Grund eines GEsetzes ein geschränkt werden kann, muß das Gesetz allgemein und nicht nur für den Eizenfall gelten. Außerdem muß das Gesetz das Grundrecht unter Angabe des Artikels nennen. (2) In keinem Falle darf ein Grundrecht in seinem Wesensgehalt angetastet werden."*

kanuni sınırlar dahilindeki güvencelerden bahsedilmektedir.[24] Bu anlamda anayasada yer alan temel hak ve hürriyetlere ilişkin ayrı ayrı başlıklar halinde değerlendirmeler yapılmaktadır.[25]

Görülüyor ki, Alman hukukunda kamu hizmetine girme hakkı, kanun önünde eşitliğin bir uzantısı olup, ehliyet, liyakat ve mesleki başarıya göre birden fazla aday arasından eşitlik ilkesi gözetilerek idarenin takdir yetkisi çerçevesindeki seçimlerinin birtakım güvencelere tabi tutulmasını ifade etmektedir. Bu ilkenin uygulanmasına ilişkin olarak idari yargı yerlerinin içtihatları belirleyici olmaktadır. Memurların temel hak ve hürriyetlerine ilişkin olarak da kanunla sınırlanma ve hakkın özüne dokunmama gibi ölçütler geçerlidir. Bu yönüyle Türk ve Alman hukuklarında kamu hizmetine girme hakkı ile memurların tabi tutulduğu yasaklarda bir eşgüdümün bulunduğu gözlemlenmektedir.

İzin Alma Yükümlülüğü ve Aykırılığın Hukukî Sonuçları

Türk hukukunda Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle yabancı ile evlenme konusunda memurlar ve birçok kamu görevlileri yönünden yasaklılık durumları söz konusuydu. Bu yönüyle yabancı ile evlilik yasağı, kamu hizmetlerinde görevin gerektirdiği bir nitelik olarak sayılmıştı[26]. Bu yasak, süreç içerisinde Anayasa Mahkemesi ile Danıştay'ın birçok kararına konu olmuştur. Bugün itibariyle "izne tabi evlenme" veya "evlenme izni" uygulaması, bazı kamu görevlileri bakımından devam ettirilmektedir. Bu başlık altında, Dışişleri Bakanlığı memurlarının evlenmeden önce Bakanlığın iznini alma yükümlülüğünden ve bu yükümlülüğe aykırı davranışın sonuçlarından bahsedilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki, çalışma kapsamındaki "evlenme izni yükümlülüğü", medeni hukuktaki yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, bulaşıcı hastalık gibi evlenme engeli oluşturan bir olgu değildir.[27] Evlenme izni yükümlülüğü çerçevesinde, yükümlülüğün medeni hukuk bakımından evlenmeye ilişkin herhangi bir hukukî etki ve sonucu olmayıp; yükümlülük, idare hukuku alanında, bilhassa memuriyete ve disipline ilişkin konularda hukukî etki ve sonuçlarını doğurmaktadır.

---

[24] Schnellenbach, Helmut, *Beamtenrecht in der Praxis,* 8. Auflage, C.H.Beck, München, 2013, s.171 vd.

[25] Yazar, kişiliğin serbest geliştirilmesi hakkı (Art. 2/I GG), yaşam ve beden bütünlüğünün korunması (Art.2/II GG), din, vicdan ve inanç özgürlüğü (Art.4/I-II GG), ifade özgürlüğü (Art.5/I GG), toplantı özgürlüğü (Art.8 GG), koalisyon özgürlüğü (Art.9/III GG), haberleşmenin gizliliği (Art.10/I GG), seyahat hürriyeti (Art.11 GG) ve meslek özgürlüğü (Art.12/I GG) ne ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Schnellenbach, a.g.e., s.173-189.

[26] Kaya, s.29.

[27] Ekşi, Nuray, "Türk Hukukunda Kamu Personelinin Yabancılarla Evlenmesi", Public and International Private Law Bulletin, Volume: 37, Issue: 2, s.303-304.

Dışişleri Bakanlığı memurlarının evlenmeden önce Bakanlıktan izin alma yükümlülüğü, 1 sayılı CBK m.164/3'te düzenlenmeden önce 6004 sayılı Kanun m.20/4'te düzenlenmişti. Buna göre 2014 tarihli AYM kararından önceki şeklinde düzenleme aynen şu şekildeydi: *"Bakanlık, kendi yapacağı yarışma sınavları ile alacağı memurlar başta olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışı teşkilatında istihdam edeceği personel ve eşleri için güvenlik soruşturması yaptırabilir. Güvenlikle bağlantılı gerekçelerle, Bakanlık memurları evlenmeden önce Bakanlığın iznini almakla yükümlüdür. İzin almadan evlenen memurlar istifa etmiş sayılır.".* Söz konusu düzenlemenin yaptırıma ilişkin son cümlesi, AYM tarafından iptal edilmiştir[28]. İptal kararının ardından bu yükümlülüğe aykırı davranışa ilişkin yaptırım konusunda hukuki bir belirsizlik ortaya çıkmış olup; o dönem itibariyle 6004 sayılı Kanun'da söz konusu yükümlülüğe aykırı davranışa ilişkin olarak uygulanacak yaptırım konusunda bir hüküm bulunmamaktaydı. Bu yükümlülük kanaatimize göre, hükmün lafzından da anlaşılacağı üzere yalnızca yabancı ile evlenmeyi değil; aynı zamanda bir Türk ile yapılacak olan evlenmeye ilişkin izni de kapsar niteliktedir.

Yaptırıma ilişkin cümlenin AYM tarafından iptalinin ardından 2.7.2018 tarihinde, 703 sayılı KHK'nın 6. maddesi ile izin alma yükümlülüğüne ilişkin 6004 sayılı Kanun'un 20/4. maddesi de ilga edilmiş ve fakat aynı düzenleme, 1 sayılı CBK'nın 164/3'te yeniden hüküm altına alınmıştır. Halihazırda Dışişleri Bakanlığı memurlarının evlenmeden önce izin alma yükümlülüğü bu şekildedir. Ne kanunda ne de cumhurbaşkanlığı kararnamesinde yükümlülüğe aykırı davranışın ne şekilde yaptırıma bağlanacağı konusunda açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, AYM'nin iptal kararının gerekçesinden hareketle bir çıkarım yapılabilmelidir. Nitekim karar gerekçesi şu şekildedir[29]:

"…Dışişleri Bakanlığı'nın, yürüttüğü görevlerin ülkenin çıkarlarına yönelik hassas konumu nedeniyle istihdam ettiği memurların kendisi, eşleri ve eş adayları hakkında güvenlik açısından sakınca doğurabilecek bir hâlin bulunup bulunmadığının tespiti amacıyla düzenleme yapılması, bu kapsamda personele bazı yükümlülükler öngörülmesi ve bu yükümlülüğe aykırı davranışın da yaptırıma bağlanması hususu kanun koyucunun takdir yetkisi içinde kalmaktadır. Ancak, hukuk devletinde bir yükümlülüğe aykırılığın yaptırımı belirlenirken, bireylerin hak ve hürriyetlerinin gözetilmesi ve yaptırımın hakkaniyete uygun nitelikte olması gerektiği açıktır. / Kanun koyucu, düzenlemeler yaparken hukuk devleti ilkesinin bir gereği

[28] AYM, E.2013/158, K.2014/68, K.T.27.3.2014 (R.G.: 9.4.2014 – 28967).
[29] AYM, E.2013/158, K.2014/68, K.T.27.3.2014 (R.G.: 9.4.2014 – 28967).

olan ölçülülük ilkesiyle bağlıdır. Bu ilke ise "elverişlilik", "gereklilik" ve "orantılılık" olmak üzere üç alt ilkeden oluşmaktadır. "Elverişlilik", başvurulan önlemin ulaşılmak istenen amaç için elverişli olmasını, "gereklilik" başvurulan önlemin ulaşılmak istenen amaç bakımından gerekli olmasını ve "orantılılık" ise başvurulan önlem ve ulaşılmak istenen amaç arasında olması gereken ölçüyü ifade etmektedir. Bir kurala uyulmaması nedeniyle kanun koyucu tarafından öngörülen yaptırım ile ulaşılmak istenen amaç arasında da "ölçülülük ilkesi" gereğince makul bir dengenin bulunması zorunludur. / Devletin dış politikasının güven içinde yürütülebilmesi için, Dışişleri Bakanlığı memurlarına evlenmeden önce izin alma yükümlülüğü öngörülmesinde kamu yararı bulunduğu yadsınamaz. Ancak, evlenilen kişi hakkında dış politika hizmetlerinin gerektirdiği güvenlik esasları yönünden herhangi bir olumsuz tespitin bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, salt evlilik öncesi izin almamasından dolayı, kişinin belli bir süre kamu hizmetine girmesine engel olan memuriyetten istifa etmiş sayılma yaptırımının öngörülmesinin, ulaşılmak istenen amaç karşısında orantılı bir tedbir olduğu söylenemez. Bu durum, hukuk devletinin bir gereği olan ölçülülük ilkesine aykırı düştüğü gibi Devletin, ailenin birliği ve refahını koruma hususundaki pozitif yükümlülüğünün de ihlali sonucunu doğurur. Açıklanan nedenlerle, itiraz konusu kural Anayasa'nın 2. ve 41. maddelerine aykırıdır. İptali gerekir".

Buradan hareketle, Dışişleri Bakanlığının yürüttüğü görevin ülke çıkarlarına yönelik hassas konumu nedeniyle istihdam ettiği memurların kendisi, eşleri ve eş adaylarının güvenlik bakımından sakıncalı olup olmadığının tespitinde personele yönelik bazı yükümlülükler öngörülmesi ve bu yükümlülüklere aykırı davranışların da yaptırıma bağlanmasının takdir yetkisi içinde kaldığında kuşku bulunmamaktadır. Yükümlülüğe aykırı bir davranışın yaptırımının belirlenmesinde de, hak ve hürriyetlerin gözetilmesi ve yaptırımın hakkaniyete uygun nitelikte olması gerekir. Dolayısıyla kanun koyucunun düzenleme yaparken *"ölçülülük ilkesi"*[30] ne riayet etmesi gerektiği açıktır. Kararda sonuç olarak, evlenmeden önce izin alma yükümlülüğünün ihlal edilmesi dolayısıyla istifa edilmiş sayılma müeyyidesinin, ölçülülük ilkesine aykırı olduğu gibi, Devletin ailenin birliği ve refahını koruma hususundaki pozitif yükümlülüğünün de ihlaline sebebiyet vereceği belirtilmiştir.

İzin alma yükümlülüğü ile izin başvurusu üzerine Bakanlıkça yapılacak soruşturmanın, görevin gerektirdiği bir nitelik olduğu konusunda bir tereddüt bulun-

[30] Ölçülülük ilkesi, öğreti ve yargı kararlarında sınırlamada başvurulan aracın, sınırlama amacını gerçekleştirmeye elverişli olması; bu aracın, sınırlama amacı açısından gerekli olması ve araçla amacın ölçüsüz bir oran içinde bulunmaması şeklinde tanımlanmaktadır. ÖZAY, İl Han, *Günışığında Yönetim,* Filiz Kitabevi, İstanbul, 2017, s.773.

mamaktadır. Bu bakımdan esasen Anayasa ile güvence altına alınan *"kamu hizmetine girme hakkı"* ile *"aile kurma hakkı"*nın bir arada düşünülmesi gerekir. Bu sebeple kanun koyucu bir düzenleme ile yükümlülük yükleyecekse ve bu yükümlülük hak mahrumiyetine neden olacaksa aradığı niteliğin, gerçekten hizmetin gereği olup olmadığını tespit edilmelidir[31]. Nitekim, evliliğin izne veya soruşturma sonucuna tabi kılınması ve kamu görevi üzerinde etkili olması, evlilik hakkını ve eş seçme serbestisini kısıtlayıcı niteliktedir[32]. Her ne kadar Dışişleri Bakanlığı personelinin izin alma yükümlülüğünün ihlal etmesi durumunda uygulanacak yaptırım belirsiz olsa da bu durum ihlalin hiçbir yaptırıma tabi olmayacağı anlamına gelmez. Kaldı ki, izin alma yükümlülüğünün güvenlikle bağlantılı gerekçelerle getirildiği ve eş adayından dolayı kamu görevlisi üzerinde gerek Bakanlık teşkilatı içinde gerek toplum nezdinde bırakacağı olumsuz psikolojik etkileri de düşünüldüğünde, Anayasa'nın 41. maddesiyle Devlete yüklenen pozitif ödevlerin bir gereği olarak, ailenin huzur ve refahının sağlanması gerekmektedir.

Elbette izin yükümlülüğüne aykırılık gereği, ilgili kamu görevlisi üzerinde disiplin soruşturması yapılabilir. Ancak bu durumun hangi normu ihlal ettiği ve hangi disiplin cezasının verilmesi gerektiği yönünde kararnamede bir düzenleme bulunmamaktadır. 6004 sayılı Kanun'da da bu konuda bir düzenlemeye yer verilmemekteydi. Kanaatimize göre, Dışişleri Bakanlığı personeli hakkında yapılacak olan soruşturma, 657 sayılı DMK hükümlerine göre yürütülmelidir. Disiplin suçlarında kanunilik ilkesinin geçerli olmadığı, bu sebeple disiplin hukukuna göre disiplin suçları bakımından kıyas yapılabileceği kabul edilmekle birlikte, disiplin cezaları bakımından kanunilik ilkesi söz konusudur[33]. Disipline aykırı olarak değerlendirilen izin alma yükümlülüğünün ihlalinin ölçülülük ilkesi çerçevesinde, 657 sayılı DMK m.125'teki disiplin cezalarından birine somut olay bakımından ağırlığı da değerlendirilerek karar verilmelidir.

İlgili kararname hükmüne bütüncül açıdan bakıldığında, Bakanlığın, istihdam edeceği personel ve eşleri yönünden güvenlik soruşturması yaptırabileceği ve bunun sonucuna göre kendi bünyesinde istihdam edeceği personel konusunda takdir yetkisinin bulunduğu açıktır[34]. Ayrıca, 657 sayılı DMK'nın devlet memuriyetine alınmaya ilişkin genel ve özel şartların düzenlendiği 48. maddesinde, özel şart

---

[31] KAYA, s.39; ERSOY, Yüksel, "Yabancı Asıllı Kadınla Evlilik ve Etkileri", *AD*, 1966, S.3, s.260-261.

[32] KAYA, s.40.

[33] GÖZLER, Kemal, *İdare Hukuku,* Cilt I, 3. Baskı, Ekin, Bursa, 2019, s.782 vd.

[34] 1 sayılı CBK m.164/3:*"Bakanlık, kendi yapacağı yarışma sınavları ile alacağı memurlar başta olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışı teşkilatında istihdam edeceği personel ve eşleri için güvenlik soruşturması yaptırabilir. Güvenlikle bağlantılı gerekçelerle, Bakanlık memurları evlenmeden önce Bakanlığın iznini almakla yükümlüdür."*

olarak *"güvenlik soruşturması ve/veya arşiv araştırması yapılmış olmak"* şartı yer almaktadır. 12.4.2000 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren *"Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Yönetmeliği"* ne göre güvenlik soruşturması;

"g) Güvenlik soruşturması: Kişinin kolluk kuvvetleri tarafından halen aranıp aranmadığının, kolluk kuvvetleri ve istihbarat ünitelerinde ilişiği ile adli sicil kaydının ve hakkında herhangi bir tahdit olup olmadığının, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerde bulunup bulunmadığının, ahlaki durumunun, yabancılar ile ilgisinin ve sır saklama yeteniğinin mevcut kayıtlardan ve yerinden araştırılmak suretiyle saptanması ve değerlendirilmesini" ifade eder.

Bu bakımdan, kamu hizmetine girişte hizmetin gerektirdiği nitelik gereği personel ve eşi yönünden öngörülen güvenlik soruşturmasının, eş adayı bakımından da öngörülmesinde sakınca bulunmamaktadır. Bu bakımdan, ilgili kamu görevlisi hakkında izin alma yükümlülüğü söz konusu olabilir. Ancak bu yükümlülüğe aykırılığın nasıl bir sonucu olacağı da açıkça düzenleme altına alınmalıdır. Bu durum, idareyi keyfilikten kurtaracağı gibi, ilgililer hakkında da hukuki öngörülebilirlik sağlar. Bu açıdan kanaatimize göre anılan yükümlülüğün Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yerine, kanunla düzenlenmesi gerekmektedir. 6004 sayılı Kanun'da bu konunun yeniden ve detaylı biçimde ele alınması gerekir.

Yükümlülüğün Kararnameyle Düzenlenmesinin Anayasallık Boyutu

Dışişleri Bakanlığı memurlarının evlenmeden önce Bakanlıktan izin alma yükümlülüğü, 1 sayılı CBK m.164/3'te düzenlenmiştir. İzin alma yükümlülüğü, esasen kamu personel rejimi bakımından öngörülmüş olan bir yükümlülüktür. Evlenme izni yükümlülüğünün, kamu görevlisine getirilen bir yükümlülük olduğu düşünüldüğünde, anayasal anlamda birtakım sorgulamaların yapılması gerekmektedir.

İlk olarak, Anayasa'nın 128. maddesinin 2. fıkrasına göre, memur ve diğer kamu görevlilerinin hak ve yükümlülükleri kanunla düzenlenecektir. Ayrıca, Anayasa'nın 104. maddesinin 17. fıkrası genel olarak Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine ilişkin esasları düzenlemektedir. Buna göre;

"Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı ka-

rarnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir." hükmü yer almaktadır.

Fıkradaki *"münhasıran"* ibaresinin Anayasa'da kanunla düzenlenmesi öngörülen konulardan hangilerine işaret ettiği hususunda belirsizlik bulunmaktadır[35]. Bu hükmün lafzından hareketle "ancak", "sadece" veya "münhasıran" kanunla düzenlenebilir ifadesinin geçtiği yerlerde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamayacağı şeklindeki yorum, esasen istisna olanın kurallaştırılması anlamını taşıyacaktır. Zira, kanun değil, cumhurbaşkanlığı kararnamesi istisnadır. Görüldüğü üzere, yükümlülüğe ilişkin pozitif hukukumuzdaki düzenleme Anayasa m.128/2'ye aykırıdır.

İkinci olarak, evlenme izni yükümlülüğü kamu görevlilerine ilişkin bir yükümlülük olmakla birlikte, kamu görevine etkisi dolayısıyla *"kamu hizmetine girme hakkı"* nın[36] da doğrudan etkilenmesi mahiyetinde bir durumdur. Zira, mezkûr yükümlülük 657 sayılı DMK'nin 48. maddesi doğrultusunda,[37] Dışişleri Bakanlığı

---

[35] GÖZLER, s.1321 vd; ARDIÇOĞLU, M. Artuk, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", *Ankara Barosu Dergisi,* 2017/3, s.38. (s.20-51); SÖYLER, Yasin, *Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi,* Seçkin, Ankara, 2018, s.91.

[36] Kamu hizmetine girme hakkı, kişilerin maddi ve manevi varlıklarını geliştirerek hayatlarını sürdürebilmek için özgürce meslek edinip çalışmayı anayasal güvence altına alan siyasal bir temel hak ve ödevdir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: SEZER, Yasin, "Kamu Hizmetine Girme Hakkı", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3-4, Yıl: 2003, s.170.

[37] *657 sayılı Devlet Memurları Kanunu Genel ve özel şartlar: Madde 48 – (Değişik: 12/5/1982 - 2670/14 md.)*: *"Devlet memurluğuna alınacaklarda aşağıdaki genel ve özel şartlar aranır.*
A) Genel şartlar:
1. Türk Vatandaşı olmak,
2. Bu Kanunun 40 ncı maddesindeki yaş şartlarını taşımak,
3. Bu Kanunun 41 nci maddesindeki öğrenim şartlarını taşımak,
4. Kamu haklarından mahrum bulunmamak,
5. (Değişik: 23/1/2008 - 5728/317 md.) Türk Ceza Kanununun 53 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile; kasten işlenen bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hapis cezasına ya da affa uğramış olsa bile devletin güvenliğine karşı suçlar, Anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, (...)(1) zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerini aklama veya kaçakçılık suçlarından mahkûm olmamak. (1)
6. Askerlik durumu itibariyle;
a) Askerlikle ilgisi bulunmamak,
b) Askerlik çağına gelmemiş bulunmak,
c) Askerlik çağına gelmiş ise muvazzaf askerlik hizmetini yapmış yahut ertelenmiş veya yedek sınıfa geçirilmiş olmak,
7. 53 üncü madde hükümleri saklı kalmak kaydı ile görevini devamlı yapmasına engel olabilecek (...)(2) akıl hastalığı (...)(2) bulunmamak.
8. (Ek: 3/10/2016 – KHK-676/74 md.; Aynen kabul: 1/2/2018-7070/60 md.) (İptal: Anayasa Mahkemesinin 24/7/2019 tarihli ve E.:2018/73; K.:2019/65 sayılı Kararı ile)
B) Özel şartlar:
1. Hizmet göreceği sınıf için 36 ve 41 nci maddelerde belirtilen öğretim ve eğitim kurumlarının birinden diploma almış olmak,
2. Kurumların özel kanun veya diğer mevzuatında aranan şartları taşımak.".

mevzuatında özel olarak düzenlenmiştir. Yükümlülüğün kamu hizmetine girme hakkı ile olan ilişkisi bağlamında, yükümlülüğe ilişkin olarak yapılacak pozitif düzenlemenin kamu hizmetine girme hakkını kısıtlayıcı yönü göz ardı edilmemelidir. Bu çerçeveden bakıldığında, cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile siyasal hak ve ödevlere dair düzenleme getirilmiştir. Bu husus ise, Anayasa m.104/17'de belirtilen cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin konu kapsamının dışındadır.

Son olarak, her ne kadar sosyal hak ve ödevlere ilişkin cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile düzenleme yapılabileceği belirtilmişse de, burada kastedilen düzenleme bir sınırlama değildir ve olmamalıdır. Nitekim, öğretide temel hak ve hürriyetlerin kanunla düzenleme altına alınıp sınırlandırılabileceği kuralından hareketle, ilgili temel hak ve hürriyet bağlamında kanunla düzenlemenin özel bir yerinin olduğundan ve sosyal ve ekonomik haklar bakımından, idarenin işlemleri çerçevesinde *(örn; sosyal güvenlik hakkı için Sosyal Sigortalar Kurumuna bildirim yapılması, prim ödenmesi ve idarenin emekli aylığı bağlaması işlemi gibi)* çoğu zaman bireyle idare arasında bir hukukî ilişkinin kurulduğundan bahsedilmektedir.[38]

Anayasa'nın "II. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması" başlıklı 13. maddesi, *"Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz."* hükmünü haizdir. Buna göre, temel hak ve hürriyetlere ilişkin sınırlama yalnızca kanunla yapılabilir. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, salt sosyal ve ekonomik hakların uygulanabilmesine olanak sağlayıcı birtakım düzenlemeler öngörebilir, kanun gibi temel hak ve hürriyetlerde sınırlandırma yapamaz.[39]

Sonuç olarak, memur ve diğer kamu görevlilerinin hak ve yükümlülüklerinin kanunla düzenleneceğine ilişkin anayasa hükmü (m.128/2) dikkate alındığında, Dışişleri Bakanlığı memurlarının evlenme izni yükümlülüğünün 6004 sayılı Kanun'da düzenlenmesi gerekirdi. Halihazırdaki düzenlemenin anayasaya aykırılığının yanı sıra, yükümlülüğe aykırılık hallerinin de yaptırımı konusunda tereddütler giderilmiş değildir.

---

[38] BİLGEN, Pertev, *İdare Hukuku Dersleri,* İstanbul, 1999, s.79-81.

[39] GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku,* 3. Baskı, Ekin, Bursa, 2019, s.312-314; SAĞLAM, Fazıl, "Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin Sınırları: Uygulamanın Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar", *Anayasa Yargısı,* Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1984, s.268. Aksi yönde bkz.: SÖYLER, s.89-90.

Sonuç

Kamu ve özel sektör faaliyetlerinin yerine getirilebilmesinde "insan" faktörü yadsınamaz bir ihtiyaç ve gerekliliktir. Bu bakımdan faaliyetlere özgü niteliklerin ve istihdamın belirtilen koşullara özgü olarak sağlanması olağan karşılanmalıdır. Burada ortaya konulan kriterler, faaliyetlerin gerektirdiği niteliklerle sınırlı şekilde uygulanmalıdır. Gerçekleştirilen faaliyetin gereklerinin objektif esaslara uygun olması ve belirlenen kriterlerin, ayrımcılığa, eşitsiz uygulamalara sebep olmaması gerekmektedir.

Alman hukukunda kamu hizmetine girme hakkı, kanun önünde eşitliğin bir uzantısı olup, ehliyet, liyakat ve mesleki başarıya göre birden fazla aday arasından eşitlik ilkesi gözetilerek idarenin takdir yetkisi çerçevesindeki seçimlerinin birtakım güvencelere tabi tutulmasını ifade etmektedir. Bu ilkenin uygulanmasına ilişkin olarak idari yargı yerlerinin içtihatları belirleyici olmaktadır. Memurların temel hak ve hürriyetlerine ilişkin olarak da kanunla sınırlanma ve hakkın özüne dokunmama gibi ölçütler geçerlidir. Bu yönüyle Türk ve Alman hukuklarında kamu hizmetine girme hakkı ile memurların tabi tutulduğu yasaklarda bir eşgüdümün bulunduğu gözlemlenmektedir.

Nitekim, Türk Anayasası m.70'de belirtilen *"kamu hizmetine girme hakkı"*, kamu kesiminde istihdam için aranan koşulların objektifliğini sağlamaya yönelik bir ilkedir. Söz konusu ilkenin alt dallarından birisi de belirtildiği üzere, görevin gerekleri ilkesidir. Görevin gerekleri ilkesi gereği, yerine getirilecek olan kamu hizmeti için özel birtakım koşullar aranabilir. Nitekim bu durum, 657 sayılı DMK'nın 48. maddesinde ifade edilmektedir. Buna göre, devlet memuriyetine alınmada belirtilen genel koşulların yanında, hizmete mahsus koşullar ilgili idare tarafından öngörülebilir. Ancak bunun eşitlik, serbestlik ve hizmetin gerekleri ilkesine aykırı olmaması gerekir.

Dışişleri Bakanlığı memurlarına ilişkin personel ve eşler yönünden güvenlik soruşturması yaptırılabileceği hükmü, 1 sayılı CBK'da ve bundan önceki mevzuatta *(mülga hüküm: 6004 s. Kanun m.20/4)* öngörülmüştür. Dışişleri Bakanlığının yapısı gereği, mevcut personelin evlenmeden önce Bakanlıktan izin alma yükümlülüğü bulunmakta olup, bu yükümlülük hizmetin gereği olarak öngörülmektedir. AYM tarafından bu yükümlülüğün yaptırım hükmü, 2014 yılında iptal edilmiştir. Mevcut durumda yükümlülüğe aykırılığın yaptırımı açıkça belirtilmemiştir. Kanaatimize göre, izin alma yükümlülüğünün ihlali, memur hakkında disiplin soruşturmasının açılmasını gerektirmektedir. Disiplin soruşturmasının açılıp açılmaması konusunda, yetkili disiplin amirinin bir takdir yetkisi bulunmamaktadır. Ancak yükümlülü-

ğe aykırı davranışın hangi disiplin cezasını gerektireceği belirlenmemiştir. Bu açıdan yükümlülüğün cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile öngörülmüş olması hukuken isabetli olmamıştır.

Disipline aykırı olarak değerlendirilen izin alma yükümlülüğünün ihlalinin ölçülülük ilkesi çerçevesinde, 657 sayılı DMK m.125'teki disiplin cezalarından birine somut olay bakımından ağırlığı da değerlendirilerek karar verilmelidir. Öte yandan, yükümlülüğe aykırılığın nasıl bir sonucu olacağı, açıkça düzenleme altına alınmalıdır. Bu durum, idareyi keyfilikten kurtaracağı gibi, ilgililer hakkında da hukuki öngörülebilirlik sağlar. Bu açıdan kanaatimize göre anılan yükümlülüğün cumhurbaşkanlığı kararnamesi yerine, kanunla düzenlenmesi gerekmektedir. 6004 sayılı Kanun'da bu konunun bütün hukukî sebep ve sonuçlar gözetilerek yeniden ve detaylı biçimde ele alınması gerekir.

Kaynakça

Akyılmaz, Bahtiyar/SEZGİNER, Murat/KAYA, Cemil, *Türk İdare Hukuku,* 10. Baskı, Savaş, Ankara, 2019.

Ardıçoğlu, M. Artuk, "Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi", Ankara Barosu Dergisi, 2017/3, ss.20-51.

Bilgen, Pertev, *İdare Hukuku Dersleri,* İstanbul, 1999.

Ekşi, Nuray, "Türk Hukukunda Kamu Personelinin Yabancılarla Evlenmesi", Public and International Private Law Bulletin, Volume: 37, Issue: 2, ss.294-331.

Ersoy, Yüksel, "Yabancı Asıllı Kadınla Evlilik Ve Etkileri", Ad, 1966, S.3.

Gözler, Kemal, *İdare Hukuku,* Cilt I, 3. Baskı, Ekin, Bursa, 2019.

Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku,* 3. Baskı, Ekin, Bursa, 2019.

Kaya, Cemil, "Yabancı İle Evlenmenin Kamu Görevine Etkisi – Geçmişten Günümüze Bir Gezinti-", KHukA, 2 (2005).

Özay, İl Han, *Günışığında Yönetim,* Filiz Kitabevi, İstanbul, 2017.

Sağlam, Fazıl, "Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin Sınırları: Uygulamanın Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar", *Anayasa Yargısı,* Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1984.

Schmidt, Rolf, *Grundrechte sowie Grundzüge der Verfassungsbeschwerde,* 12. Auflage, Verlag, Hamburg, 2010.

Schmidt, Rolf, *Besonderes Verwaltungsrecht I,* 9. Auflage, Verlag, Bremen, 2005.

Schnellenbach, Helmut, *Beamtenrecht in der Praxis,* 8. Auflage, C.H.Beck, München, 2013.

Sezer, Yasin, "Kamu Hizmetine Girme Hakkı", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3-4, Yıl: 2003, ss.153-171.

Söyler, Yasin, *Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi,* Seçkin, Ankara, 2018.

IV. BÖLÜM

Türk-Alman İlişkilerinde Birbirini Tanıma ve Anlama

II. ABDÜLHAMİT HAN DÖNEMİNDE YAZILAN KÂMÛSU'L-ALAM'A GÖRE ALMANYA VE ALMANLAR

Kemal Özcan[*] - Kübra Subaşı[**]

Sultan II. Abdülhamid Han zamanında ülkede hemen her alanda yaşanan tekâmüllerin, basım-yayın sahasında da hızla geliştiğini görmekteyiz. O devirde gazete, dergi, kitap, ansiklopedi gibi çok sayıda neşriyatın sansür iddialarına rağmen peş peşe yayınlanması dikkat çekicidir. Bu yayınlardan biri de o dönem şartlarında çok büyük bir hizmet olarak kabul edilmesi gereken, her türlü bilgiye kolaylıkla ulaşıldığı günümüzde bile hemen her tarihçi için başvurulmasına lüzum duyulan eserlerden birisi de Kâmûsu'l-Alâm'dır. 6 cilt ve toplam 4830 sayfadan mürekkep bu mühim eser, Türk tarihinin Osmanlı dönemi ile ilgilenen hemen herkesin elinin altında bulundurduğu meşhur Kâmûs-ı Türkî'nin müellifi Şemseddin Sami tarafından hazırlanmıştır. Eser, ilk cildi 1889, son cildi ise 1898 yılında İstanbul'da yaklaşık on yılda tamamlanarak basılmıştır.

Şemseddin Sami, eserini bir tarih ve coğrafya lügati olarak tarif ederken, içerisinde bütün özel isimleri barındırdığını ifade eder. Eserde tarihe dair olarak, yeryüzündeki gelmiş geçmiş bütün milletler, ümmetler, peygamberler, halifeler, sahabeler, veliler, hükümdarlar, ilim adamları, bilginler, sanatkârlar, tarihçiler, edipler, şairler, seyyahlar, meşhur eserler, hülasa doğu ve batıya ait eski ve yeni zamanlara ait bütün meşhurların hayatlarına dair bilgileri bulmak mümkündür. Coğrafya ile alakalı olarak ise, yerkürenin ayrılmış olduğu kıtalar, devletler, okyanuslar, denizler, nehirler, göller vs. hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Avrupa dillerinde ansiklopedi yazma geleneği çok daha önceleri başlamış olup, Türk-İslam medeniyetinde ise özellikle Arapça olarak yazılan zengin bir tarih, coğrafya, seyahatname ve tercüme-i hal geleneği vardır. Avrupalı eserlerin ise daha çok Hıristiyan-Avrupa bilgilerini içermesi ve İslam dünyasına yeterince önem vermemesi, Şemseddin Sami Bey'i yeni bir arayışa sevk etmiştir. O Batılı eserleri tercüme etmektense, hem Avrupa hem de İslam dillerinde bulunan kaynaklardan malzeme toplayıp İslam ve Şark ihtiyaçlarına göre yeni bir ansiklopedik eser orta-

[*] Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi SBBF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
[**] Necmettin Erbakan Üniversitesi SBBF Tarih Bölümü öğrencisi.

ya çıkarmayı arzu eder[1]. Kendisi bu durumu şöyle izah eder: "*Avrupalılar kendilerine mahsus mevâdde (maddelere) ziyâde ehemmiyet verip de, bize müte'allik olanlarını ikinci derecede bıraktıkları gibi, bizim de meşâhir ve memâlik-i İslâmiye ve Osmâniye'ye ziyâde dikkat edip, ecnebilere mahsâs olanlarını ikinci derecede bırakmamız tabî'idir.*"[2].

Şemseddin Sami bu şekilde düşünmesine rağmen, ansiklopedisinde sadece Paris, London, Berlin gibi her aydın Osmanlı teb'asının merak beslediği Batı şehirleri üzerine değil, Dresden, Leipzig ve Mainz gibi daha az ünlü şehirler, hattâ oldukça küçük kasabalar üzerine de hayret verici ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Mesela şehrin Fransızca adı Mayence olarak listelenmiş maddede Mainz şehrinin coğrafi konumu, idarî yapısı ve nüfusunun yanı sıra "*cesîm istihkâmâtı, müte'addit kışlaları, tophanesi, mekteb-i idâdîsi, sanâyi' mektebi, 120.000 cildi hâvî kütüphânesi, âsâr-ı atîka ve resim müzesi, tarih-i tabiî ve sâire numûnehâneleri, Romalılar zamanından kalma birçok âsâr-ı atîkası, Ren ırmağında 600 metre uzunluğunda dubalar üzerine yapılmış köprüsü, müte'addit meydanlarıyla teferrüçgâhları (dinlenme yerleri), tabâ'atın (matbaanın) mucidi meşhur Gutenberg'in tunçtan cesîm bir heykeli, musanna' bir kilisesi, müte'addit matbaaları, musikî alanı, araba, ecza-ı kîmyeviye, yün ve pamuk mensûcât, halı, kuyumculuğa müte'allik mevâd, ip ve halât, marangozluğa ait esas-ı beytiye, sahte inci ve sâire fabrikaları ve Ren tarîkiyle ve demir yolları ve Main yoluyla pek işlek ticâreti*"ni de zikreder[3].

Günümüzde çok sayıda ansiklopedik eserin mevcudiyeti, teknoloji sayesinde hemen her bilgiye anında ulaşabiliyor olmamız, söz konusu eserde yer alan hemen bütün bilgilere artık kolaylıkla erişiliyor olması, eserin kıymetini düşürmemelidir. Zira, Kâmûsu'l-Alâm'ın önemi, yayınlandığı dönem şartları göz önüne alındığında, derli toplu bilgiye ulaşmanın çok zor olduğu dönemlerde insanların istifadesine bir bilgi deryası sunmasıdır. Daha önce Batıda örneklerini gördüğümüz çok ciltli, alfabetik düzende, sadece tarih ve coğrafyaya hasredilmiş ansiklopedik eserlerin belki de Osmanlı Devleti'ndeki ilk tezahürüdür.

Sultan II. Abdülhamid Han döneminde ülkenin dış siyasetinde aktif bir görüntü çizilmesinde hiç şüphesiz Almanya ile olan ilişkiler önemli rol oynamaktadır. Özellikle II. Wilhelm'in tahta geçmesiyle iki devlet arasındaki münasebetler daha da artma meyline girmiştir. Bunda da hiç şüphesiz dönemin güçlü devletleri olan

---

[1] Julian Rentzsch, "Kamusu'l-Alam'a Dair", *4th International Conference On Language And Literature (Uluslararası Dil Ve Edebiyat Konferansı) "In Memory of Sami Frasheri" (Şemseddin Sami Hatırasına) Proceedings Book / (Bildiri Kitabı), Hena e Plote Beder University – Tirana / Albania. October 29-30, 2015, s. 11-12.*

[2] Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-Alam*, C. I, İstanbul 1889, s. XII.

[3] A.g.e., C. VI, İstanbul 1898, s. 4144.

İngiltere, Rusya ve Fransa'nın hem Osmanlı Devletine hem de Almanya'ya karşı sergiledikleri tutumların etkisi olmuştur. Bu üç devletin hasmane tavırları Osmanlı Devleti ile Almanya'yı bir birine yakınlaştırmış ve birçok alanda işbirliği yapma imkanları hasıl olmuştur. Daha çok askeri alanda ön plana çıkan bu ilişkileri, demiryolu yapımı, ticaretin geliştirilmesi, Almanya'ya yüksek tahsil için öğrenci gönderilmesi, teknik işbirliği anlaşmaları, Osmanlı ordusunun güçlendirilmesi ve zamanın teknolojisine uygun hale getirilmesi için Alman subaylarının bilgi ve birikimlerinden istifade edilmesi ve bu maksatla orduda görev almak üzere birkaç Alman subayının görevlendirilmesi gibi somut adımların atıldığını görmekteyiz[4].

II. Abdülhamid Han devrinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki münasebetlerin ileri seviyede seyretmesi, tabi olarak halkta Almanya'ya ve Almanlara dair merak uyandırmış olmalıdır. Almanya ve Almanlar hakkında bilgi sahibi olmak isteyen Osmanlı teb'asının müracaat edeceği en kıymetli eserlerin başında Kâmûsu'l-Alâm da gelmektedir. Bu eserde Almanya ve Almanlara dair yaklaşık 400 adet madde yer almaktadır. Bu maddeler tabi olarak tarih ve coğrafyaya dair bilgiler ihtiva etmektedir. Alman milletinin tarih sahnesinden çıkışından o döneme değin geçirmiş olduğu tarihi süreç ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır[5]. Eserde 25 Alman hükümdarı, 42 ilim adamı, 8 din adamı, 5 hanedan, 15 beylik, 16 edebiyatçı, 6 sanatçı, 2 oryantalist, 4 seyyah, 7 devlet, 46 şehir, 85 kasaba, 7 eyalet, 7 bölge, 3 ada, 38 nehir ve 15 dağ hakkında irili ufaklı maddeler yer almaktadır.

Almanya başlığı altındaki maddede ülkenin tarihi, coğrafyası, medeniyeti, ticareti, askeri durumu hakkında doyurucu bilgiler verilmektedir. Almanya'nın tabiatı ve ikliminden bahsedilirken ülke üç kısma ayrılmaktadır. Birinci bölge olarak orta kesimlerden kuzey sahillerine kadar olan kısım zikredilir ki, buranın topraklarının tarıma elverişli olmamakla birlikte, hayvancılığın geliştiğini ve cins atların yetiştirildiğinden bahsedilir. İkinci bölge, Almanya'nın ortasında, dağların arasındaki geniş ovalarla kaplı, içerisinde büyük ormanların yer aldığı ve nehirlerin çağladığı, sadece bölgenin değil bütün Avrupa'nın en medeni insanlarının yaşadığı, gelişmiş şehirlerin bulunduğu bir bölge olarak tarif edilir. Üçüncü bölgenin, ikince bölge ile Alp dağları arasında bulunduğu, Tuna nehrinin havzalarından biri olduğu, batı tarafının dağlık ve kara ormanla çevrelendiği, doğu tarafında ise düz ve geniş vadilerin yer aldığı bilgisi verilmektedir. Bu mıntıkanın güneyinde Alp dağlarının yük-

---

[4] Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", *Belleten*, C. LXIX, Nisan 2005, S. 254, s. 1-46.

[5] *Kâmûsu'l-Alam*., C. I, s. 336-341. Bkz. EK. 1

sek zirveleri bulunsa da, bu dağ silsilesinin Almanya sınırları içinde değil, İsviçre ve Avusturya sınırları dahilinde olduğu zikredilmektedir[6].

Şemseddin Sami, Almanya'nın genel olarak "yukarı" ve "aşağı" Almanya olarak ikiye ayrıldığını, bu ayrılmanın "kuzey" ve "güney" olarak da ifade edildiğini belirtmektedir. Yukarı Almanya'nın güney kısımlardan ibaret olduğu ve bölgede yüksek dağlar bulunduğu; Aşağı Almanya'nın ise daha düz ve fazla yükseltileri olmayan kuzey bölgelerine denildiği ifade edilmektedir. Bu ayrımın sadece coğrafi konumlarından dolayı değil, aynı zamanda cinsiyet, dil, medeniyet, ahlak gibi diğer yönlerden de yapıldığı ve iki bölge arasında bu hususlarda ciddi farklılıklar gözlendiği vurgulanmaktadır[7].

Eserde Almanya'nın siyasi taksimine, bölgelerin yüzölçümlerine ve nüfuslarına da yer verilmektedir. Buna göre, dönemin Almanya İmparatorluğunun 26 siyasi idareye ayrıldığı, bunların toplam kapladığı alanın 540.096 km2, toplam nüfusunun ise 46.855.704 olduğu belirtilmektedir. Dönemin şartlarında bu bilgilerin Almanya ve Almanlar hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için son derece ehemmiyet taşıdıkları şüphesizdir. Buna istinaden bu bilgileri havi tabloyu aşağıda aynen takdim ediyoruz[8]:

	Mesaha-i Sathiyesi	Ahalisi
Prusya Krallığı	348.347	28.318.470
Bavyera Krallığı	75.259	542.199
Saksa (Sachsen) Krallığı	14.992	3.182.008
Württemberg Krallığı	19.502	1.995.185
Bade Büyük Dükalığı	15.081	1.601.255
Hesse/n Dükalığı	7.681	956.611
Mecklenburg Eşelon Dükalığı	13.303	575.156
Mecklenburg Österreich Dükalığı	2.929	98.371
Sachsen-Weimar Dükalığı	3.594	313.946
Oldenburg Dükalığı	6.422	341.565
Brunswick Dükalığı	3.690	372.457
Sachsen-Meiningen Dükalığı	2.468	214.884
Sachsen-Altenburg Dükalığı	1.323	164.460
Sachsen-Coburg Gotha Dükalığı	1.956	198.829
Anhalt Dükalığı	2.347	284.166
Schwarzburg Sondershausen Prensliği	862	73.606
Rudolstadt Prensliği	940	83.836

[6] A.g.e., C. I, s. 337.
[7] Gös.yer.
[8] A.g.e., C. I, s. 337-338.

Waldeck Prensliği	1.121	56.575
Ekber Prensliği	316	55.904
Asgar Prensliği	825	110.598
Schaumburg Lippe Prensliği	339	37.204
Lippe Prensliği	1.215	123.212
Lübeck müstakil şehri	297	27.258
Bremen müstakil şehri	255	165.628
Hamburg müstakil şehri	409	518.620
Alsace Loren	14.509	1.564.355

Tablo: Almanya'nın bölge ve şehirlerinin büyüklükleri ve nüfusları

Almanya'nın tarih sahnesine çıkışından bahsedilirken, Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra, Almanya'nın güney batı taraflarındaki Cermen kavimlerinin, kendileri için tehlike arz eden diğer kavimlerden saldırılarından korunmak amacıyla, aralarında ittifak kurarak iki heyet meydana getirdikleri bildirilmektedir. Bu iki gruptan daha batıda olanlarına "serbest, müstakil, bağımsız" anlamlarına gelen Frank dendiği, doğudakiler ise "bütün adamlar" yani "birleşik topluluk" manasını taşıyan Alamani ismi verildiği zikredilmektedir[9].

Haçlı Seferlerinin başlamasıyla, Müslüman memleketlere yöneltilen akınlara iştirak eden Almanların, dönüşlerinde vatanlarına İslam medeniyetine ve sanayisine ait bazı eserleri taşıdıkları, bu suretle de ahlaklarında bir mülayemetin baş gösterdiği, sanayi ve ticaret alanlarında da önemli gelişmelerin yaşandığına dikkat çekilmektedir. Bu gelişmelerin ardından Almanya'nın güney batısında bir takım şairlerin Alman dilinde şiirler söylemeye başlaması ile birlikte Alman edebiyatının temellerinin atıldığı belirtilmektedir[10].

Alman medeniyet ve kültürünün giderek gelişme göstermesiyle, Almanya'nın üç bölgesinden özellikle orta kısımların Avrupa'nın en medenileşmiş yerler haline geldiğinden bahsedilmektedir. Eğitimin Almanya'nın hemen her yerine yayıldığı, İngiltere ve Fransa'da okuma yazma bilmeyenlerin sayısının bir hayli fazla olmasına rağmen, Almanya'da bu miktarın yok denecek kadar az olduğunun altı çizilmektedir. Bu durumun ülkede kısa süre içinde ilim ve fen alanlarında önemli bilginlerin yetişmesine imkan tanıdığı ve Kopernik, Kepler, İnke, Kant, Hegel, Aleksander Humbolt gibi dehaların zuhur ettiği belirtilmektedir[11].

Almanya'da sanayi alanında çok sayıda üretimin olmasına rağmen, İngiltere ve Fransa gibi ürünlerini pazarlayacak sömürgelerinin bulunmaması ekonomik açıdan ülkede sıkıntıların baş göstermesine yol açmıştı. Nüfusun artmasıyla Almanya dışına göç eden Almanların ise gittikleri yerlerde asimile olmaları sebebiyle uzun

[9] A.g.e., C. I, s. 338.
[10] Gös.yer.
[11] A.g.e., C. I, s. 339.

süre sömürge faaliyetlerinden uzak kaldıklarını, son zamanlarda ise Afrika ve Avustralya'da sömürge çalışmalarına başladıkları anlaşılmaktadır. Yazar önemli bir öngörüde bulunarak, Almanya'nın yakın gelecekte Avrupa'nın en kuvvetli devleti haline geleceği, sahip olacağı mükemmel donanma ve askeri güç ile dünyanın her tarafında sömürgelere sahip olacağı ve böylece zenginliğine zenginlik katacağı yorumunda bulunmaktadır[12].

Yazar o dönem şartlarında istihbarat ajanlarının gayretleri sonucu elde edebileceği, bir devlet için mahrem nitelikte sayılabilecek, Almanya'nın gelir-giderleri, kara ve deniz kuvvetleri, ticaret gemileri ve demiryollarına dair de kıymetli bilgiler vermektedir. O dönemde Alman devletinin yıllık gelirinin 745 milyon 207 bin 436 mark yani 38 milyon İngiliz lirası olduğunu belirtilerek masraflarının da o nispette olduğu zikredilmektedir. Barış zamanlarında Almanya'nın askeri gücünün 884 tabur piyade, 465 bölük süvari, 365 batarya ve 1500 adet top, 19262 subay, 468409 er ve 84077 attan ibaret olduğu bilgisi verilmektedir. Savaş zamanında ise asker sayısının iki milyona kadar çıkarabilme kabiliyetine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Deniz gücünün, 101 farklı gemiden müteşekkil olduğu da bildirilmektedir[13].

Almanya'nın o dönem sahip olduğu 4135 ticaret gemisinden 664 tanesinin vapur, geri kalanlarının ise yelkenli olduğundan bahisle, devletin ticari gücü hakkında bir fikir sahibi olmak mümkündür. Almanya'nın kendi topraklarını demiryolu ağı ile örmeye ne kadar önceleri başladığının en bariz göstergesi, daha XIX. yüzyılın sonuna gelmeden toplam 38.716 km uzunluğunda demiryoluna sahip olmasıdır. Telgraf hattının uzunluğu ise iletişim ve haberleşmenin ülkede ne derece ileride olduğunu gözler önüne sermektedir: Almanya genelinde tam 20.510.294 km uzunluğunda bir telgraf hattına sahiplerdi[14].

Eserde Almanya maddesinin sonunda devlette hüküm süren hükümdar veya imparatorların listesi ile hüküm sürdükleri yıllar ve mensup bulundukları hanedan sülaleri bir liste halinde verilmektedir. Listenin başında Şarlman (800-814) yer alırken son sırada şimdiki imparator kaydıyla Friedrich Karl (1871-1888) bulunmaktadır. Kâmûsu'l-Alam'ın ilk cildinin yayınlandığı tarih olan 1889 yılında ise II. Wilhelm'in tahta olduğu, ancak eserin basımına bu bilginin yetişmediği görülüyor. Daha sonra VI. ciltte Wilhelm maddesi yer almakta[15] ise de burada bahsi geçen,

---

[12] Gös.yer.
[13] A.g.e., C. I, s. 340.
[14] Gös.yer.
[15] A.g.e., C. VI, s. 4717-4718.

1797-1888 yılları arasında yaşayıp Almanya imparatoru olan I. Wilhelm olup, torunu olan II. Wilhelm'den bahis bulunmamaktadır.

Wilhelm maddesinde hakkında bilgi verilen şahıs, Friedrch Wilhelm'in 1797 yılında doğan ikinci oğlu Wilhelm Goillaume'dir. Kendisinden "*Prusya Krallığına Almanya İmparatorluğunu katan eski imparator*" şeklinde bahsedilir. Ağabeyi IV. Friedrich Wilhelm zamanında meydana gelen ve hükümet karşıtı hareketler olan 1848 olayları sırasında muhalifleri desteklediği anlaşılınca Prusya'yı terk ederek bir süre İngiltere'de kalmak zorunda olmuştur. 1861 yılında biraderi yerine geçecek bir çocuğu olmadan ölünce, Prusya tahtına oturmuştur. Döneminde kara ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesine önem veren Wilhelm'in belki de en önemli icraatı, Paris büyükelçisi olarak görev yapan Bismarck'ı 1862'de başbakan olarak ataması gösterilebilir. Ordunun başına da Moltke'yi getiren Wilhelm'in askeri alanda istediği yenilikleri yapmaya muvaffak olduğu belirtilir. 1888 yılında 91 yaşında iken hayatını kaybeden Wilhelm'in yerine oğlu III. Friedrich halefi olmuş, hastalığı sebebiyle sadece birkaç ay tahtta kalmış, vefatı üzerine de torunu II. Wilhelm Alman imparatoru olmuştur[16].

Kâmûsu'l-Alam'da Almanya'ya dair ilgi çeken maddelerden biride Alman ve Avrupa tarihinin meşhur kadın simalarından biri olan Marie Therese'dır. VI. Şarl'ın kızı olan Marie Therese, babasının yerine geçecek erkek evladı olmadığı için onun ölümünden sonra Almanya kraliçesi olarak hakimiyeti eline aldığı ve ardından yaptığı icraatlar, girdiği savaşlar, aktettiği anlaşmalar zikredilmektedir. 1765 yılında büyük oğlu II. Joseph'i veliaht tayin ettiği, 1780 yılında Marie Therese vefat edince yerine onun tahta çıktığı anlatılmaktadır. Marie Therese "*pek muktedir bir hâkime olup vatanın validesi lakabına mazhar olmuş idi".* Yerine geçen II. Joseph'den başka Toskana Dükası Leopold, Modena Dükası Ferdinand, Fransa Kraliçesi Marie Antoinette ve Napoli Kraliçesi Marie Karolina'nın da Teresa'nın evladı olduğu ifade edilmektedir[17].

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Almanya ile geliştirilen münasebetler iki ülkenin gelişimine büyük katkılar sağlarken, Almanya'ya karşı duyulan bilgi ihtiyacını giderme rolünü, o dönemlerde Osmanlı toplumunda görülen basın-yayın faaliyetlerinin artmasıyla neşredilen kitap, dergi ve gazeteler üstleniyordu. Bu neşriyat arasında özellikle ön plana çıkan eserlerin başında ise Sultan II. Abdülhamid Han'ın çok değer verdiği Şemseddin Sami tarafından hazırlanan

[16] A.g.y. Bkz. EK: 2
[17] A.g.e., C. VI, s. 4114-4115. Bkz. EK: 3

ve belki de Türk tarihinin ilk ansiklopedisi olma unvanına sahip olan 6 ciltlik tarih ve coğrafya lügati Kâmûsu'l-Alam gelmektedir. Bu eser sayesinde Almanya ve Almanlara dair devrin insanları son derece kıymetli bilgilere tek bir kaynaktan öğrenme imkanı bulabilmişlerdir. Bu eser günümüzde dahi büyük önem taşımaya devam etmektedir.

Kaynakça

Cenk Reyhan, “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, Belleten, C. LXIX, Nisan 2005, S. 254, s. 1-46.

Julian Rentzsch, “Kâmûsu’l-Alam’a Dair”, 4th Internatıonal Conference On Language And Lıterature (Uluslararası Dil Ve Edebiyat Konferansı) "In Memory of Sami Frasheri" (Şemseddin Sami Hatırasına) Proceedings Book / (Bildiri Kitabı), Hena e Plote Beder University – Tirana / Albania. October 29-30, 2015,.s. 10-14.

Şemseddin Sami, Kâmûsu’l-Alam, C. I-VI, İstanbul 1889-1898.

Ekler

آلم ٣٣٦ آلم

اولوب، ١٥٠٠٠ اهالیسی واردر. اسکی بر شهر اولـوب، اسم قدیمی (ماریانه) در. بو اسمك ابتدا عربلر وبعده اسـپانیولر طرفنـدن تغییرندن شمدیکی اسمی تولد ایتمشدر.

آلماکر { (Almaguer) آمریقـای جنوبیده (قولومبیا) ونام دیکرله یکی غرناطه ممالك مجتمعه‌سندن (فاوْق) جمهوریتنك بر قصبه‌سیدر، که ٢٢٦٦ متره‌لك ارتفاعده واقع اولوب، ٥٥٣٠ اهالیسی واردر. جوارنده وقتیله چیقارلمقده بولنمش کومش وآلتون معدنلری وقینه قینه قبوغی تجـارتی واردر.

آلمان { (Aleman) اسپانیانك مشاهیر ادباسندن اولـوب، اون آلتنجی عصر میلادی اواسـطنده (سـویله) یعنی اشبیلیه شهرنده طوغمش، و١٦٢٠ تاریخلرنده وفات ایتمشـدر. ایکنجی فلیپ زمانده مالیه نظارتنجه بعض بیوك مأموریتلرده بولنمش؛ ومکسیقه‌یه بر سیاحت ایتدکدن صکره، مأموریتدن استعفـا ایده‌رك، منحصراً ادبیاتله اوغراشمغه باشلامشیدی. «کوسمـان (یاخود عثمـان) الفراش» عنوانیله پك مشهور بر حکایه کتابی تألیف ایتمشدر، که دفعـاتله طبع، وآوروپانك اکثر السنه‌سنه ترجمه اولنمشدر.

آلمانزوره { (Almanzora) «وادی‌المنصو - ره» اسم عربیسـندن غلطدر. اسپانیانك المریه ایالتنده بر نهردر، که المریه ایله قرطاجنه آره‌سنده (توره ده ویلاریقوس) شهری قربنده آق دکیزه دوکیلور.

آلمانسه { (Almansa) «المنصـا» اسم عربیسندن غلطدر. اسپانیانك مرسیه ایالتنده ومرسیه شهرینك ١٤٠ کیلومتره شمالنده بر قصبه اولوب، ٨٠٠٠ اهالیسی واردر.

آلمان { (Allemand) آوروپانك اك بیوك واك متمدن امتندن اولوب، تقریباً ٥٠ ملیون نفوسی جامعدر. آلمانلر امم آریه جمله‌سندن اولوب، اسکی (توتون) لرك احفادیدرلر؛ واسقـاندیناولیلرله جنسـیت ولسـانجه قرابتلری پك یقین اولدیغی کبی، لسانلرینك فارسی وسانسکری لسانیله مناسبتلری دخی سائر السنهٔ آریه‌دن دها واضحدر. بونلرك کندیلرنجه اسم ملیلری (توتون) اسم قدیمیله مناسبتی ظاهر اولان (دوایچه) اولوب. ایتالیانلر طرفندن (تودسق) تسمیه اولنور. اسکی یونانیلرله رومالیلر کندیلرینه (جرمان) ویا (کرمان) اسمنی ویرمشلردی، که بو اسم الآن انکلیزجه وسائر بعض لسـانلرده مستعملدر. (آلمان) اسمی «بتون انسانلر» مفهومنی بیان ایدر ینه آلمانجه بر تعبیردر، که ابتدا رومالیلر زماننـده بعض اقوام جرمانیه بیننده تشکل ایتمش اولان بر هیئت اتفاقیه‌نك اسمی ایدی. بونلر رومالیلرله بر چـوق محـاربه‌لر ایتدکـدن صکره، قسماً روما دولتنه مطیع اوله‌رق اسویچره وآلساس ایله باویره طرفلرنده اسکان ایتمشلردی. بو اسم رفته رفته بتون جرمان امتنه تعمیم اولنمشدر. نفس آلمانیا وپروسیه‌دن بشقه، اسویچره‌نك قسم اعظمیله آوسـتریانك غرب جهتی اهـالیسی آلمان اولدقلری کبی، آوستریا ومجارستانك سائر طرفلرنده وروسیه‌نك شمال غربی طرفنده دخی خیلی آلمانلر بولنیور. فلمنکلیرله بلجیقه‌نك (فلامان) لری دخی آلمـان امتنك شعباتندن معدوددر. پروسیه وقتیله اسلاولرك وطن ومرکزی بولنمش ایکن، مرور زمانله آلمـانلرك الینه کچمشـدر. اکر اهـالیسی اسلاو اولان بوهمیا (یعنی چهسنان) ایله موراویا آلمان ممالکی ایچنه بربرون کبی کیرمه‌مش اوله ایدی، آلمانلرله مسکون اولان یرلر غیر منتظم بر مربع شکلنی ابراز ایده‌جکدی.

آلمانیا { (Allemagne) یاخود جرمانیا (Germanie) وآلمانجه (Deutschland) دایچلاند. آوروپای وسطینك قسم وسطی وشمالیسنده‌بر بیوك قطعه‌در، که وقتیله صرف جنسیت ولسان اساسنه مستند اولوب، تقسیمات سیاسیه‌دن معدود دکلیکن، اخیراً تشکل ایدن آلمانیا ایمپراطورلغی آلمانلرله مسکون اولان یرلرك اکثریتنی جمع واحاطه ایتمکله، تقسیمات سیاسیه دیره‌سنه کیرمش ایسه‌ده، جنسیتجه آلمانیادن معدود اولوب‌ده، سیاستجه بو ایمپراطورلغك خارجنده بولنـان یرلرینـه آز دکلـدر. بو یرلرك قسم اعظمی آوستریاده بولنیور. بوراده تقسیمات سیاسیه‌یه رعایت ایدوب، آلمانیا دولتنی تعریفله اکتفا ایده‌جکز. سائر آلمان یرلرینك ایسه تابع بولندقلری دولتلر صره‌سنده ذکری طبیعیدر.

حدود ومساحه‌سی. — آلمانیا شمالاً بالطیق وشمال دکیزلریله ودانیمارقه ایله، شرقاً روسـیه ایله، جنوباً آوستریا واسویچره، غرباً دخی فرانسه، بلجیقه وفلمنکله محدود ومحاط اولوب، آوروپای وسطینك سواحل

EK 1: Kâmûsu'l-Alam'da Almanya maddesi

شمالیه‌سندن آلپ طاغلرینه و (ویستوله) نك بری طرفندن (رین) ك اوته طرفنه قدر ممتد اولور. مساحهٔ سطحیه‌سی ۵۹۶ ۵۴۰ مربع کیلومتره‌در.

هیئت عمومیه‌سی، جبال ونهاری. — آلمانیا عمومیت اوزره آلپ طاغلرینك شماله طوغری اولان اتکلرندن وبو اتکلرك نهایتندن سواحل شمالیه‌یه قدر ممتد اولان واسع اووه‌لردن عبارت اولوب، همان بتون صولری جنوبدن شماله آقار. ویالکز بر قسم جزئیسی شرقه طوغری آقان طونه حوضه‌سی داخلنده بولنور. آلمانیا آوروپانك اك صویی چوق یرلرندن اولوب، جنوب شرق کوشه‌سنده غربدن شرقه آقان طونه ایرماغیله اوکا دوکیلن بر چوق نهردن بشقه، شماله طوغری آقان بش بیوك ایرماغی واردر، که، غربدن شرقه صایلدیغی حالده، رین، وسر، البه، اودر وویستوله ایرماقلریدر. روسیه‌دن کلن (نیامن) نهرینك دخی منصبی وجرای اسفلی آلمانیانك داخلنده‌در. بو ایرماقلرك هر برینه صاغ وصولدن بر چوق نهرلر دوکیلوب، آلمانیا اراضیسنی اروا واحیا ایدرلر. آلپ سلسله‌سندن ماعدا وبو سلسله‌نك شمانده وبوکا همان متوازی اوله‌رق غربدن شرقه اوزانیر بر انچق سلسله دها واردر، که ۳۰۰ ونهایت ۴۰۰ متره‌دن زیاده مرتفع اولمدیغی واکثر یرلری اورمانلرله مستور اولدیغی حالده، آلمانیانك ایچنده رین حوضه‌سنی طونه حوضه‌سندن آیریر. وآوستریا حدودیند واصل اونجه، جنوبه طوغری دخی بر قول اوزاته‌رق، چهستانی کرك غرباً وکرك شمالاً آلمانیادن تفریق ایدر. بو سلسله‌نك هر محلی آیری بر اسمله تسمیه اولنه‌رق. اك معروف اسملری (ارزه کبیرکه) و (ریسه کبیرکه) وجنوبه طوغری اوزانان قولنك دخی (باهمه والد) در. آلمانیانك جنوب غربیسنده دخی آلپ سلسله‌سند همان عموداً واقع بر طاغ بولنیور، که (اسواج والد) یعنی «قره اورمان» نامیله (رین) مجراسنه متوازیاً جنوبدن شماله طوغری ممتد اولور.

آلمانیا اراضیسی احوال طبیعیه‌سیله اقلیم وهواجه اوچ منطقه‌یه تقسیم اولنه بیلیر: برنجیسی وسطی طاغلرندن سواحل شمالیه‌یه قدر ممتد اولان اووه‌لردر، که آنچق بر طاقم یرلر اولوب. اکثر طرفلری قومله، بطاقلقله ویا چالی ایله مستور اوله‌رق. زرعه صاغ دکل ایسه‌ده. کوزل مرعالری اولوب. کلیتلی حیوانات بسلنیر، وکوزل بر جنس آت یتیشدیریلیر. بومنطقه چول‌کبی اولوب منظره‌سی حزن انکیزدر. ایکنجی منطقه آلمانیا وسطنده‌کی طاغلرله اونلرك اتکلری اولوب، ۲۰۰ کیلومتره‌لك وسعنده غایت کوزل تپه‌لر، وادیلر، دره‌لر وبایرلردن عبارت اوله‌رق، غایت کوزل اورمانلر ومرعالرله مستور ومزین وهر طرفی آقر صولرله احیا اونمش اولدیغی حالده، آلمانیانك وبلکه بتون اوروپانك اك متمدن اهالیسیله مسکون ومعمور شهر وقصبه‌لر مملودر. — اوچنجی منطقه ایکنجی منطقه ایله آلپ سلسلهٔ جبالنك آره‌سنده واقع اولوب، باشلیجه طونه‌نك یوقاریکی حوضه‌سندن عبارتدر. بونك غرب طرفی طاغلق اولوب، قره اورمانله مستوردر. وشرق طرفی دوز وواسع بر وادی صورتنده‌در. بو منطقه‌نك جنوبنده آلپ طاغلرینك مرتفع ذروه‌لری بولنیورسه‌ده، بو سلسله آلمانیانك خارجنده اوله‌رق. اسویچره وآوستریا داخلنده بولنیور.

عمومیت اوزره آلمانیا «یوقاری» و «آشاغی» نامله‌ریله ایکی‌یه آیریلوب، یوقاری آلمانیا طاغلق ومرتفع اولان جنوب جهتندن، وآشاغی آلمانیا دخی دوز وآنچق اولان شمال قسمندن عبارتدر. بو تقسیم صرف موقعجه اولمیوب. جنسیت، لسان، مدنیت، اخلاق وسائر هر جهتجه یوقاری آلمانیا ایله آشاغی آلمانیا آره‌سنده بر بیوك فرق واردر. بو ایکی قسمه شمالی وجنوبی آلمانیا دخی دیرلر.

تقسیمات سیاسیه‌سی، مساحه واهالیلری. — آلمانیا ایمپراطورلغی هر بری بر نام وعنوانله وکندینه مخصوص بر صورتله اداره اولنور ۲۶ اداره‌یه منقسمدر، که مساحهٔ سطحیه‌لریله واهالیلرینك مقداریله برابر بروجه زیر ذکر اولنور:

		مساحهٔ سطحیه‌سی	اهالیسی
پروسیه	قرالغی	۳۴۸ ۳۴۷	۲۸ ۳۱۸ ۴۷۰
باویره	»	۷۵ ۸۵۹	۵ ۴۲۰ ۱۹۹
ساقسه	»	۱۴ ۹۹۲	۳ ۱۸۲ ۰۰۸
وورتمبرغ	»	۱۹ ۵۰۳	۱ ۹۹۵ ۱۸۵
باده بیوك	دوقه‌لغی	۱۵ ۰۸۱	۱ ۶۰۱ ۲۵۵
هس	»	۷ ۶۸۱	۹۵۶ ۶۱۱
مکلنبورغ اشولن	»	۱۳ ۳۰۳	۵۷۵ ۱۵۶
مکلنبورغ استرلیج	»	۲ ۹۲۹	۹۸ ۳۷۱
ساقسه وایمار	»	۳ ۵۹۴	۳۱۳ ۹۴۶
اولدنبورغ	»	۶ ۴۲۲	۳۴۱ ۵۲۵

برونسویق	»	۳ ٦۹۰	۳۷۲ ٤٥۷
ساقسه مانینکن	»	۲ ٤٦۸	۲۱٤ ۸۸٤
ساقسه التنبورغ	»	۱ ۳۲۳	۱٦٤ ٤٦۰
ساقسه‌قوبورغ‌وغوته	»	۱ ۹٥٦	۱۹۸ ۸۲۹
آنهالت	»	۲ ۳٤۷	۲۸٤ ۱٦٦
اشوارچبورغ سوندر-			
سهاوزن	پرنسلکی	۸٦۲	۷۳ ٦۰٦
اشوارچبورغ -			
رودلستاد	»	۹٤۰	۸۳ ۸۳٦
والدك	»	۱ ۱۲۱	٥٦ ٥۷٥
رایس اکبر	»	۳۱٦	٥٥ ۹۰٤
» اصغر	»	۸۲٥	۱۱۰ ٥۹۸
شومبورغ لیپه	»	۳۳۹	۳۷ ۲۰٤
لیپه	»	۱ ۲۱٥	۱۲۳ ۲۱۲
لوبك	مستقل شهری	۲۹۷	٦۷ ٦٥۸
برمه	»	۲٥٥	۱٦٥ ٦۲۸
هامبورغ	»	٤۰۹	٥۱۸ ٦۲۰
آلساس ولورن		۱٤ ٥۰۹	۱ ٥٦٤ ۳٥٥
جمعاً		٥٤۰ ٥۹٦	٤٦ ۸٥٥ ۷۰٤

بو قطعه‌لردن هر بری امور داخلیه‌سنده مستقل اولمغله، جمله‌سی آلمانیا ایمپراطورلغی آلتنده بر هیئت اتفاقیه وبر قوهٔ مجتمعه تشکیل ایدیورلر. هر برینك اسمی صره‌سنده احوال مخصوصه‌سی آیریجه ذکر اولنه‌جقدر.

آلمانیانك اکثر اهالیسی پروتستان اولوب، یالکز باویره وسائر جنوب طرفلرنده قتولیکلر اکثریت اوزره بولنیورلر.

احوال تاریخیه‌سی. — رومالیلر انقراضلرندن بش عصر اول آلمانیانك جنوب جهتی یعنی اسویچره قطعه‌سیله رین وطونه منبعلری آره‌سنده‌کی یارچه‌سنی ضبط ایتمشلر دیسه‌ده، هر نصلسه دها ایلری‌یه کیتمکه رغبت ایتمیوب، او وقت اقوام وحشیه حالنده یاشایان جرمانلردن تحفظ ایچون، بر طاقم قلعه‌لر انشاسیله اکتفا ایتمشلردی. رومالیلرك انقراضندن صکره آلمانیانك جنوب غربی طرفنده‌کی جرمان قوملری، خارجدن کلوب چکن اقوام مختلفه‌نك تعرضندن مصون اولمق اوزره، بینلرنده بالاجتماع، ایکی هیئت تشکیل ایتمشلردی، که اك غرب طرفنده‌کی هیئت «سریست» و«مستقل» معناسیله (فرانق)، وشرق طرفنده‌کی هیئت دخی «بتون آدملر» یعنی «هیئت مجتمعه» معناسیله (آلمانی) اسملرینی آلمشلردی. فرانقلر مرور زمانله (غول) یاخود (غالیا) یعنی اسکی فرانسه‌یی استیلا ایتمکله، کندی اسملرندن مشتق اولان (فرانسز) اسمی اسکی غولوآرله بونلرك امتزاجندن تولد ایدن دیکر بر قومه کچمش؛ و(آلمانی) هیئتی محلنده قالمغله، اسملری بتون جرمان قومنه تعمیم واطلاق اولنمشدر. خرستیانلغك آوروپایه دخولندن خیلی وقت صکره رومادن انکلتره وایرلانده‌یه برچوق میسیونرلر کوندریلوب، اورالرده خرستیانلق نشر اولندقدن صکره، بر طاقم ایرلانده‌لی وانکلتره‌لی راهبلر آلمانیایه کچوب، آلمانلری دخی بو یکی دینه دعوت ایتمکه باشلامشلردی. او وقتلرده آلمانیانك همان هر ناحیه‌سی کندی دره‌بکلری طرفندن اداره اولنوب، بونلر بولندقلری حالت وحشیتده آغاجلرك کولکه‌سی آلتنده دیوان قوره‌رق، حکم ایدرلردی.

نهایت فرانقلرك فرانسه‌ده تشکیل ایتمش اولدقلری دولت اوراده رومالیلرك آثار مدنیتندن برآز بهره‌مند اولوب، حکمدارلرندن مشهور (شارلمان) تزیید قوت ومکنت ایده‌رك، ساقسونلری قهر وتدمیرله. بتون آلمانیایی ید ضبط واداره‌سنده کچیرمش، واهالیسنی جبراً خرستیان ایتمشیدی. شارلمانك وفاتنده آلمانیا ودها طوغریسی او وقت بو اسمله معروف اولان آلمانیانك جنوب غربی قسمی اوغلی (لویی)نك حصه‌سنه دوشوب، او وقتدن بر مستقل آلمانیا دولتی تشکل ایتمشیدی. بونك اولاد واحفادی حکمدار ویا ایمپراطور عنوانیله اونجی عصر میلادی‌یه قدر حکم سوروب، عصر مذکورده سلاله‌لری منقرض اولمغله، آلمانیا پرنسلری اجتماع ایله، ساقسونیا پرنسلرندن برینی بالاانتخاب آلمانیا ایمپراطورلغنه نصب ایتمشلر؛ واو وقتدن آلمانیا ایمپراطورلرینك انتخابله تعیینی عادت اولمشیدی.

اوصره‌لرده اهل صلیب محاربه‌لری ظهور ایتمکله، حسب‌التعصب آلمانلر دخی بو شاربات وحشیانه‌یه حصه‌مند اولوب، کروه کروه ممالك اسلامیه‌یه اولان سفرلرندن عودتلرنده. وطنلرینه مدنیت اسلامیه‌نك آثار صناعیه‌سندن بعض نمونه کتیردکلرندن، ایستمیه‌رك، اخلاقلری کسب ملایمت وحضریت ایتمکله، آوروپانك سائر هر طرفنده اولدیغی کبی، آلمانیاده دخی مدنیت اسلامیه‌دن مقتبس برمدنیت آثار فعلیه‌سی کورلمکه، وصنایع وتجارت دخی ترقی ایتمکه باشلامشیدی. مؤخراً آلمانیانك جنوب غربیسنده بر طاقم سیار شاعرلر ظهور ایدوب، آلمان لسانده شعر سویلمشلر، وآلمان

لسانی یازلغه باشلایه‌رق، آلمان ادبیاتنك ایلك تمل طاشی قونمشدر.

آنجق آلمانیا حکومات صغیره‌سی بیننده نفاق ومحاربه‌لر اکسیك اولمیوب، هر نه قدرکه ایمپراطورك انتخابله تعیینی وبوخصوصده بینلرنده منازعه اولماسی دفعاتله معاهده آلتنه آنفش ایسه‌ده، ینه بو محاربات داخلیه‌نك اوکی آنلمامشیدی. نهایت میلادك ۱۲۷۳ تاریخنده اسویچره‌نك (هابسبورغ) اسمنده برخاندانه منسوب (رودولف) اسمنده بر آدم ایمپراطورلغه انتخاب اولنغله، آسایشی اعاده، کندینی طانیمق ایستمینلری رام، وآوستریا، استریا، قارنیوله وسائر او طرفلری چیستاندن ضبط ایده‌رك، کسب قوت ایتمکله، ایمپراطورلغی کندی خاندانه حصر ایتمش، وقیز طرفندن اولان سلاله‌می بو کونه قدر بقا بولوب. آوستریا خاندان حکمداریسندن عبارت بولنمشدر. بووجهله آلمانیا ایمپراطورلغی آوستریا حکمدارلرینه عائد ایکن، اون سکزنجی عصر میلادی ابتدالرنده پروسیه آیریجه برقرالاق حالنه کیروب، آوستریایه ابراز رقابت ایتمکه باشلامش؛ و ۱۸۶۶ ده پروسیه ایله آوستریا آره‌سنده وقوع بولان محاربه‌ده پروسیه‌نك غالبیتی اوزرینه، آلمانیا حکومات مستقله‌سندن برقاچی پروسیه‌یه الحاق، وآوستریا حکمدارندن آلمانیا ایمپراطورلغی سلب اولنه‌رق، آوستریا ایمپراطورلغیله آلمانیا حکوماتی آره‌سنده هیچ بر علاقه ومناسبت قالمامش؛ ونهایت ۱۸۷۰ ده پروسیه‌نك فرانسه‌یه غلبه‌سی اوزرینه، آلساس ایله لورن پروسیه‌یه الحاق اولندقدن بشقه، پروسیه قرالی آلمانیا ایمپراطوری عنوانی دخی آلدرق، عموم آلمانیا حکوماتی پروسیه قرالنی ایمپراطور طانیمش؛ وبو وجهله بر یکی آلمانیا دولتی تشکل ایتمشدر.

مدنیت، معارف، تجارت وصنایع. — آلمانیا وعلی‌الخصوص یوقاریده تعریف اونان اوچ منطقه‌سندن وسطی منطقه‌سنده‌کی جهتلری آوروپانك اك متمدن یرلرندن اولوب. هر ندقدر بعض خصوصلرده فرانسه وانکلتره‌دن کری ایسه‌ده، برچوق خصوصلرده دخی اونلردن فرسخ فرسخ ایلریدر. معارف هر یردن زیاده منتشر بولنوب، فرانسه وانکلتره‌ده اوقویوب یازمق بیلین افراد اهالی خیلی مقدارده اولدقلری حالده، آلمانیاده هیچ یوق کیبدر. معارفك حکمت وفلسفه، تاریخ، ادبیات وعلی‌الخصوص السنه‌نك استنقاقاتیله بینلرنده‌کی مناسباتدن بحث ایدن علم اللسان قسملری وهیئت ونجوم، طب وسائر علوم وفنون آوروپانك هر طرفندن زیاده آلمانیاده ترقی ایتمش؛ وقوپرنیق، کپلر، انکه، قانت، هکل، لیپسنیج، شلینغ، لسینغ، لیسیوس، شیلر، غوته، بوب، آلکساندر هومبولدکی نیجه دهات یتیشمشدر.

صنایع هر نه قدر انکلتره وفرانسه‌دن پك کری قالمیورسه‌ده، صنایعی بسلیه‌جك شی تجارت اولوب، حالبوکه آلمانیانك نه انکلتره کبی محصولات صناعیه‌سنی دوکه‌جك مستملکات بعیده‌سی، ونده فرانسه کبی محصولات تجاریه‌سنك ظرافت ونفاستنده شهرتی اولمدیغندن، والحاصل تجارتی خیلی کری بولندیغندن، وهیئت حاضره‌ٔ سیاسیه‌یه کیردکدن صکره بسلکه مجبور اولدیغی قوه‌ٔ کایهٔ عسکریه ایله عسکرلك وظائف طاقت‌فرسامی قوای فعالیه‌سیله ثروت عمومیه‌سنك بر قسم عظیمنی ضبط ایتدیکندن، ثروت عمومیه‌جه فرانسه وانکلتره‌دن پك کری بولنمقده‌در. بونك ایچون آلمانیا دولتی بو کونکی کونده وار قوتنی آلمانیایه هر صورتله تجارت یوللری آچق اسبابنك استحصالنه صرف ایتمکده‌در. برطرفدن دخی آلمانلر، نفوسلری آرتدقجه، آوروپاده یسلنه‌میوب، کره‌ٔ ارضك سائر قطعات وسیعه‌سنه کروه کروه هجرت ایتمکده اولدقلری حالده، کیتدکلری یرلرده بر آلمان مملکتی بوله‌مامق جهتیله، جنسیتلرینی تبدیل ایله، لسانلرینی اونوتمقده اولدقلرندن، وبو وجهله آلمان جنسیتی بهر سنه یوز بیکه قریب نفوس غائب ایتدیکندن، آلمانیا دولتی بوصوك سنه‌لرده آفریقا وآوستراليادە مستملکات ایدنمکده چالیشمقده‌در. دنیه‌یلیرکه قرون وسطانك آوروپانك سائر طرفلرنده چوقدن ختام بولمش اولان دره‌بکلکلری تقسیماتی آلمانیاده بو کونه قدر دوام ایتمشدر. وهر نه قدرکه بو کون دخی آلمانیاده بو تقسیمات موجود ایسه‌ده، بو دفعه پروسیه قرالغنك هیئتیله تشکل ایدن آلمانیا ایمپراطورلغی اویله لفظی مراد برهیئت اولمیوب. آوروپانك اك قوتلی بردولتی اولدیغندن، آلمانیانك بوندن بویله دها چوق ترقی ایده‌جکی، ومکمل بردونغایه مالك اولوب، کره‌ٔ ارضك هر طرفنده مستملکات دخی ایدینه‌رك، تجارتنی ایلریده کوتورمکله، ثروت عمومیه‌سنك‌ده تزاید ایلیه‌جکی شبهه‌سزدر.

واردات ومصارفی، قوهٔ بریه وبحریه‌سی، سفائن تجاریه‌سی، دمیریوللری. — آلمانیا دولتنك وارداتی ٧٤٥ ٢٠٧٤٣٦ مارق یعنی تقریباً ½ ٣٧ مایون انکلیز لیراسندن عبارت اولوب، مصارفی دخی او نسبتده‌در. آنجق حکومات صغیره‌نك کندی الکاری داخلنده اخذ وصرف ایتدکاری مبالغ بوحسابه داخل اولمدیغی کبی، دمیریوللریله پوسته وتلغراف کبی دوائرك دخی واردات صافیه‌سی حساب اولنمشدر.

آلمانیانك حضری قوهٔ عسکریه‌سی ٨٨٤ طابور پیاده، ٤٦٥ بلوك سواری، ٣٦٥ بطاریه، و١٥٠٠ طوپدن عبارت اولوب، من حیث‌المجموع ١٩ ٢٦٢ امرا وضابطان، ٤٦٨ ٤٠٩ نفر، و ٨٤ ٠٧٧ پیکیری جامعدر. وقت سفرده ایکی ملیون عسکر چیقارمق اوزره ترتیباتی مهیادر. قوهٔ بحریه‌سی ١٠١ سفائن مختلفه‌دن مرکبدر. که بونلرك مجموعی ١٨٢ ١٠٢ طونیلاته استیعابنده و ١٦٧ ٨٠٥ پیکیر قوتنده اولوب، ٥١٩ طوپی و١٦ ٥٨١ افرادی جامعدر.

سفائن تجاریه‌سی ٤١٣٥ قطعه اولوب، بونلرك ٦٦٤ ی واپور وقصوری یلکن کیسیدر. سفائن مذکوره‌نك مجموعی ١ ٢٨٢ ٤٤٩ طونیلاته استیعابنده اولوب، ایچلرنده ٣٨ ٩٣١ طائفه بولنور.

آلمانیانك عموم دمیر یوللری ٣٨ ٧١٦ کیلومتره طولنده اولوب، بوبجموعدن ٣٣ ٧٨٢ کیلومتره‌لکی دولتك مالیدر؛ ٢٩٠ کیلومتره‌لکی شرکت مالی اولوب، دولتك ید اداره‌سنده‌در؛ و٤٦٤٤ کیلومتره‌لکی دخی شرکت مالی اولوب، شرکتلر طرفندن اداره اولنقده‌در. — عموم تلغرافلری دخی ٢٠٥١٠٢٩٤ کیلومتره طولنده‌در.

آلمانیا دولتنك حکمدار ویا ایمپراطورلریله مدت حکومتلری ومنسوب بولندقلری خاندان وسلاله‌لری بر وجه زیر ذکر اولنور:

قارلوونجیان سلاله‌سی

		میلادی		
شارلمان	من	٨٠٠	الی	٨١٤
لویی دیونر	»	٨١٤	»	٨٤٠
برنجی لوتر	»	٨٤٠	»	٨٥٥
ایکنجی لویی	»	٨٥٥	»	٨٧٦
طاس باشلی شارل	»	٨٧٦	»	٨٧٧
قارلومان	»	٨٧٦	»	٨٨٠
اوچنجی لویی	»	٨٧٦	»	٨٨٢
شیشمان شارل	»	٨٨٢	»	٨٨٧
بیچ آرتولد	»	٨٨٧	»	٨٩٩
دردنجی لویی	»	٨٩٩	»	٩١١

فرانقونیا خاندانی

برنجی قونراد	»	٩١٢	»	٩١٨

ساقسه خاندانی

برنجی هنری	»	٩١٩	»	٩٣٦
برنجی اوتون	»	٩٣٦	»	٩٧٣
ایکنجی اوتون	»	٩٧٣	»	٩٨٣
اوچنجی اوتون	»	٩٨٣	»	١٠٠٢
سنت هنری	»	١٠٠٢	»	١٠٢٤

فرانقونیا خاندانی

ایکنجی قونراد	»	١٠٢٤	»	١٠٣٩
اوچنجی هنری	»	١٠٣٩	»	١٠٥٦
دردنجی هنری	»	١٠٥٦	»	١١٠٦
دردنجی هنری	»	١١٠٦	»	١١٢٥

ساقسه خاندانی

ایکنجی لوتر	»	١١٢٥	»	١١٣٧

سوآب خاندانی

اوچنجی قونراد	»	١١٣٨	»	١١٥٢
برنجی فردریق بارپروس	»	١١٥٢	»	١١٩٠
آلتنجی هنری	»	١١٩٠	»	١١٩٧
فلیپ	»	١١٩٨	»	١٢٠٨
دردنجی اوتون	»	١٢٠٩	»	١٢١٨
ایکنجی فردریق	»	١٢١٨	»	١٢٥٠
دردنجی قونراد	»	١٢٥٠	»	١٢٥٤

فترت

(فلمنکای کویبوم)	»	١٢٤٧	»	١٢٥٦
(قورنوآیلی ریشارد)	»	١٢٥٧	»	١٢٧٢
(قشتاله‌لی آلفونس)	»	١٢٥٧	»	١٢٧٣

هابسبورغ یعنی آوستریا خاندانی

برنجی رودولف	»	١٢٧٣	»	١٢٩١
آدولف	»	١٢٩٢	»	١٢٩٨
برنجی آلبرت	»	١٢٩٨	»	١٣٠٨

باویره خاندانی

یدنجی هنری	»	١٣٠٨	»	١٣١٣
بشنجی لویی	»	١٣١٤	»	١٣٤٧
دردنجی شارل	»	١٣٤٧	»	١٣٧٨
ونچسلاس	»	١٣٧٨	»	١٤٠٠
روبرت	»	١٤٠٠	»	١٤١٠
یوسه	»	١٤١٠	»	١٤١١
سیجیسموند	»	١٤١١	»	١٤٣٧

بنه آوستریا خاندانی

ایکنجی آلبرت	«	١٤٣٨	«	١٤٣٩
اوچنجی فردریق	«	١٤٤٠	«	١٤٩٣
برنجی مکسیمیلیان	«	١٤٩٣	«	١٥١٩
شارل کینت (بشنجی)	«	١٥١٩	«	١٥٥٦
برنجی فردیناند	«	١٥٥٦	«	١٥٦٤
ایکنجی مکسیمیلیان	«	١٥٦٤	«	١٥٧٦
ایکنجی رودولف	«	١٥٧٦	«	١٦١٢
ماتیاس	«	١٦١٢	«	١٦١٩
ایکنجی فردیناند	«	١٦١٩	«	١٦٣٧
اوچنجی فردیناند	«	١٦٣٧	«	١٦٥٧
برنجی لئوپولد	«	١٦٥٨	«	١٧٠٥
برنجی یوسف	«	١٧٠٥	«	١٧١١
آلتنجی شارل	«	١٧١١	«	١٧٤٠

بنه باویره خاندانی

یدنجی شارل	«	١٧٤٢	«	١٧٤٥

آوستریا لورن خاندانی

ماریه‌ترزه‌نك زوجی برنجی فرانسوا	«	١٧٤٥	«	١٧٦٥
ایکنجی یوسف	«	١٧٦٥	«	١٧٩٠
ایکنجی لئوپولد	«	١٧٩٠	«	١٧٩٢
ایکنجی فرانسوآ	«	١٧٩٢	«	١٨٠٦

پروسیه خاندانی

فردریق گوییوم (بعدالفتره)	«	١٨٧١	«	١٨٨٨
فردریق شارل (شمدیکی ایمپراطور)				

آلمبرت (یاخود دالمبرت (D' Alembert)) فرانسه‌نك (آنسیقلوپدیست) یعنی «اصحاب مجموعهٔ فنون» تعبیر اولنان حکماسندن اولوب، میلادك ١٧١٧ تاریخنده پارسده طوغمش: ووالده‌سی طرفندن سوقاغه آتیلوب. پولیس طرفندن آلندرق، (روسو) اسمنده فقیر بر جامجینك قاریسنه تسلیم اونمشیدی، بیودکدن صکره، پدر ووالده‌سی کیمك اولدیغنی آکلامش ایسه‌ده، والده‌سی کندیسنی کسب شهرت واعتبار ایدنجه‌یه قدر طانیمق ایستمدیکی حالده، جامجینك قاریسی کندیسنی اولادکی بیوتمش اولدیغندن. بو قادینه دائما والده‌سی نظریله باقمشدر. (سنت ژان لروند) کلیسای قپوسنده بولندیغندن، اسمنی دخی (ژان لروند) قومشلردی: مؤخراً (آلمبرت) ویا (دالمبرت) اسمنی اخذ ایتمشدر. تا چوجقلغندن علوم ریاضیه‌یه فوق العاده میل واستعدادی اولمغله، ٢٢ یاشنده ایکن، علوم مذکوره‌یه دائر نشر ایتدیکی بعض مطالعاتله کسب شهرت ایده‌رك، ١٧٤١ ده فنون آقادمیاسی اعضالغنه تعیین اونمشیدی. متعاقباً جرائقاله متعلق بعض اثرلر نشر ایتمکله، زمانك برنجی ریاضیونی صره‌سنه چکمش؛ و ١٧٤٦ ده برلین آقادمیاسنك روزکارلرك سبب عمومیسی کشفنه مقابل وعد ایتمش اولدیغی مکافاته نائل اولوب، اولبابده تنظیم ایتمش اولدیغی لایحه برلین آقادمیاسی هیئتك او قدر تحسین وتقدیرینه مظهر اولمش، که کندیسنی کمال تفخرله آقادمیالرینك اعضالغنه قبول ایتمشلردر. ١٧٥٠ تاریخنده حکیم (دیدرو) ایله بالاشتراك مشهور (آنسیقلوپدی) یعنی «مجموعهٔ فنون»ك نشرینه باشلامش، وبو مجموعه‌یه علوم ریاضیه‌نك اك عالی مسائلنه دائر بندلر ویردکدن ماعدا بعض ادبی بندلر دخی ویرمش، ومجموعه‌نك مقدمه‌سنی تنظیم ایتمشدر، که بوآثار ادبیه‌سی دخی بین‌الادبا شهرتنی، ومؤخراً فرانسه‌نك عمومی آقادمیاسی اعضالغنه تعیینی موجب اولمش؛ و ١٧٧٢ ده آقادمیانك دائمی کاتبی عنوانی آلمشدر. ١٧٨٣ ده، ٦٧ یاشنده اولدیغی حالده، مثانه‌سنده طاش حصولندن وفات ایتمشدر. علوم وفنونده ید طولاسی اولمغله برابر، بر حکیمه یاقیشیر اخلاقله دخی متخلق، خیرخواه وقناعتکار بر ذات اولوب، فرانسه طرفندن سائر حکما ایله برابر تضییق وتعقیب اولندیغی حالده، پروسیه قرالی بیوك فردریقك کندیسنی برلین آقادمیاسی ریاستنه تعیین ایتمك اوزره واقع اولان دعوتنی قبول ایتمدمش؛ وروسیه ایمپراطوریچه‌سی ایکنجی قترینه‌نك اوغلی مرپیلکنه نصب ایتمك اوزره اولان تکلیفنی رد ایتمشیدی. وولترحقنده فوق العاده محبت وحسن ظنی اولوب، بنلرنده تعاطی ایتمش اولدقلری مکتوبلر بر بیوك کتاب صورتنده نشر اونمشدر. خرستیانلغك علیهنده وولترله همفکر وهمسلك ایدی. آثار فنیه وادبیه‌سی پك مقبول اولوب، برکره ١٨ ومؤخراً ٥ بیوك جلد اوزرینه نشر اونمشدر. مشهور (قوندورسه) دالمبرتك مدحیه‌سنی یازمشدر.

آلمبرغ ((Almberg)) چهستان طاغلرینك جنوبی قسمنده و (باویرا) طوپراغنده بر طاغ اولوب، ٣٧٠٠ قدم ارتفاعی واردر.

آلمتیو ((Alemtejo)) «ماوراء تاج» دیمك اولوب، نهر مذکورك صول طرفنده پورتکیز دولتنك بر اسکی ایالتیدر. که پورتکیزك اك بیوك ایالتلرندن اولوب، شرقاً اسپانیا ایله، شمالاً (بیرا) ایالتنك برکوشه‌سیله، غرباً (استرمادور) ایالتیله

مصریه‌نك سودان ممالکی بوکوله تقرب ایتمکده‌در. مساحهٔ سطحیه‌سی ۸۳۳۱۰ مربع کیلومتره اولوب، سطحی حذای بحردن ۱۲۰۰ متره بوکسدر. شمال غربی جهتنده (آره) وجنوب شرق طرفنده (اوکروه) اسملریله ایکی بیوك وسواحلی قربنده برخیلی کوچك آطه‌لری واردر. جوارلری اهالیسی عندنده اسمی (کروه) اولوب، ۱۸۶۲ده اسپکه وغرانت و ۱۸۷۷ده استانلی طرفندن کشف ودور اولنمغله، بونلر طرفندن انکلتره قرالیچه‌سنك اسمیله تسمیه اولنمشدر.

ویق دوزونه (Vic d'Ozona) اسپانیه‌نك بارسلونه ایالتنده وبارسلونه‌نك ۶۲ کیلومتره شمالنده برقصبه اولوب، ۱۳۰۰۰ اهالیسی وجوارنده باقر وکمور معدنلریله کوزل بلور وسائرذی قیمت طاشلری واردر.

ویقسبورغ (Vicksburg) ممالك مجتمعه‌نك میسیسیپی جمهوریتنده وجاقسونك ۷۰ کیلومتره غربنده اوله‌رق میسیسیپی نهری اوزرنده برقصبه اولوب، ۱۰۰۰۰ اهالیسی وبك ایشلك پاموق وسائره تجارتی واردر.

ویقو (Vico) ایتالیا مشاهیر علماسندن اولوب، تاریخ حقنده کندینه مخصوص برفلسفه‌سی ونوع بشرك احوال تاریخیه‌سی حقنده بعض کشفیاتی واردر. ۱۶۶۸ده ناپولیده طوغوب، ۱۷۴۴ده وفات ایتمشدر. ناپولی دارالفنوننده ۴۰ سنه تاریخ معلمکی ایدوب، مجهول وفقیر برحالده یاشامش؛ ووفاتندن چوق صکره قدری اکلاشیلوب، آثاری جمع ونشر اولنمشدر.

ویلفرانشه (Villefranche) فرانسه‌ده بو اسمله برقاچ قصبه اولوب، اك بیوکلری (رونه) ایالتنده ولیونك ۲۹ کیلومتره شمالنده اولانیله (آویرون) ایالتنده (رووده)نك ۲۷ کیلومتره غربنده بولنانیدر. ایکیسی‌ده قضا مرکزی اولوب، برنجیسنك ۱۱۸۸۹ وایکنجیسنك ۹۶۴۳ اهالیسی واردر.

ویلمینغتون (Wilmington) ممالك مجتمعه‌نك (دلاوار) جمهوریتنده وفیلادلفیانك ۵۰ کیلومتره جنوبنده اوله‌رق دلاوار نهرینك منصبنده وصاغ کنارنده برشهر اولوب، ۶۱۴۳۱ اهالیسی وعموم ممالك مجتمعه‌یه عائد ترسانه‌سی واردر.

ویلنا (Vilna) روسیه‌نك لیتوآنیه خطه‌سنده وپترسبورغك ۹۲۷ کیلومتره جنوب غربیسنده و(ویلیا) نهری اوزرنده ایالت مرکزی برشهراولوب، ۱۰۹۳۶۳ اهالیسی، دار الفنونی، طب وفن جراحی، فنون بحریه، عقائد، فنون طبیعیه، تشریح مکتبلری، دارالمعلمینی، لشخانه‌سی، نباتات باغچه‌سی، رصدخانه‌سی، موزه‌سی، متعدد کلیسالریله سائر ابنیهٔ مصنعه‌سی وبك ایشلك تجارتی واردر.

— ویلنا ایالتی شمالاً ویتبسك وقووونو، غرباً سووالکی، جنوباً غرودنو ومینسك، شرقاً ینه مینسك وویتبسك ایالتلریله محدود اولوب، مساحهٔ سطحیه‌سی ۴۲۵۳۰ مربع کیلومتره واهالیسی ۱۳۷۳۴۱۶ کشیدر. اراضیسی دوز وآلچق اولوب، کوللریله بتاقلقلری چوقدر. (نیمن) ایرماغی حدود غربیه‌سنی آبروب، بوکا تابع (ویلیا) نهری ایالتی شرقدن غربه‌شق، واکثر میاه جاریه‌سنی اخذایدر. هوای صفوق، رطوبتلی وسیسلی ایسه‌ده، طوبراغی اولدقجه منبت اولوب، ذخیره، کتن، شربنجی اونی وسائر محصولاتی وواسع اورمانلری واردر.

ویلهلم (Wilhelm, Guillaume) پروسیه قراللغنه آلمانیه ایمپراطورلغنی ضم والحاق ایدن اسبق ایمپراطوراولوب، اوچنجی فردریق ویلهلمك ایکنجی اوغلیدر. ۱۷۹۷ ده طوغوب، بك کنج ایکن خدمت عسکریه‌یه کیرمش؛ ویوسرانیه ورین ایالتلری والیلکی‌کی بعض ملکیه مأموریتلرنده بولنمشدی. بیوك برادری دردنجی فردریق ویلهلمك زماننده ظهور ایدن ۱۸۴۸ وقوعاتنده، حکومت مطلقه طرفدارلنده‌کی شهرتندن طولایی، پروسیه‌یی ترکله، بر مدت انکلتره‌ده اقامته مجبور اولمش؛ ووطننه عودتنده مبعوث انتخاب اولنمش ایسه‌ده، مجلس مبعوثانه اصلا کیرمه‌مش ایدی. برادری خسته‌لندیغنده، ۱۸۵۷ ده وکیل نصب اوله‌رق، ۱۸۶۱ ده، برادرینك بلا ولد وفاتی اوزرینه، پروسیه قراللغی تختنه کچمش؛ وقوهٔ بریه وبحریه‌نك تزیید وتنسیقی مقصدیله تخصیصات عسکریه‌نك تکثیری مسئله‌سی درمیان ایدوب، مجلس مبعوثانله وهیئت وکلانك سربستی طرفدارلریله برخیلی اوغراشدقدن صکره، ۱۸۶۲ ده پارس سفیری بولنان موسیو

EK 2: Kâmûsu'l-Alam'da Wilhelm maddesi

م ا ر ٤١٠٤ م ا ر

بر سنه صکره موی الیه ایکنجی فرانسوآ اسمیله فرانسه قرالی اولمغله، صاحبهٔ ترجمه فرانسه‌قرالیچه‌سی اولمش؛ وبونکله بالکز ۱۸ آی برلکده باشا دقدن صکره، طول قالوب ، استوجیه‌یه عودته مجبور اولمشیدی. استوجیه‌لیلر پروتستانلقده و کندیسی ایسه قتولیك مذهبنده تعصبی التزام ایتدکارندن، کندیسندن ممنون اولمیان تبعه‌سی خوشنود ایتمك ایچون، عم‌زاده‌سی بولنان (هنری دارنلی) اسمنده کوزل بر استوجیه‌لی‌یه وارمشیدی . معیننده کاتب صفتیله (داوید ریجیو) اسمنده بر کنج ایتالیان بولنوب، پك محرمی اولدیغندن، زوجی قیصقانوب ، بونی کندیسنك کوزی اوکنده قتل ایتمش؛ ومتعاقباً (دارنلی) دخی بر صورت بخیمه‌ده قتل اولنه‌رق، زوجه‌سنك تشویقیله قونت (بوتول) طرفندن اولدیرلدیکی متواتر اولدیغی حالده، چوق کچمه‌دن قرالیچه‌نك مرقوم قونت ایله عقد ازدواج ایتمسی بو تواترك صحتنی تصدیق ایتمکله، بونك اوزرینه استوجیه‌لیلر قیام ایدوب، کندیسنی اخذ و حبس و قتولیك مذهبندن واز کچمکه اجبار ایتدکاری حالده ، فراره یول بولوب، اقرباسندن بولنان انکلتره قرالیچه‌سی (الیزابت)ه التجا ایتمش ایسه‌ده، الیزابت بونك حسن و جمالنی چکه‌مدیکی کبی ، انکلتره قرالیچه‌سی عنوانی آلمق ایستمسندن طولایی دخی کندیسنه خصومتی اولوب، تام انتقام آلمق فرصتنی اغتناملمه، کندیسنی حبس ایدوب، ۱۸ سنه محبوس طوتمش ؛ وتحلیصیچون اولنان تشبثاتدن هیچ برینك ثمره‌سی کورلمیوب ، نهایت ۱۵۸۷ ده الیزابتك علیهنده بر اتفاق وقوع بولمغله، بو کینه‌دار قرالیچه ماریه استوآرتی دخی ذی مدخل کوسترمکه ، مهام قضایه هدف اولمشدر . (دارنلی) دن بر اوغلی اولمش ایدی، که آلتنجی ژاق اسمیله استوجیه‌ده وبرنجی ژاق اسمیله انکلتره‌ده حکم سورمشدر . قوهٔ قلبیه‌سی‌ده حسن وجمالیله معادل اولوب، بعض مؤثر اشعاری واردر . برچوق ادبا وشعرا ترجمهٔ حالنی فاجعه صورتنده ضبط وتحریر ایتمشلردر.

ماریه ترزه ((Marie Thérèse) آلمانیا) امپراطوریچه‌سی وجمارستان قرالیچه‌سی اولوب ، امپراطور آلتنجی شارلك قیزیدر. ۱۷۱۷ ده طوغوب، ۱۷۳۶ ده لورنه دوقه‌سی فرانسوآیه وارمشیدی . پدربنك اولاد ذکوری اولمدیغندن، کندیسنی ولیة العهد طانیمش ایسه‌ده، ۱۷٤۰ تاریخنده واقع وفاتنده بر چوق مدعیلر ظهور ایدوب، پروسیه قرالی ایکنجی فردریق سیلیزیه‌یی ضبط، واسپانیه دولتی ایتالیاده‌کی ممالکنی طالب ایتدیکی کبی ، باویره برنسی دخی فرانسه‌یه استناد ایده‌رك (رین) جهتنده‌کی ممالکنی استیلا، وبدنجی شارل اسمیله کندی امپراطورلغنی اعلان ایتمش ایدی. صاحبهٔ ترجمه بوقدر دشمنلره مقاومتده عاجز قالوب، وبابه‌یی ترکله ، مجارستانه کیده‌رك، و مجار زادکانی طوپلایه‌رق، بشیکده بولنان اوغلنی بونلرك حمایه‌لرینه عرض ایتدیکنده، جمله‌سی برآغزدن قرالیچه‌لری ماریه ترزه اوغورنده اولمجکارینه یمین ایتمشلردی . ایکنجی فردریقله ایتدیکی محاربه‌ده مغلوب اولوب، سیلیزیه‌یی پروسیه‌یه ترك ایتمکه مجبور اولمش ایسه‌ده، باویره برنسنی مغلوب ایدوب، آلمش اولدیغی یرلری استرداد، و کندیسنی امپراطورلق دعواسندن واز کچمکه، وانکلتره ایله بالاتفاق، فرانسزلری آلمانیادن ال چکمکه اجبار ایتمش؛ ونهایت ۱۷٤۸ ده عقد ایتدیکی (اکس لاشاپل) معاهده‌سیله سیلیزیه‌دن بشقه بتون ممالك موروثه‌سنی تأمین ایدوب، زوجی برنجی فرانسوآ اسمیله آلمانیه امپراطوری طانیتمش ایدی. بو معاهده‌دن صکره اصلاحات داخلیه ایله اوغراشوب، علوم وصنایعی حمایه، وبر چوق دارالفنونلر کشاد ایتمشدی . بعده ۱۷۵٦ تاریخنده پروسیه ایله یدی سنه‌لك محاربه دینلن محاربهٔ مشهوره‌یه کیریشوب، بو دفعه فرانسه متفق اولدیغی حالده، یه سیلیزیه‌یی ایکنجی فردریقه قطعیاً ترکه مجبور اولمشدی. ۱۷۷۲ ده ایستیه‌رك روسیه امپراطوریچه‌سیله وپروسیه قرالیله استانبل مقاسمه‌سنه راضی اولوب، غالیچیه ایله لودومیریه‌یی کندی حصه‌سنه آلمش ایدی. ۱۷۸۰ ده وفات ایدوب ، ۱۷٦۵ ده امپراطور تاجیله تتویج ایتمش اولدیغی بیوك اوغلی ایکنجی یوسف خلفی اولمشدر . پك مقتدره برحاکم اولوب، بحق « وطنك والده‌سی » لقبنه مظهر اولمشیدی. خلفی اولان مرقوم ایکنجی یوسفدن بشقه طوسقانه بیوك دوقه‌سی لئوپولد ،

EK 3: Kâmûsu'l-Alam'da Marie Therese maddesi

مودنه دوقه‌سی فردیناند، فرانسه قرالیچه‌سی ماریه آنطوآنته ونابولی قرالیچه‌سی ماریه قارولینه‌دخی اولادی ایدی.

ماریه دو مدیچیس (Marie de Médicis) طوسقانه بیوك دوقه‌لغنده بولنمش اولان مشهور مدیچیس خاندانته منسوب اولوب، فرانسه قرالی دردنجی هنرینك زوجه‌سی واون اوچنجی لویینك والده‌سیدر. حسن وجمالیله وحیل ودسایسیله مشهوره اولوب، زوجنی بدبخت ایتمش، وقتلنده دخی ذی مدخل بولندیغی شبهه اولنمشدر. ١٦١٠ ده قعود ایدن صبی اوغلنه وصیه اولوب، منظورلری بولنان بر طاقم ایتالیانلرك الینه تسلیم امور ایتمکله، نهایت ١٦١٧ ده باش وکیل بولنان (لوین) طرفندن امور حکومته مداخله‌دن تبعیدینه لزوم کورلمش؛ وجبراً موقعنی استرداد ایچون سلاحه صاریلوب، مشهور (ریشلیو) نك توسطیله برطریق مصالحه بولنمش؛ وبعده ریشلیو باش وکیل اولدقده، بونك دخی علیهنده اعمال دسایسده دوام ایتمکله، نهایت ١٦٣١ ده فرانسه‌یی ترکه اجبار اولنوب، بقیهٔ عمرینی بروکسل ولوندره وقولونیه‌ده کچیرمش؛ و ١٦٤٢ ده بو صوك شهرده وفات ایتمشدر. صنایع نفیسه وفن معماری‌یه مراق اولوب، پارسده بعض سرایلری وسائر آثاری واردر.

ماریه غالانته (Marie-Galante) آمریقا. ده آنتیل جزایرینك فرانسه‌یه تابع اولانلرندن کوچك برآطه اولوب، غوآدلوپه جزیره‌سنه ملحقدر. مذکور جزیره‌نك ٢٨ کیلومتره شرق جنوبیسنده اوله‌رق ١٥° ٣٥′ عرض شمالی ایله ٦٣° ٣٨′ طول غربیده واقعدر. همان مدور الشکل اولوب، ١٥ کیلومتره قطری واردر. اراضیسی دوز اولوب، اك بوکسك محلنك ٢٠٥ متره ارتفاعی واردر. دائمی آقار یالکز ایکی دره‌سی واردر. طوپراغی کلسی و هواسی پك صاغلامدر. مساحهٔ سطحیه‌سی ١٤٩ مربع کیلومتره واهالیسی ١٧٠٧٤ کشیدر. باشلیجه محصولاتی شکر قامشی، پاموق، مانیوق، سبزه وسائره‌دن عبارتدر. واسع چایرلریله اورمانلری‌ده واردر. اهالیسی بالیقچیلقله ودیکر آنتیل جزایرنده ایشجیلکله دخی کچینیرلر.

ماریة القبطیة فخر کائنات (صلعم) افندمزه اسکندریه امیری مقوقس طرفندن اهدا اولنان جاریه اولوب، شرف استفراشه نائل اولمغله، حضرت ابراهیم کندیسندن دنیایه کلشدر. سکزنجی سال هجریده مدینهٔ منوره‌یه ورود ایدوب، اون آلتنجی سنه‌ده ارتحال ایتمش؛ وجنازه نمازی خلیفهٔ زمان حضرت فاروق اعظم (رضی‌الله عنه) طرفندن قیلنمشدر. صاحبهٔ ترجمه ایله برابر همشیره‌سی (سیرین) و (مابور) اسمنده بر خادم کوله ایله بیاض بر استر وابیکدن بر طاقم اثواب اهدا اولنوب، سیرین مادح جناب نبوی حسان بن ثابت (رضه) ه تزویج بیورلمشیدی.

ماریه لوییزه (Marie-Louise) فرانسه ایمپراطوریچه‌سی اولوب، آوستریا ایمپراطوری برنجی فرانسوآنك قیزیدر. ١٧٩١ ده طوغوب، ١٨١٠ ده، منعقد اولان معاهده اقتضاسنجه، ایمپراطور بیوك ناپولیونه وارمش؛ وسنه‌سنده بوندن بر اوغلی اولمشیدی. ١٨١٢ دن ١٨١٤ تاریخنه‌دك وقوع بولان محاربات اثناسنده فرانسه‌ده اسماً نائبهٔ حکومت اولوب، دول متفقه عسکری فرانسه‌یه کیردیکنده، هیچ بر حرکتده بولنمامش؛ و زوجیله اوغلندن آیرلق اوزره، دول متفقه طرفندن کندیسنه اولنان تکلیفی قبول، وحتی ناپولیونك فرانسه‌یه عودتنه قارشی پروتستو ایتمش ایدی. بو حرکت اطاعتکارانه‌سنه مقابل کندیسنه قید حیات شرطیله پارمه دوقه‌لغی ویریلوب، کنخدا صفتیله معینته وبریلن آوستریا جنرالرندن قونت (نیپرغ) ایله یاشامش؛ و بوندن اوچ اولادی اولمش ایدی. ١٨٤٧ ده وفات ایتمشدر. عاجزه واهمیتسز بر قادین ایدی.

مازاتلان (Mazatlan) مکسیقه ممالك مجتمعه‌سنك سلیالوآ جمهوریتنده و (قولیاقان) ك ٢٠٦ کیلومتره جنوب شرقیسنده اوله‌رق، قالیفورنیه کورفزی مدخلنده قضا مرکزی برقصبه واسکله اولوب، ١٩١٣٥ اهالیسی وخیلی ایشلك تجارتی واردر.

مازارن (Mazarin) فرانسه‌نك اك مشهور رجالندن اولوب، عن اصل ایتالیان

EK 4:

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
1	AALBUCH	آلبوخ	Almanya'nın Soubae kıtasında bulunan dağın ismidir.
2	AALEN	آلن	Almanya'nın Wurtemberg ülkesinde bulunan kasabadır.
3	ABELİN	آبلن	Almanya müverrihlerinden olup, 1646 tarihinde doğmuştur. 12 ciltlik tarih kitabı bulunmaktadır.
4	ABENBERG	آبنبرغ	Bavyera' da bulunan nehrin üzerinde küçük bir kasabadır.
5	ABENSBERG	آبنسبرغ	Bavyera'da Tuna'ya dökülen nehir üzerinde bulunan küçük bir kasabadır.
6	ABNOBA	آبنوبا	Tuna'nın yakınlarında bir dağın ismidir.
7	ACCUM	آقوم	Alman kimyagerdir.
8	ACHARD	آشارد	Alman meşhurlarından.
9	ACHEN	آخن	Almanya'da 1556 yılında doğmuş bir ressamdır.
10	ACHENWAL	آخنوال	Almanya'da 1772 yılında doğmuş ve Avrupa idarisi hakkında eser yazmıştır.
11	ACHERN	آخرن	Almanya'da nehir kenarında bir şehirdir.
12	ADALBERT	آدالبر	Miladın on birinci asrında yaşamış bir psikopos olup bir dönem hükümdarlık yapmıştır.
13	ADELEGG	آدلغ	Almanya'da bulunan en yüksek dağın adıdır.
14	ADELSHEİM	آدلسهايم	Almanya'da iki küçük nehir arasında bir şehirdir.
15	ADELUNG	آدلونغ	Almanya'nın en meşhur yazarlarındandır ve beş ciltlik bir sözlük yazmıştır.
16	ADLER	آدلر	Almanya'da Alp ırmağına dökülen çayların en büyüğüdür.
17	ADOLPHE	آدولف	Kont oğlu olup, miladın 1250 tarihinde doğmuş ve cesaretiyle ün bulmuş bir adamdır.
18	ADORF	آدورف	Almanya'da güneybatı kısmında güzel bir vadide bulunan şehirdir.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
19	ADRANA	آدرانه	Almanya'da bulunan Adar nehrinin eski ismidir.
20	ADRİAN	آدريان	Almanya'da edebiyat ve tarih alanında uğraşmıştır.
21	AGRİCOLA (JEAN)	آغريقوله	Almanya'nın Saksonya ülkesinde 1492 tarihinde doğmuş ve 1566 tarihinde vefat etmiş bir ruhani idi.
22	AGRİCOLA (RODOLPHE)	آغريقوله	Almanya'nın Heidelberg şehrinde felsefe öğretmeni idi.
23	AGRİPPA DE NETESHEİM	آريپادونتسهايم	1386 tarihinde Kolonya'da doğmuş bir filozof idi.
24	AKEMPİS	آكمپيس	Almanya'da 1380 tarihinde doğmuş ve 1471'de vefat etmiş bir ruhanidir.
25	AKEN	آكن	Almanya'nın Magdebourg eyaletinde bulunan bir kasabadır.
26	ALBERT	آلبرت	Almanya'da Brandebourg beyi.
27	ALBERT DE BRANDEBOURG	آلبرت	Brandebourg beyi Jean'ın oğlu idi.
28	ALBERT I	آلبرت	Almanya imparatorudur.
29	ALBERT LE BELLİQUEUX	آلبرت	Almanya'da Brandebourg markisi idi.
30	ALBERT LE GRAND	آلبرت	Alman düşünürüdür.
31	ALBERT L'OURS	البرت	Almanya'nın Saksonya'ya tabi olan Brandebourg beyi .
32	ALBİNUS	آلبينوس	18.asırda Almanya'da birkaç meşhur tabib yetiştirmiş bir ailedir.
33	ALDEGRAVES	آلدغراو	Almanya ressam ve heykeltraşlarındandır.
34	ALEXANDR MULLER	مولر	Almanya'nın meşhur müsteşarlarındandır
35	ALGAU	آلغاو	Almanya'nın güneyinde Svabya'da yer alan bir bölgedir.
36	ALLENBURG	آلنبورغ	Bu isimle Almanya'da üç kasaba vardır.
37	ALLENDORF	آلندورف	Almanya'da bu isimle birkaç köy ve küçük kasabalar bulunur.
38	ALLER	آلر	Almanya'nın kuzey tarafında bir nehirdir.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
39	ALMAN	ألمان	Avrupa'nın en büyük ve en uygar milletidir.
40	ALMANYA	ألمانيا	Orta Avrupa'da bir ülkedir.
41	ALMBERG	ألميرغ	Almanya'da bir dağdır.
42	ALP	ألب	Reyn ırmağına bağlı Bavyera'da ceryan eden iki nehirdir.
43	ALSACE	ألساس	Almanya'nın 1871 tarihinde Fransa'dan ele geçirmiş olduğu iki eyaletten bir idi.
44	ALSFELD	ألسفلد	Almanya'nın Hesse eyaletinde bulunan kasabadır.
45	ALSTEDİUS	ألستديوس	Almanya ulemasından olub, 1588 tarihinde doğmuş ve 1638'de vefat etmiştir.
46	ALSTER	ألستر	Almanya'nın kuzey tarafında bulunan bir nehirdir.
47	ALTDORF	ألتدورف	Almanya'da bu isimle birkaç köy bulunduğu gibi, Bavyera'nın "Orta Franconie" eyaletinde bir kasaba dahi vardır.
48	ALTENBERG	ألتنبرغ	Bu isimle Almanya'da birkaç köy bulunur.
49	ALTENBOURG	ألتنبورغ	Almanya'da Altenbourg dukalığının merkezi olan bir şehirdir.
50	ALZEİ, ALZEY	ألزى	Almanya'da bulunan bir kasabadır.
51	AMBERG	أميرغ	Bavyera eyaletinde yer alan bir şehirdir.
52	AMMAN	أمان	16. asırda yaşamış Almanyalı ressamdır.
53	AMMER, AMBER	أمر	Bavyera'nın en büyük nehridir.
54	AMMER, AMBER	أمر	Almanya'nın Wurtemberg kıtasında küçük bir nehirdir.
55	AMMERGAUER ALPEN	أمرغاير ألپن	Bavyera ve Tirol eyaletlerinde bulunan bir dağ silsilesidir.
56	AMRUM	أمروم	Alman Kuzey Denizi kıyılarında Kuzey Frizya adalarından biridir.
57	ANDREASBERG	أندرياسبرغ	Almanya'da bulunan bir kasabadır.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
58	ANGİLBERT	أنژيلبرت	Şarlman'ın mukarreblerindendir.
59	ANGLES	أنغل	Almanya'nın kuzeyinde bulunan bir kavimdir.
60	ANHALT	أنهالت	Almanya'nın küçük hükümetinde bir dukalıktır.
61	ANNABERG	أنابرغ	Almanya'da Sakse krallığının Zwickau eyaletinde kaza merkezi bir şehirdir.
62	APFELSTEDT	أپفلستد	Almanya'nın kuzey kısmında bulunan Elb nehrine dökülen nehirdir.
63	APOLDA	أپولدا	Almanya'da kaza merkezli bir şehirdir.
64	ARGENS	أرژان	Miladın 1704 tarihinde doğmuş ve askeri sınıfa dahil olmuş biridir.
65	ARMİNİUS	أرمينيوس	Eski Almanya kavimlerinden.
66	ARND	أرند	Almanya'nın kuzeyinde 1555 yılında doğmuş ve reislik yapmıştır.
67	ARNDT	أرند	Almanya ulemasından olup dönem yazarlarındandır.
68	ARNİM	أرنهايم	Almanya'nın asıl hanedanlarındandır.
69	ARNİM	أرنيم	Almanya edebiyatçılarından
70	ARNSTADT	أرنستاد	Almanya'nın güneyinde merkezi bir şehirdir.
71	AROLSEN	أرولس	Almanya'da bir kasabadır.
72	ASBERG	أسبرغ	Almanya'da bir büyük köydür.
73	ASCHAFFENBOURG	أشافنبورغ	Bavyera'nın kuzeybatısında aşağı Franconie eyaletinde ilçe merkezi bir şehirdir.
74	ASEHKUPPE	أشقوپه	Almanya'da Westphalie dağları arasındadır.
75	ASSENHEİM	أسنهام	Almanya'da 900 ahaliye sahip bir kasabadır.
76	AST	أست	Almanya ulemasından olup felsefe ile ilgilenmiştir.
77	ASTENBERG	أستنبرغ	Almanya'da bir dağdır.
78	AUERBERG	أوربرغ	Bavyera Dağları arasında yer alır.
79	AUGSBOURG	اوغسبورغ	Bavyera'da bulunan büyük ve önemli bir şehirdir.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
80	AUGUSTE	أوغوست	Almanya'nın Saksa eyaletinde anılan dört dukanın ismidir.
81	AYRER	أيرر	Almanya'da bulunan şairlerdendir.
82	BAADER	باادر	Almanya'nın bilgili kimselerindendir.
83	BADEN	بادن	Almanya'da bulunan bir eyalettir.
84	BADEN BADEN	بادن بادن	Almanya'da bulunan bir güzel kasabadır.
85	BARATİER	باراتير	Meşhur biridir. Almanya'da doğmuştur
86	BARTH	بارت	Almanya'nın seyyah ve coğrafyacılarındandır.
87	BAUTZEN	باوْچن	Almanya'da bulunan bir kasabadır.
88	BAVYERA/ BAYERN	باويره	Almanya'nın güneyinde bulunan büyük bir eyalettir.
89	BECHESTEİN	بخشتاين	Almanya'da bulunan bir naturalisttir.
90	BEER	بر	Almanya'nın meşhur müneccimlerindendir.
91	BEGARDS	بغارد	Bu isimle mîlâdi on ikinci asırda Almanya ve Fransa taraflarında bir takım adamlar zuhur etmiştir.
92	BEHAİM	بهايم	Meşhur denizcilerden ve coğrafyacılardan
93	BELLEVUE	بلوو	Paris'in 9 kilometre kuzeybatısında bulunan bir köydür. Almanya'da bu isimle bazı küçük kasabalar vardır.
94	BERG	برغ	Almanya'nın eski hükümetlerinden.
95	BERLİN	برلين	Prusya Krallığı'nın ve bütün Alamanya İmparatorluğu'nun pâyitahtı olan bir büyük şehirdir.
96	BERNBOURG	برنبورغ	Almanya'nın Anhalt dükalığında bir kasabadır.
97	BİBERACH	ببيراخ	Württemberg Krallığı'nın Tuna eyaletinde bir kasabadır.
98	BİELFELD	بيلفلد	Lüterbah Nehri üzerinde bir şehir
99	BİNGEN	بينكن	Almanya'da Ren ırmağının yakınında bir kasaba.
100	BİRKENFELD	بير كنفلد	Almanya'nın Oldenburg eyaletinde bir kasabadır.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
101	BİSCHEWİLLER	بيشويلر	Almanya'da bir kasabadır.
102	BLUMENBACH	بلومنباخ	Almanya'nın meşhûr fencilerinden.
103	BODE	بوده	Almanya'nın meşhur müneccimindendir.
104	BOEHMERWALD	بوهمروالد	Bir dağ silsilesidir.
105	BOPP	بوپ	Alman dilbilimci
106	BORCETTE	بورسته	Prusya'da bulunan bir kasabadır.
107	BREME	برمه	Almanya'da özgür idare hakkına sahip üç şehirden biridir
108	BREMERHAVEN	برمرهافن	Almanya'nın kuzeyinde Weser ırmağına dökülen sâhilin sağ tarafında bir kasaba ve iskeledir.
109	BRİSGAU	بريسغاؤ	Almanya'nın İsviçre'nin kuzeyinde bulunan eski bir bölgesi.
110	BROCKHAUS	بروقهاؤس	Leipzig'de meşhûr bir sahaf dükkanının kurcusu
111	BRUNO	برونو	Saksa dükalarından
112	BRUNSWİCK	برونسويق	Almanya'da bir şehirdir.
113	BUCH	بوخ	Almanya'nın meşhurlarındandır.
114	CAP ARCONA	آرقونه برونى	Almanya'nın kuzeyinde bir sınırdır.
115	CÜRNA	چرنى	Almanya'da bir kasabadır.
116	DARMSTAD	داتسمراد	Almanya'da bir şehirdir.
117	DATÇE KRON	نورقچتاد	Prusya eyaletinde bir kasaba.
118	DESSU	وسد	Almanya'da bir şehir.
119	DETMOLD	دلومتد	Almanya'da bir kasaba.
120	DRESDE	دسرد	Almanya'da bir şehir.
121	DUCHE DE BRUNSWİCK	برونسويق	Dükalık
122	DUCHE DE SCHLESVİG	اشلسويغ	Dükalık
123	EBEL	ابل	Almanya'da bulunan ulemadandır.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
124	EBERBACH	ابرباخ	Manheim eyaletinde bulunan kasabadır.
125	EBERSBACH	ابرسباخ	Almanya'da Saksa Hükümeti eyaletinde bulunan bir kasabadır.
126	EBERT	ابرت	Almanya'nın en meşhur yazarlarından
127	ECKARTSHAUSEN	اقارتسهااوزن	Almanya ulemasındandır.
128	EDENKOBEN	ادنقوبن	Almanya'da bir kasaba.
129	EDER	ادر	Almanya'da bir nehir
130	EERZGEBİRGE	ارزكبيركه	Almanca 'demir dağ' demek olup, bir dağ silsilesidir.
131	EİCHSTADT	ايشستاد	Almanya'nın Bavyera eyaletinde bulunan bir kasabadır.
132	EİMBECK	ايمبك	Almanya'nın Hanovver şehrine yakın bir kasabadır.
133	EİSENACH	ايزناخ	Büyük Weimer dukalığında bulunan bir kasaba.
134	EİSENBERG	ايزنبرغ	Altınburg'un 34 km batısında bulunan bir kasaba.
135	EİSLEBEN	ايسلبن	Saksa bölgesinde bulunan bir kasaba.
136	EKER	اكر	Almanya'da bir nehirdir.
137	EKİNHARD	اكينهارد	Büyük Şarlmanın özel katibi
138	EKSİLANDER	اكسيلاندر	Almanya bilgelerindendir.
139	EKSLASCHAPEL	اكس لا شاپل	Almanya'da bir şehirdir.
140	ELBE	البه	Almanya'nın bir büyük ırmağıdır.
141	EMS	امس	Almanya'da bir nehirdir.
142	ENDRAB	اندراب	Gaznin ile berh arasında bir kasabadır.
143	ENTHUS	اندخوز	Berhle merv arasında bir kasabadır.
144	ENZ	انز	Vuritembergde bir nehirdir.
145	ERARİC	اراريق	Ostrogothların hükümdarıdır.
146	ERBACH	ارباخ	Almanya'da bir Kasabadır.
147	ERFURT	ارفورت	Almanya'nın bir şehirdir.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
148	ERLANGEN	ارلانكن	Numbergde bir şehirdir.
149	ERNEST	ارنست	Saksa hükümdarlarındandır.
150	ERSCH	ارش	Almanya'nın meşshur alimlerindendir.
151	ESSLİNGEN	اسلينكن	Almanya'da bir şehirdir.
152	EYDER	ايدر	Almanya'nın kuzeyinde bulunan bir nehirdir. Holstein dukalığında haşinle kuzey denizine dökülür.
153	FERDİNAND	دنانيدرفه	Bu isimle Almanya'da üç imparator olmuştur.
154	FERDİNAND FRANCOİS D'AVALOS	أوالوس	Şarlman'ın en büyük serdarlarındandır.
155	FR. BARBEROUSSE	باربروس	Almanya'nın imparatorlarındandır.
156	FRANKENHAUSEN	نزواحنكنارفه	Almanya'da bir kasaba.
157	FRANKFORT	تروفقنارفه	Almanya'daki iki şehrin adıdır.
158	FRANKONİYE	ەينوقنارفه	Almanya'da bir bölge.
159	FRANSUVA	اوسنارفه	Almanya imparatorlarından bu isimle iki kişi vardır.
160	FRAYİBERG	غربيارفه	Almanya'da bir kasaba.
161	FREDERİK	فيردرفه	Almanya'da üç imparatorun ismidir.
162	GEORGE	جورج	Almanya'da Hanover hükümdarlarından beş kişinin ismidir.
163	GERMANİE	جرمانيا	Almanların eski ismidir.
164	GESNER	گسنر	Almanya'nın en meşhur fen bilimcilerinden
165	GOETHE	كوته	Almanya'nın en büyük şair ve yazarlarından biridir
166	GOTA	ەتوغ	Almanya'nın en mühim şehri.
167	GRAIÇ	چيارغ	Almanya'da bir kasaba.
168	GUELF	كلف	İtalyalı iken Almanya'da birçok araziye sahip olmakla Avrup'ya geçmiş büyük bir Hanedan
169	HABSBOURG	هابسبورغ	Avusturya ve macaristan devletinde hüküm sürmüş olan hanedandır

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
170	HAMBOURG	هامبورغ	Almanya'da bir şehir
171	HANNOVER	هانوره	Almanya'da bir şehir
172	HEGEL	هگل	Alman filozof
173	HEIDELBERG	هایدلبورغ	Almanya'da bir şehir
174	HEILBRONN	هایلبرون	Almanya'da bir kasaba
175	HEINECKEN	هاینکن	Almanya'nın Lübeck şehrinde 1721'de doğmuş harikulade bir çocuk. Henüz birkaç aylıkken konuşmaya başlamıştır.
176	HERFORD	هرفورد	Vestfalya eyaletinde bir kasaba.
177	HERSCHELL	هرشل	Alman gökbilimci ve müzisyen
178	HESSE	هسه	Almanya'nın batısında büyük bir hıtta
179	HESSE DÜKALIĞI	هسه	Almanya imparatorluğunu oluşturan hükümetlerden birisidir
180	HETZEL	هجل	Alman müsteşrik
181	HOF	هوف	Bavyera'nın Bukari eyaletinde kaza merkezi bir kasaba
182	HOHENLOHE	هوهنلوهه	Almanya hükümdarlarının en eskisidir
183	HOHENZOLLERN	هوهنزولرن	Almanya hükümdar hanedanlarından en eskisidir
184	HOLSTEİN	هولستاین	Almanya'nın kuzeyinde bir eyalet
185	İLLER	ایلر	Almanya'da bulunan bir nehirdir.
186	İMHOF	ایمهوف	Almanya'nın ünlülerinden biridir.
187	İNGOULSTADT	اینغولستاد	Münih'in 75 km kuzeyinde bulunan bir şehirdir.
188	İNN	این	Almanya'da bulunan bir nehirdir.
189	İSAR	ایزار	Bavyera ve Tirol'den geçen nehirdir.
190	İSENBOURG	ایزنبورغ	Almanya'nın İsenburg şehrinde bulunan kontluk.
191	İSSEL	ایسل	Almanya ve Hollanda'dan geçen bir nehirdir.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
192	J.AUG. EBERHARD	ابرهارد	Almanya filozoflarındandır.
193	J.CHR.STURM	استورم	Alman alimlerinden
194	JEAN	ژان	Saksa krallarından
195	JENA	ینا	Almanya'da bir kasaba
196	JOSEPH	یوسف	İki Alman imparatorunun ismidir
197	KEPİD	کپید	Almanların selefi olan Gotların 3 taifesinden biridir
198	KİL	کیل	Almanya'da bir şehirdir
199	KİYOM	کییوم	Bu isimde olan İngiltere ve Almanya hükümdarları vardır
200	LAİNA	لاینه	Almanya'da bir nehirdir
201	LEH	لخ	Almanya'da bir nehirdir
202	LEİBNİTZ	لیبنیسج	Almanya'nın meşhur bilgelerinden.
203	LEİPZİG	لیپسیغ	Almanya'nın Saksa Krallığına mensup bir şehirdir.
204	LEOPOLD	لؤپولد	Almanya İmparatorlarından iki kişinin ismidir.
205	LİCHTENBERG	لیختنبرق	Almanya'da vaktiyle küçük bir prenslik idi.
206	LİCHTENSTEİN	لیختنستاین	Almanya'da küçük bir prensliktir.
207	LİMBURG	لیمبورغ	Almanya'da bulunan iki kasabanın adıdır.
208	LİPPE	لیپه	Almanya'da bir nehirdir.
209	LİPPE	لیپه	Almanya'nın kuzeybatı cihetinde idare olunan bir yerdir.
210	LİPPSTAND	لیپستاد	Almanya'da Rubin Limanına mensup nehrin üzerinde vaki kaza merkezi bir kasabadır.
211	LUDWİGSBURG	لودویغسبورغ	Almanya'da nehir üzerinde eyalet merkezi bir kasabadır.
212	LÜBECK	لوبك	Almanya'da nehir üzerinde ve birkaç demiryoluna yakın yerde vaki olan bir şehirdir.
213	MAİNZ	ماینسه	Almanya'da bir şehirdir.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
214	MAİTRE ECKART	اقارت	Almanya ulemasından ve taifei ruhbandandır.
215	MARİE ANTOİNETTE	ماريه أنطوأنته	Almanya imparatoru birinci Fransoa ile Marie Therese'nin kızıdır.
216	MARİE THERESE	ماريه ترزه	Almanya İmparatoriçesi
217	MATTHİAS	ماتياس	Almanya imparatorlarındandır.
218	MAXİMİLİEN	ماقسيميليان	Almanya imparatorlarındandır.
219	MAYN	ماين	Almanya'nın batı cihetinde Rın ırmağına tabi bir nehirdir.
220	MEİNİNGEN	ماينينكن	Almanya'da Meiningen hükümetinin merkezi bir kasabadır.
221	MEİSSEN	مايسن	Almanya'da Elbe ırmağı sahilinde bir kasabadır.
222	MEKLEMBURG (MECKLEM BOURG)	مكلمبورغ	Almanya memalik şimaliyesinde bir memleketdir.
223	MENGS	منك	Almanya'nın en meşhur ressamlarından
224	MESMER	مسمر	Alman doktor
225	MİCHAELİS	ميخاتليس	Almanya'nın meşhur müsteşriklerindendir
226	MOHL	موهل	Meşhur müsteşriklerdendir
227	MUİHOUSE	مولهوزه	Almanya'da kaza merkezi bir şehirdir
228	MUNİCH	مونيخ	Almanya'da bir şehirdir
229	MUNK	ونق	Almanya meşhur alimlerinden
230	MUNSTER	مونستر	Almanya'nın meşhur bilginlerindendir
231	NAHE	ناهه	Almanya'da bir nehir
232	NEUSOHL	نايسوهل	Yenişehir demek olan bu isimle Almanya'da birçok kasaba bulunur
233	ODER	اودر	Almanya'nın en büyük ırmaklarındandır.
234	OFENBACH	اوفنباخ	Almanya'da bir şehirdir.
235	OFENBOURG	اوفنبورغ	Bir kasabadır.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
236	OHLANT	اوهلاند	Almanya şairlerinden
237	OKEN	اوكن	Almanya meşhur alimlerinden
238	OKER	اوقكر	Almanya'da bir nehirdir.
239	OKER	اوقكر	Almanya'da bir nehirdir.
240	OLBERS	اولبرس	Almanya'nın müşahir müncevinindendir.
241	OLDENBURG	اولدنبورغ	Almanya'da büyük dükalığın merkezi bir şehridir
242	OLDENBURG	اولدنبورغ	Almanya'nın düveli şimaliyesindendir
243	OLDENBURG	اولدنبورغ	Almanya'nın müşahir tıbiyunundandır.
244	OLDENBURG	اولدنبورغ	Almanya'da hemnami olan büyük dükalığın merkezi bişehridir
245	OLDENBURG	اولدنبورغ	Almanya'nın kuzey devletlerindendir
246	OLDENBURG	اولدنبورغ	Almanya'nın meşhur bilginlerinden
247	OLER	اولر	Almanya'nın meşhur matematikçilerinden
248	OMACHT	اوهماخت	Almanya'nın en meşur heykeltraşlarındandır.
249	OPİÇ	اوپيچ	Almanya şuarasındandır.
250	OTON	اوتون	Bu isimle Almanya imparatorlarında dört kişi gelmiştir.
251	OTON	اوتون	Saksa dükası
252	OTON	اوتون	Bavyera dükasıdır.
253	OTON	اوتون	Bvyera hanedanı hükümdarına mensuptur.
254	OTON	اوتون	Bu isimle Almanya imparatorlarında dört kişi gelmiştir.
255	OTON	اوتون	Şanlı 880 tarihi miladisin de saksa dokası olup 912 de vefat etmiştir.
256	OTON	اوتون	Bavyera dükasıdır.
257	OTON	اوتون	Bavyera hanedanı hükümdarına mensuptur.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
258	PALATİNAT	پالاتینات	Almanya'nın Bavyera Krallığına bağlı 2 bölge adıdır.
259	PALLAS	پالاس	Almanya'nın meşhur tabiatçı ve seyyahıdır
260	PARHİM	پارخیم	Almanya'da Elde Nehri'nin kuzeyinde bir kasaba.
261	PASSAU	پاساو	Münih'in 147 kilpmetre kuzeydoğusunda ve Tuna'nın iki sahilinde bulunan bir kasabadır.
262	PİRMAZEN	پیرمازن	Bavyera'nın Ren sahilindeki bir kasabadır.
263	PLAİSSE	پلایسه	Almanya'da bir nehirdir.
264	PLAYEN	پلاین	Almanya'da bir şehirdir.
265	RANKE	رانکه	Almanya'nın meşhur tarihçilerindendir.
266	RASTAD	تانسار	Almanya'da bir kasaba.
267	RASTATT	راستات	Almanya Baden'de kazâ merkezi bir kasabadır.
268	RAU	رو	Almanya müsteşarlarındandır.
269	RAVENSBURG	راونسبورغ	Almanya'da bir kasabadır.
270	REGEN	رکن	Bavyera mevkinde bir kasabadır.
271	REGEOMONİANUS	رجومونتانوس	Almanya'da müneccimdir.
272	REGNİTZ	رنیتچ	Bavyera'da bir çaydır.
273	REİCHENTHALL	رایخنتال	Bavyera'da bir kasabadır.
274	REİNHOLD	رانیهولد	Almanya bilgelerindendir.
275	ROSS	روس	Almanların deyimiyle Yeni Britanya'nın karşısında bir takım küçük adalardır.
276	ROSSLAU	روسلاو	Almanya'da bir kasabadır.
277	ROSTOCK	روستوق	Almanya'da bir şehir ve iskeledir.
278	ROTHENBURG	روتنبورغ	Bavyera mevkinde bir kasabadır.
279	ROTTEK	روتك	Almanya'nın en meşhur tarihçilerindendir.
280	RUDOLSTADT	رودولستاد	Almanya'da Prensliklerin merkezi bir kasabadır.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
281	SAALE	ساله	Almanya'da bu isimle birkaç nehir olup en büyükleri Saksun Saale'si denilebilir.
282	SAALFELD	سالفلد	Almanya'nın Saxe Melningen hükümetinde bir kasabadır
283	SALZACH	سالچاخ	Almanya'nın güney kısmında Tuna'ya tabi bir çaydır.
284	SARRE	ساره	Almanya'da bir nehirdir.
285	SCHLEGEL	اشلکل	Bu isimle Almanya'da üç şair gelmiştir.
286	SCHLEİZ	اشلایچ	Almanya'da bir kasaba.
287	SCHLEİZ	اشلایخر	Almanya'nın en büyük ulema ve edebiyatçılarından.
288	SCHLESVİG	اشلسویغ	Almanya'nın kuzeyinde bir şehirdir.
289	SCHLİCHTEGROLL	اشلیختغرول	Alman müeeliflerindendir.
290	SCHLOEZER	اشلوزر	Almanya meşhur tarihçilerinden
291	SCHLOSSER	اشلوسر	Almanya müşahir müverrihinindendir.
292	SCHMİD	اشمید	Alman yazarlarından
293	SCHMİDT	اشمید	Bu isimle almanyalı iki tarihçi vardır.
294	SCHNEEKOPP	اشنیقوپ	Almanya'da bir dağdır.
295	SCHNEİDER	اشنایدر	Bu isimle Almanya'da dört alim gelmiştir.
296	SCHWAB	اشواب	Almanya alimlerinden
297	SCHWARTZ	اشوارچ	Almanya'nın Frieburg şehrinden bir rahibdir.
298	SCHWARZA	اشوارچه	Buisimle Almanya'da ve Avusturya'da dört çay vardır.
299	SCHWARZBOURG	اشوارچبورغ	Almanya'da bir bölge
300	SCHWERİN	اشورین	Almanya'da bir şehirdir.
301	SCNEEBERG	اشنیبرغ	Bu isimleAlmanya'da bir çok dağ bulunur.
302	SCWEİGHOUEUSER	اشوایکوسر	Alman edebiyatçı
303	SEDLİTZ	سدلیچ	Almanya'da bir kasabadır.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
304	SEETZEN	سچن	Almanya'nın meşhur seyyahındandır.
305	SİCAMBRES	سیقامبر	Almanya'nın eski halkıdır.
306	SİEG	سیغ	Prusya'nın Ren eyaletinde bir çaydır.
307	SİEGBURG	سیغبورغ	Prusya'nın Ren eyaletinde Sieg kazasının merkezi bir kasabadır.
308	SİEGEN	سیکن	Prusya'nın Ren eyaletinde nahiye merkezi bir kasabadır.
309	SİGİSMOND	سیجیسموند	Almanya imparatorlarındandır.
310	SİLEZYA	سیلزیه	Almanya'nın doğusunda büyük bir bölgedir.
311	SİNDELFİNGEN	سیندلفینکن	Wütterberg'in Neckar sancağında bir kasabadır.
312	SORAU	سوراو	Almanya'nın Brandebourg hükümetinde bir kasabadır.
313	SOUABE	سوابه	Almanya'nın güneybatı yönünde eski bir bölgedir.
314	SPİELMANN	اسپیلمان	Almanya'nın ünlü kimyacılarındandır.
315	SPİRE	اسپیره	Bavyera'da Palatinat Eyaletinin merkezi olan bir şehir
316	SPOHN	اسپوهن	Almanya'nın ünlü ulemasındandır.
317	SPRENGEL	اسپرنکل	Alman tarihçilerindendir.
318	ST. BONİFACE	بونیفاس	Hıristiyanların azizlerden
319	ST. BRUNO	برونو	Hıristiyanların büyüklerinden, aziz
320	STAHL	استاهل	Almanya'nın ünlü tabip ve kimyacılarındandır.
321	STARGARD	استارغارد	Almanya'da bu isimle yeni ve eski olmak üzere iki kasaba vardır.
322	STOLBERG	استولبرغ	Bir kasabadır.
323	STOLBERG-AM-HARZ	استولبرغ أم هارز	Bir kasabadır.
324	STOLPE	استولپه	Bir kasabadır.
325	STRASBOURG	استراسبورغ	Almanya'ya dahil edilen Alsasloren sınırının en büyük şehridir.

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
326	STRAUBİNGEN	استرانوبینکن	Bavyera (Aşağı Tuna) Eyaletinde ve Tuna'nın üzerinde bulunan bir kasabadır.
327	STRAUS	استرانوس	Almanya'nın alimlerindendir.
328	STRELİTZ	استرلیچ	Bu isimle Almanya'nın Mekalingburg Sterlitz büyük dükalığında yeni ve eski olarak anılan iki şehir olup, yeni Sterlitz dükalığın merkezidir.
329	STUTTGARD	استو تغارد	Almanya'da Württemberg krallığının başkenti olan büyük bir şehir
330	SUDETES	سودت	Avusturya ile Almanya arasında bir dağ silsilesidir.
331	SYLT	سیلت	Kuzey Deniz'inde Schleswing- Holstein kıyısı karşısında bir adadır.
332	TAUBER	ربوات	Almanya'da bir nehir
333	TAUNUS	سونوات	Almanya'nın batısında bir dağdır.
334	TEOFANYA	ىناقونت	Almanya İmpartoriçelerinden
335	TERBURG	غروبرت	Almanya'nın meşhur ressamlarından
336	THORDA	ىدروت	Almanya'da bir kasabadır .
337	THURİNGE	ىكنيروت	Alamnyanın vasıtalarında ve Saksanın yukarı bölgelerinnin kıtadır
338	THURİNGERWALD	دلاوركنيروت	Almanya'da meşhur dağdır.
339	TİEK	قيت	Almanya'nın en meşhur edebiyatçılarından
340	TOMASYUS	توماسيوس	Almaya'nın bilge kişilerinden
341	TOTBERG	غربتوت	Almanya'da bir dağ silsilesi .
342	TUNA	انود	Almanya'da iki nehrin birleşmesiyle oluşan nehir.
343	TUNA	طونه	Nehir
344	ULM	اولم	Almanya'da bir şehir
345	UZ	اوز	Almanya'nın meşhur şairlerinden

KAMUSU'L-ALAM'DA ALMANYA'YA DAİR TESPİT EDİLEN MADDELER LİSTESİ

SAYI	MADDE	OSMANLICASI	AÇIKLAMA
346	ÜSTERODO	اوستروده	Almanya'da hanvora nın hilad sihayim eyaletinde ahaliyi camidr.
347	VATER	واتر	Almanya'nın en meşhur oryantalistlerindendir
348	WALDEBOURG	والدبورغ	Almanya'nın eski hükümet elçisi
349	WALDECK	والدك	Almanya'da bir şehir
350	WALDENBOURG	والدنبورغ	Almanya'da bir kasaba
351	WALTER	والتر	Alman eleştirmen
352	WEİMAR	وايمار	Almanya'da bir kasaba
353	WESER	وسر	Almanya'da bir ırmak
354	WESTPHALİE	وستفاليا	Almanya'da bir eyalet
355	WİLHELM	ويلهلم	Alman imparatoru ve prusya kralı
356	WİSMAR	ويسمار	Almanya'da bir kasaba
357	WOLF	وولف	Alman filozof
358	WORMS	وورمس	Almanya'da bir kasaba
359	WURTEMBURG	وورتمبرغ	Almanya imparatorluğunu oluşturan krallıklardan birisi
360	YAXT, YAGST	ياقست	Almanya'da bir dere ismi
361	ZERBST	زربست	Almanya'nın Anhalt eyaletinde yer alan bir kasabadır.
362	ZİTTAU	زيتاو	Almanya'nın Saksonya eyaletinde yer alan bir kasabadır.
363	ZWENTİBOLD	ازونتيبولد	Almanya hükümdarlarından Arnold'un gayrimeşru çocuğudur.
364	ZWİCKAU	ازويقاو	Almanya'nın Saksa sınırı Erzgebirge Eyaletinde bir kasabadır.
365	ZWİCKER	ازويكر	Hristiyanlıkta mezhep liderlerinden.

BAEDEKER REHBER KİTAPLARI: 1914 TARİHLİ *KONSTANTINOPEL, BALKANSTAATEN, KLEINASIEN ARCHIPEL, CYPERN* İSİMLİ ESERDE MÜZE-İ HÜMÂYUN İLE İLGİLİ KAYITLAR

Gökhan Kağnıcı*

Giriş

19. yüzyılın ikinci yarısına doğru Avrupa'da öncelikli olarak Batılı ziyaretçilere gezdikleri yerlerde rehberlik etmek amacıyla bazı yayın evleri tarafından rehber kitaplar yayınlanmaya başlamıştı. İlkin Avrupa'daki şehirler göz önünde bulundurularak hazırlanan bu rehber kitaplara zaman içerisinde doğu ülkeleriyle ilgili olanlar da eklendi. Özellikle Balkanlar, Anadolu ve Yakın Doğu'daki yerler ile ilgili geniş kapsamlı ve belirli güzergâhlara dair tanıtıcı bilgiler içeren rehber kitaplar, 1850'lerden sonra çeşitlenmeye başladı.[1]

İçerisinde gezginlerin ziyaret etmeyi planladığı yerlerle ilgili güncel ve işe yarar bilgilerin bulunduğu daha ziyade yabancı seyyahların kişisel gözlemlerini kayıt altına aldığı başka türde eserler Avrupa'da özellikle sosyal ve ekonomik statüsü iyi olan kimseler arasında uzun süredir dolanımdaydı. Ancak seyahatnameler ve günlükler gibi bu türden kitaplar "salt şehirleri ve şehirlerde bulunan ziyaret edilmesi gereken yerleri" ayrıntılı ve planlı programlı bir şekilde tanıtan ve anlatan "rehber kitaplar" gibi değildi. Rehber kitaplar kurumsal niteliklere sahip olan yayın evleri tarafından araştırma sonuçlarına ve söz konusu bu başka eserlerdeki bilgilere dayanılarak titiz bir şekilde hazırlanan kitaplardı. Bu kitaplarda duyulan-bilinen ve gezginlerin ilgisini çekeceği düşünülen yerler öncelikli tanıtılmaya çalışılmaktaydı. Bununla birlikte sadece gezilmesi ve görülmesi gereken yerlerin detayları üzerinde durulmuyor aynı zamanda buralara gidecek olanlar için birtakım tavsiyelerde bulunuluyor ve gezilerini daha konforlu, eğlenceli ve ilgi çekici hale getirecek fazladan bilgilere yer veriliyordu.[2] Güzergâhlar arasında gezginlerin görüp etkilene-

* Dr. Öğr. Üyesi. Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: gokhan.kagnici@usak.edu.tr

[1] Bunlar arasında İngiltere-Londra merkezli John Murray isimli bir yayıncının sahibi olduğu aynı isimli yayın evinin bastığı kitaplar Avrupa'da oldukça revaçtaydı. Bakınız: Zeynep Çelik, *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, (İngilizceden Çeviren: Ayşen Gür), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, 97. Onur İnan, "19. Yüzyıl Seyahat Rehberleri'nde İstanbul", *Osmanlı İstanbulu II*, (Editörler: Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan), II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, 278-280.

[2] Sibel Acar, "Konstantinopolis Nasıl Görülür?" On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi* 22/8, 2017, 670.

cekleri ve hatıra amacıyla bir şeyler satın almak isteyecekleri birçok rota vardı. Rehberler, gezginleri gittikleri yerde para harcamaya teşvik ediyordu. Böylece bu kitaplar turistik faaliyetlerin ticari hareketliliği de teşvik etmesine katkı sağlamış oluyordu.[3]

Rehber kitap yayıncılığının en önemlilerinden birisi yayıncı bir aileden gelen Karl Ludwig Johannes Baedeker tarafından 1827 tarihinde Almanya'nın Koblenz şehrinde kurulan ve ilk kitabını 1838 yılında yayınlayan Baedeker idi. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Karl Baedeker'in oğulları tarafından işletilmeye devam edilen bu yayın evi Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, Yunanistan, Anadolu, Suriye ve Mısır gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları ve etki alanları içerisinde bulunan bölgelerdeki gezilecek yerleri tanıtan rehber kitapları yayınlama konusunda oldukça etkin olmuştu.[4]

Bu çalışmada Almanya merkezli yayın evi Baedeker tarafından 1914 tarihinde *Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien Archipel, Cypern* (İstanbul, Balkanlar, Ege Adaları, Kıbrıs) başlığıyla yayınlanan rehber kitaptaki iki bölümden oluşan Müze-i Hümâyun'un bugün artık İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak bilinen Yeni Müze'si ile ilgili kayıtlardan bahsedilecektir. Söz konusu rehber kitap 1905 yılında Leipzig'de basılan *Konstantinopel und das westliche Kleinasien: Handbuch für Reisende* (İstanbul ve Küçük Asya'nın Batısı: Gezginler için El Kitabı) başlıklı kitabın genişletilmiş ve düzenlenmiş ikinci baskısıydı. Kıbrıs ile ilgili fazladan bir bölümde olduğu gibi ilk kitapta yer almayan bazı bilgiler ve bilgilendirmelerin yanı sıra çok sayıda çizim, antik kent ve yapı planı, harita ve kitabın sonunda da geniş bir dizinin bulunduğu bu ikinci kitap[5], benzer başka rehber kitaplardaki gibi o tarihlerde Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti ya da en azından etkisi altında bulunan yerleri gezmek isteyenler için düzenlenmişti.

Büyük oranda ilk baskıdaki içerik ve iç tasarımla örtüşen 1914 tarihli bu ikinci baskıdaki kitabın gezi güzergâhı sırasıyla; Balkan şehirleri, İstanbul, Kıyı Ege bölgeleri ve en son Kıbrıs şeklinde belirlenmişti. Budapeşte ile başlayan ve Kıbrıs ile sona eren bir rota takip edilmişti.[6] Doğu ülkelerini ziyaret etmeyi planlayan birçok gezginin ana duraklarından birisi olan İstanbul, dönemin hemen hemen bütün

---

[3] Rudy Koshar, "'What Ought to Be Seen': Tourists' Guidebooks and National Identities in Modern Germany and Europe", *Journal of Contemporary History* 33/3, 1998, 323-340, 330.

[4] Koshar, *agm*, 330. Baedeker rehber kitaplarından ve aile şirketiyle ilgili yazışmalardan oluşan bir seçki için bakınız: Michael Wild, *Baedekeriana: An Anthology*, Natland: The Red Scar Press, 2010.

[5] Karl Baedeker, *Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien Archipel, Cypern: Handbuch für Reisende*, Leipzig: Baedeker, 1914.

[6] Kıbrıs ile ilgili bölüm için bakınız: Baedeker, *age*, 453-470.

rehber kitaplarında, seyahatnamelerinde ve günlüklerinde görülmesi gereken yerlerin başında gelmekteydi.[7] Avrupa kültürüyle harmanlanmış egzotik doğu kültürünün yegâne temsilcisi ve köklü bir imparatorluğun başkenti olması münasebetiyle İstanbul ve ona ait somut ve soyut kültürel unsurları yerinde gözlemlemek yabancı gezginlerin öncelikli arzusuydu. Bundan dolayı diğer benzer rehber kitaplarda olduğu gibi Baedeker'in 1914 tarihli baskısında da İstanbul ve çevresine geniş bir yer ayrılmıştı. İstanbul'da görülecek çok fazla tarihi yer vardı. Ancak bu yerler arasında Anadolu'nun, Yakındoğu'nun ve Balkanlar'ın antik dönemlerindeki uygarlıklarına ait maddi kültür kalıntılarının sergilendiği Müze-i Hümâyun oldukça ayrıcalıklı bir yere sahipti. Geniş coğrafyalara, kültürlere ve zamana yayılmış çok sayıda tarihi eseri bir arada görmek isteyenler için burası dünyadaki birkaç önemli müzeden bir tanesiydi. Bundan dolayı Müze-i Hümâyun özellikle eğitimli ve maddi durumu yerinde olan yabancı gezginlerin seyahat programlarında ilk görmek istedikleri yerlerin başında gelmekteydi.[8] İmparatorluğun Doğu ve Batı bölgelerinden getirilerek koleksiyona katılan ve sergilenen antik eserlere ev sahipliği yapan Müze-i Hümâyun hem bu özelliğinden ve hem de Avrupai tarzdaki mimari karakterinden dolayı gezginler için oldukça dikkat çekmekteydi. İçerisindeki bazı eserler Avrupa ve hatta Amerika'da bile kendisinden söz ettirecek bir üne sahipti. Örneğin Müze'yi gezme fırsatı olan yabancıların eserlerinde daima atıfta bulunduğu ve övdüğü "Ağlayan Kadınlar ve İskender Lahitleri" bu konuda başı çekmekteydi. Ayrıca 19. yüzyılın sonlarına doğru Osman Hamdi Bey tarafından Lübnan'daki Sayda (Sidon) kazılarında ele geçirilen çok sayıda lahit ve Eski Yunan ve Roma dönemine tarihlendirilen heykeller ve steller de ilgi çekici eserler arasında değerlendirilmekteydi.[9]

Müze-i Hümâyun (Yeni Müze)

Kitap sadece İmparatorluk Müzesinde sergilenen eserlerden değil, aynı zamanda Müzenin yılın hangi aylarında, günlerinde ve saatlerinde açık olduğu, giriş biletlerinin ve eser kataloglarının ve resimli bilgilendirme broşürlerinin ne şekilde

---

[7] Acar, *agm*, 669-671. Örneğin 19. yüzyılın meşhur Fransız romancılarından Gustave Flaubert'in Doğu seyahatindeki ana duraklardan birisi olan İstanbul ile ilgili günlüğündeki kayıtlar hakkında bakınız: Battal Oğuz, "Gustave Flaubert'in İstanbul Destinasyonu", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, 2011, 52-54.

[8] Bu türden uzak yerlere yapılan seyahatlerin belirli bir maliyeti vardı. Gezilere katılanlar bu harcamaların üstesinden gelebilecek maddi gelirlere sahip kimselerden oluşmaktaydı. Bununla birlikte ekonomik durumun iyi olması bu seyahatlere katılmak için tek basına yeterli değildi. Eğitimli ve/ya kültürlü olmak da gerekmekteydi. Zira rehber kitapların hazırlanmasında özelikle ikinci hususa dikkat edilmekteydi. Baedeker ailesi her zaman ve bilhassa rehber kitapların hazırlanma sürecinde çok sayıda tanınmış eğitim ve kültür düzeyi yüksek kimseyle irtibat halinde olmuştur. Bu konuda bakınız: Koshar, *agm*, 332-333.

[9] Çelik, *age*, 91-100.

ve nereden temin edilebileceği gibi pratik bilgilerden de bahsetmektedir. Yeni Müze ve Çinili Köşk olarak ikiye ayrılan müzede okuyucular ilkinde sergilenen Asur, Babil, Hitit, Mısır, Fenike, Kıbrıs, Yunan, Roma ve Bizans dönemi, ikincisinde ise İslam sanatı ile ilgili eserler hakkında bilgilendirilmektedir. Ayrıca içerisinde bir sikke koleksiyonu ile kütüphanenin de yer aldığı müzenin bir kroki çizimi verilerek, eserlerin teşhir edildiği odalar Roma rakamlarıyla numaralandırılmıştır.[10] Kitap, Müze ile ilgili anlatımına ilk olarak Müzenin bahçesinde ve giriş kapısında ziyaretçileri karşılayan dış bölgedeki ve içerideki salonlarda bulunan eserlere değinerek başlamaktadır. Gezinin rotası VII. salondan sonra I. salonu takip eder. Zira Müze girişindeki merdivenlerden çıktıktan sonra II.-VII. salonlar sol tarafta, I. salon dâhil diğerleri ise sağ tarafta yer almaktaydı.[11]

Kitapta haklarında bilgi verilen eser isimlerinin yanlarına kimi zaman tek kimi zaman çift yıldız işareti konulmuş olduğu görülmektedir. Çift yıldızla işaretlenen Müze-i Hümâyun'un kendisi İstanbul'da mutlaka ziyaret edilmesi gereken bir yer olarak belirtilirken, Sidon nekropol harabelerinden ele geçirilen "Likya Lahdi" tek yıldızla işaretlenmiştir. Ayrıca yanında yıldız işaretlerinin bulunduğu eserlerin bazıları *italik* (yana yatık) bir şekilde yazılmıştır. Her iki durum da söz konusu eserlerin önemine dikkat çekmek amacıyla yapılmıştı. Kitaba göre hareket eden ziyaretçiler böylece görülmesi gereken "önemli" eserleri atlamayacaklardı. Özellikle çift yıldız işaretiyle belirtilen eserler mutlaka görülmeliydi.[12] Örneğin bazı eserlerin benzerlerinden daha önemli olduğu düşünülmüştür. "İskender Lahdi" çift, "Likya Lahdi" tek yıldızla işaretlenmişken, "Tabnit Lahdi" hiçbir yıldız işaretiyle belirtilmemiştir.

Bazı eserlerin nereden ve kaç tarihinde ele geçirildiği (biliniyorsa) ve kim tarafından Müze'ye kazandırıldığı hususu özellikle atlanmamaya çalışılmıştır. Eserlerdeki yazıtlar ve betimlemeler üzerinde durularak bunların tarihsel, filolojik ve sanatsal yönleri ön plana çıkarılmıştır. İskender Lahdi örneğindeki gibi bazı önemli eserler hakkında oldukça detay verilmiştir. Lahit üzerindeki canlı kompozisyonun karakterleri ve anlatılmak istenen olay örgüsü hakkında okuyucular bilgilendirilmiştir. Kitaptaki eserlerle ilgili tarihi bilgilerin referansları hakkında okuyuculara bilgi verilmemekle birlikte, birtakım tarih ve sanat tarihi yayınlarından yararlanılmış olduğu kesindir.

---

[10] Michael Wild, Baedeker's Constantinople and Asia Minor, Natland: The Red Scar Press, 2015, 164, 229.
[11] Baedeker, *age*, 185.
[12] Koshar, *agm*, 331.

Kitabın bazı yerlerinde okuyucuların ve/ya Müze'yi ziyaret edenlerin, eserleri gezerken akıllarına gelmesi muhtemel bazı sorularının cevaplanmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Sidon kalıntıları arasında bulunan Sidon kralı II. Eşmunazar'ın Lahdi isimli eserin İstanbul'daki Müze'de değil Paris'teki Louvre Müzesinde bulunduğu not düşülmüştür.[13]

Salonlardaki eserler hakkında bilgi verilmeye ilgili salonun en önemli eseri tanıtılarak başlanmıştır. Kimi zaman farklı salonlarda da olsa benzer eserler arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Karşılaştırmalı bilgiye mutlaka eserler arasındaki önem-değer açısından değil, yanlış yorumlara ya da bilgilendirmelere yol açmayı önlemek açısından yer verilmiştir. Örneğin farklı salonlarda teşhir edilen "Likya Lahdi" isimli iki lahdin farklı yerlerden ele geçirilen farklı eserler (II. salondaki Sidon'dan, III. salondaki Trysa antik kentinden) olduğu ifade edilmiştir.[14]

Kitap okuyucularının ya da ellerinde rehber kitaplarla seyahat eden gezginlerin eserlerle bağlantılı tarih konusundaki bilgi seviyelerinin ne derecede olduğu bilmek mümkün olmamakla birlikte, bu tür kimselerin belirli bir tarih ve sanat bilgilerinin (kişilere göre değişmekle birlikte) var olduğu kabul edilebilir. Zira kendilerini bilgilendiren bir rehber öncülüğünde gezmiyorlarsa bu ziyaretçiler bazı tarihi terimleri ve bilgileri anlamakta zorlanmış olmalılardır. Kitap bu gibi zorlukların bir kısmını gidermeye yönelik giriş bölümünde bazı genel bilgiler vermiştir. Balkan ve Anadolu tarihi coğrafyası, Eski Yunan-Roma ve Bizans dönemine dair bazı anekdotlar ve Türklerin buralardaki etkinlikleri ile varlıklarına dair genel bir tarihi panorama sunulmuş ayrıca, birkaç satırla, önemli olayların eşlik ettiği Miken kültürünün Kıyı Ege bölgelerine tesiriyle ilişkilendirilen M.Ö. 1500 tarihiyle başlayan 1912-1913 Balkan Savaşlarıyla sona eren uzun bir tarihsel kronoloji sunulmuştur.[15] Böylece okuyucuya gezi güzergâhları boyunca sık sık isimlerini duyacakları Balkan ve Anadolu'da tarih boyunca hüküm sürmüş olan devletler, uygarlıklar ve kültürlerle ilgili genel bir tarihi bilgi aktarılmak istenmiştir. Bununla birlikte kitap her ne kadar çok büyük oranda Balkanlar, İstanbul ve çevresi ile kıyı Ege bölgesi rotaları için hazırlanmış olsa da, Eski Yunan ve Roma dönemi öncesi Yakın doğusu hakkında da yeri geldiğince birtakım bilgilendirmelerde bulunulmuş olduğu görülmektedir.

---

[13] Baedeker, *age*, 186.
[14] Baedeker, *age*, 187.
[15] Yaklaşık 65 sayfalık giriş bölümünde ulaşım, konaklama ve haberleşme gibi konularla ilgili gezginlerin işine yarayacak faydalı bilgilere de yer verilmiştir. Bakınız Baedeker *age*, IX-LXXIV.

Kronoloji cetvelinde ilgili coğrafyalardaki eski ve çağdaşı uygarlıklara ve kültürlere dair önemli olaylarla ilgili tarihlere yer verilirken Hitit, Frig, Lidya ve Urartu gibi Anadolu'nun eski uygarlıklarıyla ilgili önemli olayların tarihlerine değinilmemiştir. Bu durum söz konusu uygarlıklar ve bu uygarlıklara ait eserler hakkında henüz o dönemlerde fazla bilgi sahibi olunamaması ya da Eski Yunan ve Roma dönemi eserlerinin daha fazla ilgi çekeceğinin ve görmeye daha fazla değer bulunduğunun düşünülmüş olması gibi durumlarla açıklanabilir. Buna rağmen Müzeyi ziyaret edenlerin Asur ve Babil gibi Eski Mezopotamya ile Eski Mısır uygarlıkları ve Hititler ile Urartu gibi Eski Anadolu uygarlıkları hakkında genel hatlarıyla da olsa bilgi sahibi olmak isteyeceğinin de göz önünde tutulmak istendiği anlaşılmaktadır. Zira IV. salonda sergilenen Hitit, Arami, Frig ve Urartu dönemi eserleriyle ilgili genellikle eserin türü ve biçimi, hangi uygarlığa ait olduğu ve nereden ele geçirildiği hakkında birtakım bilgiler verilmiştir. Bir kısım eserler hakkında da tahmini tarihlendirmelerde (yüzyıl olarak) bulunulmuştur. Eski Doğu uygarlıklarından yalnızca Hitit ve Urartu uygarlıkları hakkında birkaç satırlık bilgilendirme notu düşülmüştür. Hititlerin M.Ö. II. bin yılında Anadolu, Mezopotamya ve Suriye'nin "efendileri" olduğu ve kullanmış oldukları yazının o zamana kadar henüz deşifre edilemediğinden (zira Hititçe 1915 yılında deşifre edilmeye başlanmıştı), farklı bir kültür grubuna mensup olan ve Van bölgesinde yaşamış olan Urartuların da Asurluların kullandıkları çivi yazısına benzer bir yazı kullandıklarından bahsedilmiştir.[16]

Benzer durumlar başka salonlardaki eserler için de geçerlidir. Arabistan yarımadasının antik dönemleriyle ilgili eserleri içeren XVII. salon, Kıbrıs adasından ele geçirilen antik eserlerin sergilendiği XVIII. salon, Eski Mısır eserlerinin bulunduğu XIII. salon, Filistin bölgesiyle ilgili az sayıda antik eserin bulunduğu IX. salon ve Uzakdoğu menşeili bazı eserlerin konulduğu VIII. salondaki bütün eserler çok fazla detay verilmeden tanıtılmıştır. Bu salonlardaki eserlerle birlikte adları geçen kişi (Zenobia, II. Odenathus ve Han Si), yerleşim yeri (Hauran ve Siloam Havuzu), topluluk, krallık (Himyar ve Nabati krallıkları) ve hanedan isimlerinin (Sung hanedanlığı) büyük bir kısmı hakkında fazladan bilgi verilmediği için gezginlerin ve okuyucuların gördükleri eserler hakkındaki düşünceleri ve fikirleri sınırlı kalmış olmalıdır.

Eski Mezopotamya uygarlıklarına özellikle Asur (Yeni Asur) dönemine dair o dönemlerde Avrupa kamuoyunda çok daha fazla şey bilindiği ve bu döneme karşı

[16] Baedeker, *age*, 187-188.

büyük de bir ilgi olduğu için ilgili eserler üzerinde Hitit ya da Urartu eserlerine nazaran daha fazla durulmuştur. Özellikle Yeni Asur dönemi kral kabartmaları, stelleri ve kanatlı boğa (lamaşu) rölyefleri en dikkat çekici eserler arasında sayılmıştır. Yeni Asur dönemi eserlerinin teşhir edildiği VII. salonda Asur, Ninive ve Kalhu gibi önemli Asur imparatorluk şehirlerinin saray yapılarından ele geçirilen eserler hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Özellikle bazı kabartmalara daha fazla dikkat çekilmiştir. Örneğin Suriye'deki Arslantaş (Hadatu), Ninive'deki kral Asurbanipal'in sarayından ve Yeni Babil kralı II. Nebukadnezar zamanına ait Babil şehrinden ele geçirilen kabartmaların tek yıldızla işaretlenmiş olduğu görülmektedir.[17] Mezopotamya eserleri sadece VII. salon ile sınırlı değildi. Ayrıca üç salonda daha (XIV, XV, XVI) Sümer, Akad, Babil ve Asur eserlerinin yer aldığı belirtilmiştir. Bu salonlardaki çivi yazılı tabletler, heykeller, taş steller, mühürler, diskler, vazolar ve kabartma parçaları gibi çok sayıda eser tanıtılmıştır.

Bazı eserlerin görülmeye değer olmadığı ifade edilmiştir. Örneğin XXVII. salondaki Geç Antikçağ'a tarihlendirilen mezar stelleri bu kategoride değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu salondaki steller hakkında hemen hemen hiçbir bilgi verilmemiştir. Bu türden benzer eserlerin çok fazla sayıda olması veya ünik eser statüsünde değerlendirilmemesi bunda etkili olmuş olabilir.[18]

XXV. ve XXVI. salonlardaki (çoğu) klasik ve Hellenistik döneme ait eser Pergamon, Ephesus, Milet, Didyma ve Kyzikos gibi kıyı Ege bölgelerinden ele geçirilmiş torso, stel, heykel ve yapı frizleri gibi farklı türde muhtevaya sahiptir. Özellikle XXV. salon çok geniş bir koleksiyon içermektedir. Bu eserler tek tek detaylandırılmamakla birlikte eserlerin kısa betimlemeleri ve ele geçtiği yerlerden bahsedildiği görülmektedir. Özellikle Hellenistik döneme tarihlendirilen Pergamon ve Magnesia'dan ele geçen Büyük İskender heykelleri, Troya'dan ele geçen tanrı Zeus başı ve Mysa'dan ele geçen lir çalan kadın kabartması görülmeye değer önemli eserler arasında sayılmıştır.[19] XXI. ve XXII. salonlar Eski Roma imparatorlarının büstlerinin ve Roma dönemi heykellerinin teşhir edildiği bölümlerdi.

Rehber kitap genellikle eserlerin önemli ve değerli olduğunu doğrudan ve açık bir şekilde ifade etmez. Bunun yerine ilgili eserler hakkında çok fazla detay vererek bunu hissettirir. Ayrıca tek ya da çift yıldız işaretiyle de buna işaret eder. Bununla birlikte birkaç kez doğrudan eser ya da eserlerin önemli-değerli (görülmeye değer olması bakımından) ya da değersiz olduğu yönünde ifadelerde bulunulmuş-

[17] Baedeker, *age*, 190-191.
[18] Baedeker, *age*, 192.
[19] Baedeker, *age*, 192-195.

tur. Örneğin yukarıda bahsedilen XXVII. salondaki mezar stelleri/kabartmaları görülmeye değer eser grupları olarak nitelendirilmezken, Bizans ve Geç Roma dönemi eserlerinin teşhir edildiği XXIII. salondaki bazı eserlerin "güzellikleriyle göz doldurduğu" ya da "Doğu'daki en önemli Bizans heykel işçiliği" örneklerinden bir tanesini (Selanik'ten ele geçen kilise vaaz kürsüsü) oluşturduğu ifade edilmiştir.[20] Benzer ifade XVIII. salondaki Kıbrıs menşeili kireç taşından heykeller için de söylenmiştir: "bu eserler Kıbrıs'ın çok kültürlü sanatının güzel örneklerindendir".[21]

XII. salondaki Eski Mısır eserlerinin birçoğunun fazla bir değerinin olmadığı (eserlerle fazla vakit geçirmeye gerek duyulmaması açısından) söylenmiştir. Muhtemelen bu yorum Avrupa'daki British ve Louvre müzelerindeki benzer eserlerle karşılaştırmanın bir sonucuydu.

Yeni Müzeyle ilgili kısım kütüphaneden ve sikke koleksiyonundan da bir iki cümleyle bahsedilerek sona erdirilmektedir. Kütüphanenin 15.000 adet kitap ve yazma eserden oluştuğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu kitaplar arasında II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) sadrazamlık yapan Ahmet Cevad Paşa'nın (1891-1895) bağışladığı kitaplar da bulunmaktaydı. Kitaplığın idaresi ise Osman Hamdi Bey tarafından müzeye davet edilmiş olan Mistakidis Efendi'nin yönetimindeydi. Kitaplığa giriş izne tabiydi. Sikke koleksiyonunun ise oldukça önemli olduğu ifade edilmiş, ancak bir kısmının kataloglarda yayınlanmış olmakla birlikte henüz erişime açılmadığı ifade edilmiştir. Yeni Müze turu ise V. salondan çıkış sağlanarak sona erdirilmiştir. Sonrasında ise İslam dönemi eserlerinin sergilendiği Çinili Köşk'teki eserlerin tanıtımına geçilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak 1914 yılında Alman yayıncı Baedeker tarafından genişletilmiş ve güncellenmiş ikinci baskısı yayınlanan bu rehber kitaptaki bilgiler ışığında İstanbul'u ziyaret edecek olanlar için bu şehirde öncelikli olarak görülmesi gereken bir yer olarak işaret edilen İmparatorluk Müzesi'nin (özellikle İslam dönemi öncesi eserlerin sergilendiği Yeni Müze) Batılılara nasıl tanıtıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Kitabın ilgili bölümleri müzede bulunan ve teşhir edilen eserlerden ve müzenin mimari özelliklerinden bahsetmektedir. Eserler teşhir edildikleri salonlara göre anlatılmıştır. Eserlerin tanıtımı tarih öncesi dönemleri müteakip tarihsel kronolojiye uygun bir sırayı takip etmemiştir. Ayrıca salonlar arasındaki geçiş salonlara

[20] Baedeker, *age*, 197.
[21] Baedeker, *age*, 199.

verilen numaralarına göre değildi. Bu durum muhtemelen müzenin en uygun şekilde gezilmesi şeklindeki bir organizasyon planından kaynaklanmaktaydı. Eserlerle ilgili kimi zaman detaylı bilgiler verilirken, kimi zamanda sadece eserlerin adı ve türünden bahsetmek yeterli görülmüştür. Genelde eserlerle ilgili olumlu ya da olumsuz mahiyette yorumlarda ve ifadelerde bulunulmamıştır. Amaç Müze'de ulaşılabilen bütün eserler hakkında tanıtıcı bilgilendirmelerde bulunmaktı. Bununla birlikte birkaç yerde beğeni içerikli kişisel ifadelere rastlanmıştır. Yabancı gezginler için bilinen ve duyulmuş bazı ün yapmış eserler üzerinde ise çok daha fazla durulmuştur. 1914 tarihli baskıda, 1905 tarihindeki ilk baskıya göre Müze ile ilgili aktarılan bilgilerde gözle görülür oranda bir artış görülebilmektedir. Bu durum büyük oranda aradaki yaklaşık on yıllık süre boyunca müzeye yeni kazandırılan ve teşhire yeni açılan eserlerle, gezginlerin talepleri ve yayıncılık konusundaki yeniliklerle ilgiliydi.

Kaynakça

Acar, S., "Konstantinopolis Nasıl Görülür?" On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi* 22/8, 2017, 665-691.

Baedeker, K., *Konstantinopel und das westliche Kleinasien: Handbuch für Reisende*, Leipzig: Baedeker, 1905.

Baedeker, K., *Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien Archipel, Cypern: Handbuch für Reisende*, Leipzig: Baedeker, 1914.

Çelik, Z., *Asar-ı Atika: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti*, (İngilizceden Çeviren: Ayşen Gür), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.

İnal, O., "19. Yüzyıl Seyahat Rehberleri'nde İstanbul", *Osmanlı İstanbulu II*, (Editörler: Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız-Emrah Safa Gürkan), II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (27-29 Mayıs 2014), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014, 277-286.

Koshar, R., "'What Ought to Be Seen': Tourists' Guidebooks and National Identities in Modern Germany and Europe", *Journal of Contemporary History* 33/3, 1998, 323-340.

Oğuz, B., "Gustave Flaubert'in İstanbul Destinasyonu", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, 2011, 47-56.

Wild, M., *Baedeker's Constantinople and Asia Minor*, Natland: The Red Scar Press, 2015.

Wild, M., *Baedekeriana: An Anthology*, Natland: The Red Scar Press, 2010.

1918 YILINDA İSTANBUL'A GELEN ALMAN ORDU MENSUPLARININ EL REHBERİ: ALMAN ASKERİ MİSYONU'NUN İSTANBUL GARNİZON TALİMATNAMESİ

Yusuf Ziya Altıntaş*

Bu çalışma Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı olan 1918 yılında Alman Askeri Misyonu tarafından hazırlanmış askeri bir talimatname üzerinedir.[1] Çalışmada talimatnamenin dönemin bağlamına oturtularak tanıtılması, içeriğinin ortaya konulması ve hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulması amaçlanmaktadır. Bu talimatname metninin önemi en başta Osmanlı-Alman askeri işbirliği çerçevesinde 1918 yılında İstanbul'a yolu düşen Alman ordu mensuplarının şehirdeki yaşantılarına dair bilgilere ulaşmamızı ve onların şehir üzerindeki varlığının izini sürmemize yardımcı olmasından ileri gelmektedir.

1913-1918 Alman Askeri Misyonu

Çalışmanın konusunu oluşturan talimatnameyi üreten ve 1913 yılı sonunda Liman von Sanders başkanlığında Osmanlı ordusunda görev almak üzere İstanbul'a gelen Alman Askeri Misyonu[2] hakkında bazı bilgiler vermek, konumuzun temelini oluşturması bakımından faydalı olacaktır. Öncelikle bu tarihte Osmanlı ordusunu yeniden yapılandırmak üzere İstanbul'a gelen Alman askeri heyetinin bir geleneğe dayandığını unutmamak ve birkaç cümleyle bu geleneğe işaret etmek gerekir. Osmanlı'da orduda reform çabalarının hızlandığı, ismi öne çıkan subayların veya heyetlerin görev aldığı bazı dönemlerin öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemlerin genel olarak yaşanan askeri zayıflık/başarısızlıkların ardından geldiğini tespit etmek mümkündür.[3] Zira 1830'lu yıllarda Mısır bunalımı döneminde Helmuth von Moltke'nin Osmanlı ordusunda görevlendirilmesiyle başlayan bir gelenek söz konusudur. II. Abdülhamid döneminde ise 93 Harbi felaketi sonrası ordunun ıslahı için Otto von Kähler başkanlığındaki bir Alman askeri ıslah heyeti

---

* Öğr. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü; İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi. yzaltintas@itu.edu.tr

[1] Çalışmamızın ana konusunu oluşturan talimatnameye Deniz Tarihi Arşivi'nde ulaşılmıştır. Bkz. *DTA, BN, 202/5095*. Talimatnamenin bir diğer nüshası da Freiburg Alman askeri arşivinde bulunmaktadır. Bkz. *BArch MA, PH 30-III/75*. Deniz Tarihi Arşivi'ndeki araştırmam sırasında gösterdiği ilgi ve destekten dolayı Arşiv Uzmanı Dr. Mehmet Korkmaz'a teşekkür ederim.

[2] Almanca ifadesi "Deutsche Militärmission" yani Alman askeri misyonu olmakla birlikte dönemin Osmanlı matbuatından beri Türkçede daha çok Alman askeri heyeti [Alman Heyet-i Askeriyesi] olarak kullanılmaktadır.

[3] Osmanlı ordusunda 1835-1919 yılları arasındaki Alman askeri etkinliğinin incelendiği önemli bir kaynak için bkz. Jehuda Lothar Wallach, *Anatomie einer Militärhilfe*, Düsseldorf: Droste, 1976; Türkçe çevirisi için bkz. Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, çev. Fahri Çeliker, Ankara: Genel Kurmay ATASE Yay., 1985.

görev alır.[4] Nitekim bu yıllar Alman ordusunun Avrupa'da gücünü ispatladığı ve Otto von Bismarck öncülüğünde Alman siyasi birliğinin tesis edildiği yıllardır.[5] Bundan sonraki süreçte Colmar von der Goltz'un adı sıkça duyulmaktadır. Uzun yıllar Osmanlı ordusunda eğitim ve modernizasyon çalışmalarında bulunmuş olan Goltz Paşa'nın, Osmanlı ordusu ve subayları üzerinde Alman askeri sisteminin yerleşmesi ve benimsenmesinde büyük etkisi olmuştur.[6] II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde ise 1912-13 yılı Balkan savaşlarında Osmanlı ordusunun içine düştüğü zor durum, ordunun yeniden yapılandırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Böyle bir ortamda Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öncülüğünde[7] 1913 yılının yazına doğru bu iş için yeniden Almanya'ya başvurulduğu görülmektedir. Bu başvuruyu Alman Dışişleri Bakanlığı'na 23 Mayıs 1913 tarihli yazısıyla ileten İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim, bu talebin olumlu karşılanmasının faydalı olacağına dair fikirlerini ileri sürmekte, reddedilmesi durumunda ise İstanbul'un Alman askeri sisteminden koparak diğer güçlere kaptırılma tehlikesini dile getirmektedir.[8] Nitekim Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun karşılaştığı ağır yenilgideki sorumluluğun Alman eğitim sistemi ve silahlarına yüklenmesi temayülünün Türkiye'deki Alman prestijine zarar vermeye başlamasıyla o zamana kadar Osmanlı ordusunda sakin bir şekilde varlığını sürdüren Alman etkisi siyasal bir boyut kazanmaya başlamıştır. Bundan sonra Almanya, Osmanlı ordusu üzerinde olduğu gibi İstanbul'daki politik etkinliğini de artıracaktır.[9]

Almanya'dan askeri bir heyetin Osmanlı ordusunda görevlendirilecek olması dönemin devletlerarası gergin ilişkilerinde diplomatik bir krize neden olmuştur. Böyle bir heyetin en fazla karşısında duran devletin Rusya olduğu, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin de Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı ordusu ve devleti

---

[4] Bu konu üzerine yapılan iki mühim çalışma için bkz. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 32, yıl 1979, s. 481-494; Necmettin Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto Von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 43, yıl 2006, s. 135-166.

[5] II. Abdülhamid'in Bismarck'tan askeri heyet talebi de dâhil olmak üzere Osmanlı-Alman ilişkilerinde Bismarck'ın öne çıktığı meseleleri inceleyen çalışmamız için bkz. Yusuf Ziya Altıntaş, "Otto von Bismack ve Osmanlı'daki İmajı", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Danışman: Ali Fuat Örenç, İstanbul 2012.

[6] Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Erol Akcan, "Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi", *Atatürk Dergisi*, c. 4, sy. 1, s. 13-35.

[7] Dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğünden, içeriden itirazlar olmasına karşın başında muktedir bir Alman generalinin bulunacağı bir heyet talebinde kendisinin ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır. Mahmud Şevket Paşa, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul: Arba Yayınları, 1988, s. 136, 141, 179, 191.

[8] *GP,* c. 38, Nr. 15440, s. 201. Alman Dışişleri Belgeleri Arşivi Koleksiyonu'nun 38. cildi 191-318 sayfa aralığında yer alan ve Sanders heyeti etrafında yapılan yazışmalar meseleye Alman diplomasisinin/devletinin o döneme ait bakışını yansıtması açısından önemlidir.

[9] Carl Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa neden ve nasıl girdi?*, çev. Kadir Kon, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 16, 18.

üzerindeki etkisini artırmasından hoşnut olmadıkları anlaşılmaktadır.[10] Fakat söz konusu bu krize ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 1913 Haziran ayında suikast sonucu öldürülmesine rağmen Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce, 1913 yılının Aralık ayında General Liman von Sanders başkanlığında bir Alman Askeri ıslah heyeti İstanbul'a gelmiş ve iki devlet arasında yapılan sözleşme uyarınca görevine başlamıştır.[11] Hatta Alman Elçisi Wangenheim, Sanders heyetinin İstanbul'a gelişinden on gün önce Berlin'e yazdığı yazıda yeni Sadrazam Said Halim Paşa'nın kendisine tartışmaların sona ermesi için askeri heyetin bir an önce gelmesi ricasında bulunduğunu belirtmektedir.[12] Liman von Sanders'in başında bulunduğu 10 kişilik ilk heyet İstanbul'a 14 Aralık 1913 günü gelmiş, dönemin Harbiye Nazırı İzzet Paşa tarafından karşılanmıştır. Esasen 42 kişi olarak öngörülen heyetin diğer üyeleri de İstanbul'a birkaç hafta içerisinde ulaşmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar askeri heyetin üye sayısı 72'ye yükselmiştir.[13] Liman von Sanders'le birlikte ilk kafileyle gelen subayların isimleri şöyledir: Bronsart von Schellendorf, Erich Paul Weber, Perrinet von Thauvenay, Otto von Feldmann, von König, August Nikolai, Carl Mühlmann, Adolf Buchardi ve Prof. Dr. Mayer.[14]

Alman askeri misyonu savaşın sonuna kadar İstanbul merkezli olarak görevini sürdürmüştür.[15] Hatta savaşın başlamasıyla birlikte görev tanımında da değişiklikler yapılmış, sayıları giderek artan heyet mensubu Alman subayları Osmanlı ordusunda aktif ve önemli görevlere getirilmişlerdir. Mesela askeri heyet başkanı General Liman von Sanders önce 1. Ordu komutanı, ardından Çanakkale savunmasında 5. Ordu komutanlığı görevini üstlenmiş, diğer heyet üyelerinden Bronsart von Schellendorf ise Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan sonra ikinci isim olarak Osmanlı Genelkurmay başkanı olmuştur. Diğer pek çok Alman subayı ordu, kolordu, tümen

---

[10] Mühlmann, *a.g.e.*, s. 30 vd.

[11] Sanders kendisine gelen teklifi, Türkiye'ye gelişi ve sonraki gelişmeleri hatıralarında anlatmaktadır. Bkz. Liman von Sanders, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin: August Scherl Verlag, 1920. Türkçesi için: Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Muzaffer Albayrak (Yay. Haz.), 2. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006, ayrıca bkz. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

[12] *GP,* c. 38, Nr. 15464, s. 234.

[13] Savaşın başlangıcı öncesinde görevlendirilen 72 subayın isim listeleri için bkz. *BArch, R 901/82843.*

[14] Ayrıca İstanbul'a ilk gelen 10 kişilik Sanders heyetinin Almanya'dan yolculuk öncesi toplu bir fotoğrafı ve Sirkeci'deki karşılamadan fotoğrafları bulunmaktadır. Fotoğraflarda yolculuk öncesi başlıkların değiştiği ve İstanbul'da fes takıldığı dikkat çekmektedir. Bkz. Klaus Wolf, *Gelibolu 1915 - Birinci Dünya Harbi'nde Alman Türk Askeri İttifakı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 44-47. Eserin Almanca orjinali için bkz. Klaus Wolf, *Gallipoli 1915: Das deutsch-türkische Militärbündnis im Ersten Weltkrieg*, Report Verlag, 2008.

[15] Türkiye'de Alman askeri heyeti bünyesinde görev alan Alman subayları, talepler ihtiyaçlar gibi hususlara dair Alman askeri heyeti, İstanbul Alman elçiliği, Alman dışişleri bakanlığı, başbakanlığı, Alman askeri kabinesi gibi birimler arasındaki yazışmaların bulunduğu Alman askeri misyonu evrakı için bkz. *BArch, R 901/82842-82844.*

komutanlıkları ya da kurmay başkanlıklarında ve farklı askeri birimlerde görev yapmışlardır.[16]

Liman von Sanders başkanlığındaki Alman askeri heyetinin daveti ve geliş sürecindeki gelişmelerin, döneme -dönemin yetkili konumdaki isimlerine- ait metinlerde farklı açılardan değerlendirildiği dikkat çekmektedir. Kaynaklarda bu meselenin siyasi anlamda dünya savaşına giden gergin süreçte diğer devletlerin, bilhassa da Rusya'nın tepkileri açısından önemli bir krize sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.[17] Türk ve Alman tarafının ise heyet davetinin siyasal bir amacı olmadığı, Balkan savaşının beraberinde getirdiği hezimetin neticesinde ordu mensuplarının eğitimini hedefleyen askeri bir mesele olduğunu kabul ettirme çabasında olduğu görülmektedir. Nihayetinde tepkilere rağmen İstanbul'a gelen askeri heyetin ve heyet başkanının yetkileri ile harbin başlamasına kadarki eğitim, teftiş ve örnek birlik kurma gibi faaliyetleri devletler arasında büyük tartışma konusu olmuştur.[18]

Alman Askeri Misyonu, Alman Akdeniz Tümeni, Boğazlar Umum Kumandanlığı, Osmanlı uçak birlikleri, 1917 yılında kurulan Yıldırım Ordular Grubu gibi askeri birimler üzerinden, savaş süresince Osmanlı ordusunda görev alan Alman ordu mensuplarının sayısı giderek artmıştır.[19] Askeri heyete dâhil ya da onun emrine verilmiş olan sadece subayların sayısı ilk etapta 42 kişiyle başlarken 1918 yılında savaşın sonuna doğru 800'ü bulmuştu.[20] Almanya'nın bu askeri yardımı bağlamında Türkiye'de görev alan asker, subay ve diğer askeri personel olarak net bir

---

[16] Askeri heyet mensubu Alman subaylarının üstlendikleri görevlere dair bilgilere heyet başkanı Liman von Sanders'in hatıralarının satır aralarında ve Wolf'ün kitabındaki Alman subaylarına dair listede ulaşılabilir. Bkz. Wolf, *a.g.e*, s. 521-612.

[17] Askeri heyet meselesi, ortaya çıkardığı kriz ve heyet merkezli olarak sonraki gelişmeler üzerine heyet içerisinde bulunan Alman subayı Carl Mühlmann'ın kitabı başlıca kaynaklardan biri olarak zikredilebilir. Bkz. Carl Mühlmann, *Deutschland und die Türkei 1913-1914: die Berufung der deutschen Militärmission nach der Türkei 1913, das deutsch-türkische Bündnis 1914 und der Eintritt der Türkei in den Weltkrieg*, Berlin-Grunewald: Rothschild, 1929. Mühlmann'ın kitabının başlığının çevirisi "Almanya ve Türkiye 1913–1914, Alman Askeri Misyonu'nun 1913'te Türkiye'ye Gönderilmesi; 1914 Alman-Türk İttifakı ve Türkiye'nin Dünya Savaşı'na Girişi" olmakla birlikte Türkçe çevirisinde yayınevi farklı bir başlık tercih etmiştir. Bkz. Carl Mühlmann, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa neden ve nasıl girdi?*, çev. Kadir Kon, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009. Mühlmann'ın ayrıca sonraki yıllarda bir Alman dergisinde konuyla ilgili yayınlanan bir makalesi vardır. Bkz. Carl Mühlmann, "Die Deutsche Militärmission in der Türkei", *Wissen und Wehr*, No. 12, 1938, s. 847-855.

[18] Mühlmann'ın yukarıda zikredilen kitabında [*Deutschland und die Türkei 1913-1914...]* ve Alman dışişleri belgeleri koleksiyonunda (*GP*) askeri heyet meselesi etrafındaki tartışmalara Alman yaklaşımı görülebilmektedir. Salih Tunç'un "Fransız Askeri Ateşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askerî Heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri" başlıklı makalesinde Fransız ataşesinin raporu üzerinden Fransız bakışı takip edilebilmektedir. Tasvir-i Efkâr gazetesinin 11.11.1913 tarihli "Alman heyet-i askeriyesi meselesi" başlıklı, adı verilmeyen ve fakat hükümetin önemli bir ismiyle mülakatı içeren metin de Osmanlı bakışını içeren bir örnek olarak verilebilir.

[19] Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'da görev yapan Alman subayları ile oynadıkları role ilişkin son yıllarda yapılan bir proje için bkz. Necmettin Alkan, "Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Osmanlı Hizmetindeki Alman Subayları ve Savaş Sürecine Etkileri", *114K309 nolu Tübitak Projesi*, Trabzon: 2016.

[20] Türkiye'de görev alan Alman subaylarının isim, rütbe, görevi, görev yılları, aldığı nişanlar, öldüyse sebebine dair bilgiler içeren uzun bir liste için bkz. Wolf, *a.g.e*, s. 521-612.

rakam verilmesi pek mümkün olamamakla birlikte bu sayının 25 bine ulaştığı görülmektedir.[21] Şüphesiz geçen savaş yılları içerisinde ittifak çerçevesinde Alman ordu mensuplarının İstanbul ve cephelerdeki artışıyla birlikte, bu süreçte edinilen tecrübelere göre hareket edilmeye çalışılmıştır. Örneğin henüz Osmanlı Devleti açısından savaşın ilk yılı sayılabilecek olan 1915 yılının yaz ayında Osmanlı'ya gönderilen Alman istihkâm askerlerinin çoğunun hastalıktan mustarip olmaları nedeniyle, Berlin ve Alman Askeri Heyeti arasındaki yazışmalarda yeni gönderilecek askerlerin belli şartlar altında gönderilmesi konusunda tedbirler alınmaya başlandığı görülmektedir.[22] Yine bu sayının artışıyla birlikte Osmanlı'da görev alan Alman ordu mensuplarına yönelik, sorumlulukları, ihtiyaçları ve nerede nasıl davranmaları gerektiğine dair düzenlemeler yapıldığı, talimatnameler hazırlandığı görülmektedir. Bu çalışmada inceleyeceğimiz askeri talimatname metni de bu tür metinlerden biridir.

1918 yılı İstanbul Garnizon Talimatnamesi

Alman askeri heyeti üzerine bilgilerin verildiği kısa bir girişin ardından bu bölümde çalışmanın temelini oluşturan 1918 yılına ait talimatname ele alınacaktır. Alman askeri heyeti tarafından hazırlanmış olan bu talimatname tren yolculuğu ile İstanbul'a gelen Alman ordu mensuplarının, İstanbul'a adım attıkları andan itibaren izlemeleri gereken yol, konaklama, hangi işlerini nerede görecekleri, beslenme ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı, görev bölgelerine sevkleri gibi konular hakkında bilgiler içermektedir.

Şekil Özellikleri, Hedef Kitlesi ve İçeriği

Metne şekil özellikleri açısından bakıldığında Alman askeri misyonu antetli kağıt üzerine, 8 sayfadan oluşan Alman gotik harfli matbu bir belge/metin olduğu görülmektedir. Belgenin ilk sayfasında yer ve tarih olarak "İstanbul, Mart 1918" ifadesi bulunmaktadır. Ana başlıklar, alt başlıklar ve maddeler halinde bir içeriğe sahip olup, A4 ebadında arkalı önlü dört yapraklık ince bir broşür olarak düşünmek mümkündür. Metnin sonunda Alman Askeri Misyonu Kurmay Başkanı olarak "V. Lenthe"[23] imzası görülmektedir. Metnin hedef kitlesi İstanbul'da görev almak üzere gelen veya farklı cephelere sevk edilecek olup geçici bir süre İstanbul'da

[21] Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s. 181, 234.

[22] Ağustos 1915 tarihli ilgili yazıda sayılan tedbirler arasında güvenli konaklama, hemen göreve başlamayıp önce hava değişikliğine alışma süresinin tanınması, doktor muayenesi, uygun kıyafet ve teçhizatın hazır olması, yeterli gıdanın sağlanması, Alman mutfaklarının kullanılması gibi hususlar bulunmaktadır. Bkz. *PA AA, R 13333*.

[23] Generalmajor (Tuğgeneral/Mirliva) Werner von Lenthe (1863-1942), 1916-17 kışında İstanbul'a gelmiştir. Sanders, onun idaresi altında heyetin görev alanının memleketin her tarafına yayılarak teşkilatının genişletildiğinden bahsetmektedir. Sanders, *Fünf Jahre Türkei*, s. 194, Türkçesi için: Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 187.

konaklayacak olan Alman asker ve subaylarıdır. Bununla birlikte metindeki bazı tekrarlar ve başlık alt başlık gibi unsurlara da yansıyan bütünlükteki bazı bozukluklar talimatnamenin hızlı hazırlandığı izlenimini vermektedir.[24]

Talimatname metninin içeriğine bakıldığında ise "Garnizonbestimmungen für Konstantinopel" [İstanbul için Garnizon Talimatnamesi][25] ana başlığı altında dört ana kısımdan oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunlar sırasıyla "varış, konaklama ve hareket ile ilgili kurallar", "Genel garnizon kuralları/düzenlemeleri", "Sağlıkla ilgili düzenlemeler" ve Talimatnamede adı geçen ve Alman askerilerini/subaylarını ilgilendiren mekânların/ birimlerin/ kuruluşların liste ve numaralandırma suretiyle gösterildiği merkezî İstanbul'un bir krokisidir. Talimatnamenin son kısmında yer verilen bu kroki, metnin hedef kitlesinin işini kolaylaştırmak için hazırlanmış olduğu kadar bugün araştırmacılara dönemin İstanbul'undaki Alman varlığının bir haritasını sunması açısından da dikkat çekicidir. Bu noktadan itibaren büyük ölçüde talimatnamede takip edilen konu ve bölüm sırasında göre içeriğinden bahsedilerek değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Sirkeci'ye Varış, İstanbul'da Konaklama ve Sirkeci'den Hareket

Yukarıda belirtildiği üzere metnin ilk kısmı "varış, konaklama ve hareket ile ilgili kurallar" başlığını taşımaktadır. Bu kısım aynı zamanda en detaylı bilgilerin sunulduğu bölümdür. Metnin en başında İstanbul Alman garnizon kumandanı Binbaşı Gravenstein'ın bürosunun Petits Cahmps (Tepebaşı parkı) ve Rodosto otelinin karşısında yer alan Atina otelinde bulunduğu bilgisi verilmektedir.

Talimatname Balkanlar üzerinden Sirkeci Garı'na gelip trenden inen Alman ordu mensuplarını bu andan itibaren yönlendirmektedir.[26] Bu bölümdeki düzenlemelere göre Balkan Ekspresi ile gelenler ve diğer trenlerle gelenler için ayrı başlıklar altında bilgiler verilmektedir. Balkan Ekspresi ile gelenlerin daha çok subaylar olduğu ve onlar için daha özel şartlar sağlandığı metindeki düzenlemelerden anlaşılmaktadır.

İstasyonda başlıkları ve kolundaki beyaz bantlar sayesinde tanınabilecek olan Alman çavuşlarının Balkan Ekspresi ile gelen Alman ordu mensuplarına istasyon-

---

[24] Bazı bilgi tekrarları ve mükerrerliklere örnek olarak genel kurallar başlığı altında verilen bazı hastane/revir bilgilerinin, sağlık hizmetleri kısmında tekraren ve daha detaylı olarak verilmesi gösterilebilir.

[25] Gerek başlık çevirisi gerekse talimatnamenin içeriğinde askeri terimlerin anlaşılması ve çevirisi için yararlanılan askeri terimler sözlüğü için bkz. İhsan Yurdoğlu, *Almanca-Türkçe Askerî Terimleri Lûgatı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, [1944].

[26] Almanya'dan gelecek ordu mensuplarının İstanbul'a gelmeden önceki yolculukları sırasında ve öncesinde nasıl bir hazırlık yapmaları gerektiği konusunda bilgiler içeren, bu anlamda 27 Haziran 1915 tarihli olmakla birlikte bu çalışmada ele aldığımız askeri heyet talimatnamesindeki sürecin öncesine dair bilgiler vermesi bakımından birbirini tamamlayıcı olabilecek bilgiler için bkz. *PA AA, R 13331.*

daki kontrol sırasında yardımcı oldukları ve sonrasında onlara eşlik ederek yönlendirdikleri belirtilmektedir. Subayların trenden inerek kontrolden[27] geçtikten hemen sonra yapmaları gereken iş Sirkeci Garı'nın ana giriş kapısının karşısında ahşap bir barakada[28] bulunan Alman istasyon kumandanlığına başvurmaları ve kaydolmalarıdır.

Burada kayıtları yapılan subaylar konaklama için garnizon kumandanlığına bağlı Pera'da bulunan hotellere (Hotel Londra, Hotel Bristol, Hotel Royal)[29] yönlendirilmektedirler. Bu otellerde yer olmaması durumunda veya sunulan konaklama yerlerinin dışında kalmak isteyenler için ancak Garnizon kumandanının izniyle başka otellerde kalınabileceği ve rütbeye göre tahsis edilecek günlük ücretler hakkında bilgi verilmektedir. Yine subaylara özel bir hizmet olarak eşya/bagaj taşıma konusunda istasyon kumandanlığının önünde bu iş için bir aracın hizmet verdiği bilgisi yer almaktadır. Büyük bavullar için Fındıklı'da bulunan pansiyonda subaylara özel bagaj deposu olduğundan, teslim edilen her bir bagaj için teslim fişi verildiğinden fakat eşyaların başına gelebilecek yangın, hırsızlık, fare, nem gibi olumsuzlukların sorumluluğunun üstlenilmeyeceğinden, nitekim bu hizmetin biraz da subayların rahat etmesiyle ilgili bir durum olduğundan bahsedilmektedir. Buraya ulaşımın da deniz yolu ile yakındaki Fındıklı iskelesinden veya Sirkeci'den köprü üzerinden geçip Fındıklı'ya giden elektrikli tramvay ile mümkün olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte özellikle büyük bavulların gümrük kontrollerinin uzun sürdüğü ve ertesi güne kaldığından bahsedilmekte, subay da olsa bavulların Osmanlı gümrük memurları tarafından sıkı kontrolden geçirildiği anlaşılmaktadır. Londra otelinde bir "Offizierheim"[30] bulunduğu, burada subayların dinlenme, okuma, yazma gibi faaliyetleri için uygun bir ortam imkânına sahip olabileceklerine dikkat çekilmektedir.

Yemek konusunda birlik mutfak ve yemekhaneleri olduğundan bahsedilmekle birlikte, Bristol ve Londra otellerindeki subay gazinolarında ücret karşılığı yemek yiyebilecekleri ve dışarıda yemek isteyenler için de rütbeye göre tahsis edilen ücretler hakkında bilgiler verilmektedir.

---

[27] İstasyon çıkışında yapılan kontrolde daha önceden Alman yetkili birimlerinden temin edilmesi gereken dört dilli kimlik ve geçiş belgesinin hazır bulundurulması istenmektedir.

[28] Bahsi geçen yerde bugün benzinci bulunmaktadır.

[29] Alman subaylarının konaklamaları için öngörülen oteller Beyoğlu Tepebaşı'nda, bugün Pera müzesi ve TRT binası civarında yer almaktadırlar. Bunların bir kısmı bugün halen otel olarak hizmet vermektedirler.

[30] İfade 'subay evi' anlamına geliyor olmakla birlikte, bu bağlamda otel içerisinde subaylar için tahsis edilmiş özel bir odaya işaret ettiği tahmin edilebilir.

İstanbul'dan hareket ile ilgili, yani Sirkeci'den Almanya'ya geri dönüş öncesi yapılması gerekenler hakkında bilgiler mevcuttur. Buradaki düzenlemelere göre önce seyahat belgelerini Eminönü Yeni Cami yakınındaki krokide gösterilen bir bürodan temin etmeleri ve ardından garnizon kumandanlığının ilgili bürolarından kayıtlarını sildirmeleri gerekmektedir. Almanya'ya dönüş yolculuğu için subayların 100 kg, astsubayların 30 kg bagaj hakkı bulunmaktadır. Gümrük kontrolleri için bagajların önceden tren istasyonuna getirilmesi, kontrol esnasında bavul sahiplerinin ya da yetkilendirdikleri kişilerin bavul anahtarlarıyla gümrük bürosunda bulunmaları gerekir. Gıda ihracat yasağı olduğundan ancak yolculuk süresince ihtiyaç olabilecek kadar yiyecek alınmasına izin verilirken, gıda tedariki için Galata bölgesindeki bazı marketlere yönlendirme yapılmaktadır. Seyahat öncesi el bagajları da gümrük kontrolünden geçeceği için yolcuların hareket saatinden en az yarım saat evvel, yani akşam saat yedide istasyonda olmaları gerekmektedir.

Talimatnamede askerlerin geliş ve dönüşleriyle ilgili bilgi ve düzenlemelere göre; subayların tarifeli Balkan Ekspresi yani özel yolcu treni ile gelirlerken, askerlerin ise konvansiyonel denilen trenlerle yani geri kalan (tarifesiz, askeri malzeme vs. taşıyan) diğer trenlerle geldikleri anlaşılıyor. Öte yandan askerlerin de Sirkeci istasyonuna ulaştıklarında, istasyon kumandanlığına başvurmaları ve kayıt yaptırmaları gerekiyor. Fakat subaylardan farklı olarak varışlarının hemen sonrasında, garda bulunan ve "bit temizliği" yapılan bir vagonda [Entlausenszug] temizlik işleminden geçmeleri gerekiyor. Ancak bu işlem sonrasında aldıkları belge ile kayıtlarını tamamlayabiliyorlar. Trenle Sirkeci'ye gece saatinde varan askerlerin bit temizliği uygulaması için geceyi bu temizlik vagonunun yanındaki bir barakada geçirmeleri gerekiyor. Sonrasında kayıtları tamamlanınca pansiyona sevk ediliyorlar. Astsubay ve Askerlerin konaklaması için Garnizon kumandanlığı tarafından başka bir durum öngörülmedikçe Fındıklı'da bulunan bir pansiyonda konaklamaları gerekiyor. Askerlere pansiyonda verilen yatak döşek battaniye vs. malzemeler hepsi adlarına zimmetleniyor ve onlardan sorumlu oluyorlar. Talimatnamede askerlerin kışla talimatını [Kasernenvorschrift] çok dikkatli okumaları özellikle vurgulanıyor ve her türlü aşırılığın sert şekilde cezalandırılacağına yönelik uyarılar dikkat çekiyor.

Askerlerin Sirkeci'den Almanya'ya dönüş için hareketleriyle ilgili, öncesinde yapmaları gereken şeyler sıralanıyor. Buna göre önce seyahat belgesi, bit temizlik raporu, pansiyondan kayıt sildirme gibi belgeleri tamamlayıp Rodosto otelindeki Garnizon kumandanlık bürosunda bunları onaylatmaları gerekiyor. Ancak bu onay

sonrasında seyahat için gerekli gıdayı -1 kg sosis konservesi, 2 ekmek ve süt- ilgili askeri mutfaktan alabildikleri ifade ediliyor.

Birlik, kömür, cephane veya her türlü malzemenin nakliyesinden sorumlu olan kişilerin, hedefleri İstanbul veya başka bir yer olsun, öncelikle Sirkeci Alman istasyon kumandanlığına başvurmaları gerekiyor. Burada yükleme veya aktarmayla, ya da başka gerekli işlemler ile ilgili daha detaylı bilgi alabilecekleri, nakliye sorumlusu veya görevlisi olan bu kimselere ilgili tüm bilgilerin/emirlerin bir broşür/bilgi notu [merkblatt] şeklinde verileceği belirtiliyor.

Alman ordu mensuplarının İstanbul'a gelişlerini konum ve rütbelerine göre bildirmeleri gereken yerler ayrı bir başlık altında belirtiliyor. Buna göre İstanbul'a gelen bütün birlik komutan ve subayları gelişlerinin ardından istasyon kumandanlığına başvurularının haricinde 24 saat içinde gelişlerini Askeri misyonun merkezine bildirmeleri gerekiyor.[31] Yıldırım ordular grubu [Heeresgruppe F] için geldilerse bir de yine Beyoğlu'nda ordu grubu irtibat bürosuna[32] bildirimde bulunmaları gerekiyor. İstanbul'da kalıp görev yapacak tüm subayların ve aynı zamanda askeri ataşenin giriş izni ve özel görevle gelmiş tüm ordu mensuplarının Alman elçiliğinde bulunan askeri ataşeye durumlarını haber vermeleri gerekiyor. Ayrıca alay komutanından itibaren üst rütbeli subayların Harbiye Nezareti'nde Enver Paşa'ya kendilerini takdim etmeleri gerektiği anlaşılıyor. Astsubay ve erlerin hepsinin yine Askeri Misyon genel merkezindeki ilgili [IIa ve Ib] birimlere öğleden önce 8.30-12.30 öğleden sonra 15.00-17.00 saatleri arasında şahsen başvurmaları gerekiyor. Yıldırım Ordusu için görevlendirilmiş olanlar da dahil olmak üzere Sağlık subaylarının tümünün, askeri misyon binasının ikinci katında bürosu bulunan Alman sağlık hizmetlerinin en üst düzey sağlık subayı olan Hekim Binbaşı Prof. Collin'e başvurmaları öngörülüyor.

Asya Tarafına Yolculuk ve Dönüş

Talimatnamenin Asya tarafına seyahat başlığını taşıyan kısmında Yıldırım ordular grubuna katılacak Alman ordu mensuplarına yönelik bilgiler verilmektedir. Hareket öncesi gerekli olan işlemlerin askeri misyon tarafından düzenlendiğinden, kayıt ve evrak işlerinin nasıl yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu bölümde ayrıca yolculuk için gerekli iaşe hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Buna göre trenle Pozantı yönüne gidecekler için Kadıköy'de bir ordu fırını oldu-

[31] "Tunnelhan 2" adresi verilen ve krokide gösterilen bina bugünkü adıyla Metro Han, yani Beyoğlu'ndaki Tünel binası olduğu anlaşılmaktadır.

[32] "Rue Koul Oglou, nr. 8" adresi verilen irtibat bürosu da yine krokiden hareketle bugün Galatasaray Lisesi'nin olduğu Kuloğlu mahallesinde, Ayhan Işık Sokak'ta yer almaktadır.

ğundan, Taksim meydanında da benzer bir fırından bahsedilmektedir. Yiyecek içecek temini için Galata'da -bugün Karaköy iskelesi bölgesinde- iaşe-levazım dairesinin bakkalı olduğu ve açılış kapanış saatleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Bunun haricinde Pozantı'ya kadar kişi başı verilen iaşe hakkında sayılanlar şunlardır: 3 ekmek, 1 kg sosis konservesi, 1/8 kg çay, 1/4 kg çikolata, 1 şişe rom veya konyak veya nane likörü, 2 şişe kırmızı ya da beyaz şarap, 50 sigara, 2 paket kibrit, 12 mum, 1 tane tuvalet sabunu, 3 paket tuvalet kâğıdı. Pozantı'da yolculuğun devamı için ekmek ihtiyacını karşılayacak imkân olduğu belirtilmektedir. Burada özellikle dikkat çekilen diğer bir husus da Anadolu yolculuğu için verilen iaşe maddelerinin sadece yetecek kadar olarak düşünüldüğüdür. Nitekim yolculuğun sonraki aşamasında beslenme ihtiyacının tüm büyük istasyonlarda kurulan ordu evleri ve yemekhanelerde tedarik edilebileceğidir.[33]

Galata Köprüsü'nün Haliç tarafında, Garnizon kumandanlığının Kadıköy tarafına geçen deniz motorları ve saatleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre deniz motoru sabah, öğlen öncesi ve öğleden sonra ve gidiş dönüş olmak üzere günde üç sefer yapmakta ve pansiyonun bulunduğu Fındıklı ile Haydarpaşa iskelelerine uğramaktadır. Motorun gidiş ve dönüş saatlerine kesin şekilde uyması yönünde emir aldığı özellikle vurgulanmaktadır.

Sirkeci istasyonunda olduğu gibi Haydarpaşa'da da askeri misyonun bir barakası, yani istasyon kumandanlığı bulunmakta ve cepheden dönüşte de bit temizleme işlemi yapıldığı görülmektedir. Bu işlem sonrası alınan temizlik belgesi olmadan Avrupa yakasında konaklama izni verilmemektedir. İşlemlerin tamamlanmasının ardından askerlerin Avrupa yakasına geçişlerinin rutin deniz motoru veya vapur seferleriyle yapıldığı bilgisi verilmektedir.

Genel Garnizon Kuralları

Genel garnizon kurallarının Alman ordu mensuplarının İstanbul'daki günlük yaşamına dair önemli ayrıntılar sunduğu görülmektedir. Ancak şüphesiz bu metnin bir talimatname olduğu düşünüldüğünde günlük yaşamdan izlere dair, ancak

[33] Bu bilginin ardından "Bkz. İstanbul-Halep seyahat broşürü [Merkblatt]" denilerek başka bir metne atıf yapılmaktadır. Buradan hareketle Osmanlı ordusunda görev Alman ordu mensuplarına yönelik hazırlanmış bu tür başka talimatname ve broşürlerin de mevcut olduğu dikkate alınmalıdır. Nitekim tespit ettiğimiz birkaç örnek verecek olursak; Türkiye'deki Alman askerlerine yönelik 1917 yılına ait Mezopotamya haritasını da içeren bir broşür metni için bkz. *BArch MA, PH 30-III/76* [Merkblatt für die deutschen Soldaten in der Türkei1917]. Türkiye'deki Alman Donanma mensuplarına dair 1918 yılına ait bir broşür metni için bkz. *BArch, RM 27-XIII/25* [Merkblatt für deutsche Marineangehörige in der Türkei]. Tespit ettiğimiz bu tür başka bir metin örneği de Osmanlı silah fabrikalarında çalışan Alman teknik çalışanları ve işçilerine dair hizmet yönetmeliğidir. Bkz. *BArch, R2/50245* [Dienstvorschriften für die deutschen Arbeiter beim kais. Osman. Waffenamte in der Türkei].

kuralların olmasını istediği şekliyle bazı bilgiler elde edebildiğimiz de hesaba katılmalıdır.

Talimatnamede yer alan kurallara göre en başta kimlik taşıma zorunluluğuna vurgu yapılmaktadır. Buna göre Türkiye'de bulunan tüm Alman subay, astsubay ve erlerin iki dilli kimlikleri yanlarında bulundurmaları gerekiyor ve bu kimlikleri Atina ile Rodosto otellerindeki garnizon kumandanlığı bürolarında çıkarabildiklerine dair bilgi de veriliyor. Kimlik taşımanın ciddiyetine dair şöyle bir uyarı cümlesi bulunuyor: "Dikkat çekmek isteriz ki bu kimlikler sadece formal bir şey değildir. Aksine sürekli ve her an Türk resmi makamları ve memur/nöbetçileri tarafından görülmesi talep edilebilir. Bu nedenle herkes her an kimliğini yanında bulundurmak durumundadır."

Genel kurallar içerisinde Alman ordu mensuplarına yönelik davranış kuralları ile ilgili uyarılar bulunmaktadır. Buna göre en başta subay/er tüm Alman ordu mensuplarının temiz kıyafet ve silahları görünür şekilde muntazam bir biçimde sokaklarda yürümeleri bekleniyor. Yağmurluk giyildiğinde silahların yağmurluğun içinde kalabileceği ancak sahip oldukları nişan ve rütbelerinin görünür şekilde olmasına dikkat etmeleri isteniyor. Bu anlamda herkesin bulunduğu konumu, yani Alman askeri olduğunu ve Türkiye'de bütün Alman ordusunu temsil ettiğini unutmaması gerektiğinin altı çiziliyor. Bütün askerlerin müttefik ordu mensubu üstlerini, aynen kendi ordusunun üstleri gibi düzgün ve disiplinli bir şekilde selamlamakla yükümlü oldukları belirtiliyor. Herkese nezaket içinde davranılması ve bilhassa Türk kadınlarına karşı olumsuz davranışlardan kesinlikle uzak durulması gerektiği, en küçük bir meraklı bakış vb. şeylerle rahatsız edilmemeleri gerektiği vurgulanıyor. Yanaşık düzen birliklerinin Pera caddesinde[34] uygun adımda, onun haricinde şehirde ikili sırada yürümeleri gerektiği belirtiliyor.

Kurallar şehir izni olarak düşünülebilecek düzenlemeleri de içermektedir. Mesela askerlerin normal şartlarda akşam 21-22 sonrası izinsiz sokakta bulunamayacakları, çıkmaları gerektiği durumlarda ise bunun için izin alınması gerektiği belirtilmekte ve izin alınacak yerlerin belli olduğu ifade edilerek bu birimlere yönlendirilmektedirler. Öte yandan askerlerin garnizon kumandanlığının yasakladığı meyhane ve lokallere girmelerinin kesinlikle yasaklandığı, bu yasaklı yerlerin listelerinin Atina ve Rodosto otellerinin kumandanlık bürolarında asılı olduğuna işaret edilmektedir.

[34] Ecnebiler tarafından Pera Caddesi olarak adlandırılan cadde, 1927 öncesinin Cadde-i Kebir'i, bugünün İstiklal Caddesi'dir.

Dikkat çekilen bir diğer husus da askerlerin ajanlara dikkat etmeleri gerektiğidir. Buna göre İstanbul'da çok sayıda kadının askerlerin arasına girmek suretiyle onlara kolayca yakınlaştıkları ve ajanlık yapmaya çalıştıkları yönünde uyarılar bulunmaktadır. Bu tür kadınların askerlerle yakın ilişkiye girerek, birliklerin nereye gideceği, ne için burada oldukları gibi bilgiler elde etmeye çalıştıkları, bunlara karşı dikkatli olunması gerektiği ifade edilmektedir. Talimatnamenin bu kısmında hem bu tür sebeplerle hem de cinsel hastalık endişesiyle Alman askerlerinin Galata'nın belirlenen bir bölgesine girmeleri yasaklandığı ifade edilmekte ve bu bölge sonda yer alan krokide taralı olarak gösterilmektedir. Kadınlarla cinsel ilişkiye giren astsubay ve erlerin garnizon revirinde[35] (Beyoğlu - Yeni Rum Okulu) mutlaka önleyici tedavi olmaları gerektiğine ve tedavi olmayıp sonrasında cinsel hastalık çıkması durumunda sert şekilde cezalandırılacaklarına dikkat çekilmektedir.

Genel kurallarda Alman ordu mensuplarının şehir hayatındaki düzeni ve kontrolüne dair bilmeleri gereken hususlara da dikkat çekilmektedir. Buna göre şehirdeki olağanüstü durumlarda (karışıklık, galeyan, yangın vs.) görevde bulunmayan Alman ordu mensuplarının acilen bölgelerindeki şehir krokisinde gösterilen bürolara gitmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Nöbet, gece devriyesi konusunda ilgililerin kıyafet, yetki ve sorumlulukları hakkında bilgiler sunulurken, Alman askerlerinin nöbet düzenlemelerine, karşı gelmeden uymaları gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Önemli bir husus da sivil kimselerle sürtüşmelerden kaçınılmasıdır. Türk sivil ve askeri şahıslara müdahalede bulunulmamalıdır. Bunun gerekli olduğu durumlarda ise ilgili Alman devriye amirinin Türk polisine başvurması gereklidir. Astsubay ve erlerin sevk edildikleri pansiyonların çevresinin düzen ve sükûnetinden, bağlı oldukları birliklerin sorumlu oldukları belirtilmektedir. Düzenin kontrolü ve sokak disiplini için günlük olarak sivil devriyelerin de gezdikleri, özellikle şüphe duyulan yerler ve lokalleri ziyaret ettikleri belirtilirken, bu sivil devriyelerin yanlarında görev kimlikleri olduğu ve dediklerinin yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca gerekli durumlarda onlara yardımcı olunmalıdır.

Şehir hayatına dair özellikle vurgulanan bir mesele de vapur ve tramvaylardaki sıkışıklıklarda sık sık yankesicilik olduğu gerekçesiyle yapılan uyarıdır. Bu uyarıya göre bütün askerlerin evraklarını, cüzdanlarını ve paralarını kıyafetlerinin dış ceplerinde taşımamaları konusuna en sert şekilde dikkat çekilmekte, hatta metin-

[35] Genel kurallar içerisinde sağlıkla ilgili uyarıların olduğu bu kısımda revir ve hastaneler hakkında bilgiler verilmekle birlikte, sonraki "Sağlık Hizmetleri" başlıklı bölümde bu bilgiler tekraren daha detaylı verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

de kalın yazı karakteri ile vurgulanmaktadır. Bu kısımda işaret edilen son bir husus da Atina otelinde Berlin Genelkurmay temsilciğinin bir harita deposu olduğu ve buradan Garnizon komutanının izniyle Türkiye hakkında gerekli haritaların temin edilebileceği bilgisidir.

Sağlık Hizmetleri

Sağlık hizmetleriyle ilgili genel kurallar, revir saatleri ve İstanbul'daki Alman hastane ve sağlık merkezlerinin nerelerde olduğuna dair bilgiler ayrı bir ana başlık altında verilmektedir. Sağlıkla ilgili genel kurallar çerçevesinde birlik doktorlarının haricinde (bilhassa doktoru olmayan birlikler için) Avrupa ve Asya yakalarında sağlık hizmeti veren merkezler ve bu yakaların sağlık sorumluları belirtilmektedir. Buna göre Avrupa yakasındaki sağlık hizmetlerinden İstanbul Garnizon doktorunun sorumlu olduğu ve bürosunun Yeni Rum Okulunda bulunduğu bilgisi verilirken, görüşme saatleri ve telefonla ulaşım hakkında bilgiler yer almaktadır. Buna göre Rum okulundaki Alman garnizon doktorunun İstanbul için sıhhi konularla ilgili en yetkili isim olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca burada göz, kulak, deri ve diş gibi uzman kliniklerinin ve bir garnizon eczanesi olduğu bilgisi de verilmektedir. Motorlu araç birimi mensupları için de Taksim kışlasında bir revir hizmeti ve saatlerinden bahsedilmektedir.

Anadolu yakasında ise Haydarpaşa Alman garnizon doktoru sorumlu olduğu ve bürosunun Selimiye kışlasında bulunduğu görülmektedir. Günlük olarak Haydarpaşa ordugâhında ordugâh doktoru, verilen revir hizmeti ve saatleri hakkında bilgi verilmektedir. Subaylar hasta olduklarında doğrudan garnizon doktorlarına başvurabilirlerken, astsubay ve erler ise kayıtları yapılarak revir hizmetine yönlendirilmektedirler.

Sağlık hizmeti açısından önemli bir işlem de İstanbul'a giriş esnasında yapılan bit temizliği uygulamasıdır. Bu işlemi için birlik olarak ya da münferit şekilde başvuruları, Sirkeci ve Haydarpaşa istasyonlarındaki ilgili birimlerin organize ettiği belirtilmekte, bu uygulamayla ilgili kurallara/saate uyulması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Kolera ve tifüs gibi hastalıklara karşı koruma aşısının kimin (subay/er) nerede yaptırması gerektiğine dair bilgiler verilmektedir. Buna göre günün bazı gün ve saatlerinde subaylar garnizon doktorunda bu işlemi yaptırırlarken, erler ise garnizon revirinde aşılarını yaptırmaktadırlar. Alman askerlerinin sağlığını tehdit eden bir husus da cinsel yolla bulaşan hastalıklardır. Yapılan düzenlemeye göre bu tehlikeli durumun önünü almak üzere cinsel ilişkiye giren Alman astsubay ve erlerin önleyici tedaviyi hemen yaptırmaları gerektirmektedir.

Aksi halde cinsel yolla bir hastalık kapmaları durumunda garnizon kumandanlığı tarafından sert şekilde cezalandırılacaklarının tekraren vurgulandığı görülmektedir.

Sağlık hizmetleri başlığında son olarak Alman askeri hastaneleri bir liste halinde verilmekte ve hangi hastanenin hangi alanda uzmanlık klinikleri bulunduğu, muayene saatleri gibi bilgiler sunulmaktadır.

Bu listede verilen bilgilere göre Avrupa yakasındaki sağlık merkezi ve hastanelerin başında Garnizon doktorunun da bulunduğu Yeni Rum Okulu gelmektedir. Burada göz ve kulak hastaları için uzman klinik, diş hekimi kliniği ve garnizon eczanesi bulunmaktadır. İç hastalılar, cerrahi ve cinsel hastalıklar için Boğaziçi'nde Kuruçeşme'de 1 numaralı Alman askeri hastanesi [Deutsche Etappenlazarett I Konstantinopel] olduğu belirtilmektedir. Tophane'de bulunan Alman Kızılhaç Hastanesi'nde (Eski İtalyan hastanesi) ise bulaşıcı hastalıklar için hizmet vermektedir. Taksim Alman Hastanesi'nin de [Vereinslazarett Deutsches Krankenhaus] iç ve cerrahi, göz ve kulak hastalıkları için hizmet verdiği belirtilmektedir.

Anadolu yakasındaki Alman sağlık merkezlerinin listesine bakıldığında ise Fenerbahçe'de yine iç, cerrahi ve bulaşıcı hastalıklar hizmet veren 2 numaralı Alman askeri hastanesi bulunmaktadır. Moda'da bulunan bir Alman Senatoryumunun (iyileştirme/nekahet evi) bulunduğu görülmektedir. Haydarpaşa ordugâhında bir diş hekimi kliniği bulunduğu da verilen bilgiler arasındadır. Son olarak gerekli durumlarda hastane sevki ve hasta transferi gibi uygulamaların, ilgili garnizon ve revir doktorlarının telefonla talebi üzerine gerçekleştiği, yani yetki olarak birlik doktorlarının doğrudan sevkinin kabul edilmediği belirtilmektedir.

Sonuç

Talimatname metni Sağlık hizmetleri başlığı altından verilen yukarıdaki bilgilerin ardından Askeri Misyon Kurman Başkanı von Lenthe imzasıyla son bulmaktadır. Bundan sonraki sayfada Alman asker ve subaylarının işini kolaylaştırması açısından düşünülen ve ihtiyaç duyacakları yerlerin adreslerine dair bir krokinin de talimatnameye ek olarak konulmuş olması, bizlere dönemin İstanbul'undaki Alman askeri varlığının bir haritasını sunuyor olması açısından önemlidir. Nitekim bu kroki bize talimatnamede bahsi geçen çoğu mekânın yerini tespit etmemizi sağlamaktadır. Mekânların isimleri numaralandırılarak liste halinde verilmiş ve bunlar kroki üzerinde gösterilmiştir. Listede 52 mekân bulunmaktadır. Bununla birlikte tespit imkânı sadece merkezî İstanbul'u gösterdiği için Anadolu yakası için geçerli değildir. Öte yandan krokide talimatnamede bahsedilmeyip, Alman asker-

lerini ilgilendirecek kilise, konserve fabrikası, adı geçmeyen oteller gibi mekânlar da gösterilmiştir.

Sonuç olarak ele aldığımız 1918 yılına ait bu askeri talimatname metninin İstanbul'daki Alman ordu mensuplarının İstanbul'da bulundukları süre içerisinde neyi nerde ne zaman yapmaları ya da yapmamaları gerektiğine dair İstanbul'a gelen tüm Alman ordu mensuplarına verildiğini tahmin edebileceğimiz broşür niteliğindeki bir talimatname olduğu görülmektedir. Nitekim Alman asker ve subayları İstanbul'da bulundukları süre içerisinde ihtiyaç duyacakları bilgileri ve uymaları gereken kuralları bu talimatnamede bulabilmektedirler.

Bununla birlikte talimatnamenin üçüncü yılını dolduran savaş ve müttefikliğin tecrübelerini içerecek şekilde hazırlandığını da düşünmek mümkündür. Zira metnin tarihi olan 1918 baharının artık savaşın ittifak devletleri açısından kötüye gittiği ve müttefiklik ilişkisinin çatırdadığı bir dönem olduğunu dikkate almak gerekir.[36] Ayrıca metindeki davranış kuralları, kılık kıyafet, kurulacak ilişkiler gibi hususlara dair uyarılarda, Alman ordu mensuplarını hassas olmaya ve müttefiklik ilişkisini zedeleyebilecek türden hareketlerde bulunmamalarını amaçladığı dikkat çekmektedir.

[36] Osmanlı Alman ittifak ilişkisinin çatırdadığı bir dönemde belki de geç kalmış bir hareket olarak 17 Aralık 1917-25 Ekim 1918 tarihleri arasında Alman Askeri Misyonu tarafından, Sanders'in ifadesiyle "Türk dünyasının anlaşılmasına hizmet eden bir köprü" vazifesi görmesi amacıyla İstanbul'da yayınlanan *Am Bosporus* adlı Alman askeri gazetesini zikretmekte fayda vardır. Savaşın son yılında İstanbul'daki Alman askerleri tarafından gerçekleştirilen bilimsel, kültürel, sosyal ve sportif faaliyetler hakkında bilgiler de yer alan gazete bu özelliğiyle, söz konusu faaliyetlere ilişkin araştırmalar için önemli bir kaynaktır. Gazetede aynı zamanda Türk müelliflerinin yazı ve şiirlerinin Almanca çevirileri ile Alman yazarlarının metinlerine yer verildiği görülmektedir. Hedef kitlesi Osmanlı'da görev alan Almanlar olan bu gazeteyi elbette savaş dönemindeki çoğu yayın gibi ittifaka hizmet eden propaganda niteliğindeki bir yayın olarak düşünmek gerekir. Bizim bu çalışmada ele aldığımız metin Alman ordu mensupları açısından daha ziyade teknik bir talimatname görünümünde iken, bu gazete aracılığıyla İstanbul'un farklı bölgelerinde Alman askerlerine yönelik, konser, konferans, kutlama, spor faaliyetleri vs. duyurular üzerinden yine 1918 yılında İstanbul'daki alman varlığına dair tamamlayıcı nitelikte önemli ipuçları elde edilebilmektedir. Bu gazete hakkında yakın zamanda yapılmış bir çalışma için bkz. Kemal Özden, "*Am Bosporus – Deutsche. Soldatenzeitung* Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Yayınlanan Alman Askerî Gazetesi", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016 / Elazığ*, 1. Cilt, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s. 271-302.

Kaynakça

Deniz Tarihi Arşivi

DTA, BN, 202/5095

Bundesarchiv-Militärarchiv [Alman Askeri Arşivi]

BArch MA, PH 30-III/75

BArch MA, PH 30-III/76

Bundesarchiv [Alman Federal Arşivi]

BArch, R2/50245

BArch, RM 27-XIII/25

BArch, R 901/82842-82844

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts [Alman Dışişleri Arşivi]

PA AA, R 13331

PA AA, R 13333

GP, (Alman Dışişleri Belgeleri Koleksiyonu): Lepsıus, Johannes; Bartholdy, Albrecht Mendelssohn; Thımme, Friedrich (ed.), *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswätigen Amtes*, 40 Cilt, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922-1927.

Am Bosporus – Deutsche Soldatenzeitung

Tasvir-i Efkâr

Akcan, Erol, "Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi", *Atatürk Dergisi*, c. 4, sy. 1, s. 13-35.

Alkan, Necmettin, "Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Osmanlı Hizmetindeki Alman Subayları ve Savaş Sürecine Etkileri", *114K309 nolu Tübitak Projesi*, Trabzon: 2016.

Alkan, Necmettin, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyetinin Komutanı Otto Von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 43, yıl 2006, s. 135-166.

Altıntaş, Yusuf Ziya, "Otto von Bismack ve Osmanlı'daki İmajı", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi*, İstanbul Üniversitesi SBE, Danışman: Ali Fuat Örenç, İstanbul 2012.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 32, yıl 1979, s. 481-494.

Mahmud Şevket Paşa, *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul: Arba Yayınları, 1988.

Mühlmann, Carl, "Die Deutsche Militärmission in der Türkei", *Wissen und Wehr*, No. 12, 1938, s. 847-855.

Mühlmann, Carl, *Deutschland und die Türkei 1913-1914: die Berufung der deutschen Militärmission nach der Türkei 1913, das deutsch-türkische Bündnis 1914 und der Eintritt der Türkei in den Weltkrieg*, Berlin-Grunewald: Rothschild, 1929.

Mühlmann, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914: Osmanlı Savaşa neden ve nasıl girdi?*, çev. Kadir Kon, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Özden, Kemal, "*Am Bosporus – Deutsche Soldatenzeitung*, Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da Yayınlanan Alman Askerî Gazetesi", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016 / Elazığ*, 1. Cilt, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s. 271-302.

Sanders, Liman von, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin: August Scherl Verlag, 1920.

Sanders, Liman von, *Türkiye'de Beş Sene*, Muzaffer Albayrak (Yay. Haz.), 2. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2006.

Sanders, Liman von, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Tunç, Salih, "Fransız Askeri Ateşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askerî Heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri", *Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, c. 6, yıl, 2018, s. 613-628.

Wallach, Jehuda L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, çev. Fahri Çeliker, Ankara: Genel Kurmay ATASE Yay., 1985.

Wallach, Jehuda Lothar, *Anatomie einer Militärhilfe*, Düsseldorf: Droste, 1976.

Wolf, Klaus, *Gallipoli 1915: Das deutsch-türkische Militärbündnis im Ersten Weltkrieg*, Report Verlag, 2008.

Wolf, Klaus, *Gelibolu 1915 - Birinci Dünya Harbi'nde Alman Türk Askeri İttifakı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Yurdoğlu, İhsan, *Almanca-Türkçe Askerî Terimler Lûgati*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, [1944].

Ek: İstanbul Garnizon Talimatnamesinin ilk sayfası ve son sayfada yer alan kroki.

Militär-Mission

Konstantinopel, März 1918

Garnisonbestimmungen für Konstantinopel.

I.

Bestimmungen für Ankunft, Unterkunft und Abfahrt.

1. Die Geschäftszimmer des Deutschen Garnisonältesten Major Gravenstein befinden sich im Hotel Athen, gegenüber dem Garten Petits Champs und im Hotel Rodosto, Treppenstrasse 67. Von den auf der europäischen Seite mit der Bahn eintreffenden deutschen Heeresangehörigen haben sich die neuankommenden Offiziere, sowie alle Unteroffiziere und Mannschaften sofort nach ihrer Ankunft bei dem deutschen Bahnhofskommando in der Holzbaracke gegenüber dem Haupteingange des Bahnhofs Sirkedji zu melden. Von den Offizieren, die nur zeitweilig aus Konstantinopel abwesend waren, haben sich nur diejenigen zu melden, die Unterbringung oder Gepäckbeförderung durch die Einrichtungen des Garnisonältesten wünschen.

A. Ankunft mit den Balkanzügen auf Bahnhof Sirkedji.

Auf dem Bahnsteig befinden sich bei Ankunft des Balkanzuges deutsche Bahnhofsordonnanzen, erkenntlich an Helm und weißer Armbinde. Diese sind lediglich dazu bestimmt den ankommenden Offizieren, Unteroffizieren und Mannschaften über alles in Frage kommende Auskunft zu erteilen und sie durch die Bahnhofssperre zum deutschen Bahnhofskommando zu leiten. Am Ausgange des Bahnhofs, an der Bahnhofssperre ist vorzuzeigen:

a. der Viersprachenausweis.
b. der Passierschein.

Beides wird durch einen deutschen Unteroffizier vom Bevollmächtigten Generalstabsoffizier des Chefs des Feldeisenbahnwesens (Bvg.) abgenommen. Infolge des großen Andranges ist es notwendig, daß jeder schon vorher die angeführten Papiere zum Vorzeigen bereit hält.

Nach Passieren der Sperre erfolgt Anmeldung beim deutschen Bahnhofskommando in der Baracke im Garten gegenüber dem Hauptausgange des Bahnhofs. Hier wird nach Eintragen in das Meldebuch ein Quartierzettel ausgestellt, bei Offizieren für eines der Hotels des deutschen Garnisonältesten, Hotel London, Hotel Bristol oder Hotel Royal, bei Portepeeunteroffizieren Hotel Royal, bei Unteroffizieren und Mannschaften eines der Unterkunftshäuser.

Für das in Konstantinopel zuständige Wohnungsgeld ist bei Genehmigung zum Wohnen außerhalb der Hotels des Garnisonältesten folgende Verfügung der Militär-Mission maßgebend:

Es werden gezahlt für Offiziere bis M. 6.— täglich
„ Portepeeunteoffz. bis „ 3.60 „
„ Unteoffz. bis „ 2.40 „
„ Mannschaften bis „ 2,00 „

Dabei ist zu beachten, daß nur der tatsächlich gezahlte Mietspreis bis in Höhe der angeführten Beträge seitens der Intendantur erstattet wird.

Verpflegungsgebührnisse:

a. Grundsätzlich ist gemeinsame Verpflegung in Truppenküchen und Speiseanstalten anzustreben. Für einen solchen Küchenbetrieb werden festgesetzt pro Kopf und Tag:

für den Portepeeunteoffz. pp. M. 5.50
für sonst. Unteoffz. u. Mannschaften „ 3.50

b. Heeresangehörige, die an einer solchen Verpflegung nicht teilnehmen können, erhalten zur Selbstverpflegung, falls der von der vorgesetzten Dienststelle dienstlich begründete Antrag von der Intendantur genehmigt wird, nachstehende Sätze:

Offiziere M. 15.—
Portepeeunteoffz. „ 8.—
sonstige Unteoffz. u. Mannsch. „ 5.—

außerdem ist zuständig eine in bar zu zahlende Zulage — zahlbar wie die Feldbesoldung — von täglich

für den Offizier M. 3.75
„ „ Portepeeunteoffz. „ 2.25
für sonstige Unteroffiziere „ 1.50
für Gefreite u. Gemeine „ 1.25

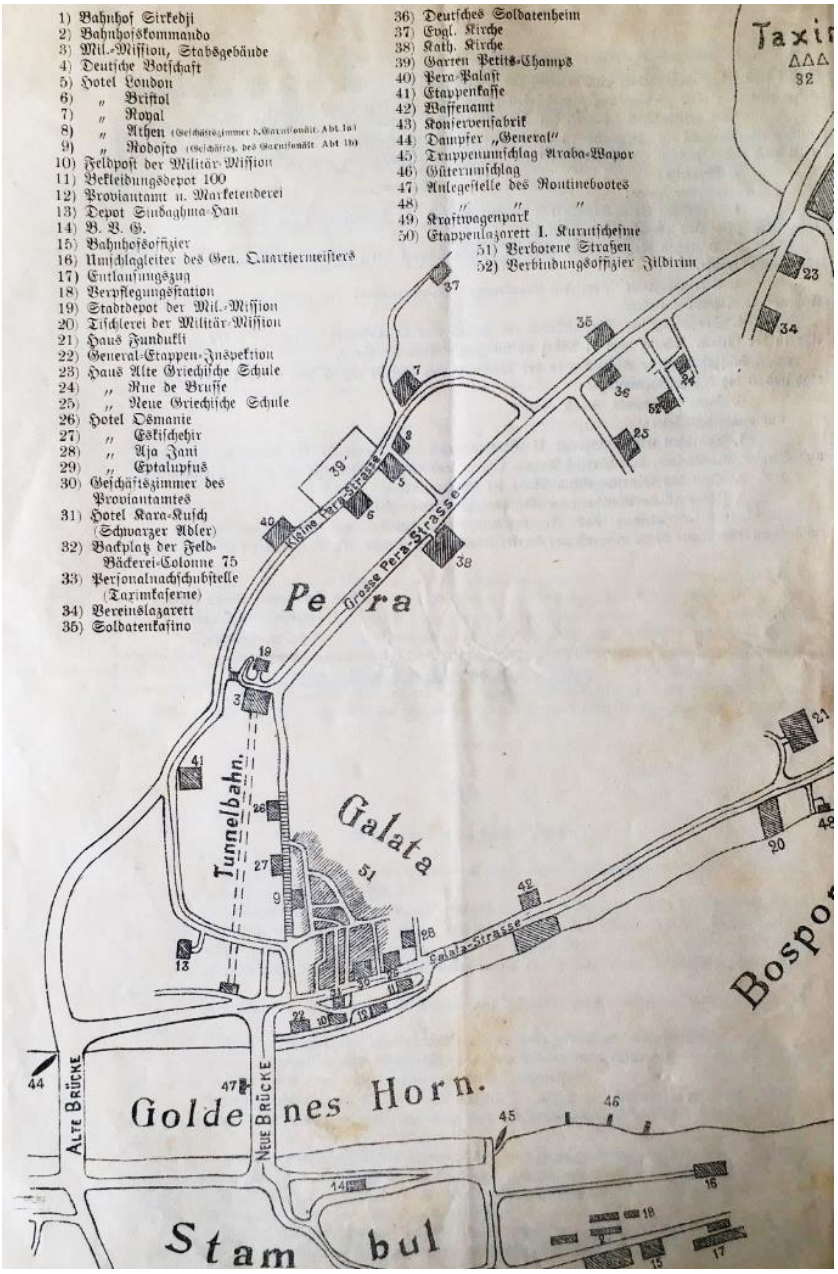
1) Bahnhof Sirkedji
2) Bahnhofskommando
3) Mil.-Mission, Stabsgebäude
4) Deutsche Botschaft
5) Hotel London
6) „ Bristol
7) „ Royal
8) „ Athen (Geschäftszimmer d. Garnisonädt. Abt. Ia)
9) „ Rodosto (Geschäftsz. des Garnisonädt. Abt. Ib)
10) Feldpost der Militär-Mission
11) Bekleidungsdepot 100
12) Proviantamt u. Marketenderei
13) Depot Sudaghma-Han
14) B. V. G.
15) Bahnhofsoffizier
16) Umschlagleiter des Gen. Quartiermeisters
17) Entlausungszug
18) Verpflegungsstation
19) Stadtdepot der Mil.-Mission
20) Tischlerei der Militär-Mission
21) Haus Fundukli
22) General-Etappen-Inspektion
23) Haus Alte Griechische Schule
24) „ Rue de Brusse
25) „ Neue Griechische Schule
26) Hotel Osmanie
27) „ Eskischehir
28) „ Aja Zani
29) „ Eptalupfus
30) Geschäftszimmer des Proviantamtes
31) Hotel Kara-Kusch (Schwarzer Adler)
32) Backplatz der Feld-Bäckerei-Colonne 75
33) Personalnachschubstelle (Taximkaserne)
34) Vereinslazarett
35) Soldatenkafino
36) Deutsches Soldatenheim
37) Evgl. Kirche
38) Kath. Kirche
39) Garten Petits-Champs
40) Pera-Palast
41) Etappenkasse
42) Waffenamt
43) Konservenfabrik
44) Dampfer „General"
45) Truppenumschlag Araba-Wapor
46) Güterumschlag
47) Anlegestelle des Routinebootes
48) „ „ „
49) Kraftwagenpark
50) Etappenlazarett I. Kurutscheshme
51) Verbotene Strahen
52) Verbindungsoffizier Jildirim
Taxim
Kleine Pera-Strasse
Grosse Pera-Strasse
Pe ra
Tunnelbahn.
Galata
Galata-Strasse
Bospo
Alte Brücke
Neue Brücke
Golde nes Horn.
Stam bul

MÖNTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE FRANFURTER ZEİTUNG GAZETESİ'NİN TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNE BAKIŞI

Selma Yel[*]-Nursel Gülcü[**]

Giriş

Osmanlı Devleti'nin boğazlardaki üstünlüğü 19.yy'da İngilizlerle 5 Ocak 1809 tarihinde "Kale-i Sultaniye Antlaşması'yla sona ermiştir. Bundan sonraki süreç de Türk Boğazları üzerindeki hâkimiyet Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu antlaşmalarla düzenlenmiştir[1] ve Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde büyük Avrupa devletlerinin baskılarının daha da arttığını ve denizleri ile toprakları üzerinde bu devletlerin çıkar çatışmaları içerisine girdiği görülmektedir[2].

Çarlık Rusya'nın Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla elde ettikleriyle Batı karşısında avantajlı duruma gelmesi, Avrupa devletlerini endişelendirdiğinden Mısır meselesine müdahil olmalarına yol açmıştır[3]. Bundan sonraki süreçte bu müdahaleler boğazlar rejiminde çok taraflı anlaşmalar döneminin başlamasına zemin hazırlamıştır[4].

20 Yy. başına gelindiğinde Almanya'nın önlenemeyen yükselişi ve Osmanlı Devleti üzerinde gün geçtikçe artan nüfuzu karşısında Çarlık Rusya ile İngiltere arasında bir yakınlaşma başlamıştır[5].

1914 yılında patlak veren I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi ve savaş devam ederken Çanakkale Zaferi'nin kazanılmasıyla, Çarlık Rusya'da bir ihtilale zemin hazırlanmış ve Bolşevik isyanı çıkmıştır. Çıkan ihtilalle Çarlık Rusya'nın çökmesi ve "Brest Litowisk Antlaşması" ile savaştan çekilmesi bir anlamda boğazlar hakkındaki eski Rus taleplerinin vazgeçildiği ilan edilmesiydi[6].

Savaşın sonunda, Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin yenilmesiyle Osmanlı Devleti de yenik duruma düşmüş ve Bulgaristan ve Almanya'nın ardından 5 Ekim

---

[*] Prof. Dr., Gazi Üniversitesi. sy19602000@hotmail.com
[**] Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi. nur.gulcu@gmail.com

[1] Yücel, Y. ve Sevim, A. (1990). Türkiye Tarihi (Osmanlı Dönemi 1300-1556). Cilt 2. Ankara: TTK. s.154.

[2] Karal, E.Z. (1998). Osmanlı Tarihi. C.V. Ankara: TTK. s.100

[3] Kurat, A. N. (1990). Türkiye ve Rusya, Ankara: Kültür Bakanlığı. s.61-64. Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya bir saldırı olursa Çanakkale Boğazı'nı kapatmayı kabul etmesi, iki devletin birbirlerine karşılıklı olarak kara ve deniz kuvvetleriyle yardım etmesini esas alan bir savunma sözleşmesi niteliğindeydi.

[4] Tukin, C. (1999). Boğazlar Meselesi, İstanbul: Pan Yayıncılık. s.230.

[5] Kocabaş, S. (1994). Türkiye'nin Canı Boğazlar, İstanbul: Vatan Yayınları. s.101.

[6] Gürsel, F. H. (1968). Tarih Boyunca Türk – Rus İlişkileri, İstanbul: AK Yayınları. s.175.

1918'de barış görüşmeleri talep etmiştir[7]. Wilson'un 14 prensibinin esasları dahilinde istenen mütareke ile Osmanlı Devleti adilane bir sulh yapma galesi ile mütarekeye talip olmuştur[8]. İngiltere'nin teklifi kabul etmesiyle 30 Ekim 1918 tarihinde İngilizlerin boğazlar ile ilgili önerilerinin aynen kabul edildiği Mondros Mütarekesi kabul edilmiştir[9].

Mondros Mütarekesi ile dört yılda 1 milyona yakın insanın yok olmasına sebebiyet veren bir savaş sona eriyordu fakat "bir son veriliyordu" sözü geniş anlamda değerlendirildiğinde; Osmanlı Devleti'ne de son veriyordu. Mondros Mütarekesine bir nevi Sevr Antlaşması'nın ilk kararı nazarı ile bakmak gerekiyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Sevr'in maddeleri arasında esas bakımından hemen hemen bir fark yok gibidir. Emperyalist devletler asırlardır ele geçirmek istedikleri boğazları bu antlaşma ile ele geçirmek ve buraya yerleşmek istediklerini açıkça ortaya koymuşlardır[10].

Sevr Antlaşması sonrası Osmanlı topraklarını paylaşma faaliyetine başlayan İtilaf Devletleri, Boğazlar Meselesi konusunda anlaşamamış ve boğazların kontrolünü birbirlerine bırakmak istememiştir. Amerika'nın, İngiltere'nin manda teklifini kabul etmemesi üzerine, İngiltere, boğazların Milletler Cemiyeti'ne verilmesini sağlayacaktır[11].

Sevr Antlaşması Sonrası Türkiye'nin SSCB ve Almanya ile olan ilişkileri

I.Dünya Savaşı'nın sonunda Versay Antlaşması'yla ağır bir yenilgiden çıkan Almanya, iç siyasal ve ekonomik durumu itibarıyla, her gün biraz daha çöküntüye doğru gitmekteydi. Versay ile yükletilen amaçsız tamirat borçları, Almanya'da enflasyonun bir çığ gibi büyümesine neden oldu. Solcu grubun kışkırtmasının artmasıyla Almanya'da grevler artarken Nasyonal- Sosyalist Partisinin lideri Adolf Hitler, hükümeti "Soyguncular Hükümeti" diye adlandırıyor ve "Diktatörlük istiyoruz" diye bağırıyordu. Almanya'nın içinde bulunduğu ekonomik durum 1924'den itibaren yavaş yavaş düzelme eğilimi gösterdi. Bu durumda Almanya'nın tamirat borçlarının daha akla yatkın bir düzene konulması büyük rol oynadı[12]. Türkiye de Almanya ile olan ilişkilerini bu dönemde, Almanya'nın durumunu yakından takip ederek belirli bir çerçevede ele almıştır[13].

---

[7] Genelkurmay Başkanlığı. (2004). Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri. Ankara: Genelkurmay. s.91.
[8] Ünal, T. (1998). Türk Siyasi Tarihi. İstanbul: Kamer yayınları. s.595
[9] Karabekir, K. (1995). İstiklal Harbimiz C.I. (Haz. Faruk Özerengin). İstanbul: Emre Yayınları. s.80-81
[10] Ünal, 1998:596-599.
[11] Kocabaş, 1994:135.
[12] Armaoğlu, F. (1994). XX. Yüzyıl Siyası Tarihi. Ankara: İş Bankası. s.155-157.
[13] Çalık, R. www.tarihtarih.com. Türk- Alman ilişkileri (1923 – 1945).

Türkiye 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması sonucunda Almanya ile diplomatik ilişkiler kurulmasını engelleyen daha önceki antlaşma hükümlerini geçersiz hale getirmiştir[14].

Lozan Antlaşması'ndan sonraki süreçte Almanya ile resmi görüşmelere başlayan Türkiye 3 Mart 1924 tarihinde Türk-Alman Dostluk Antlaşması'nı imzaladı. Ankara'nın başkent olmasından sonraki süreçte de Almanya Ankara'da büyükelçilik binasının yapımına başlayan ilk devlet olacaktır[15].

Almanya, Atatürk'ün yapmış olduğu birçok inkılabın da takipçisi olmuş ve Almanya elçilerinin Türkiye ve inkılaplar konusunda hazırlamış olduğu ayrıntılı raporlarla Türkiye gündemini izleyerek birçok inkılaba destek vermiştir. Alman elçisi Nodolny'nin harf inkılabı ile ilgili hazırlamış olduğu uzun raporda; harf inkılabının Türk-Alman ilişkilerindeki önemini açıkladıktan sonra, Türkiye'nin "Çarlık Rusya'nın baskısından kurtularak, gelişmelerini sağlamak ve batılılaşma hedeflerini gerçekleştirmek için dillerine uygun alfabeyi hayata geçirme çalışmalarına başlamıştır" ifadesiyle Türkiye –Almanya yakınlaşmasına dikkat çekmiştir[16].

I.Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Sovyetler Birliği, Almanya ve Türkiye'nin uluslararası politikada tecrit edilmeleri üç devlet arasındaki yakınlaşmayı sağlayan temel etken olmuştur[17]. SSCB'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1924 yılında İngiltere ve Fransa tarafından tanınmasına rağmen SSCB ile İngiltere ve Fransa arasında normal ve güven verici ilişkiler kurulamamıştır[18]. Almanya, SSCB ve Türkiye'den oluşan üçlü grubun kendi içindeki ikili ilişkilerinin olumlu ya da olumsuz eğilimler taşıması, doğrudan doğruya diğer ülkelerle olan ilişkilerini de yakından etkilenmekteydi[19].

Almanya, SSCB ve Türkiye, uluslararası politikada tecrit edilmiş durumlarının neticesi olarak Milletler Cemiyeti'nin dışında kalmışlardı. Almanya'nın 9 Şubat 1926 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmak için başvurusunu yapması, Türkiye

---

[14] Almanya'nın Stockholm Elçisi Rudolf Nodolny, 1923 yılı sonunda kaleme aldığı raporda; "Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin İstanbul'a Büyükelçi atayacaklarını ilan etmeleri fakat büyükelçiliklerini kesinlikle ve hiçbir koşulda Ankara'ya taşımayacaklarını da açıklamaları yeni Batılı üç devletin Türk Hükümetine karşı izledikleri sertlik yanlısı politika bu manadaki olası gelişmeler sorunun çözümünün güç olacağını gösteriyordu" ifadesiyle Türkiye'nin Almanya ile dostluğu için çaba harcayacaktır. Koçak, C. (1991). Türk- Alman İlişkileri (1923 – 1939). Ankara: TTK. s.6.

[15] Koçak, 1991:6-9.

[16] Çalık, R. ve Baltaoğlu, A. G. (2001). "Alman Kaynaklarında Türk Harf İnkılabı ve Yankıları". Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. (27-28):274-275.

[17] Koçak, 1991:17.

[18] Çarlık Rusya'nın Fransa'ya olan borçları Fransız-SSCB ilişkilerinin gelişmesindeki en büyük engel olacaktır. Fransa'nın SSCB'nin sınırlarında bulunan Polonya, Çekoslovakya ve Romanya ile yakından ilgilenmesi de SSCB'yi hoşnut etmeyen bir durumdu. Armaoğlu, 1994:168.

[19] Armağlu, 1994:168.

ve SSCB gibi henüz Milletler Cemiyeti'nin çok uzağında olan iki ülkeyi, Almanya'nın bu adımı karşısında tedirgin edecektir. Özellikle SSCB bu üyeliğin neticesi olarak Almanya'nın Türkiye'yi, Türkiye- Sovyet ilişkileri üzerinde olumsuz yönde etkili olabileceğini düşünmekteydi[20].

Almanya, bu dönemde Atatürk'ün yapmış olduğu birçok inkılabın da takipçisi durumundaydı ve Almanya, elçilerinin Türkiye ve inkılaplar konusunda hazırlamış olduğu ayrıntılı raporlarla Türkiye gündemini izleyerek birçok inkılaba destek vermiştir. Alman elçisi Nodolny'nin harf inkılabı ile ilgili hazırlamış olduğu uzun raporda; harf inkılabının Türk-Alman ilişkilerindeki önemini açıkladıktan sonra, Türkiye'nin "Çarlık Rusya'nın baskısından kurtularak, gelişmelerini sağlamak ve batılılaşma hedeflerini gerçekleştirmek için dillerine uygun alfabeyi hayata geçirme çalışmalarına başlamıştır" ifadesiyle Türkiye –Almanya yakınlaşmasına dikkat çekmiştir[21].

1930 yılına gelindiğinde Türkiye önemli denilebilecek birçok reformu gerçekleştirmiş, aynı zamanda Lozan Barış Antlaşması ile halledilemeyen birçok sorunu da çözüme kavuşturmuştu. 1930'a değin kendi iç politikasına yoğunlaşan Türkiye 1930'dan itibaren Milletler Cemiyeti sistemi içinde olmayı kendi çıkarları açısından daha uygun görerek Milletler Cemiyetine üye olma yönünden çalışmalara başlamıştır[22]. 1931 yılı Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) toplantılarına Türkiye davet edilmeye başlanacaktır. Bu süreçte SSCB Türkiye'nin bu süreçte tamamen batılı devletlerle ilişkiler içinde olacağı endişesiyle Türkiye'nin Cemiyete görmesine sıcak bakmamıştır. Fakat Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne 1932'de üye olmasından kısa süre sonra SSCB'de cemiyete üye olmuştur[23]. Almanya ise SSCB'nin karşı çıkmasına rağmen, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını istemekte ve desteklemekteydi[24].

Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Almanya'nın Hitler'in iktidara geçtiği günden itibaren, Versay hükümlerini bir tarafa bırakarak, Almanya'yı gizliden silahlandırmaya karar vermesi, 1934 yılından itibaren silahlanma faaliyetine girişmesiyle birlikte İngiltere ve Fransa silahsızlanma çalışmalarına başlayacak fakat sonuçsuz kalan bu çalışmalardan sonra İngiltere de savunma gücünü artırmaya karar verdiğini açıklayacaktır.

---

[20] Koçak, 1991:17-19.
[21] Çalık ve Baltaoğlu, 2001:274-275.
[22] Gönlübol, M. (1968). Milletlerarası Siyası Teşkilatlanma. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. s.157.
[23] Ulusan, Ş. (2008). "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi". ÇTTAD. 7(16-17):245.
[24] Koçak, 1991:23.

Almanya'nın Versay Antlaşması'nın en önemli hükümlerini tek taraflı feshetmesi üzerine İngiltere ve Fransa Almanya'yı protesto ettiler. Bundan sonraki süreçte İngiltere'nin politikası Almanya ile uzlaşma sağlama ve diğer devletleri yatıştırma çalışmaları ile birtakım Antlaşmalarla Almanya'yı silahsızlandırmaya çalışmaktı. Fransa ile SSCB ittifakı Almanya'nın olduğu kadar İngiltere'yi de rahatsız etmekteydi. İngiltere ve Almanya arasındaki anlaşma, Fransa'yı İngiltere'den önemli bir etken olarak uzaklaştıracak ve Avrupa'daki gelişmeler karşısında ayrı yollar izlemelerinin de başlangıcı olacaktır. Oysa birkaç ay sonra İtalya – Habeş Savaşı ile Avrupa'da başlayan buhran, İngiliz-Fransız iş birliğini her zamankinden daha zorunlu kılıyordu. 1935'de İngiltere ve Fransa'nın birbirinden ayrılması en çok Almanya'nın işine yarayacak Faşist İtalya ile Nazi Almanya'sının birbirine yaklaşmasında bir dönüm noktası olacaktır[25].

Almanya'nın ve İtalya'nın saldırgan tutumlarının artmasından dolayı, Lozan'da tam hakimiyet hakkı kazanamayan Türkiye, bağımsızlığı ve güvenliğini sağlama yönünde adımlar atarak, Milletler Cemiyeti'nin yetersiz kalması ve güven vermemesi, dünyada meydana gelen silahlanma ve gergin ortam nedeniyle Misak-ı Milli içinde tam bağımsızlık elde etmek amacıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilmesini isteyecekti. Türkiye bu arzusuna barışçıl yollarla ulaşılmasını istediğinden, İngiltere'nin görüşünü alıp, SSCB ile de mutabık olduktan sonra Lozan Sözleşmesi'ndeki taraf devletlerle Fransa, İngiltere, İtalya, Bulgaristan, Japonya, Romanya, Yunanistan Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'ya bir nota verildi[26]. Türkiye'nin teklifi İtalya dışında SSCB, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya, Fransa, İngiltere tarafından değişen koşullar içesinde olumlu karşılanmıştır.

Konferans, konuyu görüşmek üzere 22 Haziran 1936'da İsviçre'de Cenevre Gölü kıyısında, Lozan yakınındaki Montrö şehrinde toplanmıştı. Yaklaşık bir ay süren görüşmeler 20 Temmuz 1936'da imzalanan bir antlaşma ile sonuçlanmıştır. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras bir konuşma yaparak, Türkiye'nin sorunlarını, barışçı yollarla ve müzakere ederek çözmesinin önemini vurgulamış ve Türkiye'nin bu davranışının dünya için iyi bir örnek olduğunu ve zor olduğu düşünülen sorunların dahi üstesinden diplomasi yoluyla gelinebileceğinin Türkiye sayesinde dünyaya ispatlandığını söylemiştir[27]. TBMM

[25] Armaoğlu, 1994:245-249.

[26] "Verilen nota, Şartlar değişmiştir, kurallar da değişmiştir" prensibine dayanıyordu. Soysal, İ. (2000). Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920 – 1945). C.I. Ankara: TTK. s.502.

[27] Hakan Uzun, H. (2017). "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları". Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. (61):398.

de Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni 31 Temmuz 1936'da onaylamıştır[28]. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle; ticaret gemileri, savaş gemileri, uçaklar, genel hükümler ve son hükümlerden oluşan düzenlemeler maddeler halinde düzenlenmiştir[29].

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin konferans tutanakları, belgeleri incelendiğinde sözleşmede görülen maddeler pek çok değişik önerilerin ve bu önerilerin arkasında yatan farklı siyasi ve askeri düşüncelerin bağdaştırılması ile meydana geldiği görülmektedir. Bununla ilgili Fahri S. Korutürk, Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar ve Belgeler kitabında; "Konferans tutanakları okundukta ve belgelerden sezilecek art niyetlere hâkim olundukta bu maddelerin ruhuna ulaşılmak mümkündür "şeklindeki sunuş yazısındaki ifadeleriyle Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin her yönüyle iyi okunup değerlendirilmesini vurgulamıştır[30].

Montrö Sonrası Türkiye- SSCB ve Almanya ilişkileri

Montrö Konferansında SSCB Çarlık Rusya'sına nasip olmayan çok önemli sonuçlar elde etmiştir. Montrö Antlaşması'yla Karadeniz'de sahil sahibi olmayan devletlerin harp gemilerine kapanması, sahil sahibi devletlerin gemilerine geçiş hakkını Türkiye'nin güvenliği ile ilgili bazı zorunlu kısıntılar altında sınırsız kabul eden SSCB, boğazlar üzerinde şu veya bu şekildeki eski Sovyet Rusya iddialarını bir tarafa itip Konferansın vazifesinin gereği gibi yerine getirdiği görüşünü ileri sürmüştü[31]. Montrö Konferansı bir nevi SSCB'nin lehinde bir netice vermişti. Montrö, aynı zamanda SSCB bahriyesinin Akdeniz'e çıkabilmesine imkân vermiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra daha serbest bir hareket şekli olan Türk politikası öncelikle Petrol meselesinde büyük değişiklikler gerçekleştirdi. Türkiye güneye doğru büyük miktarda akan Rus petrolü için mükemmel bir vasıta durumundaydı. SSCB, Türk ordusunun modernize edilmesi ve bunun muhtelif kısımlarının daha geniş bir çerçeve dahilinde motorize edilmesi hususunda da Türk ordusu üzerinde mütevazi fakat kat'i bir kontrol sağlamıştı. Fakat Ankara Hükümeti'nin "Standart Oil" ile bir anlaşma yaparak ülkeye lazım olan bütün petrolü temin vazifesini bu şirkete vermesiyle beraber, SSCB 1937 yılına kadar ellerinde tutmakta oldukları imtiyazı elden çıkarmış bulunuyordu. Bu durumda, SSCB için yalnız ekonomik değil, aynı zamanda politik bir zarardı.

---

[28] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C.12, İçtima 1, (31.7.1936). s.301-302.

[29] 29 Maddeden oluşan bu kısım ayrıntılı düzenlemelerini içermektedir. 28. Madde sözleşme süresinin, yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak 20 yıl olacağını belirtmiştir.

[30] Meray, S. L. ve Olcay O. (1976). Montrö Boğazlar Konferansı, Tutanakları, Belgeler. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. s.8.

[31] Erkin, F. C. (1968). Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi. Ankara: Başnur Matbaası. s.264.

Montrö Antlaşması sonrası Almanya ile olan ilişkilere bakıldığında; Almanya'nın uzun seneler mal alınan ülkelerin başında geliyordu. Almanya'nın Türkiye'ye harp malzemeleri, Uçaklar, Denizaltı gemileri ve Türkiye Kimya Enstitüsünün kurulması için tesisat ve levazım gibi şeyleri günden güne artırarak Türkiye ile ticari ilişkilerini artırdığını ve bunun neticesinde de Türk- Alman ticari faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. Türkiye bu süreçte Balkan devletleri ile de ticari ilişkilerini genişletmeye çalışacaktır. Diğer taraftan İngiltere'de boş durmayarak Türk piyasasında yer almak için uğraşarak bir kısım İngiliz sermaye olanaklarının katkısıyla Türkiye'nin askeri ve sivil uçaklarını yapacak bir uçak fabrikası kurmuş, ayrıca başka Vickers şirketi de muhtelif harp malzemesi için büyük siparişler almıştır.

I. Dünya Savaşı'nda boğazları çok iyi müdafaa eden Türkiye olası bir harpte de çok iyi müdafaa edebileceği büyük bir politik ve stratejik koza sahip alması, 1914 'de olduğu gibi 1937'de boğazların büyük bir politik önemi bulunuyordu[32]. Montrö Sözleşmesi, Türkiye'yi boğazlarda çok önemli bir rol sahibi ve Akdeniz Devleti rolüne yeniden sahip kılmıştır[33].

Boğazların tamamıyla Türklerin kontrolüne geçmesi ve modern silahlarla teçhiz edilmesi ve SSCB'nin boğazların tahkimi konusunda çok uğraşmalarına rağmen bütün gayretlerinin boşa gitmesi[34], Türkiye üzerinde SSCB nüfuzunun gitgide azaldığını ortaya koymaktaydı. Bu süreçte Türkiye kendisinin SSCB ile çok sıkı ilişkiler içinde olmanın Türk menfaatleri çerçevesinde dış politikada ihtilafa sürükleyeceği endişesini taşımaktaydı[35].

Türkiye'nin dış politikada izlemiş olduğu yeni eğilimler SSCB basını tarafından tenkit niteliğindeki yazılar ile ortaya konulmaya başlamıştır. Moskova'da çıkan Pravda Gazetesi haberinde; Türk diplomasisindeki yeni eğilimleri ve Türkiye'nin İtalya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında yapılacak bir Akdeniz Paktı için Türkiye Dışişleri Bakanı Rüşdü Aras'ın gayretlerini anlatırken, daha önceden İtalya'nın itirazı ile gerçekleşmeyen paktın, "Mussolini'ye gösterilen mecburi tebessümle Türkiye'nin emniyeti için kâfi gelecek bir garanti teşkil ettiğini zannediyor" ifadesiyle Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ı eleştirmektedir. Bu eleştirinin yanında bir hatırlatma yapan Pravda Gazetesi, Atatürk'ün yakın zamanda söylemiş olduğu nutukta bölünmez sulh taraftarı olduğunu ayrıyeten vurgulamıştır[36].

---

[32] BCA, 03.10.248.682.13 s.1-4
[33] Erkin, 1968:320.
[34] Türkiye Deutsche Bankın Stockeil Bankası gibi sermayeleri tercih edecektir. BCA, 030.10.248.682.13. s.4
[35] BCA, 030.10.248.682.13. s.4.
[36] BCA, 030.10.248.682.13. s.5.

Pravda Gazetesi Atatürk'ün barış yanlısı politikasını vurgularken, aynı zamanda SSCB'nin izlemiş olduğu politikadaki zıtlık da dikkat çekmektedir, SSCB, 1936'da her türlü genişleme hedeflerini reddedip barış yanlısı politika izlerken, daha sonraları Montrö'de elde ettiği imtiyazlarla yetinmeyerek, boğazlarda kendi lehine elde etmek istediği ayrıcalıkları askeri üsler kurma hevesine dönüştürmesiyle, boğazlar konusu iki memleket arasındaki ilişkileri ve uluslararası münasebetleri olumsuz anlamda yeni bir buhranın içine sürüklemiştir[37].

Türk – Sovyet İlişkilerine Almanya'nın Bakışı ve Frankfurt Zeitung Gazetesi

Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini yakın takip eden devletlerden biri de Almanya'dır. SSCB basını tarafından Türkiye aleyhine çıkan yazılar Almanya basını tarafından da ilgiyle izlenmektedir. SSCB'nin Türk İstiklal Savaşı'ndaki desteği sebebiyle yakın dost ülkeler arasındaki gerginlik dikkat çekmektedir. Yaklaşan bir dünya savaşı öncesi hangi blokta yer alacağına karar verememiş olan SSCB, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yakın politikalar takip etmesini kendi menfaatleri açısından uygun bulmamıştır.

Bu dönem Türkiye- Almanya ilişkilerinde de önemli gelişmeler olmaktadır. Türkiye, Almanya ile olan ilişkilerine bu dönemde büyük bir hassasiyet göstermektedir. Türkiye'nin ihracatında önemli bir yere sahip olan Almanya uzun yıllar Türk mallarına en yüksek fiyatı veren ülke konumundaydı. Almanya'nın Türkiye'yi yanına çekme gayretleri ile beraber, Türkiye'nin İngiltere'ye yakın politika takip etmesi Türk-Alman ticaret ilişkilerini 1937 yılının başından itibaren olumsuz etkilemeye başlamıştır. Türkiye, ihracat ile ilgili endişesinden dolayı Almanya ile olan ekonomik ilişkilerindeki gelişmeleri basına yansıtmama konusunda büyük bir hassasiyet göstermiştir[38].

Almanya'nın bakış açısını yansıtması açısından Frankfurt Zeitung Gazetesi'nde 30 Nisan 1937 tarihinde yayınlanan makale önemli mesajlar içermektedir. SSCB Ankara temsilcisi Karahan'ın vazifesinden ayrılışı nedeniyle kaleme alınan makalede; Sovyet Rusya sefiri Karahan'ın Türkiye Cumhurbaşkanına vedanamesini takdim ettiğini ve Karahan'ın yerine kimin tayin edileceğinin şimdilik belli olmadığını, Karahan'ın gidişinin bir dereceye kadar hayret uyandırmış olmakla beraber bu durumun her iki devletin arasının gerginleştirdiğini gösteren bir emare olduğunun iddia edilemeyeceği belirtilmekte, Türkiye Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın

[37] Erkin, 1968:327.

[38] BCA, 030.10.231.558.4 Arşiv belgesinde verilen bilgiye göre Almanya karşısında Türkiye'nin taleplerinde ısrarcı olamayarak neticenin er ya da geç Almanya menfaati bakımından halledileceği endişesi yatmaktadır. Bu hassasiyet Maliye Bakanı tarafından Dışişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'ndan resmi bir yazı ile rica şeklinde istenecektir.

yakında Moskova'yı ziyaret edecek olmasını da manidar bulunmaktadır. İngiliz gazetelerine atıfta bulunan makale, Türk- Sovyet ilişkilerinin soğuduğundan bahsederken "bunun bir dereceye kadar kendi isteklerinin bir ifadesi olduğunu gizleyememektedir." ifadesiyle İngiltere'nin Türkiye politikasına da dikkat çekmektedir. Atatürk'ün uzun yıllardan beri devam eden dostluğu bir anda parçalamayacak kadar makul düşünen bir kişi olduğuna da ayrıca vurgulanmıştır.

Makalenin devamında, SSCB'yi asabileştiren şeyin aslında Türkiye'nin gün geçtikçe daha bağımsız bir politik istikamette yürümesi olarak görülmüştür. SSCB'nin, Türkiye'nin Çanakkale'de askeri hakimiyeti yeniden kazanması suretiyle elde ettiği başarının, SSCB'nin her yerinde aynı şekilde karşılanmadığını ifade ederek, SSCB'nin kendi içindeki ihtilale dikkat çekilmiştir. Özellikle uzun yıllar Rus petrolüne muhtaç kalan Türkiye'nin bu ihtiyacını başka yerlerden gidermeye başlamasını ise Türkiye ile İngiltere ve İtalya arasındaki olumlu diplomatik durumu aksettirmesi olarak belirtilmiştir.

Frankfurter Zeitung Gazetesi, Karahan'ı, Türk-SSCB ilişkilerinin aldığı vaziyetten sorumlu tutarak, Karahan'ı SSCB diplomasisinin en önemli mümessili olarak görmüş ve Karahan'ı bir Kafkasyalı heyecanıyla yaptığı şeyleri yine aynı heyecanla bozduğunu ifade etmiştir. Karahan'ın Çinin Sovyet Cumhuriyeti'ni tanımasını temin etmedeki rolünden bahsederek, Çin'deki komünist ihtilaldeki etkisinden dolayı Çin Hükümeti'nin, Moskova'dan geri çekilmesini istemesiyle beraber Karahan'ın Dışişlerinde Asya işleri uzmanı mevkiini işgal ederek bütün Yakın Asya'yı Sovyet nüfuzu altına almak için çalışmaya başladığını ve "bir Arap- İran – Türk ittifak sisteminin esaslarını kurmuş fakat bu fikir fiiliyata intikal edememiştir" denildikten sonra "şimdi şöhretinin bir dereceye kadar azalmış olması muhtemeliyle Ankara'yı şerefle terk etmiştir" yorumuna "kendisi hareket ederken istasyonda beş Türk bakanı hazır bulunmuştur" cümleleriyle Türkiye –SSCB ilişkilerine Karahan üzerinden bir bakış açısı oluşturmaya çalışarak Türk-SSCB ilişkilerini değerlendirmiştir.

Frankfurt Zeitung Gazetesi'nde 30.04.1937 tarihinde yayınlanan makale ile aynı gün yayınlanan Türkische Post Gazetesi de Türkiye'nin dış politikadaki yeni eğilimlerini ortaya koymak açısından benzer ve yakın görüşler ortaya koymaktadır. Türkische Post Gazetesi'nin haberinde; Türkiye'yi ziyaret eden Irak Dışişleri Bakanı'nın Ankara'yı ziyaretinin iki ülke ilişkileri ile ilgili olarak karşılıklı dostane yaklaşımlar çerçevesinde kendi halklarının egemenlik haklarını ve ulusal çıkarlarını koruyan ve olası bir dünya savaşına karşı, karşılıklı yapılan iş birliği kararına yer veriyor. Türkische Post Gazetesi'nde Türkiye'nin değişen ve daha çok milli

egemenlik ilkesi çerçevesinde ilerleyen politikasını Irak Dışişleri Bakanının ziyareti üzerinden ortaya koyarak, Türkiye'nin yeni eğilimlerini olası bir dünya savaşı üzerinden değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu andan itibaren diplomatik ilişkilerine yön veren ana politikaya "Yurtta sulh Cihanda Sulh" politikasının hakim olduğunu ve politikasını da kararlı bir şekilde Lozan'dan sonraki süreçte olduğu gibi Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonraki süreçte de devam ettirdiğini, Almanya'nın ve İtalya'nın saldırgan tutumlarına rağmen Atatürk'ün diplomasiye önem veren tavrı ile dünya tarihinde çok önemli bir kavramın öncülüğü yaptığını II. Dünya Savaşı öncesinde yayınlanan bir çok gazete ve makalenin Türkiye'nin bu barış yanlısı tavrını açıkça ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Armaoğlu, F. (1994). *XX. Yüzyıl Siyası Tarihi*. Ankara: İş Bankası.

BCA, 030.10.231.558.4.

BCA, 030.10.248.682.13

BCA, 030.10.248.682.13.

BCA, 030.10.248.682.13.

BCA, 030.10.248.682.13.

Çalık, R. ve Baltaoğlu, A. G. (2001). "Alman Kaynaklarında Türk Harf İnkılabı ve Yankıları". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (27-28).

Çalık, R. www.tarihtarih.com. Türk- Alman ilişkileri (1923 – 1945).

Erkin, F. C. (1968). *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.

Genelkurmay Başkanlığı. (2004). *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*. Ankara: Genelkurmay.

Gönlübol, M. (1968). *Milletlerarası Siyası Teşkilatlanma.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Gürsel, F. H. (1968). *Tarih Boyunca Türk – Rus İlişkileri*, İstanbul: AK Yayınları.

Hakan Uzun, H. (2017). "Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (61).

Karabekir, K. (1995). *İstiklal Harbimiz* C.I. (Haz. Faruk Özerengin). İstanbul: Emre Yayınları.

Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi.* C.V. Ankara: TTK.

Kocabaş, S. (1994). *Türkiye'nin Canı Boğazlar*, İstanbul: Vatan Yayınları.

Koçak, C. (1991). *Türk- Alman İlişkileri (1923 – 1939).* Ankara: TTK.

Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Meray, S. L. ve Olcay O. (1976). *Montrö Boğazlar Konferansı, Tutanakları, Belgeler.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920 – 1945)*. C.I. Ankara: TTK.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C.12, İçtima 1, (31.7.1936). s.301-302.

Tukin, C. (1999). *Boğazlar Meselesi*, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Ulusan, Ş. (2008). "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi". *ÇTTAD. 7(16-17).*

Ünal, T. (1998). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Kamer yayınları.

Yücel, Y. ve Sevim, A. (1990). *Türkiye Tarihi (Osmanlı Dönemi 1300-1556).* Cilt 2. Ankara: TTK.

ALMANCA VE TÜRKÇEDE "VATAN" KAVRAMININ METAFORİK ANALİZİ

Kemal Demir*

Giriş

Bilişsel dilbilimin kurucularından olan Lakoff ve Johnson Metafor kavramını insanların anlam dünyasını oluştururken kullandıkları bir araç olarak görmüşlerdir. Onlara göre Metafor zihinsel süreçler ile bedensel etkileşimin ürettiği kavramsal yapılardır. Buna göre insanlar ifadelerinde davranışlarını ve düşüncelerini ortaya koymaktadırlar. Bu takdirde metafor söylemlerinin metaforlar ile irdelenmesi insanların ve toplumların düşünce ve davranış dünyasına ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda 2000 li yılların ilk döneminde Schmitt'in geliştirmiş olduğu Metafor analiz yöntemi doğmuştur. Metafor analizi yöntemi ile bu çalışmada "Vatan" kavramının Türkçemizdeki ve Almancadaki anlamsal dünyası ortaya konulmaya çalışılacaktır. Görüleceği üzere askerlikle ilgisi olmayan insanların asker selamını vermesinin vatana selam ve destek anlamına geldiğini, askeri bir içerikten ziyade vatan sevgisi ile alakalı olduğunu metafor analiz yöntemi ile ortaya koyacağız. Diğer taraftan askeri selamın toplum içinde yeri asla olmayan Alman dili ve kültüründe katıksız bir askeri davranış olduğunu ve savaşı direkt çağrıştırdığı metaforların analizi ile kanıtlanacaktır.

1. Bilişsel Dilbilimi

Bilişsel dil bilimi yirminci yüzyılın sonlarına doğru bilhassa Piage'nin çocuk gelişimi içerisinde ele aldığı bilişsel gelişim süreçleri birlikte ön plana çıkmıştır. 20. Yüzyılın son çeyreğinde yani 1980'lerde bilişsel dil bilimi Bilgisayar dil bilimi ile yeni bir format kazanmıştır. Bilişsel dilbilimine baktığımızda bilişsel dilbilimin bilişsel bilimlerin alt kollarından birisidir. Bu bağlamda bilişsel bilim birçok farklı alanlardan oluşan ögeleri toplayarak yeni bir alan barındırmaktadır. Bu formatta artık bu alanın sürecinin yalnızca zihinsel fonksiyonlardan değil aynı zamanda dili belirleyen anlamlandıran beden ile zihnin ortak çalışması gerektiğini ortaya koymuştur. Daha önceki çalışmalarda yalnızca zihinsel fonksiyonlardan yola çıkarak dil edinimi ve dil süreçlerini açıklamaya çalışan araştırmalar öncü olmuştur, fakat bütünü tanımlamada yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda bakıldığında bilişsel Dilbiliminde Modüler ve Holistik olarak iki farklı yaklaşım bulunur. Bilişsel dil biliminde

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Böümü, kdemir@akdeniz.edu.tr

modüler yaklaşım beynimizde dilin etkileşimi ile ilgili olarak farklı otonom bölgelerin olduğunu bu bölgelerin birbirinden bağımsız ögeler olduğunu ortaya atan yaklaşımdır (Schwarz, 1998). Bunun en önde gelen savunucularından birisi de Chomsky'dir. Bu yaklaşımı savunanlara göre beynimizdeki bu bölgeler doğuştan vardır ve bu bölgeler otonom olduklarından dolayı eksiklikleri doldurulamaz. Fakat günümüzde yapılan birçok beyin ile ilgili çalışmada, beynimizin bir bölümü rahatsızlandığında veya bir kaza sonucu oluşan lezyonlarda diğer bölgelerin hasarlı bölgenin işlevselliğini yürütmeye çalıştıkları görülmüştür. Holistik yaklaşım ise bütüncül anlayışta dilin edinimi anlamsal içeriği bakımından zihindeki etkileşimlerin yalnızca belirli yerlerden ibaret olmadığını farklı bölgelerinde birbirine etkileşim içinde olup dilin edinildiğini savunmaktadır. Bu anlamda dil beden ve beynin zaman ve mekân içerisindeki etkileşimi ve dış dünya ile etkileşimi ile ortaya çıkan bir üründür. Bu bağlamda ele alan ilk dilbilimciler Lakoff ve Johnson'dır. Bu dil bilimcilere göre dil bir bina gibi beden ve zihnin zaman ve ortamındaki etkileşimi ile inşa edilen bir yapıdır. Var olan yalnızca beynin patolojik olarak kendisidir ve beynin elektriksel ve hormonsal bağlantılarıdır. Bu bağların nöronlar ile ağ oluşturması dilin yani bedenin etkileşimi ile ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda bilişsel dil bilimine göre dil beden ile bulunduğu ortamda edindiği yani inşa ettiği bir yapıdır. Bu yapı inşa ederken toplumsal ön kabulleri toplumsal değerleri ve toplumsal içerikleri de kelimelerle anlamlandırır. Böylece toplumun algısını da kendisine aktarmaktadır. Bu takdirde bu yöntemle her türlü eseri, ürünü yazılı, sözlü ve diğer metin türlerini irdeleyerek bir toplumun değerlerini, tutumlarını, davranışlarını ve düşüncelerini analiz edilebilir hale gelinmektedir. Bu hem bireysel bağlamda insanların kendisine irdeleyerek kendisini tanımada fark edemediği anlam dünyasında algılayamadığı kendiyle ilgili sorunlarını analiz etmekte hem de toplumun diğer bir toplumla veya toplumun kendi içindeki diğer guruplarla iletişim içerisinde girdiğinde o toplumun değer içeriklerini toplumlar arası doğru iletişimi bakımından kullanılabilir.

Kabul etmek gerekir dil ediniminde ve dil öğretiminde burada edinimi ve öğretimi birisi kontrollü öğretilen bir dil diğeri de doğal süreçlerden edilen bir dil olarak ele aldığımızda duyguların bu bağlamda önemli rol oynadığını söyleyebiliriz. Duygular her türlü edinimimizde önemli yer tutar bu yalnızca dil için değil diğer edindiğimiz ve öğrendiğimiz yeni bilgiler için de geçerlidir. Bunun tam anlamıyla öğrenme kabul edebilmemiz için duyguların önemini vurgulamak gerekmektedir. Duygular dil ediniminde de aynı etki alanına sahiptir. Bu bağlamda açıklanması gereken en önemli unsurlardan birisi de dilbilimin bilişsel dilbilimin ana-

lizi için kullanılacak yöntemdir. Bu yöntemlerden bir tanesi Metafor analizidir. Fakat Metafor analizini, daha bütünsel bütün insani öğeleri kaplayıcı tanımlaya bilmek için duyguları da işin içine katmak gerekmektedir. Analiz metodolojisi içerisinde duygularında yeri olması gerekir. Metafor analizi bilişsel bir bilimin yöntemi olarak ele alındığı zaman aslında çok daraltılmış bir ifade şekline bürünmektedir. Çünkü Metafor yalnızca bir yöntem değil aslında insanın ürettiği dil dâhil olmak üzere her türlü metindir. Bu bir sanat eseri olabilir bu bir komedi dram olabilir bu bir roman olabilir. Bu bağlamda Metafor analizini ele almamız ve Schmidt(Rudolf) dediği gibi farklı parametreler üzerinden mi analizi gerçekleştirmek gerekir, yoksa Metafor olduğunu kanıtladıktan sonra mı analiz edilmelidir sorusu açıktır. Analiz Lakoff'un (1999) ifade ettiği şekilde yapılması daha uygun olacaktır. Kanımca Bu bağlamda en uygun yöntem Lakoff ve Johnson sundukları Metafor analiz yöntemidir. Tabii Duygu kapsamı ile kuramlarını genişletilmesi daha gerçekçi olacaktır.

2. Bilişsel Dil Bilimi Dil Bilgisel Yapısı

Bilişsel dil Bilimi işlevsel bir yapıya sahiptir (Langacker, 1991). Betimleyici ve açıklayıcı klasik yöntemlerden ziyade işlevsellik ve geçişlilik üzerinden dildeki değişimleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Her kavramın diğer kavram ve ekler ile muhakkak bir ilişkisi vardır. Örneğin Almanca'da "Ich gehe nach Hause". Türkçe karşılığı olan "Eve gidiyorum" arasında hem morfolojik hem sözcük bilimsel faklılıklar bulunmaktadır. Türkçe'de nesne eylemden eylem şahıstan daha önemlidir. Kişi bir nevi ektir Türkçe'de, çünkü eylemin veya nesnenin ekidir. Türkçe'de şahıs zamiri hayat döngüsünün bir parçasıdır, batı dillerinde olduğu gibi merkezi değildir. Batı dillerinde şahış zamirleri başlı başına otonom bir öğedir. Onsuz bir cümle zor oluşur. Her etki ve tepki şahıs zamirleri üzerinden gerçekleşir. Türkçe'de ise şahıslar her nesnenin ve eylemin daha doğrusu yaşamın bir eki ve parçasıdır. Buna dayanarak Almanca'daki "ich gehe nach Hause" ile Türkçe'deki "eve gidiyorum" hem anlam bilimsel hem de cümle yapısı olarak aynı değildir. Arkasında farklı dünya algısı, farklı gerçekler ve anlamlar duygular barındırmaktadır. Bir tarafta şahıs yaşamın merkezinde, diğer tarafta şahıs yaşamın bir öğesi bulunmaktadır. Bu bağlamda Bilişsel Dilbilimi bu tür analizleri yapmayı fırsat vermektedir. Aşağıda bilişsel Dilbilimin bazı önemli öğeleri açıklanmaya çalışılıp işlevselliği tartışmaya açılacaktır.

3. Prototipler

Prototipler Rosh'a (1983) göre bir kavram nesne ile ilgili olarak her toplumda görüntü olarak farklıdır. Örneğin Eskimolardaki beyaz rengin 40 farklı rengi olduğu gibi, yani bir görüntü için 40 farklı tanım. Bunun örnekleri çoğaltıla bilinir, örneğin çam ağaçlarının arasında büyüyen bir çocuk için ağaç dendiğin de çam ağacı prototip olarak aklına gelecektir. Bu prototip'in özelliklerini taşıyan yani iğneli yapraklı olanlar onun için kendi prototipine daha yakın olarak tanımlanırken normal yapraklılar uzak olacaktır, çünkü prototipteki bazı özellikleri taşımamaktadır. Makilik çalılar bu prototip merkezinde bulunan çam ağacının çok uzağındaki halkada bulunacaktır. Bu bağlamda her kavramın, her nesnenin her duygu'nun her fikrin her cümlenin kendimizde farklı prototipleri bulunmaktadır. Aynı toplum ve çevrede yani doğada büyüdüysek o kavram ve düşüncelerin vd. görüntü olarak bir birine yakın olabilir ama aynısı değildir. Bu sebepten prototipler örneğin Almanca 'da "Das Buch ist über dem Tisch" dediğimizde über kelimesinin prototip kullanım şeklidir. Fakat bunu Türkçe'ye çevirdiğinizde "Kitap masanın üstünde veya üzerindedir" cümlesi aynı değildir. Çünkü sözlüklere bakıldığında "über" "üzerinde" veya "üstünde" diye çevrilmektedir. Halbuki " Das Buch ist über dem Tisch" denildiğinde masanın üstünde bir yerde yani ya dolapta ya da kitaplıkta anlamına gelmektedir. Bu da Almancada über kelimesinin prototip görüntüsü bir nesneye dokunmadan üzerinde anlamını vermektedir. Türkçede ise üzerinde kelimesi prototip olarak nesnenin dokunarak üstünde görüntüsünü sağlamaktadır. Türkçede üstünde kelimesinin prototip kullanımından uzaklaştırıldığında cümleye bir nesne daha eklendiğinde Almancadaki gibi üstünde anlamını "Kitap masanın üstündeki dolapta" vermektedir. Tabii bu prototiplerin özelliklerini oluşturan kategoriler bulunmaktadır.

3. Kategoriler

Kategoriler klasik tanımıyla her bir öğe durum düşünce yapı tanımlanırken taşıdığı farklı özellikler olarak görülür. Örneğin kuş dediğimizde bizim prototip kuşumuz kanarya veya muhabbet kuşudur, fakat bir kazak için atmacadır. Kuşun kategorileri nelerdir tüylüdür, uçabilir, kanatları vardır, gagası bulunur. Bu tanıma göre deve kuşu prototip bir kuş mudur? Değildir çünkü deve kuşu kuşların en önemli özelliği olan uçma özelliğini taşımamaktadır. Bu sebepten kategori dediğimizde Lakoff'un kategorisini algılamamız gerekir. Lakoff'a göre (1999) kategori tam sınırları belli olmayan geçişli-sınırlı (Fuzzy) öğelerdir. Bir varlığın veya nesnenin özelliği yani kategorisi zaman ve mekân içinde farklı faktörlerden toplum tara-

fından öncelendiği takdirde başka bir prototipin dış çeperindeki özellikleri içinde yer alabilir.

4. Metaforlar

Bilişsel Dil bilimi Bilişsel Bilimlerin bir alt öğesi olup farklı disiplinlerin bir araya gelerek insana yakın otonom varlıklar üretmeyi hedeflemektedir. Bilişsel dil Bilim ise bu çalışmada beyin bede ve böylece dil edinimi konusunu bütünsel olarak inceleyen bilim dalıdır. Bu bağlamda Metafor ise bu bütünsel kuramın deduktif söylemlerden yola çıkarak kanıtlanmasına vesile olmaya çalışmaktadır. Metaforlar yalnızca dil ile ilgili öğeleri içinde barındırmaz zaman ve mekân içinde bedensel zihinsel duygusal edindiğimiz tecrübelerin dilsel bulunduğumuz ortam içinde dilsel ifadesidir. Bu sebepten Lakoff (2000) Dilsel ifadeleri bütünsel olarak irdelemek o kişinin ve toplumun düşünce tarzını davranış şeklini metafor analizi ile imkan olacağını savunurlar. Lakoff'a göre metafor bir kelime bütünü değildir, bilakis bir kavramlar bütünüdür. Metaforlar kavramları anlaşılabilir hale getirmek için kullanılır.

Metafor kullanımı hiçbir özel beceri gerektirmez, genellikle gündelik hayat içinde bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kullanılır.

Metaforlar ikiye ayrılır:

1. Varlıksal metafor
2. Yön metaforu
3. Yapısal metafor

Tabi bu iki metaforu açıklamadan önce kavramsal metaforun ne anlama geldiğini açıklamamız gerekir.

Kavramsal metaforlar varlık olarak insanın doğal bir ürünüdür. Biyolojik olarak determine edilmiş bir yapı ile pränatal dönemden başlayıp postnatal dönemde devam eden etrafındaki dünyayı anlama ve anlamlandırma çabası insanoğlunun zihninde bu hedef için kategoriler geliştirmiştir. Lakoff ve Johnson kavramsal metafor ile dilsel metaforu birbirinden ayırmıştır. Kavramsal metaforlar soyut fikirlerdir. Soyut fikirlerde somut öğelerle açıklanır. Bu bağlamda somut olarak edinilmiş tecrübe yani "kaynak" (source) ve bu kaynak ile "hedefteki"(target) soyut bir olguyu ifade etme şeklidir. Bunlar, örnegin "Vakit nakittir" bir kavramsal metafordur; Para somut bir öğe hedefin ise Zaman (target) soyut bir öğe olduğunu görebiliriz. Dilsel metaforlar bu soyut fikirleri dışa vuran dildeki ifadelerdir. Örneğin "Zamanını iyi değerlendirmelisin" sözü, "Vakit nakittir" kavramsal metaforunun dildeki ifadesidir.

Kavramsal metafor dildeki ifadelerden yola çıkarak analiz edilip oluşturulmaktadır. Bu dilsel ifadeler aynı zamanda dilsel metaforlardır. Bu metafor bir kültüre özgüdür, her kültürün kendi dillerinde yaşam, iklim ve coğrafi şartlara göre oluşturdukları dilsel prototipleri bulunmaktadır (Kınsız; 2011).

Metaforlar kavramsal sistemimizin bir ürünüdür. Bu kavramsal sistemimiz edindiğimiz tecrübeler doğrultusunda anlamlandırmaya çalıştığımız dünyadır. Öyleyse düşüncelerimiz, davranışlarımız edindiğimiz tecrübelerden oluştuğundan metaforları irdelersen düşünce ve davranışı tahlil edebiliriz.

4.1 Varlıksal Metaforlar

Varlıksal metaforlar soyut kavramların bir nesne gibi ifade edilmesidir.

Sabrım taştı ifadesinde, sabır kavramının bir kase ve/veya bir kap nesnesi ile eşleştirildiği ve bunun dolduktan sonra taşma eylemini ifade etmektedir. Sinirlerim bozuldu ifadesi çalışan bir nesneyi ifade etmektedir ve bunun bozulması ile sinirim bozuldu dilsel ifadenin somutlaştırılmasıdır. Moralim bozuldu ifadesi çalışan bir nesneyi ifade etmektedir ve bunun bozulması ile moralim bozuldu dilsel ifadenin somutlaştırılmasıdır.

Tablo 1. Sabrım Taştı

Kavramsal Metafor	Beden bir Kaptır
Kaynak (Source Domain)	Beden
Hedef (Target Domain)	Sinirlenmek

4.2 Yön Metaforu

İnsanoğlu'nun zihinsel olarak ilk gelişimini tamamlayan yön metaforudur.

Kavramların birbiriyle mekânsal olarak ilişki içinde olduğu metafor türüdür. Pränatal düzeyde başlayan gelişimimiz bedenimizin dışındaki dünyayı deneyleriz. Bu düzeyler gelişim dönemlerinde farklılıklar gösterir. Örneğin: pränatal dönemde 20. haftadan sonra bebeğin anne sesine tepki vermesi, postnatal dönemde ağlama eyleminin bile anadilinin ses tonu düzeyinde olması veya yerçekimini ve uzaklıkları, derinlikleri, dengeyi ve simetriyi algılamamız gibi. Bütün bunlar imaj şemalarının zihnimizde belirlenmesini sağlar. İmaj şemalarının, soyut kavramları fiziksel deneyimlerimizle kavramayı sağlayan bir yapıdır. Bu işlem, büyük ölçüde aşağı-yukarı, içeri-dışarı, ön-arka gibi mekânsal yönelimlere bağlı olan yön metaforlarının kullanımı ile gerçekleşir.

Örneğin:

yatağa düştü : Bedensel tecrübe yatay konumda yatmak veya düşmek hastalanmak

iyileşti ayağa kalktı : Bedensel tecrübe dikey durumda yukarı doğru bulunmak ve iyi olmak.

Çağdaş metafor teorisine eleştirel bakıldığında tam olarak daha beyinde nörolojik yani fizyolojik etsel sinirsel düzeyden, mental düzeye yani kavramsal düzeye geçişin açıklanabilir olmadığı dönemde varsayımsal kalmasıdır. Bu eleştiriyi cevaplarken de geştalt psikolojisine dayandırmalarıdır. Her bir parça tek başına bir anlam ifade etmez bütün görüntü bir anlamdır.

Yön Metaforuna Örnek:

Tablo 2. Er ist obenauf

Kavramsal Metafor	Dik durmak sağlıklıdır.
Kaynak (Source Domain)	Beden
Hedef (Target Domain)	Sağlık

5. Veriler

Veri için Almanya'da "Die Zeit" gazetesini yaptığı çalışmanın sonucu ile Akdeniz Üniversitesi Alman Dili Edebiyatı öğrencilerinin Antalya genelinde yaptığı anket kullanılmıştır.

5.1. Die Zeit Gazetesinin Anketi

2018 yılının Mayıs ayından Eylül ayına kadar Almanya'da "Die Zeit"gazetesinin himayesinde Alman toplumu içinde Miras "Das Vermächnis" konulu bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaya 2070 kişi katılmış olup 200 görüşmeci yer almıştır. Her bir görüşme yaklaşık bir buçuk saat sürmüştür.

Bu araştırmada çıkan sonuç ise:

Heimat "Vatan" kavramının deneklerin % 89 için çok önemli olduğunu gösteriyor.

Deneklerin % 50'si Heimat kavramını Kültür

% 59'u Almanya bir ülke, toprak ile bağdaştırıyor.

% 68 Heimat kavramını tanıdık, dost arkadaş olarak,

% 80 'ni Aile ve Hayat arkadaşı,

% 88'i kendimi birisinin yanında güvenli, emin hissettiğim yer olarak tanımlıyor.

Heimat birçok Alman için bir kendilerini iyi hissettikleri bir duygu.

5.2. Alman Dili ve Edebiyatı'nın Anketi

Çalışmaya 221 kadın, 167 erkek olmak üzere toplamda 388 kişi katılmıştır.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Kişi Dağılımı

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Toplam
Kadın	221	
Erkek	167	388

Katılımcıların yaş ortalaması 35,2 olup, çalışmaya katılan en küçük yaştaki kişi 16, en büyük yaştaki kişi ise 85 yaşındadır. Çalışmada 0-12 yaş grubundan katılımcı bulunmamakta, 13-18 yaş grubundan 19, 19-30 yaş grubundan 193, 31-60 yaş grubundan 136 ve 60+ yaş grubundan ise 40 katılımcı bulunmaktadır.

Tablo 4. Yaşa Göre Kişi Dağılımı

Yaş Grubu	Kişi Sayısı
0-12	0
13-18	19
19-30	193
31-60	136
60+	40

Çalışmaya katılan 388 kişiden 128 kişiye "memleket" kelimesine ait çağrışımları, 130 kişiye "vatan" kelimesine ait çağrışımları, 130 kişiye ise yurt kelimesine ait çağrışımları sorulmuştur. Alınan cevaplardaki ortak ifadelere bakılmıştır. Bu ifadeler; " Her şey", "Doğup büyüdüğümüz, yaşadığımız yer (memleket ifadeleri) ", "Milli çağrışımları olan ifadeler (Bayrak, Millet, Vatan, Asker gibi)", "Coğrafi ifadeler (Toprak, dağ, deniz gibi)", "Ülke bölge şehir isim be betimlemeleri (Türkiye, Almanya, Ankara, Anadolu, evliyalar şehri gibi)", "Aileye ilişkin ifadeler (Anne, baba, akraba, yuva gibi)", "Ahlaki çağrışımları olan ifadeler(Şan, şeref, namus, ahlak gibi)", "Özgürlüğe İlişkin İfadeler (Bağımsızlık, Hürriyet, Özgürlük gibi)", "Duygu ifadeleri (Hüzün, sevgi, aşk, özlem gibi)", "Barınma alanı çağrışımları olan ifadeler (ev, yurt, gibi)" ve "Diğer İfadeler" şeklinde 11 kategoriye ayrılmıştır.

Genel olarak incelenip kişilerin bu üç soru grubuna verdikleri cevaplara bakıldığında en çok "milli çağrışımları olan ifadeler" cevabında ortaklaşmış ifadelerin yer aldığının görüyoruz. İzleyen cevap gruplarında "barınma alanları", "doğup büyüdüğümüz, yaşadığımız yer" ve "duygu ifadeleri" başlıkları yer almaktadır.

Sorulan sorulara ait ayrı ayrı inceleme yapıldığında ise "vatan" ifadesine verilen yaygın cevaplar arasında olarak milli çağrışımları olan ifadeler, doğup büyüdüğümüz yer çağrışımları olan ifadeler ile daha çok karşılaşılmıştır.

Tablo 5. "Vatan" Kelimesine Ait Çağrışımlar

İfadeler	Cevap Sayısı

Milli çağrışımları olan ifadeler (Bayrak, millet, vatan, asker gibi)	52
Doğup büyüdüğümüz, yaşadığımız yer, memleket ifadeleri	16
Coğrafi ifadeler (Toprak, dağ, deniz gibi)	11
Ülke bölge şehir isim ve betimlemeleri (Türkiye, Almanya, Ankara, Anadolu, evliyalar şehri gibi)	11
Ahlaki çağrışımları olan ifadeler(Şan, şeref, namus, ahlak gibi)	8
Her şey ifadesi	7
Aileye ilişkin ifadeler (Anne, baba, akraba, yuva gibi)	5
Özgürlüğe ilişkin ifadeler (Bağımsızlık, hürriyet, özgürlük gibi)	4
Duygu ifadeleri (Hüzün, sevgi, aşk, özlem gibi)	4
Barınma alanı çağrışımları olan ifadeler (Ev, yurt, gibi)	1
Diğer İfadeler	11
Toplam	130

6. Metafor Analizi

Veriler metaforanaliz yöntemi ile irdelendiğinde Alman toplumunda vatan kavramının deneklerin % 88 için insanın kendini iyi hissettiği yer olarak tasvir edilmektedir. Sonuçta bu yer bir kişi bir mekân olabilir. Yani bir duygu ile ifade edilmektedir. Aşağıda da görüldüğü üzere Vatan kavramı Alman toplumunda metaforanalizine bakılkdığında bir bedendir, çünkü güvenilir emin sıfatları kullanılmıştır. Güvenilir emin olan kimdir insandır.

Vatan kavramının, Türkiye' deki anlamlarına baktığımızda deneklerin % 80 için, yer mekân ve Anne'dir. Bu bağlamda Vatan kavramı Türk toplumu için sınırları olan ve korunması gerekilen bir yerdir.

Tablo 6. Vatan korunması gereken yer

Yapısal Metafor	Vatan korunması gereken yer.
Kaynak (Source Domain)	Yer, Mekân,
Hedef (Target Domain)	Vatan

Tablo 7. Kendini iyi hissettiğin yer

Yapısal Metafor	Insan güvenilir emindir iyi hissedilir
Kaynak (Source Domain)	İnsan
Hedef (Target Domain)	Vatan

Sonuç

Türk toplumunda uğruna kavga edilen korunması gereken metaforlar içeren bir vatan kavramı ile Alman toplumunda kendini güven de ve emin bir limanda hissetme duygusu içeren vatan kavramı ve buna dayalı sözsüz davranışlar farklı olabilir. Türk toplumunda savunulan korunması gereken bir yer olarak tanımlanan vatan kavramı gerektiğinde uğrunda ölünmesi gereken bir duygu içermektedir. Bu bağlamda vatan kavramı onu savunmak korumak için savaşmak anlamına gelir. Türk toplumunun annesini kardeşini babasını toprağını yani vatanını koruyan kişiye asker olmayan kişiler teşekkür ve saygı bağlamında selam verir. Bu selam asker selamıdır.

Alman toplumu için güvenilir bir liman olunan vatan kavramı hiçbir savunma, koruma ve onun için ölme savaşma olgusu içermez. Savaş kavramı Alman toplumunda savunmadan ziyade saldırma taarruz ve şiddet içerdiğinden Türk toplumundaki sivillerin asker selamını savaşa şiddete selam olarak algılamaktadır. Bu durumda kültürler arası iletişim sorunlarına yol açmaktadır.

Kaynakça

Lakoff, George/Johnson, Mark (1980): Metaphors we live by, Chicago.

Lakoff, George/Johnson, Mark (1999): Philosophy in the Flesh. The embodied mind and its challenge to western thought, New York.

Rosch, Elenor. (1983): Prototype classification and logical classification: The two systems. In E. F. Scholnick (Ed.), New trends in conceptual representation: Challenges to Piaget's theory? Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Schwarz, Monika (2008): Einführung in die Kognitive Linguistik, UTB, ISBN 978-3-8252-1636-8

Langacker, Ronald.W. (1991): Concept, Image and Symbol The Cognitive Basis of Grammar, Mounton De Gruyter, Berlin, New York

https://www.infas.de/fileadmin/user_upload/2019_ZEIT_VermaechtnisStudie_Broschuere.pdf

ALMANYA'DAKİ İKİNCİ KUŞAK TÜRK İŞÇİLERİN ÇOCUKLARI İLE İLGİLİ KAYGILARI

Mehtap Pekesen*-Şengül Akdeniz**

Giriş

Bugün Almanya'da yaşamını sürdürmeye devam eden Türk vatandaşlarımızın geçim zorlukları ve hayat standartlarını düzeltme isteği ile başlayan Almanya'ya göç, birçok sosyal sorunu da beraberinde getirmiştir. II. Dünya savaşından sonra insan gücüne ihtiyaç duyan Federal Almanya ile Türkiye arasında, Türklerin çalışmasına fırsat veren, işçi alımı anlaşması 1961 yılının Ekim ayında imzalanmıştır (RheinlandPfalz, 2014). Bu dönemde gerçekleşen göçlere yönelik yapılan plan ve anlaşmalar kapsamında bir yılını dolduran işçilerin geri dönmeleri yer almaktaydı. Ancak tarihsel sürece bakıldığında tamamına yakınını erkeklerin oluşturduğu göçmenlerin, büyük çoğunluğunun geri dönmediği ve geride kalanlara da göç etme konusunda motive edici rol oynadıkları görülmektedir (İnce, 2016).

1961 yılında başlayan göç süreci bugün nesiller boyu devam eden toplumsal bir değişim hareketine dönüşmüştür. O yıllarda göç ülkesi olmak istemeyen Almanya 1973 yılında ekonomik kriz yaşaması gerekçesi ile Almanya'ya yönelen Türk işçi göçü alımını durdurmuş, ancak 1974 yılında yürürlüğe giren aile birleşimi yasası ile birlikte göç öngörülemeyen şekilde devam etmiştir. Türk göçmen işçi ailelerinin Almanya'ya göç etmesi Almanya'da yerleşik hayata geçmelerinin ilk adımı olarak bilinmektedir. Alman ve Türk hükümetlerinin planlarına göre geçici bir çalışma dönemini içeren işçi göçü, eş ve çocukların sürece katılımı ile öngörülenden farklılaşarak süreklilik kazanan bir olguya dönüşmüştür (Çelik, 2008; Yurdakul, Çaha, 2018).

Aile birleşimi yasası ile, Almanya'da yaşayan çoğunluğunu erkek bireylerin oluşturduğu Türk toplumunun yapısı değişmiş, kadınlar çalışma hayatının içinde yer almaya başlamış, konut gereksinimi artmış, kentlerin belli kesimlerinde göçmen mahalleleri oluşmuştur. Türkler bu mahallelerde kendi kültürlerine özgü yaşam tarzını sürdürmüşler ve genellikle kendi aralarında sosyalleşmişlerdir (Yurdakul, Çaha, 2018).

* Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu.
** Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu.

Türk göçmen işçilerin Almanya'da uzun süre çalışmalarında ve yerleşmelerinde, ucuz işgücüne ihtiyaç duyan, eğittikleri işçilerin verimliliğinden faydalanmak isteyen ve işçilerin aile üyelerini de istihdam etmek isteyen işveren örgütlerinin rolü çok etkili olmuştur (Korkmaz, 2019).

Günümüzde sayıları 3 milyonu bulan Almanya'daki Türk toplumunu, oradaki yaşam süreçleri ele alındığında ise dört farklı kuşak (nesil) olarak değerlendirmek mümkündür ve tabi buna paralel olarak Türk göçmen işçilere verilen isimler de farklılık göstermiştir (Kara, Yaylı 2017). Almanya, 1980'lere kadar ülkedeki yabancıları 'Gastarbeiter' (misafir işçi) olarak tanımlamaktaydı. Göçmen ülkesi olmak istemediği için misafir işçi terimini kullanmayı tercih eden Almanya göçmen işçilerin geri dönüşleri gecikince 'Mitarbeiter' (Çalışma/İş arkadaşı), ülkede kalıcı oldukları kesinleşince de 'Migranten' (Göçmenler) terimini kullanmayI tercih etmiştir (Kırmızı, 2016; Korkmaz, 2019).

Almanya'da günümüzde dört kuşak birlikte yaşamaktadır. İlk kuşaktan son kuşağa değişiklik gösteren ve azalarak devam eden sosyal sorunlar uyum sürecini daha da zorlaştırmıştır. Almanya'ya 1960'lı yıllardan itibaren işçi olarak ilk giden Birinci Kuşak Türk işçilerinin yaşadığı sosyal sorunların başında dil sorunu, kültür çatışmaları, dini konularda zorlanma, memleket hasreti, gurbet psikolojisi, Alman vatandaşları ile sosyal ilişkilerde zorlanma, sosyal yaşama uyum sağlayamama gelmektedir (Aksoy, 2010;. Şahin, 2010).

O yıllarda göç eden birinci kuşak vatandaşlarımızın eğitim seviyelerinin düşük olması orada refah düzeyi yüksek bir düzen kurmalarına, gelecek nesil için sosyal ve kültürel bir ortam hazırlamalarına da engel olmuştur (Öztürk, Gimatdinova Çağaç ve Öztürk, 2018).

Yabancı olmanın vermiş olduğu duygu ve düşüncelerle Alman kültürüne kendilerini kapatmış olan bu kuşağın, memleket hasreti ile ortak bir değer oluşturmak için millî ve dinî kimliklerini belirgin bir biçimde sergileme çabası içerisine girdikleri bilinmektedir. Düşük sosyo-kültürel düzeye sahip olan birinci kuşak Türk göçmen işçiler için Almanca bilmemek ve öğrenememek büyük zorluklar doğurmuştur. Almanca dil öğrenimi için gerekli sosyal çevreye ve bilincine sahip olamamak kendilerine Almanlar'dan soyutlanmış bir dünya kurmalarına sebeb olmuştur. Yabancı bir ülkede kendileri gibi gurbetçi olan Türk vatandaşlar ile yaşamlarını devam ettirmiş, azınlık psikolojisinden kurtulmak, ortak değerler etrafında birleşebilmek adına bir mücadele vermişlerdir (Kırmızı, 2016).

İkinci Kuşak Türkler, 1980'lerin başında aile birleşmeleri sonucu çocuk yaşta aileleri tarafından Almanya'ya götürülenler ve Almanya'da doğmuş gençleri kap-

samaktadır. İki gruba ayrılan İkinci Kuşak Türkler için farklı kültürel yapılar ve kimlikler arasında sıkışıp kalmaları sebebiyle "kayıp kuşak" kavram yakıştırması yapıldığı bilinmektedir (Aksoy, 2010).

İkinci kuşak Türk göçmenlerde; Almanya'da doğup eğitimine orada başlayanlar için Almanca dil problemi oluşturmamakla birlikte, evde Türkçe konuşulduğu için her iki dile de hakimiyet oluşmuştur. Bu gruba giren Türklerin çoğu zaman içerisinde yaşadıkları topluma uyum sağlamayı başarmış ve Almanlarla iyi ilişkiler kurmuşlardır (Yılmaz, 2013). Ancak Türkiye'de doğmuş ve sonraki süreçlerde Almanya'ya götürülmüş çocuk ve gençler, ailelerinin eğitim seviyelerinin düşük olması ve yabancı dilden mahrum olmaları gibi birtakım nedenlerle gittikleri okullarda dil, uyum, adaptasyon ve algılama gibi problemlerle karşılaşmışlardır (Şahin, 2010; Kırmızı, 2016).

Türkiye'de doğmuş ya da Almanya'da doğmuş fakat anne baba çalıştığı için Almanya'ya sonradan getirilmiş dil sorunu yaşayan Türk çocukları için, sadece Türk çocuklarının bulunduğu özel sınıflar oluşturulmuştur. Sonraki sınıflarda yabancı dillerinin ilerleme durumuna göre 4. sınıftan sonra ya Sonderschule (engelli ya da zeka özürlü çocuklara uygun okullar) ya da şansları varsa meslek okullarına (Berufsschule) gönderilmişlerdir. İkinci Kuşak Türklerde Gymnasium (Abitur adı verilen bitirme sınavıyla mezun olunan yüksek dereceli lise) adı verilen ve Türkiye'de Fen Liselerine denk okullarda okuyup başarılı olan çok az Türk bulunmaktadır (Kırmızı, 2016).

İkinci Kuşak Türklerin büyük ölçüde aile kontrolünden uzak ve yaşadıkları toplumun etkisi altında kalmaları sebebiyle aileleri ile kuşaklararası çatışma yaşadıkları bilinmektedir. (Aksoy, 2010).

Ne Almanya, ne de Türkiye tarafından kabul edilmeyerek, iki dünya arasında gel git yaşamaya terk edilen ikinci kuşak göçmenlerin birçoğunun kendisini vatansız hissettiği aidiyet konusunda iç dünyalarında çatışmalar yaşadığı belirtilmektedir (Saka, 2018).

Bu çatışmaların sonucunda kendilerini göçmen olarak görenler çoğunlukta olmasına rağmen vatanlarını Almanya olarak görmeye ve kendilerini Avrupalı Türkler olarak adlandırmaya başlayanlar da bulunmaktadır (Bekar, 2016).

Ailelerine kıyasla daha eğitimli ve Almanya'daki sosyal ve iş yaşamının içinde yer alan İkinci Kuşak Türk Göçmen İşçiler kendi ailelerinin yaptığı hataları yapmamak adına çocuklarını daha hoşgörülü ve bilinçli yetiştirme çabası içine girmişlerdir. (Şahin, 2010).

Bu kuşağın, üçüncü ve dördüncü kuşak olan yeni nesil çocuklarıyla ve torunlarıyla yaşanan çoğu kültürel uyuşmazlığı olgunlukla karşılayabildiği belirtilmektedir. Fakat üçüncü ve dördüncü kuşak olan yeni neslin Türk kültürü ve Türkçe anadilini ikinci plana attığı, bazılarının da Türkiye'yi hiç görmeden yetiştikleri, bu sebeple de birinci dillerinin yaşadıkları ülkenin dili olmaya başladığı belirtilmektedir (Bekar, 2016).

Yeni Nesil Avrupalı Türkler olarak adlandırılan Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Türk göçmenlerin Almanya'da doğup büyümüş ve Alman kültürüyle yoğrulmuş olmaları bakımından dedelerinin yaşadıklarının tam tersine Almanca diline hakim olup Türkçe konuşamadıkları belirtilmektedir. Bu kuşağın eğitim hayatına doğrudan Alman okullarında başlamış olmaları, okulda derslerin Almanca işlenmesi her şeyden önemlisi de doğal ortamın Almanca konuşmaya zorlaması Türkçe dil becerilerinin gelişmesine engel teşkil ettiği belirtilmektedir (Kırmızı, 2016).

Almanya'da yaşayan Yeni Nesil Avrupalı Türkler, ana dilleri olan Türkçe'yi yaşadıkları toplumun diliyle birlikte öğrenmek zorunda olan iki dilli denilen bir topluluğun üyesidir. Bu topluluğun yaşadıkları toplumun dilini öğrenmenin yanında, yeterli ölçüde ana dillerine de hakim olması gerekmektedir. Ancak Almanya'daki iki dilli bireylerin eğitiminde eyaletlere göre farklılık gösteren sistem ve eğitim modelleri uygulanmaktadır.

Almanya'da iki dilli eğitime yaklaşım sisteminin eyaletten eyalete farklılık göstermesi nedeniyle çocukların aldıkları dil eğitim düzeyindeki farklılıklar öne çıkarmaktadır (Yılmaz, 2014). Öğrencilerin bireysel potansiyelinden çok dil bilgisinin belirleyici olduğu bir eğitim sisteminin var olması ve göçmen çocuklara eğitim konusunda yeterli olanak sunulmaması sebepleri ile başarısızlık yaşandığı ileri sürülmektedir (Kırmızı, 2016; Öztürk, Gimatdinova Çağaç ve Öztürk, 2018).

Almanya'da bazı anaokullarında iki dilli eğitim verilirken, çoğunlukla bu çocuklara submersiyon modelinde eğitim verilmektedir. Bu modelden dolayı çocukların çoğu, ilkokulu güçlükle bitirip ondan sonrada en düşük mesleki okullara gitmektedirler (Yılmaz, 2014)..

Yeni nesil Türklerde önceki kuşaklarda olduğu gibi bir azınlık psikolojisi yoktur. Evlerde Almanca ve Türkçe dillerinin konuşulması, dışarıda tamamen Almanca konuşulmasının yeni nesillerde ikinci kuşaktaki gibi bir kimlik bunalımına yol açmadığı belirtilmektedir (Kırmızı, 2016). Ancak yine de farklılıklar olduğunu kabul edip kimlik inşalarında kendilerini öteki olarak adlandırmaktadırlar. Sonuç olarak yeni nesil kendi kimliğini Türk-Alman olarak tanımlamaktadır. Ayrıca üçüncü ve dördüncü kuşak gençlerin kozmopolit bir arkadaş çevresine sahip oldu-

ğunu ve evliliklerini de bu yönde gerçekleştirmeye açık oldukları belirtilmektedir (Yurdakul, Çaha, 2018).

Yeni nesil Türkler'in Almanca öğrenme ve çifte vatandaşlık hakkı kazanma gibi olumlu yönleri bulunmasının yanında, kendi öz değerlerinden kopma, ebeveyn otoritesini tanımama, cinsel serbestlik ve madde kullanma gibi olumsuz yönleri bulunmaktadır. Bu kuşakta evden ayrılmalar, din değiştirmeler ve suç işlemeye yatkınlığın olduğu belirtilmektedir. Bu grup için asimile olmuş grup tanımlaması da yapılmaktadır (Başkurt, 2009).

1980'lerden itibaren Alman toplumu tarafından Türklere yönelik hoşgörünün varlığından söz edilmesine rağmen, sosyo-ekonomik zorlukların artmasına paralel olarak Türklere yönelik saldırı ve düşmanlık giderek artış göstermektedir. Almanya'da yaşayan İkinci ve Üçüncü Kuşak Türkler'in, ırkçılık adına yapılan yabancı düşmanlığından en fazla etkilenen etnik azınlık grubu olduğunu belirtmek gerekmektedir. İlk kuşaktan bu yana yabancı düşmanlığının artarak devam ettiğinin gözlendiği belirtilmektedir. Alman halkının istemediği işlerde çalışan Birinci Kuşak Türk Göçmenler, dil bilmemeleri ve eğitim düzeylerinin düşüklüğü açısından tehdit unsuru oluşturmamışlardır. Ancak sonraki kuşak göçmenlerin bulundukları toplumda aldıkları eğitim, iş ve yüksek öğretim alanlarında rekabete girebilmeleri, ebeveynlerinin yapmış oldukları işleri istememeleri Almanlar tarafından tehdit olarak algılandığı düşünülmektedir (Aksoy, 2010).

Kendisini göçmen ülkesi olarak tanımlamaktan kaçınan Almanya'da yabancı işçilerin sosyal, siyasal hak ve katılımlarının 2000'li yıllara kadar kısıtlandığı fakat artık göçmenlere de Alman siyasetinde temsil hakkı verildiği gözlenmektedir (Korkmaz, 2019). Artık Türkler, Alman toplumunda siyasal olarak temsil edilmektedirler. Türk kökenli milletvekili, doktor, mühendis, iş adamı ve avukat gibi meslek grublarından insanlara rastlamak mümkündür. Ancak, bugün Alman parlamentolarına giren Türkiye kökenli bazı parlamenterlerin, içinden çıktıkları toplumun duyarlılıklarını ve soydaşlarının yaşadıkları sorunları yeterli düzeyde ele alamadıkları görülmektedir (Akyüz, 2017).

Sonuç olarak yadsınamaz bir gerçek olan Almanya'daki Türk nüfusu her geçen gün sayısını artırarak devam etmektedir. Çünkü Göçmen Türkler Almanya'yı ikinci vatanları olarak kabul etmiş, buradaki yaşamlarına sıkı sıkı tutunma ve uyum sağlama çabası içerindedirler. Kendilerini doğdukları ve alıştıkları ülkenin vatandaşı olarak gören yeni nesil Türk göçmenleri gelecekle ilgili planlarını da bu doğrultuda şekillendirmektedirler. Bu bağlamda 2. Kuşak Türk göçmen işçilerinin çocukları için yaşadıkları kaygıların giderilmesi adına Almanya'da yaşayan Yeni Nesil Avru-

palı Türkler'in kendi öz kültürlerini ve anadillerini öğrenmelerine, bireysel potansiyellerini kullanmalarına, yaşadıkları toplum içinde iyi bir konuma gelmelerine fırsat verilmesini sağlamak gerekmektedir. Günümüzde bütün toplumlarda gündemde olan sağlıklı ve aktif yaşlanma konusuyla da ilişkili olan yaşlı nüfusa dahil veya yakın olan 2. kuşak göçmenlerin, psikososyal olarak rahatlatılması, sağlıklı yaşlanmaları konusunda atılacak önemli bir adım olarak ele alınmalıdır.

Araştırma Yöntemi

Araştırma nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseninde yapılmıştır. Araştırmada katılımcılar amaçlı örneklem yöntemlerinden kartopu örnekleme metodu ile belirlenmiştir. Araştırma katılımcılarını 2. Kuşak Türk göçmen işçileri oluşturmaktadır. Kartopu metoduyla belirlenen katılımcılar 7 kadın ve 3 erkek olmak üzere toplamda on kişiden oluşmaktadır. Almanya'da yaşıyor ve çocuk sahibi olan katılımcıların 40-55 yaş aralığında değişmektedir.

Araştırmada veri toplamak amacı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve görüşme tekniği kullanılmıştır (Yıldırım Şimşek, 2013)

Araştırma katılımcıları ile Haziran 2019 tarihinde Berlin'de yüz yüze görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler kaynak alınarak yapılan alan yazı incelemeleri sonucunda görüşme soruları hazırlanmıştır. Araştırma Berlin'de yaşayan araştırma katılımcıları ile yüz yüze yaptıkları ön görüşmelerden sonra Temmuz ve Ağustos 2019 aylarında gerçekleşmiştir. Mülakatların hepsi Temmuz-Ağustos 2019 tarihleri arasında çevrimiçi görüntülü konuşma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Otuz dakikadan bir saate kadar farklı sürelerde yapılan mülakatlar, tek oturumda yapılmış, ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmış ve ardından bu kayıtlar deşifre edilmiştir.

Tablo 1: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu Soruları

1. Çocuğunuzun geleceğine dair hangi konularda endişe yaşıyorsunuz? Kaygılarınız nelerdir?
2. Çocuğunuzun geleceğine dair planlarınız nelerdir?
3. Alman toplumunun Türk kökenli çocuğunuza bakış açısını nasıl değerlendiriyorsunuz?
4. Çocuğunuzun yabancı bir toplumun içinde var olma mücadelesini nasıl değerlendiriyorsunuz?
5. Size göre çocuğunuzun Alman toplumunda yaşamasının olumlu yönleri nelerdir?
6. Size göre çocuğunuzun Alman toplumunda yaşamasının olumsuz yönleri nelerdir?

Araştırma Bulguları ve Tartışma

Araştırma Katılımcılarının Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmanın katılımcılarını, Almanya'da yaşayan 2. Kuşak Türk göçmen işçilerden 7 kadın ve 3 erkek olmak üzere toplamda on kişi oluşturmaktadır. Yaşları 40-55 aralığında değişen katılımcıların; 7'si kadın olan grubun yaş aralığı 40 ile 52 arasında değişmekte iken, 3 erkek katılımcının yaş aralıkları 44-55 arasında değişmektedir.

Berlin'de ikamet eden ve tamamı hizmet sektöründe, işçi statüsünde çalışan katılımcıların ikisinin Grundschule (ilkokul 1–4 sınıf), dördünün Sonderschule (Öğrenme zorluğu olanlar ilkokulu 5–9 sınıf), ikisinin Realschule (Ortaokul 5–10 sınıf), birinin Berufschule (Meslek Okulu 11–13 sınıf) mezun olduğu ve birinin de meslek okulunu terk ettiği belirtilmiştir. Katılımcıların tamamı çocuk yaşta Almanya'ya getirilmiş ve eğitim hayatlarına Almanya'da devam ettiklerini belirtmişlerdir.

2. Kuşak Türk göçmen işçilerin çocukları ve torunları kendilerini Yeni Nesil Avrupalı Türkler olarak tanımlamaktadır. Ailede, okulda, akran grupları içinde iki yönlü sosyalleşme süreci yaşayan Türkler bir taraftan Türk topluluğunun değerlerini edinmeye çalışırken, diğer taraftan, içinde yaşadıkları toplumun değerlerini benimsemektedir. Bu süreç yeni nesil Türkleri iki vatanlı, iki kimlikli iki kültürlü olmaya zorlamaktadır. Tam da bu noktada 2. Kuşak Türk göçmen işçilerin, çocuklarının geleceklerine dair kaygılar yaşadığı ve bunu sık sık dile getirdikleri görülmektedir. Nitel araştırma deseninde olan olgu çalışmamızda kişiden kişiye, kişiden de durumlara göre farklılık gösterebilen olguları genelleyemeyiz. Araştırma sonuçları 2. Kuşak Türk Göçmen İşçilerin düşünceleriyle ilgili herhangi bir genellemeye gidilmeksizin yalnızca katılımcı görüşlerini yansıtmaktadır.

Araştırma sonucunda katılımcılara yöneltilen yarı yapılandırılmış görüşme sorularına verilen cevaplardan elde edilen bulgulara göre; Kimlik Algısı (Aidiyet), Dini Anlayışlar, Kötü Alışkanlıklar, Kültür Erozyonu, Eğitimde Yaşanan Sorunlar ve Yabancı Düşmanlığı başlıklarından oluşan 7 ana tema ve 15 alt tema tanımlanmıştır.

Tablo 2: Almanya'daki İkinci Kuşak Türk İşçilerin Çocukları ile İlgili Kaygılarına İlişkin Görüşleri

TEMALAR	ALT TEMA	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	f	%
Kimlik algısı	Alman Kimliği Benimseme		√				√					2	20
	Türk Kimliği Benimseme			√	√	√						3	30
	Alman-Türk Kimliği Benimseme	√						√	√	√	√	5	50
Dini Anlayışlarda Farklılaşma	İslam Dinine Bağlılık			√	√	√	√	√			√	6	60
	Dini konulara Yabancı Kalma	√	√					√	√	√		5	50
	Çoğulcu Din Anlayışı		√									1	10
Alınamayan ve Devam ettirilemeyecek Olan Kültürel Miras (Kültürel Erozyon)	Almanlarla Evlilik		√		√			√		√		4	40
	Değerlerimize Sahip çıkamama	√			√	√	√	√	√	√	√	8	80
Kötü Alışkanlıklar	Madde Kullanımı							√		√	√	3	30
	Aile Büyüğüne Saygısızlık/						√		√			2	20
	Otoritersiz Yaşam		√				√	√	√	√	√	6	60
Eğitim Sorunu	Ailelerin Destek Olmaması	√		√	√	√		√		√	√	7	70
	İsteksizlik		√				√		√			3	30
	Dil Merkezli Eğitim	√		√	√	√		√			√	6	60
İstihdam Sorunu	Irkçılık	√	√									2	20
	Yabancı Düşmanlığı			√	√	√			√		√	5	50
	İsteksizlik		√					√		√	√	4	40

Kimlik Algısı (Kimlik Aidiyetleri)

Araştırma katılımcıları Türk kökenli çocuklarının yabancı bir toplumun içinde var olma mücadelesinde "Kimlik Algısı (Kimlik Aidiyetlerini)" ile ilgili kaygı yaşadıklarını; Türk Kimliğini Benimseme (f;2), Alman Kimliğini Benimseme (f;3) ve Alman-Türk Kimliğini Benimseme (f;5) şeklinde ifadelerle tanımlamışlardır. Katılımcıların çoğunluğu çocuklarının kimlik algısını Alman-Türk Kimliği şeklinde tanımlamışlardır.

"…Aslında her iki toplumda da tam anlamıyla kabul göremedik. Türkiye'ye hasret gidermeye gittiğimiz dönemlerde Alamancı diye tedirgin edildik ve dışlandık. Almanya'da zaten ilk izlenimlerimiz kötü olduğu için kediler köpeklerden daha az değer gördük. Kendi ülkemizde olmadığımız için kendi geleceğimizi inşa ederken de çocuklarımızınkini inşa ederken de bir anlamda hep eksiklik ve tamamlanamamışlık duygusu yaşadık…" (K7).

Toplumsal dışlanmaya maruz kaldıklarını ve bu durumun çocukları için de geçerli olduğunu ifade ettiler. "Hiçbir zaman Türkiye'de yaşayanlar kadar anadilimizde kendimizi güzel ifade edemeyeceğimiz gibi aynı şekilde Almanca dilini de Almanlar kadar iyi kullanamayacağız. Her taraftan bir parça eksik kalacağı" (K10).

Yurdakul ve Çaha 'nın (2018), Almanya'da yaşayan Üçüncü Nesil Türk Göçmenlerle yaptıkları çalışmalarında da yirmi katılımcıdan on beşinin, kendini Türk-Alman kimliğine ait hissettiğini belirtmişlerdir. Bunun nedeni olarak da, büyüdükleri ortamda Alman kültüründen etkilendiklerini, ev içinde Türk kültürüne göre yaşarken dışarıda Alman kültürüyle iç içe oldukları kendilerini Türk-Alman olarak tanımlayan katılımcıların, öte yandan her iki topluma da tam olarak aidiyet hissedemedikleri belirtilmektedir.

Katılımcıların çocuklarının da kendileri gibi Almanlar tarafından aslında tam anlamıyla kabul görmediklerini halbuki çocuklarının göçmen sınıflamasını kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Yeni neslin kendilerini değil ailelerini göçmen olarak gördüğü; Türk-Alman kültürüne ve kimlik algısına sahip olduklarını ifade eden katılımcılar olmuştur. Kimliklerinde hem Almanya'ya, hem de Türkiye'ye yer veren yeni neslin; etnik kimlik (farklıyız), kimlik kaybı (her yerde yabancıyım) ve daha çok iki kültürlü bir kimlik algısına sahip oldukları, fakat yaşadıkları toplumun içinde tam kabul göremedikleri için de kimlik aidiyetleri ile ilgili sorgulamalarının devam ettiği, bu belirsizliğin birçok konuda başarısızlık getirdiği ifade edilmiştir.

Dini Anlayışlar

Araştırma katılımcıları Türk kökenli çocuklarının Alman toplumunda yaşamasının olumsuz yönleri açısından "Dini Anlayışları" ile ilgili geleceğe dönük kaygı yaşadıklarına dair; İslam Dinine Bağlılık (f; 5), Dini Konulara Yabancı Kalma, (f;5), Çoğulcu Din Anlayışı (f;1) şeklinde tanımlamalar yapmışlardır. Katılımcılar, çocuklarının ve torunlarının dinî yükümlülükleri yerine getirmesini istemekte; dinsiz yaşamın insanlar için iyi bir şey olmadığını ve dini inanışları bakımından kaygı yaşadıkları beyan etmektedirler.

"…Almanya'da yaşadığımız için dinimizi unutacak değiliz. Biz çocuklarımızın rıskının peşindeyiz. İbadet etmek isteyen ibadetini eder. Buna kimse mani olamaz. İş aile de bitiyor. Burda herkes ailelerde çok etki altında kalıyor. Sen unutursan elbette çocuğun da senin tanımadığın dini tanımaz…" (K3).

"…Devletimiz din adamları gönderiyor. Öğrenmek isteyen gider öğrenir. Almanya'da yeter ki isteyin eğer isteğiniz varsa her şey elinizin altında. Birçok imkanlar var…" (K7).

"…Dinimizi çocuklarımıza yaşatmakta yetersiz kalıyoruz. Türkiye'den gelen imamlar Almanca bilmiyor. Benim Türkçe'yi zor anlayan çocuğum, zaten merakı yok öğrenmeye. İslam'ı geri kafalılık gibi görüyorlar…" (K7).

Özellikle göç ettikleri toplumdan dışlanan bireyler, farklı bir kültüre veya toplumsal yapıya geçiş sürecinde duygusal tatmin bağlarını yitirdiklerinden dini bağlarının daha fazla önem ve güç kazanacağı öngörülebilir. Nitekim Almanya'ya göç eden birinci kuşakta süreç tam da böyle ilerlemiştir (Yavuz, 2013; Akyüz, 2017).

Ancak Yeni Nesil Avrupalı Türk gençlerinde bu bağların giderek zayıfladığı görülmektedir. Aile ve içinde yaşanılan toplum, dini inançların aktarılmasında birinci derecede rol oynarken medya ve kamuoyundaki olumsuz imajlar gençlerin İslam'a bakışını olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla Türk gençleri arasında sembolik bir dindarlığın geliştiğini söylemek mümkündür (Yavuz, 2013).

Almanya'da 40 farklı ülkeden gelen Müslümanların sayısı tahminen 4 milyon civarındadır. Müslüman nüfusunun %60'tan fazlasını Türkiye'den gidenlerden oluşturmaktadır.16 eyaletten oluşan Almanya'da temel dini hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altında olduğu, dini haklarla ilgili anayasal düzenlemelerde sorun olmadığı belirtilmektedir. Dini haklar ve eğitimi konusunda eyaletlere önemli sorumluluk ve yetki tanınmıştır. Ayrıca Alman anayasası ebeveynlere çocuklarına kendi dini inançlarına göre eğitim alma hakkını tanımaktadır. Ancak Alman üniversitelerinde yetiştirilen öğretmenler aracılığıyla sunulan din eğitiminin Alman devletinin kendi anlayışına uygun bir İslam modelini empoze ettiği endişesi vardır. Eyalet düzeyinde farklılık gösteren başörtüsü yasağı örneğinde olduğu gibi bazı yasal kısıtlamalar bir tarafa, Müslümanların toplumsal alanda da artan biçimde fiili ayrımcılığa ve saldırılara maruz kaldıkları görülmektedir (Kılınç, 2017).

Kötü Alışkanlıklar

Araştırma katılımcılarının çocuklarının Alman toplumunda yaşamasının olumsuz yönleri konusunda "Kötü Alışkanlıklar" ile ilgili tanımlamalar yaptıkları;

Madde Kullanımı (f;3), Aile Büyüğüne Saygısızlık (f;2) ve Otoritesiz Yaşam (f;6)) şeklinde ifadeler kullandıkları görülmektedir.

Araştırma katılımcıları tarafından Almanya'daki Türk ailelerinde istihdam ve gelir sıkıntısı, yabancı bir toplumda var olma mücadelesinin zorlukları, gençlerin yaşadığı kültür çatışmaları, aidiyet ve kimlik problemleri, okuldaki isteksizlik ve başarısızlıkları gibi konular yüzünden yaşanan sorunların aile bölünmelerine yol açtığı ifade edilmiştir.

"…Oğluma bir tokat attım diye zamanında, çocuğu elimden almaya kalktılar. Gitmiş okulda öğretmenine anlatmış. Peki sözle dinletemediğimizi nasıl dinleteceğiz? Nasıl anlatacağız özenti bu gençlere biz? Hoşgörü gösterdikçe daha fazlasını istiyor gençler. Onlara yetmek mümkün değil…" (K2).

"…Ben kendi aileme derdim "Çok Cahiller" diye. O kadar imkan sunuyoruz. Mutluluğu başka şeylere sığınarak aramak doğru değil. Evladımın çocuğunun sorumluluğu da var üstümde. Şu ne anlasın babalıktan Ama bu nereye kadar…" (K9).

"…Kızımla birlikte büyüdük neredeyse. Aramız çok iyidir Ama işine gelmediği zaman Alman damarı tutar. Aldığım çocuk parasını bile defalarca istediğini bilirim Sık sık tehdit edildiğimi hatırlıyorum. Beni şikayet edecekmiş… Şimdi o da evlat sahibi aynı sıkıntılar onun da başında …Hiç istemem, iyi olsunlar isterim…" (K6).

Yeni Nesil Türklerin, ailelerinden farklı şehirlerde yaşama, 18 yaşından sonra evden ayrılma istekleri, önemli kararlarda aile büyüklerine söz hakkı vermemeleri, aile içinde kendi haklarına fazlasıyla sahip çıkmaları ve ebeveynlerin çocukları üzerindeki hak ve söz sahibi olma durumlarının Alman politikaları yüzünden olumsuz etkilendiği görüşleri belirtilmektedir.

Ailesi ile otorite ve iletişim sorunu yaşayabilen Türk gençlerinin içinde yaşadıkları toplumun ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle kötü alışkanlıkları kolay edinebildikleri ifade edilmiştir. Araştırma bulgularında; Çocuk haklarını koruyan Alman politikalarının ebeveynlerin evlatlarının üzerindeki yaptırımlarını kısıtladığı, potansiyel suçlu olarak görülen göçmen çocuklarının bu durumu madde kullanımı, eğitim hayatına son verme, aileyi otorite olarak tanımama, aileyi terk etme gibi olumsuz davranışlara dönüştürdüğü ifadelerine yer verilmiştir.

Alınamayan Kültürel Miraslar (Kültür Erozyonu)

Katılımcıların çocuklarının yabancı bir toplumun içinde var olma mücadelesi içinde "Alınamayan Kültürel Miraslar" tanımına yer verdikleri; Alman Birey ile Evliliğe Sıcak Bakma (f;4), Değerlerimize Sahip Çıkamama (f;8) şeklinde kaygı ifadeleri kullandıkları görülmektedir.

Katılımcılar Almanya'da büyüdükleri ve yaşadıkları için aileleri kadar Türk kültürüne bağlı kalamadıklarını, Alman kültüründen etkilendiklerini ancak kendi kültürlerini tanıdıklarını ve terk etmediklerini ifade ettiler. Oysa çocuklarının Türk kültürüne tamamen yabancı kalmak üzere olduklarını, iki kuşak sonra belki de Türk kimliği ve kültürünün tamamen yok olmasından endişe ettiklerini ifade etmişlerdir.

"…Keşke Almanlar bizim gibi baksalar bize. Biz onlara ayak uydurmaya çalışıyoruz, onları seviyoruz. Evladım evlene de bilir bir Alman'la. Fakat ya sonrası… Nitekim çok var etrafımızda evlilik yapanlar. Kopup gidiyorlar sonra. Türklüklerini unutanlar evlenip çok. Bir Alman damadım ya da gelinim olsa torunumu kendim gibi yetiştirebilecek miyim? Öyle olmuyor işte ah olsa Ah bizim gibi kabullenseler bizi. Bizden biriyle evlenip içimize karışmak yerine bizden uzak tutmayı seçiyorlar…" (K4).

Türklerin ana dillerini öğrenmelerine ve kültürlerini yaşatmalarına yönelik faaliyetlerin yeterli olmadığı, göçmen vatandaşlarımızın Türkçe ve Türk kültürü konusunda bilinçli olması, ana dilde eğitim ve haklarını bilmesi ve haklarını elde etme noktasında istekli olması, demokratik bir tutumla iş birliğine açık olması gerektiği belirtilmektedir. Yabancı ülkelerde Türk toplumunun varlık göstermesi için tek tek çaba göstermekten ziyade toplu çaba göstermenin daha etkili olacağının bilincinde olan Türkler, sivil toplum örgütleri kurmuşlardır (Demir, 2016).

1970'li yıllardan itibaren siyasi yönü bulunan Türk derneklerinin çeşitli kültür, eğitim ve uyum çalışmalarında bulundukları bilinmektedir. Sivil toplum örgütlerinin Alman toplumundaki önyargıları önlemek için basın bildirileri, dini, kültürel faaliyet ve ortak projelerle Almanlarla iletişime geçmeye çalışarak ilişkileri iyileştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Sivil toplum örgütlerinin gerçek İslamiyet'i anlatmaya çalıştıkları, Alman toplumuyla güzel komşuluk ilişkileri kurma, Almanca dini neşriyata da önem vererek, İslam diniyle ilgili eserleri Almancaya tercüme ettirme çalışmaları yaptıkları belirtilmektedir (Kara, Yaylı 2017).

Almanya'da yaşayan Türklerin dil ve kültür alanında yaşadıkları sorunlara çözümler bulmaya çalışan sivil toplum örgütlerinden biri de "Alman Türkleri Birliği"dir. Alman Türkleri Birliği 'nin faaliyetleri arasında Münih Türk Dil-Kültür Okulu, Alman Türkleri Birliği Türklerin Dünyası Enstitüsü, Türk-Alman Kültür Kahvesi, Münih FM Radyosu yer almaktadır (Demir, 2016).

Ancak Almanya'da yaşayan üçüncü ve dördüncü nesil Türklerin sivil toplum örgütlerine yönelik ilgilerinin az olduğu, Almanya'daki Türk toplumunun %70'inin

herhangi bir sivil toplum örgütüyle bağlantısının olmadığı ve sivil toplum örgütlerinin yeterince tanınmadığı belirtilmektedir (Kara, Yaylı 2017).

Eğitimde Yaşanan Sorunlar

Araştırma katılımcılarının görüşme sorularının birkaçına ortak cevap olarak "Eğitimde Yaşanan Sorunlar" tanımlaması yaptıkları görülmüştür. Eğitimde yaşanan sorunları; Ailelerin Destek Olmaması (f;7), Gençlerdeki İsteksizlik (f;3) ve Almanca Merkezli Eğitim Sistemi (f;6) tanımlamaları ile ifade etmişlerdir. Eğitimde yaşanan sorunlar konusunda katılımcıların çoğunluğu hem Türk aile desteğinin olmaması hem de dil merkezli eğitim sisteminin olmasının sıkıntı yarattığı konusunda hemfikir görünmektedir.

"…Bizim gençlerimiz isyankar. Mücadeleci olmak zorundalar aslında Duyunca seviniyorum bir Türk iyi bir makama geldiğinde şöyle havalı bir işte çalışırken rast geldiğimde gurur duyuyorum tabiiki. Gerçi burada kendi içimizde de bir çekişmemiz var Almanlar'a gerek yok Ama gençlerimiz okul konusunda çok isteksiz hep zorlama hep zorlamayla. İşte…" (K2).

"…Anadilini Almanca sanıp Türkçeyi öğrenmeye gerek duymadı.Kendini anadilinde doğru dürüst anlatamadığı için de her geçen gün uzaklaştı Türkçe konuşmaktan Tabii Türkçe dersi okulda da önemli değil bence bu da etkili olmuş olabilir …" (K1).

"…Kızım çok azimli bir öğrenciydi Ama hiçbir zaman hak ettiği notu alamadı Ben kendim bizzat bu işin üstünde durdum, takipçisi oldum. Ama maalesef notları hak ettiğinin hep altındaydı. Irkçılık olur mu öğretmen dediğin kişide? Kendi gençlerinin önünde engel gibiydi bizim çocuklar. Sağ olsunlar, soğutmak için ellerinden geleni yaptılar. Şimdi kuaför kızım meslek okudu. Bir salonda çalışıyor …" (K1).

Almanya'da Türk gençlerinin sadece % 14'ü lise öğrenimini tamamlayıp üniversiteye gitmektedir. Almanya'da meslek edinme ve edindirme imkânları çok geniştir ve özellikle Türk gençlerini tercih etmektedirler. Ancak bu okullara giden ve devam eden Türk öğrenci sayısı da istendik düzeyde değildir. Engelli ve özürlü okullarına (Sonderschule: yeteneksiz ve başarısız ayrıca özürlü öğrencilerin gönderildiği okullardır) giden öğrencilerin oranının, liseye (Gymnasium'a)gidenlerin oranının neredeyse iki katı olması ürkütücüdür. Bu okullar Almancaya vakıf olmayan Türk öğrencilerinin de gönderildiği okul olarak bilinmektedir. Bu okullara gitmek zorunda bırakılan öğrencilerin çoğunun ne Almancayı ne de Türkçeyi istendik düzeyde tam olarak konuşamadıkları gerekçe gösterilmektedir. Ayrıca Türk öğrenci sayısının yaklaşık 300 bin olduğu bir ortamda öğrencilerin %80'inin Türk-

çe derslerine devam etmediği tespit edilmiştir (Öztürk, Gimatdinova Çağaç ve Öztürk, 2018).

Halbuki anadilini iyi öğrenen çocukların yabancı dili daha iyi öğrenebileceği ve bu durumun yabancı öğrencilerin entegre olmasına büyük katkı sağlayacağı bilinmektedir. (Bekar, 2016; Öztürk, Gimatdinova Çağaç ve Öztürk, 2018).

İki dili de yeterli düzeyde bilmemek, düşünme yeteneğine ve zekânın gelişmesine olumsuz etki yapmaktadır. Bu nedenle iki dilli bireylere ana dillerinin ve içinde yaşadıkları toplumun dilinin titizlikle öğretilmesi son derece önemlidir (Yılmaz, 2014). Bugün Türklerin entegre olmakta zorluk çektiklerini ısrarla dile getiren Alman makamlarının bu gerçeği göz ardı ettikleri görülmektedir (Bekar, 2016; Öztürk, Gimatdinova Çağaç ve Öztürk, 2018).

Avrupa Birliği Komisyonu 25 Haziran 1977 tarih ve 486 sayılı kararı ile Türkçe-Türk Kültür Derslerinin verilmesine yasal dayanak hazırlamıştır. Ayrıca Alman Federal Cumhuriyeti Anayasasının 6. Maddesini dayanak göstererek Türk göçmen çocuklarının hem Türk dilini, Türk kültürünü geliştirmek, milli duygularını pekiştirmek hem de kişilik gelişiminde yaşadıkları ülkeye uyumlarını artırmak amacıyla 1973 yılından itibaren Türkçe-Türk Kültürü dersleri için Türk öğretmenler görevlendirilmektedir (Öztürk, Gimatdinova Çağaç ve Öztürk, 2018). Ancak yerel yönetimler ve merkezi hükümet bu derslerin örgün eğitim ders programında değil, kültürel bir etkinlik gibi sınıf kirası ve çocukların sigortalanması gibi yaptırımlardan sonra verilebileceğinde ısrar etmektedirler. Türkçe derslerinin geç vakitlerde işlenmesi, öğretmen istihdamında aksaklıklar yaşanması, derslerin seçmeli olması ve dersten alınan notun karneye etkisinin olmaması, derse devamın gönüllülük esasına dayalı olması, birleştirilmiş sınıflarda derslerin işlenmesi, uygun ders materyallerinin olmaması ana dili öğretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yaşanan sorunların Almanya'da gelecek yeni nesillerde Türkçe ve Türk kimliğinin varlığını tehlikeye soktuğu öngörülmektedir (Bekar, 2016; (Öztürk, Gimatdinova Çağaç ve Öztürk, 2018).

İki dilli ve iki kültürlü olmanın getirdiği sorunları yaşayan göçmen çocuklarına yönelik ana dil eğitiminin düzenlenmesi ve öğretmenlerin de iki dilli bireye eğitim verme alanında eğitim almış olması gerekmektedir (Demirbaş, 2014; Ülker, 2016).

Ancak yapılmış çalışmalara bakıldığında iki dilli Türk çocuklarına Türkçe öğretimi alanında yetişmiş öğretmen ihtiyacının bulunduğu, yurt dışına görevlendirilen öğretmenlerin seçimlerinde sıkıntılar yaşandığı, eğitim sürecinde öğretmenlerin alan bilgisinin olmamasından kaynaklanan bazı sorunlar yaşandığı gündeme getirilmektedir (Demirbaş, 2014; Ülker, 2016).

Bekir ve Aydın (2018), Almanya'da yaşayan Türk göçmen ailelerle anadil konusunda yaptığı araştırmasında; katılımcıların çoğunluğunun ana dilin okul başarısına etkisinin olduğunu ve ikinci dil ediniminde temel oluşturduğunu, bir kısmının ise konu hakkında bilgi sahibi olmadığı ve ana dilin okul başarısına etkisinin olmadığı bulgularını ortaya koymuştur.

İstihdam Sorunu

Katılımcılar Alman toplumunun çocuklarına bakış açısını "İstihdam Sorunu" ifadelerinin yanında; Irkçılık (f;6), Yabancı Düşmanlığı(f;6), İsteksizlik (f;6) ifadeleri ile tanımlamışlardır.

"…Kesinlikle yakıştıramadıkları işlerde Türkler'e fırsat tanımazlar. Sadece adımız yetiyor. Bizim sahip olduğumuz diploma ya da o işe ne kadar faydalı çalışacağımızın önemi olmaz. Bizlerin çalışacağı sektörler hizmet sektörleridir. Biz öyle alıştırdık. Ama var, iyi olan iş kadını iş adamı olanlarımız da var. Onların da ilk yaptığı Türk mahallesini terk etmek oluyor gerçi…" (K2).

"…Irkçılık ve yabancı düşmanlığı hissetmiyoruz desek yalan olurdu. Alışveriş yaparken bile biz haksızlığa uğradığımızda farklı bir Alman uğradığında farklı yaklaşırlar.İş başvurusu için de geçerlidir elbet bu yabancı düşmanlığı. İnanıyorum yapıyorlar… (K10).

"…İşlerine gelmiyor çalışmak. Çalışana iş çok her yerde Alışmış bizimkiler hazır yemeye Cafe kültürü de var gençlerde. Akşama kadar kim bilir hangi boş işlerin peşindeler. İş beğenmiyorlar Elin Alman'ı sana terini akıtmadan para verir mi…" (K9).

Türkler ile Almanların işe girişlerindeki çifte standardı belirtmek için Alman bir ile yapılan araştırmada, gerçekte olmayan Türk ve Alman isimleri ile bin adet iş başvurusu yapılmış ve Alman firmalarının %14 oranında çoğunluk olarak, Alman ismi ile yapılan iş başvurularını seçtikleri tespit edilmiştir. Bu tercihte bulunma sebebleri sorgulandığında ise, Türklerin nitelikli olmadıkları ya da müşterilerin tercih etmediği gibi cevaplar verilmiştir. Çoğunlukla işe ve kariyer olanaklarından faydalandırma konusunda bu tarz yaklaşımlara maruz kalındığı bilinmektedir. Bu yüzden Türk gençleri Almanlara ve diğer etnik kökenli göçmenlere oranla çalışma hayatında yer alabilmek için daha fazla mücadele vermek zorunda bırakılmaktadır(Güven, 2017).

Farklı kültürlerin varlığını sürdürülmesi için önlerine çıkan engelleri kaldırmak ve toplumun her alanında ayrımcılığa son vermek, uyum içinde farklılıkları olduğu gibi kabul etmek, kültürel kimliğe saygı duyulduğunun bir işaretidir. Alman

ve Türk toplumunun kendilerine özgü davranış biçimlerinin var olduğu düşünülürse, her iki toplumun saygı, empati ve hoşgörü içerisinde birbirini anlamaya çalışması gerekmektedir (Saka 2018).

Sonuç

Araştırma katılımcıları tüm bu kaygılara rağmen kendileri ve çocukları için gelecek planlarını yaşadıkları toplum içinde var olmaya devam ederek oluşturduklarını, ülkelerine dönme düşüncelerinin olmadığını, çocuklarının da Almanya'da bir gelecek planlamasını istediklerini ifade ettiler. Almanya'da hızla artan yaşlı nüfusu sağlıklı ve aktif yaşlanma konularını popüler kılmaktadır. Alman hükümetinin bu konularda geliştirdiği politikalar gündemine göçmen yaşlıların ya da yaşlılık sürecine yakın göçmen popülasyonun sağlıklı yaşlanmasına engel konuları da dahil etmesi gerekmektedir. Sağlıklı yaşlanma konusunda çok önemli rol oynayan psikososyal boyutta, sağlıklı aile ve toplum ilişkilerinin önemi bilinmektedir.

Göçmen Türkler söz konusu olduğunda dil, kültür ve uyumsuzluk gibi sorunlar akla gelmektedir. Bu insanlar bugüne kadar sürekli uyumsuz olmakla, yozlaşmışlıkla, arada kalmış bir kültüre sahip olmakla suçlanmışlardır. Türk göçünün beraberinde getirdiği sorunların başında eğitim sorunları gelmektedir. 2016 yılı itibariyle Almanya'daki Türkler için Almanca bir problem olmaktan çıkmış ve hatta kendi ana dilleri ile eş zamanlı öğrendikleri ikinci bir ana dil durumuna gelmiştir. Artık Türk kimliğini, Türkçe ve Türk kültürünü unutmadan çok kültürlü olmayı bir zenginlik olarak kabul etmek gerekmektedir. Anadil, Alman makamlarının tanımladığı şekli ile "Anadil Tamamlama Dersi" şimdilerde ise Türkçe ve Türk Kültürü olarak tanımlanan ders, ailelerin ya da konsoloslukların özel bir sorunu olarak görülmemelidir. Gençlerin eğitimlerini tamamlama yolunda farkındalık uyandırmalı ve meslek edinme konusunda her gence eşit şartlar sağlanmalıdır. Ayrıca eğitim Ataşeliklerinin görevi sadece eğitimle sınırlı kalmamalı, yetişkinlerin problemlerine de çözüm bulmaya çalışmalıdırlar.

Sonuç olarak kendilerini doğdukları ve alıştıkları ülkenin vatandaşı olarak gören yeni nesil Türk göçmenleri gelecekle ilgili planlarını da bu doğrultuda şekillendirmektedirler. Hakların sağlanması ve dağıtılmasında söz sahibi olan Almanya'nın yabancılar politikasını değiştirmesi, Türk vatandaşlarımızın sorunlarına yönelik insani, adalet ve eşitliği kapsayan politikalar tanımlaması gerekmektedir. Türkiye'nin de göçmen vatandaşları ile ilgili Türk topluluğunun, ana dili, dini, kültürel açıdan kendi değerlerini ve davranışlarını geliştirebileceği ortamların hazırlanması için yaptırımı olan, somut politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Alman-

ya'nın 3 milyona ulaşan en fazla nüfuslu göçmen grubunu oluşturan Türklerin günümüzün stratejik gücü olarak görülen lobi faaliyetlerinde rol aldıkları, profesyonel Türk girişimcilerin sağladığı istihdam ve hizmetle Alman ekonomisine önemli katkı sağladıkları unutulmamalıdır.

Kaynakça

Aksoy, E. (2010). Almanya'da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Öğrencilerin Kimlik Algılamaları Ve Buna Bağlı Olarak Karşılaştıkları Ayrımcılık Sorunları. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (Hütad), 12(12), 7-38.

Akyüz, M. (2017). Almanya'da Türkler Ve İslam: Kanaat Önderlerinin Kimlik, Uyum Ve Gelecek Tasavvurları. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, *4*(1), 225-231.

Başkurt, İ. (2009). Almanya'da Yaşayan Turk Göçmenlerin Kimlik Problemi. Hayef Journal Of Education, *6*(2), 81-94.

Bekar, B. (2016). Almanya'da Türkçenin Ana Dili Olarak Öğretimiyle Ve Türklerin Türkçe Kullanımlarıyla İlgili Kaynakça Denemesi. Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal Of World Of Turks, *8*(3), 285-302.

Bekir, H.,ve Aydın, R. (2018). Almanya'da Yaşayan Türk Ebeveynlerin Ana Dilin Okul Başarısına Etkisine İlişkin Görüşleri. Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal Of World Of Turks, 10(1), 95-107.

Çelik, C. (2008). Almanya'da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma Ve Din. Milel Ve Nihal: İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, *5*(3), 105-142.

Demir, N. (2016). Bir Sivil Toplum Örgütü Olarak "Alman Türkleri Birliği". Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks [Zfwt], 8(1), 7-23.).

Demirbaş, H. (2014). Eğitim-Kültür Açısından Avrupa'daki Türk Çocukları-Sorunlar Ve Çözümler. Ankara: Nobel Yayın.

Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü(DİGM), (2015). Yurt Dışında Görevlendirilecek Öğretmenlerin Mesleki Yeterlilik Sınavı ve Temsil Yeteneği Mülakatı Başvuru Kılavuzu. Ankara.

Güven, F. (2017). Almanya'da Yaşayan Türkler'in Sosyal Ve Ekonomik Sorunları (Master's Thesis, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

İnce, C. (2016). Türkiye Bağlamında Dış Göçler, Eğitim Sorunu Ve Toplumsal Konumun Yeniden Üretimi. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 32 (32) , 293-306 . Doı: 10.17498/Kdeniz.279579

Kara, M., ve Yaylı, A. (2017). Almanya'da Türkiye İmajina Yönelik Sivil Toplum Örgütlerinin Görüşleri (Opinions Of. Journal Of Tourism And Gastronomy Studies, *116*, 141.

Korkmaz, E. E. (2019). Kamusal Alan Ve Göç Almanya'daki Türkiyeli Göçmenlerin Ulusötesi Alanı Üzerine Bir İnceleme. Göç Dergisi, *6*(2), 151-172.

Kılınç, Z. A. (2017). Almanya'da Dini Haklar ve Müslümanlar. Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, *3*(3), 205-215.

Kırmızı, B. (2016). Göçmen Türklerin Almanya'da Yaşadığı Sorunların Dünü Ve Bugünü. Littera Turca Journal Of Turkish Language And Literature, *2*(3), 145-156.

Öztürk, İ., Gimatdinova Çağaç, F., ve Öztürk, M. H. (2018). Türk Göçünün Almanya'da Oluşturduğu Sorunlar. Journal Of International Social Research, *11*(61).

Rheinlandpfalz., Kv (2014). Atlas RheinlandPfalz 2014 Arz. Nüfus-Tıbbi Hizmetler Yapıları. Mainz , 41.

Saka, N. (2018). Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22 (Özel Sayı 2), 1875-1888.

Şahin, B. (2010). Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, *55*, 103-134.

Ülker, Ş. E. N. (2016). İki Dilli Türk Çocuklarına Türkçe Öğretiminde Öğretmen Yetiştirme Sorunu Ve Üniversitelerdeki Mevcut Durumun Değerlendirilmesi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 4(4), 518-529.

Yavuz, S. (2013). Göç, Entegrasyon Ve Din: Avrupa'da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme. Journal Of International Social Research, *6*(26).

Yılmaz, Hasan (2013). "İletişim Aracı Metin Ve İşlev Tipolojisi". Jasss - The Journal Of Academic Social Science Studies. Volume: 6, Issue: 6, P. 1311 – 1321, June.

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilim-Lerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin

Yılmaz, M. Y. (2014). İki Dillilik Olgusu Ve Almanya'daki Türklerin İki Dilli Eğitim Sorunu. Electronic Turkish Studies, *9*(3).

Yurdakul, A., & Çaha, Ö. (2018). Almanya'da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenli Göçmenlerde Kimlik Algısı. Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami Ve Politik Bilimler Dergisi, *3*(1), 141-163.

TÜRKİYE VE ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN MMPI-2 KİŞİLİK PSİKOPATOLOJİSİ BEŞ (PSY-5) ÖLÇEKLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dilek Açıkgöz*

Kişilik kavramının tarihçesine baktığımızda; kişilik kavramının Latince'de klasik Roma Tiyatrosu drama oyuncularının temsil ettikleri karakteri yansıtmak için, yüzlerine taktıkları ve "persona" adı verilen maskelerden geldiği günümüzde kabul edilen en popüler tanımlardan biridir (Erdoğan, 1983: 235).

Maddi, kişiliği; "bireylerin düşünce, duygu ve davranış gibi psikolojik tepkilerindeki farklılıkları belirleyen, yaşanan an içinde bulunulan biyolojik durum veya sosyal ortam ile açıklanamayan biçimde süreklilik gösteren özellikler ve eğilimler olarak" tanımlamaktadır (Maddi, 1976: 9). Aslında kişilik özelliklerinin her biri bireyin yaşadığı coğrafya ve yaşam stili ile bağdaşmaktadır (Aslan, 2008). Bir anlamda da kişiliği bir tanıma sığdırmak, kişinin davranışlarının motivasyonunu ve ruhsat aygıtını bir bütün olarak anlamlandırma çabasına işaret etmektedir (Aslan, 2008: 8).

Kişilik özelliklerinin, pek çok tanımında ortak özellikler mevcuttur: Bunlar farklı durumlarda tutarlılık göstermesi, süreğen eğilim özellikleri içermesi ve dışsal olmayan sebepler olarak nitelendirilebilir. Bireyin kişilik özellikleri olası sosyal tutumu ile ilgili fikir verebilmektedir (Somer, Korkmaz ve Tatar, 2011: 39). Kişiliğin oluşumunda var olan kalıtsal etkenler ile toplum ölçüleri doğrultusunda olması gereken çevresel etkenler büyük rol oynar (Yavuzer, 2001). Birey, içinde bulunduğu toplumun dinamik yapısını ve düşünme yaklaşımlarını öğrenerek yaşadığı coğrafyanın kültürü ile bütünleşebilmekte; yani toplum normlarına uyum sağlayabilmektedir (Aslantürk ve Amman, 2000).

Kişilik, genetik ve çevresel faktörlerin birbirleriyle etkileşimi sonucunda, evrilerek gelişen ve bireye özgü bir kişilik yapısı olarak ortaya çıkan dinamik bir süreçtir (Özdemir ve diğ., 2012). Bu süreç her zaman sağlıklı bir kişilik yapısıyla sonuçlanmaz. Hastalıkların ve Sağlıkla İlgili Sorunların Uluslararası İstatistiksel Sınıflaması'na (ICD-10) göre, "kişilik bozukluğu, kişiliğin birden çok alanını kapsayan biçimde bireyin karakter oluşumunda ve davranış eğilimlerinde kişisel ve sosyal

* Uzm. Klinik Psikolog, Dilek Açıkgöz Eğitim ve Psikolojik Danışma/ İstanbul dilek_acikgoz@yahoo.com. Danışmanlar: Dr. Öğr. Üyesi Elçin Hasdemir, Prof. Dr. Meral Çulha.

olarak bozulmaya yol açacak biçimde ortaya çıkan şiddetli bozukluk olarak tanımlanmaktadır'' (Akt. Taymur ve Türkçapar, 2012).

DSM-4, toplum normlarının dışına çıkan bireyler için; kişilik organizasyonu ''kişinin içinde yaşadığı kültürün beklentilerinden belirgin olarak sapan, sürekli davranış ve iç yaşantı örüntüsü'' durumunda ise bir kişilik bozukluğundan söz edilmektedir der (Köroğlu, 1994: 241).

Kişilik bozuklukları ile yaşam alanlarındaki uyumsuzluk paralellik göstermektedir (Taymur ve Türkçapar, 2012; Çulha ve Dereli, 1987; Torgersen ve Kringlen ve Cramer, 2001). Yaşam alanlarında iletişim sorunları yaşayan bireylerin, duygu ve düşüncelerini açıkça söyleyememe sorunu yaşadığı bilinmektedir (Çulha ve Dereli, 1987). Kişilik bozukluğu yaygınlığını araştıran bir çalışmanın sonuçlarına göre; kişilik bozukluğu olan bireylerin en yüksek yüzdesini, toplam geneline göre daha az eğitim düzeyine sahip olanlar ve yalnız başına yaşayanların oluşturduğu saptanmıştır (Torgersen, Kringlen ve Cramer, 2001). Kişilik bozuklukları, gün geçtikçe sosyal, psikolojik ve tıbbi alanlarda önemi artan bir sorun haline gelmektedir. "Genel toplumda kişilik bozukluklarının yaygınlığı %11 ile %23 arasında değişmektedir" (Akt. Aslan, 2008).

Tanımlar

Kişilik: ''Kişilerin farklılıklarına dayanan düşünce, duygu, beceri, yetenek ve alışkanlıkların işlevsel halde bir bütün oluşturdukları kavrama kişilik denilmektedir'' (Köknel, 2005: 23).

Treyt: ''Kişilikte bulunan davranış eğilimleridir'' (Yanbastı, 1990: 209).

Kişilik Bozukluğu: DSM-4' e göre; ''Kişinin içinde yaşadığı kültürün beklentilerinden sapan sürekli davranış ve iç yaşantı örüntüsüdür'' (Köroğlu, 1994: 241).

Saldırganlık: Diğer canlılara ya da nesnelere yönelen rahatsız edici ve inciten davranışlara saldırganlık denir. Saldırganlık kişinin; cansız nesnelere, hayvanlara kendisine veya diğerlerine kasten ya da kazayla psikolojik veya fiziksel olarak zarar verici davranışta bulunmasıdır (Özmen, 2006).

Psikotiklik: Zihni etkileyen hastalık grubu olan psikotik bozukluklar kişinin sağlıklı düşünebilme kapasitesi, karar verme becerisini, duygusal cevaplamalarında, iletişiminde, gerçeklik algısı ve davranışlarında değişikliklere sebebiyet vermektedir. Belirtilerin şiddeti arttığında gerçekle bağlantısı kesilen bireyler çoğu zaman gündelik yaşantılarını sürdürememektedirler (Kaplan ve Sadock, 2007).

Sınır Tanımama: Kişiler sürekli olarak toplumun ahlak, sosyal ve yasal kurallarına uyumsuzluk göstermektedirler (Zhong, 2014). Genellikle başkalarının hakla-

rını gasp etme ve onları hiçe sayma gibi davranış örüntülerine sahiptirler (Torry ve Billick, 2011).

Olumsuz Duygulanım/ Nevrotiklik: Nörotik olan bireyler uzun süreler boyunca olumsuz duygulanım eğilimindedirler. İkili ilişkilerde ve ilişkiler içinde bağlı kalmakta zorluk yaşamaktadırlar (Girgin, 2007).

İçe Dönüklük/ Düşük Olumlu Duygulanım: Costa ve McCrae (1992) içedönüklüğü tanımlarken şöyle demişlerdir; içe dönüklük soğuk olmak değil çekingen olma, izleyen olma değil bağımsız olma, uyuşuk davranma değil ağır adım atmaktır (Burger, 2006).

Kişiliğin Oluşumu ve Gelişimi

Kişiliğin oluşumunu etkileyen başlıca dört etken şunlardır:

Biyolojik etkenler, ihtiyaçlar, dürtüler ve güdüler.

Psikolojik etkenler.

Sosyakültürel etkenler (inançlar, değerler, roller vs.).

Eğitim, öğretim ve deneyim (Göksu, 2007: 54).

Kişilik gelişiminde biyolojik etkenler ele alınacak olursa genetik ve hormonların etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca hormonlar, zeka ve bedensel işlevleri de etkileri altında tutmaktadırlar.

Kişiliğin oluşumunda kalıtım tek etken olmasa da etki eden faktörlerin başında kalıtım vardır (Burger, 2006). Kişinin, kalıtımsal durumları (boy, uzunluk vb.) ve heyecanlanma, duygusallık ve direnme gibi örneklendirebileceğimiz fiziksel özellikleri ve zihinsel aktiviteleri genetiktir (Zel, 2011).

Kişilik oluşumunda çevresel ve genetik etmenler iç içe girer. Bireyde var olan genetik karakteristik özelliklerinin yetiştiği çevre ile etkileşim halinde olması kişiliğin oluşup tamamlanmasın katkı sağlar (Atkinson ve diğ., 2015).

Keesing der ki; "insanın kendini anlaması için giriştiği çabalardaki en yeni gelişme kültür-kişilik ilişkilerinin sistematik incelenmesidir" (İlbars, 2008: 201).

Kişiler içinde olduğu kültür değerleri ve niteliklerinden etkilenerek bu kültürel değerleri yansıtmaktadır (Deniz, 1997). Sonradan öğrenilen örf, adet ve geleneklerin oluşmasında çevrenin ve kültürün etkisi görülmektedir. Kişinin ait olduğu sosyal çevre; yaşam tarzı, eğitim fırsatları ve yaşadığı çevrenin kültürü kişiliği etkilemektedir. Kişi, ailesel ve çevresel faktörleri hayatının içine katmasıyla orantılı olarak kişiliğini geliştirebilir (Zel, 2011). Özetle, kişinin kişiliğini geliştirmesi, evrilmesi, çevresel faktörlerin olumlu yanlarını fark edebilmesinin akabinde; kişiliğine uyarlayabilmesiyle de ilintilenebilir. Kişiliğin oluşumu için, kişilerin tüm hayatı

boyunca süreğen bir şekilde gelişebilecek bir kavramdır demek yanlış olmayacaktır (Tatlıoğlu, 2010).

Kişilik Bozuklukları

Kişilik bozuklukları, DSM-4' de tanımlandığı üzere, "kişinin içinde yaşadığı kültürün beklentilerinden sapan sürekli davranış ve iç yaşantı örüntüsüdür." Bir kişiye kişilik bozukluğu ile ilgili bir tanı koyabilmek için kişinin; toplumsal uyumu, işlevselliği ve ilişkilerini sürdürebilmesinde önemli bozuklukların uzun bir süre değişmeyen bir şekilde görülmesi gerekmektedir (Öztürk, 2004). Oluş nedenlerini üç ana başlıkta toplayabilmemiz mümkündür. Bunlar; çevresel etkenler, genetik yatkınlık ve yapısal etkenlerdir (Magnavita, 2004).

DSM-5'de kişilik bozuklukları üç ana kümeye ayrılmaktadır. A kümesi: Paranoid (Kuşkucu), Şizoid (Şizogibi), Şizotipal (Şizotürü) kişilik bozukluğu. B Kümesi: Antisosyal (Toplumdışı), Borderline (Sınırda), Histriyonik, Narsisistik (Özseverlik) kişilik bozukluğu. C kümesi: Çekingen, Bağımlı, Obsesif Kompulsif (Takıntılı- Zorlantılı) kişilik bozukluğudur. Bir de Diğer Kişilik Bozuklukları başlığı altında Başka Bir Sağlık Durumuna Bağlı ve Tanımlanmış Diğer Bir ve Tanımlanmamış Kişilik Bozukluğu olmak üzere üç bozukluk daha yer almaktadır (Köroğlu, 2014: 327-339).

Bu araştırma bireyde var olan kişilik özellikleri ve psikopatolojilerini ortaya çıkarmak/tanımlamak için yapılmıştır.

Objektif ve ortak bir dil kullanabilmek adına psikopatoloji tanı rehberi ruh sağlığında DSM-5 ve ICD ile sağlanmaktadır.

Kişiliğin Değerlendirilmesi ve Kişilik Testleri

Kişilik test tarihi çalışmalarında psikiyatrik hastalarda ilk kez serbest çağrışım testlerini Kreapelin' in kullanması bir milattır. Birinci Dünya Savaşı esnasında "Kişisel Bilgi Formu" Robert Sessions Woodworth tarafından geliştirilerek kullanılmaya başlanmıştır. Bu form, kendini anlatma envanteri olarak adlandırılan kişilik testlerinin bir prototipidir. Anastasi'ye (1982) göre testler ruhsal değerlendirmede, bireyin kişilik özellikleri ve farklılıklarının yanı sıra bireyin genel olarak gösterebileceği tepkileri de ön görme olanağı sunmaktadır (Akt. Bozkurt, 2001).

Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanımı yaygınlaşan kişilik testleri günümüzde ruh sağlığı alanı başta olmak üzere birçok alanda ve özellikle işgörenin seçimi, yerleştirilmesi ve niteliklerinin nesnel olarak değerlendirilmesi amacıyla endüstri alanında sıklıkla kullanılmaktadır (Bingöl, 2016: 244).

Kişilik testleri objektif ve projektif testler olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Objektif kişilik testleri, bireyin kişilik özellikleri hakkında bilgi veren kağıt-kalem tipinde testlere denilmektedir. Bu testlerin uygulama sırasında bireyden kendi durumunu en iyi tanımlayan seçenekleri işaretlemesi beklenir (Demirkol ve Ertuğral, 2007). Kişilik özelliklerinden içe dönüklük, dışa dönüklük, özgüven, kararlılık, baskınlık, nörotik eğilimler, kendine yeterli olma, sosyal ilişkiler kurabilme gibi birçok boyuttan aldığı puanlarla ölçümleme yapılmaktadır (Demirkol ve Ertuğral, 2007; Gürer, 2017).

MMPI ve MMPI-2

Psikolog Hathaway ve nöropsikiyatrist McKinley yetişkin hastaların klinik değerlendirilmelerinde kullanılabilecek objektif ve pratik bir test geliştirmek amacıyla yola çıkmışlardır. Hedefleri psikiyatrik rahatsızlıkların şiddet derecelerini ölçmek ve tedavilerden sonra zamanla hastalığın iyileşme kademelerini izlemekti (Dahlstorm, Welsh ve Dahlstorm 1972). Testin gelişiminde izlenen yollar ilk etapta diğer psikiyatrik hastalıkları tanılayan testlerden soruları derlemek ve bunları değerlendirmekti. Bu yolla 1000'e yakın soru elde edilmiştir. Daha sonra bunlar ayıklanıp MMPI testi alt ölçekleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Minnesota hastanesine gelen 724 psikiyatrik hastalığı olmayan kişiden bir norm grubu oluşturulmuştur. Norm grubu (anormal) ise hastaneye psikiyatrik rahatsızlıklarla başvuran hastalardan seçilip oluşturulmuştur (Ceyhun ve Oral, 2003). MMPI (Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envarteri) kişinin kişisel ve toplumsal uyumunu objektif bir şekilde değerlendirmeyi hedeflemiş, "hayır" "bilmiyorum" ve "evet" seçenekleriyle cevaplanan 566 sorudan oluşan bir testtir. Testin on adet kişilik ölçeğinin yanı sıra üç adet de geçerlilik alt testi vardır (Butcher ve Pancheri, 1976).

MMPI'ın çok yaygın kullanılması ve herkes tarafından tanınmış olması yeni bir test geliştirmek yerine MMPI üzerinde bir yenileme ihtiyacı doğurmuştur. Hala geçerli maddeleri olan MMPI'ın bazı maddeler üzerinde durmadığı yönünde eleştiriler gelmektedir. Butcher ve arkadaşları tarafından MMPI'ın yeniden standardizasyonu için komite kurulmuş ve çalışmalara başlanmıştır. Eski maddeleri modernize etme, intihar girişimi, alkol ve madde bağımlılıkları gibi günümüz klinik problemleri için maddeleri derlemeyi hedeflemişlerdir (Butcher ve Pope, 1992). Butcher ve Owen (1978) orijinal testin büyük oranda değişmesinin altındaki neden; mevcut kullanıcılar tarafından kabul görmemesi ve MMPI kullanımına devam edilir kaygısıdır. 1930'lu yıllarda ortaya çıkarılan sınırlı sayıda insandan ve sınırlı bir gruptan elde edilen örneklem çok yetersizdi ve bazı azınlık grupları içine al-

mamıştı. Normların Afrika, Asya ve Hintli grupları yansıtmaması MMPI hakkındaki eleştirilerden birisidir (Butcher ve Pope, 1992). MMPI-2'nin güçlü özelliklerinden birisi içerik alt testlerine verdiği önemdir. Objektif testlerin son yıllardaki kişilik özelliklerini ölçme, yordama ve güvenilir bilgi sunması sebebiyle içerik ölçekleri değer kazanmıştır (Butcher ve ark., 1989). Son zamanlarda ortaya çıkan birtakım hastalıkları (yeme bozuklukları) ve sosyal problemleri (iş, eş, eğitim) MMPI ölçümleyemiyordu.

Türk toplumunda da hızla değişen kültürel yapı bazı maddelerin anlamlarını yitirmesine bazılarının ise tehditkar olarak algılanmasına sebep olmuştur. Yeni MMPI' da bu maddeleri ya tamamen çıkarılması ya da değiştirilmesi hedeflenmiştir (Çulha, 2001; Demir ve ark., 2002; Vatan, 2008; Uluç ve ark., 2014). Savaşır, tarafından çevrilip düzenlenen yeni form İngilizce ve Türkçe'yi anadili gibi konuşan üç kişi tarafından tartışıldıktan sonra; farklı eğitim düzeyinden on beş kişiye dağıtılıp dikkatlice incelemeleri istenmiştir. Yapılan düzenlemelerden sonra İngilizce ve Türkçe form birer hafta ara ile yirmi kişiye uygulanmış ve düşük korelasyonlu maddeler yeniden yazılmıştır. Geri çevirileri Çulha (Bozkurt, 2001) tarafından yapılan maddeler Amerikalılar tarafından onaylanarak formların yeni halleri on beş kişiye uygulanmıştır (Bozkurt, 2001). Düşük korelasyon gösteren maddelerin düzeltmeler sonrasında yüksek ilişki göstermeleriyle, Türkçe form standardizasyon için hazır hale gelmiştir (Bozkurt, 2001). Türk kültürüne MMPI-2 uyarlama çalışmalarını Savaşır ve Çulha (1996) yapmıştır. Butcher ve ark. tarafından oluşturulan yeni standardizasyon komite gerekliliklerine uygun olarak Türk örneklem grup oluşturulmuştur. 16-50 yaş arası farklı bölgelerde yaşamlarını sürdüren 600 kadın ve erkek üzerine yapılan bu araştırmanın standardizasyon ve geçerlik güvenilirlik sonuçları henüz yayınlanmamıştır. MMPI-2 Türkçe standardizasyonu sırasında anlaşılmayan ifadelerin Türkçeleştirilmesi, adları değişen çocuk oyunlarının güncel hale getirilmesi ve dini işlevler ile ilgili ifadelerin kültürümüze uyumlu hale getirilmesi sağlanmıştır (Savaşır ve Çulha, 1996). MMPI-2 ile MMPI'ın farklarının neler olduğundan kısaca bahsedecek olursak: Öncelikle t-standart puanlarında tutarlı sonuçlar elde edilebilmesi ve MMPI-2'nin madde havuzu kullanılarak bütün hale gelen içerik alt testleri ile yeni geçerlik alt testleri eklenmesi söylenebilir.

MMPI-2'nin 28 alt ölçeği ile ayrı ayrı yordanan değişkenlerle ve aralarındaki korelasyonlara ulaşılabilmek mümkündür:

	GEÇERLİK	KLİNİK	İÇERİK
Düzeltme (K)	*		
Nadirlik- Sıklık (F)	*		
Yalan (L)	*		
Hipokondriazis (HS)		*	
Depresyon (D)		*	
Histeri (HY)		*	
Psikotik Sapma (PD)		*	
Kadınlık-Erkeklik (MF)		*	
Paranoya (PA)		*	
Psikasteni (PT)		*	
Şizofreni (SC)		*	
Hipomani (MA)		*	
Sosyal İçe Çekilme (Sİ)		*	
Sosyal Uyumsuzluk (SOD)			*
Aile Problemleri (FAM)			*
İşyeri Sorunları (WRK)			*
Sağlık ile İlgili Endişeler (HEA)			*
Korkular (FRS)			*
Tip A Kişilik (TYPE A)			*
Kaygı (ANX)			*
Antisosyal Uğraşlar (ASP)			*
Tuhaf Düşünceler (BIZ)			*
Öfke (ANG)			*
Olumsuz Tedavi Göstergeleri (TRT)			*
Alaycılık (CYN)			*
Düşük Kendilik Değeri (LSE)			*
Depresyon (DEP)			*
Obsesiflik (OBS)			*

Butcher, J. N. (2011). A beginner's guide to the MMPI-2. American Psychological Association.

MMPI-2 Kişilik Psikopatolojisi Beş (PSY-5) Ölçekleri

PSY-5 treyt yaklaşımı, kişilik değerlendirme seçeneklerini inceleyen birçok kaynakta ele alınmıştır (örn. Butcher ve Rouse, 1996; Greene, 2000; Millon ve David, 2000; Widiger ve Trull, 1997).

PSY-5 ölçekleri, MMPI-2 testini yanıtlayan kişinin temel kişilik özellikleri hakkında genel bir görüş elde etmek için tasarlanmıştır. Butcher ve Williams (2000), Finn (1996) ve Graham (2000) gibi MMPI-2'nin yorumlanması ile ilgili tanınmış yaklaşımlar; kişilik treytlerinin veya "karakteristik treyt" lerin formülasyonunun, genel yorumlama için çok önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Saldırganlık: Yüksek PSY-5 Saldırganlık, kişilerarası ilişkilerde hakimiyet (dominance) ve nefret ile ilintilidir. Ayaktan tedavi gören hastalarda (Graham ve ark.) 1999'da tanımlanan örneklemin yeniden analizi) Saldırganlık ölçeğinden yüksek puan alan erkekler ve kadınlarda fiziksel taciz daha çok görülmüş ve bu kişiler terapistleri tarafından saldırgan ve antisosyal özelliklere sahip kişiler olarak değerlendirilmişlerdir.

Psikotiklik: PSY-5 Psikotiklik gerçeklikten kopmayı ölçümlemektedir. Paylaşılmamış inançlar, olağan dışı duyusal ve algısal yaşantılar gerçeklikten kopma örnekleridir.

Sınır Tanımama: Tellegen'in (1982) ortaya koyduğu sınırlama (Constraint) kavramını takiben, normal kişilik ve kişilik psikopatolojisi göstergeleri yapısında PSY-5 Sınır Tanımama özellikleri ayırt edilmiştir. Sınır tanımama puanları yüksek olan kişiler risk alan dürttüsel ve daha az geleneksel kişilerdir. Buna karşılık düşük sınır tanımama puanları risk alma eğilimi düşük daha yüksek kendilik kontrolü ve daha düşük dürtüsellik kurallara uymaya yatkınlık kontrollü kendini sınırlayabilen kişilik örüntüsüne sahiptirler (Harkness ve McNulty, 1994).

Olumsuz Duygulanım/ Nevrotiklik: Gelen bilginin sorunlu yönleri üzerinde durmak, endişeli ve kendine yönelik eleştirel olmak, suçlanmak ve hep en kötü olasılıkları düşünmek; yüksek Olumsuz Duygulanım-Nevrotiklik puanı alan kişilerin ortak özellikleridir. Olumsuz (değerlikli) duygu ve duygulanım içinde olmaya ilişkin kişilik yatkınlığı ilk kez Tellegen (1982) tarafından telaffuz edilmiştir.

İçe Dönüklük/ Düşük Olumlu Duygulanım: Olumlu meşguliyetler, zevk ve "hedonik kapasite" (Meehl, 1975) düşükse; o hasta için PSY-5 Düşük Olumlu Duygulanım puanından söz edilebilir. Sosyal olarak içe dönüklük-dışa dönüklük boyutuna karşılık gelen yapılarla ilişkisi olsa da, Tellegen (1982,1985) ve Watson ve Clark (1997) bireysel farklılıklar boyutunun özünde duygulanım yatkınlığına bulunduğunu savunmuşlardır.

Düşük ölçek puanı (tektip T puanları 40 veya daha düşük) alan kişiler; dışa dönük/ yüksek olumlu duygulanım örüntüsü göstermelerinin yanı sıra daha çok zevk ve memnuniyet duyma kapasitesine sahip, çökkün veya distimik olma olası-

lıkları düşük, sosyal ve enerjik kişilerdir. Aşırı düşük puan alan kişiler hipomanik özellikler gösterebilirler.

PSY-5'i ölçen MMPI-2 ölçekleri; testi yanıtlayanlarla iletişimi en yüksek düzeye taşıyacak bir yöntem kullanılarak geliştirilmiştir (Harkness ve Hogan, 1995; Harkness, McNulty ve Ben-Porath, 1995).

Yapı geçerliliği bilgisi Harkness ve arkadaşları (1995) ve Trull ve arkadaşları (1995) tarafından yayınlanmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Federal Almanya Cumhuriyeti Bavyera eyaleti Unterfranken ilinin başkenti Würzburg ve Türkiye Cumhuriyeti İstanbul ilinde yaşayan ve/veya çalışan ve/veya öğrenim gören bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise çalışma evreni içinden oransız eleman örneklemi yöntemi kullanılarak seçilen Almanya'da ve Türkiye'de yaşayan 166 birey oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde yer alan Türk bireyler yaşadıkları ülkeye göre 90 kişi Federal Almanya Cumhuriyeti, 76 kişi Türkiye Cumhuriyeti ve 114 kadın 52 erkek olmak üzere oluşturulmuştur. "Oransız eleman örnekleme, evrendeki tüm elemanların birbirine eşit seçilme şansına sahip oldukları örnekleme türüdür" (Karasar, 2005: 113).

Bireylerin kişilik psikopatalojilerinin sosyodemografik değişkenler ile karşılaştırılmasının amaçlandığı bu araştırmada (betimsel bir araştırma olup) ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak, araştırmacı tarafından geliştirilen kişi bilgi formu ve kişilik profillerinin belirlenmesi için MMPI-2 kullanılmıştır.

Sonuç

Araştırmaya katılan katılımcıların frekans dağılımları ve yüzdelikleri incelendiğinde görülmüştür ki; %54.2'si Almanya'da, %45.8'i Türkiye'de yaşamaktadır. %68.7'si kadınlardan ve %31.3'ü erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %46.4'ü 18-29 yaşları arasında, %17.5'i 30-39 yaşları arasında, %21.7'si 40-49 yaşları arasında ve %14.5'i 50-70 yaşları arasında olduğu saptanmıştır.

Katılımcıların %55.4'ü bekar ve %44.6'sı evlidir. Katılımcıların %16.8'u ilköğretim, %42.2'si lise ve %41'i üniversite ve üstü eğitim düzeyinde olduğu saptanmıştır.

Cinsiyete Göre:

Araştırma sonuçlarına göre; katılımcıların demografik değişkenlerden cinsiyetlerine göre kadın ve erkek olarak Kişilik Psikopatolojisi Beş Alt Ölçeklerinden

(PSY-5) aldıkları ortalama puanlar incelendiğinde; DISC alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı farklılık olduğu ve erkeklerin DISC alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanların kadınların ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmışken: Kadın katılımcıların NEGE alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanların erkeklerin ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu belirlenmiştir.

Yaşadığı Ülkeye Göre:

Araştırma sonuçlarına göre kadın katılımcıların; demografik değişkenlerden Almaya'da ve Türkiye'de yaşayanlar olarak yaşadıkları ülkeye göre incelendiğinde; INTR alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı farklılık olduğu ve Almanya'da yaşayan kadın katılımcıların INTR ortalamaları Türkiye'de yaşayan kadınların ortalamalarından anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Araştırma sonuçlarından yine yaşadıkları ülkeye göre erkek katılımcıların; AGGR, PSYC ve DISC alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark saptanmıştır. Türkiye'de yaşayan erkeklerin AGGR, PSYC ve DISC ortalama puanlarının Almanya'da yaşayan erkek katılımcıların ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Medeni Duruma Göre:

Araştırma sonuçlarına göre kadın katılımcıların; demografik değişkenlerinden medeni durumlarına göre bekar ve evli olma durumlarına göre incelendiğinde; PSYC alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark olduğu ve bekar kadın katılımcıların PSYC alt ölçeği ortalama puanlarının evli kadınların ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Araştırma sonuçlarından yine medeni durumlarına göre erkek katılımcıların; DISC alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark saptanmış ve bekar erkeklerin DISC ortalama puanlarının evli erkeklerin ortalamalarından anlamlı şekilde yüksek olduğu saptanmıştır.

Yaş Gruplarına Göre:

Araştırma sonuçlarına göre kadın katılımcıların; demografik değişkenlerinden yaş gruplarına göre 18-29 yaş, 30-39 yaş, 40-49 yaş ve 50-70 yaş aralıklarında incelendiğinde; katılımcıların PSYC alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark olduğu ve 18-29 yaş grubundaki kadınların PSYC ortalama puanlarının 40-49 yaş grubundaki kadınların ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülürken; yine kadın katılımcıların yaş gruplarına göre DISC alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark olduğu ve 18-29 yaş grubundaki kadınların DISC ortalama puanlarının 40-49 yaş grubundakilerin orta-

lama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu ve ayrıca 18-29 yaş grubundakilerin de DISC ortalama puanlarının 50-70 yaş grubundakilerin ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Araştırma sonuçlarından yine yaş gruplarına göre erkek katılımcıların; 18-29 yaş grubundaki DISC ortalama puanlarının 40-49 yaş grubundakilerin ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu ve yine 18-29 yaş grubundakilerin DISC ortalama puanlarının 50-70 yaş grubundakilerin ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Eğitim Durumlarına Göre:

Araştırma sonuçlarına göre kadın katılımcıların; demografik değişkenlerden eğitim düzeylerine göre ilköğretim, lise ve üniversite ve üstü eğitim aralıklarından kadın katılımcıların eğitim durumlarına göre PSYC alt ölçeğinden aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark olduğu ve ilköğretim eğitim düzeyindeki kadınların PSYC ortalama puanlarının üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip kadınların ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu görülürken; lise eğitim düzeyindeki kadınların PSYC ortalama puanlarının üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip kadınların ortalama puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur.

Katılımcıların Kişilik Psikopatolojisi Beş Alt Ölçeklerinden Aldıkları Puanlar Arasındaki İlişki sonuçları

Araştırma sonuçlarına göre kadın katılımcıların; Kişilik Psikopatolojisi Beş Alt Ölçeklerinden (PSY-5) AGGR, PSYC, DISC, NEGE ve INTR arasındaki ilişkilerden aldıkları puanlara göre; AGGR alt ölçeğinden aldıkları puanlarla PSYC, DISC, NEGE alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuş ve kadınların PSYC alt ölçeğinden aldıkları puanlarla DISC ve NEGE alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkinin yanı sıra kadınların NEGE alt ölçeğinden aldıkları puanlarla INTR alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Araştırma sonuçlarına göre yine Kişilik Psikopatolojisi Beş Alt Ölçeklerinden (PSY-5) erkek katılımcıların; AGGR alt ölçeğinden aldıkları puanlarla PSYC, DISC, NEGE alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuş ve erkeklerin PSYC alt ölçeğinden aldıkları puanlarla DISC ve NEGE alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişkinin yanı sıra NEGE alt ölçeğinden aldıkları puanlarla INTR alt ölçeğinden aldıkları puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Öneriler

Çalışma sağlıklı bireyler seçilerek yürütülmüştür. Bundan sonraki araştırmalar kapsamında yürütülecek çalışmaların, sağlıklı olan ve olmayan bireyleri ile kapsayarak araştırmanın genişletilmesi ve sonuçların değerlendirilmesi düşünülebilir.

Araştırmaya en düşük eğitim seviyesi ilköğretim mezunu olan kişiler (ki en az 6 yıl okula gitmiş olma kuralı göz önüne alınarak) olmak şartı ile farklı bireyler seçilmiştir. Araştırmanın farklı eğitim seviyelerine göre tasnif edilmiş bireyler üzerinde değerlendirilmesinin, eğitim seviyesinin olası etkisinin detaylıca değerlendirilmesi önerilebilir.

Çalışmanın katılımcı sayısı mevcut imkanlar dahilinde az sayıda katılımcı ile gerçekleşmiştir. Bu nedenle ilgili katılımcı sayısının çoğaltılması önerilebilir. Ayrıca mevcut katılımcılar arasında kadın erkek birey sayısının dağılımı eşit olarak oluşturulmamıştır. İleride yapılacak çalışmalarda bulguların örneklem sayısı ve özellikleri dikkate alınarak yeni araştırmalar için desteklenmesi önerilebilir.

Araştırmanın sınırlılıklarından bir diğeri ise ölçümlerin normal örneklemden alınmış olmasıdır. Bu durum elde edilen bulguların psikiyatrik hastalara genellemesinde güçlükler oluşturabileceğinden, ileride çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara hasta örneklemi üzerinde yapılacak çalışma desenleri tasarlamaları önerilebilir.

Ülkemiz kliniklerinde hala testin MMPI versiyonu kullanılmaya devam ettiğinden; bu ve benzeri MMPI-2 ile gerçekleştirilmiş görgül araştırmalar, uygulama ve araştırma alanında yaygınlaşarak bilime katkı sağlayabilir düşüncesi ile genel bir değerlendirme olarak önerilebilir.

Kaynakça

Arslantürk, Z. ve Amman, M.T. (2009). *Sosyoloji/Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler*. (6. Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Aslan, S. (2008). Kişilik, Huy ve Psikopataloji. *Psikiyatride Derlemeler, Olgular ve Varsayımlar Dergisi,* Sayı: 1-2, Yıl:2. 7-18. Erişim Tarih: 21 Aralık 2017, http://rchpjournal.com/rchpdergi/RCHP_NO_4_sayi_1_2_tr_2008.pdf#page=7

Atkinson, R. L., Smith, E. E., Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B. L., Bem, D. J., Geoffrey, R. L. (2015). *Psikolojiye Giriş.* (2. Baskı). Y. Alogan (Çev.). İstanbul: Arkadaş Yayıncılık.

Bingöl, D. (2016). *İnsan Kaynakları Yönetimi.* (10. Baskı). İstanbul: İnkılap Yayınevi

Bozkurt, S. (2001). *Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri-2'nin Geçerlik, Klinik ve İçerik Ölçeklerinin Test Tekrar Test Güvenirliği ve Depresyon ve Anksiyete İçerik Ölçeklerinin Ölçütle Bağlantılı Geçerliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Burger, J. M. (2006). *Kişilik; Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri.* E. Sarıoğlu (Çev.). İstanbul: Kaknüs.

Butcher, J. N. (2011). *A Beginner's Guide to the MMPI-2.* (3rd Ed). Washington, DC, US: American Psychological Association. Butcher, J.N. ve Pope, K.S. (1992). The Research Base, Psychometric Properties and Clinical Uses of the MMPI-2 and MMPI-A. *Canadian Psychology/ Psychologie Canadienne*, 33:1, 61-78.

Butcher, J.N. ve Rouse, S.V. (1996). Personality: Individual differences and clinical assessment. Annu Rev Psychol 47: 87-11

Butcher, J.N., Dahlstrom, W.G., Graham, J.R., Tellegen, A., Kaemmer, B. (1989). *MMPI-2, Minnesota Multiphasic Personality Inventory-2*. Manual for administration and scoring. Minneapolis: University of the Minnesota Press. 77

Butcher, J.N., Graham, J.R., Williams, C.L. & Ben-Porath, Y.S. (1990). *Development And Use MMPI-2 Content Scales.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ceyhun, B. ve Oral, N. (2003). *Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri Değerlendirme Kitabı.* (2. Baskı). Ankara: Çizgi Tıp Kitapevi.

Costa P.T. ve McCrae R. R. (1992*). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five–Factor Inventory (NEO-FFI).* Professional Manual. Odessa: Psychological Assessment Resources.

Çulha, M. (2001). Işık Savaşır'ın Anısına: Neden MMPI, Neden MMPI-2? *Türk Psikoloji Bülteni*. 21:103-107.

Çulha, M. ve Dereli, A.A. (1987). Atılganlık Eğitimi Programı. *Psikoloji Dergisi*, *6* (21), 124-127.

Dahlstrom, W. G., Welsh, G. S., ve Dahlstrom, L. E. (1972). *An MMPI Handbook*. Vol. 1: Minneapolis: Clinical Interpretation.

Demir, B., Batur, S., Mercan, S., Uluğ, B. (2002). Erken ve Geç Başlangıçlı Alkol Bağımlılığı Tiplerinde Yürütücü İşlevler ve Kişilik Özellikleri. *Türk Psikoloji Dergisi.* 17 (49): 63-74.

Demir, B., Uluğ, B., Batur, S., Mercan, S. (2002). Alkol Bağımlılarında MMPI-2 Bağımlılık Alt Ölçeklerinin Psikometrik Özellikleri. *Türk Psikiyatri Dergisi,* 13 (4): 265-272.

Demirkol, Ş. ve Ertuğrul, S.M. (2007). İşletmelerde Personel Seçiminde Kullanılan Teknikler Ve Analizler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2).

Deniz, M. E. (1997). *Üniversite öğrencilerinin cinsiyet ve kültürel farklara dayalı atılganlıkları üzerinde bir atılganlık eğitimi denemesi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erdoğan, İ. (1983). *İşletmede Davranış*. (2. Baskı). İstanbul: Evrim Ofset Matbaacılık.

Girgin, B. (2007). *Beş Faktör Kişilik Modelinin İşyerinde Duygusal Tacize (Mobbing) Etkileri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göksu, T. (2007). *Sosyal Psikoloji*. (3.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gram, J.R. (1996). *MMPI Uygulama ve Yorumlama Rehberi*. O. Sorias (Çev.). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Gürer, A. (2017). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 10 Sayı: 51 Sayfa:1007 Ağustos 2017 Issn: 1307-9581 Doi Number: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1833

Harkness, A.R. ve McNulty, J.L. (1994). The Personality Psychopathology Five (PSY-5): Issues from the pages of a diagnostic manual instead of a dictionary. In S. Starck & M. Lorr (Eds.). *Differentiating Normal And Abnormal Personality.* New York, NY, US: Spinger Publishing Co. http://psycnet.apa.org/record/1994-98548-014

Harkness, A. R., McNulty, J. L., & Ben-Porath, Y. S. (1995). The Personality Psychopathology Five (PSY-5): Constructs and MMPI-2 scales. *Psychological Assessment. 7* (1): 104. http://psycnet.apa.org/record/1995-27668-001

İlbars, Z. (2018). Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler. *DTCF Dergisi*. Yıl:1987 Cilt:31 Sayı: 1-2, 201. e-ISSN2459-0150. http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/4582

Kaplan, B.J. ve Sadock, V.A. (2007). Comprehensive Textbook Of Psychiatr. Hamdullah, A. ve Bozkurt, A. (Çev.). Ankara: Güneş Kitapevleri.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Köknel, Ö. (2005). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik.* (17. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Köroğlu, E. (Çev.). (1994). *DSM-IV Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı*. (4. Baskı). Ankara: HBY Yayınları.

Köroğlu, E. (Çev.). (2013). *DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı.* Ankara: HBY Yayıncılık.

Maddi, S.R. (1976). *Personality Theories*: A Comparative Analysis. (3. Baskı). Homewood: The Dorsey Press.

Magnavita, J.J. (2004). *Handbook of Personality Disorders*: Theory and Practice. New Jersey: John Wiley &Sons, Inc.

Özdemir, O., Özdemir, P., Kadak, M., Nasıroğlu, S. (2014). Personality Development. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4 (4), 566-589. DOI: 10.5455/cap.20120433

Özmen, A. (2006). Anger: The Theoretical Approaches and The Factors Causing the Emergence in İndividuals. *Journal of Faculty of Educatıonal Sciences*, 39 (1).

Öztürk, O. (2004). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri.

Savaşır, I. (1981). *Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri El Kitabı*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Savaşır, I. ve Çulha, M. (1996). *Development of the MMPI-2 in Turkey.* In J.N. Butcher (Ed.). İnternational Adaptation of the MMPI-2. Minnesota: University of Minnesota Press.

Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2011). *Kuramdan Uygulamaya Beş Faktör Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Envanteri.* (2. Baskı). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Tatlılıoğlu, K. (2010). *Farklı Öz-Anlayış Düzeylerine Sahip Üniversite Öğrencilerinin Karar Vermede Öz-Saygı, Karar Verme Stilleri ve Kişilik Özelliklerinin Değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Taymur, İ. ve Türkçapar, M.H. (2012). Kişilik: Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*. *4* (2). http://dx.doi.org/10.5455/cap.20120410

Torgersen, S., Kringlen, E. ve Cramer, V. (2001). The Prevalence of Personality Disorders in a Community Sample. *Archives of general psychiatry*, *58*(6), 590-596. doi:10.1001/archpsyc.58.6.590

Torry, Z.D. ve Billick, S.B. (2011). Implications of Antisocial Parents. *Psychiatr Q*, 82: 275–285.

Uluç, P.S., Vatan, P.S. ve Işıklı, P.S. (2014). MMPI Lineer T Puanları ve MMPI-2'nin Tek Tip T Puanlarının Türk Yetişkin Örnekleminde Karşılaştırılması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25 (3):190-200.

Vatan, S. (2008). *MMPI-2 ile Ölçülen Psikopatolojinin Yordayıcısı Olarak Problem Çözmenin, Umutsuzluğun, Çaresizliğin ve Talihsizliğin İncelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yanbastı, G. (1990). *Kişilik Kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Yavuzer, H. (2001). *Çocuk ve Suç*. (10. Baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Zel, U. (2011). *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Zhong, B. (2014) Prevalence of Antisocial Personality Disorder Among Chinese İndividuals.

ALMAN YAŞLILARIN YARDIMCI TEKNOLOJİYİ KULLANMA VE BAKIM STANDARTLARINI GELİŞTİRME DENEYİMLERİ: GÖZLEMSEL BİR DEĞERLENDİRME

Şengül Akdeniz*-Mehtap Pekesen**

Yaşlanma, kişinin fiziksel ve ruhsal yönden değişime uğradığı bir durumdur. Bu durum da yaşlı kişinin fonksiyonel durumunu ve iyilik hali düzeyini etkileyebilecek değişikliklere neden olmaktadır. Yaşlılık sadece biyolojik bir olay olmayıp, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir olaydır. Günümüzde yaşlanma, hayatın bir dönemi olarak değil, bir süreç olarak belirtilmektedir. Yaşlanma, ilerleyici fizyolojik değişiklerin, akut ve kronik hastalıkların görülme sıklığında artışın eşlik ettiği yaşamın bir parçası olarak tanımlanmaktadır. (Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı, 2015). Yaşlanma ile meydana gelen bu değişiklikler çevre ile uyum sağlama problemlerinin artmasına, hücre fonksiyonlarının ise iç ve dış ortamlarla ilişkisinin kademeli olarak azalmasına neden olmaktadır. Başka bir tanımla yaşlanma, normal bir çevrede, normal bir organizmanın zaman içinde genetik olgunlaşma sonucunda uğradığı değişimler olarak belirtilmiştir (Aydoğan, Onar ve Nerkiz, 2011).

Tüm dünyada doğumda beklenen ortalama yaşam beklentisi artışına bağlı olarak yaşlı nüfus da artmaktadır (Prince ve ark. 2013). Son 30 yılda, farklı disiplinlerden gelen akademisyenler ve profesyoneller, yaşlanan nüfusun hızlı büyümesine daha fazla dikkat çekmiştir. Modern toplumlarda yaşlanma temel bir konudur; bireylerin, kurumların, politikaların, bilimin ve toplumun genel olarak yüz yüze olduğu karmaşık zorluklarla bağlantılıdır (Pike, 2013). Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 60 yaşın üzerindeki birey sayısının, 2015 yılında % 12 iken, 2050' de % 22'ye ulaşacağını öngörmektedir (Birleşmiş Milletler, 2015). 2050 yılına gelindiğinde, 60 yaşın üzerindeki nüfusun 2 milyar olacağı ve 80 yaşın üzerindeki nüfusun da 400 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de, 65 ve üstü yaşa sahip nüfusun oranı 1990 yılında % 4,3, 2000 yılında % 5,7, 2010 yılında % 7,2, 2012 yılında % 7,5 ve 2017 yılında % 8,5 olmuştur (TÜİK 2018). TÜİK nüfus projeksiyonu verilerine göre, Türkiye'de doğumda yaşam beklentisi 1992'de erkeklerde 65, kadınlarda 70, 2012'de erkeklerde 74,7, kadınlarda 79,2, 2018'de erkeklerde

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu.
** Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu.

75,3 ve kadınlarda 80,7 yıldır. (TUİK 2018). Türkiye'nin nüfusu çok hızlı bir şekilde yaşlanmaktadır. Türkiye'de yaşlı nüfus sayısı (65 yaş ve üstü) 2016 yılında 6,5 milyon olarak gerçekleşmiştir. Yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı 8,5'tir. Yaşlı nüfusun 2023'te 8,6 milyona (% 10,2), 2050'de 19,5 milyona (% 20,8) ve 2075'te 24,7 milyona (% 27,7) ulaşacağı öngörülmektedir. Bu tahminler, Türkiye'nin dünyadaki en hızlı yaşlanan nüfuslardan biri olduğunu göstermektedir. Bu durum, sağlıklı yaşlanma, yaşlı bakımı, kronik hastalıkların yönetimi ve yaşlılarda yardımcı teknolojinin kullanımı ile ilgili konularda araştırma ve tartışmayı tetiklemektedir (TÜiK, 2018).

Demografik yaşlanma başta Almanya olmak üzere endüstrileşmiş toplumlarda yönetim, bilim ve teknoloji politikasının geleceğini yönlendiren en önemli değişiklik olarak görülmektedir. Tüm sanayileşmiş ülkeler sürekli yaşlanan bir toplum için yeterli bir yaşam standardının sürdürülmesi olan ortak amacı paylaşırlar (Gövercin et al, 2016).

Günümüz toplumu birçok nedenden dolayı yaşlanmakta ve bakım hizmetlerinden yararlananların büyük bir kısmını yaşlılar oluşturmaktadır. Bakım hizmetleri kapsamında hizmet alanların büyük bir kısmını yaşlıların oluşturması, bakım kavramını yaşlılıkla özdeşleştirmekte ve bakım ile ilişkili tüm çalışmalarda, yaşlılık ve yaşlanmanın etkileri dikkate alınmaktadır. On yıldan fazla bir süredir Almanya yerel yönetimi ve Avrupa Komisyonu yaşlıların bağımsızlığını arttırmak amacıyla yaşlılara yardımcı olmak için yaşlıların yardımcı teknolojilere önemli miktarda mali kaynak yatırmıştır. Bu durum, ev bakımında ikamet eden yaşlıların uzun süreli bakım tesislerine göre çok daha bağımsız, aktif ve ekonomik olarak daha uygulanabilir olduklarını gösteren kanıtlara dayanılarak yapılmıştır (Mageroski et al 2016; Peek et al 2014). Buna göre, hem teknoloji uzmanları hem de akademisyenler yardımcı teknolojinin yakın gelecekte tedavi ve bakımın nasıl sağlanacağını önemli ölçüde etkileyeceğine ve sonuçta daha verimli sağlık sistemlerine ve milyonlarca yaşlı vatandaşın daha yüksek bir yaşam kalitesi olacağına dair vaatlerde bulunmaktadırlar. İnternetin hayatın her alanına girmesi, internet ve teknolojik cihazlar arasındaki uygulama bağlantılarının geliştirilmesi yaşlılıkta yardımcı teknoloji kullanımı ve bakım standartlarının geliştirmesi için iyi bir fırsat oluşturmuştur (Wiener et al, 1999)

Yardımcı teknoloji, yaşlı veya engelli bireylerin günlük yaşam aktivitelerine katılımlarını artırmak ve daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olmalarını sağlamak için kullanılan her türlü ekipman ve cihaz yelpazesine verilen addır. Düşük teknolojili cihazlar veya temel yardımcı teknoloji ekipmanları terimi, günlük yaşam akti-

vitelerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olan ve nispeten düşük maliyetli olan, hareketli kısımları az olan basit cihazları içermektedir. Akıllı teknolojilerdeki hızlı ilerlemeler sonucu, temel yardımcı teknoloji cihazları yaygın olarak kullanılmaktadır. Temel yardımcı teknoloji cihazları, sağlık bakım masraflarını düşürmekte, hastaneye yatışları kısaltmakta ve yaşlı bireyin fiziki ve sosyal çevredeki fonksiyonlarını artırmaktadır. Yardımcı teknolojilerin icadı ve kullanılması insanların evde daha uzun süre kalmasına izin veren, bağımsızlıklarını ve bireysel yaşam kalitelerini koruyan anlamlı ama zorlu bir görevdir (Glasgow & Higgins, 2010; Biallas et al. 2016). Yaşlı insanların kendi evlerinde uzun süre yaşamlarını sürdürebilmeleri için alternatif destek sistemlerine ihtiyaçları vardır. Kronik sağlık sorunları yaşlı bireylerde sık görülür ve yaygınlığı yaşla birlikte artar. Bu bağlamda teknoloji önemli rol oynayabilir. Bilgi ve iletişim teknolojileri yaşam kalitesini artırma ve sağlık hizmetlerine erişim engellerini azaltma ve geliştirme potansiyeline sahiptir. Örneğin tele-bakım sisteminin, sağlık erişimi ve bakım kalitesi üzerinde önemli etkileri vardır ve sağlık personeli ziyaretleri için önemli bir alternatif sunmaktadır.

Akdeniz Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü Yaşlı Bakımı Programı'nda çalışan öğretim elemanlarının gözlemleri doğrultusunda; yaşlı bakım hizmetlerinin sunumunda yaşlıların yardımcı teknolojiyi kullanma ve bakım standartlarını geliştirme deneyimleri Almanya'da incelenmiştir. Yaşlı Bakımı Programı öğretim elemanları Erasmus Değişim Programı ders verme hareketliliği kapsamında Evangelische Fachhochschule Rheinland –Westfalen-Lippe Universityof Applied Sciences kapsamında Bochum şehrinde, Evangelische Hochschule Berlin Universitesi ve Berlin Alice Salomon Yüksek Okulu'nda bulunmuş ve Almanya'nın sağlık sistemini ve yaşlıların kullandığı yardımcı teknolojik araç gereçleri yerinde incelemişlerdir. Benzer şekilde Proje Tabanlı Mevlana Değişim programı kapsamında Evangelische Hochschule Berlin Universitesinde de Almanya'da sağlık hizmetleri alanında sunulan teknolojik hizmetleri uygulamalı olarak incelemişlerdir. Ayrıca "Yaşlılarda Ergoterapi Uygulamaları" projesi çerçevesinde Berlin Charite Üniversitesi, evde bakım merkezi olan Deta Med Hauskrankenflege ve ergoterapi merkezi olan Deva Praxis für Ergoterapi kurumlarında gözlem yapmışlardır. Öğretim elemanlarının edindiği bu gözlem ve incelemeler Türkiye'de yaşlı bakımı bölümü öğrencilerinin eğitimlerini olumlu yönde etkilemiştir.

Yaşamın bir noktasında, yaşlı bir kişinin evde kişisel sağlığı ve günlük aktivitelerini yönetmek için yardıma ihtiyacı olabilir. Çoğu durumda, akrabalar bakımın en

büyük payını yaparlar. Yaşlı bireyler kendi evlerinde ve aile üyelerinden bakım almayı tercih etse de, evde bakım hizmetlerinin aile üyeleri tarafından verilmesi gittikçe güçleşmektedir. Evde yaşayan yaşlıların % 69,6'sı eşleri ile yaşamaktadır. Eşlerinin de yaşlı olduğu varsayıldığında onların da bakım gereksinimlerinin olduğu görülmektedir. Yaşlıların evde bakımını güçleştiren durumlar arasında; hızlı nüfus artışı, endüstrileşme ve kentleşme, iç ve dış göçler nedeniyle çekirdek aileye dönüşüm, ekonomik sorunların varlığı, kadınların çalışma yaşamına katılması, çekirdek aileye dönüşüm sonucu konutların küçülmesi, gençlerin yaşlılığa bakış açısı, kuşaklar arası iletişim bozuklukları, sağlığın bozulması ve bağımlılık sayılabilir. Yaşlıya bakım veren aile üyeleri ve bakıcılarda zaman içerisinde bakım yükü gelişmektedir. Bu yeni durum, bakım veren aile üyelerinin yaşamlarında önemli değişikliklere neden olmakta ve birçok kısıtlama ve kişisel yük getirmektedir. Günümüzde geçici ya da sürekli bakıma gereksinim duyulan durumlarda bakım sorumluluğunun sadece aile ile çözümlenemeyeceği gerçeği anlaşılmış, topluma da sorumluluklar yüklenmiştir. Ülkemizde yaşlı bakımı ile ilgili sorunlarla başa çıkabilmek için, evde bakım hizmetlerinin profesyonel anlamda oluşturulması gerekmektedir. Dünyada ve ülkemizde nüfus hareketliliğinde oluşan değişimler, genç nüfusun azalıp, yaşlı nüfusun artmasına neden olmuş, aynı zamanda ülkemizdeki geleneksel aile yapısının çekirdek aile yapısına dönüşmesi; sosyal hizmet alanlarından biri olan yaşlı bakım hizmeti açığının oluşmasına neden olmuştur. Bu alanda diğer meslek elemanlarının yanı sıra, yaşlıyla uygulama boyutunda hizmeti bire bir yürütecek ve yaşlıyı sağlık ve sosyal hizmet boyutuyla ele alabilecek ara elemana gereksinim duyulmuş ve Yaşlı Bakım Teknikerliği Bölümü açılmıştır. Yaşlı bakım hizmetleri, sağlık ve sosyal hizmet bileşenlerinin entegre edildiği disiplinler arası bir alandır. Yaşlı bakım hizmetleri programlarının müfredatlarında temel medikal becerilerin yanı sıra sosyal hizmet uygulama becerilerini geliştirmeye yönelik dersler de yer almaktadır. Ancak eğitim müfredatları, yaşlı bakım iş piyasasının beceri temelli taleplerine yanıt vermede yeterli değildir. Bu yetersizliğin nedeni ulusal düzeyde yaşlı bakım hizmetlerinin Türkiye için yeni bir alan olması, özelleşmiş ve uzman öğretim elamanlarının ve iş başı eğitimi verebilecek yaşlı bakım profesyonellerinin sayısının az olması gibi faktörlerle açıklanabildiği gibi küresel düzeyde yaşlı bakım hizmetlerinin değişebilir, dinamik ve kültürden etkilenen faktörler içermesi ile de açıklanabilir. Ülkemizde, YÖK müfredat programları içinde, ilk olarak 2005-2006 Eğitim-Öğretim Yılı'nda Sakarya Üniversitesi ve 2006-2007 Eğitim-Öğretim Yılı'nda Akdeniz Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nda "Yaşlı Bakım Programı" önlisans düzeyinde eğitim vermeye başla-

mıştır. Eğitim içeriği üniversitelere göre farklılık göstermesine rağmen genel olarak yaşlı bireyler için sosyal hizmetler, bakım hizmetleri ve tedavi hizmetlerinden oluşmaktadır. Bu nedenle programdan yararlanacak öğrencilerin, bakım hizmeti konusunda gerekli bilgi, beceri ve değerleri bütünleştirip özümseyerek; kamu alanı, özel alan ve sivil toplum örgütlerinde yaşlı bakım hizmetini uygulayıcı ve geliştirici niteliğe sahip yetkin birer sağlık teknikeri olmalarını sağlamak programın temel amacını oluşturmaktadır. Programdan mezun olabilmek için, Yaşlı Bakım Ön Lisans Programı'nda yer alan derslerden ve uygulamalardan başarılı olunması zorunludur. Yaşlı Bakım Teknikerlerinin çalışma alanları; hastanelerin yoğun bakım üniteleri, geriatri poliklinikleri ve servisleri, palyatif bakım üniteleri, yaşlı bakımevleri, huzurevleri, yaşlı bakım merkezleri, rehabilitasyon merkezleri ve evde bakım hizmeti veren kurumlardır. Geriatri son zamanlarda demografik yönden yaşlanan Türkiye'de diğer ülkelerdeki gibi önemli bir bilim haline gelmiştir. Sağlıklı yaşlanma küresel düzeyde ele alınırken multidisipliner olarak yaşlıların yaşadığı sorunları en aza indirilebilmek için bütün düzeylerde tutum, uygulama ve politika değişiklikleri planlanarak yapılmaktadır. Multidisipliner ekip içinde yer alan Yaşlı Bakım Teknikerliği Bölümü'nün üniversitelerde örgün eğitim programlarına dahil edilip Sağlık Bakanlığı bünyesinde görev tanımlaması yapılmıştır (Resmi Gazete, 2014).

Bu yönetmeliğe göre yaşlı bakım teknikerinin görev ve sorumluluklarından bazıları arasında; yaşlı bireylerde günlük yaşam aktivitelerinin korunmasını, sürdürülmesini ve en üst düzeyde kullanılmasını destekleme, düşmenin önlenmesi, ev güvenliği, yatak yarasının engellenmesi, oluşmuşsa bakım ve tedavisinin sağlanması, havalı yatak kullanımı, bastonlar ve yürüteçler, yaşlının fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden bakım gereksinimlerini değerlendirme, yaşam alanını kaza riski ve güvenlik yönünden değerlendirme, yaşam alanında gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlama, ağız ve diş bakımı gibi günlük kişisel bakıma yardımcı olma, hastalık veya engellilik nedenleriyle yatağa bağımlılık durumlarında kişisel bakım ve temizlik uygulamalarını yerine getirme yer almaktadır. Öğretim elemanları "Yaşlılarda Ergoterapi Uygulamaları" projesi ve Almanya –Türkiye arasındaki ikili işbirliği kapsamında Türkiye'deki uygulamalara model olabilecek pek çok deneyimler kazanmışlardır. Öğretim elemanlarının özelikle yaşlı bakımında önemli bir yeri olan ergoterapi uygulamarı alanında edindikleri tecrübeler öğrencilerin eğitimine önemli ışık tutmuştur. Ergoterapi, günlük hayata katılımı desteklemek için anlamlı ve amaçlı aktiviteleri kullanarak bireylerin daha bağımsız ve üretken olarak yaşamalarına yardım eden bir tedavidir. Ergoterapi, yaşam kalitesini yükseltmek için

yaşam becerilerinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Bu yaşam becerilerinin geliştirilmesi, yaşlı kişilerin fiziksel zorlukların veya sınırlamaların üstesinden gelmelerine yardım ederek hem evde yemek pişirme, beslenme, giyinme ve banyo yapma gibi günlük yaşam aktivitelerine devam edebilecekleri hem de toplum içinde aktif katılım gösterecekleri bir hayat sürmelerini sağlar. Ergoterapi, yaşlı kişinin neler yapabileceğine odaklanarak kendi kuvvetli yönlerini keşfetmesini sağlar.

"Yaşlılarda Ergoterapi Uygulamaları" projesi çerçevesinde ergoterapistlerle beraber, bir yaşlının bilişsel durumunda oluşan değişime yardımcı olmak için kişinin bilişsel becerilerinin nasıl değerlendirildiğini gözlemleyerek doğru davranış değişikliği konusunda yol gösterici davranışlar edinilmiştir. Ayrıca yaşlı kişilerin evlerinin daha güvenli olması için yapılması gereken düzenlemeler konusunda da yol gösterici uygulamaları birebir görerek tecrübe edinmişlerdir. Böylece yaşlı kişilerin mevcut olan becerilerini en üst düzeye çıkarmalarını sağlamanın yollarını öğrenmişlerdir. Almanya'da Yaşlılarda Ergoterapi Uygulamaları" projesi kapsamında ergoterapistler, hemşireler, bakım elemanları ve evde bakım kurumları yaşlı kişiye bakım veren kişilere; hem yaşlı bakımı konusunda hem de kendi zamanlarını planlama, stresle başa çıkma ve aktivite dengelerini sağlama konularında destek olmaktadırlar. Geriatri ekibi yaşlılara giyinme, beslenme, ev yönetimi veya sosyal aktivitelere katılım gibi her gün karşı karşıya kaldıkları zorluklarla başa çıkmada yardım ederler. Yaşlılara aktivitelerin bağımsız olarak yapılması için özel yöntemlerle ve gerekiyorsa kendine yardım araçlarının kullanımı ile eğitim verirler. Böylece mevcut potansiyeli korunarak, hareket kaybı önlenir ve aktivitelerin mümkün olan en çok seviyede bağımsız olarak yapılması sağlanır. Almanya'da yaşlıların yardımcı teknolojiyi kullanma ve bakım standartlarını geliştirme deneyimleri Charite Üniversitesi Hastanesi, evde bakım ve ergoterapi merkezinde gözlenerek edinilmiştir.

Charité, Avrupa'nın en büyük üniversite hastanelerinden biridir. Charité, eğitim ve öğretimde mükemmelliği ile uluslararası üne sahiptir. Charité Hastane'sinin Geriatrik Araştırma Grubu gelecekte yaşlı vatandaşlar için hayatı daha güvenli ve konforlu hale getirecek çözümler bulmak için hastalarla birlikte çalışırlar. Araştırma faaliyetleri özellikle düşmelerin tespiti ve önlenmesi, inme sonrası rehabilitasyon ve tele-tıp uygulamalarına odaklanmıştır. Berlin'de bulunan geriatri hastanesi, evde bakım ve ergoterapi merkezlerinde hastaların değerlendirilmesi ve bakımında kullanılan birçok yardımcı teknolojik araç gereçler bulunmaktadır. Günlük yaşamlarını sürdürmede yetersizliğe sahip olan yaşlıların temel sorunları sokağa çıkma, yürüme ve banyo yapma gibi günlük aktivitelerinde yaşanmaktadır. Yaşlı

kişilerin yardımcı araçları kullanabilmeleri bağımsızlıklarını kolaylaştırmaktadır. Yaşlılarda kullanılan yardımcı araçlar; bireysel günlük yaşamı kolaylaştırıcı yardımcı teknolojiler ve bilgisayar tabanlı yardıma teknolojiler olarak iki grupta toplanmaktadır.

1) Bireysel Yardımcı Teknolojiler:

Hasta bakımı için kullanılan hasta kaldırma ve taşıma sistemleri, yatağa bağımlı ve banyosunu yapamayan hastaları bir lift yardımı ile banyoya oturtup kaldırmayı sağlayan cihazlar, banyo ve tuvalet için yardımcı araçlar,

Ayakkabı ve çorap giymeyi kolaylaştırıcı araçlar, uzaktaki bir cismi tutmaya yarayan akıllı yapay uzuvlar, elin kavrama yeteneği ile ilgili sorunlarda çatal, kaşık saplarına yapılan çeşitli adaptasyonlar, mobilite problemi olan yaşlı kişilerde dengeyi sağlamada yardımcı olan, ağrılı tarafa daha az yük binmesini sağlayan 3 ayaklı baston, tutma yerleri kalın ve ayakları kaymayacak şekilde sağlamlaştırılmış, eşya taşımaya olanak sağlayan tekerlekli yürüteç.

2) Bilgisayar Tabanlı Yardımcı Teknolojiler:

Ev içi düğmesiz, sensörlü aydınlatma sistemi,

Evlerin anahtar noktalarına yerleştirilen sensörler (yaşlının günlük rutin davranışlarına göre takip edilmesi ve herhangi bir problem yaşanması durumunda devreye girerek durumun aile üyelerine bildirilmesi),

Görme ya da işitme bozukluğu olanlar için görünür ya da sesli sinyal sistemleri,

Sigara, ısı, gaz sızıntısına bağlı yangın tehlikesinde ya da sel gibi durumlarda devreye giren acil çağrı sistemleri,

Hasta hakkında veri toplayan hemşire çağrı sistemleri,

Yaşlının sabah uyanması, gece uyuması, yemeğini yemesi, banyo yapması, kilo ve tansiyonunu ölçmesi ve ilaçlarını almasını izleyen ve bilgileri yaşlının yakınına e- posta yoluyla ileten uzaktan izleme sistemi,

İlacın günlük dozlarını düzenleyen, zamanı gelince görsel ve işitsel uyarıda bulunan, ilaç içildiğinde elektronik ortamda yaşlının yakınına bilgi veren akıllı ilaç yönetimi cihazları,

Yaşlı bireylerin otomobil kullanıp kullanamayacaklarının test edildiği simülasyon makineleri,

Nörolojik bozukluğu ya da dikkat dağınıklığı olan yaşlıların bilgisayar merkezli programlarla dikkat ve algı açısından değerlendirilmesi (Akdeniz, 2014).

Almanya Sosyal Yardım Kanunu'na göre, "Hastalık veya sakatlıktan dolayı yardım ve bakım görmeksizin hayatını idame ettiremeyen kişiler" bakıma muhtaç kişilerdir. Bakıma muhtaçlık ifadesi, 1995 yılından beri yürürlükte olan Bakım Sigortası Kanunu'nda da yerini almaktadır. Bu kanunda bakıma muhtaçlar, bedenen, aklen veya ruhen hasta ya da özürlü olmalarından dolayı, hayatlarını kendi başlarına yönetemeyen, günlük basit işleri yerine getiremeyen, dolayısıyla başkalarına muhtaç/bağımlı olanlardır. Bu anlamda yaşlıların bu kanun çerçevesinde bakım hizmeti alma noktasında güvencelere sahip oldukları görülmektedir (Tufan, 2015). Gerçekten de yaşlılar, bedenen zayıf olabildikleri gibi, hastalıklara da daha açık durumda bulunabilmektedirler. Ayrıca "yaşlılık psikolojisi"nin etkisi ile ruhsal sıkıntılar içerisine de girebilmektedirler. Bütün bunlar, yaşlıların kendi kendilerine yeterli olabilmelerine mani olabilmektedir. Uzun dönem bakım ihtiyacı gereksinimi, yaş artıkça artmaktadır. Bu bakım hizmetlerinin finansmanı ise uzun dönem bakım sigortası ile karşılanmaktadır. Bakım sigortası kişilerin mali durumlarını göz önünde bulundurmaksızın yetersizliği olan genç ve yaşlı kişileri ayırt etmeden kişilerin geniş çaplı bakım merkezlerinden ve evde bakım hizmetlerinden yararlanmalarını sağlamayı hedeflemektedir. Almanya'da bakım sigortası kapsamındaki unsurlar: informal bakım sağlayan kişiye verilen bakım parası, profesyoneller tarafından kişiye sunulan hizmetlerin sağlanması, kısmen ayakta bakım hizmetleri, engellilik bakımı, kısa süreli bakım hizmetleri, yatılı bakım kurumlarında sağlanan tam yataklı bakım hizmetleri, bakım kursları, bakım hizmetleri için gerekli araç ve gereçler, yaşanılan mekân ve çevresini iyileştirici düzenlemeler olmak üzere dokuz temel başlıkta incelenebilir (Schmidt and Kampmeier, 2016).

Öğretim elemanları "Yaşlılarda Ergoterapi Uygulamaları" projesi kapsamında üç ay Almanya bulunmuşlardır. Bu süreçte Charite Üniversitesi'nde görev yapan Geriatrist Dr. Mehmet Gövercin'in Geriatri Araştırma Grubu başkanlığı döneminde yaptığı "SmartSenior@home: Acceptance of an integrated ambient assisted living system: Results of a clinical field trial in 35 households" isimli çalışmasını gözlemlemişlerdir. Çalışmasının birinci amacı SmartSenior sisteminin yaşlı yetişkinler tarafından kabul edilmesidir. Üç yıllık kapsamlı araştırma ve geliştirme süreci, kullanıcı merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere araştırma ve endüstri sektöründen yirmi sekiz ortak kurumla işbirliği içinde çalışılmıştır. Yaşlılıkta bağımsızlığı en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan hizmetleri uygulamak için 55 ile 88 yaşları arasındaki 35 tipik Alman yetişkinin evlerinde, Almanya'nın Potsdam şehrinde tüm katılımcılara uygulama öncesi ve sonrası kapsamlı anketler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Postdam şehri Berlin'e sınırda bu-

lunmaktadır ve metro hattı ile ulaşımı kolay ve hızlı olarak yapılabilmektedir. Çalışma 10 Nisan - 17 Temmuz 2012 tarihleri arasında Charité Geriatri Araştırma Grubu'nun koordinasyonu ile gerçekleştirilmiştir.

Gövercin ve arkadaşları 3 yıllık gelişim sürecinde sağlık ve ev tabanlı hizmetler sunmak için Telemedikal Servis Platformu, iki entegre ve birbirine bağlı platform geliştirmiştir. Büyük sanayi şirketlerinden, küçük ve orta ölçekli şirketlerden, araştırma enstitülerinden ve sağlık hizmeti sağlayıcılarından toplam 28 iş ortağı, yüksek düzeyde yinelemeli, kullanıcı odaklı ve kullanılabilirlik odaklı bir yaklaşımla hizmetleri geliştirmek, test etmek ve uygulamak için işbirliği yapmıştır. Sektör, yaşlılıkta bağımsızlığı en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan hizmetleri uygulamak için işbirliği içinde çalışmıştır. Yaşlıların evlerinde yapılan görüşmelerde, bilişsel işlevler, ince motor beceriler ve hareketlilik ile ilgili kullanıcı değerlendirmeleri ve kullanıcı kabulü ve yaşam kalitesi ile ilgili anketler uygulanmıştır.

SmartSenior cihazları daha önceden geliştirilmiş, ticari olarak satılan cihazlardan oluşmuştur. Ön çalışma testi için, Potsdam'daki iki odalı bir dairede SmartSenior sistemi kurularak, uygun işlevsellik sağlandıktan sonra çalışmaya başlanmıştır. SmartSenior Servis Portalı (SSP) "Ev", "İletişim", "Sağlık", "Takvim", "Yardım" ve "Ayarlar" menü öğelerine sahiptir ve bir tablet aracılığıyla veya bir uzaktan kumandayla çalıştırılmıştır. Sonuçlara göre SmartSenior sistemi kullanıcılar tarafından önemli oranda kabul edilmiştir. Özellikle, ses / görüntü iletişimi, sağlık hizmetleri, kan basıncı izleme, sağlık uzmanı ile iletişim, çok ilgi çekici uygulamalar olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda sosyal etkileşim ve hatırlatma hizmetleri de kabul gören uygulamalardan olmuştur (Gövercin et al, 2016).

Öğretim elemanlarının edindikleri gözlemlere dayalı tecrübeler sonucu; Almanya ve Türkiye arasındaki ikili işbirlikleri hem Alman hem de Türk yaşlıların yeteneklerinin iyileştirilmesi, yeni proje faaliyetleri, eğitim kursları, yaşlı ve geriatrik bakım hizmetlerinin iyileştirilmesine büyük katkı sağlamıştır. Kazanılan yurt dışı deneyimler özellikle yaşlı bakımı öğrencilerinin bakım yeteneklerinin geliştirilmesine yönelik eğitim modülünü geliştirmiştir. Ayrıca hastanelerde sağlık personelinin özellikle geriatri ekibinin hizmet içi eğitiminde yol gösterici olmuştur. Yaşlılara hizmet sunan kurumlardan huzurevleri, bakımevleri, evde bakım birimleri ve belediyelere yönelik yaşlı bakımı konusunda danışmanlık hizmetleri sunarak bakım hizmetlerinin ilerlemesine katkı sağlanmıştır. İkili işbirliği kapsamında Almanya Berlin ve Bochum'dan da öğretim elemanları Akdeniz Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokul'unu ziyaret etmişlerdir. Ayrıca Türkiye ve Almanya arasındaki sağlık ve bakım hizmetlerine yönelik bilgi ve deneyim alışverişine yöne-

lik ikili işbirliği ilişkileri Antalya-Alanya bölgesinde Akdeniz Üniversitesinin ilgili akademik birimleri tarafından sürdürülen ve çok kültürlü yaşlı bakım hizmet profilinin geliştirilmesini hedefleyen çabalara önemli bir katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Akdeniz Ş., "Yaşlı Dostu Teknolojiler", 16. Ulusal İç Hastalıkları Kongresi, Antalya, Türkiye, 15-18 Ekim 2014, Kongre Kitabı, ss.328.

Aydoğan Ü, Onar T ve Nerkiz P., 2011. Yaşlılıkta Görülen Fizyolojik Değişiklikler. GeroFam, 2(3).

Biallas M, Birrer E, Bolliger D, Rumsch A, Kistler R, Klapproth A and Andrushevich A, Chapter 2, Living Safely and Actively in and Around the Home:Four Applied Examples from Avatars and Ambient Cubes to Active Walkers, Kollak I (Ed) Safe at Home with Assistive Technology. J Gen Pract (Los Angel), 2016, 4: 269. doi:10.4172/2329-9126.1000269

Glasgow, A. & Higgins, P.G. (2010). Age-related cognitive impairment and home technology design. 11 th IFAC/IFIP/IFORS/IEA Symposium on Analysis, Design, and Evaluation of Human-Machine Systems. IFAC Proceedings, 43(13):275-280. doi:10.3182/20100831-4-FR-2021.00049

Gövercin M, Meyer S, Schellenbach M, Steinhagen-Thiessen E, Weiss B & Haesner M (2016) SmartSenior@home: Acceptance of an integrated ambient assisted living system. Results of a clinical field trial in 35 households, Informatics for Health and Social Care, 41:4, 430-447, DOI: 10.3109/17538157.2015.1064425

Mageroski A, Alsadoon A, Prasad PWC, Pham L, Elchouemi A, 2016, Impact of wireless communications technologies on elder people healthcare: Smart home in Australia. In: Proceed- ings of the 13th international joint conference on computer science and software engineering;; Khon Kaen, Thailand.

Peek, S.T.M., Woters, E.J.M., Hoof, J.V., Luijkx, K.G., Boeije, H.R. & Vrijhoef, H.J.M. (2014). Factors influencing acceptance of technology for aging in place: A systematic review. International Journal of Medical Informatics,83:235-248.

Pike, E. (2013). The role of fiction in (mis)representing later life leisure activities. Leisure Studies, 32 (1), 69–87.

Prince M, Bryce R, Albanese E, Wimo A, Ribeiro W, Ferri CP (2013) The global prevelance of dementia: a systematic review and metaanalysis. Alzheimers Dement, 9:63-75.

RESMİ GAZETE, 22 MAYIS 2014. http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/05/20140522-14-1.pdf Erişim Tarihi: 21.08.2019

Schmidt S and Kampmeier A S, 2016, Caring TV—for Older People with Multimorbidity Living Alone: Positive Feedback from Users in Berlin and Rural Meck-

lenburg-West Pomerania , Kollak I(Ed), Safe at Home with Assistive Technology, J Gen Pract (Los Angel). DOI:10.4172/2329-9126.1000269

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2015, Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı 2015-2020, Ankara.

TÜİK (2018). Türkiye İstatistik Kurumu, istatistiklerle yaşlılar, 2017, Ankara 2018.

Tufan, İ. (2015). Yaşlılıkta Bakıma Muhtaçlık ve Yeni Bir Bakım Kültürü, Sosyal Bakım Sigortası: Demografik Değişimlerin Yarattığı Bir Sorun ve Tartışmaya Açık Bir Konsept, Erişim Adresi: http://www.itgevakif.com/pdfs/sosbaksigorta_itufan_sicher.pdf erişim tarihi: 28.07.2019.

United-Nations (2015). World population ageing: Department of Economic and Social Affair 2015; population division.

Wiener, M.J. and Cuellar, A. E. (1999). Public and private responsibilities: Home and community- based services in the United Kingdom and Germany. Journal of Aging and Health, 11(3). 417-444.

ÇOCUKLARA ABDÜLHAMİT'İ ANLATMAK

Sevgi Arkılıç Songören*

Giriş

Günlük hayatta öğrenemeyecekleri bilgileri, insanlığa farklı şekillerde hizmet etmiş ve tarihe adını yazdırmış kişileri çocuklara eğlendirerek anlatmak Çocuk ve Gençlik Edebiyatı ile daha kolaydır.

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı birçok biçimde tanımlanabilir, ancak genel anlamda Çocuk ve Gençlik Edebiyatı, bebeklikten başlayıp genç yetişkinlik evresine kadar olan dönemi kapsayan pek çok türü içine alır: Resimli kitaplar, ilk okuma kitapları ve şiir antolojileri başta olmak üzere roman ve fabl gibi tüm nitelikli eserlerdir.

Ülkemizde çocuklar için ayrı bir edebiyat gerekli midir, neden ayrı bir edebiyat kolu tartışmaları uzun yıllar sürdürülmüştür. Son on, on beş yıldır ise bu alanda oldukça büyük gelişmeler kaydedilmiştir.

Almanya'da Çocuk ve Gençlik Edebiyatının gelişimi 1960'lı yılların sonuna kadar uzanır. 1970'li yıllardan bugüne "Çocuk ve Gençlik Edebiyatı" edebiyatın bir kolu olarak büyük gelişmeler kaydetmiş ve bilim dalı olarak üniversitelerde yerini almıştır. Bunun dışında ayrıca okullarda da, dil dersleri dışında ayrı bir ders olarak müfredata dâhil edilmiştir. 1970'li yıllarda çocuk ve gençlik kitabı yazarları antiotoriter anlatım ile çocuk ve gençlerin ilgisini çeken, onların yaşadığı sorunları içeren konuları edebi (estetik) bir biçimde işleyerek, sade ve anlaşılır bir dil ile hedef kitleye ulaştırmayı amaçlarlar. Gerçekçi yaklaşım biçimiyle 1970'li, 1980'li ve daha sonraki yıllarda çocuk ve gençlerin dünyası farklı bakış açıları ele alınarak kitaplarda yansıtılır. O güne dek kitaplarda fazla yer almayan "sorunlu, parçalanmış aileler, farklı aile modelleri, boşanma, okulda ve ailede şiddet" gibi konular işlenir (Arkılıç Songören, 2007: 5, bkz. Arkılıç Songören 2011, Daubert 1995, 2000, Ewers,Wild 1999, Dilidüzgün 1996, Neydim 2003, Nave-Herz 1997, Steffens 1998, Gansel 2000). Toplumsal gerçeklerin yansıtıldığı edebiyatın bu kolu böylelikle ülkenin ve kültürün bir aynası olur.

Çocuk ve Gençlik Edebiyatının amacı, tarihsel, toplumsal, sosyal ve politik konuların ele alındığı eserlerle çocuk ve gençlere eleştirel düşünme becerisi kazan-

* Dr. Öğr.Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü

dırmaktır (bk. Haas 2003, Gansel 2010) Anti-otoriter anlatım biçimi yazarlara, sadece yaşanılan dönemi, toplumsal konuları ve genç okurların kendilerini anlamaya yönelik eserleri ortaya koyma imkânı sağlamaz. Aynı zamanda kendi geçmişlerini ve tarihlerini konu alan eserleri çocuk gerçekliği ilkesi göz önünde bulundurularak ele alma fırsatı tanır.

Edebiyatın bu alt kolu önemlidir, çünkü çocuk ve gençlik kitaplarının yapısı oldukça basit, dili kolay anlaşılır ve ifadeleri günlük konuşma diline yakındır (bkz. Dahrendorf 1998). Bu türde geçmiş ve günümüz konu ve sorunları yetişkin edebiyatına oranla daha açık ve yalın bir biçimde ele alınabilir. Çocuk ve gençlik kitapları tüm bu özelliklerin yanı sıra okuma alışkanlığının kazandırılmasında çok önemli rol oynar (bkz. Arkılıç Songören 2007, Haas 2003, Haas, Menzel, Spinner 1994)

Çocuk ve Gençlik Edebiyatının son yıllarda ülkemizdeki gelişimi memnuniyet vericidir, 10-15 yıl öncesine kadar konular, büyük ölçüde didaktik bakış açısı– otoriter yaklaşım- ile ele alınmakta, yazarlarımızın eğitimci rolü ön plana çıkarak, çocuklara ders verme, onları doğruya ve güzele yönlendirme çabaları görülmekteydi. Bu anlatım biçimlerindeki kitaplar, hem çocuk gerçekliğini, hem de toplumsal olayları gerçeklik boyutu ile ele almadığı gibi, olumlu yaklaşım içerisinde mutlu sonla biter. Eserlerde sadece çocuğun anlayabileceği, kendisine yönelik sorunları dile getirmek, yaşadığı toplumdan ve yetişkinlerin dünyasından soyutlamak, çocuğu gerçek dünyanın dışında tutmaktır. Çocuk ve gençlik eserlerinde günlük, toplumsal ve yaşanılan olayların, olabildiğince gerçekçi bir biçimde ele alınması, onların sorunlarla karşı karşıya getirilmesi, genç okurlara olay kahramanları ile kendisini özdeşleştirme ve toplumla bütünleşme olanağı sağlar. Burada kullanılan dil, konunun ele alınma ve anlatım biçimine oldukça özen göstermek gerekir. Çocuğun bilişsel ve psikolojik gelişimi, çocuk ve çocuk gerçekliğine uygunluk, çocuğa görelik ön planda tutulmalıdır.

Günümüzde çocuk ve gençlik kitapları ile genç okurlara ders vermeye çalışan didaktik bakış açısı da git gide azalmaya başlamıştır. Toplumsal sorunlar ve toplum değerleri daha çok ele alınan konular arasına girmeye devam etmektedir. Çocuk ve Gençlik Edebiyatı okullarda her ne kadar ayrı bir ders olarak müfredatta olmasa da, güncel eserlerden kesitler Türkçe ders kitaplarında yer almaktadır. Üniversitelerin bazı bölümlerinde de Çocuk ve Gençlik Edebiyatı alan dersi olarak okutulmaktadır.

Yetişkin edebiyatına geçişte bir köprü olan Çocuk ve Gençlik Edebiyatı, genç okurların geleceğe hazırlanmasında büyük rol oynar. Gelecek kadar geçmişin de

öğrenilmesi, çocuk ve gençlerin, tarihlerini sadece ders kitaplarından değil, estetik olarak işlenen kitaplardan edinmesi daha kalıcı ve etkilidir.

Eğlendirerek öğretmek, çocuk ve gençleri okumaya yönlendirmek, onlarda tarih bilgisi ve bilincini eğlenceli bir biçimde vermek çocuk ve gençlik kitapları ile mümkündür.

Okul ders kitaplarında tarih öğretilirken, üniteler boyunca devletler kurulur, gelişir, yıkılır ve sayılar vardır. Tarih, sadece bu bilgilerden mi ibarettir? Yaşanan toplumsal olaylar nasıldır ve halkı nasıl etkiler? Duygular, hüzün ve mutluluklar nasıldır, nasıl yaşanır? Örf, adet, gelenekler ve değerler nelerdir? İnternet dışında bu bilgilere genç okurlara yönelik yazılmış eserlerden öğrenmek bence daha anlamlı, etkili ve eğlencelidir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Günümüz çocuk eserlerinden iki kitap seçilerek konu ve içerik incelemesi yapılmıştır. 2017 de basılmış olan 'II. Abdülhamit'in Çocukluk Düşleri' ve 2018 de basılan 'Acil Durum Padişahı II. Abdülhamit' kitaplarında, metin içeriği ve görsel örnekler ele alınarak Abdülhamit ve tarih, genç okurlara ders kitapları dışında nasıl daha eğlenceli ve kalıcı öğretilebilir, dönemin hayat biçimleri, duygu ve değerleri nasıl verilebilir ve toplumsal yapı nasıldır konuları incelenmiştir.

Eserler

II. Abdülhamit'in Çocukluk Düşleri

2017 Hayykitap basımı olan "II. Abdülhamit'in Çocukluk Düşleri " 144 sayfadan oluşan, resimli sayfalarla desteklenmiş, 9-12 yaş grubuna hitap eden, Elif Ayla tarafından kaleme alınan ve Esra Uygun'un resimlediği bir çocuk romanıdır. Eser, kurgulanan Ahmet ve Hasan adındaki iki karakter üzerinden anlatılır. Kahramanların dedesi masal anlatmayı sever, masallarda anlatılan şehzade Abdülhamit ve onun emanetidir. Dedenin büyük büyük dedesi Sultan Abdülmecit'in özel kalem yardımcısıdır ve bilgiler bu kaynağa dayandırılır. Masalda anlatılan olaylar dedenin bahçesi içerisindeki eski taş ocağında geçmektedir ve buraya bir odadan ulaşılır. "Bu oda, dede için gizli bir tünel, bir sığınak, bir macera odasıdır" (s.6) ve "oda bütün çocuklara yasak ÖZEL bir bölgedir" (s.6). İki kuzen ellerinde fener ile kendilerine yasaklanan odaya girerek, Abdülhamit'in emanetini aramaya karar verirler ve hikâye böyle başlar. İki kahraman araştırmaları sonucunda bir sandık bulurlar, heyecanla sandığı açarlar, hayalleri bir hazine bulmaktır, ancak sandığın içerisinde "sararmış ve eskimiş bir dünya mektup" (s.8) bulurlar. Hayal kırıklığından sonra

Osmanlıca yazılmış olan mektupları okumaya başlarlar, dedeleri sayesinde bu dili öğrenmişlerdir. İlk mektupta heyecanları artar, bu bir hazinedir "Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'in çocukluk sırları" bu mektuplarda gizlenmiştir.

Mektuplar Eylül 1852 tarihinde başlar ve Mart 1856 yılında sona erer. Mektuplarda Şehzade II. Abdülhamit yalnız bir çocuk olarak tanıtılır, saraydaki hayatından ve konumundan dolayı konuşacağı, duygularını paylaşacağı kimse yoktur. Bir hocasının önerisi üzerine, "bir mektup arkadaşı" fikri güzel gelir, "adın Sadık Efendi olsun senin" (s.11) diyerek, mektuplar yazmaya başlar.

Mektuplarında saray çalışanlarından, bakıcılarından, öğretmenlerinden ve saraydaki günlük ve özel günlerdeki yaşantılardan bahseder. En çok anlattığı konular ise annesi, hastalığı ve ölümü, sultan olan babası, sorumlulukları ve kendisi ile olan iletişimi ile üvey annesi ve diğer kardeşleridir. Konular kısaca şu başlıklarla özetlenebilir: Sadık Efendi; Annesi, Hastalığı, Ölümü; Sultan Babası; Saray Yaşamı; Yeni Anne, Kız Kardeş; Adile Hala; Tarih Dersleri, Okuma Sevgisi; Marangozluk Eğitimi; Gayrimüslimler ve Hak ve Adil Yönetim; Osmanlı-Hasta Adam; Ramazan, Kandil, "Oruç ve Bayram gibi.

Mektuplarda şehzade, saray hayatını, anne ve babası ile iletişimi, devlet yönetimi ve diğer ülkelerle olan ilişkileri, örf ve adetleri, küçük yaramazlıkları ve duygusal anlarını farklı bölümlerde bazen tekrarlarla dile getiriyor. Dil ve anlatım olarak bazı konu başlıklarından küçük alıntıları şöyle verebiliriz:

Anneye özlem: "Benim aziz can dostum,

[…] Saray annem taşındığından beri çok bunaltıcı yer oldu. Gözüm hep Beylerbeyi Sarayı'nda. Kimse bana neler olduğunu hatırlatmasa da ben annemin hastalığını biliyorum…"(s.14)

Annenin ölümü: "Kederime ortağım Sadık Efendiciğim,

Annemin ölümünü benden günlerce saklamışlar. Beylerbeyi Sarayı'na gitmek için ısrar ederken herkes bunu biliyormuş. Ama kimse bana bunu söylememiş […] Keşke büyük Saray'dan hiç gitmeseydi. Annem için sarayda matem tutuluyor. Sarayda böyle ölümlerde, yani aileden birinin ayrılığına uzun süre yas tutuluyor. Eğlenceler yapılmıyor. Öyle işte. Şimdi gitmeliyim, babam çağırıyormuş." (s. 41)

Baba ve saray geleneği: "Babama sımsıkı sarıldım Sadık Efendi […] Üzülme evladım. Allah'ın emrine karşı gelinmez. Artık ağlama! Bundan sonra ben senin hem anan hem de babanım […] Sabah uyandığımda babamın yatağında idim. Galiba o kadar çok ağladım ki sonunda yorgun düşüp uyuyakaldım. Uyandığımda çok utandım. Aslında çok mutluyum. Hayatımda ilk, belki de son defa babamla aynı yatakta uyudum. Babam beni gerçekten seviyor olmalı. Çünkü protokoller böyle durumlar

için bile geçerli. Eğer bir sarayda yaşıyorsanız ve padişah çocuğuysanız, istediğiniz yerde uyuyamazsınız. Hele bir padişahın yatağında, asla! O padişah sizin abanız bile olsa, bu imkânsızdır." (s.42)

Baba-oğul: "[…] Babam kedileri çok sever. O kadar sinirliydi ki çok sevdiği Van kedisinin ayaklarına dolandığını bile fark edemedi […] Akşama doğru babam beni fark etti nihayet. Küçük selamlığın önündeki koridordan geçiyordum ki yanına çağırdı. Dizine oturdum. Çenesi hala kasılmış duruyordu. […] Van kedisi var ya! O size küstü dedim […] Bak bakayım bana aslanım! Senin bahçede olduğunu fark ettim. Fakat çok mühim bir mesele konuşuyorduk, dedi. Hem sen nereden biliyorsun bakalım benim sinirli olduğumu? […] Siz sinirli olduğunuz zaman çenenizden anlıyorum…"(s.21)

Saray hayatı: "Sadık Efendi, Bir sarayda yaşamak bazen çok saçma bir iş oluyor. İş dedim, evet. Burada yaşamak bir görev. Başka şansım olsun isterdim. […] Padişahların, şehzadelerin padişah kızlarının ve padişah eşlerinin esvapçıları oluyor. Tabii önce, kıyafetlerin dikilmesi, kumaşların alımı ve bir sürü teferruat iş var, biliyorsunuz. Bütün bu işlerle ilgilenen ayrı ayrı insanlar var sarayda."(s.23)

Yeni anne: "Babamla haremde bir odaya girdik […] Kadınım, dedi babam. Bak sana ne güzel bir evlat getirdim […] Öp evladım annenin elini. Bundan böyle senin annen budur, dedi" (s.44). […]Yeni anneniz de rahmetli anneniz gibi Çerkez'dir. Esma Sultan yetiştirmiş kendisini. Evlatlık almış vaktiyle. Siz Esma Sultan'ı bilir misiz? O babanızın halasıdır […] Hem yeni validenizin hiç çocuğu yok. Bir çocuk sahibi olmayı çok istemiş; ama onun hiç bebeği olmamış. (s.45-46)

Kızkardeş: "Candan aziz kardeşim, Kız kardeşim Cemile Sultan ile birlikte bugün ata bindik, gezdik […] Cemile ile çok eğleniyorum. Biz onunla kader arkadaşıyız. Bizim annelerimiz farklı. Cemile Sultan'ın annesi Düzdidil Hanımefendi de sevgili hemşirem henüz üç yaşında iken vefat etmiş . (s.51)

Marangozluk eğitimi: "[…] Marangozhaneye vardığımızda, odadaki ateş köze dönmüştü. Halil Efendi elindeki kalınca dalı köze atıverdi. Birden telaşa kapıldım, közdeki dalı almak istedim […] Halil Efendi, zannederim hiç unutamayacağım bir iş yaptı. Gidip köze attığı kararmış dalı aldı, kenara çekti. Eline aldığı cam parçasıyla yanıklarını sıyırmaya başladı. Aslında zaman olsa, bir gece beklerdi. Napalım, böyle de olur, diye söylenmeye başladı […] O yamuk dal parçası düzelmişti. Yanıklarını iyice camla temizledi. Elime verdi […] Marangozhane, bugün bana cesur bir dal parçasının ateşe atlayınca nasıl bir mucize ile geri döndüğünü öğretti." (s.69-71)

Hasta Adam: "[…] Rus Çarı Nikola bir partide İngiliz elçinin yanına gidip Osmanlı Devleti'ne savaş açmayı teklif etmiş. Daha acısı ne biliyor musunuz? Bize "Hasta Adam" demiş. Üstelik te St. Petersburg'da bir partide. "(s.72)

Ramazan: "Günlerdir süren bir telaş idi. Sakın bitsin demeyiniz Sadık Efendi. Bitmesin […] Sonunda Ramazan geldi. Bugün ilk teravih kılınacak. İlk sahur yemeği yenilecek. Yarından itibaren oruçluyuz."(s.88)

*Okuma sevgisi:"*Biliyor musun Sadık Efendi, ben hafiye romanları okumayı seviyorum. Okuduğum romanlardan sonra etrafımdaki her şeye sanki bir romanın içindeymiş gibi bakıyorum." (s.36)

Tüm bu bilgiler sıkça resimlerle görsel olarak desteklenmiştir. Resimler aynı sayfa içerisinde yer aldığı gibi, hemen yan sayfada renkli olarak tam sayfa da olarak görülür.

Eylül/1852

İlginç, başka bir adam bu Mösyö Garde. Derste nedense gergin olduğumu iddia etti. Hayır dedim, değilim. Fakat o ısrar etti.

– Gerginsiniz, dedi. Bir insan, hele de bir çocuk için yalnızlık iyi bir şey değildir. Kendinize muhakkak iyi bir dost, bir sırdaş edinmelisiniz.

Gülümsedim. Söylediği şey o kadar imkânsız ki! Ben bir şehzadeyim, benim için bir dost ne kadar da zor! Güvenmek, emin olmak, sarayda yaşayan bir insan için oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabilir.

Ne açıklama yapabilir, ne de bu çok sevgili hocamı incitebilirdim. Gülümsedim, bitti. Fakat ne demek istediğimi anlamış olacak ki:

– Dostun etten kemikten olmasına gerek yok, dedi, yaramazlık etmek isteyen bir çocuk gibi muzip bir gülümsemeyle.

Anlamadım. Yaramazlığına ortak arar, kapı arkasında konuşur gibi eğilip, fısıldadı:

– Efendim, sayınız ki bir dostunuz var. Bu sevgili dostunuza mektuplar yazıyorsunuz, dedi. Bizde, yani Avrupa'da günlükler vardır. Siz Şarklılar, zannederim mektuplar yazarsınız. Hayalî mektuplar. Uzak, hatta hiç tanımadığınız, bilmediğiniz bir dosta mektup yazın. Yollamayın, ne çıkar! Siz, bir dostun varlığına inanın. Hem, padişah dedeleriniz de böyle mektuplar yazmışlar. Zaten biliyorsunuz. Siz içinizi mektuplara dökün. Bir mektupla uzak bir dosta neler anlatılmaz? Bunu bir düşünün derim ben.

10

Mektuplar Sadık Efendi'ye veda ile sonlanır: "[…] Fakat şimdilik sana veda etmek zorundayım […] Eğer yazdıklarımın kimse tarafından görülmeyeceğine inanırsam, bir gün yeniden döner, size yazarım. Belki o zaman bir padişah olmuş olurum, ne dersiniz Sadık Efendi? Siz, bana çok iyi bir dost oldunuz. Sadık. Sevgili Sadık. Hoşçakalın. (s.143)

Roman ise, dedenin sabahleyin çocukları ellerinde mektuplarla uyurken bulması ile son buluyor. "Dede, ayağa kalkıp, yanlarına yaklaştı. Birden bire büyümüşe benzeyen torunlarına usulca eğilip fısıldadı: "Diğer sandığı ne yaptınız?"" (s.144)

Acil Durum Padişahı II. Abdülhamit

"Acil Durum Padişahı II. Abdülhamit" 2018 yılında Timaş Yayınları, Eğlenceli Bilgi Dünyası, Tarih Serisi olarak Behice Tezçakar tarafından yazılan ve Serdal Arslan tarafından resimlenen bir çocuk romanıdır. Eser, *Giriş, Sarayda mı Doğdun, Şehzadeyim Gezerim, Rap Rap İstipdat, Maliye, Eğitim, Basın Ya da Daha Doğrusu Basmayın, Sherlock Holmes ve Marangoz, Ordu, Emperyalizm, Dostmu yuz, Düşman mıyız- Almanlar ve II Abdülhamit, Panislamizm, İcraatın İçinden, Sadrazamlar* başlıklı on beş bölümden oluşmaktadır.

Kitap görsellerle desteklendiği gibi, genç okurların ilgisini çekmek ve onları motive etmek için, karikatür, dört şıktan oluşan test formatı, klasik soru- cevap biçimi gibi farklı anlatım yöntemleri ile zenginleştirilmiştir.

Giriş bölümü "Tarih nedir? ve "Nasıl sevilir" (s.7) açıklaması ile başlar, "Peki, siyasi tarih nedir" (s.8) sorusu özel bir formatla, soru işaretlerinden oluşturulan kare içerisinde verilir. Roman macera anlatısı ve bulmaca çözmeye yönelik biçimde yapılandırılmıştır.

II. Abdülhamit'in kimlik bilgileri ve geçmişi farklı biçimlerde verilir. Görsellik ön planda tutulmuştur.

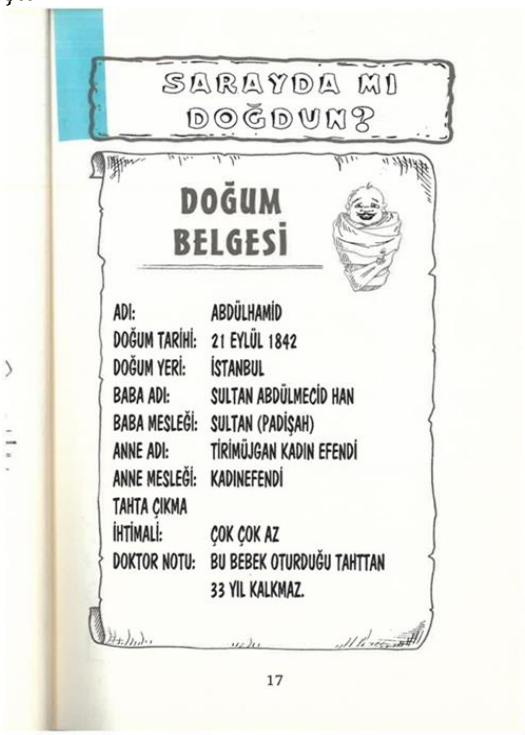
SARAYDA MI DOĞDUN?

DOĞUM BELGESİ

ADI: ABDÜLHAMİD
DOĞUM TARİHİ: 21 EYLÜL 1842
DOĞUM YERİ: İSTANBUL
BABA ADI: SULTAN ABDÜLMECİD HAN
BABA MESLEĞİ: SULTAN (PADİŞAH)
ANNE ADI: TİRİMÜJGAN KADIN EFENDİ
ANNE MESLEĞİ: KADINEFENDİ
TAHTA ÇIKMA İHTİMALİ: ÇOK ÇOK AZ
DOKTOR NOTU: BU BEBEK OTURDUĞU TAHTTAN 33 YIL KALKMAZ.

17

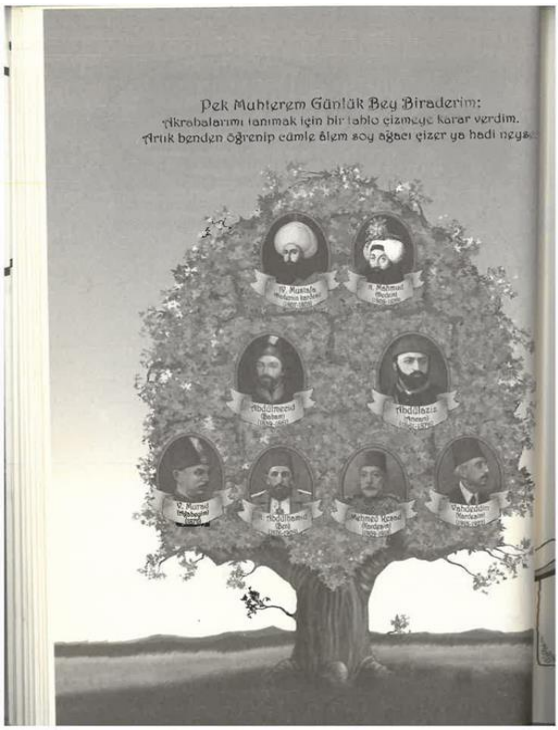

Genç okurların alışkın olduğu test formatı ile karikatür biçimi roman boyunca yer almaktadır.

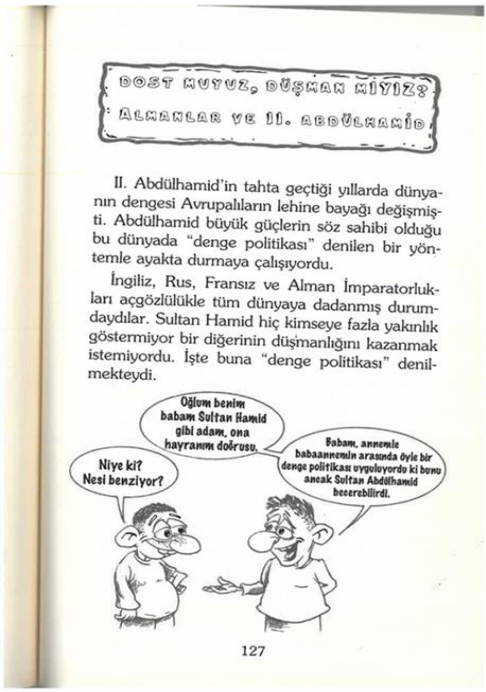

DOST MUYUZ, DÜŞMAN MIYIZ?
ALMANLAR VE II. ABDÜLHAMİD

II. Abdülhamid'in tahta geçtiği yıllarda dünyanın dengesi Avrupalıların lehine bayağı değişmişti. Abdülhamid büyük güçlerin söz sahibi olduğu bu dünyada "denge politikası" denilen bir yöntemle ayakta durmaya çalışıyordu.

İngiliz, Rus, Fransız ve Alman İmparatorlukları açgözlülükle tüm dünyaya dadanmış durumdaydılar. Sultan Hamid hiç kimseye fazla yakınlık göstermiyor bir diğerinin düşmanlığını kazanmak istemiyordu. İşte buna "denge politikası" denilmekteydi.

127

Giriş bölümünde, "SON GERÇEK SULTAN II.Abdülhamit: II. Abdülhamit yaşayan Son Gerçek İmparatorluğun, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Son Gerçek Sultanı idi. Şöyle açıklayalım (s.12)" satırları ile, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğunu son olarak sıralayarak, Abdülhamit, Mutlakiyet ve Meşrutiyet hakkında kısa bilgiler verir.

Sarayda mı Doğdun bölümünde II. Abdülhamit'in kimlik bilgileri verilir, çocukluğu, okul hayatı ve ilgi alanları karikatür, çoktan seçmeli test formatı biçimleri desteklenerek anlatılır.

Şehzadeyim Gezerim bölümü yine aynı formatlarda, soyağacının ve farklı açıklama biçimlerinin de yer aldığı bölümdür.

Rap Rap İstipdat bölümü Osmanlı tarihini, yönetim şeklini, II. Abdülhamit'in marangozluk yeteneğini yine renkli görsel ve farklı anlatım biçimleriyle aktarır.

Maliye bölümünde borçlar, Düyun-u Umumiye kavramı ve mali konular ayrıntılı olarak, görsel ve test formatlarıyla anlatılır.

Eğitim bölümünde Rüşdiye, İdadi, Nehar, Darülfunun kavramları açıklanarak, dönemin lise ve üniversite eğitimi ve II. Abdülhamit'in eğitim öğretim hayatı hakkında bilgiler verilir. Düz yazı, resim, karikatür ve çoktan seçmeli test soruları gibi çeşitli biçimler kullanılarak genç okurlara sunulur.

Basın Ya da Daha Doğrusu Basmayın bölümü kitapta yer alan uzun bölümlerden birisidir ve Takvim_i Vekayi gazetesinden başlayarak pek çok gazete ve dergiden bahseder. Ayrıca, hafiyelik ve istihbarat konuları da yine renkli ve çeşitli biçimlerde aktarılır.

Sherlock Holmes ve Marangoz bölümü birkaç sayfayı içerir ve II. Abdülhamit'in ilgi duyduğu alanları anlatır.

Ordu, bu bölümde ordudaki yenilik hareketleri ve kıyafetlerdeki yeni düzenlemeden bahseder. Genellikle karikatür görselleri ile desteklenmiştir.

Emperyalizm bölümünde imparatorluğun çözülmeye başlaması ve bunun nedenleri üzerinde durur, yabancı sermaye ve dış politika, denge politikası gibi konular farklı formatlar kullanılarak aktarılır.

Dostmu yuz, Düşman mıyız, Almanlar ve II Abdülhamit bölümü de uzun bölümlerden birisidir. Burada yine farklı anlatım ve görsel desteklerle Osmanlı-Alman ilişkileri, işbirliği ve meseleler olarak bilgiler verir.

Panislamizm bölümü, milliyetçiliğin yanı sıra imparatorluk içerisinde yaşayan tüm Osmanlı tebasının birleştirilmesi politikası anlatılıyor.

İcraatın İçinden bölümünde II. Abdülhamit'in icraatlarından bahsedilir: Barajlar, okullar sağlık alanındaki yenilikler ve benzeri icraatler üzerinde duruluyor. Yine farklı görsel ve antlatı biçimlerinden faydalanılıyor.

Sadrazamlar, son ve en kısa bölümdür. Dönem içerisinde yaşayan sadrazamlar sıralanır.

Sonuç

Günümüzde kitabın yerine medya güçlü bir rakip olarak karşımıza çıkmakta, bilgisayar ve bilişim teknolojileri, iletileri, olay ve gerçekleri genç okurlara görsel olarak vermekte ve hayal dünyalarını olumsuz etkilemektedir. Çocuk ve gençleri okumaya teşvik etmek, onlarda okuma bilinci ve alışkanlığı kazandırmak, bugün daha da büyük bir önem taşımaktadır. Yetişkin edebiyatına geçişte bir köprü olan Çocuk ve Gençlik Edebiyatı, basit yapısı, anlaşılır olması ve kendi yaş gruplarına hitap etmesinden dolayı okuma kültürünün oluşmasında önemli bir rol oynar.

Çocuk ve Gençlik Edebiyatı, okuma alışkanlığının kazandırılmasının yanı sıra, genç okurların geleceğe hazırlanmasında da önemli katkılar sağlar. Çocuğa görelik ilkesi göz önünde bulundurularak yazılan, edebi ve estetik değeri olan kitaplar sayesinde çocuk ve gençler günlük ve toplumsal olaylarla karşı karşıya gelerek kendilerini özleştirme ve toplumla bütünleşme imkânı bulurlar.

Yaşanılan dönem ve gelecek kadar, geçmiş ve tarih de genç okurlara bu tür ile estetik ve daha eğlenceli bir biçimde verilebilir. Internet, ansiklopedi ve ders kitapları dışında da tarih bilgisi, burada örneklerini gördüğümüz şekilde, kurgusal metinlerle, okurların ilgisini çekecek biçimde resim ve görsel desteklerle ya da, eğitim sisteminden aşina oldukları test ve soru-cevap formatlarında yaş gruplarına göre sunulabilir. Böylelikle genç okurlar hem eğlenerek hem de etkin bir biçimde öğrenerek tarih bilgisiyle de donanırlar.

Kaynakça

Arkılıç Songören, S. (2007): Familienleben in Deutschland und in der Türkei im Spiegel der Kinder- und Jugendlteratur. Vergleichende Analyse ausgewählter deutschsprachiger- und türkischer Kinder- und Jugendromane. Frankfurt a. M., S.5.

Ayla, Elif (2017): II. Abdülhamit'in Çocukluk Düşleri.HayyKitap. İstanbul

Arkılıç Songören, S. (2011): Die Darstellung der Familie in der deutschen und türkischen Kinder- und Jugendliteratur. COLLEJ. No.2, pp. 13-24.

Dahrendorf, M. (Hrsg.) (1998): Literatur für Einsteiger. Leseförderung durch Erstleseliteratur. In: Beiträge Jugendliteratur und Medien. 9.Beiheft. Weinheim

Daubert, Hannelore (1995): Wandel familiärer Lebenswelten in der Kinderliteratur. In: Daubert/Ewers (Hrsg.). Veränderte Kindheit in der aktuellen Kinderliteratur. Braunschweig, S, 60-81.

Daubert, Hannelore (2000): Familie als Thema der Kinder- und Jugendliteratur. In: Lange, Günter (Hrsg.)..Taschenbuch der KJL. Medien. Themen. Poetik. Produktions – Rezeption- Didaktik. Baltmannsweiler.

Dilidüzgün, S. (1996): Çağdaş Çocuk Yazını. 1.Baskı. İstanbul

Ewers H.H.,Wild I. (Hrsg.) (1999): Familienszenen. Die Darstellung familiärer Kindheit in der Kinder- und Jugendliteratur. Weinheim/München.

Gansel, C. (2010): Moderne Kinder-und Jugendliteratur. Vorschläge für einen kompetenz-orientierten Unterricht. Berlin.

Haas, Gerhard (1998): Eigene Welt – Fremde Welt – eine Welt. Die Geschichte eines

Bewutseins in der neueren Kinder- und Jugendliteratur. In: Bettina Hurrelmann, Karin Richter (Hrsg.). Das Fremde in der Kinder- und Jugendliteratur. Weinheim und München, S. 209-221.

Haas, G. (2003): Aspekte Kinder- und Jugendliteratur. Genres – Formen und Funktionen – Autoren . Frankfurt a. M.

Haas, G.; Menzel, W.; Spinner, H.H. (1994): Handlungs- und produktionsorientierter Literaturunterricht. In: Praxis Deutsch. Heft 133. S.17-25

Nave-Herz, R. (1997): Familie heute: Wandel der Familienstrukturen und Folgen für die Erzieheung. Darmstadt.

Neydim, N. (2003): Çocuk Edebiyatı. İstanbul.

Steffens, W. (1998): Der komische Familienroman für Kinder. In: Alfred Baumgärtner. u.a (Hrsg.). Kinder- und Jugendliteratur. Ein Lexikon. Meitingen, S. 1-12.

Tezkaçar, Behice (2018): Acil Durum Padişahı II. Abdülhamit. Timaş Yayınları. İstanbul.

STEFAN ZWEIG'IN ESERLERİNDE MAJÖR DEPRESİF EPİZOD BULGULARI

Adem Yaşar Kısa*-Filiz Kayalar**

Sürgün ve Çapkın Yazar Stefan Zweig

Stefan Zweig 28 Kasım 1881 tarihinde Avusturya'nın Viyana kentinde zengin bir Yahudi ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, refah içinde bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiştir. 1899 yılında liseyi bitiren yazar akabinde Viyana Üniversitesinde felsefe öğrenimine başlamıştır. Kültürel faaliyetlere küçük yaşlarda ilgi duymaya başlayan yazar, Viyana gazetesi olan "Neue Freie Presse"nin (Yeni Özgür Basın) kültür sayfasında şiir, makale gibi pek çok yazı kaleme almıştır. Akademik anlamda hızlı bir yükseliş gösteren, 1904 yılına gelindiğinde felsefe alanındaki teziyle doktora unvanı alan, muhabirlik ve çevirmenlik alanlarında da boy gösteren Zweig, 1914'te patlak veren I. Dünya Savaşı'nda savaş arşivinde görev almış, savaştan sonra da Salzburg'a yerleşmiş ve 1920'nin başlarında Friderike von Winternitz ile 18 yıl sürecek bir evliliğe imza atarak hayata tutunmaya çalışmıştır. Bu varoluş mücadelesinden zaferle çıkan usta yazar 20'li ve 30'lu yılların başarılı yazarlarından birisi olmuştur. Fakat 1933 yılına gelindiğinde Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesiyle Yahudi kimliği yüzünden kitapları yakılacak yazarlar listesine alınmış, evi 1934'te silah sakladığı gerekçesiyle Gestapo tarafından aranmış, maruz kaldığı baskılara daha fazla dayanamayarak 20 Şubat 1934 tarihinde İngiltere'nin Londra şehrine göç etmiştir. 1935'te ise Almanya'da yasaklı yazarlardan olmasına rağmen Avusturya'da ve İsviçre'de başarılı yazarlar arasındaki yerini sürdürmeye devam etmiştir. Ta ki Avusturya'nın Alman İmparatorluğu'nun hegemonyasına girmesine kadar. İlerleyen zamanlarda hayatı her geçen gün zora giren Zweig 1934'ten beri ayrı yaşadığı eşinden 1938 yılında boşanmış, 1939 yılında sekreteri Charlotte Elisabeth Altmann ile evlenmiştir. 1940 yılına gelindiğinde ise savaşın Avrupa'yı iyice sarmasıyla New York, Arjantin ve Paraguay üzerinden Brezilya'ya göç etmiş ve burada son derece hoş karşılanmıştır. Fakat Brezilya'da huzurlu bir çalışma ortamı bulmasına rağmen aradığı mutluluğu bir türlü yakalayamamıştır. Tabi bunun altında pek çok neden yatmaktadır.

* Dr., Şehit Orhan Gülmez Çok Programlı Anadolu Lisesi-Amasya. ademyasarkisa@hotmail.com
** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi. filizkayalar2011@gmail.com

"İçinde bulunduğu sürgün hayatı, Alman dili ve kültüründen uzak kalması ve Hitler'in savaştaki zaferleri onun var olan depresif ruh hâlini daha da derinleştirmiştir (Lenjani, 2009: 21). *Çok sevdiği Avrupa'sının içerisine düştüğü duruma ve savaşın bitmeyeceğine olan öngörüsüne daha fazla katlanamayan yazar 1942 yılının 22 Şubat'ı 23 Şubat'a bağlayan gecesi Rio de Janeiro'nun Petropolis şehrinde 'Veronal' adlı uyku ilacını aşırı miktarda alarak intihar etmiş, tabi bu yolculukta eşi Lotte de onu yalnız bırakmamıştır* ("Stefan Zweig," 2019). *24 Şubat 1942 yılında bu iki yabancıya, bir 'estrangeiro', Brezilya tarihinde istisnaiyi olarak devlet töreni düzenlenmiş ve cenazeye 4000 insan katılmıştır"* (Simonlehner, 2004: 167).

Görüldüğü gibi ölüme birlikte "Evet" diyen çift geride insanoğlunun ruh dünyasında silinmesi güç izler bırakmıştır. Bu izlerden birine Stefan Zweig'ın Petropolis belediye başkanı Declaraçao'ya ithafen kaleme aldığı mektupta tanık olmaktayız.

"Hür iradem ve arzumla hayata veda etmeden önce son bir vazifeyi yerine getirmek icap ediyor; bana ve işime öyle iyi ve misafirperver bir teneffüs imkânı veren bu mükemmel ülke Brezilya'ya minnetimi ifade etmek. Giderek bu ülkeyi daha fazla sevdiğimi fark ettim ve kendi lisanımın dünyası benim için çöküp gittikten ve manevi vatanım Avrupa kendini yok ettikten sonra hiçbir yerde yaşamımı baştan kuramazdım. Fakat altmış yıl sonra tam olarak yeniden başlayabilmek için özel güçlere ihtiyaç duyulur. Ve benimkiler uzun yıllar göçebe hayatı yaşayarak tükendi. Böyle dik bir duruşla hayatımı sonlandırmayı daha iyi ve vakitli buluyorum, bu ruhani işi daima büyük bir haz ve şahsi bir hürriyet, yeryüzündeki en yüksek erdem olarak görüyorum. Tüm dostlarımı selamlıyorum! Bu uzun gecenin sonunda şafak kızıllığını görmenizi dilerim! Ben, ziyadesiyle sabırsız olan ben, önden gidiyorum" (aktaran Çakıroğlu, 2015: 22; Prater, 1981: 444).

Kaleminden çıkan son cümlesinde ifade ettiği gibi önden giden yazarın psikolojisinin ve eserlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için biyografik panoramasının yanında karakteristik özelliklerinin de ortaya konulması kaçınılmaz bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır. Prochnik (2016) bu bağlamda çalışmamıza önemli katkılar sağlamaktadır.

"Stefan Zweig – varlıklı Avusturya yurttaşı, huzursuz gezgin Yahudi, insanı afallatan üretkenlikteki yazar, pan-Avrupa hümanizminin yorulmak bilmez destekçisi, aman vermeyen bağlantı insanı, kusursuz ev sahibi, evcimen isterik, asil barış yanlısı, ucuz popülist, müşkülpesent tensel zevk düşkünü, köpek aşığı, kedi düşmanı, kitap koleksiyoneri, timsah derisi ayakkabı meraklısı, gösterişçi züppe, depresif, kafe sever, yalnız kalpler sempatizanı, gelişigüzel kadın avcısı, erkeklere arzuyla bakan kişi,

teşhirci olmasından kuşkulanılan şahıs, suçu ispatlanmış uydurukçu, güçlülerin dalkavuğu, güçsüzlerin şampiyonu, ileri yaşların verdiği tahribatın karşısında acınacak hâle gelen ödlek, mezar sırlarının karşısında cesaretle duran stoacı – kendi organlarına özgü güzelliklerin ve yozlukların varlığında vücut bulduğu kimselerin kategorisinde yer alır" (15-16).

Yazarın bilinmeyen pek çok yönünü gün yüzüne çıkaran Prochnik (2016) ezber bozan bulgularını tüm çıplaklığıyla ortaya koymakta, bu bulgular ise yazarın kendisini daha gizemli ve tartışmalı bir hâle getirmektedir. *"Zweig'ın hedonist, kadınlara düşkün, epikürcü, alkolik, homoseksüel, röntgenci olduğunu, morfin bağımlılarının ortamında bulunduğunu, gençliğinde doğru dürüst kız arkadaşının olmadığını, sonrasında çok fazla kadınla cinsel ilişkide bulunduğunu, hatta biraz daha ileri giderek birkaç adamla yatağa girmiş olabileceğini iddia etmektedir".*

Bu sansasyonel iddiaların izleri araştırıldığında ise kendisinin iddia edildiği gibi çapkın, cinsel arzulara ve erotizme düşkün, çarpık ilişkilerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta bu özelliğini yazar kaleme aldığı günlüklerinde bizzat kendisi itiraf etmektedir.

"29 Eylül 1912 Pazar: Ruhsal huzursuzluğum artık dayanılmaz boyutta, yatışabilmek için öğleden sonra iki kadın arkadaşımı eve götürdüm, güzel bedenleri hoşuma gidiyor ama bu ahlaksız çiftleşmenin çekiciliğine uzun süre dayanacak güçte değilim artık (Zweig, 2016: 27). *17 Aralık 1912 Salı: Biraz çalıştım, akşam da sevgili Felix'le birlikte oldum* (age.: 47). *Erotizm beni dehşete düşürüyor çünkü ben ona hükmedemiyorum, o bana hükmediyor. Kendi ustalığım tüylerimi ürpertiyor. Halk Tiyatrosu'nda bir yontucu kadınla konuşuyorum, göz açıp kapayana kadar, sabahın saat dördünde yatağıma giriveriyor* (age.: 54). *11 Mart 1913 Salı: Akşamı Marcell'le geçirdim, bana modacılar hakkında harika öyküler anlatıyor. Kötü bir yazgısı var bu kadının, sebze halinde satıcı olan kocası, kadın kazandığı parayı kendisine vermeyince ona çok kötü davranıyormuş. Erkeğe aç bu kadın, tam anlamıyla kendimden geçtim, başarının doruğundaydım"* (age.: 60).

Kadınlarla çılgın ve ateşli dakikalar geçirdiğini, geleceği olmayan ilişkilere, sokak kadınlarına, fahişelere karşı zaafları olduğunu, şehvet düşkünü olduğunu açık bir yüreklilikle dile getiren, bakımlı, nazik, saçının bir tek teli bile uçuşmayan Zweig'ın bu özelliğinin arka planında Freudyen bir ifadeyle bastırılmış duygular yatmaktadır. Yazar kendi kuşaklarının kadın ve erkek arasına ciddi mesafeler koyduğunu, çiftlerin evlenmeden önce birbirlerini görmelerinin neredeyse mümkün olmadığını, çiftlerin başlarında bir büyük olmadan gezmeye gidemeyeceklerini ifade etmektedir. Ona göre üzerlerindeki bu baskı da kendilerinde güvensizlik ve

öfke duygularını yaratmış, bastırılan bu duygular cinselliği daha da cazibeli hâle getirmiştir. Örneğin günlüğündeki *"Çünkü bizler sevişmek için ve sevgi için hep loşluk ve köşe bucak arardık"* (Zweig, 1985: 90) ifadesi bu gerçeğin en somut kanıtıdır.

Bastırılmış duygularını bir bir hayata geçiren ve bunları dile getirmekten rahatsızlık duymayan, kaçamak ilişkilerden zevk alan biri olarak Zweig'ın iki resmi evlilik gerçekleştirmesi de son derece merak uyandırmaktadır. Çapkın yazar ilk evliliğini 1920 yılında eşinden boşanmış, iki kız çocuğu olan Friderike von Winternitz ile gerçekleştirmiştir.

"Friderike özgür, kendi ayakları üzerinde durabilen, bağımsız, kültürlü, Alman ve Fransız edebiyatı, pedagoji ve psikoloji alanlarında öğrenim görmüş bir öğretmendir. Friderike eşi Stefan Zweig'ın çapkınlıklarını bilmesine rağmen onunla evlenmeyi kabul eder. Evlilikleri boyunca eşinin başarılarında önemli rol üstlenen Friderike karamsar, depresif, agresif bir ruh hâline sahip eşini sakinleştirme konusunda başarılıdır. Fakat 1934 yılında Salzburg'dan Londra'ya yerleşme kararı alan yazar ile Friderike'nin arası açılmaya başlar. Friderike artık ona destek olamayınca sekreter olarak 26 yaşındaki Charlotte Elisabeth Altmann işe alınır. Stefan Zweig kendisine son derece bağlı, hayran ve düşkün olan Lotte'yle ilişki yaşar. Aldatıldığına tanık olan Friderike ise bu birlikteliğe engel olamaz ve 1938 yılında dostane bir şekilde eşinden boşanır. Hayatına biraz neşe ve huzur katmak isteyen yazar bir yıl sonra Lotte Altmann ile evlenir. Fakat bu mutluluk pek uzun sürmez. Lotte'nin sağlık problemlerinin varlığı, artan sorumluluklar ve memleketten, yakınlarından gelen ölüm haberleri çift üzerinde negatif etkiler yaratır ve her ikisi de depresif bir ruh hâliyle hayatlarına son verirler" (Coşan, 2008).

Stefan Zweig'ın Edebi Kişiliği

Avusturya kökenli, Alman kültürüne ve Alman diline sımsıkı bağlı hümanist yazar Stefan Zweig yaşadığı sürgün hayatından da anlaşılacağı üzere Sürgün Edebiyatı (Exilliteratur) yazarlarından birisidir. Bu döneme ait yazarlara baktığımızda ise karşımıza Heinrich Mann, Thomas Mann, Alfred Döblin, Robert Musil, Lion Feuchtwanger, Kurt Tucholsky, Franz Werfel, Carl Zuckmayer, Erich Maria Remarque, Bertolt Brecht, Anna Seghers gibi dönemin temsilcileri çıkmaktadır. Usta yazar Zweig'ı günümüzde son derece popüler yapan, bir adım öne çıkaran, onu en çok okunan yazarlar arasına sokan, ülkeler, kıtalar arası bir üne kavuşturan hiç şüphesiz eşiyle melankolik bir ölüme imza atmış olması, çilelerle dolu sürgün hayatı, akıcı bir üsluba sahip olması, eserlerindeki psikolojik ve felsefi unsurlardır.

Edebiyatla erken yaşlarda tanışan Zweig lise döneminde tiyatroya, edebiyata, müziğe, resme, psikoloji ve felsefeye yoğun ilgi duymuştur. Yüzme, dans etme, tenis oynama, bisiklet ve otomobil kullanma gibi faaliyetlerde yetersiz olduğunu itiraf eden yazar satranç oyununu ise son derece değerli bulmuştur (Zweig, 1985). Kendisinin zengin bir ailenin çocuğu olması, rahat bir ortamda büyümesi, kültürel faaliyetlere ayıracak zamanının olması, Viyana'nın sanat ve kültürde gelişmiş olması, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Latince ve Yunancada eğitim almış olması üretken ve başarılı olmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu başarının yansımalarını ise yazılı kaynaklarda da görmek mümkündür.

"Stefan Zweig 1920'li ve 30'lu yıllarda Alman dilinin en çok okunan yazarları arasındaydı. Kitapları milyonlarca baskıya ulaştı ve elliye aşkın dile tercüme edildi" (aktaran Çakıroğlu, 2015: 20; Müller, 2012: 85). *1920'lerdeki en parlak döneminden 1930'ların ilk yarısına kadar Zweig'ın yazdığı kitaplara ait milyonlarca kopya Avrupa'nın ve Amerika Kıtası'nın dört bir yanında dolaşımdaydı. Kendisi tiyatro oyunları, şiirler ve gazetelerde yayımlanan çok sayıda makaleler de yazdığı hâlde, en çok biyografileriyle ve novellalarıyla ün salmıştı* (Prochnik, 2016: 51). *Üretken bir yazar olan Zweig, birçok konuda denemeler yaptı. Lirik şiirler yazdı, trajedi ve dram türünde sahne eserleri denedi, özellikle biyografi alanında önemli eserler ortaya koydu"* (Erdem, 2015: 2609).

Bu eserlere ilaveten roman, mektup novella, efsane, komedi, opera, monografi, anı gibi türlerde de kendini ispatlayan yazar Hugo von Hofmannsthal, Reiner Maria Rilke, Sigmund Freud, Fyodor Dostoyevski, Arthur Schnitzler, Desiderius Erasmus gibi şahıslardan etkilenmiştir. Entelektüel karakterlerle içli dışlı olan, onlarla dostluklar kuran yazar Paris, İngiltere, Arjantin, İspanya, Belçika, Hollanda, Amerika, Hindistan, Sovyetler Birliği, Kanada, Panama, Küba, Porto Riko gibi pek çok yerin havasını teneffüs etmiş ve aylak bir karakter olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır.

Yazarın kaleme aldığı biyografiler, çevresindeki olaylarla, kişilerle ilgili yaptığı gözlemler ve karakter analizleri başarılı bir şekilde eserlerinde yer almıştır. Böylelikle okurlar kurgulanan olaylar ve karakterlerle kendi arasında bir bağ kurup yazarın dünyasına misafir olabilmiştir. Bu misafirliklere ise en çok usta yazarın öykü ve novellalarında şahit olunmaktadır. Öykü ve novella şampiyonu olarak nitelendirebileceğimiz Zweig'ın eserlerine tematik açıdan bakıldığında genel olarak karşımıza aşk, yasak ilişki, savaş ve barış, özgürlük, korku, bunalım, sürgün, göç, ölüm, görev ve vicdan, vatan, intihar gibi izlekler çıkmakta ve bu izlekler ise okuru yazarın kendisine ve ruh dünyasına götürmektedir.

Yazarın tematik açıdan son derece zengin olan koleksiyonuna göz atıldığında dikkat çeken eserlerinden bir tanesi *Görünmez Koleksiyon* olacaktır. Bu hikâyede koleksiyoncu, simsar Bay Rackner Alman köylerinden birinde yaşayan, kör ve 80'li yaşlardaki Bay Kronfeld'den koleksiyonlarını satın almak ister. Fakat adamın eşi ve kızı I. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan ekonomik bunalımdan ötürü koleksiyonları çoktan satmış, yerine ise maketlerini koymuştur. Bay Rackner de rica üzerine durumu bozuntuya vermeyip yaşlı adamın dünyasını ve mutluluğunu yıkmadan evinin yolunu tutmuştur.

Yaşamı boyunca mutluluğu ve huzuru yakalamaya çalışan usta kalem Zweig, eserlerinde kendini her zaman mutlu etmiş olan aşk ve kadın ögelerini, aşk çıkmazlarını, yasak ilişkileri büyük bir ustalıkla işlemiş, kadın psikolojisindeki çözümlemeleriyle karşıt cinslerini kendine hayran bırakmıştır. Bu düzlemde karşımıza çıkan, unutulmayan eserlerden bir tanesi *Unutulmuş Düşler* olmuştur. Unutulmuş düşlerin yıllar sonra tekrardan canlandırıldığı bu yapıtta, yıllar önce sevgili olan çiftin, kadının aşk yerine parayı ve lüks yaşamı tercih etmesi üzerine ayrılmaları ve yıllar sonra vuku bulan, geçmişle yapılan hesaplaşma sonrasında gencin melankolik bir biçimde ortamdan uzaklaşması konu edinilmektedir.

Hayatında pek çok kadınla beraber olan çapkın yazar yasak ilişkilerde bulunan ve eşini aldatan kadınlarla birliktelikler yaşamış, onlardaki korkulara tanıklık etmiş, buradan hareketle de kaleme sarılan yazar *Dadı, Korku* gibi yapıtlar ortaya koymuştur. *Dadı*'da Miss Mann adlı dadının Otto tarafından hamile bırakılması, kabuğuna çekilen dadının evin hanımı tarafından kovulması ve buna şahitlik eden evin kız çocuklarında oluşan korku gözler önüne serilirken *Korku'*da evli ve iki çocuklu Irene Wagner'in mutlu bir evliliği olmasına rağmen kocası Fritz'i adı Karl Brustmann olan bir piyanistle aldatması, kadının eşine yakalanma korkusu ve içerisine düştüğü çaresizliği işlenmektedir.

I. ve II. Dünya Savaşları'na ve insanların çaresizliklerine şahitlik etmiş biri olarak Zweig insanların içerisine düştüğü trajedileri ise usta bir şekilde betimlerken dikkatleri yoğun bir şekilde savaş, sürgün, özgürlük, ölüm ekseninde topladığı görülmektedir. Bu eksende karşımıza çıkan eserleri incelediğimizde yazarın *Karda, Sahaf Mendel, Mecburiyet, Satranç* adlı popüler yapıtlarını görmekteyiz. *Karda*'da Polonya sınırına yakın küçük bir Alman Orta Çağ şehrindeki evlerinde dinî bayramlarını kutlamakta olan Yahudilerin düşmanlarının yaklaşmakta olduğu haberiyle korku ve panik içinde Polonya'ya göç etmek için yola koyulmaları, karlı ve rüzgârlı bir havadaki hayatta kalma mücadeleleri, donmamak adına çırpınışları ve engel olamadıkları ölümleri gözler önüne serilirken *Sahaf Mendel*'de kitaplardan

başka dünyası olmayan, kitap kurdu, gezgin sahaf, Galiçyalı Jakob Mendel'in savaş döneminde casusluk suçlamalarıyla ve Yahudi olması gerekçesiyle gözaltı kampına gönderilmesi, bu süreçte zihinsel, fiziksel ve psikolojik yönden zarar görmesi, yakalandığı zatürre sonucu ölüme sürüklenişi kaleme alınmaktadır. *Zweig bu kısa hikâyesinde Jakob Mendel* karakteriyle *hem kendi portresini, edebiyata olan tutkusunu hem de ödediği bedeli ortaya koymaktadır* (Ein Europäer von Welt, 2015).

Mecburiyet'te ise ülkesi savaşa girmiş, kendini savaşmaya mecbur hisseden Ferdinand ile buna karşı çıkan eşi Paula'nın onu bu kararından vazgeçirmeye çalışması söz konusudur. Sorumluluk ve özgürlük çarkları arasına sıkışıp kalan Ferdinand nihai kararını verir ve savaş bölgesindeki sınır bölgesine gider. Bu esnada kafasında şimşekler çakar ve asla savaşamayacağını, başkalarının kanına giremeyeceğini anlar. Vicdanının ve aklının sesini dinleyen Ferdinand doğru kararı vermiş olmanın mutluluğuyla evine, eşinin yanına, özgürlüğüne geri döner. Ferdinand gibi özgürlüğüne son derece düşkün olan Stefan Zweig savaş ve özgürlük temalarını işlediği eserlerinden bir tanesi de *Satranç* novellasıdır. En önemli eserlerinden biri olan bu novellada, New York'tan Buenos Aires'e giden yolcular vapurda bulunan dünya satranç şampiyonu Yugoslavyalı Mirko Czentovic ile kırk beş yaşlarındaki Avusturyalı Doktor B.'nin satranç düellosuna tanık olurlar. Nasyonal Sosyalistler tarafından tutuklanıp hapsedilen, kötü muamelelere maruz kalan, klostrofobik bir ruh hâline sürüklendiği odasında ele geçirdiği satranç kitabından yardım alarak kendini geliştiren, sonrasında da doktor raporuyla serbest bırakılan, satranç düşkünü olarak karşımıza çıkan Doktor B. bu düellonun galibi olarak dikkatleri üzerine çeker.

Doktor B. gibi dikkatleri üzerine çekmeyi başaran Zweig'ın söz konusu eserlerine daha geniş bir perspektiften bakıldığında eserlerinde kendi yaşamından, yaşadığı dönemden ve dönem insanlarından izlere rastlamak son derece olasıdır. Yazarın bu eserler aracılığıyla yaşanan ekonomik bunalımları, aşk çıkmazlarını, korku boyutlarını, insanların çaresiz kalışlarını, farklı trajedileri, sürgünün zorluklarını, çarklar arasına sıkışıp kalmış, ruh dünyaları altüst olmuş insanları gün yüzüne çıkartması kendisinin çok iyi bir gözlemci ve psikoloji alanında yetenekli olduğunu göstermektedir.

Zweig İntiharının Ayak Sesleri

Üniversite döneminden beri hayatının depresif dönemlerinde kendini sık sık intiharın eşiğinde bulan yazar yıllarca kafasında kurguladığı, hayata geçirmeye çalıştığı intihar düşüncesinin izdüşümlerini ve sinyallerini eserlerinde açığa çı-

karmıştır. Bu artçı sarsıntılara kaleme aldığı pek çok eserinde rastlamak son derece muhtemeldir.

Örneğin *Mürebbiye* romanında küçük hanım ailenin yeğeni tarafından hamile bırakılıp işinden olunca intihar eder. *Ağaçlar Üzerindeki Yıldız* adlı eserinde ise sevgilisine bir türlü kavuşamayan Français'in kendini trenin altına atışı ele alınmaktadır. Yine benzer şekilde *Merhamet* adlı romanda kötürüm olan Edith von Kekesfalya durumuna isyan edip kendisini balkondan aşağı atarak intiharı tercih etmektedir.

Görüldüğü gibi intihar düşüncesi yazarın zihninde hiçbir zaman son bulmamış, aksine *Kaçak, Amok, Bir Çöküşün Hikâyesi, Leporella* gibi eserlerinde de kendini hissettirmeye devam etmiştir. *Kaçak*'ta 1918 yılında memleketi Rusya'da savaştığı sırada bacağından yara alan ve Cenevre Gölü'nde bir sal üzerindeyken kıyıya çıkarılan Boris'in yabancı bir ülkede kaçak duruma düşmesi, devam eden savaşta Boris'in eve dönüş planlarının yok oluşu ve umutsuzluk içinde gölün sularına kendini bırakması konu alınırken Amok'ta bir doktoru intihara sürükleyen trajik hikâye anlatılır. Hikâyede Almanya'da doğup Leipzig Hastanesinde göreve başlayan doktor sevdiği kız için hırsızlık yapmıştır ve bozulan imajından dolayı Ekvator bölgesinde "Java" adında balta girmemiş ve bataklık bir bölgede görev yapmak için yola koyulmuştur. Burada yaptığı başarılı operasyonlarla bir anda meşhur olan doktor memleketinden uzak ve yalnız olduğu için üzülmekte, vatanına özlem duymakta, bu yüzden de kendisini içkiye vermektedir. Kederli bir ruh hâline sahip doktorun hayatı bir gün Madam Blank adında beyaz bir İngiliz kadının kendisinden gayrı meşru çocuğunu aldırmak istemesiyle iyice sarpa sarar. Doktor kadının emrivaki tutumuna sinir olur ve kadının bu teklifini reddeder. Sonrasında pişman olan doktor kendi sonunu hazırlayan "Amok" koşusuna başlar ve kadını takip eder. Kalp kırdığını düşünen ve bundan vicdanen rahatsız olan doktor kadını bulur fakat onu ikna edemez. Kadın da bu operasyonu şartları kötü olan bir Çin mahallesinde bir ebeye yaptırır ve maalesef hayatını kaybeder. Vicdan azabı çeken doktor ise memleketine dönmek için bindiği gemide başına kurşun sıkarak "Amok" koşusuna son verir.

*Bir Çöküşün Hikâyesi'*nde ise Fransa'nın yönetiminde bulunmuş, ülkeyi iflasın eşiğine sürükleyip isyana sebep olmuş Madam de Prie'yi zor günler beklemektedir. İsyandan birçok kişinin ölmesi üzerine sarayı terk etmesi istenen Madam de Prie isyankâr bir ruh hâline bürünür. Gözden düşmeyi, şöhretini yitirmeyi, lüks yaşamından uzaklaşmayı kabullenemeyen Prie yolun sonuna geldiğini düşünür ve herkesi şaşırtacak bir ölüme imza atmak ister. Bu amaçla da küçük bir kaptaki tüm

sıvıyı içip hayatına son verir fakat ölümü arzuladığı gibi toplumda büyük bir yankı uyandırmaz. Zweig'ın intihar içerikli, büyük yankılar uyandıran Leporella adlı eseri incelendiğinde ise karşımıza bu sefer farklı olarak çifte intihar vakası çıkmaktadır. Innsbruck'tan fazla uzak olmayan bir dağ köyünde geçen hikâyede otuz yaşındaki Leporella adlı hizmetçi Baron von Ledersheim'ın evinde çalışmaya başlar. Baron seçkin ve zengin biri olmasına rağmen borç batağına saplanır ve evliliğin sorumluluklarını yerine getirmez. Baron biraz daha ileri giderek karısını aldatmaya başlar. Sinirleri iyice bozulan Barones ise tedavi amacıyla bir aylığına sanatoryuma gider. Baron ise bu süreyi fırsata çevirip karısını birçok kadınla aldatır. Barones döndüğünde eşinin umursamaz tavırlarına daha fazla katlanamayarak gaz sobasından çıkan gazla hayatına son verir. Leporella ise Baron ile arasının açılmasına ve eve başka bir hizmetçinin alınması üzerine kişisel eşyalarını ve çok sevdiği, biriktirdiği paralarını masanın üzerinde bırakarak kendi Tuna nehrinin kollarına bırakır. Çifte intiharla son bulan bu hikâye de Zweig'ın intihar fikrini sürekli aklında tuttuğunu, bu fikrin kendisini çepeçevre sarmaladığını ortaya koymaktadır.

Stefan Zweig'ı İntihara Sürükleyen Nedenler

Psikolojiye oldukça fazla ilgi duyan Zweig'ı ve intiharla sonuçlanan yaşam serüvenini daha iyi anlayabilmek için onu bu trajediye götüren nedenleri ortaya koymak yerinde olacaktır. Yazarın trajedisinde erken dönemlerden başlayıp son ana kadar gelindiğinde pek çok nedenin varlığı dikkatleri çekmektedir. Bunlardan bir tanesi Prochnik'in (2016) aktarımıyla Zweig'ın çocukluğunda asosyal olmasıdır. *"Anne-babası onu sosyal açıdan hareketli aile hayatlarının kendisine verdiği rahatsızlıktan kaçmak için elinde bir kitapla odasına kapanan çocuk olarak anımsıyor"* (91). Coşan (2018) ise bu şizoit bulguları Asperger sendromuyla açıklamaktadır: *Asperger sendromu çocukluk döneminde başlayıp sosyal etkileşimi zorlaştıran, bireyi içe kapanık bir hâle dönüştüren, kişinin belirli bir alana yoğun bir şekilde odaklanabilmesini ifade eder.* Nalcıoğlu ve Ercan (2016) da genel olarak Avusturyalı yazarlara farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır: *Avusturya'nın Alp Dağları arasında yer alması ve Kıta Avrupa'sının en uzun sıralı dağlarının Avusturya'yı bir klostrofobi içine sürüklemesi Avusturyalıları biraz karamsar, biraz içe kapanık, biraz tedirgin ruh hâline sokmakta; yazılan eserleri ya da sanat eserlerini karamsar, şizoit, hastalıklı kılmaktadır.*

Zweig'ın hastalıklı bir ruh hâline bürünmesindeki olasılıklara bakmaya devam edildiğinde yaşadığı zorlukların üstesinden gelememesinde Çakıroğlu'nun (2015) ifade ettiği gibi *ailesi tarafından nazlı yetiştirilmesi, dolayısıyla tehlikeden ve adrena-*

linden korkacak kadar hassas bir birey olması da önemli bir etken olmuştur (23). Zweig da bu gerçeği kabul etmekle birlikte, hiçbir zaman kahraman olamayacağını ve önceleri çok şımartıldığını itiraf etmektedir. Gerçekleri itiraf etmekten hiçbir zaman çekinmeyen yazarın lise döneminin de atmosfer bakımından olumlu geçtiği söylenemez. Zweig, 1985 yılında yayımlanan *Dünün Dünyası*'nda lise dönemindeki eğitim öğretim ortamından memnun olmadığını, okulun mutsuzluk kaynağı, özgürlükleri kısıtlayıcı, sıkıcı ve samimiyetsiz bir yer olduğunu samimi bir şekilde dile getirmekte, ilaveten bu dönemlerde yaşadığı korkuları da gün yüzüne çıkarmaktadır. *"Bizler lisedeyken, herhangi önemsiz bir dersten zayıf aldığımızda okuldan alınıp bir yere çırak verilmekle korkutulurduk. Burjuva ailelerinde en büyük tehdit şuydu; emekçi sınıfa iniş"* (Zweig, 2011: 58).

Korkular, baskılar, kısıtlamalar sonucu mutsuzluğun pençesine düşen Stefan Zweig üniversite dönemine gelindiğinde ise yavaş yavaş intihar düşüncesinin ağına takılmış, I. ve II. Dünya Savaşları'nın patlak vermesinin ardından da psikolojik olarak depresif bir ruh hâline bürünmüştür. Kendisinin kimsenin canına kıyamayacağını ifade eden Zweig I. Dünya Savaşı'nda savaş arşivinde görev yapmış, yaşadığı belirsizlikler ve trajik olaylar verimli bir şekilde çalışamamasında ve çok sevdiği yazma eyleminin sekteye uğramasında büyük bir etken teşkil etmiştir. Savaşın bitiminde ise eski günlerine geri dönen yazar Friderike von Winternitz ile evlenmiş, edebiyat dünyasında en parlak dönemlerini yaşamıştır. Fakat bu olumlu gelişmeler dahi Zweig'ı intihar düşüncesinden vazgeçirememiş, hatta eşine iki kez birlikte intihar etmeyi teklif etmiştir. Güçlü bir karakter olan eşi Friderike ise bu teklifleri reddetmiş ve mümkün olduğunca kendisine destek olup ona bu depresif psikolojiden kurtulma noktasında yardımcı olmuştur.

Stefan Zweig için asıl en kötü günler Nasyonal Sosyalistlerin yani Hitler'in iktidara gelmesiyle başlamıştır. Çok sevdiği kitapları yakılan, yasaklı yazarlar arasına giren yazar kendisine yapılan kötü muamelelere ve baskılara dayanamayarak sürgün yaşamına adım atmıştır. Dostlarını, evini, kitaplarını, koleksiyonlarını, tablolarını, bağlarını, alışkanlıklarını özellikle de çok sevdiği vatanını kimine göre gönüllü kimisine göre zorunlu olarak geride bırakmış; kendisi için çok değerli olan ve kendi hayatından dahi üstün tuttuğu iki şeyin nasıl yitip gittiğini izlemek zorunda kalmıştır: *Arkadaşlık ve Avrupa. Arkadaşlık hayal kırıklığına ya da ihanete uğramıştı ve Avrupa Nazi birlikleri tarafından yok edilmişti* (Ein Europäer von Welt, 2015). Her geçen gün çarkların arasına iyice sıkışan Zweig (2016) Günlükler'inde ise yaşadığı duygudurumları şöyle ifade etmiştir:

"Bir günlüğüne bir yere gitmek isteyince polise bildirmek zorunda olmak, benim yaşında ve benim konumumda biri için utanç verici bir şey (age. : 438). *Zamanımın geri kalanını beklemek, beklemek, beklemek ve sonunda umutsuzluğa düşmekle geçiriyorum* (age. : 444). *Şimdi yine kaderin elinde oyuncağız, dümenimiz yok, küreğimiz yok, kıyıya yaklaşıyoruz sanırken açıklara sürükleniyoruz, hem de her zamankinden uzaktayız kıyıdan* (age. : 454). *İyiye doğru bir gidiş yok, dünyamız hızla mahvoluyor. Bizim için nasıl sonuçlanacağını bilmek olanaksız* (age. : 461). *Neredeyse elli dokuz yaşındayım, önümdeki yıllar korkunç olacak; bu aşağılanmalara niye katlanayım ki* (age. : 466). *Avrupa'nın işi bitti, dünyamız çökertildi. İşte şimdi tam anlamıyla vatansızız"* (age. : 467).

Anlaşılacağı üzere yazarın duygudurumlarından hareketle yaşadığı utancın, umutsuzluğun, belirsizliğin, çaresizliğin ve karamsarlığın boyutları gün yüzüne çıkmakta, intiharın ayak sesleri iyiden iyiye hissedilmektedir. Stefan Zweig'ı melankolinin ve intiharın kıyısına yanaştıran bu ayak seslerinin yanında pek çok tetikleyici unsurların da varlığından söz etmek mümkündür. Bu unsurları genel olarak değerlerin çöküşü, yaşama sevincinin yok olması, yaklaşan ölüm korkusu, yalnızlık ve yabancılaşma, dil sorunları, diskordans, yaşlanma korkusu, eşi Lotte'nin astım hastalığı, politik nedenler, Hitler'in engellenemeyen ilerleyişi, sürgün, güvensizlik, Avrupa'nın her geçen gün yok olması, yasaklar, aidiyetsizlik, pogromlar, varoluşsal sorunlar, kültür şoku, tükenmişlik (Burnout) sendromu, nevrotik bozukluklar, Zweig'ın yasaklardan ötürü annesinin cenazesine katılamaması olarak sıralayabiliriz. Anlaşılacağı üzere oldukça fazla çeşitlilik gösteren bu nedenler Stefan Zweig trajedisini tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Majör Depresif Epizod

Yaşamına eşi Lotte ile son veren Stefan Zweig'ın ölümü yıllar geçmesine rağmen günümüzün edebiyat dünyasında hâlâ sıcaklığını korumaktadır. Şüphesiz bunda kendisi ve eserleri hakkında yapılmış çalışmaların çok büyük katkıları vardır. Yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında Zweig'ın hastalıklı ve depresif bir ruh dünyasının olduğu herkes tarafından bilinmektedir. *"Stefan'ın intihar sebebi büyük ölçüde kendi kişilik özelliklerinden kaynaklanmaktadır, çünkü o son derece hassas ve karamsar olmakla birlikte periyodik olarak depresyon geçiren, depresif bir karakter yapısına sahiptir"* (aktaran Coşan, 2008: 183; Hänel, 1981: 350). Coşan'ın (2008) da belirttiği gibi yazarın depresif bir yapısı, karakteri vardır. Bu yapı ve karakter üzerinde araştırmalar derinleştirildiğinde Zweig'ın "Majör Depresif Epi-

zod" semptomlarını büyük ölçüde taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Majör Depresif Epizod'u ve semptomlarını açıklamak son derece yerinde olacaktır.

İki haftalık bir dönem sırasında, daha önceki işlevsellik düzeyinde bir değişiklik olması ile birlikte söz konusu semptomlardan beşinin (ya da daha fazlasının) bulunmuş olması, semptomlardan en az birinin ya (1) depresif duygudurum ya da (2) ilgi kaybı, artık zevk alamama olması gerekir. (1) Ya hastanın kendisinin bildirmesi (örn. Kendisini üzgün ya da boşlukta hisseder) ya da başkalarının gözlemesi (örn. Ağlamaklı bir görünümü vardır) ile belirli, hemen her gün, yaklaşık gün boyu süren depresif duygudurum. (2) Hemen her gün, yaklaşık gün boyu süren, tüm etkinliklere karşı ya da bu etkinliklerin çoğuna karşı ilgide belirgin azalma ya da artık bunlardan eskisi gibi zevk alamıyor olma. (3) Perhizde değilken önemli derecede kilo kaybı ya da kilo alımının olması (örneğin ayda, vücut kilosunun % 5'inden fazlası olmak üzere) ya da hemen her gün iştahın azalmış ya da artmış olması. (4) Hemen her gün, insomnia (uykusuzluk) ya da hipersomnianın (aşırı uyku) olması. (5) Hemen her gün, psikomotor ajitasyon ya da retardasyonun olması. (6) Hemen her gün, yorgunluk-bitkinlik ya da enerji kaybının olması. (7) Hemen her gün, değersizlik, aşırı ya da uygun olmayan suçluluk duygularının olması. (8) Hemen her gün, düşünme ya da düşüncelerini belirli bir konu üzerinde yoğunlaştırma yetisinde azalma ya da kararsızlık. (9) Yineleyen ölüm düşünceleri (sadece ölmekten korkma olarak değil), özgül bir tasarı kurmaksızın yineleyen intihar etme düşünceleri, intihar girişimi ya da intihar etmek üzere özgül bir tasarının olması (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2005: 151-153).

"Majör Depresif Epizod" semptomlarının yazarın yaşamında ne düzeyde olduğu araştırıldığında (1) numarada belirtilen kendini boşlukta hissetme bulgusuna şahit olunmaktadır. Bilindiği gibi sürgünle beraber kültürel ve sosyal bağlarından kopan yazar kendini manevi ve varoluşsal bir boşlukta bulmuştur. Artık gideceği her yerde yabancıdan öteye gidemeyecek olan Zweig *Dünün Dünyası*'nda (Zweig, 1985) kendisini *"yeni bir tür"* olarak adlandırmaktadır. Kaleme aldığı *Günlükler*'inde ise yaşadığı boşluğu "*hayatımın nasıl olsa fazla bir değeri yok artık, özgürlüğüm gitti"* (Zweig, 2016: 442) diyerek dile getirmektedir. Semptomlardan (2) numaralı olan, etkinliklerde belirgin bir azalma ya da bunlardan eskisi kadar zevk alamama belirtisini Zweig *"Dün keyif alacağım şey bugün midemi bulandırıyor"* (Zweig, 2016: 458) ifadesiyle ortaya koymaktadır. (4) numaralı belirtide ifade edilen uykusuz kalma problemi ise *"Yıkıldım, yemek yiyemiyorum, sinirlerim bozuk, uyuyamıyorum da, bütün bir kentin, ev ev içine düştüğü dehşeti hissediyor, gözümde canlandırıyorum"* ifadeleriyle gün yüzüne çıkmaktadır (Zweig, 2016: 96). Gün yü-

züne çıkan başka bir bulgu ise Zweig'ın (6) numarada ifade edilen yorgunluk, bitkinlik ve enerji kaybını kapsayan tükenmişlik (Burnout) sendromunun ağına düşmüş olmasıdır.

"Üzgünüm. Yorgunum. Bu savaşın bir an önce sona ermesinden başka umudum yok, güçsüz düşmüş Polonya için savaşılacağına inanmıyorum. Buradaki durumum iğrenç; soyutlandım, düşüncelerimi ifade edecek olanağım ve fırsatım yok (Zweig, 2016: 441). *Yalnızca itilip kakılmakla, elimizdekini yitirmekle kalmayacak nefretle de karşılanacağız. Ama nereye? Şu anda, nereye gideceğimi bilmeden yeniden eşyalarımı toplayacak, yola çıkacak gücüm yok* (age. : 453). *Güce, kararlılığa, azme ihtiyacım var, oysa ne kadar az sahibim bunlara"* (age. : 460).

Zweig'ın ruhsal durumundan da anlaşılacağı üzere kendisinin iyice tükendiği, yaşamını sürdürecek motivasyona sahip olmadığı çok net bir şekilde görülmektedir. Her geçen gün gücünü daha da fazla kaybeden yazar (7) numaradaki söz konusu değersizlik hissini iliklerine kadar yaşadığını *"- bir sinek kadar savunmasız ve bir sümüklü böcek kadar aciz, odamda oturmaktaydım"* (Zweig, 1985: 399-400) itirafıyla dile getirmektedir. Usta yazar (8) numaralı semptomdaki belirli bir konuda düşüncelerini yoğunlaştıramama problemini ise *"edebiyat konusunda yapabileceğim her şeyde, dikkatimi toplayamamam yüzünden yıllarca yapılamadan kalacak, zaten altmışında biri olarak çöktüm, işim bitmiş sayılır"* (Zweig, 2016: 462) cümlesiyle ortaya koymaktadır. Son olarak ise (9) numarada belirtilen yineleyen ölüm düşüncesi daha önce de ifade edildiği üzere yazarın lise dönemlerinde başlamış, birinci eşi Friderike'de iki kez gün yüzüne çıkmış fakat ikinci eşi Lotte'de gerçekleşmiştir.

Sonuç

Çapkın ve aylak bir yazar olan Stefan Zweig'ın sürgün hayatıyla kararan dünyasının tüm çıplaklıklarıyla ortaya çıkarıldığı bu çalışmada yazarın biyografisi, eserleri, ruh dünyası, intihar nedenleri eserlerindeki ipuçlarından hareketle ruhbilimsel bir yaklaşımla incelenmiş; yazarın yaşadığı olumsuzlukların kendisini depresif ve şizoit bir karaktere dönüştürdüğü saptanmıştır. Eşiyle birlikte sansasyonel bir biçimde ölüme yürüyen Zweig kendisini terapi etmek amacıyla kaleme aldığı pek çok eserinde, içindeki intihar çığlıklarını duyurmaya çalışmış, bu çığlıklar zamanla daha da artarak trajik son kaçınılmaz olmuştur.

Usta kalemin bu trajik sonu ise edebiyat dünyasında büyük yankılar uyandırmış, intiharı pek çok açıdan incelemeye alınıp bunun nedenleri gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmıştır. Gün yüzüne çıkan bu nedenlere bakıldığında da yazarın kor-

kuları, maruz kaldığı baskılar, belirsizlikler, savaşla gelen sürgün yaşam, köklerinden kopuşu, varoluş sorunu, umutsuzluk, karamsarlık, ölüm korkusu, dil sorunu ve yabancılık… gibi uzayıp giden unsurlar kendini göstermiştir. Bu unsurlar ise yazarın ruh dünyasında telafisi çok kolay olmayan yaralar açmıştır. Bu yaraların da yazarda "Majör Depresif Epizod" semptomlarına ortam hazırladığı alıntılar sayesinde ispatlanmıştır. Yapılan bu ispatlar ise Zweig'ın ruh dünyasına farklı bir perspektif kazandırmıştır.

Kaynakça

Amerikan Psikiyatri Birliği, *Dsm-IV-Tr Tanı Ölçütleri*, çev. Ertuğrul KÖROĞLU, Hekimler Yayınevi, Ankara 2005.

Bohunovsky, Ruth, "Stefan Zweig: Ein Mann von Gestern? Ein Interview mit Klemens Renoldner", *Pandaemonium*, 18(26), s. 214-235, http://www.scielo.br/pdf/pg/v18n26/1982-8837-pg-18-26-00214.pdf. 26/03/2019, sa. 10.54.

Coşan, Leyla, "Friderike Zweig'ın Hayatı", *Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Uluslararası Sempozyumu*, 29 Nisan-02 Mayıs 2008, Anadolu Üniversitesi Gülen Ofset, Eskişehir 2008, s. 180-185.

Coşan, Leyla, "Buchmendel-Ein Asberger mit Inselbegabung? Eine literaturpsychologische Annäherung an das Asberger-Krankheitsbild des Protagonisten Buchmendel von Stefan Zweig" *Diyalog,* 2, İstanbul 2018, s. 24-39.

Çakıroğlu, Şebnem, *Stefan Zweig'ın Eserleri Örneğinde Hiyerarşinin Hümanizme Etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya 2015.

Devillers J. P. ve Busnel F., "Ein Europäer von Welt", https://www.youtube.com/watch?v=ckSzsztJPA4. 10/09/2019, sa. 21.00.

Erdem, Şule, "Meçhul Bir Kadının Mektubu Adlı Eserin Edebiyat Kuramları Çerçevesinde İncelenmesi", *International Journal of Languages' Education and Teaching,* Mannheim-Germany 2015, s. 2605-2615.

Lenjani, I., *Stefan Zweig im Exil,* Diplomarbeit, Wien 2009.

Nalcığlu A. U. ve Akyıldız Ercan C., "Brigitte Schwaiger'in "Koyver Gitsin" Adlı Romanında Ruhbiyografik Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20(3), Erzurum 2016, s. 785-796.

Prochnik, G., *İmkânsız Sürgün – Stefan Zweig Dünyanın Sonunda,* çev. Yeşim SEBER, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2016.

Simonlehner, U., *Suizid im Exil. Ernst Weiß, Ernst Toller, Stefan Zweig*, Diplomarbeit, Wien 2004.

Stefan Zweig (Autor), "Lebenslauf, Biografie und Werke", https://wortwuchs.net/lebenslauf/stefan-zweig/#biografie1. 11/05/2019, sa. 14.30.

Zweig, Stefan, *Dünün Dünyası,* çev. Burhan ARPAD, Amaç Yayınevi, İstanbul 1985.

Zweig, Stefan, *Dünün Dünyası,* çev. Gülperi SERT, Can Yayınevi, İstanbul 2011.

Zweig, Stefan, *Günlükler*, çev. İlknur ÖZDEMİR, Can Sanat Yayınevi, İstanbul 2016.

Zweig, Stefan, *Mecburiyet,* çev. Gülperi SERT, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi, İstanbul 2017.

Zweig, Stefan, *Görünmez Koleksiyon & Unutulnuş Düşler & Karda*, çev. Derya ÖZTÜRK, Maviçatı Yayınevi, İstanbul 2018.

Zweig, Stefan, *Kaçak & Sahaf Mendel*, çev. Derya ÖZTÜRK, Maviçatı Yayınevi, İstanbul 2018.

Zweig, Stefan, *Amok,* çev. Derya ÖZTÜRK, Maviçatı Yayınevi, İstanbul 2018.

Zweig, Stefan, *Dadı & Leporella*, çev. Derya ÖZTÜRK, Maviçatı Yayınevi, İstanbul 2018.

Zweig, Stefan, *Bir Çöküşün Hikâyesi*, çev. Derya ÖZTÜRK, Maviçatı Yayınevi, İstanbul 2018.

Zweig, Stefan, *Ayışığı Sokağı & Korku*, çev. Derya ÖZTÜRK, Maviçatı Yayınevi, İstanbul 2018.

Zweig, Stefan, *Satranç*, çev. Derya ÖZTÜRK, Maviçatı Yayınevi, İstanbul 2018.

ISBN 978-605-7600-86-8
9 786057 600868